

ISSN 2312-3648

ДОНИШГОҲИ МИЛЛИИ ТОҶИКИСТОН
ТАДЖИКСКИЙ НАЦИОНАЛЬНЫЙ УНИВЕРСИТЕТ

ИЛМ ВА ФАНОВАРӢ
(маҷаллаи илмӣ)

БАХШИ ИЛМҲОИ ИҚТИМОӢ-ИҚТИСОДӢ ВА
ҶАМӢЯТӢ

№2 (6)

НАУКА И ИННОВАЦИЯ
(научный журнал)

СЕРИЯ СОЦИАЛЬНО-ЭКОНОМИЧЕСКИХ И
ОБЩЕСТВЕННЫХ НАУК

ДУШАНБЕ: «СИНО»
2015

**ДОНИШГОҲИ МИЛЛИИ ТОҶИКИСТОН
ТАДЖИКСКИЙ НАЦИОНАЛЬНЫЙ УНИВЕРСИТЕТ**

**МАҶАЛЛАИ ИЛМӢ СОЛИ 2014 ТАЪСИС ЁФТААСТ.
НАУЧНЫЙ ЖУРНАЛ ОСНОВАН В 2014 ГОДУ.**

**Ҳайати таҳририя:
Редакционная коллегия:**

**Имомзода М.С. - гл. редактор, доктор филологических наук, профессор
Сафармамадов С.М. – зам. гл. редактора, доктор химических наук, профессор
Абдулазизов В. – зам.гл. редактора, кандидат филологических наук, доцент
Сироджиддин Э. - зам.гл. редактора, кандидат филологических наук, доцент**

**Аъзои ҳайати таҳририя:
Члены редакционной коллегии:**

**Давлатов К.К.- доктор экономических наук, доцент
Исайнов И.Р. - доктор экономических наук, доцент
Кодиров Ф.А. -кандидат экономических наук, доцент
Низомова Т.Д. - доктор экономических наук, профессор
Одинаев Ф. - кандидат экономических наук, доцент
Обидов Ф.С. - доктор экономических наук, профессор
Гаюров Ш.К. - доктор юридических наук, профессор
Зокиров Г.Н. - доктор политических наук, профессор
Насурдинов Э.С. – доктор юридических наук, доцент**

**Маҷалла бо забонҳои тоҷикӣ ва русӣ нашр мешавад.
Журнал печатается на таджикском и русском языках.**

**Илм ва фановарӣ, 2015
Наука и инновация, 2015**

И К Т И С О Д - Э К О Н О М И К А

МОДЕЛЬ ФОРМИРОВАНИЯ УЧЁТА ЗАТРАТ И КАЛЬКУЛЯЦИИ ПО ЦЕНТРАМ ОТВЕТСТВЕННОСТИ В ПРОМЫШЛЕННОСТИ

Д.У. Ураков, С.К. Шоймардонов

Таджикский национальный университет

Проблема организации управленческого учёта тесно связана с организационной структурой предприятия. Предприятие имеет различные сегменты, многие из которых не связаны с непосредственным формированием затрат в сегменте. Поэтому теоретически модули формирования систем управленческого учёта можно подразделить на следующие:

1. Центр ответственности по основным затратам основной деятельности предприятия (прямые и другие расходы центра).
2. Центр ответственности по вычислительным производствам.
3. Центр ответственности по формированию доходов и расходов по финансовым вложениям, инвестициям.
4. Центр ответственности по непромышленным производствам и хозяйствам и другие.

Некоторые учёные предлагают формирование центров ответственности по сферам деятельности.

Данную позицию объясняют тем, что каждая сфера деятельности, хотя они могут быть много сегментными, должны нести ответственность за процессы формирования издержек в целом, а не по сегментам. За деятельностью сегментов будет нести ответственность конкретный руководитель подразделения. Этот процесс можно представить следующим образом.

При односегментной структуре управления (**модель 1**)

$$a_1 + a_2 + a_3 + \dots + a_n$$

При многосегментной структуры управления

$$a_{1n} = a_{11} + a_{12} + a_{13} + \dots + a_{1n}$$

$$a_{2n} = a_{21} + a_{22} + a_{23} + \dots + a_{2n}$$

$$a_{3n} = a_{31} + a_{32} + a_{33} + \dots + a_{3n}$$

$$a_{pn} = a_{1n} + a_{2n} + a_{3n} + \dots + a_{pn}$$

Простая структура построения предприятия, которая применяется для средних и крупных предприятий (**модель 2**)

a^I = снабженческая деятельность;
 n

a^2 = производственная деятельность;
 n

a^3 = организационная деятельность;
 n

a^4 = управленческая деятельность;
 n

a^5 = коммерческая деятельность;
 n

a^p = другие виды деятельности.

Следовательно, сфера ответственности не только охватывает сегменты производственной деятельности, но и снабженческие, управленческие, финансовые, социальные сферы деятельности.

Данную матричную модель можно построить следующим образом (**модель 2**):

$$\begin{array}{cccc}
 n & n & n & n \\
 a_{11} + a_{12} + a_{13} + \dots + a_{1n} \\
 n & n & n & n \\
 a_{21} + a_{22} + a_{23} + \dots + a_{2n} \\
 n & n & n & n \\
 a_{31} + a_{32} + a_{33} + \dots + a_{3n} \\
 n & n & n & n \\
 a_{41} + a_{42} + a_{43} + \dots + a_{4n} \\
 n & n & n & n \\
 a_{51} + a_{52} + a_{53} + \dots + a_{5n} \\
 n & n & n & n \\
 a_1 + a_2 + a_3 + \dots + a_n
 \end{array}$$

$$A \sum_{i=1}^n + B \sum_{i=2}^n + C \sum_{i=3}^n + \dots + \sum_{i=n}^{nn} = \text{СЗКС; (модель 3)}$$

А-первый сегмент-затрат на производство и калькуляцию по центрам ответственности;

В-второй сегмент-затрат на производство и калькуляцию по центрам ответственности;

С-третий сегмент-затрат на производство калькуляции по центрам ответственности и так далее.

СЗКС-Свод затрат и калькуляции себестоимости реализуемой продукции.

Теоретически центры затрат можно построить с использованием данной матрицы. Потому что сфера ответственности состоит из нескольких центров ответственности, а центр ответственности также складывается из нескольких центров затрат.

В целях научно обоснованной организации учёта затрат после определения сфер ответственности и центров ответственности следует определить каким образом будет построена система учёта затрат. В настоящее время в экономической литературе учёт затрат по центрам ответственности при позволяющей особенности организации и технологии производства можно вести:

- по элементам затрат только по статьям «Сырьё и материалы» и «Основная заработная плата производственных рабочих»;
- по расширенным элементам затрат (материальные, трудовые, амортизация оборудования, топлива, энергии и других);
- по расширенным номенклатурам статей затрат, рекомендованных отраслевой инструкцией по учёту и калькулированию себестоимости затрат;
- по стоимости материальных затрат и стоимости обработки;
- по сокращенной системе «Директ – Кастинг» (прямые материальные затраты и производственные накладные расходы).

Следует отметить, что учёт применения систем учёта затрат связан с особенностью организации производства и структуры управления. И он должна быть предусмотрен в учётной политике организации.

В соответствии с «Положением по калькулированию себестоимости продукции (работ, услуг) на предприятиях и организациях Республики Таджикистан» в соответствии с Постановлением правительства Республики Таджикистан от 12 мая 199__ года, №210 рекомендуется вести учёт затрат и калькулирование себестоимости продукции по следующим статьям затрат:

1. Сырьё и материалы на технологические цели.
2. Возвратные отходы (вычитаются).
3. Вспомогательные материалы.
4. Покупные полуфабрикаты.
5. Топливо и электроэнергия на технологические цели.
6. Основная заработная плата основных производственных рабочих.
7. Дополнительная зарплата основных производственных рабочих.
8. Отчисление на социальные и пенсионные фонды.
9. Амортизация основных средств.
10. Расходы на освоение новой продукции.
11. Прочие производственные расходы.
12. Общепроизводственные расходы.
13. Общехозяйственные расходы.
- Итого производственная себестоимость.
14. Коммерческие расходы.
- Итого полная себестоимость товарной продукции.

Данная классификация ныне в организациях и на предприятиях почти что не применяется. Она соответствует предприятиям, которые производят массовую продукцию в большом объёме, как такую массовое машиностроение, пищевое, текстильное, швейное производство и др.

В современных условиях не существует регламентированной типовой структуры затрат по статьям и даже по экономическим элементам.

Так, например, учёт затрат и калькулирование себестоимости продукции в швейной промышленности (ОЗТ «Гулистан») составляется следующим образом.

Таблица 1. Статьи затрат по производству изделий в АОЗ «Гулистан» (а ⁿ1 п+ⁿ2 п+ⁿ3 п+.....а п)

Т п\п	Наименование статей расходов	Сумма расходов (сомони)	В % и итогу
1.	Стоимость полуфабрикатов	688689	95
2.	Материалы	38000	5,3
3.	Топливо	180	0,02
4.	Заработная плата рабочих	144613	20
5.	Отчисление на социальное страхование	28653	4
6.	Запасные части	-	-
7.	Амортизация основных средств	34332	4,5
8.	Амортизация АТК	39	0,005
9.	Стоимость обработки	182719	25,3
10.	Себестоимость продукции	723491	100

Таблица 2. Центр ответственности сфер производственной деятельности на АОЗ «Гулистан» при производстве джинсов

	Совокупность затрат по центрам ответственности	Раскрой	Остаток НЗП
1.	Себестоимость цеха	688699	24747
2.	Процесс варки и мойки	775320	48124
3.	Процесс шитья	873619	78327

Особенности процесса раскроя ткани состоят в том, что здесь большой удельный вес имеют материалы (ткань). Процесс раскроя отражается в картах раскроя, где указывается норма выхода деталей из переданной в раскройный цех партии материалов, результаты

раскроя по сравнению с нормой получаемых деталей, отклонения от нормы, причина, виновники, инициаторы, изменения норм (причина и инициаторы).

Результаты раскроя обобщаются посредством ЭВМ по каждому виду маркировки, размера, роста изготавливаемых изделий с указанием фактического расхода материалов, заработной платы рабочих, амортизации, износа МБП и других затрат на обработку.

**Таблица 3. Перечень номенклатур статей затрат по центрам ответственности
производства швейных изделий (а 1 + а 2 + а 3 + ... а п) при производстве женских
джинсов**

№ п/п	Наименование	Центр ответственности		
		Раскрой ткани	Варка и мойка полуфабрикатов	Шитьё и отделка изделий
1.	Сырьё и основные материалы за вычетом отходов	+	+	+
2.	Заработная плата производственных рабочих	+	+	+
3.	Отчисление на социальное обеспечение	+	+	+
4.	Амортизация	+	+	+
5.	Вспомогательные материалы	+	+	+
6.	Вода	-	-	+
7.	Электроэнергия	-	-	+
8.	Расходов на обработку	+	+	+
9.	Износ МБП	-	-	+
10.	Текущий ремонт	+	-	+
11.	Амортизация нематериальных активов	+	+	+
	Итого стоимость обработки	+	+	+
12.	Себестоимость продукции	+	+	+
13.	Раскроено (шт.)	+	+	+
14.	Затраты	+	+	+
15.	Затраты на единицу продукции	+	+	+
16.	Затраты на обработку единицы продукции	+	+	+
17.	Затраты ткани на единицу продукции	+	-	-
18.	Трудозатраты на единицу продукции	+	+	+
19.	Остаток незавершенного производства	+	+	-
20.	Выпущено полуфабрикатов (готовой продукции)	+	+	+

Как видно из перечня статей расходов по центрам ответственности в швейной промышленности республики, учёт затрат преимущественно ведётся по экономическим элементам: материалы, амортизация, электроэнергия, износ МБП, износ нематериальных активов, вспомогательные материалы, текущий ремонт и другие.

Доля расходов по обработке составляет 6-7 процентов к себестоимости выпущенной продукции.

Предложенная модель учета затрат и калкулирование себестоимости снабженческих, производственных, организационных, управленческих и коммерческих расходов

позволяет оперативно принимать управленческие решения по отклонениям и изменениям норм или бюджетам операционных расходов и доходов предприятия и его сегментов.

ЛИТЕРАТУРА

1. Аксененко А.Ф. Управленческий учет на промышленных предприятиях в условиях формирования рыночных отношений / А.Ф. Аксененко, М.С. Бобижонов. -М.: Финансы и статистика, 1999.
2. Безруких П.С. Состав и учет издержек производства и обращения / П.С. Безруких. -М.: ФБК Контакт, 1996.
3. Вахрушина М.А. Бухгалтерский управленческий учет / М.А. Вахрушина. -М.: Финстатин-форм, 2003.
4. Вахрушина М.А. Управление затратами как фактор минимизации предпринимательского риска / М.А. Вахрушина // Экономика и жизнь, бухгалтерское приложение. – 2002. - № 52.
5. Булгакова С.В. Управленческий учет: учебник для вузов / С.В. Булгакова. -Воронеж, 2009.
6. Ураков Д.У. Учет затрат по сферам деятельности / Д.У. Ураков. -М: Финансы и статистика, 1991.

МОДЕЛЬ ФОРМИРОВАНИЯ УЧЁТА ЗАТРАТ И КАЛЬКУЛЯЦИИ ПО ЦЕНТРАМ ОТВЕТСТВЕННОСТИ В ПРОМЫШЛЕННОСТИ

Проблема организации управленческого учёта тесно связана с организационной структурой предприятия. Предприятие имеет различные сегменты, многие из которых не связаны с непосредственным формированием затрат в сегменте. Предложенная модель учета затрат и калькулирование себестоимости снабженческих, производственных, организационных, управленческих и коммерческих расходов позволяет оперативно принимать управленческие решения по отклонениям и изменениям норм или бюджетам операционных расходов и доходов предприятия и его сегментов.

Ключевые слова: управленческий учёт, проблема организации управленческого учёта, формирование затрат в сегменте, модель учета затрат и калькулирование себестоимости, операционные расходы и доходы.

MODEL OF FORMATION OF ACCOUNTING AND COST CALCULATION IN CENTRES OF LIABILITY IN INDUSTRY

The problem of the organization of management accounting is closely related to the organizational structure of the enterprise. The company has different segments, many of which are not directly associated with the formation of a segment costs. The proposed model of cost accounting and cost kalkulirovanie procurement, manufacturing, organizational, administrative and selling expenses can quickly make management decisions on deviations and changes in the rules or the budgets of operating costs and the company's income and its segments.

Key words: management accounting, the problem of the organization of management accounting, the formation expenses in the segment, the model of cost accounting and kalkulirovanie costs, operating expenses and revenues.

Сведения об авторах: *Д.У. Ураков* – профессор кафедры бухгалтерского учёта Таджикского национального университета. Телефон: **918-62-15-35**

С.К. Шоймардонов – доцент, заведующий кафедрой бухгалтерского учёта Таджикского национального университета. Телефон: **951-15-92-72**

АНАЛИЗ ДИНАМИКИ ПОСЕВНЫХ ПЛОЩАДЕЙ КАРТОФЕЛЯ В РТ

М.А. Эргашева, Н.Э. Юсуфчонов
Таджикский национальный университет

Производимые в сельском хозяйстве Республики земельные преобразования наряду с изменением организационно – правовых форм хозяйствования преследуют цель преобразования земельных отношений в соответствии с рыночными условиями и повышением эффективности использования земель для увеличения продовольственной продукции и решения проблем продовольственной безопасности.

Сельское хозяйство республики является важнейшей отраслью материального производства, где в 2013 году произведено 21,1% валового внутреннего продукта.

С реорганизацией колхозов и совхозов и созданием на их базе организационно - правовых форм – хозяйств населения, дехканских хозяйств и сельскохозяйственных

предприятий более эффективно используется рынок факторов производства и к 2013 году в общественных хозяйствах производится 6,7%, в дехканских хозяйствах- 30,8% и в хозяйствах населения – 62,5% от общего объема производства.

В 2013 году в данной отрасли произведено:

Зерновых -1392,6 тыс. тонн, хлопка -392,8 тыс. тонн; картофеля-1115,6 тыс. тонн; овощей – 1490,6 тыс. тонн фруктов - винограда – 175,3 тыс. тонн; молока -828,2 тыс. тонн; яиц-3443,7 млн. штук; шерсти – 6565 тонн; коконов- 1569 тонн; мёда-3511 тонн;

На начале 2014 года поголовье крупного рогатого скота – 2099,1 тыс. голов, в том числе коров- 1076,3 тыс. голов; овец и коз 4923,6 тыс. голов; лошадей – 76,9 тыс. голов; птицы – 5020,5 тыс. голов.

Сельское хозяйство – основной поставщик продуктов питания. За период рыночной экономики уделялось большое внимание производству картофеля- второй продукт питания по значимости после зерновых.

За период с 2005 по 2014 г.г. посевные площади увеличились во всех организационно – правовых формах.

На основании уравнения прямой $\hat{Y}=a_0+a_1t$ рассчитана тенденция изменения посевных площадей во всех организационно правовых формах хозяйствования (табл.1).

Таблица 1. Динамика посевных площадей картофеля по организационно-правовым формам хозяйствования за 2005-2014 г.г. (тыс. га.)

Годы	По республике		Сельхозпредприятия		Хозяйства населения		Дехканские хозяйства	
	Фактический	Теоретический	фактический	Теоретический	фактический	Теоретический	фактический	Теоретический
2005	20,5	19,22	2,5	2,42	15,3	15,4	2,7	1,26
2006	25,5	21,8	3,3	2,5	18,0	16,12	7,1	3,06
2007	23,2	24,38	2,8	2,58	16,0	16,84	4,1	4,86
2008	22,6	26,95	2,4	2,66	16,0	17,56	4,2	6,66
2009	29,8	29,53	1,6	2,74	18,6	18,28	9,6	8,46
2010	31,8	34,68	2,5	2,91	19,5	19,71	9,8	12,07
2011	36,7	37,26	3,0	2,99	20,7	20,43	13	13,87
2012	41,7	39,83	3,3	3,07	21,1	21,15	17,3	15,67
2013	44,3	42,41	3,4	3,15	22,0	21,87	18,9	17,47
2014	45	44,99	3,5	3,23	22,8	22,59	19,0	19,27

Анализ динамики посевных площадей показал динамичный рост за период исследования.

На основании уравнения прямой $\hat{Y}=a_0+a_1t$, установили по каждой категории организационно – правовой форме хозяйствования:

по республике:

$\hat{Y}=32,11+2,57t$, где среднегодовой уровень посевных площадей за период исследования составил 32,11 тыс. гектаров при среднегодовом приросте 2,57 тыс. гектаров;

по сельхозпредприятиям:

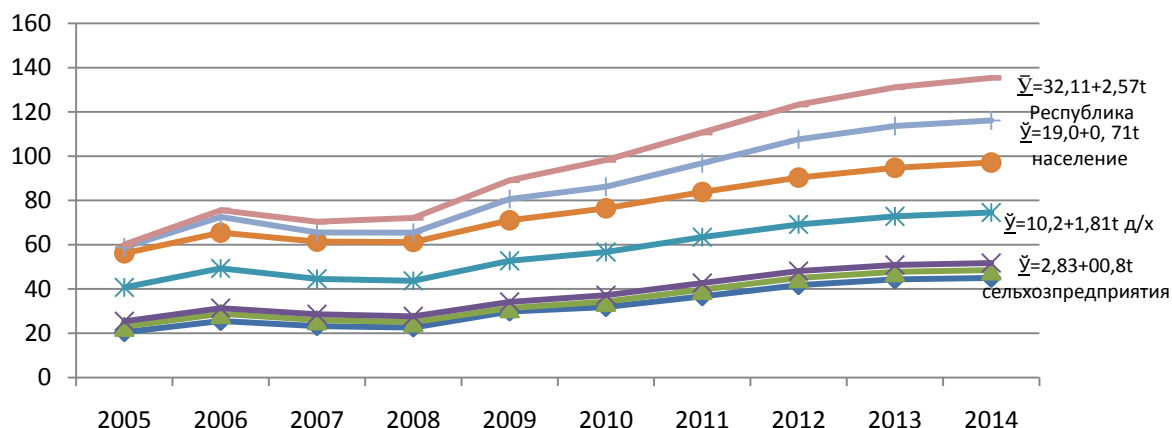
$\hat{Y}=2,83+0,08t$, при этом среднегодовой уровень посевных площадей за исследуемый период составил 2,83 тыс. гектаров, при среднегодовом приросте 0,08 тыс. гектаров;

в хозяйствах населения:

$\hat{Y}=19,0+0,71t$, при этом среднегодовой уровень посевных площадей за исследуемый период составил 19 тыс. гектаров при среднегодовом приросте 0,71 тыс. гектаров.

В дехканских хозяйствах:

$\bar{y}=10,2+1,81t$, при этом среднегодовой уровень посевных площадей за исследуемый период составил 10,2 тыс. гектаров при среднегодовом приросте 1,8 тыс. гектаров.

Увеличение посевных площадей картофеля привело к увеличению объема производства картофеля.

Таблица 2. Динамика производства картофеля в Республике Таджикистан за 2005- 2014 г.г.

Годы	2005	2006	2007	2008	2009	2010	2011	2012	2013	2014	2014 В% 2015
По республике	239,8	573,7	662,1	679,8	690,9	760,1	863,1	991,0	1115,6	1129,9	471,0
Селхоз предприятия	25,5	31,0	27,2	24,9	28,4	50,0	61,2	66,8	74,6	76,65	30,0
Население	165,2	196,2	458,9	470,7	464	495,2	528,4	536,4	596,8	547,5	331,4
Дехканские хозяйства	499,5	73,8	176,0	184,1	198,5	214,9	273,5	387,8	442,2	454,8	10,84

Динамика производства картофеля увеличилась в 4,7 раза в сельскохозяйственных предприятиях в 3 раза, в хозяйствах населения в 3,3 раза, в дехканских хозяйствах в 10 раз.

ЛИТЕРАТУРА

1. Азимов Х. Стратегия развития Таджикистана / Х. Азимов. – Душанбе, 1995.
2. Грамико Г.Л. Общая теория статистики / Г.Л. Грамико. -М, 2007.
3. Зинченко А.П. Статистика / А.П. Зинченко. –М: Колос, 2007.
4. Статистический ежегодник Республики Таджикистан Агентство по статистике при Президенте Республики Таджикистан. -Душанбе, 2014.
5. Сельское хозяйства Республики Таджикистан Агентство по статистике при Президенте Республики Таджикистан. -Душанбе, 2014.

АНАЛИЗ ДИНАМИКИ ПОСЕВНЫХ ПЛОЩАДЕЙ КАРТОФЕЛЯ В РТ

Производимые в сельском хозяйстве Республики земельные преобразования наряду с изменением организационно – правовых форм хозяйствования преследуют цель преобразования земельных отношений в соответствии с рыночными условиями и повышением эффективности использования земель для увеличения продовольственной продукции и решения проблем продовольственной безопасности.

Сельское хозяйство – основной поставщик продуктов питания. За период рыночной экономики уделялось большое внимание производству картофеля - второй продукт питания по значимости после зерновых. Увеличение посевных площадей картофеля привело к увеличению объема производства картофеля.

Ключевые слова: сельское хозяйство, поставщик продуктов питания, производство картофеля, увеличение посевных площадей картофеля, увеличение объема производства картофеля.

ANALYSIS OF THE DYNAMICS OF POTATO SOWN AREAS IN THE REPUBLIC OF TATARSTAN

Produced in the agriculture of land conversion, along with a change in the organizational - legal forms of management are aimed at transformation of land relations in accordance with market conditions and the increase of efficiency of use of land to increase food production and ensure food security.

Agriculture - the main supplier of food. During the period of the market economy has received considerable attention potato production - the second-largest food product after grain. The increase in the sown area of potatoes has led to an increase in potato production.

Key words: agriculture, food supplier, potato production, the increase in the sown area of potatoes, increasing potato production.

Сведения об авторах: *М.А. Эргашева* – кандидат экономических наук, старший преподаватель кафедры статистики Таджикского национального университета. Телефон: **935-75-55-04**

Н.Э. Юсуфджонов – студент 3-курса спец. «Статистика» Таджикского национального университета

БАҲИСОБГИРИИ ЗАХИРАҶОИ ИСТЕҲСОЛӢ ВА ТАЪСИРИ ОНҶО БА РУШДИ КОРҶОНАҶО

Р.С. Тоҳирова

Донишгоҳи миллии Тоҷикистон

Захираҳои истеҳсоли – унсурҳои моддии гуногуни истеҳсолотанд, ки ба сифати предмети меҳнат дар ҷараёни истеҳсоли истифода мешаванд. Онҳо дар раванди истеҳсоли иштирок намуда, арзиши худро пурра ба арзиши маҳсулоти истеҳсолшуда мегузаронанд.

Захираҳои истеҳсоли (ашёи хом, масолеҳ, сӯзишворӣ ва ғайра) молҳои мебошанд, ки меҳнати инсон бо мақсади гарифтани маҳсулоти тайёр ба онҳо равона карда шудааст.

Вазифаҳои асосии баҳисобгирии захираҳои истеҳсоли инҳо мебошанд:

1. Ҳуҷҷатгузорию дуруст ва саривақтии ҳамаи амалиётҳои дахлу харчи захираҳои истеҳсоли.
2. Назорати муназзам аз рӯи нигоҳдории захираҳои истеҳсоли дар анборҳо ва дар ҳамаи зинаҳои истеҳсолти маҳсулот.
3. Назорати доимӣ аз рӯи риояномаҳои меёрҳои муқарраргардидаи истифодаи мақсадноки захираҳои истеҳсоли.
4. Назорат ва баҳисобгирии захираҳои моддии мавҷудбуда.
5. Сари вақт дастрас намудани иттилоот оиди истифодаи мақсадноки захираҳои истеҳсоли.
6. Ҳисоббаробаркунӣ бо таъминкунандагони захираҳои истеҳсоли, баҳисобгирии захираҳои истеҳсолии воқеан дар анбор мавҷудбуда.

Вобаста ба нақше, ки захираҳои истеҳсоли дар ҷараёни истеҳсолот мебозанд, онҳоро ба чунин гурӯҳҳо ҷудо кардан мумкин аст:

1. Ашёи хом ва масолеҳи асосӣ, ашёҳои мебошанд, ки аз онҳо маҳсулот истеҳсол карда мешавад.

2. Қисмҳои эҳтиётӣ – дар ин бахш мавҷудият ва ҳаракати ҳама гуна навоҳи харидашуда ё истеҳсолшудаи қисмҳои эҳтиётӣ ба ҳисоб гирифта мешавад. Масолеҳи ёрирасонро дар шакли ифодаи пулӣ вобаста ба гурӯҳ ва тамға ба ҳисоб мегиранд.

3. Масолеҳи нимтайёри харидашуда – ашёи хом ва масолеҳи мебошанд, ки давраи коркардро гузаштаанд, аммо маҳсулоти тайёр намебошанд.

4. Сӯзишворӣ – дар ин бахш навъҳои гуногуни маводи сӯзишворӣ ба ҳисоб гирифта мешаванд, аз ҷумла: бензин, сӯзишвории дизелӣ, ангишт, хезум, равғанҳои молидани, гази моеъ ва ғ. инчунин маводи сӯзишворӣ вобаста ба навъ, тамға, ва мавқеи анбошт ба ҳисоб гирифта мешавад.

5. Маводи бастабандӣ – ашёҳои мебошанд, ки барои бастабандӣ ва нигохдошти маҳсулоти гуногун истифода мешаванд.

6. Партовҳои баргардандаи истеҳсолот – бақияи ашёи хом ва масолеҳе мебошанд, ки дар раванди истеҳсолот пайдо шудаанд ва таркиби истеъмолии худро пурра ё қисман ба маҳсулоти тайёр гузаронидаанд.

Ҳар як корхона микдори гуногуни ашёи хом ва масолеҳ дорад, аз ин рӯ, гурӯҳбандии онҳо наметавонад ба низоми баҳисобгирии ҳисобҳои кулӣ маҳдуд карда шавад. Аз рӯи таркиби техникӣ, ё ин ки аломаташон, захираҳои истеҳсолиро ба гурӯҳҳо ва зергурӯҳҳо ҷудо намудан зарур аст. Шумораи гурӯҳ ва зергурӯҳҳо аз рӯи номгӯи масолеҳ ва таснифи маҳсулоти истеҳсолшуда муайян карда мешавад.

Дар дохили ҳар як гурӯҳ номгӯи масолеҳ аз рӯи ҳаҷм ва навъ ҷудо карда мешаванд.

Ба ҳар як номгӯи масолеҳ рақами рамзӣ (номенклатурӣ) гузошта мешавад ва инчунин дар ҳамаи ҳуҷҷатҳои баҳисобгирии ибтидоӣ нишон дода мешаванд.

Тавре дар боло қайд кардем, гуногуншаклии масолеҳ аз намуди истеҳсолот вобаста аст. Ба ашёи хом ва масолеҳи корхонаҳои нонпазӣ дохил мешаванд:

- Орди гандум (навъҳои 1, 2 ва ғ.).
- Орди ҷав.
- Равған.
- Сумалаки ҷав.
- Об.
- Намак.
- Ҳамиртуруш.
- Шир.
- Тухм ва ғайра.

Баҳисобгирии амалиётҳои дохилшавӣ, тайёркунии ва бадастории масолеҳ.

Таъмини захираҳои истеҳсоли аз ҳисоби корхонаҳои таъминкунанда ё дигар сарчашмаҳои дохилшавии ин захираҳо, дар асоси шартнома ба роҳ монда мешавад.

Корхонаҳои таъминкунандаи ашёи хом ва масолеҳ талабномаи пулӣ тартиб дода, бо ҳисоб-фактура ба харидор пешниҳод менамоянд. Дар навбати худ, харидор супоришномаи пулӣ тартиб дода, ба бонк супорида, бо роҳи ғайринақдӣ ҳисобашро бо таъминкунандагони ашёи хом баробар менамояд. Баҳисобгирии фаврии амаликунии уҳдадорҳои шартномавӣ дар ҶДММ «Маколли» дар шӯъбаи маркетинг амалӣ мешавад, аз ин рӯ, супоришномаи пулӣ, талабномаи пулӣ ва ҳисоб-фактураҳо аввал ба ин шӯъба дохил мешаванд. Дар ин шӯъба мувофиқати шартнома аз назар гузаронида шуда, дар китоби баҳисобгирии масолеҳи дохилшуда ба қайд гирифта мешавад ва дар китоби баҳисобгирии амалишавии шарнома қайд мекунад, баъдан барои пардохт рухсат дода мешавад.

Баъди бақайдгирӣ ҳуҷҷатҳои падохти маблағҳои пулӣ рақами дохилӣ мегиранд ва ба муҳосиботи корхона барои пардохт пешниҳод мегарданд, расид ва борхати молӣ-нақлиётӣ ба шӯъбаи экспедитсионӣ барои гирифтани молҳои овардашуда супорида мешавад. Аз ин лаҳза дар муҳосиботи корхона ҳисоббаробаркуниҳо бо таъминкунандагон ба амал меояд. Пас аз дохилшавии ашёву масолеҳ ба анбор, ордери даромад тартиб дода шуда, дар дафтари қайди ордери даромад сабт карда мешавад. Ордери тартибдодашуда ба муҳосиботи корхона пешниҳод мегардад. Дар

муҳосибот бошад, ин ордер бо ҳуччатҳои пулдиҳӣ гузошта мешавад. Аз рӯйи пардохти бонкии бо ин ҳуччат алоқаманд, муҳосибот як нусха аз ҳисоби бонкӣ барои пардохти воситаҳои пулӣ ба корхонаи таъминкунанда мегирад.

Баҳисобгирии ҳисоббаробаркуниҳо бо таъминкунандагони захираҳои истеҳсоли ва хизматрасониҳо дар ҳисоби 22010 «Ҳисобҳо барои пардохт» ташкил карда мешавад. Ин ҳисоб нисбат ба баланс пассивӣ мебошад; бақияи кредитии ин ҳисоб аз он дарак медиҳад, ки қарз дар назди таъминкунандагон ҳанӯз ба охир нарасидааст, бақияи дебетии ин ҳисоб бошад, пардохти қарзҳоро дар давраи ҳисоботӣ нишон медиҳад; гардиши кредитӣ пардохтҳоро аз рӯйи ҳуччатҳои пулдиҳӣ ва номгӯйи таъйинот дар моҳи ҳисоботӣ нишон медиҳад.

Ҳисоббаробаркуниҳо бо таъминкунандагон ва пудратчиён дар журнал-ордери (Ж–О) №6 аз рӯйи ҳисоби 22010 «Ҳисобҳо барои пардохт» бурда мешавад. Ин баҳисобгирии мураккабест, ки дар ҳаҷми ҳар як ҳуччати пулдиҳӣ, ордери даромад ё акти қабул ташкил карда мешавад. Ин журнал-ордер бо маблағи тамомнашудаи ҳисоббаробаркуниҳо бо таъминкунандагон дар аввали моҳ кушода мешавад:

- Аз рӯйи ҳуччатҳои пардохтии аспектӣ, ки муҳлати пардохташон ҳоло нарасидааст.
- Аз рӯйи ҳуччатҳои аспекти пардохтшуда.
- Аз рӯйи масолеҳи дохилнашуда.
- Аз рӯйи ҳуччатҳои пулдиҳии аспекти пардохтнашуда масолех ворид нашудааст.
- Бақия дар аввали моҳ (масолех ворид шудааст, аммо ҳуччатҳои пардохтӣ ҳоло ворид нашудаанд).

Дар давоми моҳи ҳисоботӣ муҳосиботи корхонаи нонпазӣ ҳуччатҳои падохти маблағитаъминкунандагонро мегирад, ордерҳои даромад ва акти қабули маҳсулотро қабул менамояд, нусхаи ҳуччатҳои ҳисоббаробаркуни ва дигар ҳисобҳои корхонаро мегирад.

Журнал-ордери №6 имконият медиҳад, ки аз рӯйи ҳар як ҳуччати ҳисоббаробаркуниҳо назорат бурда шавад. Ғайр аз маълумотҳои ахборӣ (рақами ҳисоб, рақами барасмиятдаровардашуда, номи таъминкунанда) дар журнал-ордери №6 инчунин рақами ҳуччати моли ба анбор воридшуда, арзиши масолеҳи дохилшуда аз рӯйи арзиши миёна ва аз рӯйи ҳуччатҳои пардохтӣ, ки дар қисмати алоҳидаи маблағи ААИ – и дар ҳуччатҳои ҳисоббаробаркуни зикршуда ҷудо шудааст, навишта мешаванд. Маблағи шикоятҳо дар асоси санадҳо навишта мешаванд. Аз рӯйи нусхаи бонки пардохткунанда аз болои ҳар як ҳуччати пардохтӣ назорат карда мешавад.

Таъминоти бо фактура (рӯйхат ва нархи молҳое, ки ба фурӯш фиристода мешаванд) тасдиқ нашудаанд, молтаъминкуни ба ҳисоб меравад, ки арзишҳои моддии ба корхона ба ҳуччатҳои пардохтӣ (пулдиҳӣ) дохил шудаанд.

Масолеҳи дарроҳбуда чунин масолехе мебошанд, ки аз рӯйи онҳо корхона ҳуччатҳои пардохтии аспектӣ тартиб додааст, аз рӯйи ин ҳуччатҳо анбор ҳоло дохил нашудаанд.

Дар баҳисобгирии масолехе, ки аз ҷониби таъминкунандагон дохил мешаванд, ба сифати ҳуччатҳои ибтидоӣ ордери даромад (ш.№ М-14) тартиб дода мешавад, ки онро шахси ҷавобгари моддӣ дар рӯзи дохилшавии маҳсулот ба анбор тартиб медиҳад.

Ордери даромад бояд ба миқдори ҳақиқии арзишҳои дохилшуда аз рӯйи ҳуччатҳои мувофиқатӣ навишта шавад ва ҳангоми тартиб додани он андоз аз фурӯши дар ин ҳуччатҳо нишондодашуда дар ҳолати ба воситаи пули нақд пардохтан, ба арзиши масолеҳи харидашуда дохил карда мешавад.

Дар мисоли зерин пардохт бо таъминкунандагонро барои масолеҳи бадастовардашуда аз назар мегузаронем:

Корхонаи истеҳсоли ба воситаи шахси масъул бо роҳи ҳисоббаробаркунии нақдӣ бо нархи яклухт ба маблағи 7560 с -орд, 1200 с-ААИ, 360 с – андоз аз фурӯш (бо ҳаҷми 5%), ба даст овард. Дигар хароҷотҳо ҳангоми бадастории маҳсулот мавҷуд нест.

Инъикоси амалиётҳо дар баҳисобгирии бухгалтерии харидор:

1. Ба шахси масъул барои харидани орд аз ҳазина пули нақд ба маблағи 7600 сомонӣ дода шуд.

Д^т ҳисоби 10520 «Қарздорӣ дебитории кормандон»

К^т ҳисоби 10110 «Воситаҳои пулӣ дар ҳазина бо асъори миллӣ»

2. Масолех бо нархи таъминкунанда мувофиқи шартномаи хариду фурӯш бе ҳисоби ААИ, аммо бо ҳисоби андоз аз фурӯш $(7560-1200)=6360$ ба анбор даромад карда шудааст.

Д^т ҳисоби 10720 «Ашёи хом ва масолех»

К^т ҳисоби 10520 «Қарзи дебитории кормандон»

3. Инъикоскунии ААИ барои масолеҳи дохилшуда (1200).

Д^т ҳисоби 10540 «Андозҳои пардохтшаванда»

К^т ҳисоби 10520 «Қарзи дебитории кормандон»

4. Маблағи ААИ ба ҳисоби буҷет гузаронида шуд (1200).

Д^т ҳисоби 22330 «ААИ барои пардохт»

К^т ҳисоби 10540 «Андозҳои пардохтшаванда»

5. Бақияи воситаҳои пулии истифоданашуда аз тарафи шахси масъул ба ҳазинаи корхона баргардонида шуд;

Д^т ҳисоби 10110 «Воситаҳои пулӣ дар ҳазина»

К^т ҳисоби 10520 «Қарзи дебитории кормандон»

6. Масолех барои истифодабарӣ дар истеҳсолот хориҷ карда шуд.

Д^т ҳисоби 10730 «Истеҳсолоти нотаом»

К^т ҳисоби 10720 «Ашёи хом ва масолех»

Ҳуҷҷатгузории ҳаракати захираҳои истеҳсоли ва баҳисобгирии анбори онҳо.

Барои баҳисобгирии ҳаракати масолех дар корхонаи нонпазӣ ҳуҷҷатгузории ибтидоиро истифода менамояд, ки ба талаботҳои асосии баҳисобгирии масолех ҷавобгӯ буда, барои коркарди автоматикунонии ахборот мусоидат менамояд.

Микдори нусхаҳои навишташудаи ҳуҷҷатҳо ва гардиши ҳуҷҷатҳо вобаста ба хусусияти техникии молу ашё ва низоми ташкили баҳисобгирии онҳо муайян карда мешавад. Микдори нусхаҳо бояд минималӣ бошанд:

- ҳангоми истифодабарии МЭХ – 1 нусха;
- ҳангоми коркарди дастӣ – на зиёда аз 2 нусха.

Дар ҶДММ «Маколли» дохилшавии масолехро, пеш аз ҳама, шуъбаи маркетингӣ назорат мебарад. Инчунин, ин шуъба аз болои уҳдадорҳои шартномавӣ, пешниҳод намудани шикоят аз рӯйи сифат ва камомади масолех назорат бурда, борҳоро, ки сари вақт ба корхона нарасидаанд, ошкор менамояд.

Дастрас намудани масолех аз таъминкунандагонӣ дохилӣ ва беруна, аслан бар уҳдаи экспедитор мебошад. Агар масолеҳи пастсифат ошкор гардад, санади тичоратӣ тартиб дода шуда, ба таъминкунанда ҳамчун даъво фиристода мешавад.

Экспедитор масолехро ба анбор ворид намуда, шахси масъул мувофиқати микдор, сифат ва номгӯйи молҳои дохилшударо бо ҳуҷҷатҳои таъминкунанда тафтиш менамояд. Яке аз ҳуҷҷатҳо микдори молҳои боркардашударо (супоришномаҳо, борхатҳо) инъикос менамояд, дигарӣ бошад (шаҳодатномаҳои пулӣ, гувоҳномаҳо ва ғ.), ҳангоми мувофиқати пурраи микдори ҳақиқии арзишҳои

дохилшуда бо хуччатҳои таъминкунонда, шахси масъул ордери даромад (Ш.№4) тартиб медиҳад.

Дар ҳолати ҳамлу нақли масолах аз анбор ба воситаи нақлиёти автомобилӣ, борхати молӣ-нақлиётӣ (ш.№-5, ш.№-6) дар чор нусха тартиб дода мешавад:

1. ба харидор барои даромадкунии масолах дар ҷойи ордери даромад;
2. барои хориҷкунии арзишҳо;
3. барои ҳисобкунии музди меҳнати ронандаи нақлиёти автомобилӣ;
4. барои пешниҳодкунӣ ба бонки пардохткунонда.

Хуччатҳои воридотӣ дар рӯзи дохилшавии масолах тартиб дода мешаванд. Баҳисобгирии кулӣ ва ҷузъии захираҳои истехсолӣ дар муҳосиботи корхона пас аз дохилшавии ҳамаи хуччатҳои ибтидоӣ аз анбор ва дигар зерсохторҳои корхона амалӣ карда мешавад, ки дар нақшаи зерин нишон дода шудааст:

Баҳисобгирии масолах дар анбор. Барои назорати беҳтар аз болои нигоҳдории масолах, назорати ҳолати анбор ва баҳисобгирии захираҳо ченкунии аҳамияти муҳим дорад. Бо ин мақсад бо фармон ба ҳар як анбор рақами муайяни доимӣ гузошта мешавад.

Дар корхонаҳои нонпазӣ якчанд анборҳо мавҷудаанд, ки дар онҳо нави муайяни масолах нигоҳ дошта мешавад. Дар анборҳо масолах аз рӯи нави дар рафҳо бо ҳисобе, ки имконияти таъмини саривактии қабулкунӣ, хориҷкунӣ ва тафтиши мавҷудияти онҳоро осон гардонад, ҷо ба ҷо гузошта мешаванд. Бо ин мақсад, дар ҷойҳои нигоҳдории масолах тамғаи мол зада мешавад. Мисол, орд дар анбори алоҳида дар ҳалтаҳои махсус нигоҳ дошта мешаванд. Ҳалтаҳои орд, вобаста ба нави он ҷо ба ҷо карда мешаванд.

Намак, равған, шир, равғани растанӣ ва ғайраро дар зарфҳои махсус нигоҳ медоранд.

Анборҳо бо тарозуҳои дақиқ, воситаҳои ченкунӣ ва зарфҳои ченкунӣ таъмин мебошанд.

Дар анборҳо амалиётҳои асосии зерин иҷро мешаванд:

- 1) қабули ашёи хом ва масолах аз рӯи миқдор, вазн, сифат ва ҷобаҷогузори ашёи хому масолах ва нигоҳдории онҳо;
- 2) тайёр намудани ашёи хом барои баровардан ба истехсолот тозакунии орд, тозакунии ва ҳалкунии қанд, намак ва равғанҳо;
- 3) хориҷкунии ашёи хом ба истехсолот;
- 4) барасмиятдарории хуччатҳои дахлу харҷ, ҳисобкунии ашёи хом ва масолах.

Рохбарияти корхона ҳайати шахсони вазифадори ҷавобгар оиди қабул ва хориҷкунӣ (мудирони анбор, анборчиён, экспедиторон ва ғ), дуруст ва саривақт барасмиятдарории ин амалиётҳо, инчунин барои нигоҳдории масолеҳи ба онҳо супоридашударо таъйин менамояд. Бо ин шахсон шартнома оиди ҷавобгарии моддӣ баста мешаванд.

Барои қабул намудан ва нигоҳдории борҳо, ҷобачокунии ҳама намуди ашёи хом ва масолеҳ дар анбор. Анборҳо дар наздикиҳои қисмҳои истехсолӣ ҷойгир кунонида шудаанд.

Дар ҶДММ «Маколли» анборҳо бо техникаи беҳатарии зидди сӯхтор таъмин мебошанд. Бештари корҳои боркунию борфарорӣ автоматӣ кунонида шудаанд. Бояд гуфт, ки дар ин корхона ҳамаи шароитҳои зарурӣ барои нигоҳдории ашёи хом ва масолеҳ муҳайё шудааст.

Дар ҶДММ «Маколли» усулҳои замонавии баҳисобгирии масолеҳро истифода мебаранд – фаврӣ, бухгалтерӣ. Усулҳои баҳисобгирии фаврӣ инҳоянд:

- Баҳисобгирии фаврӣ ва дурусти бухгалтерии микдорӣ дар анбор бо ёрии варақаҳои ҳбаисобгирии анборӣ, ки шахсони масъул мебаранд.

- Назорати фаъолияти коркунони бухгалтерия бевосита дар анбор барои ҳуҷҷатгузории дуруст ва саривақтии ин амалиётҳо аз рӯйи ҳаракати масолеҳ ва бурдани баҳисобгирии анбории масолеҳ.

- Ба муҳосибот барои тафтиши мувофиқати бақияи ҳақиқии масолеҳ имконият додан.

- Амалисозии баҳисобгирии бухгалтерии ҳаракати масолеҳ танҳо бо ифодаи пулӣ аз рӯйи нархҳои баҳисобгирӣ ва арзиши аслий дар навъҳои алоҳидаи масолеҳ ва ҷойҳои нигоҳдории онҳо.

- Тасдиқи маълумотҳои баҳисобгирии анборӣ бо роҳи муқоисакунии бақияи масолеҳ аз рӯйи маълумотҳои баҳисобгирии анборӣ (микдорӣ), баҳодиҳӣ аз рӯйи нархи баҳисобгирии қабулшуда бо бақияи масолеҳи аз рӯйи маълумотҳои баҳисобгирии бухгалтерӣ.

Усули баҳисобгирии фаврии масолеҳи анборҳо танҳо бурдани баҳисобгирии микдорӣ – навъии ҳаракати масолеҳро тақозо менамояд. Он дар варақаҳои баҳисобгирии анбории масолеҳ амалӣ мешавад. Муҳосибот варақаҳоро ба ҳар як рақами номенклатурии масолеҳ мекушояд ва онҳоро ба мудирони анбор месупорад. Аз рӯйи дохилшавии масолеҳ ба анбор, анборчӣ ордери даромад ё ҳуҷҷати онро ивазкунанда тартиб медиҳад ва онро дар варақаҳои баҳисобгирии анбории масолеҳ қайд менамояд. Дар асоси ҳуҷҷатҳои хароҷоткунӣ (варақаи лимитию-заборӣ, талабномаҳо, борхатҳо), дар варақаҳои харҷи масолеҳ маълумот қайд карда мешавад.

Муҳосиби шуъбаи молу амвол аз шахси масъул ҳуҷҷатҳои дар анбор бевосита барӯйхатгирифтаро қабул намуда, дурустии реквизитҳои асосӣ, ҳуҷҷатҳо ва варақаҳои баҳисобгирии анбориро (рақам, микдор, бақия) тафтиш менамояд ва дурустии тафтишро бо имзои худ тасдиқ мекунад.

Кормандони муҳосибот бояд дар анборҳо тафтиши назоратӣ ё интихобии мавҷудияти ҳақиқии бақияи масолеҳро гузаронанд. Ҳангоми ошкор гардидани норасоиҳо, ҳама камбудихо дар дафтари махсуси анбор қайд карда мешаванд ва ба сармуҳосиби корхона супорида мешаванд.

Низоми баҳисобгирии корхонаи нонпазӣ ҳамчун усули баҳодиҳии захираҳои истехсолӣ, усули арзиши аслии миёнаро интихоб намудааст. Дар ҷараёни тадқиқи масъалаҳои баҳодиҳии ашёи хом ва масолеҳ ҳама усулҳои дар амалия мавҷудбуда низ омӯхта шудаанд.

Ҳамин тавр, ба ҳулосае омадан мумкин аст, ки хангоми баҳодиҳии захираҳои истеҳсолӣ, айни замон, барои ҶДММ «Маколли» истифодаи усули арзиши миёна муфид мебошад. Истифодаи ин усул ба корхона имконият медиҳад, ки худро аз пасту баландшавии нархҳои ашёи хому масолеҳ эмин дорад. Истифодабарии ин усул арзиши миёнаи маҳсулот ва бадастории ғоидаро дар шароити таваррум таъмин мекунад. Инчунин, ин усул барои ҳаёти муҳосиботи ботаҷриба аз ҳама оддӣ ба шумор меравад.

Дар ҶДММ «Маколли» барои бақайдгирии амалиётҳои гардиши масолеҳ ҳуҷҷатҳои ибтидоиро, ки мувофиқи стандарт қабулшуда тартиб дода шудаанд, истифода мебаранд. Умуман, бақайдгирии ҳуҷҷатҳои ҳаракати ашёи хому масолеҳ қисми меҳнатталаби зиёди баҳисобгирӣ мебошад. Аз ин рӯ, корхонаро зарур аст, ки низоми гардиши дақиқи ҳуҷҷатҳоро ба роҳ монад, то дар ҳар як давраи истеҳсолӣ назорат карда шавад.

Ҳангоми гузаронидани таҳлил, ба масъалаи истифодабарии самараноки захираҳои истеҳсолӣ аҳамияти зиёд дода шуд.

Қайд кардан зарур аст, ки нишондиҳандаи аз ҳама самараноки истифодабарии захираҳои истеҳсолӣ, нишондиҳандаи ғунҷоиш мебошад. Маҳз ҳамин нишондиҳанда сатҳи истифодабарии захираҳои истеҳсолиро дуруст инъикос менамояд. Бо мақсади истифодабарии самараноки захираҳои истеҳсолӣ гузаронидани аудити дохилӣ зарур мебошад, зеро назорати саривактии захираҳо имконияти роҳ надодан ба хатогиҳоро муҳайё месозад.

Ба фикри мо, барои истифодабарии самараноки захираҳо ва паст кардани сатҳи хароҷотҳои истеҳсолӣ, бояд чораҳои зарурӣ андешида шавад, аз он ҷумла:

1. Пурра гузаштан ба баҳисобгирии автоматикунонидашуда, ки хароҷоти вақт ва ҳаҷми корро кам мегардонад. Инчунин, шакли автоматикунонидашудаи баҳисобгирӣ хангоми гузаронидани таҳлил ва аудит на танҳо захираҳои истеҳсолӣ, балки ҳама бахшҳои баҳисобгирӣ хеле муфид мебошад.

2. Таъмини корхона бо захираҳои истеҳсолии зарурии замонавӣ ва комплексӣ.

3. Коркард ва дохил намудани меъёрҳои нави хароҷот ва риояи меъёрҳои сарфакорӣ.

4. Беҳтар гардонидани сифати маҳсулот.

5. Дарёфти роҳҳои кам намудани партовҳои истеҳсолӣ ва талафоти ашё дар истеҳсолот.

6. Амалисозии банақшагирӣ, баҳисобгирӣ, таҳлил ва аудити истифодабарии ашёи хому масолеҳ.

Дар натиҷаи гузаронидани чораҳои мазкур дар корхона истифодаи сарфакоронаи ашёи хом ва масолеҳ ба роҳ монда шуда, инчунин дараҷаи хароҷоти истеҳсолӣ ва арзиши аслии маҳсулот кам мегардад.

АДАБИЁТ

1. Қонуни Ҷумҳурии Тоҷикистон «Дар бораи баҳисобгирии бухгалтерӣ». 14.05.1999 таҳти №750.
2. Қонуни Ҷумҳурии Тоҷикистон «Дар бораи ғайриқонунии аудитори». 3.03.2006.
3. Дастури таълимӣ дар асоси СБҲМ. – Душанбе, 2004.
4. Белобжецкий И.А. Производственные запасы предприятия: учет, оценка, контроль / И.А. Белобжецкий // Финансы. - 1996. - №12. –С.44-51.
5. Кандраков П.А. Бухгалтерский учет / П.А. Кандраков. - М.: Информ, 2007.

УЧЕТ ПРОИЗВОДСТВЕННЫХ ЗАПАСОВ И ИХ ВЛИЯНИЕ НА РАЗВИТИЕ ПРЕДПРИЯТИЙ

Переход к рыночной экономике требует от предприятий эффективных форм хозяйствования и управления производством в деле повышения эффективности производства, конкурентоспособности продукции и услуг, где важная роль отводится экономическому анализу деятельности субъектов хозяйствования. Производственные запасы предприятий являются составной частью имущества

предприятия. С их помощью вырабатывается стратегия и тактика развития предприятия и выявляются резервы повышения эффективности деятельности предприятия.

Ключевые слова: результаты деятельности предприятия, внедрение достижений научно-технического прогресса, анализ хозяйственной деятельности, формирование и использование производственных запасов предприятия.

KEEPING INVENTORIES AND THEIR IMPACT ON THE DEVELOPMENT OF ENTERPRISE

The transition to a market economy requires enterprises effective forms of management and production management in improving the efficiency of production and competitiveness of products and services where an important role is given to the economic analysis of activity of economic entities. Industrial stocks enterprises are an integral part of the property business. With their help, produced a strategy and tactics of the company and identified reserves of increase of efficiency of the enterprise.

Key words: business results, the introduction of scientific and technological progress, business analysis, formation and use of inventory business.

Сведения об авторе: *Р.С. Тохирова* – кандидат экономических наук, доцент, Таджикский национальный университет. Телефон: (+992) 935-32-08-36

СУЩНОСТЬ УПРАВЛЕНЧЕСКОГО УЧЕТА И НАПРАВЛЕНИЯ ЕГО ОРГАНИЗАЦИИ

Д.Т. Расулов

Таджикский национальный университет

В условиях рыночных отношений для управления бизнесом необходимо комплексно решать многочисленные проблемы, порождаемые внешними и внутренними факторами. Основными внешними факторами являются усиление влияния на российскую экономику финансово-экономических процессов, все возрастающая конкуренция на внутреннем рынке; несовершенство правовой системы обслуживания управления. Главной же внутренней причиной в современных условиях хозяйствования для отечественных предпринимателей является неопределенность, порождаемая неполной информацией о текущем состоянии и перспективах развития их собственного бизнеса.

Управленческий учет как самостоятельная дисциплина, обладающая системностью, высокой информативностью, стала использоваться на крупных предприятиях экономически развитых стран в конце XIX - начале XX вв. Это было связано с развитием и ускорением научно-технического прогресса, интернационализацией хозяйственной жизни, расширением мирохозяйственных связей, усилением конкуренции. Управленческий учет как область научных знаний возник в связи с эволюционным развитием бухгалтерского учета. В настоящее время управление как общая функция организованных систем для целенаправленного воздействия на финансово-хозяйственную и производственную деятельность предприятия нуждается в дополнительной информации, которую классический (традиционный) бухгалтерский учет на основе своей методологии представить не может. Например, информацию о конкурентах, информацию в разрезе управления бизнес-процессов, сегментов и т.д.

Система управленческого учета необходима везде: в производстве, торговле, сервисном обслуживании, ориентированном на получение прибыли, а также в государственных учреждениях и других неприбыльных организациях. Эта система отражает отношение руководства к управлению и контролю запасов и расходов, установлению цен и планированию ассортиментной политики, прибыли. Необходимо принятие такой системы управленческого учета, которая не только накапливает затраты, а еще и в состоянии поддерживать корпоративную стратегию.

Выделение управленческого учета в отдельную научную дисциплину имеет скорее концептуальный характер и является важным для развития теории, методологии учета, практического применения и решения задач управления, которые стоят перед хозяйствующими субъектами независимо от отраслевой принадлежности, в условиях их адаптации к рыночным условиям риска и неопределенности.

Современное предприятие, функционирующее в рыночной экономике, должно стоять на более высоком организационном уровне. Динамичным условиям рынка соответствуют предприятия органического типа, способные быстро адаптироваться к изменениям внешней среды с сохранением своих свойств и функций. Такая способность развивается в результате не столько подавления отклонений состояния организации (статическая стабильность), сколько возможности его изменения в некотором диапазоне (динамическая стабильность) и характеризуется соответствующей приспособляемостью учетной системы (гибкость системы).

На сегодняшний день бухгалтерский управленческий учет охватывает не только сбор, но и обработку информации. В его сферу входят также: прогнозирование и решение проблем по формированию и развитию производственных затрат; управление себестоимостью.

Управленческий учет занимается всеми видами учетной информации, которая необходима для управления в пределах предприятия. Одной из важных частей управленческого учета является производственный учет, под которым обычно понимают учет издержек предыдущими периодами (прогнозами). Главная цель управленческого учета – обеспечение информацией менеджеров, несущих ответственность за достижение конкретных производственных показателей. Сама подготовка такой информации может значительно отличаться от того, что используется в финансовом учете.

Нынешние преобразования в системе экономических отношений, уровень развития хозяйственного механизма, изменение рыночной конъюнктуры способствовали возникновению большого числа пользователей с различными информационными требованиями. Это вызывает необходимость формирования информационной системы, которая способна удовлетворительно отвечать запросам заинтересованных пользователей полезными данными для обоснования и принятия стратегических, тактических и оперативных решений. При конкуренции превосходство от использования качественной учетно-аналитической информации неопровержимо: она содействует принятию наиболее эффективных управленческих решений, что в свою очередь способствует повышению прибыли предприятий и естественно получению значительных экономических выгод внешними и внутренними пользователями отчетности.

Трудности переходного периода от плановой экономики к рыночной и связанная с этим серьезная работа по изменению системы подготовки учетной и отчетной информации, опора на учетные принципы, отраженные в международных стандартах финансовой отчетности, вызвали большой интерес теоретиков и практиков к бухгалтерскому управленческому учету. В Концепции развития бухгалтерского учета и отчетности в республике Таджикистан, подготовленной Министерством финансов на будущее, конкретно отмечены цели и задачи в развитии управленческого учета с учетом требований МСФО. Учетная практика свидетельствует о том, что для выполнения требований настоящего законодательства предприятиям приходится расходовать большие средства на ведение таких параллельных систем учета, как бухгалтерский, финансовый, управленческий и налоговый. Правила МСФО требуют применения широкого спектра вероятностных и экспертных оценок, определения справедливой стоимости активов и обязательств, становления оценочных показателей, сбора прогностической информации, требующей от бухгалтера наличия своей профессиональной точки зрения по поводу оценки предшествующих. В связи с этим перед учетно-аналитическими службами встают

проблемы, решение которых иногда невозможно, а иногда экономически невыгодно в пределах традиционно существующих учетных систем.

Проблемы подготовки финансовой отчетности могут быть решены при помощи управленческого учета и при выполнении учетной информационной функции опережающего отражения за счет увеличения границ использования информационных ресурсов управленческого учета. Естественно, целевые установки организации отличаются по управленческому учету и подготовке отчетности по правилам МСФО: управленческий учет в основном занимается удовлетворением запросов менеджеров для целей управления предприятием, а отчетность по МСФО касается собственников для оценки эффективности вложенных средств. Общим между управленческим учетом и отчетностью по МСФО является то, что обе системы направлены в будущее, дают возможность осуществлять длительные прогнозные оценки на длительный срок, принимать решения, направленные в перспективу. Ещё одним важным моментом для использования информации управленческого учета в целях подготовки отчетности по МСФО считается то, что такая отчетность очень нужна, прежде всего, крупным организациям с развитой системой управленческого учета.

Система управленческого учета должна быть гибкой, но при этом не просто изменяться под влиянием условий внешней среды и приспосабливаться к ним (пассивная (адаптивная) гибкость), но и также проявлять свое участие в формировании внешней экономической среды, ибо сама среда как мозаика складывается из множества микрособытий (микросфер), происходящих в результате деятельности различных организаций. Гибкая система учета (активная гибкость) помогает организациям не просто выжить в жестких экономических условиях рынка, но и влиять, пусть скромно, на внешнюю среду.

Гибкость системы - это важное качество, предполагающее наличие в ней многообразия возможных фактов, событий, действий, а сущность процесса управления заключается в том, чтобы выбрать из этого многообразия какое-либо одно действие в соответствии с поставленной целью. Сделать правильный выбор из существующей альтернативы, позволяющий сохранить равновесие в условиях изменения факторов, под силу организациям нового типа, так называемым конкурентно преимущественным предпринимательским организациям. Таким организациям присуща самоадаптация, которая позволяет эффективно функционировать в течение длительного времени.

Состояние устойчивости возможно лишь при условии, что предпринимательское мышление становится основой управления организации, а предпринимательство - философией управления. В этих условиях система бухгалтерского учета и ее отдельные подсистемы должны самоадаптироваться и приспосабливаться к целям управления отделами, филиалами, видами деятельности.

Развитие рыночных условий хозяйствования требует существенной реорганизации всей действующей системы экономической работы на предприятиях. За долгие годы существования большинства хозяйственных организаций Таджикистана ими накоплен большой опыт планирования, бухгалтерского учета и экономического анализа. Однако этот опыт формировался в условиях централизованно планируемой экономики, базирующейся на теоретической основе, существенно отличающейся от принципов рыночной экономики.

В настоящее время за рубежом бухгалтерский учет подразделяется на две подсистемы: финансовый и управленческий учет. В практической деятельности отдельные его задачи решаются в рамках существующей системы бухгалтерского и оперативно-технического учета и экономического анализа.

Рассматривая различные высказывания отечественных и зарубежных ученых о существующих системах управленческого учета, нами сделано обобщение их точек

зрения:

- управленческий учет является подсистемой бухгалтерского учета, информация которой используется для управления и контроля за деятельностью;

- управленческий учет - это интегрированная система подготовки информации для прогнозирования, планирования, нормирования и бюджетирования расходов и доходов, затрат и издержек производства, их контроля и анализа в целях управления и решения проблем развития организации;

- управленческий учет представляет собой развитый отечественный производственный учет в системе бухгалтерского учета и является учетом для управления предприятием.

На наш взгляд, современный отечественный управленческий учет действительно представляет собой подсистему бухгалтерского учета, т.е. является его составной частью. Между тем сформированный намного раньше и потому более развитый управленческий учет западных стран уже выделяется в самостоятельную комплексную систему, которая в скором времени, по всей видимости, объединит несколько экономических наук.

Происходящее преобразование функций бухгалтерского учета обусловлено несколькими причинами. Современный бухгалтер по роду своей деятельности играет важную роль в решении многих вопросов управленческой и предпринимательской деятельности. Кроме того, он подготавливает нужную к данному моменту информацию о ходе дел. Во многих случаях бухгалтерия является единственным источником информации, необходимой руководству организации для управления ею.

В настоящее время бухгалтер, кроме выполнения функций бухгалтерского учета, все больше должен участвовать в управлении организацией, но этого на практике зачастую не происходит в связи с тем, что трудно провести границу между функциями непосредственно бухгалтерского учета и теми, которые бухгалтерия выполняет, участвуя в управлении организацией. Сегодня управленческий учет является информационной внутренней системой, обеспечивающей необходимым инструментарием руководящих лиц для управления подразделениями и организацией в целом и реализации взаимосвязи между целями организации, средствами их достижения и результатами деятельности. Информация в рамках этой системы используется внутри предприятия руководящим составом разных уровней в качестве базовых данных в процессе принятия управленческих решений и достижения конкретных производственных целей.

Управленческий учет охватывает все виды учетной информации, необходимой для управления в пределах самого хозяйствующего субъекта. Основной составляющей управленческого учета является производственный учет, под которым обычно понимают «учет издержек производства и анализ экономии или перерасхода по сравнению с предыдущими периодами (прогнозами) и стандартами».

Характеризуя сущность управленческого учета, следует отметить его важную особенность: управленческий учет связывает процесс управления с учетным процессом. Основная цель управленческого учета - обеспечение полной информацией руководителей разных уровней (менеджеров), ответственных за достижение конкретных производственных показателей. Информация, подготавливаемая в системе управленческого учета, базируется на финансовой информации, но более детализирована и не обязательно представлена в денежном выражении. Процесс подготовки управленческой информации может существенно отличаться от того, что используется в финансовом учете. В то же время должна быть обеспечена сопоставимость результатов, получаемых по данным управленческого и финансового учета. Таким образом, под традиционным управленческим учетом понимается система форм и процедур, регламентирующих сбор, обработку, анализ и хранение информации о хозяйственной деятельности организации и ее подразделений (центров ответственности) с целью

создания необходимого информационного и организационного обеспечения реализации полномочий руководителей различного уровня по распоряжению трудовыми ресурсами организации.

ЛИТЕРАТУРА

1. Ткач В.И. Управленческий учет: международный опыт / В.И. Ткач, М.В. Ткач. -М.: Финансы и статистика, 1994.
2. Удовенко Г.В. Бухгалтерский учет в легкой промышленности / Г.В. Удовенко. -М.: Легкая индустрия, 1978. -320 с.
3. Уорд К. Стратегический управленческий учет / К. Уорд; пер.с англ. -М.: Олимп-Бизнес, 2002. -448 с.
4. Управленческий учет: учебное пособие / Под ред. А.Д. Шеремета. -2-е изд. -М.: ФБК-ПРЕСС, 2002. -512 с.
5. Хоригрен Ч.Т. Бухгалтерский учет: управленческий аспект / Ч.Т. Хоригрен, Дж. Фостер; пер. с англ. под ред. Я.В. Соколова. -М.: Финансы и статистика, 2000. -205 с.

СУЩНОСТЬ УПРАВЛЕНЧЕСКОГО УЧЕТА И НАПРАВЛЕНИЯ ЕГО ОРГАНИЗАЦИИ

Под традиционным управленческим учетом понимается система форм и процедур, регламентирующих сбор, обработку, анализ и хранение информации о хозяйственной деятельности организации и ее подразделений (центров ответственности) с целью создания необходимого информационного и организационного обеспечения реализации полномочий руководителей различного уровня по распоряжению трудовыми ресурсами организации.

Управленческий учет связывает процесс управления с учетным процессом. Основная цель управленческого учета - обеспечение полной информацией руководителей разных уровней (менеджеров), ответственных за достижение конкретных производственных показателей.

Ключевые слова: управленческий учет, система управленческого учета, финансовая информация, подготовка управленческой информации, финансовый учет.

SUMMARY OF MANAGEMENT ACCOUNTING AND DIRECTION OF ITS

Under traditional management accounting is a system of forms and procedures governing the collection, processing, analysis and storage of information about the activities of the organization and its subsidiaries (responsibility centers) in order to provide the necessary information and organizational support of the implementation of the powers of managers at various levels on the order of human resources organization.

Management accounting connects the control process with the accounting process. The main objective of management accounting - providing full information managers at various levels (managers) responsible for the achievement of specific performance.

Key words: management accounting, management accounting system, financial information, preparation of management information, financial records.

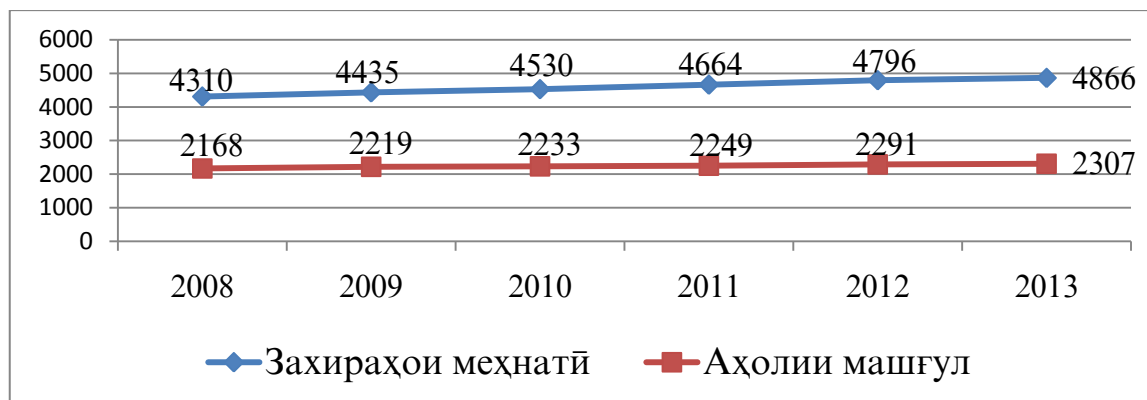
Сведения об авторе: *Д.Т. Расулов* - ассистент кафедры бухгалтерского учета Таджикского национального университета. Телефон: **907-77-42-42**

ТАҲЛИЛИ ОМОРИИ ДИНАМИКАИ НИШОНДИҲАНДАҲОИ БОЗОРИ МЕҲНАТ ДАР ҶТ

М.А. Одинаев

Донишгоҳи миллии Тоҷикистон

Аз маълумотҳои оморӣ айён аст, ки дар Ҷумҳурии Тоҷикистон захираҳои меҳнатӣ дар соли 2012-ум 4796,0 ҳазор нафарро ташкил дод, ки нисбат ба соли 2008-ум 488 ҳазор нафар ё 11,3% зиёд шудааст. Шумораи аҳолии дар иқтисодиёт ғайб (аҳолии машғули кор ва бекорони ба таври расмӣ бақайдгирифташуда) 2348,0 ҳазор нафарро ташкил дод, ки аз ҷумла 2292,0 ҳазор нафар ё 97,6% дар соҳаҳои иқтисодиёт машғуланд ва дар соли 2012-ум 56 ҳазор нафар бекоронро ба таври расмӣ дар мақомоти шугли аҳоли ба қайд гирифтанд, ё ин ки нисбатӣ ба соли 2008-ум 14,3% зиёд мебошад. Дар соли 2012-ум аҳолии дар иқтисодиёт ғайб 2348,0 ҳазор нафарро ташкил дод, ки нисбат ба соли 2008-ум 6% зиёд гаштааст.

Расми 1. Шумораи захираҳои меҳнатӣ дар Тоҷикистон барои солҳои 2008-2013 (ҳазор нафар)

Мувофиқи маълумотҳои оморӣ шумораи қувваҳои корӣ (аҳолии машғули кор ва бекорони ба таври расмӣ ба қайд гирифта шудаанд) аз рӯйи баҳои пешакӣ дар моҳи феввали соли 2014-ум 2247,6 ҳазор нафарро ташкил дод, ки аз ҷумлаи онҳо 2193,0 ҳазор нафар (97,6%) дар соҳаҳои иқтисодиёт машғуланд ва 54,6 ҳазор нафар ба таври расмӣ мақоми бекорро гирифтаанд, ки 2,4%-и шумораи қувваҳои кориро ташкил медиҳанд.

Дар охири моҳи феввали соли 2014 дар ҳадамоти шугли аҳоли 79,4 ҳазор нафар корталаб дар қайд буд, ки нисбат ба ҳамин давраи соли 2013-ум 3,7% ва нисбат ба моҳи январ соли 2014-ум 1,9% зиёд шудааст.

Дар моҳи феввали соли 2014-ум 6,3 ҳазор нафар мурочиаткардаҳо барои таъмини кор дар қайди ҳадамоти шугли аҳоли гузошта шуда буданд (нисбат ба ҳамин давраи соли 2013-ум 9,7% кам мебошад), 2,2 ҳазор нафар бекорон бо кор таъмин карда шудаанд (35,7%-и дар қайд гузошташудаи мурочиаткардаҳо барои таъмини кор), ки нисбат ба ҳамин давраи соли гузашта 19,2% кам шудааст.

Шумораи ҷойҳои холии кор, ки корхонаҳо ба ҳадамоти шугли аҳоли дар охири моҳи феввали соли 2014 пешниҳод кардаанд, нисбат ба ҳамин давраи соли 2013 – 19,6% кам шуда, 10,0 ҳазор ҷойро ташкил доданд, аз рӯйи касбҳои коргарӣ 18,5% кам шуда, 4,9 ҳазор ҷойро ташкил дод (49,3%-и ҷойҳои холии корӣ). Нисбат ба моҳи январ соли 2014 шумораи ҷойҳои холии кории мурочиаткардашуда 5,9% зиёд шудааст. Сарборӣ ба як ҷойи холии кории арзшуда 8,0 нафарро ташкил дод (дар моҳи феввали соли 2013-ум 6,2 нафар буд).

Барои таҳлил намудани динамикаи тағйирёби аҳолии машғул аз рӯйи нишондиҳандаҳои миёна таҳлил карда мешавад. Таҳлил намудани шумораи миёнасолонҳои аҳолии машғул дар сатҳи ҷумхурии барои 12-соли охир аз соли 2001-2012 муайян карда мешавад, ки дар ин самт ҳар сол ба ҳисоби миёна чи қадар кам ва зиёдшавии шумораи миёнасолонҳои аҳолии машғул дар назар дошта шудааст.

$$\bar{X} = \frac{\sum X}{n} = \frac{25219,9}{12} = 2101,6 \text{ ҳазор нафар.}$$

Дар натиҷаи таҳлил намудани қаторҳои динамикии аҳолии машғул, ҳамагӣ: дар ҷумхурии бо усулҳои бузургӣ мутлақ, коэффитсиенти рушд (K_{po}, K_{pi}) ва суръати рушд (T_{po}, T_{pi}), чунин ҳисоб карда мешавад, ки дар ин давраҳои додашуда чи қадар кам ва ё зиёдшавии шумораи аҳолии машғул ба назар мерасад. Тағйироти шумораи аҳолии машғул дар солҳои 2001-2012 аз маълумоти ҷадвали зерин айён аст:

Ҷадвали 1. Аҳолии машғул ҳамагӣ (ҳаз.нафар.)

Солҳо	Аҳолии машғул ҳазор нафар	Афзоиши мутлақ ($\pm \Delta Y_0, \pm \Delta Y_i$)	Коэффитсиенти рушд (K_{po}, K_{pi})	Суръати рушд (T_{po}, T_{pi})
-------	---------------------------	---	---	-----------------------------------

		базисӣ	занҷирӣ	базисӣ	Занҷирӣ	Базисӣ	Занҷирӣ
		$\Delta_{y_0}=Y_i-Y_0$	$\Delta_{y_i}=Y_0-Y_{i-1}$	$Y_p = \frac{Y_i}{Y_0}$	$Y_p = \frac{Y_i}{Y_0}$	$\frac{Y_i}{T_{p0}=*100\%; Y_0}$	$\frac{Y_i}{T_{pi}=*100\%; Y_{oi-1}}$
2001	1829						
2002	1857	28	28	1,01	1,01	101	101
2003	1885	56	28	1,03	1,01	103	101
2004	2090	261	205	1,14	1,11	114	111
2005	2112	283	22	1,17	1,01	117	101
2006	2137	308	25	1,17	1,01	117	101
2007	2150	321	13	1,17	1,01	117	101
2008	2168	339	18	1,18	1,01	118	101
2009	2219	390	51	1,21	1,02	121	102
2010	2233	404	14	1,22	1,01	122	101
2011	2249	420	16	1,23	1,01	123	101
2012	2291	462	42	1,25	1,02	125	102

Ҷадвали 2. Аҳолии машғул ҳамагӣ (ҳаз.нафар)

Солҳо	Аҳолии машғул ҳамагӣ	Коэффитсиенти афзоиш ($K_{про}, K_{при},$)		Суръати афзоиш ($T_{про}, T_{при}$)	
		Базиси $K_{про} = \frac{Y_i - Y_0}{Y_0}$	Занҷири $K_{при} = \frac{Y_i - Y_{i-1}}{Y_{i-1}}$	Базиси $T_{про} = K_{про} * 100 \%$	Занҷири $T_{при} = K_{при} * 100 \%$
2001	1829	-	-	-	-
2002	1857	0,01	0,01	1	1
2003	1885	0,03	0,01	3	1
2004	2090	0,14	0,11	14	11
2005	2112	0,15	0,01	15	1
2006	2137	0,17	0,01	17	1
2007	2150	0,17	0,01	17	1
2008	2168	0,18	0,01	18	1
2009	2219	0,21	0,02	21	2
2010	2233	0,22	0,01	22	1
2011	2249	0,22	0,01	23	1
2012	2291	0,25	0,02	25	2

Ҳангоми таҳлил намудани қаторҳои динамикии додашуда оид ба категорияи аҳолии машғул бо усули коэффитсиенти афзоиш ($K_{про}, K_{при},$) ва суръати афзоиш ($T_{про}, T_{при}$) таҳлил карда шуд ва дар натиҷа маълум гашт, ки аҳолии машғул дар ҷумҳурӣ аз соли 2001 то соли 2012, яъне сол то сол афзоиш ёфта истодааст.

Муайянкунонии афзоиши миёнасоллона ва суръати афзоиши миёнасоллонаи аҳолии машғулро дар ҷумҳурӣ барои солҳои 2001 то 2012 дида мебароем.

Ҷадвали 3. Аҳолии машғул ҳамагӣ ҳаз. нафар

1. Афзоиши миёнасоллона	2. Суръати афзоиши миёнасоллона
$\bar{\Delta}_y = \frac{Y_i - Y_0}{n-1};$	$\bar{X} = \sqrt[n-1]{\frac{Y_i}{Y_0}};$
$\bar{\Delta}_y = \frac{Y_i - Y_0}{n-1} = \frac{2291 - 1829}{12-1} = \frac{462}{11} = 42 \text{ ҳаз.нафар.}$	$\bar{X} = \sqrt[n-1]{\frac{Y_i}{Y_0}} = \sqrt[12-1]{\frac{2291}{1829}} = \sqrt[11]{1,25} = 1,02 \text{ ё } 2\%.$

Муайян карда шуд, ки афзоиши миёнасолони аҳолии машғул дар ҷумҳурӣ ба ҳисоби миёна 42 ҳаз. нафарро ташкил намуд, суръати миёнасолони бошад ба ҳисоби фоиз (%) ҳар сол 2% аҳолии машғул дар ҷумҳуриро ташкил мекунад.

Дар асоси маълумотҳои ҷадвали №1 дурнамои шумораи аҳолии машғулро барои солҳои 2015 то 2025 тахмин менамоем.

Ҷадвали 4. Аҳолии машғул ҳамагӣ (ҳаз.нафар)

Солҳо	Аҳолии машғул ҳамагӣ (Y)	t	t ²	t* y	$\bar{y} = a_0 + a_1 * t$
2001	1829	-6	36	-10974	$\bar{y} = 2101,6 + 36,4 * (-6) = 1883,2$
2002	1857	-5	25	-9285	$\bar{y} = 2101,6 + 36,4 * (-5) = 1919,6$
2003	1885	-4	16	-7540	$\bar{y} = 2101,6 + 36,4 * (-4) = 1956,0$
2004	2090	-3	9	-6270	$\bar{y} = 2101,6 + 36,4 * (-3) = 1992,4$
2005	2112	-2	4	-4224	$\bar{y} = 2101,6 + 36,4 * (-2) = 2028,8$
2006	2137	-1	1	-2137	$\bar{y} = 2101,6 + 36,4 * (-1) = 2065,2$
2007	2150	1	1	2150	$\bar{y} = 2101,6 + 36,4 * 1 = 2138,0$
2008	2168	2	4	4336	$\bar{y} = 2101,6 + 36,4 * 2 = 2174,4$
2009	2219	3	9	6657	$\bar{y} = 2101,6 + 36,4 * 3 = 2210,8$
2010	2233	4	16	8932	$\bar{y} = 2101,6 + 36,4 * 4 = 2247,3$
2011	2249	5	25	11245	$\bar{y} = 2101,6 + 36,4 * 5 = 2283,6$
2012	2291	6	36	13746	$\bar{y} = 2101,6 + 36,4 * 6 = 2320,0$
n=12	25220		182	6636	25220

$$\bar{A}_0 = \frac{\sum Y}{n} = \frac{25220}{12} = 2101,6 \text{ ҳазор нафар}$$

$$\bar{A}_1 = \frac{\sum ty}{\sum t^2} = \frac{6630}{182} = 36,4 \text{ ҳазор нафар}$$

Дар асоси формулаи муодилаи ҳатти рост мо метавонем ояндабинии аҳолии машғулро барои 12 соли оянда гузаронем.

$$\bar{y}(2013) = 2101,6 + 36,4 * 7 = 2356,4 \text{ ҳазор нафар}$$

$$\bar{y}(2014) = 2101,6 + 36,4 * 8 = 2392,8 \text{ ҳазор нафар}$$

$$\bar{y}(2015) = 2101,6 + 36,4 * 9 = 2429,2 \text{ ҳазор нафар}$$

$$\bar{y}(2016) = 2101,6 + 36,4 * 10 = 2465,6 \text{ ҳазор нафар}$$

$$\bar{y}(2017) = 2101,6 + 36,4 * 11 = 2502,0 \text{ ҳазор нафар}$$

$$\bar{y}(2018) = 2101,6 + 36,4 * 12 = 2538,4 \text{ ҳазор нафар}$$

$$\bar{y}(2019) = 2101,6 + 36,4 * 13 = 2574,8 \text{ ҳазор нафар}$$

$$\bar{y}(2020) = 2101,6 + 36,4 * 14 = 2611,2 \text{ ҳазор нафар}$$

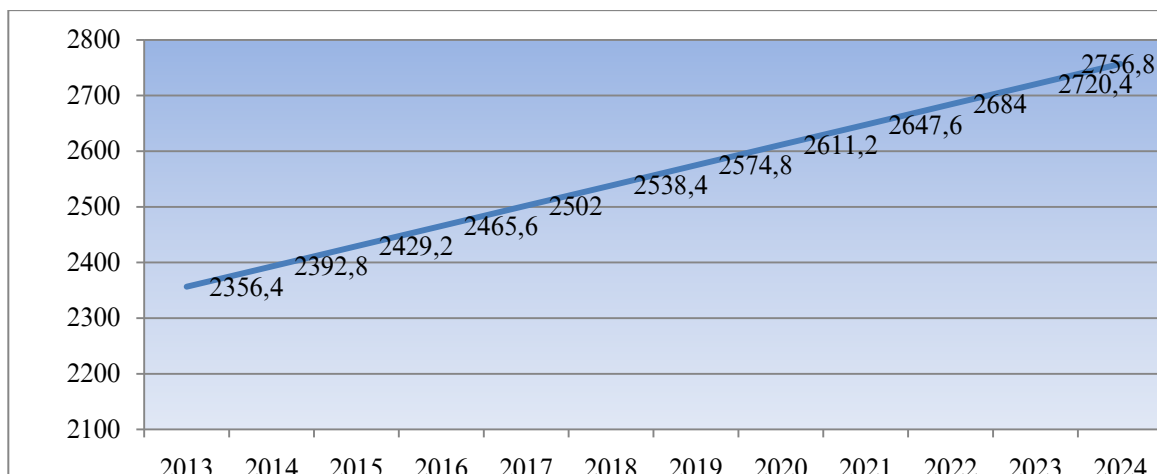
$$\bar{y}(2021) = 2101,6 + 36,4 * 15 = 2647,6 \text{ ҳазор нафар}$$

$$\bar{y}(2022) = 2101,6 + 36,4 * 16 = 2684,0 \text{ ҳазор нафар}$$

$$\bar{y}(2023) = 2101,6 + 36,4 * 17 = 2720,4 \text{ ҳазор нафар}$$

$$\bar{y}(2024) = 2101,6 + 36,4 * 18 = 2756,8 \text{ ҳазор нафар}$$

Ин гуна дурнамоҳо ва ё худ пешгӯйихоро дар шакли графикӣ чунин тасвир намудан бамаврид аст:

Расми 2. Пешгӯинамоии шумораи аҳолии машғул барои солҳои 2013-2024 (ҳазор нафар)

Захираҳои меҳнатӣ дар Ҷумҳурии Тоҷикистон барои 12-соли охир додашуда ба ҳисоби миёна таҳлил карда мешавад, ки ҳар сол захираҳои меҳнатӣ дар ҷумҳурӣ чанд ҳазор нафарро ташкил медиҳад. Аз рӯи формулаи бузургии миёнаи одӣ чунин ҳисоб карда мешавад:

$$\bar{X} = \frac{\sum X}{n} = \frac{49166,0}{12} = 4097,1 \text{ ҳаз. нафар}$$

Дар асоси қаторҳои динамики таҳлил намудани нишондиҳандаҳо оид ба сохтори бозори меҳнат, аз ҷумла: захираҳои меҳнатӣ дар ҷумҳурӣ бо усулҳои бузургии мутлақ ($\pm \Delta Y_0, \pm \Delta Y_i$), коэффитсиенти рушд (K_{po}, K_{pi}), суръати рушд (T_{po}, T_{pi}), чунин ҳисоб карда мешавад, ки дар 12-соли охир аз соли 2001 то соли 2012 чӣ қадар кам ва ё зиёд шудааст, захираҳои меҳнатӣ дар ҷумҳуриро таҳлил карда мебароем.

Ин қаторҳои додашуда аз бузургиҳои базисии нисбӣ ташкил гардида, дар ин ҷо соли 2001-ро ба сифати база ё нишондиҳандаи муқоисакунон истифода бурда, дигар солҳо бошад, ҳамчун соли ҳисоботӣ, яъне ҷорӣ таҳлил карда мешавад.

Ҷадвали 5. Захираҳои меҳнатӣ ҳамагӣ (ҳаз.нафар)

Солҳо	Захираҳои меҳнатӣ	Афзоиши мутлақ ($\pm \Delta Y_0, \pm \Delta Y_i$)		Коэффитсиенти рушд (K_{po}, K_{pi})		Суръати рушд (T_{po}, T_{pi})	
		Базисӣ	Занҷирӣ	Базисӣ	Занҷирӣ	Базисӣ	Занҷирӣ
		$\Delta_{yo} = Y_i - Y_o$	$\Delta_{yi} = Y_o - Y_{i-1}$	$\frac{Y_i}{K_{po} = Y_o}$	$\frac{Y_i}{K_{pi} = Y_{oi-1}}$	$\frac{Y_i}{T_{po} = *100\%; Y_o}$	$\frac{Y_i}{T_{pi} = *100\%; Y_{oi-1}}$
2001	3301						
2002	3463	162	162	1,05	1,05	105	105
2003	3644	343	181	1,10	1,05	110	105
2004	3777	476	133	1,14	1,04	114	104
2005	3893	592	116	1,18	1,03	118	103
2006	4047	746	154	1,23	1,04	123	104
2007	4172	871	125	1,26	1,03	126	103
2008	4310	1009	138	1,36	1,03	136	103
2009	4435	1134	125	1,34	1,03	134	103
2010	4594	1293	159	1,39	1,04	139	104
2011	4734	1433	140	1,03	1,03	130	103
2012	4796	1495	62	1,45	1,01	145	101

Аз маълумотҳои ҷадвали 5 истифода бурда, захираҳои меҳнатиро аз рӯи формулаи муодилаи ҳатти рост пешгӯӣ мекунем:

Ҷадвали 6. Захираҳои меҳнатӣ (ҳамагӣ ҳаз.нафар)

Солҳо	Захираҳои меҳнатӣ ҳамагӣ (Y)	t	t ²	t * y	$\bar{Y} = a_0 + a_1 * t$
2001	3301	-6	36	-19806	$\bar{Y} = 4097,1 + 121,2 * (-6) = 3369,9$
2002	3463	-5	25	-17315	$\bar{Y} = 4097,1 + 121,2 * (-5) = 3491,1$
2003	3644	-4	16	-14576	$\bar{Y} = 4097,1 + 121,2 * (-4) = 3612,3$
2004	3777	-3	9	-11331	$\bar{Y} = 4097,1 + 121,2 * (-3) = 3733,5$
2005	3893	-2	4	-7786	$\bar{Y} = 4097,1 + 121,2 * (-2) = 3854,7$
2006	4047	-1	1	-4047	$\bar{Y} = 4097,1 + 121,2 * (-1) = 3975,9$
2007	4172	1	1	4172	$\bar{Y} = 4097,1 + 121,2 * 1 = 4218,3$
2008	4310	2	4	8620	$\bar{Y} = 4097,1 + 121,2 * 2 = 4339,5$
2009	4435	3	9	13305	$\bar{Y} = 4097,1 + 121,2 * 3 = 4460,7$
2010	4594	4	16	18376	$\bar{Y} = 4097,1 + 121,2 * 4 = 4581,9$
2011	4734	5	25	23670	$\bar{Y} = 4097,1 + 121,2 * 5 = 4703,1$
2012	4796	6	36	28776	$\bar{Y} = 4097,1 + 121,2 * 6 = 4824,3$
12	49166		182	22058	49166

$$\bar{A}_0 = \frac{\sum Y}{n} = \frac{49166}{12} = 4097,1 \text{ ҳазор нафар}$$

$$\bar{A}_1 = \frac{\sum ty}{t^2} = \frac{22058}{182} = 121,2 \text{ ҳазор нафар}$$

Дар асоси формулаи муодилаи ҳатти рост мо метавонем ояндабинии захираҳои меҳнатиро барои 12 соли оянда то соли 2024 гузаронем.

$$\bar{Y}(2013) = 4097,1 + 121,2 * 7 = 4945,5 \text{ ҳазор нафар}$$

$$\bar{Y}(2014) = 4097,1 + 121,2 * 8 = 5066,7 \text{ ҳазор нафар}$$

$$\bar{Y}(2015) = 4097,1 + 121,2 * 9 = 5066,7 \text{ ҳазор нафар}$$

$$\bar{Y}(2016) = 4097,1 + 121,2 * 10 = 5187,9 \text{ ҳазор нафар}$$

$$\bar{Y}(2017) = 4097,1 + 121,2 * 11 = 5309,1 \text{ ҳазор нафар}$$

$$\bar{Y}(2018) = 4097,1 + 121,2 * 12 = 5430,3 \text{ ҳазор нафар}$$

$$\bar{Y}(2019) = 4097,1 + 121,2 * 13 = 5551,5 \text{ ҳазор нафар}$$

$$\bar{Y}(2020) = 4097,1 + 121,2 * 14 = 5672,8 \text{ ҳазор нафар}$$

$$\bar{Y}(2021) = 4097,1 + 121,2 * 15 = 5794,0 \text{ ҳазор нафар}$$

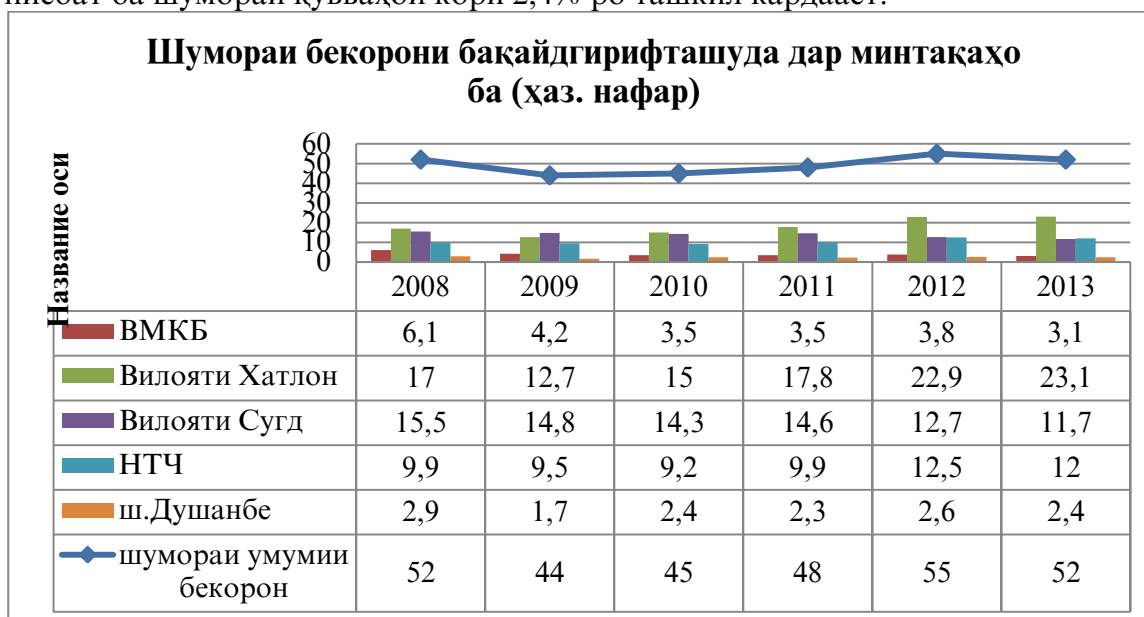
$$\bar{Y}(2022) = 4097,1 + 121,2 * 16 = 5915,2 \text{ ҳазор нафар}$$

$$\bar{Y}(2023) = 4097,1 + 121,2 * 17 = 6036,4 \text{ ҳазор нафар}$$

$$\bar{Y}(2024) = 4097,1 + 121,2 * 18 = 6157,6 \text{ ҳазор нафар}$$

Музди меҳнати камтарин дар моҳи феввали соли 2014 дар баҳши воқеии намудҳои фаъолияти иқтисодӣ дар кормандони кишоварзӣ, шикор, ҷангалпарварӣ – 288,00 сомонӣ ва моҳипарварӣ – 403,06 сомони ро ташкил дод. Музди меҳнати аз ҳама баланд дар баҳши воқеии иқтисодиёт дар саноати истихроҷи маъданҳои кӯҳӣ ва коркарди конҳо – 1645,19 сомонӣ, дар сохтмон – 1673,15 сомонӣ, дар неруи барқ, газ ва таъминоти об – 1201,01 сомонӣ буд. Умуман, дар баҳши воқеии намудҳои фаъолияти иқтисодӣ музди миёнаи ҳармоҳаи меҳнат дар моҳи феввали соли 2014-ум 783,08 сомони ро ташкил дод, ки нисбат ба моҳи феввали соли 2013-ум 25,5% афзудааст.

Дар бахши хизматрасонии намудҳои фаъолияти иқтисодӣ музди меҳнати аз ҳама баланд дар кормандоне, ки фаъолияти миёнаравии молиявиро иҷро мекунанд – 1845,81 сомонӣ; дар нақлиёт, хоҷагии анбор ва алоқа – 1611,12 сомонӣ; дар намудҳои фаъолияти меҳмонхонаҳо ва тарабхонаҳо-867,93 сомонӣ, ба қайд гирифта шудааст. Умуман, музди миёнаи хармоҳаи меҳнати кормандони бахши хизматрасонии намудҳои фаъолияти иқтисодӣ дар моҳи феврари соли 2014-ум 832,00 сомониро ташкил дод ва нисбат ба моҳи феврари соли гузашта 18,2% афзудааст. Шумораи бекорони дар ҳадамоти шугли аҳолии Вазорати меҳнат, муҳоҷират ва шугли аҳолии Ҷумҳурии Тоҷикистон расмӣ бақайдгирифташуда дар охири моҳи феврари соли 2014-ум 54,6 ҳазор нафарро ташкил карда, нисбат ба моҳи январи соли 2014-ум 0,04% зиёд шудааст. Аз ҷумлаи бекорони бақайдгирифташуда занон 50,7% (27,7 ҳазор нафар)-ро ташкил доданд. Сатҳи бекории расмӣ бақайдгирифташуда нисбат ба шумораи қувваҳои корӣ 2,4%-ро ташкил кардааст.

Расми 3. Шумораи бекорони бақайдгирифташуда дар минтақаҳо

Расми 4. Шумораи бекорони расман бақайдгирифташуда

АДАБИЁТ

1. Аналитический доклад по проведению обследования рабочей силы в Таджикистане июль-август 2004 года. – Душанбе: Госкомстат РТ, 2005.
2. Государственный комитет статистики Республики Таджикистан. – Душанбе. 22-августа 2008 год. ”О методологии статистического учета внешней трудовой миграции и ее измерения”.

3. Демоскоп. [Электронный ресурс]. [http://demoscope.ke/ weekiu](http://demoscope.ke/weekiu)
4. Демографические исследования Таджикистана. - 2013.
5. Исломов С.И. Асосҳои демография / С.И. Исломов. –Душанбе, 2002.
6. Кабутов М.К. Регулирование занятости населения в условиях рынка / М.К. Кабутов. -Душанбе, 2004.
7. Одинаев М.А. Анализ и прогнозирование развития демографических процессов и рынок труда в регионах Республики Таджикистан / М.А. Одинаев // (Министерство труда и социальной защиты населения Республики Таджикистан). –Душанбе, 2014.
8. Омори солонаи Ҷумҳурии Тоҷикистон, 2005-2013.
9. Проблемы регулирования процессов трудовой миграции граждан Таджикистана в Российской Федерации и пути их решения. К. Курбонов.
10. Стратегияи миллии муҳоҷирати меҳнатии шаҳрвандони ҶТ ба хориҷа барои солҳои 2010-2015.
11. Семьи мигрантов в Таджикистане: проблемы и способы их решения (Международное бюро труда / Саодат Олимова, Джамшед Кудусов. –Душанбе: Ирфон, 2007.
12. Умаров Х.У. Внешняя трудовая миграция в Таджикистане / Х.У.Умаров, Х. Улмасов. -Душанбе, 2006. (Министерство труда и социальной защиты населения Республики Таджикистан).

СТАТИСТИЧЕСКИЙ АНАЛИЗ ДИНАМИКИ ПОКАЗАТЕЛЕЙ РЫНКА ТРУДА В РЕСПУБЛИКЕ ТАДЖИКИСТАН

В данной статье автором проведен статистический анализ динамики показателей рынка труда в Республике Таджикистан, которая в современный период сталкивается с определенными трудностями в сфере формирования механизмов, которые позволяли бы определить основные направления эффективного использования трудовых ресурсов. Современные тенденции развития в республике показывают необходимость изучения вопросов становления, функционирования и развития рынка труда, так как Таджикистан занимает особое место по глубине экономического кризиса, избытку трудовых ресурсов и недостаточному спросу на рынке труда страны. Состояние рынка труда может оказывать положительные или отрицательное воздействие на количественные и качественные показатели экономики страны..

Ключевые слова: рынок труда, экономика страны, переходный период, параметры рынка труда, высокие темпы трудовой миграции, развитие таджикской экономики, структура рабочих мест.

STATISTICAL ANALYSIS OF THE DYNAMICS OF INDICATORS OF THE LABOUR MARKET IN THE REPUBLIC OF TAJIKISTAN

In this article, the author conducted a statistical analysis of the dynamics of labor market indicators in the Republic of Tajikistan, which in modern times is facing certain difficulties in the formation of mechanisms which would allow to identify the main areas of efficient use of labor resources. Modern trends in the country shows the need to study the issues of formation, functioning and development of the labor market, as Tajikistan has a special place in the depth of the economic crisis, surplus labor and insufficient demand in the labor market. Status of the labor market may have a positive or negative impact on the quantitative and qualitative indicators of the economy ..

Keywords: labor market, the economy, the transition period, the parameters of the labor market, a high rate of labor migration, the development of the Tajik economy, the structure of jobs.

Сведения об авторе: *М.А. Одинаев* - ассистент кафедры статистики Таджикского национального университета. Телефон: **918-17-17-87**

ТАМОҶУЛИ ТАҒЙИРЁБИИ РАВАНДҲОИ ДЕМОГРАФӢ ВА АЛОҚАМАНДИИ ОНҲО БО ДИГАР РАВАНДҲОИ ИҶТИМОӢ-ИҚТИСОДӢ

Ф.М. Аҳмадов

Донишгоҳи миллии Тоҷикистон

Рушди тараққиёти ҷомеа доимо тағйиротхоро дар ҳамаи соҳаҳои иқтисодиёти миллий ба вучуд меорад ва дар натиҷаи аз эътибор дур мондани тағйиротҳои демографӣ ва талаботҳои соҳавӣ, мушкилиҳои нав ба вучуд меоянд. Таъмини рушди тараққиёти ҷомеа, пеш аз ҳама, аз дуруст ҷобачогузори мутахассисон ва истифодаи самараноки сармояи инсонӣ, захираҳои табиӣ, сармояҳои хориҷӣ ва ғайра ба шумор меравад.

Бояд қайд намуд, ки равиши тараққиёти ҷомеа ро дар ҳамчоягӣ бо рушди равандҳои демографӣ баҳо додан лозим аст ва дар ин шароит муқарраркунии

чабҳоҳои мусбӣ ва манфии ҳодисаҳои демографӣ осон гардида, мушкилии имрӯзаи демографияи муосир низ аз байн бардошта мешавад.

Ҷумҳурии Тоҷикистон ба гурӯҳи давлатҳои дохил мешавад, ки аз нуқтаи назари захираҳои меҳнатӣ бой (60,3% аз шумораи умумии аҳоли) ва ҷавон аст. Сабаби асосии рушд ёфтани нишондиҳандаи номбаргардида афзоиши табиӣи аҳоли мебошад, ки дар ҷумҳурии суръати зиёдшавиро ба худ касб кардааст.

Ҷадвали 1. Динамикаи шумораи аҳолии Ҷумҳурии Тоҷикистон ва минтақаҳои он барои солҳои 1991-2014 (бо%). [7, 9]

Солҳо	1991	1991 ҳаз.нафар	1995	2000	2005	2010	2012	2013	2014
Ҷумҳурии Тоҷикистон	5360,9	100	108,8	114,3	125,3	138,4	145,6	148,9	152,2
ВМКБ	168,6	100	111,4	122,3	122,6	121,5	123,6	124,6	126,2
ш. Душанбе	584,3	100	87,6	96,5	107,8	121,7	128,0	130,8	132,8
Вилояти Хатлон	1816,8	100	107,7	118,1	130,4	144,1	152,2	155,9	159,5
Вилояти Суғд	1633,6	100	106,5	114,6	123,4	134,5	140,7	143,8	147,0
НТМ	1157,6	100	106,8	115,9	130,0	145,6	154,3	158,3	161,9

Аз маълумотҳои ҷадвал дида мешавад, ки дар фосилаи 21 сол (1991-2014), аҳолии Ҷумҳурии Тоҷикистон дар ҳаҷми 1,5 маротиба, ВМКБ 1,3 маротиба, ш. Душанбе 1,3 маротиба, вилояти Хатлон 1,6 маротиба, вилояти Суғд 1,5 маротиба, НТМ 1,6 маротиба афзудааст.

Ҳамзамон, дуруст ба роҳ мондани равандҳои демографӣ дар оила вазифаи аввалиндараҷаи ҳар як шахс ба шумор рафта, масъулияти басо муҳимро талаб мекунанд. Дар ҳолати ба назар нагирифтани ин масъулият метавонад таъсири манфии худро ба системаи муносибатҳои ҷамъиятӣ расонад. Табиист, ки раванди минбаъдаи афзоиши аҳоли ҳамеша боиси пайдоиши мушкилиҳои зиёди муносибатҳои ҳаётӣ мегардад.

Дар оғози ҳазораи сеюм инсоният ба як қатор дастовардҳои илмию техникӣ ноил гашт, ки натиҷаи заҳмати эшон ба шумор меравад. Баробари рушд ёфтани соҳаҳои ҷамъиятӣ ба таври системавӣ мушкилиҳои нав ба нав эҷод мегарданд, ки ин қонуни муқаррароти табиат ба шумор меравад. Инсоният тавонист дар давраи мавҷудияти хеш аз захираҳои табиат истифода бурда, талаботи рӯзмарраи хешро қонеъ гардонид, ба эҷодкориву навоариҳо қомеъ гардад. Аммо, мутаассифона, боре андешаи он ки ин захираҳо маҳдуданд ва дар ҳолати истифодаи нодуруст ба сари онҳо фалокатҳои навбатиро пеш меорад, накардаанд. Ҳанӯз дар асрҳои XVII-XVIII олимони дар андешаи нуфузи аҳоли ва ҳимояи сарватҳои табиӣ буданд, ҳол он ки шумораи аҳоли ба 1 млрд мерасиду талабот нисбатан камтар буд. Масалан, олими англис Томас Роберт Малтус чунин мешуморид, ки зиёдшавии воситаҳои зиндагӣ ҳамеша аз зиёдшавии аҳоли қафо мемонад. Дар Ҷумҳурии Тоҷикистон таносуби ин нишондиҳанда ба қимати 0,64 неъматҳои моддӣ ва қимати 1,14 афзоиши аҳоли мерасад [6, 9]. Маҳаки асосии андешаҳои аз он таркиб ёфта буданд, ки дар ояндаи наздик инсоният аз дастрасӣ ва истифодаи воситаҳои зиндагӣ танқисӣ мекашанд. Дар ин сурат норасоии оби нӯшокӣ, ҳавои тозаи атмосферӣ, қабати ҳосилхези замин ва амсоли инҳо, ки асоси зиндагии мардумро ташкил мекунад, арзиши худро ба пуррагӣ тағйир медиҳад, яъне фурухта мешаванд. Дар ҳақиқат, ақидаҳои Малтус дар замони мо пиёда гаштаанд. Масалан, дар давлати Чин, аллакай, фуруши ин неъматҳои табиӣ ба чашм мерасанд. Дар ҷумҳурии мо низ, норасоии ин неъматҳои табиӣ дида мешаванд. Суоле ба миён меояд, ки хушкшавии чашмаҳо, гармшавии

сайёраи замин, хурдашавии қабати озонӣ, норасоии озуқа, афзоиши бемориҳои сирояткунанда ва ғайраҳо аз кучо маншаъ мегиранд, албатта аз ҳуди аҳоли.

Афзоиши доимии равандҳои демографӣ боиси пайдоиши мушкилотҳои мубрам мегарданд, ки ҳалли онҳо мушкил аст. Мушкилоти экологӣ, бемории табобатнашавандаи СПИД, саратон, гармшавии сайёраи замин, норасоии озуқа, ҳаробии маънавии одамон, проблемаҳои демографӣ, начотпарастии миллатпарастӣ ва инчунин дигар мушкилотҳои ҳастанд, ки инсониятро ба ташвиш овардаанд ва ин проблемаҳо проблемаҳои актуалии замони муосир ном бурда мешаванд. Ҳамаи проблемаҳои актуалии замони муосир бо якдигар робитаи мутақобила дошта, дар алоҳидагӣ ҳал кардани онҳо номумкин аст. Яке аз чунин проблемаҳо даҳолати инсон ба биосфера мебошад. Яке аз бузургтарин мутафаккирони асри XIX Ф. Энгелс асаре дорад бо номи «Диалектикаи табиат». Дар ин асар ӯ менависад, ки дар 500 соли охир инсоният беш аз нисфи захираҳои ҷангалҳои сайёраи Заминро нобуд сохт, инчунин ӯ зикр мекунад, ки плантатарҳои испанӣ ба хоҳири чанд ҳосили дарахтони қаҳва ҷангалзорҳоро дар Куба нест карданд. Вақте ки ҷангалзорҳо нест шуданд, боронҳои саҳт қисмати болоии хокро шуста бурданд ва аз водии сабзу хуррам сангзорҳо боқӣ монду халос. Қабати ҳосилхези замин, агар ҳар сол як сантиметр кам гардад, барои барқарор намудани он ба мо 200 сол лозим меояд.

Чуноне ки дар боло қайд намудем, аҳолии сайёраи Замин бо суръати баланд афзоиш меёбад.

Ҷадвали 2. Тағйирёбии шумораи аҳолии ҷаҳон дар солҳои 1800-2012

Солҳо	1800	1925	1960	1975	1987	1999	2012
Аҳоли	1,0	2,0	3,0	4,0	5,0	6,0	7,0
Ҷосилаи солҳо	-	125	35	15	12	12	13

Чуноне ки аз ҷадвали 2 дида мешавад, барои 1 млрд афзоиш ёфтани шумораи аҳоли дар солҳои 1800-1925 ба мо 125 сол лозим меомад ва солҳои охир 13 сол. Агар афзоиши се соли охириро ҳамчун қонуният қабул намоем, пас дар солҳои 2024, 2036, 2048 шумораи аҳоли тақрибан ба 8, 9, 10 млрд хоҳад расад.

Маълумоти таърихӣ собит менамоянд, ки чандин ҳазорсолаҳо пеш афзоиши аҳолии сайёраи Замин суст буд. Тахмин мешавад, ки тахминан 10 ҳазор сол пеш дар тамоми дунё 5 млн одам зиндагӣ доштааст, ки он аз аҳолии ҳозираи фақат як шаҳри Маскав (11-млн) ду маротиба кам аст афзоиши аҳолии дунё аз 5 млн то 6,9 млн расидааст. Ин шумора миёнаҳои асри XVIII ба 800 млн расид. Пас аз ин, торафт суръати афзоиши аҳоли меафзуд. Тақрибан дар соли 1820 шумораи аҳолии ҷаҳон ба 1 млрд, соли 1920 ба 2 млрд, соли 1960 3 млрд ва пас аз 15 сол 1975 4 млрд пас аз 13 сол 1987 ба 5 млрд, соли 1999 ба 6 млрд, айни замон ба 6,9 млн мерасад ва он аз истеҳсоли маҳсулоти ғизоӣ, афзудани ҳаҷми экологии муҳити зист вобастагӣ дорад.

Мувофиқи маълумоти СММ соли 2025 шумораи аҳолии ҷаҳон ба 8,3 млн нафар мерасад. Айни замон дар кураи Замин ҳамасола 135 млн таввалуд шуда, аз он 45 млн нафар ғавт мекунад ва афзоиши солона ба 90 млн мерасад, ки чунин суръати афзоиши аҳоли мушкилиҳоро эҷод мекунад. Масалан, аз соли 1984 ҷамъоварии умумии маҳсулоти ғалладонна 1% афзуда бошад ҳам, шумораи аҳоли ҳамасола 2% афзоиш меёбад, ки ин ақидаҳои иқтисодӣ, рӯҳонии англис Роберт Томас Малтусро исбот менамояд. Дар натиҷа ба зиёдшавии шумораи гуруснагон ва қашшоқӣ мусоидат мекунад. Аз 460 млн гуруснагоне, ки соли 1970 буданд, дар соли 1990 550 млн ва айни замон бошад, ин шумора ба 600-650 млн расидааст. Ҳамарӯза дар ҷаҳон 35 ҳазор нафар одам аз гуруснагӣ мефавтанд ва ҳисоби солона бошад, тақрибан ба 12 млн мерасад.

Мувофиқи маълумоти Институти иқтисод ва демографияи Академияи илмҳои Ҷумҳурии Тоҷикистон шумораи аҳолии ҷумҳурӣ дар соли 2050 ба 13316924 нафар

мерасад. Аҳолии аз синни 0-4 2%-и шумораи умумии аҳолиро ташкил мекунад, ки соли 2012 13,6%-ро ташкил мекард. Аҳолии дар синни 15-64 63,5% ва аҳолии дар синни 65 ва аз он калон 7,9%-ро ташкил хоҳад кард, ки мувофиқан ин нишондодҳо дар соли 2012 ба 61,4 ва 3,1%-ро ташкил мекарданд [3, 300].

Афзоиши бошиддати аҳолии Замин ба давлатҳои рӯ ба тараққӣ, амсоли Тоҷикистон рост меояд. Афзоиши мутлақи шумораи аҳолии Ҷумҳурии Тоҷикистон диққатҷалбкунанда аст. Шумораи аҳоли дар соли 2000 ба 6127,0 ҳазор нафар мерасид, ки пас аз 14 сол дар соли 2014 ба 8161,1 ҳазор нафар баробар гардид [5, 25].

Дар муддати солҳои 2000-2014 шумораи аҳоли 2034,1 ҳаз наф. ё 33,2% афзудааст.

Чадвали 3. Тағйирёбии шумораи аҳолии Ҷумҳурии Тоҷикистон барои солҳои 2006-2014

Солҳо	2006	2007	2008	2009	2010	2011	2012	2013	2014
Шумораи аҳоли	6842,2	6965,5	7096,9	7250,8	7417,4	7621,2	7807,2	7987,4	8161,1
Афзоиши мутлақ	-	123,3	131,4	153,9	166,6	204,2	186	180,2	173,7
Суръати афзоиш	-	1,8	1,9	2,2	2,3	2,7	2,4	2,3	2,2

Чуноне ки аз чадвали 2 дида мешавад, сатҳи баланди афзоиши аҳоли ба соли 2011 рост меояд, он 2,7%-ро ташкил медиҳад. Дар ин давра дараҷаи афзоиши мутлақ ба 158,5 баробар мешавад.

Соли 2011 индекси рушди иқтисодии инсонии (ИРИИ) 187 давлат ҳисоб карда шуд, ки дар байни онҳо Ҷумҳурии Тоҷикистон ба гурӯҳи миёнаи рушди ИРИИ дохил шуда, мавқеи 127-умро (ИРИИ- 0,607) ишғол намуд ва Туркманистон ҷойи 102, Ўзбекистон ҷойи 113, Қирғизистон бошад, ҷойи 126-умро ишғол мекарданд. Индекси рушди иқтисодии инсонӣ дар Ҷумҳурии Тоҷикистон доимо меафзояд. Индекси рушди иқтисодии инсонӣ аз 0,527 соли 2000 ба 0,607 соли 2011 баробар гардид [3, 15].

Аз як тараф, афзоиши аҳоли боиси таъмини кишвар бо захираҳои меҳнатӣ гашта, аз дигар тараф таъсири он ба муҳити атроф меафзояд. Дар ин вазъият проблемаи навбатӣ ба миён меояд, ки онро метавонем проблемаи экодемографӣ (алоқамандӣ байни демография ва экология) ном барем.

Вазъияти демографӣ ҳамчун воситаи таъсиррасонандаи муҳим ба вазъи имрӯзаю ояндаи рушди иҷтимоӣ-иқтисодии Ҷумҳурии Тоҷикистон баромад мекунад.

Сол то сол шумораи корхонаҳои саноатӣ ва нақлиётҳои истифодаи умум дар ҷумҳурӣ меафзояд, ки сарчашмаи асосии ифлоскунандаи муҳити зист ба шумор меравад. Дар соли 2013 65600 нақлиёт ба Тоҷикистон ворид гардид, ки хангоми дар истифода қарор гирифтани, нисбати тағйири муҳити атроф, хусусан экологияи кишвар бетағйир намонда. Аз маълумотҳои омӯрӣ бармеояд, ки моддаҳои зарарноки ба ҳавои атмосфера партофташуда дар соли 2011 32,2 ҳазор тоннаро ташкил кардааст, ки бештари он ба НТҚ 22,0 ҳазор тонна ва шаҳри Турсунзода 21,7 ҳазор тонна рост меояд.

Ифлосшавии ҳавои атмосферӣ боиси пайдоиши бемориҳои роҳҳои нафас мегардад. Шумораи аҳолие, ки бо сабаби бемориҳои узвҳои нафаскашӣ фавтидаанд, дар соли 2012 2396 нафар ё 7,2%-и шумораи умумии фавтидагонро ташкил мекунад. Дар Тоҷикистон сабаби асосии ифлосшавии муҳити атроф шумораи нақлиёт ба ҳисоб меравад, ки ҳамамола зиёда аз 80 ҳазор тонна моддаҳои зарарнокро ба ҳавои атмосферӣ мепартоянд, ки 70% маҷмӯи умумии моддаҳои зарарноки ба ҳавои атмосфера партофташударо ташкил мекунад [1, 197].

Дар мавриди ифлосгардии муҳити атроф, ҳавои атмосферии кишвар на танҳо шумораи фавтидагони бемориҳои роҳҳои нафас меафзояд, балки дараҷаи дарозумрии аҳоли кам гардида эҳтимолияти тавлиди фарзанди солим зиёд мегардад.

Мувофиқи маълумотҳои Ташкилоти байналхалқии тандурустӣ (ВОЗ) дар соли 2014 ҳамасола дар ҷаҳон тақрибан 3,7 млн нафар аз ҳисоби ифлосшавии ҳавои атмосферӣ мефавтанд.

Агар ба таҳлили минтақавии ин нишондиҳанда назар кунем, пас вазнинии зиёд ба давлатҳое, ки дараҷаи паст ва миёнаи даромаднокиро дар минтақаҳои ҷанубу шарқии Осиё ва қисми ғарбии уқёнуси Ором доранд, рост меояд. Аз ҳисоби ифлосшавии ҳаво дар соли 2012–ум 3,3 млн фавт ва аз сабаби ифлосшавии муҳити атроф 2,6 млн. фавт рост меомад.

Бештари фавтидагон онҳое мебошанд, ки ба бемории саратони дил гирифта шудаанд.

Тақсимои шаклҳои беморие, ки аз сабаби ифлосшавии ҳавои атмосферӣ пайдо мешаванд:

- Бемории ишемивии дил – 40%.
- Бемории қанд (инсулт) – 40%.
- Бемории инфидодии музмини роҳи нафас – 11%.
- Саратони сабук – 6%.
- Илтиҳоби шадиди поёнии роҳи нафас дар кӯдакон – 3%.

Тақсимои шаклҳои беморие, ки аз сабаби ифлосшавии муҳити атроф ба вуҷуд меоянд:

- Бемории қанд (инсулт) – 34%.
- Бемории ишемивии дил – 26%.
- Бемории инфидодии музмини роҳи нафас – 22%.
- Илтиҳоби шадиди поёнии роҳи нафас дар кӯдакон – 12%.
- Саратони сабук – 6%.

Бо зиёдшавии воситаҳои нақлиётӣ дараҷаи партофти газҳои парникӣ зиёд мегарданд. Яке аз сабаби асосии ифлосшавии муҳити зист воситаҳои нақлиёт ба шумор мераванд, ки ба ҳисоби миёна аз 40 то 60 фисади ҳаҷми ифлосшавии муҳити атрофро дар бар мегирад.

Ба ҳисоби миёна ба як нақлиёт ҳаҷми ихроҷи партовҳо дар як сол чунин мебошад:

- ✓ Карбон (углерод) CO – 135кг.
- ✓ Кислотаи азот – 25кг.
- ✓ Карбогидрид (углеводород) – 20кг.
- ✓ Дуоксиди сулфур – SO₂ - 4кг.
- ✓ Зарраҳои саҳт – 1,2кг.
- ✓ Бензопирен – 7-10кг.

Мувофиқи маълумотҳои Вазорати нақлиёти Ҷумҳурии Тоҷикистон дар соли 2013 65600 нақлиёт ба ҷумҳурӣ ворид гардидааст ва шумораи умумии нақлиёт дар ин давра 4127316 ададро ташкил мекард, ки дар ҳудуди ҷумҳурӣ ба қайд гирифта шуда буд.

Аз гуфтаҳои боло маълум гардид, ки равандҳои демографӣ бо дигар ҷараёнҳои иқтисодӣ-иҷтимоӣ зич алоқаманд мебошанд ва бештари мушкилотҳои мубрами замони муосир бо таъсири бевоситаи аҳолии сураи гирифта, хусусияти ҷаҳониро ба худ касб мекунанд ва дар ин ҳолат пешгирии онҳо мушкил мегардад.

Тағйирёбии муҳити атроф масъалаи ҳалталаби умумибашарии экологист. Сабаби асосии тағйирёбии иқлим, олудашавии фазо дар натиҷаи фаъолияти инсон мебошад. Ин мушкилоти ҳалталаби як халқу як давлат нест, ҷидду ҷаҳди умумиро талаб мекунанд ва аз кӯшиши ҳар як бошандаи Замин низ хеле вобаста аст.

АДАБИЁТ

1. Абдуллаев А.А. Экономико-экологическое развитие и ее влияние на охрану окружающей среды (на примере РТ) / А.А. Абдуллаев. -Душанбе, 2006.

2. Абдулаева М.Р. Современные тенденции смертности населения Таджикистана (демографический аспект) / М.Р. Абдулаева, Ф.С. Исламов. – Душанбе: Ирфон, 2012.
3. Исламов Ф.С. Современные тенденции воспроизводства населения и его перспективы / Ф.С. Исламов. - Душанбе, 2012.
4. Проблемы демографии Республики Таджикистан (сборник статей). – Душанбе 2006.
5. Тоҷикистон дар рақамҳо. Агентии оморӣ назди Президенти Ҷумҳурии Тоҷикистон. –Душанбе, 2014. – С. 25.
6. Маъдиев С. Ҳамоҳангсозии омор ва демографияи муосир дар ҷараёни таъсисёбии арзишҳо: заминаи бозғатимодӣ самаранокгардонии маъли демографӣ / С. Маъдиев // Маҷмаи конференсияи Ҷумҳуриявии илмӣ амалӣ дар мавзӯи «Оморӣ муосир ва нақши он дар идоракунии равандроӣ демографӣ: проблема ва дурнамо». 22-23 ноябри соли 2013. –С.9.
7. Демографияи солонаи Ҷумҳурии Тоҷикистон. –Душанбе, 2014. -С. 30-33.

ТЕНДЕНЦИИ ИЗМЕНЕНИЯ ДЕМОГРАФИЧЕСКИХ ПРОЦЕССОВ И ИХ СВЯЗЬ С ДРУГИМИ СОЦИАЛЬНО-ЭКОНОМИЧЕСКИМИ ПРОЦЕССАМИ

В процессе социально-экономического развития особое место занимают показатели демографической ситуации. В каждой стране действует закон соответствия социально-экономического и демографического развития общества. Демография рассматривает в основном влияние социально-экономических явлений на воспроизводство населения. Изменение в численности населения оказывает непосредственное влияние на масштаб и степень освоение территории страны. Поэтому при выработке рациональных векторов социально-экономического развития актуальным является исследование демографической ситуации.

В данной статье рассмотрены тенденции изменения демографических процессов и их связь с другими социально-экономическими процессами.

Ключевые слова: социально-экономическое развитие, демографические процессы, тенденции изменения, численность населения, исследование демографической ситуации, демографические процессы.

TRENDS DEMOGRAPHIC PROCESSES AND THEIR RELATIONSHIP WITH OTHER SOCIO-ECONOMIC PROCESSES

In the process of socio-economic development of the special place occupied by demographic indicators. In each country, the law of the relevant socio-economic and demographic development of society. Demographics considering mainly the impact of socio-economic effects on the reproduction of the population. The change in population has a direct impact on the scope and degree of development of the country. Therefore, the rational development of the vectors of social and economic development is a topical study of the demographic situation.

This article examines trends in demographic processes and their relationship with other socio-economic processes.

Key words: social and economic development, demographic processes, trends, population, the study of the demographic situation, demographic processes.

Сведения об авторе: *Ф.М. Ахмадов* – ассистент кафедры статистики Таджикского национального университета. Телефон: **918-53-28-78**

ХУСУСИЯТИ ҲИСОБДОРӢ ДАР ИЁЛОТИ МУТТАҲИДАИ АМРИКО (ГААР)

Ҳ.А. Акрамова
Донишгоҳи миллии Тоҷикистон

Принсипҳои умумӣ қабулкардашудаи баҳисобгирии бухгалтерӣ (ГААР) системаи баҳисобгирии бухгалтерии миллии ИМА мебошад.

Коркардабароии системаи принсипҳои баҳисобгирии бухгалтерӣ дар ИМА аз ҷониби ташкилоти касбии бухгалтерӣ амалӣ намуда мешавад.

Ташкилоти асосие, ки ба коркардабароии принсипҳои умумии қабулкардашуда сару қор дорад, ин институти амрикоии бухгалтерии дипломдори ҷамъиятӣ, комитети стандартҳои баҳисобгирии молиявӣ мебошад. Институти бухгалтерони ҷамъиятии соҳибдиплом ташкилоти касбӣ буда, соли 1938 ташкил қарда шудааст. Ин ташкилот дар коркардабароии стандартҳои миллии ИМА нақши муҳимро мебозад.

Дар ҳайати ин ташкилот комитетҳои махсус аз рӯи принципи асосии баҳисобгирӣ фаъолият менамояд.

Масалан, Комитет аз рӯи қоидаҳои баҳисобгирӣ, комитет оид ба мафҳумҳо, комитет оид ба принципҳои баҳисобгирӣ ва ғайра. Ташкилоти дигаре, ки бо коркардабароии стандартҳои ИМА сарукор дорад, ин комитети стандартҳои баҳисобгирии молиявӣ мебошад. Ин ташкилот бо коркардабароии стандартҳои баҳисобгирии бухгалтерӣ ва такмилдиҳии гузоришоти амалкунандаи баҳисобгирӣ сарукор дорад. Ташкилоти мазкур ҳуҷҷатҳои зеринро кор карда баромадааст:

1. Дастурамал оиди ғояҳои баҳисобгирии молиявӣ.
2. Дастурамал оиди стандартҳои баҳисобгирии молиявӣ ва ғайра.

Дар айни ҳол, аз ҷониби ин ташкилот зиёда аз 100 дастурамал кор карда шудааст. Комиссияи қоғазҳои қиматнок ва биржа оҷонсии давлатие мебошад, ки ҳангоми коркардабароии стандартҳои миллии иштирок менамояд. Комиссияи мазкур ҳаҷм ва мундариҷаи маълумоти молиявиро, ки бояд ширкатҳое, ки саҳмияҳои онҳо дар биржа хариду фурӯш мешавад, муайян менамояд. Комиссияи мазкур ҳангоми коркардабароии стандартҳо аз ҷониби кумитаи стандарти баҳисобгирии молиявӣ талаботҳои худро наشر менамояд.

Принципи умумӣ қабулгардида, системаи стандартҳои баҳисобгирӣ ва низоми баҳисобгириро муайян намуда, маҷмӯи ҳуҷҷатҳоро ташкил медиҳад. Ҳуҷҷатҳои GAAP 4 – сатҳи гуногун иборат мебошад, ки иҷроиши ин ё он амалиёти ҳатмиро нишон медиҳад.

Ҳуҷҷатҳои сатҳи 1-ум - стандартҳои ҳатмии баҳисобгирӣ мебошад. Агар ҳисоботи молиявии корхонаҳо талаботҳои шартҳои ин ҳуҷҷатҳоро қонё нагардонад, аудитор ҳуқуқ надорад, ки ҳулосаи аудиторӣ диҳад (ба ғайр аз он ҳолатҳое, ки истифодаи стандарт моҳияти ҳисоботро хато нишон медиҳад).

Ҳуҷҷатҳои сатҳи 2-юм – принципҳои баҳисобгирии бухгалтериро муайян менамояд ва амали қабулгардидаро, ки дар корхонаҳо истифода мешавад, тавсиф менамоянд. Ба чунин сарчашмаи маълумот аудитор дар он ҳолат рӯ меорад, ки тавсифи факти хоҷагидорӣ дар ҳуҷҷати сатҳи 1-ум мавҷуд набоянд.

Ҳуҷҷатҳои сатҳи 3-юм – хусусияти баҳисобгириро дар соҳаҳои гуногун ошкор менамоянд ва ё дар мавридҳои мушаххас истифода бурда мешавад. Ҳуҷҷатҳои сатҳи дуюм ва сеюм дар фарқият аз ҳуҷҷати ҳатмии сатҳи якум бартарияти қобили қабул доранд.

Ҳуҷҷати сатҳи 4-ум аз вазъияти мушаххас - статуси корхонаи интишоркунандаи ин ҳуҷҷат вобастагӣ дорад.

Сохтори GAAP

Сатҳи низом GAAP	Ҳуҷҷатҳо	Ташкилоти интишоркунандаи ҳуҷҷатӣ
1.	Бюллетени тадқиқотҳои муҳосибӣ	AICPA
	Ақида	AICPA
	Дастурамал оиди стандартҳои баҳисобгирии молиявӣ	FASB
	Шарҳу эзоҳ	FASB
2.	Роҳбарии соҳавӣ оиди баҳисобгирӣ ва аудит	AICPA
	Эъломия оиди мавқеъ	AICPA
	Бюллетенҳои техникӣ	FASB
3.	Шарҳи баҳисобгирӣ	AICPA
4.	Дастурамал. Маъруза оиди муаммоҳо	AICPA
	Бюллетени амалӣ	AICPA
	Бюллетени истилоҳи муҳосибӣ	AICPA
	Дастурамал оиди консепсияи баҳисобгирии молиявӣ	FASB
	Қоидаи S-X	SEC

Дастурамалҳои асосии GAAP консепсияҳо ва принципҳои зеринро дар бар мегирад:

1) Консепсияи худмухтории иқтисодӣ – яъне молу амволи корхона ва ухдадориҳои он, аз молу амволи дигар корхонаҳо ва ухдадориҳои онҳо, инчунин аз молу амвол ва ухдадориҳои соҳибонашон дар алоҳидагӣ мавҷудият дорад ва ба ҳисоб гирифта мешавад.

2) Консепсияи фаъолияти амалкунанда – яъне корхона фаъолияти худро дар давоми ояндаи пешбинишуда давом медиҳад ва дар ин давра мақсади ташкилкуниашро дигар наменаояд.

3) Консепсияи баҳодихӣ – дар ин консепсия ҳамаи амалиётҳои молиявӣ хоҷагидории корхона ба намуди пулӣ нишон дода мешавад ва бо пули милли (\$) ҳисоб карда мешавад.

4) Консепсияи даврия – мувофиқи ин консепсия корхона ухдадор аст, ки дар назди шахсони манфиатдор дар давраи муайяни вақт оиди натиҷаҳои фаъолияти худ ҳисобот диҳад.

Принсипҳои асосии GAAP инҳо мебошанд:

1) Принсипи арзиш – яъне истифодабарии як усули қабулкардашудаи баҳодихии активҳои ба даст овардашаванда ва фурӯхташаванда.

2) Принсипи бухрони қатъӣ – яъне ҳуҷҷатикунонии ҳар як амалиёти гузаронидашуда.

3) Принсипи бақайдгирии даромад – бақайдгирии ҳатмии натиҷаҳо.

4) Принсипи мувофиқадор – интиҳоби тарзи бақайдгирии даромад, ин асос барои интиҳоби давраи бақайдгирии хароҷот мебошад.

5) Принсипи муҳимият – муқарраркунии қоидаҳои инъикоси амалиётҳои нисбӣ ва амвол.

6) Принсипи кушодадихӣ.

7) Принсипи доимият – пайравӣ ба принципҳои баҳисобгирии қабулкардашуда дар давраи муайян.

8) Принсипи мулоҳизакорӣ – майлкуни баҳисобгирии зарар, ё ин ки пасивҳо, на танҳо фоида, ё ки активҳо.

Технологияи баҳисобгирии бухгалтерӣ дар ширкатҳои амрикоӣ, ин алгоритми бадастории ҳисобот дар асоси ҳуҷҷатҳои ибтидоӣ мебошад, ки аз якҷанд давраи пай дар пай иборат аст. Давраи он қонунан 1 солро ташкил мекунад. Дар ҳисоботи молиявӣ бақия аз рӯйи счётҳо ва тағйиротҳои он нишон дода мешавад, ки аз ҳисоботҳои зерин иборат ҳастанд:

1. Баланс.
2. Ҳисобот оид ба натиҷаҳои молиявӣ.
3. Ҳисобот оиди фоидаи чамъшудаи тақсимнашуда.
4. Ҳисобот оиди ҳаракати воситаҳои пулӣ.
5. Ҳисобот оиди сармояи сахомӣ.

Ҳисоботи солонаи аксари ширкатҳо аз қайди зерин иборат аст: «Замимаи ҳамроҳишаванда» қисми ҷудонашудаи ҳисоботи молиявӣ мебошад. Сабаб дар он аст, ки ҳисоботи молиявӣ шакли ихтисоркардашударо дорад. Бинобар ин, онҳо на танҳо баҳо дода мешаванд, инчунин аз ҷониби роҳбарият тасдиқ карда мешаванд. Ҳисоботҳои молиявие, ки нашр карда мешаванд, ҳатман тафтиш карда мешаванд. Дар ҳулосаи аудиторӣ қайд карда шудааст: якум, аудити гузаронидашуда ба пинсипҳои байналхалқии баҳисобгирии муҳосиби қабулкардашуда мувофиқат мекунад; дуюм, ҳисоботи молиявӣ мутобиқи қоидаҳои баҳисобгирии бухгалтерии қабулкардашуда тартиб дода шудааст.

Ҳисоботи асосӣ иборат аст аз: ҳисобот оиди фоида ва зарар, ҳисоботи балансӣ ва ҳисобот оиди ҳаракати воситаҳои пулӣ. Ба ғайр аз ин, доимо ҳисобот оиди фоидаи

тақсимоношуда ва ҳисобот оиди сармояи саҳҳомӣ пешниҳод карда мешавад. Ҳисобот оиди ғоида ва зарар бақияи активҳоро дар натиҷаи амалиёти тиҷоратии ширкатҳо инъикос менамояд. Бақияи ғоидаи тақсимоношуда дар охири давра ба таркиби сармояи ширкатдорон дохил мешавад. Ҳисоботи балансӣ дар асоси баробарии баҳисобгирии бухгалтерӣ тартиб дода мешавад. Ҳисобот оиди ҳаракати воситаҳои пулӣ гардиши маблағҳои пулиро, ё ин ки эквиваленти онҳоро инъикос менамояд.

Система ГААР риоякунии нақшаи мушаххаси ҳисобҳоро талаб намекунад. Мувофиқи ин система корхонаву ташкилотҳо мустақилона нақшаи ҳисобҳои бухгалтериро тартиб медиҳанд, ки аз 6 – гурӯҳи счёто иборат мебошад:

1. Активҳо.
2. Уҳдадориҳо.
3. Сармоя.
4. Даромадҳо.
5. Харочотҳо.
6. Ғоида ва зарар.

Счёто, ки активҳо, уҳдадориҳо ва сармояро инъикос мекунад, счётои доимӣ номида мешавад. Бақияи ин счёто аз 1 давраи дигар ҳисоботӣ гузаронида мешавад.

Счёто, ки даромадҳо харочотҳо, ғоида ва зарарро инъикос мекунад, счётои муваққатӣ номида мешаванд. Ин счёто таъминоти ҷориро дар ҳайати счётои доимӣ нишон медиҳанд. Бақияи ин счёто дар охири давраи ҳисоботӣ ба счётои доимӣ гузаронида мешаванд. Ҳамин тариқ, баҳисобгирии муҳосибӣ вобаста ба хусусиятҳои иҷтимоию иқтисодии дар давлати Амрико амалкунанда ба модели баҳисобгирии британоӣ – амрикоӣ тааллуқ дошта, аз тарафи давлат танзим карда намешавад.

АДАБИЁТ

1. Бархатов А.П. Международный учёт: учеб. пособие. для студ. вузов / А.П. Бархатов. – М.: Изд. Книготорг. центр Маркетинг, 2001. – 320 с.
2. Блейк Д. Европейский бухгалтерский учёт: учеб. пособие. для студ. вузов / Д. Блейк, О. Аман. - М.: Филинъ, 1997. – 285 с.
3. Галузина С.М. Международный учёт и аудит: учеб. пособие. для студ. вузов / С.М. Галузина, Т.Ф. Пупшин. - Питер, 2006. – 272 с.

ОСОБЕННОСТИ БУХГАЛТЕРСКОГО УЧЁТА В США

В статье изучены основные положения бухгалтерского учёта в корпорациях США в соответствии с международными стандартами финансовой отчётности. Опыт применения принципов бухгалтерского учёта США является более оптимальным вариантом применения МСФО в экономических субъектах позволяющие обеспечить контроль за формированием информации и принятием управленческих решений.

Ключевые слова: бухгалтерское регулирование, бизнес, бухгалтер – аудитор, финансовая отчётность, анализ, международные стандарты, аудит, бухгалтерский учёт.

FEATURES OF ACCOUNTING US

The paper studied the basic accounting provisions of the US corporations in accordance with International Financial Reporting Standards. Experience with US accounting principles Accounting is a better option in the application of IFRSs allow economic entities to ensure control over the formation of information and decision-making.

Key words: accounting regulation, business, accountant - auditor, financial statements analysis, international standards, auditing, accounting.

Сведения об авторе: *Х.А. Акрамова* - кандидат экономических наук, и.о. доцента кафедры «Бухгалтерский учёт» Таджикского национального университета. Телефон: 935-55-25-17. E-mail: hilola_1972@mail.ru

СИСТЕМАИ НИШОНДИҲАНДАҲОИ ОМОРӢ ВА ҶАЪОЛИЯТИ СОҲИБКОРӢ ДАР ҶТ

С.М. Холов

Донишгоҳи миллии Тоҷикистон

Амру фармонҳои Президенти Ҷумҳурии Тоҷикистон, қарору фармонҳои Ҳукумати Ҷумҳурии Тоҷикистон оид ба дастгирии рушди соҳибкорӣ, кам намудани монеаҳои ҷойдоштаи маъмурӣ вобаста ба андозбандиро ба роҳбарӣ гирифта, дар солҳои 2010-2014 дар ин самт корҳои зиёде ба анҷом расонида шуд. Вобаста ба ин, дар яқоягӣ бо Вазорати молия тартиби андозбандии соҳибкорони инфиродӣ, ки дар асоси патент ҷаъолият менамоянд, таҳия гардида, аз 1 июли соли 2008 то ҳоло таҳти иҷроиш қарор дорад. Тибқи тартиби мазкур соҳибкорӣ инфиродие, ки бо патент ҷаъолият менамояд, дар як вақт маблағҳои андозҳои даромади иҷтимоӣ ва ҷаъанаро супорида, аз супоридани эълонияҳои андоз ва бурдани ҳисобу китоби фурӯш озод мебошад. Ин амал, пеш аз ҳама, аз ташкили баҳисобгирии дурусти даромаду хароҷотҳо ва амалиётҳои хоҷагидорӣ вобаста мебошад. Дар ин самт мушкilotи зиёд вучуд дорад.

Илова бар ин, лоиҳаи Қонуни Ҷумҳурии Тоҷикистон «Дар бораи ворид намудани тағйироту иловаҳо ба кодекси ҷиноятии Ҷумҳурии Тоҷикистон таҳия гардида истодааст, ки тибқи он соҳибкоре, ки дар соҳаи андоз ба амалҳои ғайриқонунӣ роҳ додаанд, аммо дар муҳлати муайян андозҳо ва ҷаримаҳоро пардохт менамояд, аз ҷавобгариӣ ҷиноӣ озод карда мешавад. Тибқи тартиботи нав дар яқоягӣ бо ҳуҷҷати тасдиқкунандаи бақайдгирии давлатӣ ба субъектҳои соҳибкории навтаъсис, инчунин аз ҷониби мақомоти андоз рақами мушаххаси андозсупоранда, рақами инфиродии суғуртавӣ ва рамзҳои оморӣ дода мешавад. Аз ин лиҳоз, барои сабук намудани воридшавии шаҳрвандони бекорӣ ҷумҳурӣ ба ҷаъолияти тижоратӣ, давлат қисми зиёди хароҷотҳои бақайдгириро ба зиммаи худ гирифтааст. Бешубҳа, эълон гардидани мораторий ба ҳама намудҳои санҷишҳои иқдоми ғамхоронаи Президенти Ҷумҳурии Тоҷикистон Эмомалӣ Раҳмон аст ва ҳадаф аз он дастгирии соҳибкории хурду миёна, ташкили ҷойҳои кори иловагӣ, бештар гардонидани ҳаҷми воридот ба буҷет ва дар ниҳояти кор, кам кардани сатҳи камбизоатии аҳоли мебошад. Эълон намудани мораторий ва санҷишҳои андозӣ, албатта, то як дараҷа таъсири ҳудро ба самти назоратии ҷаъолияти соҳибкорӣ мерасонад.

Дар Паёми Сарвари давлат Ҳангоми эълон кардани мораторий ба санҷишҳои таъкид шуда буд: «Лекин манъ кардани санҷишҳои ҷунин маъно надорад, ки соҳибкорон амалҳои ҷиноӣ содир намоёнд, ё даромадҳои ҳудро рӯйпӯш карда, аз супоридани андоз ва дигар пардохтҳои ҳатмӣ саркашӣ намоёнд. Баръакс, ин иқдом боиси баланд шудани масъулияти онҳо гардад ва соҳибкорон ҷаъолияти ҳудро дар доираи талаботҳои қонунгузориӣ ҷорӣ ба роҳ монда, вазифа ва қарзи шаҳрвандиву уҳдадорихояшонро дар назди қонун ва ҷомеа пурра иҷро намоёнд».

Эълон намудани мораторий ба ҳамаи намуди санҷишҳои субъектҳои соҳибкории хурду миёна (2008) ва Қонуни Ҷумҳурии Тоҷикистон «Дар бораи мораторияи санҷишҳои ҷаъолияти субъектҳои соҳибкории хурду миёна дар Ҷумҳурии Тоҷикистон» (соли 2009), ба дастгирӣ ва рушди минбаъдаи соҳибкории хурду миёна ва фароҳам овардани шароити мусоид барои ҷалби сармоягузори нигаронида шудаанд.

Баҳри рушди иқтисодии мамлакат, пеш аз ҳама, дастгирии соҳибкории хурд хеле муҳим аст. Имрӯз соҳибкорони хурд дар иқтисоди ҷумҳурӣ мавқеи муҳимро ишғол менамояд.

Афзоиши воҳуриҳои соҳибкорӣ, хусусан дар баҳши хӯроки умумӣ ва хизматӣ маишӣ, инчунин дар дигар соҳаҳо дар солҳои охир назаррас мебошанд. Тайи ҷанд

соли охир муассисаҳои зиёди тичоратӣ ва истеҳсоли ба фаъолият оғоз намуданд. Ин соҳаи фаъолияти иқтисодӣ сарфи назар аз маблағгузориҳои зиёд суръати баланди гардиши сармояро таъмин мекунад. Бар замми ин, соҳибкории хурд имкон фароҳам меорад, ки бо миқдори ками кормандон самараи зиёдтари иқтисодӣ ба даст оварда шавад. Соҳибкорӣ дар баробари ғанӣ гардонидани қисми даромади буҷети давлат, ҷойҳои нави кор бунёд мекунад ва ба рушди иқтисодиёту иҷтимоӣ мамлакат мусоидат менамояд. Тадбиқи барномаи ислоҳоти иқтисодӣ, ки ба паст кардани сатҳи камбизоатӣ ва болоравии иқтисодиёт равона шудааст, аз ҳар як соҳибкор масъулиятшиносиро талаб мекунад.

Сиёсати иқтисодию - иҷтимоии давлат ҳам, дар навбати аввал, ба таъмини рушди устувори иқтисодӣ, баланд бардоштани сатҳи сифати зиндагии мардум, ҳифзи иҷтимоии табақаи ниёзманди аҳоли ва фароҳам овардани шароити зарурӣ барои тарбияи насли солиму бомаърифат равона карда шудааст.

Агар аз нуқтаи назари илми омор инро маънидод намоем, иқтисодиёти мамлакатро дар маҷмӯъ, ба пуррагӣ фаъолияти соҳибкорӣ пеш мебарад.

Бартарияти соҳибкории хурд ҳамчун шакли фаъолияти иқтисодӣ дар амалигардонии корҳои зерин ифода меёбад: ташаббускорӣ, мутобиқшавӣ ба шароитҳои тағйирёбанда, роҳ надодан ба бюрократизм қобилияти дарки навоариҳои соҳа ва татбиқи онҳо дар фаъолият, қабули саривактӣ қарорҳо ва ғайра.

Инчунин, ташкил ва рушду тараққии соҳибкории хурд аҳамияти иҷтимоӣ ва макроиқтисодӣ дорад, ки ба ҳалли масъалаҳои зерин нигаронида шудаанд:

- васеъсозии доираи истеҳсоли молу хизматҳо;
- бунёди ҷойҳои нави корӣ;
- ташаккулёбии табақаи миёнаи аҳоли, ки устувориҳои низоми иҷтимоиро таъмин мекунад;
- ташаккули муҳити рақобати солим;
- ғанигардонии буҷети давлатӣ тавассути пардохти саривактӣ андоз;
- дар истеҳсолот татбиқ намудани навоариҳо ва дигар қомеъҳои прогрессии илмӣ-техникии ҷаҳонӣ.

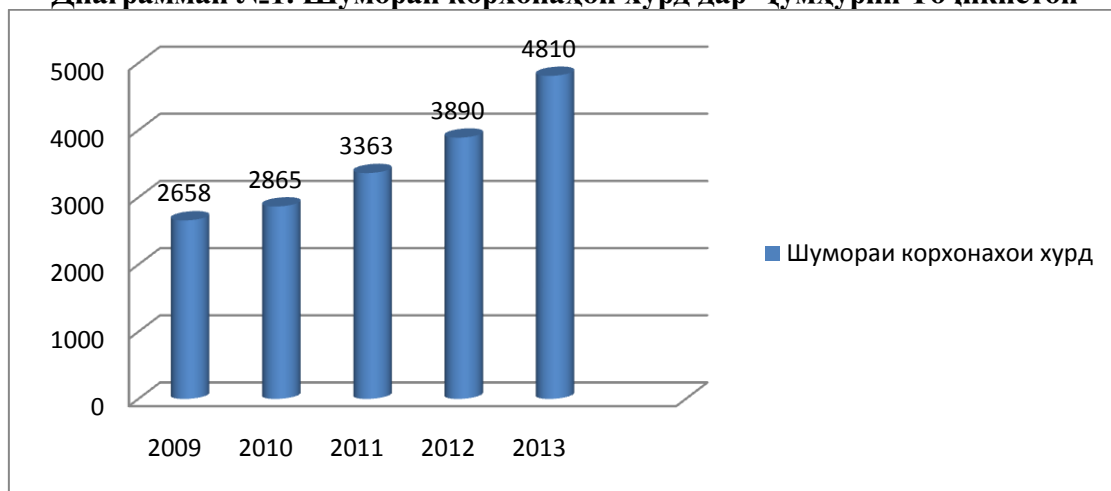
Ташкил ва тараққӣ додани соҳибкории хурд ҳамчун заминаи рушди соҳибкории миёна ва калон барои иқтисодиёти Ҷумҳурии Тоҷикистон аҳамияти калон дорад. Қайд кардан зарур аст, ки дар Ҷумҳурии Тоҷикистон аз соли 1991 сар карда, ҳама шароитҳои ба рушди соҳибкории хурд мусоидаткунанда фароҳам оварда шудаанд: қабули як қатор қарору санадҳои меъёрии ҳуқуқӣ барои дастгирии соҳибкории хурд, ташкили унсурҳои муайяни инфрасохтори таъмини фаъолияти соҳибкорӣ, таъсиси ассотсиатсияҳо ва иттиҳодияҳои ҷамъиятии соҳибкорон ва аз ҳама муҳим – озодии амалигардонии фаъолияти соҳибкорӣ зери қафолати конститусионии Ҳукумати Ҷумҳурии Тоҷикистон қарор гирифтааст, ки бо қонунҳои дахлдор мувофиқ гардонида шудааст.

Ҷадвали 1. Нишондиҳандаҳои таносуби соҳавии шумораи корхонаҳои хурд ва миқдори кормандони онҳо дар Ҷумҳурии Тоҷикистон

	Шумораи корхонаҳои хурд (дар аввали сол)		Шумораи миёнаи кормандони корхонаҳои хурд (нафар)	
	2010	2014	2010	2014
Ҳамагӣ дар соҳаҳои хоҷагии халқ	2865	4810	20607	27513
бо %	100	100	100	100
аз он ҷумла				
Саноат	404	611	3801	4410
Нисбати шумораи умумӣ бо %	14,2	12,7	18,5	16,0

Кишоварзӣ	44	92	521	433
Нисбати шумораи умумӣ бо %	1,5	1,9	1,5	1,6
Нақлиёт ва алоқа	93,0	218	633	1287
Нисбати шумораи умумӣ бо %	3,2	4,55	3,2	4,7
Сохтмон	360	506	3073	3696
Нисбати шумораи умумӣ бо %	12,6	10,5	16,8	13,43
Савдо ва хӯроки умумӣ, таъминот ва ғ.	841	1681	4514	8099
Нисбати шумораи умумӣ бо %	29,3	34,95	21,9	29,43
Илм ва хизмати илмӣ	4,0	126	40,0	857
Нисбати шумораи умумӣ бо %	0,1	2,6	0,2	3,11
Дигар соҳаҳо	1119	1576	7810	8731
Нисбати шумораи умумӣ бо %	39,0	32,8	37,9	31,8

Диаграммаи №1. Шумораи корхонаҳои хурд дар Ҷумҳурии Тоҷикистон

Таҳлилҳо нишон медиҳанд, ки вобаста ба шароитҳои фароҳам овардашуда, дар мамлакат дар самти рушди соҳибкории хурд нишондиҳандаҳо ба таври мусбӣ тағйир ёфта, инчунин камбудихо низ ҷой доранд.

Дигар нишондиҳанда – ҳиссаи соҳибкории хурд дар таркиби ММД мебошад. Ин нишондиҳанда дар давлатҳои пешқадами Ғарб 50-70% ва дар давлати Русия бошад, 10-12%-ро ташкил медиҳад. Дар Ҷумҳурии Тоҷикистон солҳои 2010-2014 ба ҳисоби миёна 10-7%-и ММД-ро ҳиссаи соҳибкории хурд ташкил додааст.

Инчунин, дар самти рушди соҳибкории хурд тақсмоти нобаробарии ташаккулёбии онро дар ҳудуди ҷумҳурӣ мушоҳида кардан мумкин аст. Соли 2014 аз 4810 корхонаи хурд 2811-то дар ҳудуди шаҳри Душанбе ташкил шуда, фаъолият мекунанд, ки ба 58%-и шумораи умумии онҳо баробар аст. Боқимонда 22% дар вилояти Суғд, 15% дар ноҳияҳои тобеи ҷумҳурӣ ва 5%-и корхонаҳои хурд дар вилояти Хатлон амал мекунанд. Ин дар ҳолест, ки аҳолии дигар минтақаҳои Тоҷикистон назар ба пойтахт зиёданд.

Нишондиҳандаҳои сохтории соҳавии соҳибкории хурд низ ба мақсадҳои беҳатарии иқтисодии мамлакат он қадар мувофиқ нест. Таносуби шумораи корхонаҳои хурди амалкунада дар соҳаҳои хоҷагии халқ ва миқдори кормандони онҳо дар ҳадвали 1 оварда шудаанд.

Нишондиҳандаҳои ҳадвали 1 аз он шаҳодат медиҳанд, ки дар панҷ соли охир, аз 2010 сар карда то имрӯз, ҳиссаи зиёди корхонаҳои хурд дар соҳаи савдо ва хӯроки умумӣ ташкил карда шуда, фаъолият менамоянд. Ҳиссаи корхонаҳои ин соҳа дар соли 2014 нисбат ба шумораи умумии корхонаҳои хурд, ки 1681 ададро ташкил додааст, 34,95%-ро ташкил медиҳад. Ин нишондиҳанда дар соҳаи саноат 12,7%,

кишоварзӣ – 1,9%, нақлиёт ва алоқа -4,55%, сохтмон – 16,8%, илм ва хизмати илмӣ бошад, 2,6%-ро ташкил додааст. Кормандони дар корхонаҳои хурд машғулбуда низ бештар ба корхонаҳои соҳаи савдо рост омадааст, ки соли 2014 8099 нафарро ташкил додааст.

Чунин тақсимои субъектҳои соҳибкорӣ хурд, ки фаъолияти бештари онҳо ба соҳаи савдо ва хӯроки умумӣ нигаронида шудаанд, хосси мамлакатҳои дар давраи гузариш қарордошта аст. Соҳибкорон кӯшиш мекунанд, дар муҳлати кӯтоҳтарин соҳиби даромади зиёд шаванд. Ин имкониятро соҳибкорон дар соҳаи савдо ва хӯроки умумӣ мебинанд. Дар ин соҳа бозгашти маблағҳои харчшуда суръати тезтар дошта, дар шароитҳои номусоид зарари камтар ба соҳибкор меорад. Барои пешрафти иқтисодӣ кишвар лозим аст, ки дар соҳаҳои истеҳсоли соҳибкорӣ ба роҳ монда шавад.

Вазъи қиёсии кормандони дар корхонаҳои хурди соҳаҳои хоҷагии халқ машғулбуда (ниг. ҷадвали 1) аз он гувоҳӣ медиҳад, ки дар Ҷумҳурии Тоҷикистон аз тарафи субъектҳои соҳибкорӣ хурд ҷойҳои корие бунёд мегарданд, ки ихтисоси баландро талаб намеkunанд.

Ҳамон тавре ки таҳлилҳо нишон медиҳанд, дар панҷ соли охир шумораи корхонаҳои хурди амалкунанда аз 2865 ба 4810 адад расидаанд, яъне 1,6 маротиба зиёд гардидааст (ниг. ҷадвали 1 ва диаграммаи 1). Шумораи кормандони онҳо дар панҷ соли охир аз 20607 нафар ба 27513 нафар расидааст. Агар соли 2010 саҳми корхонаҳои хурд дар ММД 1836,2 млн. сомони ро ташкил дода бошад, соли 2014 ба 4674,1 млн. сомонӣ расидааст, ки 3,9 маротиба зиёдтар мебошад.

Чуноне ки ба мо маълум аст, рӯз ба рӯз талаботи миқдорӣ дар вобастагӣ аз суръати афзоиши аҳоли ва талаботи вобаста ба рушди илмӣ-техникӣ зиёд шуда истодааст. Таъмини талаботҳои афзоида, зиёд шудани корхонаҳои хурди истеҳсоли ва истеҳсоли маҳсулоти босифату рақобатпазиро тақозо менамояд. Барои таъмин намудани бозори дохилӣ бо маҳсулоти ватанӣ, таъмин намудани аҳоли бо ҷойи кори доимӣ, дар дараҷаи муайян нигоҳ доштани мувозинати бозор ва содироти маҳсулоти ватанӣ ба хориҷи кишвар, давлатро лозим аст, ки барои дастгирии соҳибкорон дар соҳаҳои истеҳсоли барнома-чорабиниҳои махсус коркард намуда, мавриди амал қарор диҳад.

Омӯзиш ва таҳлили хусусиятҳои инкишофи соҳибкорӣ хурд ба мо имкон дод, ки то андозае камбудиро ва афзалиятҳои дар ин самт ҷойдоштаро муайян намуда, аҳамияти онҳоро баррасӣ намоем. Барои инкишоф ва рушди соҳибкорӣ хурд татбиқи корҳои зеринро ба мақсад мувофиқ медонем:

- тақвияти дастгирии соҳибкорон, махсусан дар самти фаъолияти истеҳсоли (омӯзиш ва таҷрибаомӯзӣ);

- дарёфти сарчашмаҳои гуногуни маблағгузорӣ (чалб намудани сармоягузориҳои хориҷӣ, маблағгузорӣ аз ҳисоби фондҳои махсуси дастгирии соҳибкорӣ, қарзи лизингӣ ва ғайра);

- бартараф намудани монеаҳое, ки садди роҳи фаъолияти содиротӣ ва воридотии соҳибкорон мегарданд;

- ташкил намудани фондҳои махсус аз тарафи ассотсиатсияҳои соҳибкорони ватанӣ;

- ҷудо намудани қарзҳои дарозмуддат бо фоизҳои имконпазир аз ҷониби бонкҳо барои дастгирии соҳибкорӣ;

- ҳавасманд намудани соҳибкоре, ки ба фаъолияти истеҳсоли машғуланд.

АДАБИЁТ

1. Волгин Н.А. Экономические функции государственной службы в рыночных условиях / Н.А. Волгин, А.М. Марголин, П.Д. Половинкин. – М., 1997.
3. Гаранкина Л. Системная поддержка малого предпринимательства / Л. Гаранкина // Российский экономический журнал. – 1996. - №8.

4. Танзими давлатии иқтисодиёти бозорӣ. -М., 1998.
5. Концепсияи рушди соҳибкорӣ дар ҚТ дар давраи то соли 2015.
6. Қодиров А. Асосҳои соҳибкорӣ ва маркетинг / А. Қодиров. – Хучанд, 2008.
7. Омори солони: баҳши соҳибкорӣ. – Душанбе, 2014. – С. 220.

СИСТЕМА СТАТИСТИЧЕСКИХ ПОКАЗАТЕЛЕЙ И ПРЕДПРИНИМАТЕЛЬСКАЯ ДЕЯТЕЛЬНОСТЬ В РЕСПУБЛИКЕ ТАДЖИКИСТАН

Система статистических показателей - это совокупность взаимосвязанных показателей, имеющая одноуровневую или многоуровневую структуру, и нацеленная на решение конкретной статистической задачи. Статистические данные используются в анализе экономического и социального развития

В условиях рыночной экономики хозяйственная деятельность принимает характер предпринимательской деятельности. В настоящее время в современном Таджикистане предпринимательство развивается в условиях совершенствования законодательной базы, деятельности государства по улучшению инвестиционного климата, совершенствования налоговой и таможенной политики, а также улучшения внешнеэкономических связей. Она является одной из форм проявления и реализации человеческих ресурсов. Данная статья посвящена статистическому изучению предпринимательской деятельности.

Ключевые слова: статистические показатели, статистическое изучение, факторы производства, особенности социально-экономического развития предпринимательства, аспекты предпринимательства.

SYSTEM OF STATISTICAL INDICATORS AND ENTREPRENEURIAL ACTIVITY IN THE REPUBLIC OF TAJIKISTAN

The system of statistical indicators - a set of interrelated indicators having single-level or multi-level structure, and aimed at solving a particular statistical problem. The statistical data used in the analysis of economic and social development

In a market economy the economic activity takes on the character of business activity. Currently contemporary Tajikistan Entrepreneurship develops in terms of improving the legal framework, the activities of the state to improve the investment climate, improve the tax and customs policy, as well as improving external economic relations. It is a form of manifestation and realization of human resources. This article is devoted to the statistical study of entrepreneurial activity.

Key words: statistics, statistical study, the factors of production, particularly the socio-economic development of entrepreneurship, entrepreneurship aspects.

Сведения об авторе: *С.М. Холов* – ассистент кафедры статистики Таджикского национального университета. Телефон: 934-72-11-45

ТАБАҚАБАНДИИ КИБЕРНЕТИКАИ ИҚТИСОДӢ ДАР СИСТЕМАҲОИ ИДОРАНАМОӢ

А. Чураева

Донишгоҳи миллии Тоҷикистон

Кибернетикаи иқтисодӣ дар миёни дигар илмҳо илми байнифаннӣ ба ҳисоб меравад. Кибернетикаи иқтисодӣ дар бурриши илмҳои иқтисод, физика, математика, мантиқ, семиотика, физиология, биология, сотсиология, назарияи иттилоот, барномасозӣ, усулҳои иқтисодӣ-риёзӣ, усулҳои ҳисоббарорӣ, коркарди мошинҳои электроники ҳисоббарорӣ ва ғайра ба миён омадааст. Кибернетикаи иқтисодӣ назарияҳои зеринро бо ҳам пайванд менамояд: назарияҳои интиқоли сигналҳо, импульсҳо, ҳуччатҳо, идоранамоӣ, автоматҳо, қабули тасмимоту қарорҳо, синергетика, алгоритмҳо, идоракунии оптималӣ.

Кибернетикаи иқтисодӣ тамоми илмҳоро фаро мегирад, вале на ба таври пурра ва он ба сурати мушаххас тамоми илмҳои вобаста ба соҳаи равандҳои идоракуниро дар бар мегирад.

Табақабандӣ ин чудосозии маҷмӯи объектҳо ба зермаҷмӯҳо аз рӯи аломатҳои шабоҳат ва тафовут мувофиқи методи пазируфташуда мебошад.

Кибернетикаи иқтисодӣ ба гурӯҳҳои зерин чудо мешавад: назариявӣ, техникӣ, таҷрибавӣ.

Кибернетикаи назариявӣ. Категорияҳои асосии кибернетикаи назариявӣ чунин мебошанд: байнифанӣ, байнисистемавӣ, изоморфӣ, қуттии сиёҳ, идоранамой, иртиботи тарафайн, нозир, гомеостаз, такмили берунӣ, усули гуногунии лозим. Ҳамроҳ бо методҳои табақабандии умумимаърифатӣ, натиҷагирӣ, абстраксия, таҳлил, синтез, кибернетика муваффақона рисолати худро доир ба таҳқиқи системаҳои мураккаб иҷро карда истодааст. Ҳангоми таҳқиқи системаҳои кибернетикӣ, иттилоот на танҳо тавассути варақҳои китоб ва нутқи афрод, балки аз тариқи шуои офтоб, чинҳои қаторкӯҳҳо, садои шар-шара ва шибир-шибири растаниҳо интиқол меёбад. Ба таври дигар, иттилоот ҳамчун хусусияти материя, тасаввури табиату структура (сохтор), муназзамиву гуногунии онро дар зехнҳо ба вучуд меоварад.

Ба қатори масъалаҳои асосии назариявии кибернетика дохил мешаванд:

- муайян сохтани фактҳои дорои хусусияти умумӣ, хусусӣ барои системаҳои идорашаванда;
- ошкор сохтани қонунҳои умумии тобеи системаҳои идорашаванда;
- муайян кардани маҳдудиятҳои хосси системаҳои идорашаванда;
- таҳлили роҳҳои истифодаи амалии фактҳо ва қонунмандиҳои муқаррару кашфшуда.

Кибернетикаи назариявӣ бо таҳияву сохти дастгоҳу методҳои омӯзиши системаҳои идораи гуногунтабиат алоқаманд аст.

Кибернетикаи техникӣ – ин таҳқиқ, коркард ва баҳрабардории воситаҳои техникӣ мавриди истифода дар механизмҳои идоранамой ба ҳисоб меравад. Кибернетикаи техникӣ масоили муҳталифи вобаста ба танзиму идоранамоеи автоматӣ, таҳияву тарҳрезии системаҳои техникӣ, аз ҷумла, мошинҳои электронии ҳисоббарории (МЭҲ-и) замонавӣ, роботҳо, воситаҳои техникӣ ҷамъоварӣ, интиқол, нигоҳдорӣ ва такмили иттилоот, шиносои бо намунаҳо ва ғайраро мавриди таҳқиқу омӯзиш қарор медиҳад. Яке аз масъалаҳои асосӣ дар ин самт масъалаи муносиботи фард–мошин, яъне омӯзиши системаҳои идоракунии автоматӣ (СИА) ба ҳисоб меравад, ки дар қараёни он ҳузури шахси корбар – оператор ҳатмӣ мебошад.

Кибернетикаи амалӣ, вобаста ба навъи объекти идоранамоеи мавриди омӯзиш, ба техникӣ, биологӣ ва иҷтимоӣ тақсим мешавад. Вазифаи аслии кибернетикаи амалӣ– ин оптимизатсия намудани объекти дилхоҳ мебошад. Оптимизатсия, ин таъмини созмондиҳии фаъолияти тамоми элементҳои системавӣ, бо роҳи эҷоди ҳамоҳангии элементҳои мавҷуд ва табодул бо ҷаҳони берун, ки дар натиҷа бояд ҳулосаҳои оптималӣ ба даст оянд. Ба ибораи дигар, дар натиҷаи чунин шеваи созмондиҳии системавӣ, харҷҳои вобаста ба масрафи неруи инсонӣ, вақти корӣ ва маводи хом ба ҳадди минималӣ коҳиш пайдо мекунанд.

Кибернетикаи биологӣ қонунҳои умумии ҳифз, интиқол, коркарди иттилоот дар системаҳои биологӣ, аз ҷумла вучуди организмҳои зиндаро меомӯзад. Кибернетикаи биологиро ба кибернетикаи тиббӣ, физиологӣ ва нейро, бахше, ки дар он равандҳои коркарди иттилоот дар системаи асабро тарҳрезӣ мекунанд, ҷудо менамоянд.

Ҳамчунин, кибернетикаи психологӣ вучуд дорад, ки асаби инсонро бар асоси омӯзиши рафтори ӯ мавриди омӯзиш қарор медиҳад.

Кибернетикаи иқтисодӣ қариб тамоми намуди самтҳои илму донишро фаро мегирад, чунки ин як самти комили илмист, ки ин фан принципҳои умумии идоранамой ва роҳҳои истифодаи онҳоро тавассути васоити техникӣ меомӯзад.

Пайдоиши илми кибернетика ба рушди илм, дар навбати аввал, ба пайдоиши назарияи инкишофи системаҳои нозирӣ танзими СИА, дастгоҳҳои коркард ва интиқоли иттилоот, назарияҳои бозӣ, тасмимоти оптималӣ, мантиқи математикӣ, назарияҳои алгоритмҳо, мошинҳо, радиоэлектроника ва бахшҳои илмӣ вобаста аст.

П. Косса кайд менамояд, ки дастгоҳ ва ё мошинае, ки онро инсон сохтааст, бе худи ӯ наметавонад ягон кореро анҷом диҳад. Дастгоҳи сохта андешаву зехн надорад, чизе, ки дар он мушоҳида мешавад, танҳо инъикоси андешаи ихтироъкори он аст.

Асосгузори воқеии кибернетика математики машҳури амрикоӣ Н. Венер доништа мешавад, чунки маълум аст, ки соли 1948 нахустин бор дар китоби худ ҳадаф ва усулҳои илми кибернетикаро муаррифӣ намуд. Дар шаклгирӣ ва инкишофи илми кибернетика донишмандони зиёде аз қабилӣ Д. Биглоу, К. Шеннон, И.М. Сеченов, И.П. Павлов, А.М. Ляпунов, А.А. Марков, А.Н. Колмогоров саҳм гузоштаанд.

Соҳаи корбурду истифодаи кибернетикаро Н. Винер системаҳои мошинҳо, организмҳои зинда ва иттисолу пайвандсозии онҳо муайян намуд.

Маълум аст, ки системаҳои кибернетикӣ, системаҳои мураккаби динамикӣ буда, ба шумули иқтисодӣ, иҷтимоӣ, идоранамой, техникӣ ва равандҳои биологии дорои иртиботи мутақобилро фаро мегиранд.

Системаҳои мураккаби динамикӣ системаҳое шуморида мешаванд, ки системаҳову элементҳои зиёди нисбатан одӣ ва бо якдигар пайвастро дар бар мегиранд, ки таҳти таъсири равандҳои мушаххас аз як ҳолати устувору собит ба ҳолати дигар тағйир мекунанд.

Айни замон, самти муҳим ва яке аз ҳадафҳои умдаи кибернетикаи иқтисодӣ, ин таҳияи назарияи сохт ва амалӣ намудани системаҳои идоракунии автоматикунонидашуда (СИА) ба ҳисоб меравад. Зарурати оморасозии чунин системаро афзоиши суръати тавлид, тавсеаи инкишофи ҳамкорӣ байни корхонаҳо, зиёд шудани алоқаву иртиботот миёни сохторҳову корхонаҳо ба вуҷуд овардааст. Дар чараёни рушди ин равандҳо коҳиши муассирати методҳои анъанавии идоранамой ба амал меояд. Ба ин далел, зарурати бақоргирии воситаҳои нави техникӣ кибернетикӣ ба миён меояд, ки ин ҳама тавассути системаи идоракунии афрод ва мошинаҳову дастгоҳҳо таҷассуми худро меёбад.

Кибернетика нахустин равиҳои комили илмӣ мебошад, ки муштарақоти он беандоза аст ва бархӯрди иттилоотиву кибернетикӣ методология ва ғноселогияро барои анҷоми таҳқиқи аниқӣ бисёр муҳим истифода мебарад. Лозим ба зикр аст, ки дастоварди илми кибернетикаи иқтисодӣ ба мисли неруи атом дорои ду ҷанба мебошад, ҳам судманд аст ва ҳам метавонад ба мардум зарар расонад.

Элементҳои асосии кибернетикаи иқтисодӣ чунинанд:

- таҳлили системавӣ;
- системаҳои мураккаб, ки системаҳои зинаӣ ва ё иерархиро дар бар мегирад;
- идоракунии системаҳои дорои тартиби дараҷавӣ;
- Мутабоқсозии мақсадҳо дар системаҳои зинаӣ;
- иттилоот ва энтропия;
- оптимизатсияи чараёни иттилоот;
- назорат ва идоранамой дар системаҳои гуногун;
- мақсади табақабандӣ;
- арзёбии комплекси системаҳо ва зерсистемаҳо;
- моделҳои кибернетикӣ системаҳои иҷтимоӣ ва иқтисодӣ.

Системаҳои кибернетикӣ аз ду навъ иборатанд: СИА ва системаҳои идоранамоеи автоматикардасуда.

Дар СИА объекти идоранамой дастгоҳ ва механизмҳо мебошанд, аммо нақши шакли интиқоли иттилоотро импульс ва сигналҳо ифода мекунанд. Яъне, барандаи иттилоот дар СИА импульсҳо ва сигналҳо мебошанд. Маъмулан, дар чунин системаҳо дар контури идоранамой шахсият даҳлат надорад, тасмим ба сурати худкор ё автоматӣ бо дар назар гирифтани вазъияти қарор қабул менамояд. Аксарияти намунаи чунин системаҳоро метавон дар мисоли корхонаҳои химиявӣ ва атомии

доимо ғаёол мушоҳида кард ва иттилоот дар ин ҳолат амалиёти худро дар дохили система иҷро менамояд.

Дар системаҳои автоматикунонидашуда объекти идоранамоӣ шахсият ва ҷомеа мебошад, аммо шакли интиқоли иттилоот асноду ҳуҷҷат шуморида мешаванд, яъне барандаи иттилоот дар ин намуни системаҳои идоранамоӣ ҳуҷҷат мебошад. Ин системаҳо системаҳои санадӣ (ҳуҷҷатӣ) номида мешаванд. Ин ҷо дар контури идоранамоӣ нақши асосӣ ба уҳдаи шахс аст, барои ҳамин чунин системаҳои созмонӣ (ташкилӣ), муаррифӣ мешаванд. Ҳар гуна объекти иқтисодии дорои дастгоҳи идоранамоӣ, ки аз органи идоракунанда ва объекти идорашаванда иборат аст, намунаи чунин система шуда метавонад.

Табақабандии кибернетикаи иқтисодӣ аз нигоҳи системавӣ чунин аст:

- усули лоиҳабандӣ;
- усули таҳлили ташкилотҳо;
- усули системавии идоранамоӣ;
- усули баҳогузори иқтисодӣ.

Қарори қабул кардаи роҳбар ба система, сохтор ва элементҳои он таъсир мерасонад. Ҳар як қарори қабулшуда ба равиши инкишофи система таъсир мерасонад. Барои ҳамин, рушд ва мукамалгардонии система бояд дар асоси омӯзиши назариявии ҳолати он тарҳрезӣ шавад.

Табақабандии кибернетикаи иқтисодӣ аз нуқтаи назари сохти системаи идоранамоии функционалӣ чунин мебошад:

• тартиб додани ҳуҷҷатҳои зерин: муайян намудани корти иҷроиши корҳо дар рӯзи кории коргарон, сохтани қолаб ва ё матритсаи яксонӣ ва матритсаи инсидентии ҳуҷҷатҳо, сохтани ҳуҷҷати воридшавандаи МЭХ;

• эҷоди забони шарҳи маълумот, бутунияти баёнот, яъне муайян намудани маълумот, формулаҳо ва иттилоот бо тарзи навишти махсус;

• омӯختани системаҳои мураккаб дар сатҳи микро ва макроиқтисодиёт;

• сохтани модели оптималӣ.

Дж. Ван Гиг илми кибернетикаро дар баробари илмҳои математика ва фалсафа гузошта буд, яъне ин нишондиҳандаи он аст, ки кибернетика дар меҳвари донишҳои асосии илмиву инсонӣ қарор дорад.

Иқдоми ниҳой ва муҳимро доир ба кибернетика математики америкӣ Н. Винер анҷом дод ва соли 1948 бо нашри китоби худ аввалин бор аз истилоҳи он замон комилан нави “кибернетика” сухан ба миён гузошт. Н. Винер кибернетикаро илм дар бораи идоранамоӣ ва алоқа дар ҳайвон, мошин ва ҷамъият таъриф намуд.

Табақабандии кибернетикаи иқтисодӣ дар системаҳои идоранамоӣ нишон медиҳад, ки бо қадом роҳ бояд системаро таҳлил намоем ва роҳҳои оптималии сохт ва дигаргун намоии системаро интихоб намоем.

АДАБИЁТ

1. Акофф Р. О целеустремленных системах / Р. Акофф, Ф. Эмери. -М.: Сов.радио, 1974. -272 с.
2. Бир Ст. Мозг фирмы / Бир Ст. -М.: Радио и связь, 1993. -416 с.
3. Бусленко Н.П. Моделирование сложных систем / Н.П. Бусленко. – М.: Наука, 1988.
4. Винер Н. Кибернетика и общество / Н. Винер. –М.: Изд-во иностранной литературы, 1958.
5. Винер Н. Кибернетика, или управление и связь в животном и машине / Н. Винер. –М.: Наука, 1983.
6. Гиг Дж. Прикладная общая теория систем / Дж. Гиг. –М: Мир, 1981. -733 с.
7. Глушков В.М. Кибернетика. Вопросы теории и практики / В.М. Глушков. – М.: Наука, 1986.
8. Гринченко С.Н. История человечества с кибернетических позиций / С. Н. Гринченко // История и Математика: Проблемы периодизации исторических макропроцессов. – М.: КомКнига, 2006.
9. Девятков В.В. Системы искусственного интеллекта / В.В. Девятков; гл. ред. И.Б. Фёдоров. – М.: Изд-во МГТУ им. Н.Э. Баумана, 2001.
10. Косса П. Кибернетика / П. Косса. –М.: Изд-во иностранной литературы, 1958.
11. Крон В. Самоорганизация: генезис научной революции / В. Крон, Г. Кюпперс, Р. Паслак // Концепция

- самоорганизации в исторической ретроспективе. – М.: Наука, 1994.
12. Круглов В.В. Искусственные нейронные сети. Теория и практика / В.В. Круглов, В.В. Борисов. –М.: Горячая линия – Телеком, 2001.
 13. Лесин В.В. Основы методов оптимизации / В.В. Лесин, Ю.П. Лисовец. –М.: Изд. МАИ, 1998.
 14. Лукашевич В.К. Модели и метод моделирования в человеческой деятельности / В.К. Лукашевич. – Минск: Наука и техника, 1983.
 15. Люгер Дж.Ф. Искусственный интеллект: стратегии и методы решения сложных проблем / Дж.Ф. Люгер; под ред. Н.Н. Куссульт. – 4-е изд. – М.: Вильямс, 2005.
 16. Методы анализа и синтеза структур управляющих систем / под редакцией Б.Г. Волика. – М: Энергоатомиздат, 1988.

КЛАССИФИКАЦИЯ ЭКОНОМИЧЕСКОЙ КИБЕРНЕТИКИ В СИСТЕМАХ УПРАВЛЕНИЯ

Экономическая кибернетика является инструментом и технологией для анализа социальных и экономических объектов, процессов, явлений и систем, а также мощным средством для разработки систем управления. Посредством экономической кибернетики в результате моделирования разрабатываются и апробируются объективные критерии эффективности управления социальными и экономическими системами. Экономическая кибернетика опирается на весьма мощный понятийный, терминологический и математический аппарат. В данной статье автором проведена классификация экономической кибернетики в системах управления.

Ключевые слова: экономическая кибернетика, системы управления, техническая кибернетика, эффективные приемы анализа ситуаций, постановки задач, анализ результатов, выбор правильного решения.

CLASSIFICATION OF ECONOMIC CYBERNETICS IN A CONTROL SYSTEM

Economic cybernetics and technology is a tool for the analysis of social and economic facilities, processes, phenomena and systems, as well as a powerful tool for the development of control systems. Through economic cybernetics from modeling are developed and aprobevyvayutsya objective criteria for the effectiveness of management of social and economic systems. Economic Cybernetics is based on a very strong conceptual, terminological and mathematical apparatus. In this article, the author of the classification of economic cybernetics in management systems.

Key words: economic cybernetics, control systems, technical cybernetics, effective methods of situation analysis, setting goals, analyzing the results, choosing the right solutions.

Сведения об авторе: *А. Джураева* - доктор экономических наук, профессор кафедры кибернетики Таджикского национального университета. Телефон: **985-72-80-80**

ТАҲЛИЛИ ҶАЪОЛИЯТИ БЕРУНАИ ИҚТИСОДИИ ҚОРҲОНА

Б.А. Набиев

Донишгоҳи миллии Тоҷикистон

Рушди бомуваффақияти мамлакатҳои гуногун ба дохилшавии ҷаъоли кишварҳо ба муносибатҳои иқтисоди байналхалқӣ ва бозори ҷаҳонӣ номумкин аст. Маҳз барои ҳамин, ҷаҳони муосир бо ҷалби мамлакатҳои гуногун ба муносибатҳои байналхалқӣ дар асоси ҷаъолияти тижорати берунии субъектҳои гуногуни хоҷагии ҷаҳон муайян карда мешавад.

Иқтисоди муосири Тоҷикистон танҳо бо иштироки ҷаъоли кишвар дар бозори ҷаҳонии молҳо ва хизматрасониҳо самаранок рушд ёфта метавонад. Қоидаи иштирок дар бозори ҷаҳонӣ бо нақши ҳалқунандаи ташкилотҳои тижорати ҷаҳонӣ (ТТҚ) ва мамлакатҳо муайян карда мешаванд. Меъёрҳо ва қоидаҳои ТТҚ барои тижорати Тоҷикистон доираи нави амалкунандаи ҳуқуқи ташкил медиҳанд. Бинобар ин, барои таъмини беҳатарии иқтисодии мамлакат, Тоҷикистон ба аъзогии ТТҚ талаб карда мешавад. Дар навбати аввал, ин ба ташкили системаи баробари асосноккунии таҳлилии интиҳоби қарорҳои идоракунӣ аз тарафи қорхонаҳои зиёди ватанӣ тааллуқ дорад, ки дар ҷаъолияти иқтисодии берунӣ ҷаъолтар иштирок мекунад. Айни замон, баҳс сари он меравад, ки чӣ гуна иқдомҳо амалӣ карда шаванд, ки тижорати Ҷумҳурии Тоҷикистон қобилияти ҳақиқии истифода бурдани тамоми бартариятҳоро

аз дохилшавӣ ба ТТЧ дошта бошад. Ба корхонаҳои ватанӣ дуруст ташкил намудани таҳлили фаъолияти иқтисоди берунӣ хеле муҳим аст. Аз намудҳои гуногуни фаъолияти иқтисодии беруна, ки барои корхонаҳои Ҷумҳурии Тоҷикистон хос аст, пеш аз ҳама, воридот ва содироти молҳоро ҷудо намудан зарур аст.

Барои идоракунии самараноки фаъолияти иқтисоди берунӣ таҳлили иқтисодии он аҳамияти муҳим дорад, ки ба амалӣ гаштани як қатор корҳо имконият фароҳам меоварад, аз ҷумла тавсиф намудани динамикаи фаъолияти иқтисодии берунии корхона ва имкониятҳои рушди ояндаи он; баҳои асоснок додан ба ҳулосаи шартномаҳои иқтисоди берунӣ; эътимод ва қобилияти пардохткунии шарикони эҳтимолӣ; таҳлил намудани шартҳои иҷроиши уҳдадорихо бо шарикони хориҷӣ; баҳои дуруст додан ба истифодабарии воситаҳои барои иҷрои шартномаҳои дохилии иқтисодӣ ҷалбшуда; таҳлил намудани натиҷаҳои молиявӣ ва самаранокии фаъолияти иқтисоди берунӣ; баҳо додани таъсири фаъолияти иқтисоди берунӣ ба ҳолати молиявии корхона.

Солҳои охир корхонаҳои зиёди ватанӣ иштирокчиёни муносибатҳои тичорати беруна шуданд. Шумораи ширкатҳо бо иштироки сармояи хориҷӣ зиёд шудааст, ҷалби иқтисоди ҷумҳуриявӣ ба тақсмоти байналхалқии меҳнат ба амал меояд. Тавре таҷриба нишон медиҳад, бо рушди муносибатҳои иқтисодии берунаи Ҷумҳурии Тоҷикистон, масъалаи коркард ва ташкили системаи таҳлили фаъолияти корхонаҳо боз ҳам муҳимтар мешавад.

Таҳлили иқтисодӣ тадқиқи фаъолияти иқтисоди беруниро чи аз рӯи маҷмӯи тамоми амалиётҳои хоҷагидорӣ дар он иҷрошаванда ва чи аз рӯи таркиби гуногуни он имконият медиҳад. Таҳлили иқтисодӣ барои омӯзиши муаммоҳои асосии фаъолияти иқтисоди берунӣ имконият шароити мусоид фароҳам меоварад, аз он ҷумла:

1. Ҳолат ва рушди хоҷагии умумичаҳонӣ ва иқтисоди минтақавии мамлакатҳои гуногун, соҳа ва зерсоҳаҳои хоҷагии халқ бо мақсади баҳодихии сохти бозор ва интиҳоби қарорҳои зарурӣ.

2. Фаъолияти хоҷагидорӣ корхонаҳо бо мақсади баҳодихии иқтисодии он ва қобилияти рақобатнамоӣ дар бозорҳои беруна.

3. Шартҳои шартномаҳои иқтисоди беруна, роҳи иҷроиши онҳо ва натиҷаҳои ҳақиқии фурӯш.

Базаи маълумоти таҳлили иқтисодӣ, асосан, маълумотҳои таҳлили маркетинг, бизнес-нақшагирӣ, баҳисобгирии муҳосибӣ, молиявӣ, идоракунии, андоз ва ҳисобот мебошад.

Усулҳои таҳлили фаъолияти иқтисоди беруна ба амалинамоии пешакии қарорҳои идоракунии, назорати рафти иҷроиши онҳо, инчунин ба баҳодихии ҷамъбасти натиҷаҳои самаранокии фаъолияти иқтисодии берунии корхона дар маҷмӯъ, имконият медиҳад. Баҳои кори иҷрошуда барои коркарди қарори нав зарур аст (масалан, барои тартибдиҳӣ ва муайянкунии нақшаи иқтисоди берунӣ барои соли ҳисоботии оянда, дурнамои фаъолияти иқтисоди берунӣ барои оянда).

Вазифаҳои асосии таҳлили фаъолияти иқтисоди берунӣ инҳо мебошанд:

1. Таҳлили пешакии иқтисодии иқтисоди берунаи корхона ва асоснок намудани шартномаҳои басташавандаи корхона.

2. Баҳои дараҷа ва сифати иҷроиши уҳдадорихо аз тарафи корхона аз рӯи шартномаҳо бо шарикони хориҷӣ.

3. Тавсифи сохтор ва динамикаи фаъолияти иқтисоди берунаи корхона (одатан барои солҳои ҳисоботӣ ва гузашта).

4. Баҳои истифодабарии оқилонаи воситаҳо барои иҷрои уҳдадорихо аз рӯи шартнома ҷалбшударо тахмин менамояд:

- омӯзиши мунтазами хусусият ва роҳҳои истифодабарии иқтисодҳои истеҳсолӣ ва воситаҳои гардони корхона барои амалинамоии фаъолияти иқтисодии берунӣ;

- тадқиқи харочотҳои идоравӣ ва тичоратӣ аз рӯйи молҳои воридотӣ ва содиротӣ;

- омӯзиши самаранокҳои амалиётҳои иқтисодии берунӣ;

- ҷамъбасти натиҷаҳои таҳлил бо ёрии нишондиҳандаҳои самаранок истифодабарии захираҳои корхона.

5. Баҳодиҳии натиҷаҳои молиявии фаъолияти иқтисодии берунаи корхона.

6. Тавсифи таъсири фаъолияти иқтисодии берунӣ ба ҳолати молиявӣ, қобилияти пардохткунӣ ва даромаднокҳои корхона.

7. Баҳодиҳии рушди ояндаи фаъолияти иқтисодии берунӣ.

Вобаста аз вақти гузаронидани корҳои таҳлилӣ нисбати вақти иҷрои нақша ва уҳдадорихо аз рӯйи созишномаҳои тичоратӣ таҳлили фаъолияти иқтисодии берунаи пешакӣ, ҷорӣ (фаврӣ) ва нисбиро ҷудо мекунад.

Таҳлили пешакӣ дар рафти тайёркунии ва коркарди қарорҳо истифода бурда мешавад (масалан, нақшаи тичорати беруна ё шартномаи аниқ). Мақсади таҳлили пешакӣ, ин тайёрнамоии маълумотҳо барои ошкор намудан ва омӯзиши роҳҳои гуногуни хариду фурӯш, шартҳои базисии шартномаҳо, рушди ояндаи робитаҳои иқтисодии беруна, тартибдиҳии нақшаҳои фаъолияти иқтисодии берунӣ, ҳисобкунии самаранокҳои амалиётҳои банақшагирифташаванда мебошад. Таҳлили пешакӣ бо тадқиқотҳои маркетингӣ зиҷ алоқаманд аст: бо нақшаи тичоратӣ, коркарди барномаҳои истеҳсол ва сармоягузорӣ, сметаҳо, меъёрҳо, лимитҳо; тартибдиҳии пешгӯйиҳои гуногуни иқтисодӣ ва тичорати берунӣ. Таркиби ҷудонашавандаи таҳлили пешакӣ бояд муайян намудани қобилияти пардохткунӣ, шуҳрати расмӣ ва эътимоди молиявии шарикони эҳтимолии хориҷӣ бошад.

Таҳлили ҷорӣ дар рафти иҷрои қарор истифода бурда мешавад (бизнес-нақшаи тичорати дохилӣ ва уҳдадорихои тичорати дохилӣ аз рӯйи шартномаҳо). Таҳлили ҷорӣ ба омӯзиш ва назорати ҷараёнҳои иҷрошаванда аз рӯйи воридот, содироти мол, ҷорабиниҳо ва амалҳо дар рафти амалиётҳои воридотӣ-содиротӣ равона шудааст. Мақсади чунин таҳлил, тайёрнамоии маълумот барои қабули қарорҳои фаврӣ дар рафти идоракунии ҳаррӯза бо робитаҳои иқтисодии берунии корхона мебошад. Ба доираи таҳлили ҷорӣ дохил мешаванд: омӯзиши шартҳои ҳақиқии дар шартнома муайяншудаи тарафҳо, риояи ҷадвали баҳисобгирӣ ва пардохтҳо, ҳаҷм, муҳлат, усулҳо ва роҳҳои ҳамлу нақли борҳо ва ғайраҳо. Натиҷаҳои ин таҳлил барои пешниҳоди даъво ба шарикони хориҷӣ барои иҷро накардани уҳдадорихои дар шартнома пешниҳодшуда хизмат карда метавонанд.

Таҳлили навбатӣ ба ҷамъбасти натиҷаҳои иҷрои шартномаҳои иқтисодӣ ва фаъолияти иқтисодии берунӣ равона шудааст. Мақсади чунин таҳлил баҳодиҳӣ ба натиҷаҳои фаъолияти корхона барои давраи муайян, омӯзиши сабабҳои талафот, ғайритаҳдоди аздастдода, ошкорнамоии захираҳои мавҷуда ва коркарди ҷорабиниҳо мебошад.

Вобаста ба дараҷаи ҷалбнамоӣ таҳлили фаъолияти ташкилотҳо ва доираи масъалаҳои дахлдошта, таҳлили иқтисодӣ ба комплексӣ ва тематикӣ ҷудо карда мешавад. Таҳлили комплексӣ тамоми маҷмӯи алоқамандии нишондиҳандаҳои корхонаро, ки фаъолияти хоҷагидорӣ, истеҳсолӣ-тиҷоратӣ ва молиявии онро пурра инъикос мекунад ва бо амалинамоии робитаҳои иқтисодии беруна барои давраи муайян алоқаманд аст, фаро мегирад. Натиҷаи чунин таҳлили комплекси фаъолияти корхона барои давраи ҳисоботӣ, барои бизнес-нақша ва бастанӣ шартномаҳои нав бояд ҳамчун асос хизмат кунад.

Таҳлили тематикӣ фаъолияти иқтисодии беруна ба омӯзиши нишондиҳандаҳои иҷроиши шартномаҳои муайян, фурӯши самарноки молҳои гуногун дар бозорҳои муайян ва баҳодиҳии рушди робитаҳо бо мамлакатҳои муайян равона шудааст. Таҳлили тематикӣ ба ҷустуҷӯи имкониятҳои ба ҳарду тараф

фоиданоки қонё намудани талабот ба маҳсулоти худӣ дар секторҳои гуногуни бозори ҷаҳонӣ равона намудани корхона муайян шудааст.

Кори корхонаро таҳлил намуда, тадқиқотчи нашондиҳандаҳои гуногуни иқтисодиро истифода мебарад. Онҳо бо ҳам алоқаманд ва системаи ягонро ташкил мекунад, ки тамоми фаъолияти тиҷорати молиявии корхона ва ҳолати молиявии онро чун организми ягонаи хоҷагидорӣ инъикос мекунад. Нишондиҳандаҳои нақшавӣ ва ҳисоботӣ барои соли ҷорӣ ва барои соли гузашта буда метавонанд. Нишондиҳандаҳои иқтисодӣ бо ченакҳои арзишӣ ва асосӣ истифода шуда, дар намуди миқдорҳои нисбӣ, мутлақ ва миёна пешниҳод шуда метавонанд. Вобаста аз мундариҷа нашондиҳандаҳои иқтисодӣ ба сифатӣ ва миқдорӣ ҷудо мешаванд.

Нишондиҳандаҳои миқдорӣ ҳаҷми амалиётҳои иқтисодии берунӣ ва тағйирёбии миқдори дар тиҷорати беруна инъикос менамоянд. Ба нашондиҳандаҳои миқдорӣ, нашондиҳандаҳои аслии ҳаҷмҳо ва арзиши воридот ва содироти молҳо аз рӯи нақша ва ҳам аз рӯи созишномаҳои тиҷоратии алоҳида, шарикони хориҷӣ ва мамлакатҳо, аз рӯи гурӯҳҳои молӣ ва молҳои алоҳида дохил мешаванд.

Нишондиҳандаҳои сифатӣ дуруст истифодабарии воситаҳои дар амалиётҳои воридотӣ- содиротӣ бандбударо тавсиф мекунад. Инчунин, нашондиҳандаҳои сифатӣ фаъолияти молиявӣ ва ҳолати молиявии корхонаро инъикос менамоянд. Ба нашондиҳандаҳои сифатӣ дохил мешаванд: суръати гардиши воситаҳо дар амалиётҳои иқтисодии беруна, даромаднокӣ ва дигар нашондиҳандаҳои самаранокии ин амалиётҳо; дараҷаи истифодабарии иқтисодии берунаи корхона ва ғайраҳо.

Таҳлили иқтисодӣ ба ошкорнамоии захираҳои истифоданашудаи фаъолияти иқтисодии беруна равона шудааст. Зудҳаракатии захираҳо ба баландбардории фаъолияти иқтисодии берунаи корхона, ба бозори ҷаҳонӣ баромадан, иҷрои дурусти уҳдадорӣ, пайвастшавии арзиши амалиётҳо, камшавии хароҷотҳои ғайриистеҳсолӣ ва боздеҳи манбаҳои истифодашуда, беҳтарнамоии ҳолати молиявии корхона мусоидат менамояд. Албатта, ҳар яке аз намуҳои қайдшудаи таҳлили фаъолияти иқтисодии беруна бояд бо базаи маълумоти мувофиқ таъмин бошад, ки дурустии он бояд бо тартибҳои назоратии қомилан мувофиқ тасдиқ шуда бошад.

АДАБИЁТ

1. Савицкая Г.В. Анализ хозяйственной деятельности предприятия. учет / Г.В. Савицкая. - 2012. -№6. -С. 102-107.
2. Ковалев В.В. Анализ хозяйственной деятельности предприятия / В.В. Ковалев, Н.А. Никифорова. -М: Проспект, 2000.
3. Ковалев В.В. Финансовый анализ: методы и процедуры / В.В. Ковалев. - М.: Финансы и статистика, 2005. – 560 с.
4. Ковалев В.В. Практикум по анализу и финансовому менеджменту. Конспект лекций с задачами и тестами / В.В. Ковалев. - 2-е изд.; перераб.и доп. — М.: Финансы и статистика, 2007.
5. Ковалев В.В. Анализ хозяйственной деятельности предприятия / В.В. Ковалев, О.Н. Волков. - М.: Проспект, 2000. – М.: ИНФРА-М, 2004. – 425 с.

АНАЛИЗ ВНЕШНЕЭКОНОМИЧЕСКОЙ ДЕЯТЕЛЬНОСТИ ПРЕДПРИЯТИЙ

В данной статье автором рассматривается проблема анализа внешнеэкономической деятельности предприятий, эффективность осуществления ими экспортных и импортных операций на примере предприятий Республики Таджикистан. Эффективность внешнеэкономической деятельности предприятий характеризуется прибыльностью всех его подразделений, ориентированных на экспорт. Также существует целый набор других показателей эффективности внешнеэкономической деятельности предприятий, которые руководители и специалисты могут самостоятельно выбирать.

Ключевые слова: внешнеэкономическая деятельность предприятия, риски, страхование рисков, формы получения кредитов, контракты; диверсификация, эффективность экспортной операции, валютные поступления, финансовый результат.

ANALYSIS OF FOREIGN ECONOMIC ACTIVITY OF ENTERPRISES

In this article the author considers the problem of the analysis of foreign trade activities of the enterprises, the effectiveness of the implementation of export and import operations on the example of the Republic of Tajikistan. The effectiveness of foreign economic activity of enterprises is characterized by the profitability of all its units, export-oriented. There is also a range of other performance indicators of foreign economic activity of enterprises, managers and specialists who can independently choose.

Key words: foreign economic activity of the enterprise, the risks, insurance risks, forms of obtaining credit contracts; diversification, efficiency of export operations, foreign exchange earnings, the financial result.

Сведения об авторе: *Б.А. Набиев* - аспирант кафедры бухгалтерского учета Таджикского национального университета. Телефон: **918-67-50-65**

АНАЛИЗ ФОРМИРОВАНИЯ ВАЛОВОГО СБОРА КАРТОФЕЛЯ В РЕСПУБЛИКЕ ТАДЖИКИСТАН

М.А. Эргашева

Таджикский национальный университет

На формирование валового сбора влияют в основном два фактора:

а) урожайность; в) посевные площади.

Главный фактор, влияющий на формирование объема валового сбора картофеля – уровень урожайности. Урожайность динамично растет.

Таблица 1. Урожайность картофеля в Республике Таджикистан за 2005 - 2014 г.г.

Годы	2005	2006	2007	2008	2009	2010	2011	2012	2013	2014
Республика:										
а) фактические	117	119	129	155	223,1	229,7	228,3	233,2	247,2	25,1
а) теоретические	118,3	133,2	148,28	163,2	178,26	208,25	223,24	238,23	253,2	268,2
Сельхозпредприятиям:										
а) фактические	102	94	109	119	170,1	199,2	194,3	201,3	215,7	219
а) теоретические	101,06	111,32	121,6	131,84	142,1	162,6	172,87	183,13	193,4	203,65
Население:										
а) фактические	108	109	119	149	236,3	215,9	246,4	247,9	265	270,3
а) теоретические	105,9	124,06	142,22	160,38	178,54	214,86	233,02	251,18	269,34	287,5
Дехканские хозяйства:										
а) фактические	185	180	11197	200	206,3	215	207,4	221,3	232,6	239,4
а) теоретические	182,0	187,3	192,6	197,87	203,1	213,6	218,9	224,1	229,4	234,7

Анализ динамики урожайности картофеля показал, что из года в год увеличивается урожайность картофеля:

по республике: за период с 2005 по 2014г.г. урожайность увеличилась более чем в 2 раза, анализ по уравнению прямой показал следующее значение:

$\bar{Y}=193,26+14,99$, что свидетельствует о среднегодовом уровне урожайности 193,26 центнеров с гектара при среднегодовом приросте 14,99 центнеров с гектара;

Сельхозпредприятия: за исследуемый период урожайность увеличилась более чем в 2 раза, при этом среднегодовой уровень урожайности составил 152,36 центнеров с гектара при среднегодовом приросте 10,25 центнеров с гектара уравнение прямой показало следующее значение: $\bar{Y}=152,36+10,25$

Хозяйства населения: анализ динамики показал за период с 2005 -2014 г.г. урожайность увеличилась в 2,5 раза, уравнение прямой представлено следующими значениями:

$\bar{Y}=196,7+18,16x$, где среднегодовой уровень урожайности за исследуемый период составил 196,7 центнеров с гектара, при среднегодовом приросте 187,16 центнеров с гектара.

Дехканские хозяйства: за период исследования урожайность возросла на 29% и составила 129%. Анализ динамики по уравнению прямой дал следующее значение:

$\bar{Y}=208,4+5,26x$, где среднегодовой уровень урожайности составил 208,4 центнера с гектара, при среднегодовом приросте 5,26 центнеров с гектара;

Анализ динамики посевных площадей также показал увеличение за исследуемый период. Функции модели уравнения прямой следующие:

По республике: $\bar{Y}=32,11+2,57x$

По сельхозпредприятиям: $\bar{Y}=2,83+0,08x$

По хозяйствам населения: $\bar{Y}=19,0+0,71x$

По дехканским хозяйствам: $\bar{Y}=10,2+1,81x$

Таким образом, увеличение урожайности и посевных площадей могут положительно повлиять на формирование валового сбора картофеля (табл.2).

Таблица 2. Показатели валового сбора урожайности картофеля за 1995 – 2014 г.г.

	Индексы, %			Прирост (убыль) валового сбора (тыс. цент.)	В том числе:		Удельный вес формирующих факторов		
	Индекс средней урожайности	Индекс урожайности (пост. Сост.)	Индекс изменения посевных площадей		За счет изменения самой урожайности	За счет изменения посевных площадей	всего	В том числе:	
								За счет изменения самой	За счет изменения
По республике	191,9	192,1	189,0	39354,6	26041,5	13313,1	100	66,4	33,6
Сельхозпредприятия	162,2	153,1	132,8	1476,91	1008,42	468,49	100	68,2	31,7
Население	170,6	170,7	126,3	14241,0	10999,8	324,2	100	77,2	22,8
Дехканские хозяйства	114,3	115,2	313,6	12710,75	2315,63	10395,12	100	18,2	81,8

Для расчета этих показателей использованы индексы переменного состава, постоянного и структурных сдвигов урожайности на основе их рассчитаны не только относительные, абсолютные, но и факторы, влияющие на изменение прироста или убыли валового сбора.

При этом последние пять лет взяты за отчетный период (2005–2009 г.г.) за базисный период:

По республике: средняя урожайность картофеля в отчетном периоде по сравнению с базисным возросла 192,1% и составила 191,9%, в том числе:

-за счет изменения самой урожайности возросла на 92,1% и составила 192,1% (интенсивный фактор);

-за счет изменения посевных площадей возросла на 89,% и составила 189% (экстенсивный фактор)

При этом прирост валового сбора за отчетный период по сравнению с базисным составил:

$$\sum y_1 \Pi_1 - \sum y_0 \Pi_0 = 39354,6 \text{ тыс. центнеров, из них и за счет:}$$

а) изменения урожайности:

$$\sum y_1 \Pi_1 - \sum y_0 \Pi_1 = 26141,5 \text{ тыс. центнеров, что составляет 66,4\%}$$

б) изменения посевных площадей:

$$\sum y_0 \Pi_1 - \sum y_0 \Pi_0$$

= 13313,1 тыс. центнеров, что составило 33,6% от общего объема производства

Сельхозпредприятия: средняя урожайность картофеля в отчетном периоде по сравнению с базисным возросла на 62,2% и составила 162,2%, в том числе:

-за счет изменения собственно самой урожайности увеличилась на 53,1%, составила 153,%,

-за счет изменения посевных площадей на 32,8% и составила 132,8%

При этом прирост валового сбора за отчетный период по сравнению с базисным составил:

$$\sum y_1 \Pi_1 - \sum y_0 \Pi_0 = 1476,91 \text{ тысяч центеров, в том числе:}$$

а) за счет изменения самой урожайности:

$$\sum y_1 \Pi_1$$

$$- \sum y_0 \Pi_1$$

= 1008,42 тыс. центеров, что составляет 68,2% от общего объема прироста:

б) за счет изменения посевных площадей:

$$\sum y_0 \Pi_1$$

$$- \sum y_0 \Pi_0 = 468,49 \text{ тыс. центеров, что составляет 31,8% от общего объема прироста:}$$

Хозяйства населения: средняя урожайность увеличилась до 170,6%, в том числе за счет:

-изменения в отчетном периоде по сравнению с базисным на 26,3% и составили 126,3 %.

При этом прирост валового сбора за отчетный период по сравнению с базисным составил:

$$\sum y_1 \Pi_1 - \sum y_0 \Pi_0 = 14211,0 \text{ тыс. центеров, из них:}$$

а) за счет изменения урожайности (интенсивный фактор);

$$\sum y_1 \Pi_1 - \sum y_0 \Pi_1 = 10999,8 \text{ тыс. центеров, что составляет 77,2\%}$$

б) за счет изменения посевных площадей (экстенсивный фактор);

$$\sum y_0 \Pi_1 - \sum y_0 \Pi_0 = 324,2 \text{ тыс. центеров, что составляет 22,8\%}$$

Дехканские хозяйства: средняя урожайность возросла на 14,3% и составила 114,3% в том числе за счет:

-изменения средней урожайности что возросло на 15,2% и составило 115,2%;

-изменения посевных площадей увеличились более чем в 3 раза;

При этом прирост валового сбора картофеля за отчетный период по сравнению с базисным составил:

$$\sum y_1 \Pi_1 - \sum y_0 \Pi_0 = 12710,75 \text{ тыс. центеров, из них:}$$

а) изменения собственно самой урожайности;

$$\sum y_1 P_1$$

$$- \sum y_0 P_1$$

= 2315,63 тыс. центеров, что составляет 18,2% от общего объема прироста:

б) -изменения посевных площадей;

$$\sum y_0 P_1 - \sum y_0 P_0$$

= 10395,12 тыс. центеров, что составляет 81,8% от общего объема прироста:

Таким образом, с переходом к рыночной экономике и приобретением самостоятельности в республике остро встала проблема продовольственной безопасности, где большую роль сыграло увеличение объема производства картофеля, что видно из таблицы 3.

Таблица 3. Производство, потребление и медицинская норма потребления (кг)

Годы	2005	2006	2007	2008	2009	2010	2011	2012	2013	2014
Картошка:										
-производство на 1 человека		92,5	91,9	92,6	95,9	100,9	113,5	123,	138,2	136,4
-потребление на 1 человека	29,9	30,1	33,0	36,7	35,6	35	34	34,0	34,7	34,3
-медицинская норма	45	45	45	45	45	45	45	45	45	45

Как видно из данных таблицы, производство картофеля выше потребления и медицинской нормы потребления.

ЛИТЕРАТУРА

1. Чайникова Л.Н. Конкурентоспособность предприятия: учеб пособие / Л.Н. Чайникова. –Тамбов, 2007. - С.93.
2. Булатов А.Е. Рыночные отношения в АПК: особенности и проблемы становления / А.Е. Булатов // Россия экономический журнал. – 1999. - №9.
3. Макконел К.Р. Экономикс: принципы, проблемы и политика / К.Р. Макконел, С.Л. Брю. -М: ИНФРА, 2003. -С. 76.
4. Фатхутдинов Р.А. Конкурентоспособность: Россия и мир. 1992-2015 / Р.А. Фатхутдинов. -М.: Экономика, 2005. – С. 227.
5. Попадюк Т.Г. Стратегия повышения конкурентоспособности промышленности в условиях формирования новой экономики: автореферат. на соиск. уч. степ. д.э.н. / Т.Г. Попадюк. –Москва, 2009.
6. Юданов А. Опыт конкуренции в России: причины успехов и неудач / А. Юданов. -М.: Интересов 2007. - С. 323.
7. Сельское хозяйство Республики Таджикистан статистический сборник. -Душанбе, 2011.

АНАЛИЗ ФОРМИРОВАНИЯ ВАЛОВОГО СБОРА КАРТОФЕЛЯ В РЕСПУБЛИКЕ ТАДЖИКИСТАН

С переходом к рыночной экономике и приобретением самостоятельности в республике остро встала проблема продовольственной безопасности, где большую роль сыграло увеличение объема производства картофеля. На формирование валового сбора влияют в основном два фактора: урожайность и посевные площади. Главный фактор, влияющий на формирование объема валового сбора картофеля – уровень урожайности. Урожайность динамично растет.

Ключевые слова: переход к рыночной экономике, формирование объема валового сбора картофеля, увеличение объема производства, уровень урожайности.

ANALYSIS OF FORMATION OF GROSS COLLECTION OF POTATO IN THE REPUBLIC OF TAJIKISTAN

With the transition to a market economy and the acquisition of independence the problem of food security is acute in the country where the major role was played by the increase in potato production. The formation of the gross harvest affected mainly by two factors: the yield and acreage. The main factor influencing the formation of the gross collection of potatoes - the level of productivity. Productivity is growing dynamically.

Key words: transition to a market economy, the formation of the gross collection of potatoes, an increase in production, the level of productivity.

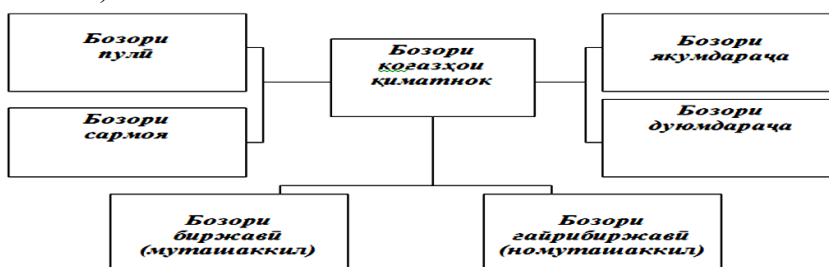
Сведения об авторе: *М.А. Эргашева* – кандидат экономических наук, старший преподаватель кафедры статистики Таджикского национального университета. Телефон: 935-75-55-04

ТАҲЛИЛИ РУШДИ БОЗОРИ КОҒАЗҶОИ ҚИМАТНОК ДАР ҶУМҲУРИИ ТОҶИКИСТОН

Ф.Н. Икромов
Донишгоҳи миллии Тоҷикистон

Дар шароити муносибатҳои иқтисоди бозорӣ ба таври доимӣ аз ҳисоби як шахс ба шахси дигар гузаронидани маблағҳо як қатор талаботҳо дорад, ки чунин талаботҳо метавонад дар шакли додану ситонидани қарз ва ба воситаи бароришу ҷобаҷогузорию коғазҳои қиматнок дар ҳолатҳои харидуфурӯши амвол ва хизматрасониҳо сурат гирад. Дар ин маврид коғазҳои қиматнок ҳамчун як шакли таҷассумёфтаи муносибатҳои бозории байни иштирокдорони бозор ба миён омада, ҳуди ин коғазҳои қиматнок ба сифати объекти умумии ин муносибатҳо хизмат менамоянд. Ба ибораи дигар, ҳамагуна додугирифтӣ шартномавӣ нисбат ба харид ё фурӯш на ба шакли пулӣ ё молӣ, балки ба воситаи коғазҳои қиматнок сурат мегирад. Бозори коғазҳои қиматнок бошад, яке аз нақшҳои асосиро дар рушди иқтисодиёти мамлакат ишғол намуда, низоми ҳудгадди он як қисми сармояро бо ҷустуҷӯи истифодаи нисбатан самараноки байни соҳаҳо ва субъектҳои хоҷагидорӣ таъмин менамояд. Объекти асосии фаъолияти бозори коғазҳои қиматнок ин коғазҳои қиматнок буда, муваққатан ҷойи пулро иваз менамояд.

Вазифаи асосии ин бозор ҷамъ ва азнавтақсимкунии захираҳои молиявӣ дар миқёси мамлакат мебошад. Сабаби аҳамияти муҳим доштани бозори коғазҳои қиматнок дар он зоҳир мегардад, ки қисми хеле калони боигарии миллии тамоми мамлакатҳо ба арзишҳои манқул табдил дода шуда, бо тараққиёти муносибатҳои қарзӣ намудҳои нави уҳдадорӣҳо ташкил гардид. Бинобар ин, барои фурӯши уҳдадорӣҳои қарзӣ (коғазҳои қиматнок), бозор лозим шуд ва ҳамчун институти махсуси сохтани «бозори фондӣ» ташкил гардид, ки сохти он дар замони муосир чунин аст (ниг.: расми 1).

Расми 1. Сохтори бозори коғазҳои қиматнок

Таҷрибаи ҷаҳонӣ нишон медиҳад, ки мукамалгардонии зинаҳои гузариши иқтисоди бозориро бе ташкил ва тараққӣ додани бозори молиявӣ дар мамлакат номумкин аст. Ба ҳамин васила, ёдовар шудан ба маврид аст, ки Ҷумҳурии Тоҷикистон ҳам бо тақозои гузаштан ба муносибатҳои иқтисоди бозорӣ дар роҳи ҷиддии ислоҳоти иқтисодӣ рӯ ба рӯ шуд. Дар ин роҳ Тоҷикистон ба якҷанд монеаҳо ва душвориҳо дучор омад, ки барои бартараф намудани ин мушкилиҳо пеш аз ҳама, муҳайё сохтани фазои нави сармоягузорию барои сармоягузорию дохилӣ ва хориҷӣ шартӣ зарур донист.

Имрӯзо дар Ҷумҳурии Тоҷикистон ҳангоми тасдиқи буҷети давлатӣ, дараҷаи баланди касри буҷет ва муфлисшавии шумораи зиёди корхонаҳо ба назар мерасад. Маҳз ба туфайли ин зарурият, ҷалбнамоии маблағҳои муваққатан озоди сармоягузoronро бо коғазҳои қиматнок ҳамчун институти муҳимми иқтисодӣ ҳисобида, тадбиқи онро дар Тоҷикистон бағоят муҳим мешуморем.

Айни ҳол, бозори коғазҳои қиматноки Тоҷикистон дар зинаи ташкилбӣ қарор дорад ва қариб, ки фаъолиятҳои давра ба давра тараққӣ карда истодааст. Сабабҳои мавҷуд набудани бозори дуоимдараҷа дар ҷумҳурӣ ин тайёр набудани субъектҳои хоҷагидорӣ ва миёнаравони молиявӣ ба қабули механизмҳои бозории замони муосир мебошад, чунки бозори коғазҳои қиматнок бе институтҳои пешбарандаи он, ба монандӣ: биржаи фондӣ, ширкатҳои брокерӣ-дилерӣ, фондҳои сугуртавӣ ва сармоягузорӣ амал карда наметавонад.

Ҳоло бозори коғазҳои қиматнок дар Тоҷикистон ба таври лозима вазифаи гардиши воситаҳои пулии сармоягузoronро иҷро накарда бошад ҳам, вале то як андозае фаъолияти он қатъ нагардида, дар шакли бозори якуминдараҷа рушд намуда истодааст. Ҳамзамон тамоюли рушди бозори коғазҳои қиматноки Ҷумҳурии Тоҷикистон бештар бо коғазҳои қиматноке, ки дар асоси бозори якуминдараҷа ва фаъолияти маҳдуддошта қарор дорад, тасаввур кардан мумкин аст. Бозори якуминдараҷаи коғазҳои қиматноки Тоҷикистонро бештар бо саҳмия ҳангоми ташкил намудани ҷамъиятҳои саҳомӣ ё хусуси гардонии моликияти давлатӣ, вексел ва вомбаргҳо барои рӯйпуш намудани касри буҷет, вомҳои Бонки милли барои танзими асъор ва чекҳои бонкӣ барои ҳисоббаробаркунии ғайринақдӣ байни иштирокдорони бозор фаъолият мекунад, тасаввур кардан мумкин аст.

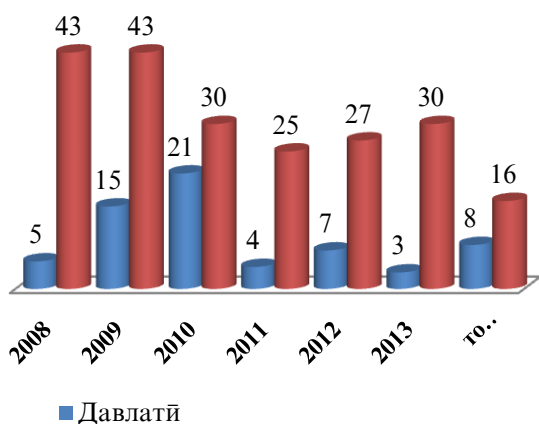
Харидуфурӯши саҳмия дар бозори номуташаққили саҳмияи Ҷумҳурии Тоҷикистон дар асоси санадҳои меъёрии ҳуқуқӣ ва Қонуни Ҷумҳурии Тоҷикистон «Дар бораи бозори коғазҳои қиматнок», «Дар бораи ҷамъиятҳои саҳомӣ» ташкил карда мешавад. Барои таҳлили амиқи рушди бозори саҳмия маълумотҳои пешниҳоднамудаи Вазорати молияи Ҷумҳурии Тоҷикистонро аз соли 2008-ум то ба ҳолати 1 январи соли 2015 дида мебароем.

Дар Вазорати молияи Ҷумҳурии Тоҷикистон аз соли 2008 то 1 январи соли 2015 277 ҷамъияти саҳомӣ, аз ҷумла, 128 ҷамъиятҳои саҳомии кушода ва 149 ҷамъияти саҳомии пӯшида харидуфурӯши саҳмияҳояшон ба маблағи умумии 9,98 млрд. сомонӣ ба қайди давлатӣ гирифта ва дар феҳристи ҷамъиятҳои саҳомии Вазорати молия сабт гардидаанд. Аз ҳисоби бақайдгирии саҳмияҳо бошад (0,1% ҳаққи хизмати давлатӣ), зиёда аз 2.4 млн.сомонӣ маблағ ба буҷети давлатӣ гузаронида шуд (ниг. ба ҷадвали 1).

Ҷадвали 1. Маълумот оид ба харидуфурӯши саҳмияҳои ҷамъиятҳои саҳомӣ (аз соли 2008 то 1 январи соли 2015)

Солҳо	Руйхати ҷамъиятҳо	Давлатӣ	Ҳусусӣ	Маблағи бақайдгирӣ (сомонӣ)	Бочи давлатӣ (сомонӣ)	ҚСҚ	ҚСП
2008	48	5	43	354 456 296	352 028	16	32
2009	58	15	43	570 138 695	173 096	29	29
2010	51	21	30	7 247 588 649	173 203	31	20
2011	29	4	25	304 852 700	302 401,4	12	17
2012	34	7	27	865 001 780	792 290	15	19
2013	33	3	30	310 468 601	299 192	14	19
То 01.01.2015	24	8	16	332 027 095	313 855	11	13
Ҳамагӣ	277	63	214	9 984 533 816	2 406 065.4	128	149

Сарчашма: Ҳисоботи солонаи Агентии рушди бозори коғазҳои қиматнок ва бақайдгирии маҳсусардонидашудаи ВМ ҚТ

Чӣ тавре ки аз ҷадвал ва диаграммаи харидуфурӯши сахмияҳои ҷамъиятҳои сахомӣ бармеояд, аз соли 2008 то 1 январи соли 2015 дар Вазорати молияи Ҷумҳурии Тоҷикистон, ҳамагӣ барориш ва харидуфурӯши сахмияҳои ҷамъиятҳои сахомии давлатӣ 63-то ва ҷамъиятҳои сахомии ғайридавлатӣ 214-то ба қайди давлатӣ гирифта шудааст, ки миқдори умумии онҳо 277 ададро ташкил медиҳад. [6]

Рушди сахмияҳои харидуфурӯхташудае, ки дар Вазорати молия ба қайди давлатӣ гирифта шудаанд, дар соли 2014 ба миқдори 332 027 095

сомонӣ буда, ки ин нисбат ба соли 2013 6,9% барзиёд ба назар мерасад. Аз таҳлили ҷамъиятҳои сахомие, ки фаъолияти онҳо тибқи эмиссияи сахмия дар Тоҷикистон ба роҳ монда шудааст, бар меояд, ки суръати афзоиши ҷамъиятҳои сахомӣ дар соли 2012 нисбат ба соли 2011 17,24% зиёд аст. Агар аз нигоҳи таҳлилҳои базавӣ (соли базавӣ соли 2008) мушоҳида намоем ба ҳулосае меоем, ки суръати афзоиши ҷамъиятҳои сахомӣ дар соли 2012 -29,17% кам гардидааст. Сабаби -29,17% кам гардидани миқдори ҷамъиятҳои сахомӣ дар он аст, ки сармоягузориҳои дохилӣ донишҳои лозимаро барои пешбурди фаъолияти соҳибкорӣ тибқи қонунҳои амалкунанда надоранд, бештар аз пайи пинҳонномаҳои даромади ҳақиқии худ, бо шиори “Гурехтан аз андоз”-ро истифода менамоянд, хангоми дастгир шудан аз ҷониби Кумитаи андоз қорхонаи мазкур ҷаримабандӣ шуда, дар натиҷа субъекти хоҷагидорӣ қобилияти пардохтпазирии худро аз даст дода, қорхонаашро барҳам медиҳад.

Ба рушди фаъолияти бозори сахмия масъалаи риоя накардани низомии ҳисоботдиҳӣ аз тарафи ҷамъиятҳои сахомӣ, ки ба норасоии ахбор дар бозори фондӣ оварда мерасонад, садди роҳ шуда метавонад. Бинобар ин, аз суръати рушди харидуфурӯши сахмия дар Тоҷикистон бармеояд, ки хариди сахмияҳои ширкатҳои дохилӣ дар шароити имрӯза ба болоравии даромади субъекти хоҷагидорӣ оварда мерасонад, чунки фоизи пасти қоғазҳои қиматнок бо ставкаи фоизи устувор диққати маблағгуздоронро ба сахмия ҷалб менамояд.

Фишангҳои дигари бозори молиявии Тоҷикистон ин пеш аз ҳама вомбарг, векселҳои ҳазинадорӣ ва вомҳои (қоғазҳои қиматноки) Бонки милли, ки инҳо уҳдадорӣ қарзии Вазорати молияи Ҷумҳурии Тоҷикистон ва Бонки милли мебошанд.

Ҳоло аз ҷониби Вазорати молия ду намуди вомбаргҳо бароварда мешаванд:

- вомбаргҳои ҳазинадории Вазорати молия;
- вомбаргҳои давлатии дохилии бурдноки Ҷумҳурии Тоҷикистон.

Вомбаргҳои ҳазинадорӣ бо маблағи 153 790,9 ҳаз. сомонӣ барои рӯйпуш намудани касри буҷет бароварда шуд, ки муҳлати гардиши ин вомбаргҳо то соли 2021 мебошад.

Вомбаргҳои давлатии дохилии бурдноки Ҷумҳурии Тоҷикистон ба муҳлати 10 сол аз 1 марти соли 2009 то моҳи марти соли 2019 бароварда шудаанд. Ин намуди вомбарг аз ҷониби муассисаҳои Бонки давлатии Амонатгузориҳои Ҷумҳурии Тоҷикистон «Амонатбанк» озодона фурӯхта ва ба муомилот бароварда мешавад. Фурӯши вомбаргҳо бо нархи муқаррарнамудаи Вазорати молияи Ҷумҳурии

Тоҷикистон сурат гирифта, харидашон аз рӯйи арзиши номиналӣ ба фурӯш бароварда мешавад. Арзиши номиналии ин вомбаргҳо 10 ва 20 сомонӣ мебошад.

Дар тӯли 10 соли бозӣ бо вомбаргҳои давлатии дохилии бурднок 60 тиражи бозӣ гузаронида мешавад, ки аз ин 60 тираж 288 000 вомбарг бурд менамояд. Дар як бозии ин вомбаргҳо бошад 4800 вомбарг бо маблағи умумии 103 440 сомонӣ бурд менамояд, ки меёри даромаднокии солонаи ин намуди вомбарг 12% мебошад.[4]

Дар тиражи бозиҳо ба ҳар дараҷаи вомбарг миқдори зерини бурдҳо гузошта мешаванд (ниг.: ба чадвали 2).

Чадвали 2. Чадвали бурди вомбаргҳои давлатии дохилии бурдноки Вазорати молияи Ҷумҳурии Тоҷикистон

Ҳаҷми бурдҳо (бо сомонӣ)	Миқдори бурдҳо дар 1-тираж	Маблағи бурдҳо (бо сомонӣ) дар 1-тираж	Дар 60-тираж	
			Миқдори бурдҳо	Маблағи бурдҳо (бо сомонӣ)
1500	1	1500	60	90.000
1000	2	2000	120	120.000
500	3	1500	180	90.000
300	3	900	180	54.000
200	4	800	240	48.000
100	5	500	300	30.000
40	30	1200	1800	72.000
20	4752	95040	285120	5.702.400
Ҳамагӣ	4800	103440	288000	6.206.400

Баъд аз тасдиқи буҷети давлатии Ҷумҳурии Тоҷикистон, барои рӯйпуш кардани касри буҷет дар соли 2015 ҳаҷми Векселҳои давлатии хазинадорӣ Вазорати молияи ҚТ ба миқдори 85 млн. сомонӣ ба нақша гирифта шуд. Барои фурӯштани ин векселҳо Ҳукумати Ҷумҳурии Тоҷикистон Бонки миллии Тоҷикистонро вазифадор намудааст, ки фурӯшии Векселҳои давлатии хазинадориро дар шакли музояда ташкил намуда, маблағи бадастомадаро ба суратҳисоби хазинадорӣ Вазорати молия гузаронад. Мухлати гардиши як Вексели давлатии хазинадорие, ки дар музояда фурӯхта мешавад 91 рӯзро дар бар мегирад (ниг.: чадвали 3)

Чадвали 3. Барориши қоғазҳои қиматноки Вазорати молия ва Бонки миллии Тоҷикистон (аз санаи 01 январ то 01 апрели соли 2015)

Намуди қоғаз қиматнок	Рақами барориш	Санаи барориш	Ҳаҷми барориш	Ҳаҷми дархости пешниҳод- шуда	Меёри даромаднокии дархости пешниҳодшуда	Меёри даромаднокии дархостӣ
Қоғазҳои қиматноки БМТ	K152007001	5.01.2015	5 000 000	5 000 000	3,99%	3,99%
	K152014002	6.01.2015	5 000 000	10 000 000	3,45%	3,45%
	K152014015	3.02.2015	5 000 000	15 000 000	2,98% - 4,50%	2,98%
Вексели Вазорати молияи ҚТ	D 091210714	13.02.2015	35 000 000	35 000 000	0,30%	0,30%
Қоғаз қиматноки БМТ	K152056025	25.02.2015	10 000 000	10 000 000	2,87% - 3,98%	2,87%
Вексели Вазорати молияи ҚТ	D091110615	12.03.2015	40 000 000	40 000 000	0,30%	0,3%
Қоғазҳои қиматноки БМТ	K152014032	13.03.2015	50 000 000	50 000 000	2,40% - 2,98%	2,40% - 2,98%
	K152014034	17.03.2015	20 000 000	30 000 000	2,97% - 3,98%	2,97%
	K152014034A	18.03.2015	20 000 000	38 000 000	2,70% - 3,98%	2,70% - 3,98%
	K152028035	19.03.2015	20 000 000	18 000 000	3,98% - 4,00%	3,98% - 4,00%

	-	30.03.2015	20 000 000	20 000 000	3,98%	3,98%
	-	31.03.2015	20 000 000	35 000 000	3,98%	3,98%
Ҳамагӣ	-	-	250 000 000	306 000 000	-	-

Сарчашма: Аз сомони Бонки миллии Тоҷикистон ([http:// www.nbt.tj](http://www.nbt.tj)).

Аз чадвали мазкур муайян гардид, ки талабот ба ҳаҷми қоғазҳои қиматноки дархостшаванда, аз ҷониби харидорони қоғазҳои қиматнок 56 млн.сомонӣ барзиёд ба назар мерасад, ки ин нишондод нисбат ба ҳаҷми барориши қоғазҳои қиматнок 22,4% барзиёд аст.

Векселҳои Вазорати молия ва баъзе аз қоғазҳои қиматноки Бонки милли аз рӯи нархи тахфифӣ (дисконтӣ) ҷойгир карда шуда, аз рӯи арзиши номиналӣ пардохт мегарданд. Ҳисоб намудани нархи векселҳо, вобаста аз даромаднокӣ, тибқи формулаи зерин ҳисоб карда мешавад: [5]

$$C = \frac{F}{1 + \left(\frac{I}{100} * \frac{d}{360} \right)}$$

Дар ин ҷо: **C** – нархи тахфифии (дисконтии) матлуб (сомонӣ);
F – арзиши номиналӣ (сомонӣ);
I – андозаи фоизи даромаднокӣ (%);
d – миқдори рӯз то пардохт.

Барои фаҳмо будани тарзи ҳисоб ва пардохти маблағи Вексели хазинадории Вазорати молия мисол меоварем:

Фарз мекунем, ки Ориёнбонк 12 март соли 2015 дар музојадаи Бонки миллии Тоҷикистон бо арзиши номиналии 40 млн. сомонӣ бо меъёри 0,3%-и даромаднокӣ Векселҳои давлатии хазинадориро харидори намуд, нархи фурӯши бозории векселро муайян менамоем.

$$C = \frac{40\,000\,000}{1 + \left(\frac{0,3}{100} * \frac{91}{360} \right)} = \frac{40\,000\,000}{(1 + 0,00075833)} = \frac{40\,000\,000}{1,00075833} = 39\,969\,689,8 \text{ сомонӣ}$$

Пас аз ин бармеояд, ки Ориёнбонк аз Бонки милли вексели 40 000 000 сомони ро бо маблағи 39 969 689,8 сомонӣ харидорӣ менамояд. Ҳангоми расидани муҳлати пардохт, Эмитент ба Бонк супориш медиҳад, ки аз суратҳисоби транзитии ҷойгиркунӣ ва пардохти Векселҳои давлатии хазинадорӣ, ки дар Бонк кушода шудааст, пардохти векселҳоро амалӣ намояд. Яъне, Ориёнбонк векселро баъди ба охир расидани муҳлати вексел ба Эмитент бармегардонад ва аз суратҳисоби транзитии ҷойгиркунӣ ва пардохти Векселҳои давлатии хазинадорӣ ба Ориёнбонк 40 млн. сомонӣ барои харида гирифтани вексели фурӯхташудааш пардохт мекунад.

Пардохти векселҳо дар рӯзи эълон кардаи Эмитент иҷро карда мешавад, агар ин рӯз ба рӯзи истироҳатӣ мувофиқ ояд, пардохт ба рӯзи навбатии корӣ иҷро карда мешавад. Баъд аз анҷом додани пардохт, Бонк ба Эмитент Сертификати генералӣ бо қайди “Пардохт шуд” ё “Бекор карда шуд” бар мегардонад. Сертификати генералӣ ба муҳлати 3 сол дар ихтиёри Эмитент нигоҳ дошта мешавад.[5]

Чи тавре ки аз таҳлили рушди бозори қоғазҳои қиматнок маълум гардид, заминаҳои ташаккулёбии бозори фондӣ дар Тоҷикистон дар шароитҳои наонқадар хуби иқтисодии мусоид қарор дошта бошад ҳам, вале аксарияти имкониятҳо барои ташкилнамоии биржаи фондӣ дорост. Танҳо зарур аст, ки фишангҳои нави қафолатҳои воридсозии маблағгузориҳо бо қоғазҳои қиматнок ва муътадилгардонии шароити дохилии бозорро дуруст ба роҳ монем. Маълум аст, ки талабот барои фаъолияти бозори фондӣ дар ҷумҳурӣ вучуд дорад, яъне ин назария ба он асос меёбад, ки солҳои охир дар атрофи муносибатҳои молиявӣ моликиятдороне, ки пакетҳои саҳмияҳои давлатӣ, векселу вомбаргҳои Вазорати молия ва вомҳои Бонки миллии Тоҷикистонро харидаанд, зиёд гардидаанд. Хуб мешуд, тамоми харидуфурӯши ҷунин қоғазҳои қиматнок ба монандӣ: вексел ва вомбаргҳои Вазорати молия, вомҳои Бонки милли, чекҳои бонкӣ, саҳмияҳои ҷамъиятҳои саҳомӣ, саҳмияҳои, ки ҳангоми хусусикунӣ моликияти давлатӣ фурӯхта мешаванд, на ба

шакли музояда алоҳида-алоҳида ҳар як мақомоти давлатӣ фуруши коғазҳои қиматноки давлатиро ба роҳ монанд, балки дар бозори муташаққили коғазҳои қиматнок (биржаи фондӣ) гирд оварда, фурухта шаванд. Бо ин усул бо боварии комил гуфта метавонем, ки бозори дуоимдараҷаи коғазҳои қиматноки ҷумҳурии Ҷамоҳири Тоҷикистон, дар рушди иқтисодии мамлакат саҳмгузор мегардад.

АДАБИЁТ

1. Қонуни Ҷумҳурии Тоҷикистон «Дар бораи бозори коғазҳои қиматнок», таҳти №745 аз 28 июни соли 2011.
2. Қонуни Ҷумҳурии Тоҷикистон «Дар бораи ҷамъиятҳои саҳомӣ», таҳти №237 аз 5 март соли 2007 (тағйироту иловаҳо 6.10.2008 №431, 19.05.2009 №510, 5.08.2009 №541, 12.01.2010 №585);
3. Қонуни Ҷумҳурии Тоҷикистон «Дар бораи бучети давлатии Ҷумҳурии Тоҷикистон барои соли 2015».
4. Қарори Ҳукумати Ҷумҳурии Тоҷикистон «Дар бораи ба муомилот баровардани Вомбаргҳои давлатии дохилии бурдноки Ҷумҳурии Тоҷикистон», таҳти №669 аз 31 декабри соли 2008.
5. Низомнома дар бораи шартномаҳои асосии барориш ва гардиши векселҳои давлатии хазинадорӣ ВМ ҚТ.
6. Чиллаев С.Н. Оид ба вазъи бозори коғазҳои қиматнок дар Ҷумҳурии Тоҷикистон. Маводи конфронси ҷумҳуриявӣ илмӣ-амалӣ //Баҳшида ба 90 солагии Вазорати молияи Ҷумҳурии Тоҷикистон ва 10 солагии Пажӯҳишгоҳи илмӣ тадқиқотии “Молия”-и Вазорати молияи Ҷумҳурии Тоҷикистон: Душанбе 2014, С. 305-306.
7. [Электронный ресурс]. Сайт Министерства финансов РТ: www.minfin.tj.
8. [Электронный ресурс]. Веб-сайт Национального банка РТ: www.nbt.tj.

АНАЛИЗ РАЗВИТИЯ РЫНКА ЦЕННЫХ БУМАГ В РЕСПУБЛИКЕ ТАДЖИКИСТАН

Необходимо отметить, что в настоящее время рынок ценных бумаг Таджикистана находится на стадии своего становления, что в целом функционируя поэтапно развивается.

Основными причинами отсутствия вторичного рынка ценных бумаг в республике является неготовность хозяйствующих субъектов и финансовых посредников в принятии механизмов рыночных отношений, потому, что рынок ценных бумаг не может функционировать без таких институциональных инвесторов как фондовая биржа, брокерские и дилерские компании, страховые фонды и инвестиции.

Ключевые слова: рынок ценных бумаг, ценные бумаги, первичный и вторичный рынок, фондовый рынок, финансовый рынок, экономические институты и инвестиции.

ANALYSIS OF THE DEVELOPMENT OF THE SECURITIES MARKET IN THE REPUBLIC OF TAJIKISTAN

It should be noted that currently the securities market of Tajikistan is in the process of its formation, which usually develops in several stages of operation.

The main reasons for the lack of secondary securities market in the republic is not readiness of business entities and financial intermediaries in the adoption of mechanisms of market relations, because the stock market can not function without such institutional investors as the stock exchange, brokerage and dealer companies, insurance funds and investment.

Key words: securities market, securities, the primary and secondary market, stock market, financial market, economic institutions and investment.

Сведения об авторах: *Ф.Н. Икромов* – аспирант кафедры «Экономическая теория» Таджикского национального университета. Телефон: 981-07-67-67. E-mail: fazliddin-91-91@mail.ru

ЗАРУРАТИ ИҶТИМОИЮ ИҚТИСОДИИ ПАЙДОИШ ВА ТАШАККУЛИ ТАБАҚАИ МИЁНАИ АҲОЛӢ ДАР РАВАНДИ ТАҲАВВУЛОТИ ИҚТИСОДИ

А.Қ. Норов

Донишгоҳи миллии Тоҷикистон

Бори аввал мафҳуми табақаи миёнаро мувофиқ ба ҷомеа файласуфи бузург Арасту истифода бурдааст. Маҳз он мафҳуме, ки аз ҷониби ӯ гуфта шудааст, то замони муосир аз ҷониби олимони мунтазам тақрор мешавад: «чӣ қадаре ки табақаи

миёнаи чомеа зиёд мешавад, ҳамон қадар худӣ чомеа устувор мегардад». Мувофиқ ба ақидаи Арасту чомеа ба табақаҳои болоӣ, миёна ва поёнии ҷудо мешавад ва ба табақаи миёна қосибон, савдогарон, маллоҳон, ҷанговарон, заминдорон, ки ба навоҳарӣ, бехтаркунӣ (чи дохиливу чи берунӣ), баланд бардоштани ҳосилнокӣ ва сифати маҳсулот бодикқатанд, дохил мешаванд.

Таърифи «табақаи миёна» «middle class» бошад, бори аввал дар луғати Оксфорд соли 1813 оварда шудааст. Дар он вақт зерӣ мафҳуми мазкур ҳамаи шахрвандонро, ки даромади миёна доранд ва титули дарбориву рутбаи мазҳабӣ (қолисоғӣ) надоранд, ишора мекарданд.

Дар Тоҷикистон бошад, то даҳаи аввали асри XXI табақаи миёнаи аҳоли ҳамагон мавзӯи актуалӣ тасаввур карда намешуд, гарчанде дар муҳоҳисаҳои байналмилалӣ иҷтимоӣ иқтисодӣ ва сиёсӣ мафҳуми «табақаи миёна» дер аст, ки ҳама муҳоҳиса мешавад. Зеро, афзоиши устувори табақаи миёна дар мамлакат, ин қарор ва таъдиқи суботи иқтисодӣ иҷтимоӣ, идоракунии самаранок, пешбурди самтҳои муносири ислохот ва таъдиқи афзалиятҳои миллӣ ва стратегияи кишвар мебошад.

Сабабҳои асосии муҳоҳиса нашудани мавзӯи табақаи миёнаи аҳолиро метавон ҷунун шарҳ дод: гузариш аз як давра ба давраи дигари идоракунии иҷтимоӣ иқтисодӣ (аз иқтисоди марказонидашуда ба иқтисоди бозоргонӣ), мутаҷанниҷ гардидани вазъӣ қароротию сиёсӣ ва ҷанги шахрвандӣ, ки ҳисороти он ба иқтисодиёти кишвар беш аз 7 млрд. доллари ИМА арзёбӣ мегардад, ноустувории макроиқтисодӣ (ҳаҷми ММД-и ҷумҳурӣ таъи солҳои 1991-1996- 67,4% қоҳиш ёфтааст), пастр шудани сатҳи неқуаҳолии мардуми Тоҷикистон ва ё баланд шудани сатҳи қамбизоти (с. 1999 – 81%).

Зеро, барои таҳлили табақаи миёна ҳамагон падидаи мураккаби иҷтимоӣ, қиёфаи ҳаёти ва ҳусуияти рафтори сиёсӣ таъҳо воситаҳои иқтисодӣ ё иҷтимоӣ қифоя нест. Қиҳати таҷаққули он, ҳатто наслҳо мераванд, то барои он шароити иқтисодӣ муҳайё шавад. Гузашта аз он, маъалаи таъсири дуруст додани табақаи миёна дар адабиёти пасошӯравӣ, ки метавон бо Тоҷикистон муқоиса намуд, қам таҳқиқ шудааст.

Мутаассифона, баъзе аз табақаҳои чомеа дар он ақидаанд, ки аъни қамон аз ҳусуи табақаи миёна дар Тоҷикистон ҳап қадан барвақт аст ва мавҷуд будани табақаи миёнаи аҳолиро инқор меқунанд, ё ин ки онро ба миқдори ниҳоят қам арзёбӣ меқунанд.

Барои он ки зарурати иҷтимоӣ иқтисодии пайдоиш ва таҷаққули табақаи миёнаи аҳоли дар раванди дигаргунсозии иқтисодӣ дар Ҷумҳурии Тоҷикистон асоснок карда шавад, лозим аст ба давраҳои рушди чомеаи Тоҷикистон назар афқанем. Ҳамин тариқ, давраҳои рушди Тоҷикистонро шартан ба се давра ҷудо қардан мумкин аст, ки ин ҳап бошад, дар Стратегияи миллии рушди Ҷумҳурии Тоҷикистон барои давраи то соли 2015[1] дарқ гардидааст.

Мутобиқи муқаррароти Стратегияи миллии рушди Ҷумҳурии Тоҷикистон барои давраи то соли 2015, дар давраи аввали рушд пас аз барҳам ҳӯрдани Иттиҳоди Шӯравӣ (солҳои 1992-1997) тамоми неруи кишвар барои ноил шудан ба суботи сиёсӣ ва таъсири механизми қамнави бозоргонӣ ниғаронида шуда буд. Солҳои 1992-1996 ММД Тоҷикистон беш аз се маротиба ва нишондиҳандаҳои соҳаҳои иқтисоди воқеӣ 2-10 маротиба қам гардида, таваққум қандин ҳазор фоиғ афзуд.[1] Аҳоли наметавонист, ҳатто маводи ниёзи аввалиндараҷаи ҳудро дастрас намоёд. Қамбизоти ҳусуияти таҳдиқунандаро гирифта буд.

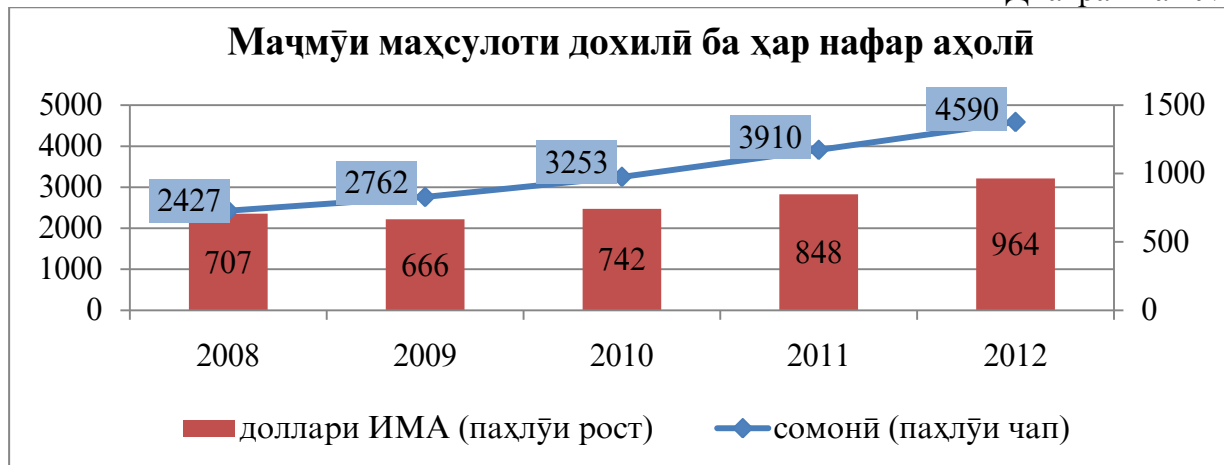
Боиси ҳушбаҳтист, ки раванди таъмиқи бухрони иқтисодӣ дар кишвар боз дошта шуд ва барои рушди иқтисодиёт асосҳо таҷаққул ёфтанд ва дар соли 1997 бори аввал, ҳарқанд он қадар назаррас набошад ҳап, рушди иқтисодӣ ба даст омад (Диғараммаи 1), ки ин вақтро ҳамагон оғози давраи дуқум ҳисобидан мумкин.

Суботи вазъи ҷамъиятию сиёсӣ барои барқарорсозии баъди низоъ, тавсеаи ислоҳоти иқтисодӣ, татбиқи ҳамаҷонибаи барномаҳои иқтисодӣ, анҷом додани тадбирҳои доманадори иқтисодӣ дар доираи давраи дуҷуми рушд (солҳои 1997-1999) шароити мусоид фароҳам овард, ки боиси оҳиста-оҳиста ру ба афзоиш ниҳодани иқтисоди кишвар гашт.

Таъмиқи минбаъдаи ислоҳоти иқтисодӣ, фарогирии соҳаҳои нави иқтисодиёт, татбиқи вазифаҳои стратегӣ ва барномавӣ, андешидани тадбирҳо оид ба таъмини суботи макроиқтисодӣ имконият дод, ки аз соли 2000 сар карда дар кишвар суръати баланди рушди иқтисодӣ таъмин гардад: дар давраи солҳои 2000-2012 афзоиши ҳарсолаи ММД - 9,4%-ро ташкил дод; таваррум то 6,4% паст фаромад; қарзи беруна, ки дар соли 2000 нисбат ба ММД – 108%-ро ташкил медод, соли 2013 25.7[2] фоиз нисбат ба ММД-ро ташкил медиҳад.

Дар 5 соли охир (2008-2012) ҳаҷми воқеии ММД тақрибан ба андозаи 40%, маблағи миёнамоҳонаи музди меҳнат 3,4 маротиба ва ҳаҷми воқеии он 2 маротиба афзоиш ёфт. Дар натиҷа ММД тайи солҳои 2008-2012 ба ҳар нафар аҳоли тадриҷан афзоиш ёфта, 4590 сомонӣ ё 964 доллари ИМА-ро ташкил дод.

Диаграммаи №1.

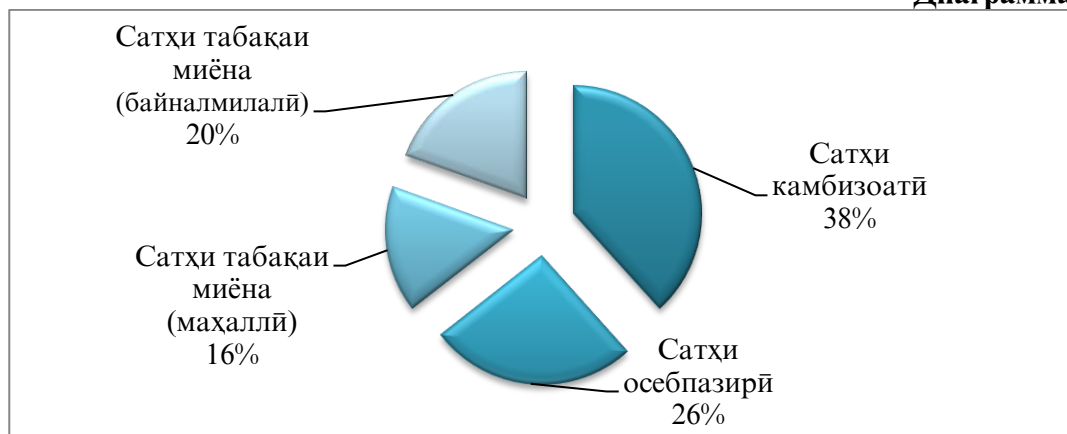
Суръати баланди барқарорсозии иқтисодиёт, ноил гардидан ба устуворӣ дар сатҳи макроиқтисодӣ дар 13 соли охир имконият дод, ки сатҳи камбизоатӣ дар ҷумҳурӣ аз 81% дар соли 1999 то 38,3% дар соли 2012 паст карда шавад.

Воқеан, дар Тоҷикистон баъд аз рушди устувори иҷтимоию-иқтисодӣ, ки дар даҳаи дуҷуми асри XXI мушоҳида мегардад, мавзӯи ташаккулёбии табақаи миёнаи аҳоли муҳимият пайдо намуда, дар ҳуҷҷатҳои стратегияи кишвар нишон дода шудааст, ки вазифаи васеъ намудани онро аз ҳисоби кам кардани табақаи осебпазир ва камбизоат дар ҷомеа пеш гузоштааст.

Ҳамзамон, вазифаи ҷудо намудани синфи миёна дар стратегияи ҳал гардида, самаранокии методи аз нуқтаи назари иқтисодӣ баҳодиҳии он афзалиятнок мебошад. Дар равобит ба ин, давраи гузариш наздик ба тамом шудан дошта, ҷомеа дар маҷмӯъ барпо гаштааст ва таҳқиқи сохтори мушаххаси он аз нуқтаи назари илмӣ актуалӣ мебошад.

Тавре дар Стратегияи баланд бардоштани сатҳи некуаҳволии мардуми Тоҷикистон барои солҳои 2013-2015 омадааст: “Бо гирифтани мақоми намояндаи табақаи миёна мардум барои пасандоз кардан, гирифтани маълумоти миёнаву олӣ ва умуман, баланд бардоштани сатҳи маърифатнокии худ кӯшиш мекунанд. Зимнан, дастгирии ҳокимияти давлатӣ аз ҷониби ин синф, волоияти қонун, ҳуқуқи моликият ва инчунин, инфрасохтору маорифи пешрафта ва иқтисодиёти устувор таъмин мегардад”.[3]

Диаграммаи №2.

Аз ин лиҳоз, афзоиши босуръат ва устуворонаи синфи миёнаи аҳолии кишвар ба рушди иқтисодиёт ва коҳиш ёфтани камбизоатӣ алоқаманд мебошад.

Мутобиқи методологияи ҷаҳонии муайян намудани синфи миёна аз рӯи хароҷот барои истеъмоли озуқаворӣ, барои камбизоатон – 60% ва барои табақаи миёна – 40% меъёр муайян шудааст.

Бинобар ин, бо вучуди зиёд шудани даромад, дорандагии молҳои истеъмолии истифодаашон давомдор зиёд мешавад. Таносуби хароҷот барои таҳсил бетағйир монда (зеро хароҷоти умумӣ барои таҳсил зиёд мегардад), хароҷот барои сикатӣ зиёд мегардад.

Табақаи миёна дар Ҷумҳурии Тоҷикистон бо усули «осебпазирӣ ба камбизоатӣ», дар асоси методи сезинагии аз ҷониби Бонки умумичаҳонӣ (Лопез-Калва ва Ортиз-Чаурез) таҳияшуда (таҷрибаи мазкур дар давлатҳои Чили, Перу ва Мексика истифода шудааст), муайян карда мешавад.

Дар Тоҷикистон метод ба маълумотҳои панелии ТСЗТ барои солҳои 2007 ва 2009 асос мегирад. Ба усули мазкур нишондиҳандаҳои сатҳи таҳассус, сину сол, чинс, вазъи оилавӣ, ҳаҷми хонавода, шумораи кӯдакон ва нафақахӯрон, ҷойгиршавӣ, минтақа, соҳаи шуғл, вазъ дар бозори меҳнат, ихтисос, гирифтани хизматрасонӣ в.ғ. така мекунанд.

Табақаи миёнаи болоӣ дар асоси эҳтимолияти 10-фоизаи баромадан аз камбизоатӣ муайян карда мешавад.

Дар марҳилаи аввал таснифи воқеии гузаштан ба ҳолати камбизоатӣ ва баромадан аз он муайян карда мешавад.

Ҷадвали №1.

Матритсаи гузариш				
2007	Ғайри камбизоат	2009		
		64,0	36,0	100
	Камбизоат	41,6	58,4	100
	Ҳамагӣ	53,1	46,9	100

Дар марҳилаи дуюм эҳтимолияти гузаштан ба ҳолати камбизоатӣ муайян карда мешавад.

$$P_{it} = E(\text{Камбизоатӣ } i,t+1 | X_{it}) = F(X_{it} \cdot \beta_{it})$$

Дар ин ҷо, P_{it} = эҳтимоли барои хонавода арзёбишудае, ки дар давраи навбатӣ камбизоат хоҳад шуд. Камбизоатӣ $i,t+1$ = нишондиҳандаи вобастае, ки бузургии 1 мешавад, агар хонавода дар ҳарду давра ҳамчун доимӣ камбизоат ё дар давраи охир ҳамчун ба камбизоат воридшаванда муайян шуда бошад, ҳамзамон 0 дар дигар ҳолатҳо. β_{it} = параметрҳои модели векторӣ ва X_{it} = вектори назорати таснифӣ,

ҳамчун нишондиҳандаҳои демографӣ, ҳолат дар бозор ва изтиробӣ ғавқулодае, ки ба хонавода таъсир дорад.

Дар марҳилаи сеюм сатҳи даромаде, ки ба ҳамин тавр ба эҳтимолият алоқамандӣ дорад, муайян карда мешавад:

$$Y_{it} = \alpha + X_{it} \cdot \beta_{it} + \varepsilon_i$$

Y_{it} = истеъмоли як аъзои хонаводае, ки дар давраи аввал бо логарифм ифода шудааст.

Дар асоси эҳтимолияти 30-фоизаи баромадан аз камбизоатӣ ҳудуди поёнии табақаи миёна соли 2009 – 229,8 с. ташкил додааст.

Ҷадвали 2. Тоҷикистон – муайян кардани табақаи миёна*

Нишондиҳандаҳо	Ченаки ҳудудӣ (сомонӣ дар як моҳ)	Ҳиссаи аҳоли (%)
Ҳудуди камбизоатӣ	Поёнтар аз 162	47,2 %
Аҳолии осебпазир	162-230	26,8 %
Табақаи миёнаи поёнӣ	230-294	12,9 %
Табақаи миёнаи болоӣ ва аҳолии осудаҳол	295 ва боло	13,1 %

*Маълумотҳо барои соли 2009 дар асоси ТСЗТ

Тавсифи табақаи миёнаи аҳолии Тоҷикистон

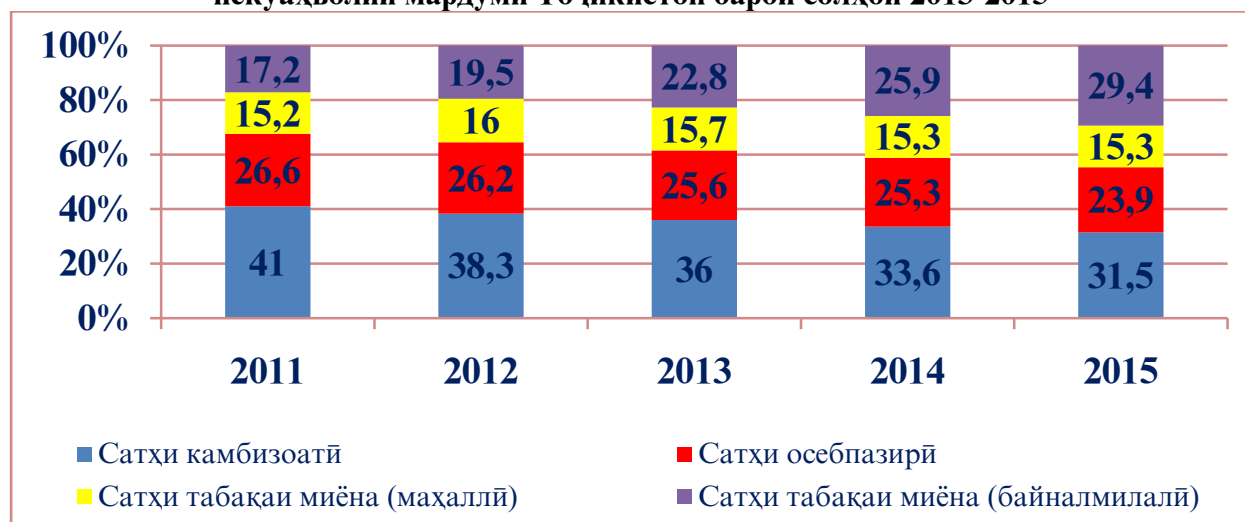
- Доштани сармояи калону миёна.
- Шуғл дар соҳаҳои саноат, нақлиёт ва савдо.
- Доштани маълумоти олии.
- Соҳибони оилаи камфарзанд.
- Мутахассисони баландхаттисос, роҳбарони сатҳи олии ва миёна.

Тағйирот дар динамикаи сохтори ҳоли, бо истифодаи критерияи табақаи миёна**

№	Нишондиҳандаҳо	2003	2007	2009
1	Аҳолии камбизоат	72,5	53,1	47,2
2	Табақаи осебпазир	14,9	26,7	26,7
3	Сатҳи поёнии табақаи миёна (маҳаллӣ)	6,4	10,9	12,9
4	Сатҳи болоии табақаи миёна (байналмилалӣ)	6,1	9,3	13,1
Ҳамагӣ		100	100	100

**-аз рӯи таҳлили Бонки умумичаҳонӣ (бо фоиз)

Нишондиҳандаи табақаи миёна дар Стратегияи баланд бардоштани сатҳи некуаҳволии мардуми Тоҷикистон барои солҳои 2013-2015

АДАБИЁТ

1. Стратегияи миллии рушди Ҷумҳурии Тоҷикистон барои давраи то соли 2015.
2. Вазорати молияи Ҷумҳурии Тоҷикистон (баҳолати 01.10.13). [Электронный ресурс]. <http://news.tj/ru/news/vneshnii-dolg-tadzhikistana-k-sentyabryu-sostavlyayet-21-mlrd> (Медиа группа «ASIA-Plus». -Душанбе.
3. Стратегияи баланд бардоштани сатҳи некуаҳолии мардуми Тоҷикистон (СБСНМТ) Ҷумҳурии Тоҷикистон. Стратегияи миллии рушди Ҷумҳурии Тоҷикистон барои давраи то соли 2015 (2007): матни расмӣ.- н.:К, 2007. -70 с.
4. Ҷумҳурии Тоҷикистон. Стратегияи баланд бардоштани сатҳи некуаҳолии мардуми Тоҷикистон барои солҳои 2013-2015 (2012): матни расмӣ.-н.:К, 2012. -54 с.
5. Норов А.К. Проблемы изучения бедности в обществе: историко-методологический анализ / А.К. Норов // Вестник ТНУ. –Д., 2010. - № 8 (64). – С. 116-120.
6. Норов А.К. Сокращения уровня бедности населения – цель государства / А.К. Норов // Вестник ТНУ. – Д., 2011. - № 8 (72). – С. 125-130.
7. Норов А.К. Борьба с бедностью в мире / А.К. Норов // Мат. научно-теоретической конференции, посвященной «15-й годовщине независимости Республики Таджикистан», «2700-летию города Куляба» и «Году арийской цивилизации». – Душанбе, 2006.
8. Норов А.К. Пути преодоления бедности в Республике Таджикистан / А.К. Норов // Мат. научно-теоретической конференции, посвященной «17-й годовщине Независимости Республики Таджикистан» и «1150-летию А.Рудаки». – Душанбе, 2008.
9. Умаров Х.У. Прожиточный минимум и реальный уровень потребления в Таджикистане (краткие результаты обследования) / Х.У. Умаров. – Душанбе, 2008.

ЗНАЧЕНИЕ СОЦИАЛЬНО-ЭКОНОМИЧЕСКОГО ПОЯВЛЕНИЯ И ФОРМИРОВАНИЯ СРЕДНЕГО КЛАССА В ПРОЦЕССЕ ЭКОНОМИЧЕСКОЙ ЭВОЛЮЦИИ

В данной статье автором предложены пути определения и конкретизирования одной из важнейших проблем общества, появления среднего класса в республике Таджикистан и показаны конкретные предложения по совершенствованию данной проблемы.

Развития экономики страны в последние годы обеспечивает высокий темп реального дохода населения, что становится необходимым социально-экономическим условием появления и формирования среднего класса в процессе модернизации экономики.

С учетом мировой практики и национальных особенностей развития экономики страны, поручено выявить пути определение среднего класса на основе статистических данных по уровню жизни населения и анализов международных финансовых организаций.

Ключивие слова; среднего класса, доход, расход, уровень жизнь, развития экономики, формирования, процесс, модернизация, экономика.

THE VALUE OF SOCIAL AND ECONOMIC EMERGENCE AND FORMATION THE MIDDLE CLASS IN THE PROCESS OF ECONOMIC EVOLUTION

In this article the author offers ways to identify and give specific vazhneyschih one of the problems of society, the emergence of the middle class in the republic of Tajikistan and shows the concrete proposals on this issue soverschenstvovaniyu.

Development of the economy in recent years provides a high rate of real income of the population that becomes necessary sotsialno-economic conditions of occurrence and formation of middle class in the process of economic modernization.

Taking into account international experience and national features of the country's economy, the order will reveal the bonds definition of the middle class on the basis of statistical data on the living standards of the population and the analysis of international financial institutions.

Key words: middle class, income, consumption, Level life, economic development, the formation process, the modernization of the economy.

Сведения об авторе: *А.К. Норов* – кандидат экономических наук, доцент кафедры «Экономическая теория» Таджикского национального университета. Телефон: 935-80-00-74. E-mail: n_abbos@mail.ru

СОЦИАЛЬНО-ЭКОНОМИЧЕСКОЕ ЗНАЧЕНИЕ ИНФРАСТРУКТУРНОГО ОБЕСПЕЧЕНИЯ ПРЕДПРИНИМАТЕЛЬСКОЙ ДЕЯТЕЛЬНОСТИ

М.Г. Азизова

Таджикский национальный университет

В настоящее время процесс реформирования отечественной экономики предполагает конкретное улучшение условий становления и функционирования инфраструктурной среды. При этом аксиоматично утверждение о том, что без нормального инфраструктурного обеспечения не может быть полноценного рынка. Это подтверждается тем, что инфраструктурные отношения фигурируют в многочисленных документах, законодательных актах, регулируя различные стороны экономической жизни.

Общеизвестно, что термин «инфраструктура» закрепился в экономической литературе достаточно поздно (в работах американских ученых - в середине 50-х годов, в советской экономической литературе - в конце 60-х годов 20 века, а в Республике Таджикистан – в начале 21-го века), тем не менее, нельзя сказать, что инфраструктурное обеспечение было вне поля зрения экономистов.[1]

Хотя экономическая мысль XX вв. относительно поздно стала использовать вышеуказанную категорию, тем не менее, анализ показал, что эволюционное зарождение инфраструктурных связей уже наблюдалось в период развития товарного производства, когда по мере совершенствования рынка и границ товарно-денежных отношений формировались потребности, которые стимулировали возникновение новых видов деятельности.

Исследования отразили причину - общественное разделение труда, способствовавшее обособлению инфраструктуры в самостоятельную сферу. На начальном этапе общественного разделения труда для инфраструктурных связей было характерно только выделение отдельных ее функций по оказанию дополнительных или вспомогательных услуг в рамках основного производства. Только в период крупного машинного производства, когда возросла производительность труда, и, соответственно, увеличились объемы продукции и сроки ее реализации, появилась объективная необходимость в постоянном обеспечении его внешних условий, а именно в инфраструктурных отношениях.[2] К. Маркс подчеркивал это следующим образом: «Средства связи и транспорта такого общества, стержнем которого было мелкое земледелие с его подсобной промышленностью и городское ремесло, далеко не удовлетворяло потребностей производства в мануфактурный период с его расширенным разделением труда».[3]

Следовательно, К. Маркс выявил причину и внутреннюю природу инфраструктурных отношений как систему общих условий воспроизводства, определяя общественное разделение труда и органически связанную с ней кооперацию труда. Так или иначе, это отражается в выводах многих ученых, внесших вклад в развитие теории и методологию инфраструктуры. В экономической литературе советского периода достаточно подробное исследование ряда проблем инфраструктуры принадлежит работам С.Г. Струмилина.[4]

Общеизвестно, что инфраструктурное обеспечение необходимо рассматривать, как минимум, с двух точек зрения. Согласно первой из них, в инфраструктуру включают юридическую и институциональную инфраструктуру, в состав которой входят законодательство о собственности и торговое право; статистический и бухгалтерский учет; адекватные рынку научно-технические стандарты; кадры, обеспечивающие функционирование вышеперечисленных видов инфраструктуры рынка. Во вторую

относят специальные звенья и подразделения, которые обслуживают и обеспечивают нормальное функционирование конкретного рынка.

Инфраструктура предпринимательства - это подсистема экономических отношений, ориентированная на обслуживание субъектов предпринимательства и реализующих свое воздействие через особое внутреннее строение, по комплексному и деловому обслуживанию предприятий, при помощи которых создаются необходимые условия для их эффективного и устойчивого функционирования.

Социально-экономическая сущность инфраструктурных отношений субъектов предпринимательства и труда не может быть раскрыта без характеристики их функций.

Основываясь на различных подходах к определению содержания предпринимательской инфраструктуры, можно выразить экономическую сущность инфраструктуры через ее экономическую категорию, отражающую сформировавшуюся систему экономических отношений в неразрывной связи с соответствующим уровнем развития производительных сил. Таким образом, предпринимательская инфраструктура представляет собой часть деловой среды предпринимательской организации, которая обеспечивает ее необходимыми для ведения предпринимательской деятельности финансовыми, трудовыми, информационными ресурсами, транспортными, консультационными, аудиторскими, страховыми и другими услугами.

Экономическое содержание предпринимательской инфраструктуры раскрывается через систему ее функций следующим образом:

- функция создания общих условий для эффективного функционирования структурообразующих отраслей в национальном хозяйстве в целом, в регионах, а также предприятий, объединений, социальной сферы;

- системообразующая функция, направленная на обеспечение единства всех фаз воспроизводства в национальном хозяйстве в целом и в каждом его структурном звене путем установления взаимосвязей в процессе воспроизводства;

- функция создания общих условий для инновационного развития — основная характеристика воспроизводства предпринимательского типа. Инновации возникают благодаря развитию фундаментальных и прикладных исследований;

- функция обеспечения неразрывности рациональных товарных, денежных, информационных и других потоков, взаимоувязанных между собой, создающих общие условия для динамичной устойчивости воспроизводства в необходимых масштабах.

По нашему мнению, на современном этапе развития отечественной экономики важнейшей функцией предпринимательской инфраструктуры становится создание общих условий для повышения эффективности воспроизводства в предпринимательском секторе экономики. Это объясняется необходимостью развития предпринимательского сектора народного хозяйства Таджикистана.

Для выполнения отмеченных и других функций инфраструктуры необходимо ее подразделение по сферам деятельности. На уровне общественного разделения труда в ее составе выделяются крупные отрасли: транспорт, связь, энергетика, материально-техническое обеспечение, оптовая и розничная торговля, наука, образование, здравоохранение, информационное обеспечение, коммунальное хозяйство и т.д. Каждая из названных и других крупных отраслей имеет свою структуру, начиная с подотраслей и заканчивая инфраструктурой основных структурных подразделений национального хозяйства.

С учетом изложенного, нами в заключении предлагаются обобщенные критерии инфраструктуры малого предпринимательства.

По принципу формирования и развития, или социально-экономическому принципу, следует выделять инфраструктурное обустройство предпринимательства высокоразвитых, развивающихся и слабо развитых стран.

По принципу национальной принадлежности инфраструктурные отношения в предпринимательстве могут быть мировыми, международными и национальными (мировая, международная или национальная инфраструктура).

По принципу пространственной принадлежности инфраструктурная сфера предпринимательства - национальная, региональная и локальная.

По принципу отраслевой принадлежности инфраструктура предпринимательства может обслуживать такие отрасли народного хозяйства, как промышленность, сельское хозяйство, строительство и т.д.

По масштабу охвата инфраструктура малого предпринимательства может относиться ко всей экономике или народному хозяйству, региону, району и т.п.

По формам собственности инфраструктурные связи малого предпринимательства и их составные элементы могут быть государственными, частными, смешанными и т.д.

Раскрытие характеристики и особенностей инфраструктуры позволяет сделать вывод о том, что она, прежде всего, создает материальные, финансовые и институциональные условия для размещения и функционирования субъектов предпринимательства. Однако только на этом основании невозможно дать обобщающую характеристику предпринимательской инфраструктуры как сферы экономики и оценить ее роль в развитии отечественного предпринимательства. Следовательно, при определении предпринимательской инфраструктуры и ее видов, классификации ее отраслей мы должны выделить совокупность признаков, которые позволили бы ту или иную отрасль, подотрасль общественного производства или даже вид деятельности отнести к предпринимательской инфраструктуре.

Прежде всего, речь идет о функциональном назначении предпринимательской инфраструктуры в системе предпринимательства, какие функции выполняет та или иная отрасль инфраструктуры или подотрасль в системе производство - распределение - обмен - потребление. Далее мы должны исходить из того, что круг отраслей и видов деятельности, а также объектов, включаемых в состав предпринимательской инфраструктуры, характеризуется определенной гибкостью. Поэтому при исследовании предпринимательской инфраструктуры представляется, более правильным горизонтальный и вертикальный принципы подхода к ее определению. Горизонтальный подход будет означать укрупненную группировку отраслей инфраструктуры по сферам деятельности, где раскрывается их функциональное назначение: производственная, социальная, институциональная и др. виды инфраструктуры. Вертикальный подход раскрывает экономическое содержание предпринимательской инфраструктуры внутри определенной сферы рыночной экономики на различных уровнях ее функционирования.

Возникновение предпринимательской инфраструктуры тесно связано с материальным производством, развитие которого рождает новые виды предпринимательской деятельности, обслуживающих и интегрирующих с ним отраслей, форм деятельности, а рост производительности общественного труда в сфере материального производства высвобождает все большую часть ресурсов общества для обслуживания производства и населения. Отрасли, входящие в инфраструктуру, принимают непосредственное или опосредованное участие в общественном воспроизводстве предпринимательского типа. В некоторых ее отраслях продолжается процесс материального производства, а живой труд, затрачиваемый здесь, увеличивает предпринимательский доход, хотя и не изменяет материально-вещественную форму производимой потребительной стоимости.

ЛИТЕРАТУРА

1. Региональные исследования за рубежом. - М.: Наука, 1973. - 203 с.
2. Маркс. К. Капитал. Соч. / К. Маркс, Ф. Энгельс. - 2-е изд. Т.23. -М.: Госполитиздат, 1961. - 400 с.
3. Маркс. К. Капитал. Соч. / К. Маркс, Ф. Энгельс. -2-е изд. Т.23. -М.: Госполитиздат, 1961. - 400с. -С. 396.

4. Струмилин С. Емкость нашего рынка / С. Струмилин. - М.: Коммунистический университет им. Свердлова, 1924. - С.46.
5. Экономическая энциклопедия / Под ред. Л.И. Абалкина. - М.: Экономика, 1999. - С. 258.

СОЦИАЛЬНО-ЭКОНОМИЧЕСКОЕ ЗНАЧЕНИЕ ИНФРАСТРУКТУРНОГО ОБЕСПЕЧЕНИЯ ПРЕДПРИНИМАТЕЛЬСКОЙ ДЕЯТЕЛЬНОСТИ

В статье анализируется социально-экономическое значение предпринимательской инфраструктуры и на основе мнений ученых, и их анализа предлагается новое социально – экономическое значение предпринимательской деятельности. Предлагается определение инфраструктуры, инфраструктуры предпринимательства и их значение в развитии предпринимательской деятельности.

Ключевые слова: предпринимательства, предпринимательская инфраструктура, инфраструктурное обеспечение, социально-экономическое значение, рыночная экономика, инфраструктура рынка.

SOCIO-ECONOMIC IMPORTANCE OF INFRASTRUCTURAL MAINTENANCE OF ENTREPRENEURIAL ACTIVITY

The article analyzes the socio-economic importance of enterprise infrastructure and based on the opinion of scientists, and their analysis offers new socio - economic importance of entrepreneurship. Proposes a definition of infrastructure, business infrastructure and their importance in the development of entrepreneurship.

Key words: entrepreneurship, entrepreneurial infrastructure, infrastructure provision, socio-economic importance of the market economy, market infrastructure.

Сведения об авторе: *М.Г. Азизова* – ассистент кафедры экономики предприятия и предпринимательства Таджикского национального университета. Телефон: **905-88-63-63**

НАЛОГООБЛОЖЕНИЕ ЭЛЕКТРОННОЙ КОММЕРЦИИ ДЛЯ КОМПАНИИ

В.И. Прасолов, Д.И. Турсунов

Финансовый университет при Правительстве Российской Федерации

Электронная коммерция - очень широкое понятие. В него включают любые коммерческие транзакции, полностью или частично происходящие путем удаленного доступа к компьютеру, как правило, через Интернет. Некоторые ее формы близки к существующим разновидностям бизнеса или являются их слегка модернизированным вариантом. Так, заказ товара на сайте продавца с последующей доставкой покупки по почте, в сущности, если отвлечься от технологических аспектов, мало чем отличается от обычного заказа товара по каталогу. Соответственно, одна и та же фирма может параллельно вести и обычную, и электронную коммерцию. Например, банк может принимать платежные поручения, как в бумажном виде, так и через Интернет, и во втором случае это уже электронная коммерция. С другой стороны, сейчас возникает все больше интернет-банков в чистом виде, то есть осуществляющих операции с клиентами исключительно через сеть.

Некоторые начинающие интернет-коммерсанты, возможно, наивно полагают, что коль скоро их бизнес происходит в виртуальном пространстве, то в реальном мире они никому ничего не должны. С таким подходом, однако, категорически не согласны налоговые власти всех стран мира. С их точки зрения, Интернет есть лишь способ общения между продавцом и покупателем, никак не отменяющий налоговых обязанностей, возникающих в результате сделок между ними. Однако же несомненно, что в налогообложении электронной коммерции есть своя специфика.

Прежде всего, есть проблемы чисто технические. Например, интернет-магазин торгует цветами в Москве. При этом букеты доставляются курьером, а оплата принимается наличными в момент доставки. Несомненно, такая деятельность подлежит налогообложению, но налоговым властям не так-то просто ее контролировать. "Магазин" может не иметь не только торгового помещения, но также ни офиса, ни склада, ни

персонала, еще не считая самих курьеров. Цветы же могут приобретаться непосредственно на складе поставщика. Поэтому налоговой инспекции некуда, собственно, даже прийти с проверкой. Что касается самого веб-сайта интернет-магазина, то сервер, на котором он размещен, вообще может находиться чуть ли не в любой стране мира.

Но все это действительно проблемы технического характера. В конце концов, при желании власти могут без особого труда выйти на истинного хозяина дела и, если окажется, что налогов он не платит, привлечь к ответу.

В настоящее время общепринятый среди законодателей разных стран подход, нет никакой необходимости вводить новые разновидности налогов для обложения электронной коммерции. Вполне можно обойтись и традиционными видами налогов, надо только приспособить их к новым условиям. Налоги, которые рассматриваются, делятся на две группы: прямые и косвенные. К прямым налогам относятся налог на прибыль организаций, а также налог на доход физических лиц. К косвенным - НДС и налог с продаж.

В России налогообложению электронной коммерции пока что не уделяется достаточно внимания. В настоящее время в законодательстве практически нет норм, направленных на регулирование налогообложения в этой сфере. На это имеются объективные причины. Поскольку Россия не является членом Организации экономического сотрудничества и развития (ОЭСР), и рекомендации данной организации для нее необязательны. С учетом того, что экономика России ориентирована на экспорт энергоносителей, налогообложение электронной коммерции как потенциальный источник доходов бюджета пока малоинтересно.

Тем не менее, в последние годы неоднократно предпринимались попытки законодательно урегулировать общие положения осуществления электронной коммерции, но вопросы налогообложения поднимались только на уровне международных конференций. При этом в российском налоговом законодательстве отсутствует базовое определение электронной коммерции или торговли через Интернет, что препятствует разработке принципов налогообложения электронной коммерции и не дает возможности использовать дифференцированный подход по отношению к данному виду бизнеса.

Кроме того, в законодательстве не определено, по какому принципу облагать налогами реализуемые через Интернет электронные продукты: как товары или как услуги. На практике их реализация обычно считается услугой. Это соответствует опыту стран Евросоюза (ЕС) - все интернетпродажи должны облагаться налогом на добавленную стоимость (НДС), как реализацию услуг. Налоговый кодекс Российской Федерации пока не учитывает существование цифровых товаров.

В ЕС местом реализации электронных товаров обычно считается местонахождение покупателя, в то время как при реализации традиционных - местонахождение продавца. В настоящее время покупка электронных товаров российскими потребителями в зарубежных интернет-магазинах НДС не облагается, а в странах ЕС товары из-за рубежа, из России, облагаются.

Важно также отметить, что выбор между товарами и услугами для целей налогообложения имеет и другое значение: обычно в странах, где существует НДС, при реализации на экспорт услуг не предусмотрен его возврат. В этом плане применяемая в России практика при обложении НДС электронных товаров соответствует европейской.

Другая проблема российского законодательства связана с налогообложением операций физических лиц, приобретающих товары за рубежом. Например, в России при получении в международных отправлениях в течение календарного месяца товаров таможенной стоимостью более €1000 с суммы превышения подлежат уплате пошлины и

налоги с применением единой ставки 30% от таможенной стоимости товаров, но не менее €4 за один килограмм веса.

В России самые мягкие ограничения при взимании платежей за международные почтовые отправления. Это важный показатель, который позволяет утверждать, что в России есть серьезные позитивные стимулы роста оборота электронной коммерции. Но такой рост может быть связан, прежде всего, с импортом товаров из других стран без уплаты пошлин, а это в определенной степени отрицательный фактор для развития электронной коммерции внутри страны и экономики в целом, и, кроме того, импорт может снижать поступления в бюджеты различных уровней.

Учитывая, что экономические процессы в России идут в том же направлении, что и в остальных странах, в ближайшем будущем можно ожидать ускорения развития электронной коммерции, а вместе с этим и обострения проблем, связанных с ее налогообложением. Следовательно, уже сейчас необходимо просчитать последствия и принять меры для минимизации возможных потерь бюджета.

В первую очередь необходимо дать определение понятию электронной коммерции для целей статистики и обеспечить сбор статистических данных, характеризующих ее развитие и значение в экономике. Кроме того, основываясь на данных статистики, необходимо внести в налоговое законодательство поправки, в т.ч. связанные с обложением электронных товаров НДС - аналогично соответствующим европейским нормам.

Также следует адаптировать отдельные налоги к существующим и все ярче проявляющимся изменениям в экономике. Отдельный важный момент - контроль над объемами международных почтовых отправлений, поскольку эти каналы поставки товаров могут стать серьезным препятствием как для развития розничной торговли отдельными группами товаров внутри страны, так и для поступлений в бюджет. Решения о повышении и понижении максимального объема ввозимых товаров, которые могут ввозиться без пошлин и налогов, а также об изменении ставок пошлин и налогов при превышении этого ограничения должны приниматься с учетом текущего объема почтовых отправлений и состояния экономики.

ЛИТЕРАТУРА

1. Ладонина Л. Книга руководителя интрент – проекта. Готовые маркетинговые решения / Л. Ладонина. – СПб.: Питер, 2008. – 256 с.
2. Хэнсон У. Internet-маркетинг: Учебно-практическое пособие / Пер. с англ. под ред. проф. Ю.А. Цыпкина. – М.: ЮНИТИ-ДАНА, 2001. – 527 с.
3. Официальный сайт Организации экономического сотрудничества и развития (ОЭСР). [Электронный ресурс]. URL: www.oecd.org.
4. [Электронный ресурс]. <http://www.roche-duffay.ru/>
5. [Электронный ресурс]. <http://kapital-rus.ru/>
6. [Электронный ресурс]. <http://www.webeconomy.ru/>
7. [Электронный ресурс]. <http://www.center-bereg.ru/>
8. [Электронный ресурс]. <http://ecommercelaw.ru/>
9. [Электронный ресурс]. <http://www.mibok.ru/>
10. [Электронный ресурс]. <http://jurnal.org/>

НАЛОГООБЛОЖЕНИЕ ЭЛЕКТРОННОЙ КОММЕРЦИИ ДЛЯ КОМПАНИИ

В статье указано, как важно на сегодня электронная коммерция в жизни компании, предприятия и общества, также говорится о налогообложении интернет-маркетинга внутренних и зарубежных компаниях. Уделено внимание проблемам налогообложения электронной коммерции. В статье также идет речь о таможенных платежах электронной коммерции в России.

Ключевые слова: интернет, интернет маркетинг, электронная коммерция, налогообложение, таможенные платежи

TAXATION OF E-COMMERCE FOR THE COMPANIES

The article describes how important today e-commerce in the life of companies, entrepreneurs and society, taxation of Internet marketing in the domestic and foreign companies, problems of the taxation of e-commerce. The article also deals with custom duties e-commerce in Russian Federation.

Key words: Internet, internet-marketing, e-commerce, taxation, custom duties

Сведения об авторах: *В.И. Прасолов* - кандидат политических наук, доцент, Финансовый университет при Правительстве Российской Федерации

Д.И. Турсунов - магистрант 2-го курса кафедры мировой экономики и международного бизнеса факультета международных экономических отношений Финансового университета при Правительстве Российской Федерации. E-mail: **domullojon-94@list.ru**

ХУКУК – ПРАВО

СТАНОВЛЕНИЕ И РАЗВИТИЕ ФОРМЫ НЕПОСРЕДСТВЕННОЙ ДЕМОКРАТИИ

Б.С. Гадоев

Таджикский национальный университет

Одним из главных факторов, определивших интерес к институтам непосредственной демократии, стали одобрение и принятие путем всенародного референдума Конституции Республики Таджикистан 1994 г. Согласно Конституции, в Таджикистане народ является носителем суверенитета и единственным источником государственной власти, которую он осуществляет непосредственно, а также через своих представителей. В современных условиях, когда наиболее важные вопросы государственного и общественного устройства решаются народным голосованием, исследование проблемы институтов непосредственной демократии приобретает особую актуальность. В первую очередь, это обусловлено потребностями общества в нормативно-правовых ценностях.

Кардинальное демократическое преобразование нашего общества, возвращение к современной цивилизации, достижение в нем гражданского мира, согласия, общественного спокойствия люди все чаще связывают с правом, с правовым государством, с правосудием, с правами человека.

Сегодня перед нашей страной стоит много задач, которые требуют незамедлительного решения. Проблемы существуют на сегодняшний день практически во всех сферах жизнедеятельности человека. Определяющим моментом на пути выхода из сложившейся ситуации является тот факт, что без развития демократии и гражданского общества, без обеспечения прав и свобод человека и гражданина, без эффективной организации государственной власти ни одну из поставленных задач решить практически невозможно. Необходимо повышать уровень правосознания, правовой культуры населения и, что является немаловажным, меры ответственности представителей органов государственной власти и местного самоуправления.

Опыт последнего десятилетия показывает, что становление демократическо-правовой государственности встречает много трудностей. Определение РТ в Конституции РТ 1994 г. как демократического государства основывается в первую очередь на признании народа в качестве источника власти. Видимо, недостаточно только провозгласить государство демократическим, главное - обеспечить его устройство и деятельность соответствующими правовыми институтами, реальными гарантиями демократизма. Необходимо развивать правовую систему РТ, ее государственность, строить социальное, правовое и демократическое государство - все это неизбежно обязывает теоретиков и практиков проявлять больший интерес к проблемам непосредственного участия народа в решении важнейших вопросов жизни государства.

В бывший советский период функционирования нашего государства такие формы непосредственной демократии как свободные выборы, референдум, всенародные обсуждения законопроектов, свобода слова и собраний провозглашались и закреплялись на конституционном уровне. Однако во многом это было лишь бюрократической формальностью. В действительности же ни одна из этих форм практически не была осуществлена с полным соблюдением демократической процедуры.

В настоящее время, когда Конституция провозглашает РТ правовым государством, соблюдение всех демократических процедур становится неотъемлемым условием для приближения к этому идеалу. Согласно Конституции РТ, «выражением власти народа являются референдум и свободные выборы».

Необходимыми условиями реализации названных конституционных положений являются: политическая, правовая и общая культура народа; четкое разграничение полномочий властей; действительно свободные выборы и уверенность избирателей в невозможности фальсификации их итогов. Демократия начинается не там, где время от времени проводятся парламентские выборы, а там, где их результаты, если они получены при соблюдении закона и свободном волеизъявлении граждан, признаются непререкаемыми и где никто не может поднять руку на избранный народом законодательный орган и его высокие полномочия.

А это может быть обеспечено в первую очередь наличием в государстве такого законодательства, которое бы полностью соответствовало требованиям подлинной непосредственной демократии. Кроме того, должен быть выработан четкий механизм действий государственных органов по созданию условий для беспрепятственного осуществления гражданами РТ всех закрепленных законодательством форм непосредственной демократии.

Институт непосредственной (прямой) демократии возник раньше представительной и упоминание о нем встречается еще в произведениях Гомера. В двух великих государствах античности - Древних Афинах и Древнем Риме - верховным носителем политической власти являлась гражданская община. Здесь наиболее ярко проявилась система прямой демократии, позволяющей свободным и полноправным жителям принимать законы, избирать состав различных управляющих органов[9, с.14]. Вопросы, связанные с правом граждан государства на участие в управлении делами данного государства, рассматривались еще античными философами. Труды Демокрита, Платона, Аристотеля, так или иначе, связаны с данной темой. Например, Демокрит был решительным сторонником греческой рабовладельческой демократии. В свою очередь, Сократ считает правильной и нравственной только аристократию, которая характеризуется как власть небольшого количества образованных и нравственных людей. По Платону, демократия наряду с тиранией является самой неприемлемой формой государственного правления. Аристотель в своих работах акцентировал внимание на необходимости активной деятельности человека. Свободные граждане обязаны, по мысли Аристотеля, принимать участие в делах государства.

Однако рост экономического влияния городов способствовал появлению в XIII-XIV вв. в странах Западной Европы сословно-представительных учреждений (парламента, генеральных штатов, ландтагов, кортесов), в которых наряду с представителями старых феодальных сословий духовенства и дворянства стали заседать выборные от горожан - будущих буржуа. Среди названных учреждений наиболее жизнеспособным оказался английский парламент. Когда в XIV в. в Англии установилась абсолютная монархия, ее главное отличие от континентальной модели состояло в сохранении парламента, в котором король делил власть с представителями трех сословий. Считая такую форму правления наилучшей из существующих в мире и называя ее «смешанной монархией», идеологи английской буржуазии и нового дворянства, чтобы доказать законность существования Высшего совета королевства, обращаются к идее народовластия, правда отождествляя «народ» с совокупностью английского общества, представленной в нижней палате парламента.

Эти взгляды получили дальнейшее развитие в трудах философов Нового времени. Спиноза был явным сторонником демократии. Он считал, что наилучшей формой государства будет та, в которой все граждане участвуют в управлении государством.

В XVIII в. французские философы-просветители разработали тему участия народа в управлении государством настолько детально, что их обоснования и выводы и поныне используются при необходимости аргументировать позитивность развития народовластия в современных государствах, в том числе и в Российской Федерации.

Среди них, в первую очередь, следует назвать Ш.Монтескье, который изложил свои представления о демократии в своем основном труде «О духе законов». Он высоко оценивает республику, подразумевая под ней такую форму правления, при которой в руках народа полностью или частично находится верховная государственная власть. Ее жизненный принцип: равенство, патриотизм, любовь и свобода. Монтескье высказывается в пользу всеобщего избирательного права. Именно в республике реализуется политическая свобода. Суть свободы состоит в том, что она есть право делать все то, что дозволено законом. Строгое соблюдение закона может быть гарантировано разделением властей на законодательную, исполнительную и судебную. Они взаимно ограничивают и уравновешивают друг друга и сосредотачиваются в разных органах.

По опыту веков известно, пишет Монтескье, что «всякий человек, обладающий властью, склонен злоупотреблять ею. Чтобы не было возможности злоупотреблять властью, необходим такой порядок вещей, при котором власти могли бы взаимно сдерживать друг друга» [7, с.289]. Если же законодательная и исполнительная власти будут соединены в руках одного органа или лица, то они станут издавать тиранические законы, чтобы также тиранически их применять. Свободы не будет и в том случае, если судебная власть не отделена от власти законодательной и исполнительной. В частности, если она соединяется с законодательной властью, то жизнь и свобода граждан окажутся во власти произвола, ибо судья окажется законодателем. Если же судебная власть соединяется с исполнительной, то судья становится угнетателем.

В науке конституционного права исследователи в своих работах, перечисляют институты непосредственного выражения воли народа, такие как: выборы, референдум, сходы и собрания, митинги и демонстрации, всенародные обсуждения, отмечают их огромное влияние на механизм принятия государственных решений, ибо именно в них находит выражение воля народа. Но, с другой стороны, предлагают, что среди институтов прямого волеизъявления народа самое активное применение находят выборы. Другие проявляются слабо. Такое положение не соответствует современным представлениям о принципах взаимоотношения общества и государства.

Нельзя забывать, что Республика Таджикистан в прошлом как субъект федерации в составе СССР - страна с "богатейшими" методами управления, как командно-административная система, отголоски которых слышны и сегодня. Как показывает практика, быстро избавиться от таких методов властвования невозможно. И на этом пути недостаточно только лишь конституционного закрепления основ демократии и гражданского общества. Необходимо время, воспитание конституционной культуры и конституционной ответственности прежде всего у носителей властных полномочий и, безусловно, неуклонная реализация абсолютно всей Конституции Республики Таджикистан. В последнее время бытует такое мнение, что демократия - это "великое обещание Конституции". Но в то же время это идеал, к которому должно стремиться конституционное государство. Для этого необходимо, чтобы этот конституционный принцип укоренился в сознании всех граждан страны. Только таким образом может существовать реальная связь между гражданином и государством. "Народовластие есть принадлежность всей власти народу, а также свободное осуществление этой власти в полном соответствии с суверенной волей народа". На сегодняшний день требуется совершенствование системы гарантий осуществления власти народом. Ведь народ является главной конституционной ценностью. О реализации Основного Закона государства не может быть и речи в случае, если граждане этого государства не имеют возможности проявить свою гражданскую инициативу и повлиять на механизм принятия государственных решений.

Действительно, Таджикистан сегодня переживает трудные времена, и чтобы выйти из этого положения, нужна систематическая работа мыслящих людей, которые готовы

служить своему народу. Причем служить "не просто", а честно и достойно, компетентно и профессионально, на благо каждого человека. А как известно, именно из благополучия каждого отдельного гражданина складывается процветающее государство.

Основным демократическим конституционно-правовым принципом является принцип народовластия. Именно в нем проявляется, прежде всего, сущность демократии. Институты непосредственной демократии являются формами свободного волеизъявления и способами обеспечения народного суверенитета, через которые народ управляет государством.

Непосредственное осуществление власти народа является высшим проявлением народовластия, основами конституционного строя РТ. Каждодневная реализация народной власти требует образования постоянно действующих органов - каналов осуществления народной власти, с демократическими механизмами ее осуществления.

Под формами непосредственной демократии в юридической науке понимаются способы и средства непосредственного осуществления власти народом, главная цель которой - объединять свободную волю, мнение большинства, имеющего право участвовать в обсуждении и принимать решения по выносимым на повестку вопросам.

Несмотря на то что вопрос об отдельных формах непосредственной демократии раскрыт более или менее детально, определенного единства по поводу того, что относить к этим формам, нет, что обусловлено различными точками зрения на непосредственное народовластие и его функции.

В разное время к формам непосредственной демократии относили: письма и предложения граждан в руководящие органы и редакции газет, на радио и телевидение, участие в социалистическом соревновании, в коммунистических субботниках [6, с.10, 16,] коллективно-договорные отношения, партийно-хозяйственные активы [2, с.58]; совещания трудящихся по вопросам государственного управления, отчетность депутатов и должностных лиц перед трудящимися, наказания избирателей, местные опросы населения, рабочий контроль над производством, сельские сходы, народные собрания, всенародные обсуждения важнейших законопроектов и обсуждение проектов решений местных Советов [12, с.22]; социалистическую революцию, съезды и совещания трудящихся, выборы в представительные органы власти и т.д.

Как любая законодательная новелла, так и законодательное закрепление форм народовластия имеет свои коллизионные составляющие. Изначально к формам непосредственного народовластия относили выборы и референдум в связи с тем, что именно с помощью этих форм происходило императивное волеизъявление носителя власти - народа. Здесь же хотелось бы рассмотреть появившиеся в правовой действительности страны новые формы императивного волеизъявления граждан: собрания, сходы, конференции, отзыв, голосование по вопросам изменения и преобразования границ административно-территориального образования. Регулятивное волеизъявление народа обуславливает наличие механизма воздействия на решения властных органов населением методом: обращений граждан, гражданской правотворческой инициативы, наказов избирателей, отчетов депутатов представительных органов и выборных должностных лиц местного самоуправления по итогам реализации решений собраний, сходов, конференций граждан. Консультативное волеизъявление как одна из важных форм народовластия не нашло законодательного способа учета высказанного таким образом волеизъявления. Обусловлено это тем, что не выполняется принцип общенародности. Вопрос, выносимый на митинги, шествия, демонстрации, пикетирования и т.д., в большинстве своем имеет общественное и государственное значение, однако законодатель не устанавливает численности участников, позволяющей назвать такие народные волнения формой общенародного волеизъявления, и нет механизма их решения.

Анализ механизмов реализации некоторых форм народовластия позволяет выделить комплексные формы непосредственного народовластия. Можно согласиться с мнением В. В. Комаровой, которая классифицирует формы непосредственной демократии в следующем порядке: 1), во-первых, по функциям: формы прямого правления, выполняющие императивную функцию - референдум, выборы, общее собрание населения; формы прямого правления, выполняющие регулятивную функцию - митинги, шествия, демонстрации, пикетирования; формы прямого правления, выполняющие комплексную функцию - народная инициатива, общественные объединения (политические партии), отзыв. Во-вторых, по результатам деятельности (или по способу воздействия на общественные отношения): на правообразующие - конституционный и законодательный референдум, и не образующие норм - выборы, митинги, шествия, демонстрации, пикетирования и т.д. В третьих, по масштабам действия: общереспубликанские, местные. В четвертых, по субъектам: всенародные, коллективные (групповые) и индивидуальные[4, с.122].

Несомненно, волеизъявление таджикского народа как непосредственно, так и через делегирование - это фундамент демократических отношений в государстве. Современный мировой порядок все более указывает, а порой и диктует государствам необходимость развития цепочки взаимоотношений в последовательности "народ - власть - народ".

С нашей точки зрения непосредственная демократия представляет собой общественные отношения, возникающие в процессе решения народом определенных вопросов государственной и общественной жизни путем непосредственного властного волеизъявления. Это позволяет рассматривать непосредственную демократию в узком и широком смысле.

Непосредственная демократия в узком смысле - это общественные отношения, складывающиеся в процессе принятия народом решений по вопросам государственной и общественной жизни путем непосредственного властного волеизъявления, которое подлежит всеобщему исполнению и не нуждается в каком-либо утверждении.

Непосредственная демократия в широком смысле представляет собой общественные отношения, возникающие в процессе решения определенных вопросов государственной и общественной жизни, путем непосредственного властного волеизъявления, которое может носить обязательный, рекомендательный или консультационный характер и должно быть обязательным для исполнения или рассмотрения органами государственной власти.

Всесторонний анализ практики применения институтов непосредственной демократии в Республике Таджикистан убедительно показывает, что реформирование таджикской государственности идет сегодня в направлении утверждения принципов демократии, расширения прав граждан, признания народа единственным источником власти, сувереном в государстве. В этих условиях институты непосредственной демократии могут стать эффективным средством утверждения принципов правового, демократического государства.

ЛИТЕРАТУРА

1. Веденеев Ю.А. Политическая демократия и электорально-правовая культура граждан / Ю.А. Веденеев //Государство и право. - 1997.- №2. - С.33.
2. Головкин А.А. Конституция подлинного народовластия./ А.А. Головкин. - Минск: 1979.- С. 58.
3. Конституционное право: Учебник / под ред. проф. В.В.Лазарева. - М., 1998. -С.220.
4. Комарова В.В. "Формы непосредственной демократии в России". / В.В. Комарова. - М., 2011.
5. Республика Таджикистан. Конституция. Конституция (Основной Закон) Республики Таджикистан (официальный текст). – Душанбе, 2003. -83с.
6. Крыжантовская Т.И. Представительная и непосредственная демократия развитого социалистического общества: автореф. дис. ... канд. юрид. наук. / Т.И. Крыжантовская. - М., 1982. -С. 10, 16, 17.
7. Монтескье Ш. Избранные произведения. / Ш. Монтескье - М., 1965.- С.289.
8. Ершов Ю.Г. Народ - носитель суверенитета и единственный источник власти/ Ю.Г. Ершов//Выборы и референдумы. - 1997. - № 1.- С.32.

9. Очерки по истории выборов и избирательного права: учебное пособие / Под ред. Ю.А.Веденеева, Н.А. Богодаровой. - Калуга, 1997.- С.14.
10. Пискотин М.И. Выбор избирателей обжалованию не подлежит / М.И. Пистокин // Российская Федерация сегодня. - 1996. - №1.- С.6.
11. Сборник документов по истории нового времени. Буржуазные революции XVII-XVIII вв. /Под ред. проф. В.Г.Сироткина. - М., 1990.- С.126.
12. Фарберов Н.П. Марксистско-ленинская концепция социалистической демократии / Н.П. Фарберов // Проблемы теории социалистического государства и права. - М., 1977. - С. 22.

СТАНОВЛЕНИЕ И РАЗВИТИЕ ФОРМ НЕПОСРЕДСТВЕННОЙ ДЕМОКРАТИИ

Демократизм свое истинное выражение находит в обеспечении в государстве народовластия. Основным демократическим конституционно-правовым принципом является принцип народовластия. Народовластие означает принадлежность всей государственной власти народу, свободную, никем не принужденную реализацию народом своей власти в полном соответствии с его суверенной волей. Именно в нем проявляется, прежде всего, сущность демократии. Институты непосредственной демократии, являющиеся формами свободного волеизъявления и способами обеспечения народного суверенитета, через которые народ управляет государством. В статье исследуются актуальные вопросы в данной сфере.

Ключевые слова: непосредственная демократия, демократические государства, народовластия, государственная власть, избиратель, выборы, всенародное обсуждение, референдум.

ESTABLISHMENT AND DEVELOPMENT OF FORMS OF DIRECT DEMOCRACY

Democracy finds its true expression in ensuring democracy in the country. Basic democratic constitutional and legal principle is the principle of democracy. Democracy means all state power belongs to the people, free, nobody, not by constraint implementation people of their power in full accordance with his sovereign will. It manifests itself, first of all, the essence of democracy. Institutions of direct democracy are forms of free expression and means of popular sovereignty, through which the people govern. The article is examined topical issues in this area.

Key words: direct democracy, democratic state, democracy, state power, voter, elections, national discussion, the referendum.

Сведения об авторе: *Гадоев Бурхонидин Саймудинович* – кандидат юридических наук, доцент кафедры конституционного права юридического факультета Таджикского национального университета. Телефон: 917-75-63-20. E-mail: burhonidin@mail.ru

ТЕОЛОГИЧЕСКАЯ КОНЦЕПЦИЯ ПРАВ ЧЕЛОВЕКА

А.М. Диноршоев

Таджикский национальный университет

В вопросе становления прав человека религиозные учения оказали очень серьезное влияние. Особенно это касается религиозных учений, которые существовали и существуют на Востоке. Правовые системы на Востоке развивались под воздействием зороастризма, буддизма и ислама, а христианство влияло на формирование правовой системы Европы.

Как отмечает Л.Р. Сюкияйнен, соотношение права и религии не было постоянным. Эта эволюция была связана с оформлением самостоятельной концепции прав человека, которая является ведущей основой понимания права в его современном либеральном значении. В данном процессе религиозные представления сыграли заметную роль.[1, с.7-28]

А.И. Ковлер указывает, что для правовых культур, формирующих традиционные правовые системы, определяющее значение имеют религиозно-этические нормы. Не меньшее значение имеют и ценностные установки соответствующей культуры.[2, с.275]

Главное отличие теологической концепции прав человека от естественно-правовой заключается в подходе к вопросу происхождения прав человека. В соответствии с теологической концепцией права человека имеют божественное происхождение. В этой

связи и произошло отделение естественно-правовой концепции от теологической. В результате влияние религиозных учений на формирование идей прав человека было сужено. Но при этом следует подчеркнуть, что все мировые религии в том или ином виде пропагандируют идеи равенства и справедливости, но, как правило, в рамках своих конфессий. Это является второй характерной чертой теологической концепции прав человека. Другим важным постулатом теологической теории является наличие наряду с правами и обязанностей у последователей той или иной веры, соблюдение которых является обязательным условием.

Таким образом, можно констатировать, что теологическая концепция, базируясь на религиозных нормах, находится на стыке между естественно-правовой концепцией прав человека (в вопросе происхождения прав человека, которое не зависит от государства) и позитивистской концепцией (наличие установленных общеобязательных обязанностей).

В рамках рассмотрения теологической концепции прав человека кратко хотелось бы остановиться на исламской концепции прав человека.

Как отмечает А.И. Ковлер, если требуется привести пример неразрывной связи правовой системы с образом жизни отдельного человека, то ислам самый наглядный пример. Действительно, религиозная форма сознания, лежащая в основе ценностей исламской цивилизации, теснейшим образом связывает интересы и ценностные установки уммы с образом мыслей и поведением правоверного мусульманина. [2, с.227]. Ислам охватывает и регулирует все стороны человеческой жизни – от концепции и практики государственной власти до мельчайших подробностей быта.[3, с.9]

При этом смело можно утверждать, что юридические, социальные и экономические нормы общественной жизни, в том числе и по правам человека, достаточно детально описаны в источниках мусульманского права, и могут быть сопоставлены с общепризнанными международными документами по правам человека. Как отмечает, Шихаб Абдул Карим Али концепция свободы в мусульманском праве мало чем отличается от концепции свободы в международном праве.[4, с.134] При этом он, как и А.И. Ковлер, раскрывает суть исламской концепции прав человека через Всеобщую исламскую декларацию прав человека и указывает, что принятие данного документа является качественно новым шагом, предусматривающим сближение системы мусульманского права с европейской системой права.[2, с.234]

В свою очередь Ф.Л. Иванов отмечает, что свою концепцию прав человека, получившую выражение в ряде международных договоров, главными из которых являются Всеобщая исламская декларация прав человека (1981 г.), Каирская декларация о правах человека в исламе (1990 г.) и ряд других, исламский мир разрабатывал во второй половине XX столетия. При его формировании крупными исламскими учеными-правоведами и организациями за основу были взяты положения мусульманского права с учетом основополагающих принципов международного права в сфере прав человека, не противоречащих шариату. В итоге эти документы представляют собой парафразы других региональных международных документов, отредактированные с учетом требований шариата. Однако такое положение дел вызывает серьезную озабоченность, так как некоторые нормы шариата противоречат основным положениям универсальной декларации прав человека.[5, с.51-55]

В свою очередь М.Ю. Сокар отмечает, что исламская концепция прав человека обладает своей спецификой, которая выражается в том, что она трансформировалась в самостоятельное направление современной мусульманско-правовой мысли. При этом важная роль в этом процессе отводится не государственному нормотворчеству, а юридической науке, которая смогла выработать свой подход к толкованию положений Корана и Сунны, переводя их на язык прав человека.[6, с.244,] Далее он отмечает, что на уровне объективного права преобладают предписания религиозно-этического характера, а

в субъективном праве заметнее юридические конструкции и понятия. Исходя из этого, он делает вывод о том, что в исламской концепции прав человека заметен внутренний и внешний конфликт – вовне исламская концепция противостоит либеральному пониманию прав человека, внутри же идет борьба между радикальным и умеренным течением ислама. Но, несмотря на это, исламская концепция прав человека находится в русле естественного права, хотя внешне с ней не стыкуется.[6, с.244]

Как отмечает Л.Р. Сюкияйнен, современное исламское правоведение обратилось к исследованию проблемы прав человека относительно недавно. Их анализ позволяет выделить два ведущих и тесно связанных между собой направления в разработке указанной тематики. Первое представлено обоснованием теоретических основ собственного исламского видения прав человека, а второе – сопоставлением этого взгляда с либеральными теориями.[7, с.267]

На основании проведенного исследования Л.Р. Сюкияйнен приходит к выводу, что исламская концепция права на своем высшем уровне действительно подчинена религиозной идее. Но при этом он отмечает, что это отнюдь не означает растворения права в религии и не дает оснований для категорического вывода о преобладании обязанностей над правами в шариате как правовой системе. Преобладание обязанностей в религиозно-этической составляющей шариата нельзя трактовать слишком широко и безоговорочно переносить на исламское право в собственном смысле. Иначе говоря, подчинение шариату включает не только исполнение человеком возложенных на него обязанностей (главным образом религиозно-нравственного свойства), но и возможность действовать свободно в достаточно широких рамках, использовать индивидуальные права (преимущественно в сфере мирских взаимоотношений). На основе таких общетеоретических посылок и разрабатывается исламская концепция прав человека. При этом современное мусульманское правоведение не только выработало собственный подход к трудам классиков исламской юриспруденции с позиции данной концепции, но и, по сути, создало новую традицию толкования Корана и Сунны Пророка в духе современного понимания прав человека.[7, с.272]

Рассуждая об исламской концепции прав человека и ее соотношения с либеральными теориями, возникает вопрос, а насколько они противоречат друг другу. Как отмечает Д.С. Сафаров, при рассмотрении работ современных исламских правоведов мы обнаруживаем, что в большинстве публикаций, дающих истолкование прав человека в исламе, игнорируются проблемы рабства, дискриминации женщин и немусульман.[8, с.193] Здесь возникает дилемма, которая, на наш взгляд, и является определяющей для формирования и развития исламской концепции прав человека: считаться с положениями ВДПЧ и других международных актов в этих вопросах и менять нормы шариата или же игнорировать положения международных актов по данным вопросам? [9, с.192]. В этом вопросе мы полностью солидарны с мнением, высказанным Д.С. Сафаровым о том, что соотношение международных стандартов прав человека с исламской правовой культурой зависит именно от того, где и в каком звене находятся те нормы и ценности исламского права, которые вступают в конфликт с современной концепцией прав человека. Если они находятся в первоисточниках исламского права, то такое сближение в ближайшее время маловероятно. Если же они находятся во второстепенных источниках исламского права или появились в результате деятельности исламских правовых школ (доктрины исламского права), то такой компромисс вполне уместен.[8, с.203]

В заключение хотелось бы отметить, что исламская концепция прав человека, несмотря на внутренние и внешние противоречия, является важным направлением в деле признания прав и свобод человека. Главным вопросом в этом контексте является его восприятие. Как отмечает Л.Р. Сюкияйнен, важно, чтобы это воспринималось не как

препятствие на пути взаимодействия и сотрудничества различных культур, а как повод для обмена мнениями, сопоставления, диалога и взаимопонимания.[7, с.289]

ЛИТЕРАТУРА

1. Сюкияйнен Л.Р. Современные религиозные концепции прав человека: сопоставление теологического и юридического подходов / Л.Р. Сюкияйнен // Право. -2012. -№ 2.
2. Ковлер А.И. Антропология права./ А.И. Ковлер. - М., 2002.
3. Аль-Мансури И. Мусульманские праздники и обряды (серия «Мир Ислама») / Аль-Мансури И. - М., 1998.
4. Шихаб Абдул Карим Али. Права человека в международном и мусульманском праве: Сравнительный анализ: Дис. ... канд. юрид. наук. / Шихаб Абдул Карим Али. Казань, 2000.
5. Иванов Ф.Л. Перспективы развития универсальной и исламской концепций прав человека в изменяющемся мире / Ф.Л. Иванов // Вестн. Челяб. гос. ун-та. - 2009. - № 15 (153). Право. Вып. 19.
6. Сокар М.Ю. // Известия Российского государственного педагогического университета им. А.И. Герцена. - 2008. -№ 61. -С. 244.
7. Сюкияйнен Л.Р. Права человека в диалоге исламской и западной правовых культур / Л.Р. Сюкияйнен // Ишрак: Ежегодник исламской философии. - 2011. - № 2.
8. Сафаров Д.С. Права человека и глобализация в контексте исламской правовой культуры./Сафаров Д.С. – Душанбе, 2014.
9. Абдуллахи Ахмед Ан-Наим. На пути к исламской реформации / Пер. с англ.; отв. ред. Д. Фурман./ Абдуллахи Ахмед Ан-Наим. - М., 1999.

ТЕОЛОГИЧЕСКАЯ КОНЦЕПЦИЯ ПРАВ ЧЕЛОВЕКА

Формирование современных концепций прав человека прошло долгий исторический путь. Зародившись в качестве естественно-правовых и позитивистских идей, права человека на современном этапе приобрели глобальный характер, что привело к различной трактовке их восприятия. В статье анализируется теологическая концепция прав человека через призму исламских культурно-цивилизационных ценностей.

Ключевые слова: Права человека, концепция, мусульманское право.

THE THEOLOGICAL CONCEPT OF HUMAN RIGHTS

Formation of the modern concepts of human rights have come a long historical path. Originating as a natural law and positivist ideas of human rights at the present stage have become global, which has led to different interpretations of their perceptions. The article analyzes the concept of human rights teologicheskaya, through the prism of Islamic cultural and civilizational values.

Key words: Human Rights, the concept of Muslim law.

Сведения об авторе: *Диноршоев Азиз Мусоевич* – кандидат юридических наук, доцент, заведующий кафедрой конституционного права юридического факультета Таджикского национального университета. Телефон: **918-89-02-07**. E-mail: dinorshoev@gmail.com

АТТЕСТАЦИЯ ГОСУДАРСТВЕННЫХ СЛУЖАЩИХ КАК ФАКТОР СОВЕРШЕНСТВОВАНИЯ ГОСУДАРСТВЕННОЙ СЛУЖБЫ В РЕСПУБЛИКЕ ТАДЖИКИСТАН

Дж.Н. Джамшедов

Таджикский национальный университет

В целях определения служебного соответствия работников предъявляемым требованиям действует система аттестации. Согласно ст. 20 Закона Республики Таджикистан от 5 марта 2007г. №233 «О государственной службе», в целях совершенствования государственной службы, улучшения подготовки, подбора, расстановки и воспитания кадров, обеспечения их соответствия занимаемой государственной должности, повышения качества и эффективности государственной службы проводится аттестация государственных служащих (за исключением политических государственных служащих высшей категории). Аттестация призвана

влиять на развитие профессионализма гражданских государственных служащих, способствуя тем самым процессу становления гражданской службы как профессиональной деятельности. Одновременно она должна стать правовым средством очищения государственного аппарата от малокомпетентных и низкопрофессиональных специалистов. [1, с.319] Порядок и условия проведения аттестации административных государственных служащих определяются Положением о порядке и условиях проведения аттестации административных государственных служащих, утвержденном Указом Президента Республики Таджикистан от 30 мая 2008 г., № 468. [2, с.137]

Согласно указанному положению аттестация - это процедура определения соответствия административного государственного служащего занимаемой должности, путём оценки итогов исполнения им должностных обязанностей, уровня знаний, навыков и профессиональной подготовки. Аттестация государственных служащих (за исключением политических государственных служащих и административных государственных служащих высшей категории) проводится в целях улучшения подбора, расстановки и воспитания кадров, повышения качества и эффективности государственной службы, получения объективной информации об исполнении должностных обязанностей и уровне профессиональных знаний административных государственных служащих. Аттестация административных государственных служащих проводится один раз в три года. Она не может стать препятствием для других форм оценки деятельности государственных служащих.

Президент и Правительство Республики Таджикистан могут назначать проведение аттестации административных государственных служащих раньше установленного срока. Такая аттестация также проводится в соответствии с порядком, установленным Положением о порядке и условиях проведения аттестации административных государственных служащих. Ей не подлежат политические государственные служащие, административные государственные служащие высшей категории и государственные служащие, достигшие предельного возраста пребывания на государственной службе. От аттестации освобождаются административные государственные служащие, проработавшие на занимаемой должности менее одного года и женщины, находящиеся в отпуске по беременности, родам и уходу за ребенком.

Для проведения аттестации создаётся аттестационная комиссия численностью не менее 3 человек из числа высококвалифицированных специалистов государственного органа в составе председателя, секретаря и членов.

В случае назначения аттестации высшими органами государственной власти, соответствующая комиссия может создаваться этими же органами. Аттестация государственных служащих государственных органов и органов самоуправления поселка и села, где количество государственных служащих менее 15 человек, проводится в вышестоящих государственных органах или в соответствующих территориальных государственных органах. В таких случаях представитель этих органов включается в состав аттестационной комиссии. Аттестационная комиссия во время осуществления своей деятельности не должна создавать условия для возникновения конфликта интересов, который может влиять на её решение. Член аттестационной комиссии во время оценки деятельности аттестуемого государственного служащего, дачи заключения и рекомендаций является независимым.

Руководители структурных подразделений составляют служебную характеристику на каждого подчинённого сотрудника, который проходит аттестацию, и не позднее, чем за десять дней до проведения аттестации представляют её кадровой службе. Служебная характеристика руководителей структурных подразделений составляется их непосредственными руководителями. В этом документе содержатся следующие характеристики государственного служащего: уровень знания нормативных правовых

актов, регулирующих служебную деятельность государственного служащего, и их соблюдение; реализация знаний и опыта на занимаемой должности, организаторские способности и инициативность; исполнение должностных обязанностей; самосовершенствование и применение компьютерных и информационных технологий в профессиональной деятельности; другие специфические особенности государственного служащего (знание иностранных языков, повышение квалификации, общественная деятельность и др.). Служебная характеристика составляется на основе подтвержденных документов, наблюдения руководителя структурного подразделения; на результаты полугодовых и годовых отчетов о деятельности государственного служащего.

Аттестация государственного служащего проводится с участием аттестуемого в день, предусмотренный расписанием проведения аттестации, в рабочее время. Аттестационная комиссия проводит с аттестуемым служащим собеседование в форме «вопрос-ответ» по пунктам служебной характеристики. Каждый член комиссии имеет право задавать служащему вопрос. На основе ответов на свои вопросы или ответов на вопросы других членов аттестационной комиссии, или с учетом разъяснений руководителя аттестуемого государственного служащего его оценивать. Заданные вопросы и ответы кратко вносятся в аттестационный лист. По итогам проставленных оценок каждого члена аттестационной комиссии определяется средняя общая оценка, которая указывается в аттестационном листе.

Оценка деятельности служащего, заключения и рекомендации комиссии принимаются открытым голосованием, в отсутствие аттестуемого и его руководителя.

Аттестационная комиссия выносит следующее заключение о деятельности служащего: соответствует занимаемой административной должности государственной службы; не соответствует занимаемой административной должности государственной службы. Служащему, получившему общую среднюю оценку более 20 баллов, комиссия выносит следующие рекомендации: а) включение в резерв руководящих кадров государственной службы (на административные должности второй, первой, высшей категорий и политических должностей); б) назначение на вышестоящую должность, но не выше должности третьей категории; в) досрочное присвоение очередного квалификационного чина или присвоение квалификационного чина на одну ступень выше категории занимаемой должности; г) доплата к должностному окладу, в размерах установленных нормативными правовыми актами. Рекомендация о доплате к должностному окладу, в размерах установленных нормативными правовыми актами, может представляться как основная, так и дополнительная рекомендация. Результаты аттестации отмечаются в аттестационном листе и подписываются членами комиссии, участвующими в голосовании.

Порядок организации и проведения аттестации сотрудников таможенных органов РТ проводится в соответствии с Положением о порядке и условиях проведения аттестации сотрудников таможенных органов Республики Таджикистан, утвержденным приказом Начальника Таможенной службы при Правительстве Республики Таджикистан от 13 августа 2007г. № 154.[3]

Условно аттестации делят на общие и персональные.[4, с.38-39] Общие аттестации проводятся через определенные нормативно промежутки времени, обычно раз в 3-5 лет, как очередные мероприятия по работе с кадрами. Аттестации могут быть и внеочередными. Их сущность – повышение у служащих чувства ответственности за порученное дело путем проверки их работы.

Аттестации не подлежат политические государственные служащие высшей категории; служащие, замещающие должности гражданской службы в случае, если с ними заключен срочный служебный контракт. Аттестация гражданского служащего проводится один раз в три года. Возможно и проведение внеочередной аттестации гражданского

государственного служащего. Ранее указанного срока (внеочередная) аттестация служащего может проводиться после принятия решения: о сокращении должностей гражданской службы в государственном органе; об изменении условий труда служащих. По соглашению сторон служебного контракта с учетом результатов годового отчета о профессиональной служебной деятельности гражданского служащего также может проводиться внеочередная аттестация гражданского служащего. При проведении аттестации учитываются соблюдение служащим ограничений, отсутствие нарушений запретов, выполнение требований к служебному поведению.

Совершенствование института аттестации признаётся одним из приоритетных направлений кадровой политики в системе правоохранительных органов. В отношении органов внутренних дел аттестация как обязательный элемент прохождения службы сотрудника, предусмотрена Положением о службе в органах внутренних дел Республики Таджикистан, утвержденным Постановлением Правительства РТ от 3 апреля 2005 г. № 137.[5] В нем указаны цели и основания проведения аттестации, а также установлена обязанность Министра внутренних дел определить порядок её осуществления.

Порядок и условия прохождения службы рядовым и начальствующим составом Агентства по контролю за наркотиками при Президенте Республики Таджикистан определены Положением, утвержденным Указом Президента Республики Таджикистан от 19 апреля 2000г. № 250 [6], где есть нормы об аттестации рядового и начальствующего состава данного агентства. Согласно п. 62 данного Положения аттестация лиц среднего, старшего и высшего начальствующего состава производится каждый раз по истечении четырех лет, а лиц рядового и младшего начальствующего состава - трех лет службы в Агентстве. Порядок проведения аттестации, составления и утверждения аттестации на лиц рядового и начальствующего состава, а также реализация выводов по аттестациям определяется Директором Агентства.

Организация и прохождение государственной службы в различных органах власти имеет свои особенности. Как отмечалось выше, Закон Республики Таджикистан от 5 марта 2007 г. № 233 «О государственной службе» от 5 марта 2007 года делит систему государственной службы Республики Таджикистан на: государственную гражданскую службу; государственную службу правоохранительных органов; государственную военную службу. Однако указанный закон не регламентирует особенности прохождения государственной службы в каждой из выше упомянутых сфер системы государственной службы.

Например, в России особенности организации и прохождение государственной службы различных видов регламентируются Федеральным законом от 27 мая 2003 г. № 58-ФЗ «О системе государственной службы Российской Федерации». Также важным актом является Федеральный закон от 27 июля 2004 г. № 79-ФЗ «О государственной гражданской службе Российской Федерации». Им установлены правовые, организационные финансово-экономические основы государственной гражданской службы РФ. Существенной его особенностью является то, что он переводит регулирование отношений, связанных с поступлением на государственную гражданскую службу, ее прохождением и прекращением, в область административного права, не вступая при этом в противоречие с нормами Трудового кодекса РФ.[7, с.98-113]

По российскому закону, под гражданским служащим понимается гражданин Российской Федерации, взявший на себя обязательства по прохождению гражданской службы. Он осуществляет профессиональную служебную деятельность на должности гражданской службы в соответствии с актом о назначении на должность и со служебным контрактом и получает денежное содержание за счет средств федерального бюджета.

ЛИТЕРАТУРА

1. Гришковец А.А. Правовое регулирование государственной гражданской службы Российской Федерации. / А.А. Гришковец. - М., 2003. - С. 319.
2. Нормативные правовые акты государственной службы. Изд.1. –Душанбе: Эджод. -С. 123 – 137.
3. Официальный сайт Таможенной службы при Правительстве Республики Таджикистан // www.customs.tj/rus/
4. Бахрах Д.Н. Государственная служба России. / Д.Н. Бахрах. - М.: Проспект, 2009.- С. 38 – 39.
5. Центральный банк правовой информации Министерство юстиции Республики Таджикистан. Электронная версия "Адлия", 17. 02. 2010.
6. Официальный сайт Агентства по контролю за наркотиками при Президенте Республики Таджикистан. [Электронный ресурс]. rus.akn.tj
7. Овсянко Д.М. Государственная служба Российской Федерации./ Д.М. Овсянко. - М.: 2006. - С. 98 – 113.

АТТЕСТАЦИЯ ГОСУДАРСТВЕННЫХ СЛУЖАЩИХ КАК ФАКТОР СОВЕРШЕНСТВОВАНИЯ ГОСУДАРСТВЕННОЙ СЛУЖБЫ В РЕСПУБЛИКЕ ТАДЖИКИСТАН

В целях определения служебного соответствия работников предъявляемым требованиям действует система аттестации. Аттестация призвана влиять на развитие профессионализма гражданских государственных служащих, способствуя тем самым процессу становления гражданской службы как профессиональной деятельности. В данной статье рассматриваются правовые основы прохождения аттестации государственными служащими в РТ.

Ключевые слова: Аттестация, государственные служащие, государственный орган.

CERTIFICATION OF CIVIL SERVANTS, AS A FACTOR OF IMPROVING PUBLIC SERVICE IN TAJIKISTAN

In order to determine compliance with the service requirements of employees is a system of certification. Certification is intended to influence the professional development of civil public servants, thereby contributing to the process of formation of the civil service as a profession. This article examines the legal framework attestation by civil servants in the Republic of Tatarstan.

Key words: Certification, government officials, the public agency.

Сведения об авторе: *Дж. Джамшедов* – кандидат юридических наук, доцент кафедры конституционного права Таджикского национального университета. E-mail: jamshed_1873@bk.ru Телефон: 934-59-36-36

НИЗОМИ МАҚОМОТИ ҲОКИМИЯТИ ИҶРОИЯ ВА СОҲТОРҲОИ ОН

А.И. Имомов

Донишгоҳи миллии Тоҷикистон

Мақомоти ҳокимияти иҷроия воситаи амалӣ намудани функцияи идоракунии давлатӣ ва шоҳаи мустақили ҳокимияти давлатӣ дар таҷзияи он ба қонунгузорӣ, иҷроия ва судӣ мебошад. Тибқи ин омил мақомоти ҳокимияти иҷроия вазифаҳои ба худ хоси идоракунии давлатиро амалӣ намуда, ҳамчун дастгоҳи мустақили ҳокимияти давлатӣ ба дигар шоҳаи ҳокимият вобаста намебошад. Бо ин хусусияти худ аз низоми мақомоти идоракунии давлатии сотсиалистӣ куллан фарқ мекунад. Давлати сотсиалистӣ усули таҷзияи ҳокимияти давлатиро инкор карда, мақомоти иҷроияи ҳокимияти давлатиро яке аз шоҳаҳои ҳокимияти давлатӣ намешуморид. Дар он низоми мақомоти идоракунии давлатӣ ба низоми мақомоти намояндагии ҳокимияти давлатӣ ҷӣ дар марказ ва ҷӣ дар маҳал вобаста карда шуда буд. Ин омил низоми мақомоти идоракунии давлатиро дар алоқамандӣ ба низоми мақомоти намояндагии давлатӣ тавзеҳ ва тасниф намуданро тақозо мекард. Дар соҳтори ҳокимияти ягонаи давлатӣ, маъмурият фақат қисми дастгоҳи давлатӣ доништа мешуд, ки ба воситаи онҳо мақомоти намояндагӣ функцияҳои худро оид ба амалӣ намудани раванди идоракунии ягона татбиқ мекард. Тибқи ин омилҳо мақомоти идоракунии давлатиро мақомоти намояндагӣ ташкил мекард, аз мақомоти намояндагии ҳокимияти давлатӣ мақомоти идоракунии давлатӣ ваколатҳои худро

мегирифт, ба онҳо ҳисоботдиҳанда ва аз тарафи онҳо назоратшаванда буданд [1, с.172-184].

Конститутсияи с.1994 бо тағйироту иловаҳои солҳои 1999 ва 2003 дар сатҳи муайян тартиби ташкилу фаъолияти Ҳукумати ҚТ-ро муайян намуда (боби 5), вазъи ҳокимияти маҳаллӣ ва таркиби онро муқаррар кардааст (боби 6). Қонуни конститутсионӣ «Дар бораи Ҳукумати Ҷумҳурии Тоҷикистон» низоми мақомоти марказии ҳокимияти иҷроияро бевосита танзим накардааст. Вале дар он сохтор ва ҳайати Ҳукумат муайян карда шудааст, ки дар маҷмӯъ ба низоми мақомоти марказии ҳокимияти иҷроия қадре равшанӣ андохтаанд. Муқаррар карда шудааст, ки сохтори Ҳукумати ҚТ аз вазоратҳо ва кумитаҳои давлатӣ иборат аст (моддаи 6). Ҳайати Ҳукумат бошад аз Сарвазир, муовини якум ва муовинони ӯ, вазирон, раисони кумитаҳои давлатӣ иборат мебошад (моддаи 7).

Қонуни ҚТ «Дар бораи низоми мақомоти идоракунии давлатии Ҷумҳурии Тоҷикистон» (с. 2011) ба муайянсозии низоми мақомоти идоракунии давлатии ҷумҳурӣ бахшида шуда, амали он ба мақомоти маҳаллии ҳокимияти давлатӣ, мақомоти худидоракунии шаҳрак ва деҳот ва дигар мақомоти идоракунии давлатии ҚТ, ки тартиби ташкил, салоҳият ва фаъолияти онҳо тибқи қонунгузорӣ муайян карда мешаванд, татбиқ намегардад (моддаи 1). Дар зери мафҳуми низоми мақомоти иҷроияи ҳокимияти давлатӣ қонун мақомотеро мешуморад, ки тахти тобеияти якдигар (муносибатҳои иерархӣ) қарор дошта, функсияҳои идоракунии давлатиро мустақилона ва дар ҳамкории мутақобила татбиқ менамоянд ва ба мақомоти иҷроияи марказӣ ва маҳаллии ҳокимияти давлатӣ тақсим мешаванд.

Қонуни мазкур низоми мақомоти иҷроияи марказии ҳокимияти давлатиро муайян карда, чанде хусусиятҳои ташкилӣ ва фаъолияти онҳоро нишон додааст, ки аз инҳо иборатанд:

- мақомоти иҷроияи марказии ҳокимияти давлатӣ аз ҷониби Президент ё Ҳукумати ҚТ таъсис ва барҳам дода мешаванд;

- Низомнома, Сохтори дастгоҳи марказӣ, Нақшаи идоракунӣ ва шумораи ниҳони кормандони мақомоти иҷроияи марказии ҳокимияти давлатӣ аз ҷониби Президент тасдиқ карда мешаванд;

- мақомоти иҷроияи марказии ҳокимияти давлатӣ аз ҳисоби буҷаи давлатӣ ва дигар манбаъҳои пешбининамудаи қонунгузорӣ маблағгузорӣ карда мешаванд;

- мақомоти иҷроияи марказии ҳокимияти давлатӣ ба Президент ё Ҳукумати ҚТ ҳисоботдиҳанда мебошанд;

- мақоми иҷроияи марказии ҳокимияти давлатӣ мувофиқи тартиби муқарраршуда фаъолияти дигар мақомоти иҷроияи ҳокимияти давлатиро оид ба таҳия ва татбиқи сиёсати давлатӣ дар соҳаи дахлдор ҳамоханг месозад;

- дар низоми мақомоти иҷроияи ҳокимияти давлатӣ барои таъмини қонуният ва мақсаднокии фаъолияти мақомоти мазкур назорати хизматӣ вобаста ба ҳисоботдиҳанда будан амалӣ карда мешавад.

Сохтори мақомоти иҷроияи ҳокимияти давлатии ҚТ дар асоси қонуни мазкур бо мақсади минбаъд такмил додани онҳо бо Фармони Президент ҳар сари чанд вақт аз нав тасдиқ карда мешаванд. Масалан, Фармони Президент аз 30 октябри с.2001 № 702 «Дар бораи навсозии сохтори Дастгоҳи иҷроияи Президенти ҚТ» бо фармонҳои нави Президент аз 19 ноябри с. 2013 № 12 ва аз 17 январи с. 2014 № 116 аз эътибор соқит доништа шуд. Мувофиқи Фармони Президент аз 19. 11. 2013 № 12 «Дар бораи такмили сохтори мақомоти иҷроияи ҳокимияти давлатии ҚТ» ба низоми мақомоти идоракунии давлатӣ вазоратҳо, кумитаҳои давлатӣ, кумитаҳо, хадамот, агентҳо ва саридораҳо шомил доништа шуданд. Тибқи фармони мазкур ба Сарвазири ҚТ чор муовин, аз ҷумла як муовини якум муқаррар карда шуд. Як қатор тағйиротҳо дар сохтори мақомоти марказии иҷроияи ҳокимияти давлатӣ пешбинӣ карда шуд. Сохтори мазкур аз мақомоти назди Президент; Ҳукумати ҚТ; вазоратҳои ҚТ;

кумитаҳои давлатии ҚТ; кумитаҳои назди Ҳукумати ҚТ иборат гардид. Ба Дастгоҳи иҷроияи Президент супориш дода шуд, ки чиҳати тақвияти низоми ҳамҳангсозии сиёсати рушд дар асоси муқаррароти Паёми Президент ба Маҷлиси Олӣ аз 20 апрели с. 2013 вобаста ба таҷдиди сохтори Дастгоҳи иҷроияи Президент дар муддати як моҳ пешниҳодот манзур намояд.

Мувофиқи тавсияи мазкур бо Фармони Президент аз 17 январи с. 2014 № 116 таҷдиди сохтори Дастгоҳи иҷроияи Президент тасдиқ карда шуд. Тибқи он бо мақсади вусъат бахшидани навсозихои институтсионалӣ ва мутобиқсозии низоми идоракунии давлатӣ ба стандартҳои байналмилалӣ бахши мушовирони давлатии Президент ба бахши ёрдамчиёни Президент табдил дода шуда, мансабҳои мушовирони калон, мушовирони Президент, ёрдамчиёни Президент ва Сарвазири ҚТ, барҳам дода шуданд. Бо фармони мазкур ҳамчунин замимаи сохтори Дастгоҳи иҷроияи Президенти ҚТ тасдиқ карда шуд. Дар асоси он сохтори Дастгоҳи иҷроияи Президент аз воҳидҳои зерин иборат гардид: Роҳбарияти Дастгоҳи иҷроия, ёрдамчиёни Президент оид ба масъалаҳои иқтисодӣ; оид ба масъалаҳои робитаҳои хориҷӣ; оид ба масъалаҳои кадрҳо; оид ба масъалаҳои рушди иҷтимоӣ ва робита бо ҷомеа; оид ба масъалаҳои ҳуқуқӣ; Котиботи Президент; Хадамоти протоколӣ; Хадамоти матбуотӣ; Котиботи Сарвазир ва ҳамчунин 11 адад Раёсатҳои кор дар соҳаҳои мухталиф; 3 Шуъба; Маркази технологияҳои иттилоотӣ ва коммуникатсионӣ; Бахшҳои кадрҳо ва корҳои махсус; Ҳисобдорӣ марказӣ ва Идораи корхонаю муассисаҳои назди Дастгоҳи иҷроияи Президент. Дар хусуси самаранокии иқдоми нави таҷдиди сохтори Дастгоҳи иҷроияи Президент бояд таҷрибаи амалии он таҳлилу ҷамъбаст карда шуда, баъдан дар хусуси самаранокии он ҳулоса баровардан мумкин аст.

Бо фармони Президенти ҚТ аз 17 март с.2014, № 181 Низомномаи Дастгоҳи иҷроияи Президенти ҚТ тасдиқ карда шуд. Мувофиқи Низомномаи мазкур Дастгоҳи Президент мақоми иҷроияи марказии ҳокимияти давлатӣ буда, вазифаи асосии он аз таъмини саривақтии сифатнок, таҳлилию иттилоотӣ, ҳуқуқӣ, протоколию ташкилӣ ва ҳуҷжатгузорӣ фаъолияти Президенти ҚТ ва Ҳукумати ҚТ иборат мебошад. Дастгоҳи Президент дар фаъолияти худ Конститутсия, қонунҳои конституционӣ ва қонунҳои ҚТ, қарорҳои Маҷлиси миллӣ ва Маҷлиси намояндагони Маҷлиси Олӣ, фармону амрҳои Президент, қарор ва фармоишҳои Ҳукумати ҚТ, Дастури Ҳукумати ҚТ, санадҳои ҳуқуқии байналмилалӣ эътирофнамудаи Тоҷикистон, Дастуруламали коргузори дар Дастгоҳи иҷроияи Президенти ҚТ ва Низомномаи мазкурро дастури амал қарор медиҳад [2, с.54-71]. Низомнома ба ғайр аз муқаррароти умумӣ, ҳамчунин сохтор ва ташкили қори Дастгоҳи Президент, вазифаҳо ва функсияҳои асосии Дастгоҳи Президент, Роҳбарияти Дастгоҳи Президент, ёрдамчиёни Президент, Котиботи Президент, Хадамоти протоколии Президент, Хадамоти матбуотии Президент, котиботи Сарвазири ҚТ, раёсатҳо, шуъбаҳо ва бахшҳои мустақили Дастгоҳи Президент, ҳисобдорӣ марказӣ, шахсони ҳуқуқӣ дар ҳайати Дастгоҳи Президент, корхонаҳо, муассисаҳо ва ташкилотҳои тобеи Дастгоҳи Президент ва таъйиноти хизмати ҳар яке аз онҳоро муайян ва танзим намудааст.

Дар асоси Фармони Президенти ҚТ аз 19.11.2013, № 12 бо Қарори Ҳукумати ҚТ аз 03.03.2014, № 145 Низомнома, Сохтори дастгоҳи марказӣ, Нақшаи идоракунӣ, Номгӯи ташкилоту муассисаҳои низоми Вазорати маориф ва илми ҚТ; Вазорати меҳнат, муҳоҷират ва шуғли аҳолии ҚТ (№ 146); Вазорати саноат ва технологияҳои нави ҚТ (№ 147); Вазорати тандурустӣ ва ҳифзи иҷтимоии аҳолии ҚТ (№ 148); Вазорати энергетика ва захираҳои оби ҚТ (№ 149) тасдиқ карда шуданд [2, с.177-183]. Ҳамчунин бо Қарори Ҳукумати ҚТ Низомнома, Сохтори дастгоҳи марказӣ, Нақшаи идоракунӣ, Номгӯи ташкилотҳои низоми Кумитаи меъморӣ ва сохтмони назди Ҳукумати ҚТ (№ 150); Агентии суғуртаи иҷтимоӣ ва нафақаи назди Ҳукумати ҚТ (№ 151); Хадамоти назорати давлатии бехатарии корҳо дар саноат ва соҳаи кӯҳкорӣ

назди Ҳукумати ҚТ (№ 152) тасдиқ карда шуданд [2, с.184-188]. Бо Қарори Ҳукумати ҚТ аз 3 майи с.2014, № 299 «Дар бораи Хадамоти назорати давлатӣ дар соҳаи меҳнат, муҳоҷират ва шуғли аҳоли» Низомнома, Сохтори дастгоҳи марказӣ ва Нақшаи идоракунии хадамоти мазкур тасдиқ карда шуданд ва ба ҳамин муносибат қарори Ҳукумати ҚТ аз 3 марти с. 2007, № 104 «Дар бораи Хадамоти давлатии назорат дар соҳаи меҳнат, шуғл ва ҳифзи иҷтимоии аҳоли» аз эътибор соқит доништа шуд [3, с.53-54].

Бо вучуди омилҳои қайдёфта, раванди пешгирифташудаи такмили низоми мақомоти иҷроияи ҳокимияти давлатӣ ва сохтори мақомоти марказии иҷроияи ҳокимияти давлатӣ як нав кӯшиши мукамал гардонидани низом ва сохтори мазкур мебошад.

Бояд қайд кард, ки низоми мақомоти идоракунии давлатӣ бо вучуди ҳамаи масоилҳо дар ҳолати рушд мебошад. Далели ин гуфтаҳо мунтазам ташкил ёфтани муассисаҳои нави давлатие мебошад, ки дар низоми мақомоти ҳокимияти идоракунии давлатӣ ҷойи хосса пайдо мекунанд. Яке аз чунин муассиса бо фармони Президенти ҚТ аз 12 декабри с. 2011, № 1173 «Дар бораи Палатаи ҳисоби Ҷумҳурии Тоҷикистон» бо мақсади таъмини шаффофият ва такмили фаъолияти назорати давлатии молиявӣ таъсис додани Палатаи ҳисоби ҚТ мебошад. Бо сабаби такрорёбии ваколати Палатаи мазкур бо вазифаҳои Агентии назорати давлатии молиявӣ ва мубориза бо коррупсияи Ҷумҳурии Тоҷикистон мувофиқи фармони Президенти ҚТ «Дар бораи масъалаҳои Палатаи ҳисоби Ҷумҳурии Тоҷикистон» аз 8 январи с. 2014, № 115 аз ҳисоби шумораи кормандони Агентии мазкур 50 воҳиди кори мутахассисони назорати давлатии молиявӣ ихтисор карда шуда, бо хароҷоти нигоҳдориашон ба Палатаи ҳисоби ҚТ гузаронида шуд [2, с.3-5].

Бо фармони Президенти ҚТ «Дар бораи таъсиси Маркази миллии тести назди Президенти Ҷумҳурии Тоҷикистон» аз 10.02.2014, № 138 аз ҳамин қабил чораҳо мебошад. Маркази мазкур бо мақсади таъмини арзёбии шаффоф ва озодонаи дониши докталабон, баробарҳуқуқии онҳо барои дарёфти таҳсилоти олии касбӣ ҳангоми дохилшавӣ ба муассисаҳои таҳсилоти олии касбии ҚТ таъсис дода шуд. Бо фармони мазкур Оинномаи Маркази миллии тести назди Президенти ҚТ тасдиқ карда шуд [2, с.23-29]. Раванди таъсиси сохторҳои мақомоти марказии ҳокимияти иҷроия дар ҷумҳурӣ ҳамоно идома меёбад. Чанде аз онҳо бо мақсади мукамал гардонидани сатҳи идоракунии самтҳои мухталифи ҳаёти сиёсӣ, иҷтимоӣ-иқтисодӣ, фарҳангӣ, таъмини қонуният, ҳифзи тартиботи ҷамъиятӣ ва суботи ҷомеа ва ғайра анҷом дода мешаванд. Як қисми онҳо мувофиқи тавсияи созмонҳои байналмилалӣ, ки Тоҷикистон аъзои онҳо мебошад, ташкил карда мешаванд.

Ба ҳамин тариқ низоми мақомоти ҳокимияти иҷроия ва идоракунии давлатӣ дар ҚТ дар раванди ташаккулёбӣ ва рушд то рафт мукамал мегардад ва самарайи фаъолияти он назаррас мегардад.

АДАБИЁТ

1. Аппарат управления социалистического государства. Издание в 2-х частях. Часть 1. –М., 1976. – С. 172-184.
2. Қарорҳои Президент ва Ҳукумати Ҷумҳурии Тоҷикистон. Январ-март с. - 2014. –С. 54-71.
3. Қарорҳои Президент ва Ҳукумати Ҷумҳурии Тоҷикистон. Апрель-июни с. - 2014. –С. 53-54.

СИСТЕМА ОРГАНОВ ИСПОЛНИТЕЛЬНОЙ ВЛАСТИ И ИХ СТРУКТУРА

В соответствии с конституционным принципом разделения властей, исполнительная власть является самостоятельной и независимой ветвью государственной власти. Ее основное назначение - организация практического исполнения Конституции и законов в процессе управленческой деятельности, направленной на удовлетворение публичных (общественных) интересов, запросов и нужд населения. Она осуществляется путем реализации государственно-властных полномочий. Содержание исполнительной власти составляет исполнительно-распорядительная деятельность по непосредственному управлению всеми общественно

значимыми сторонами жизни государства. В статье анализируется система и структура исполнительных органов в РТ.

Ключевые слова: Конституция, органы исполнительной власти, Президент, Правительство.

THE SYSTEM OF EXECUTIVE POWER AND THEIR ORGANIZATIONAL STRUCTURE

In accordance with the constitutional principle of separation of powers, the executive branch is a separate and independent branch of government. Its main purpose - the organization of practical implementation of the Constitution and the laws in the course of administrative activity aimed at meeting the public (public) interests, requests and needs of the population. It is carried out through the implementation of public-authority methods and means. The content of the executive branch of the executive and administrative activities in the direct management of all the socially significant aspects of the life of the state. The article analyzes the system and structure of executive bodies in the Republic of Tajikistan.

Key words: Constitution, executive power, the President, the Government.

Сведения об авторе: *А.И. Имомов* – кандидат юридических наук, доцент кафедры конституционного права Таджикского национального университета. E-mail: constitutionlawdepartament@gmail.com.
Телефон: (+992) 918-61-40-36

МАҚОМИ ҲИЗБҲОИ СИЁСӢ –ҲАМЧУН ИНСТИТУТИ ҲУҚУҚИ КОНСТИТУТСИОНӢ

Х.Ш. Имомов

Донишгоҳи миллии Тоҷикистон

Ҳизбҳои сиёсӣ яке аз аломатҳои ҷомеаи демократию ҳуқуқбунёд ба ҳисоб рафта, дар илми ҳуқуқи конститусионӣ ба ҳайси яке аз институтҳои ғайбӣ баромад менамояд. Омӯзиш ва таҳлилу таҳқиқи масъалаи ташаккул ва инкишофи ҳизбҳои сиёсӣ дар замони имрӯза ба масъалаи актуалии илмҳои ҳуқуқшиносӣ ва сиёсатшиносӣ табдил ёфтааст. Ҳизбҳои сиёсӣ дар ҷомеа мақом ва нақши махсус дошта, ба раванди инкишофи ҳаёти ҳуқуқӣ ва сиёсии ҷомеа таъсири ҳалкунанда мерасонанд ва самаранокии ғайбияти онҳо яке аз шартҳои ташаккули ҷомеаи демократӣ ба ҳисоб меравад.

Аз ӯғози пайдоиш дар масири сиёсии ҷомеа ҳизбҳои сиёсӣ ҳамчун қисме аз ҷомеа эътироф шудаанд, ки ифодакунандаи гуруҳи муайян ва баамалбарорандаи мақсадҳои онҳо дар мақомоти давлатӣ баромад менамуданд.

Конститутсияи Ҷумҳурии Тоҷикистон муқарраротро оид ба ҳизбҳои сиёсӣ дар моддаҳои 8 ва 28 пешбинӣ намудааст, ки тибқи он «Иттиҳодияҳои ҷамъиятӣ ва ҳизбҳои сиёсӣ дар доираи Конститутсия таъсис меёбанд ва амал мекунанд» ва «Шаҳрвандон ҳуқуқи муттаҳид шудан доранд. Шаҳрванд ҳақ дорад дар ташкили ҳизбҳои сиёсӣ, аз ҷумла ҳизбҳои характери демократӣ, динӣ ва атеистӣ дошта, иттифокҳои касаба ва дигар иттиҳодияҳои ҷамъиятӣ иштирок намояд, ихтиёран ба онҳо дохил ва аз онҳо хориҷ гардад. Ҳизбҳои сиёсӣ дар асоси гуногунандешии сиёсӣ барои ташаккул ва ифодаи иродаи халқ мусоидат мекунанд. Сохтор ва ғайбияти онҳо бояд ба меъёрҳои демократӣ мувофиқ бошад» [1, с.11-12].

Муҳаққиқони риштаи ҳуқуқ ва сиёсат оиди падидаи ҳизбҳои сиёсӣ фикри ягона надоранд ва назарҳои гуногуни худро дар рисолаҳояшон пешниҳод намудаанд. Ба ақидаи Имомов А.И ташкилу ривож додани иттиҳодияҳои ҷамъиятӣ мақсад аз барпономоии ҷомеаи шаҳрвандӣ мебошад. Моҳияти давлати демократӣ маҳз бо муҳайё кардани шароити муносиб барои ташкилу ғайбияти иттиҳодияҳои ҷамъиятӣ дар ҳамаи самтҳои ҳаёт амалӣ карда мешавад. Давлати демократӣ ва ҷомеаи инкишофёфтаи шаҳрвандӣ ду қутбе мебошанд, ки дар заминаи якдигар қарор гирифта, ба рушди ҳамдигар мусоидат менамоянд. [2, с.130]

Олими австриягӣ Й.Шумпетер ба чунин ақида аст, ки «ҳизб- ин гурӯҳи одамоне мебошанд, ки барои ба даст овардани ҳокимият миёни худ дар рақобат ҳастанд [3, с.355]. Ба таърифи пешниҳоднамудаи худ К.Маркс ҳизби сиёсиро ташкилоти сиёсии мафкуравӣ, синфӣ ва ё гурӯҳиеро меҳисобад, ки ба воситаи интиҳобот ё дигар роҳҳо ба ҳокимияти давлатӣ соҳиб мешаванд ва онро дар асоси ҳадафҳои синфӣ худ амалӣ мегардонад [4, с.184-188]. Яке аз донишмандони илмҳои сиёсӣ олими немис Эдмунд Берк дар асри 18 ҳизбҳои сиёсиро ҳамчун гурӯҳи одамоне, ки барои таъмини хайрияти умум, барои баробарии одамон мубориза мебарданд, номида буд [3, с.435]. Макс Вебер ба ҳизбҳо чунин баҳо додаст, ки ҳизбҳо- ин иттиҳодияҳои озоди ҷамъиятӣ буда, мақсади онҳо ба сари ҳокимият овардани роҳбаронашон мебошад. Ин раванд имконият медиҳад, ки аъзоёни фаъоли онҳо низ мақсадҳои худро амалӣ гардонанд. Инчунин ҳизбҳо барои ба даст овардани ҳокимият аз тамоми воситаҳои истифода мебаранд. Яке аз чунин воситаҳои интиҳоботҳо мебошанд яъне, ҳизбҳо ҳамчун ташкилоти кирокунандаи овозҳои интиҳобкунандагон баромад мекунад [3, с.355].

Қонунгузориҳои конституционии давлатҳои дунё институти ҳизбҳои сиёсиро гуногун таъриф додаанд. Дар Конститутсияи Погругалия зикр шудааст, ки ҳизбҳои сиёсӣ ҳамчун воситаи шаклгирии ҳокимияти халқ ва ташкилкунандаи ҳокимияти сиёсӣ мебошанд. Дар Конститутсияи Фаронса соли 1958 зикр шудааст, ки ҳизбҳои сиёсӣ ва гурӯҳҳои дар ҷамъият мавҷудбуда ифодакунандагони изҳори иродаи интиҳобкунандагон мебошанд. Дар Конститутсияи Испания соли 1978 бошад гуфта шудааст, ки ҳизбҳои сиёсӣ ҳамчун воситаи асосии иштироки шаҳрвандон дар сиёсат ба ҳисоб рафта, барои баамалбарории ҳокимияти халқӣ аз принсипи гуногугандешии сиёсӣ бармеояд. Дар Конститутсияи Шведсария омадааст, ки ҳизбҳои сиёсӣ воситаи шаклгирии соҳибхитиярии халқ ва ибрази андешаи умум аст. Дар охир муқаррароти Конститутсияи Италия оид ба ҳизбҳои сиёсӣ чунин аст, ки онҳо дар асоси арзишҳои ҳуқуқӣ таъсис меёбанд ва барои татбиқнамоии ҳуқуқи шаҳрвандон ба муттаҳидшавӣ ва иштироки озоди онҳоро дар интиҳобот ва амалигардонии сиёсати миллӣ кафолат медиҳад [5].

Дар асоси мулоҳизаҳои дар боло овардашуда ва таҳлили қонунгузориҳои конституционии давлатҳо ба чунин хулоса омадан зарур аст, ки ҳизбҳои сиёсӣ ин ташкилоте мебошад, ки ихтиёро на созмон дода шуда, барои дар амал пиёда кардани мақсадҳои одамонро дорад, ки онҳо ба сифати узвияти он дохил ҳастанд ва инчунин ҳамчун падидаи муҳими ҳуқуқи конституционӣ ифодакунандаи ҷомеаи шаҳрвандӣ мебошад.

Ҳизбҳои сиёсӣ дар давлат мавқеи хосро ишғол менамоянд онҳо ба сифати таҳкурсии низомии сиёсии давлат баромад намуда, иродаи мардумро инъикос менамоянд. Инчунин яке аз вазифаҳои асосии ҳизбҳои сиёсӣ муттаҳид намудани ҷомеа баҳри ҳалли масъалаҳои муҳими давлатдорӣ бо роҳи пешниҳод намудани усулҳои гуногуни амалишавии фаъолияти давлат мебошад.

Инчунин ҳизбҳои сиёсӣ дар бунёди давлатдорӣ нақши хоса доранд. Фаъолияти онҳо пеш аз ҳама баҳри рушди давлат ва ҷомеа, мустаҳкам намудани асосҳои конституционии давлат равона карда шудааст.

Ҳамин тариқ дар хулоса қайд кардан зарур аст, ки моҳияти ҳизбҳои сиёсӣ гуногун мебошад. Он ба сифати падидаи давлати ҳуқуқбунёд ва ҷомеаи шаҳрвандӣ, пурраҳокимиятии халқ, субъекти фаъоли мурофияи интиҳобот ва қисми таркибии асосҳои сиёсии сохторӣ конституционӣ баромад мекунад.

АДАБИЁТ

1. Конститутсияи (Сарқонуни) Ҷумҳурии Тоҷикистон. – Душанбе: Шарқи Озод, 2009. – С.11-12.
2. Имомов А.И. Ҳуқуқи конституционии Ҷумҳурии Тоҷикистон / А.И. Имомов. – Душанбе, 2012. – С.130.
3. Пугачёв В.П. Политология: Справочник для студентов / В.П. Пугачёв. – М., 2003. – С.355.

4. Маркс К. Соч.Т.22 / К. Маркс, Ф.Энгельс. - М.,1975. - С.435.
5. Конституции зарубежных стран / Сост.проф. В.В.Маклаков. -М., 2000.

РОЛЬ ПОЛИТИЧЕСКИХ ПАРТИЙ КАК ИНСТИТУТА КОНСТИТУЦИОННОГО ПРАВА

Политические партии выполняют, несомненно, государствообразующую роль. Являясь ядром политической системы, важнейшим выразителем электоральной активности населения, они цементируют общество, консолидируя его усилия для решения наиболее важных задач, предлагая конституционные механизмы разрешения наиболее актуальных социальных, политических и правовых проблем.

Ключевые слова: конституция, политические партии, государство, общество.

ROLE OF POLITICAL PARTIES AS AN INSTITUTION OF CONSTITUTIONAL LAW

Political parties operate, certainly state-forming role. As the core of the political system, the most important exponent of the electoral activity of the population, they cement the company, consolidating its efforts to address the most important tasks, offering constitutional mechanisms to resolve the most pressing social, political and legal problems.

Key words: constitution, political parties, gosudartvo society.

Сведения об авторе: *Х.Ш. Имомов* - ассистент кафедры конституционного права Таджикского национального университета. E-mail: constitutionlawdepartament@gmail.com. Телефон: (+992) 918-58-69-77

СУДЕБНАЯ ВЛАСТЬ КАК ГАРАНТ ЗАЩИТЫ ПРАВ И СВОБОД ЧЕЛОВЕКА И ГРАЖДАНИНА

Ш.Х. Камолов

Таджикский национальный университет

Механизм защиты прав и свобод человека и гражданина является одним из значительных институтов конституционного права. Этот институт охватывает все виды и средства, защиты которые направлены на обеспечение и защиту прав и свобод человека и гражданина. Под понятием механизм защиты прав и свобод человека понимаются способы и средства, с помощью которых права и свободы человека и гражданина защищаются от незаконного вмешательства, а ущемленные права и свободы восстанавливаются с установленным законом порядком.

Существуют разные механизмы защиты прав и свобод человека и гражданина в Республике Таджикистан. Эти механизмы осуществляются разными компетентными государственными органами.

Наиболее распространенным механизмом защиты прав и свобод человека и гражданина выступает судебная форма защиты прав и свобод. В демократическом обществе именно на правосудие возложена миссия защиты конституционных прав и свобод граждан; в этом смысле суды всех видов выполняют две важнейшие и взаимосвязанные функции – правозащитную и правовосстановительную, которые не могут быть выполнены в полном объеме другими применяющими право органами. [1, с.276]. Судебная защита прав и свобод человека и гражданина - сложное, многовариантное и многофункциональное явление, что обуславливает существование различных подходов к определению его понятия. [2, с.30-31] С одной стороны, ее можно охарактеризовать как институт конституционного права, представляющий собой правовой механизм обязанности государства обеспечить соблюдение прав и свобод человека и гражданина, что означает признание верховенства судебной власти в системе государственной защиты прав граждан. [3, с.1-4] С другой стороны - как совокупность материальных и процессуальных прав любого физического лица, обеспечивающих восстановление нарушенных прав либо предотвращение нарушения правовых норм посредством обращения в суды. [4, с.97]

Конституционно гарантированное право на судебную защиту выступает в виде правоотношения, на одной стороне которого находится лицо, обратившееся за защитой, а на другой - суд, обязанный рассмотреть жалобу этого лица и принять законное и обоснованное решение. [5, с.103; 6, с 82-112]

Судебная защита прав и свобод человека и гражданина имеет универсальный характер, и поэтому считается наиболее эффективным способом защиты нарушенных прав и свобод. Основная черта судебной защиты - её неограниченность. Именно поэтому судебную защиту прав и свобод человека и гражданина можно рассматривать как важнейший институт в области защиты прав и свобод человека и гражданина в Республике Таджикистан. Порядок осуществления судебной защиты прав и свобод человека и гражданина осуществляется посредством конституционного, уголовного, гражданского, административного судопроизводства, дел по обращениям граждан на нарушение или создание препятствий в реализации их прав и свобод либо возложение на них не предусмотренной законом обязанности, направленной на восстановление нарушенного права, обеспечение свободы и компенсацию причиненного вреда.

Для осуществления правосудия и справедливости по иерархии, как определяет Конституция Республики Таджикистан, на первом месте стоит Конституционный суд Республики Таджикистан. Конституционный суд играет большую роль в обеспечении и защите прав и свобод человека и гражданина. Следует отметить, что дела по защите конституционных прав и свобод граждан являются преобладающими в деятельности Конституционного суда Республики Таджикистан. Защита прав и свобод человека и гражданина, которая по Конституции является обязанностью всех органов государства, в том числе правоохранительных и судебных, в конечном счете, замыкается на Конституционном Суде.[7, с.231-277] Он выступает верховным стражем Конституции и гарантом конституционно-правового отношения государственной власти к соблюдению прав и свобод человека и гражданина.[8, с.86-87]

В уголовном судопроизводстве право на судебную защиту приобретает особый характер из-за своеобразия этого вида государственной деятельности. В отличие от гражданского судопроизводства, уголовному процессу присущ принцип публичности, требующий от органов уголовного преследования возбудить уголовное дело в каждом случае обнаружения признаков преступления и принять все предусмотренные законом меры к установлению события преступления, изобличению виновных и их наказанию. Должностные лица обязаны начать процесс в силу своего служебного положения и независимо от того, просит ли потерпевший о поимке и наказании виновного, и даже вопреки его желанию. Специфика уголовного процесса такова, что возбуждается он либо по инициативе органов уголовного преследования (прокурора, следователя, дознавателя), либо по жалобе потерпевшего. Есть основание считать, исходя из анализа уголовно-процессуального законодательства, что в уголовном процессе судебная защита реализуется во всех стадиях.

Во-первых, судебная защита гарантирует право каждого быть свободным от необоснованного обвинения в совершении преступления, во-вторых, судебной защите подлежат права и свободы, необоснованно ограниченные самой судебной властью, например, если лицо окончательным решением было осуждено за уголовное преступление, однако впоследствии приговор был отменен вследствие судебной ошибки, то это лицо получает компенсацию согласно закону. В-третьих, судебной защите подлежат права и свободы, нарушенные или необоснованно ограниченные при производстве предварительного следствия, например, в ходе предварительного следствия запрещается необоснованное задержание или арест. Можно констатировать, что защите прав в уголовном судопроизводстве подлежат все лица, которые в той или иной форме соприкоснулись с данным видом процесса.

Судебная власть в сфере разрешения гражданских споров реализуется в виде гражданского судопроизводства. Путем подачи исков, лицо отстаивает в суде свои субъективные права и охраняемые законом интересы, возникающие из гражданских, семейных, трудовых, жилищных и иных правоотношений. Право на обращение в суд может быть реализовано только при наличии определенных условий, предусмотренных ГПК. Отказ в принятии иска может последовать только при обнаружении ряда процедурных факторов, делающих невозможным исковое производство (например, отсутствует требуемое законом предварительное внесудебное рассмотрение дела, имеется вступившее в законную силу решение суда по спору между теми же сторонами, о том же предмете и по тем же основаниям, неподведомственное суду). Эти правила, в своей совокупности, устанавливают тот процессуальный порядок, в рамках которого «всякое заинтересованное лицо вправе обратиться в суд за защитой нарушенного или оспариваемого права или охраняемого законом интереса».

Административное судопроизводство - этот вид судопроизводства подразумевает обжалование в суде действий и решений государственных органов, органов местного самоуправления и должностных лиц, которыми нарушены права и свободы человека и гражданина. Это реальный судебный контроль за действиями и бездействием чиновников, причем инициированный гражданами или их представителями. Не случайно в литературе по административному праву именно эту деятельность суда рассматривают как результат преломления в сфере административного регулирования права граждан на судебную защиту. Как пишет Д.Н. Бахрах, "рассмотрение судами жалоб граждан на акты должностных лиц и органов исполнительной власти - это административная юстиция или правосудие по административным делам".[9, с.57] Решив, что определенные действия государственных органов и их должностных лиц являются противозаконными и нарушающими его интересы, человек должен иметь реальную возможность потребовать:

1) чтобы совершение такого действия было приостановлено или полностью отменено;

2) чтобы было объявлено незаконным или ничтожным;

3) чтобы государство возместило убытки, причиненные индивиду;

4) чтобы в дальнейшем такое действие не повторилось;

5) чтобы должностные лица в осуществлении своих полномочий были бдительными.

Эти отступления, как принято говорить, от «иммунитета верховой власти», желательно более широко, чем сейчас, внедрять в судебную и административную практику нашего государства, переходя постепенно к предоставлению потерпевшему от власти права предъявлять иск непосредственно к должностному лицу, виновному в нанесении ему ущерба.

Таким образом, подводя итог, следует отметить, судебную защиту прав и свобод человека и гражданина можно рассматривать как важнейший институт в области защиты прав и свобод человека и гражданина в Республике Таджикистан. Он представляет собой комплексно – правовой институт конституционного права, устанавливающий способы и формы судебной защиты основных прав и свобод человека и гражданина, обеспечивающий выполнение государством обязанности по их признанию, соблюдению и защите.

ЛИТЕРАТУРА

1. Семенов В.М. Конституционные принципы гражданского судопроизводства. / В.М.Семенов. - М., 1982. - С. 276.
2. Лазарев Н.А. Судебная власть, судебная защита, судебный контроль: понятие и соотношение./ Н.А. Лазарев. – Самара, 1999. - С. 30-31.
3. Судебная защита прав и свобод граждан / Отв. ред. В.П. Кашепов. - М., 1999. - С. 1-4.
4. Азаров А. Права человека: новое знание./ А. Азаров. - М., 1995. – С. 97.
5. Байков А.Д. Третья власть в России. /А.Д. Байков. - М.,1997. – С. 103.

6. Диноршоев А.М. Механизмы защиты прав человека в Республике Таджикистан./ А.М. Диноршоев.- Душанбе, 2014. - С.82-112.
7. Витрук Н.В. Конституционное правосудие в России (1991-2001гг.) Очерки теории и практики. / Н.В. Витрук. - М., - С.231-277.
8. Чепурнова Н.М., Белоусов Д.В. Судебная защита в механизме гарантирования прав и свобод. / Н.М.Чепурнова, Д.В. Белоусов. - М., 2010. -С.86-87.
9. Бахрах Д.Н. Административное право. Д.Н. Бахрах. - М., 1996. - С. 57.

СУДЕБНАЯ ВЛАСТЬ КАК ГАРАНТ ЗАЩИТЫ ПРАВ И СВОБОД ЧЕЛОВЕКА И ГРАЖДАНИНА

В правовом и демократическом государстве, где человек и его права и свободы являются высшей ценностью, суд в лице государства - основной орган, который гарантирует и защищает эти ценности. Оказание судебной защиты - функция государств, заключающаяся в восстановлении нарушенного или оспоренного права. В настоящее время судебная форма защиты прав и свобод человека и гражданина в Республике Таджикистане занимает главное место среди механизмов защиты прав и свобод. В статье дается характеристика судебной защиты прав и свобод человека и гражданина.

Ключевые слова: суд, права человека, защита, механизм.

THE JUDICIARY AS THE GUARANTEES OF THE RIGHTS AND FREEDOMS OF INDIVIDUALS

In the legal and democratic state, where man and his rights and freedoms are the supreme value, the court in the face of state - the main body, which guarantees and protects these values. Provision of legal protection - the function of which consists in restoring the violated or disputed rights. At the present time a form of judicial protection of the rights and freedoms of man and citizen in the Republic of Tajikistan takes the main place among the mechanisms to protect human rights and freedoms. The specifications given in the article of the judicial protection of the rights and freedoms of man and citizen.

Key words: court, human rights, the protection mechanism.

Сведения об авторе: *Ш. Камолов* – старший преподаватель кафедры конституционного права Таджикского национального университета. E-mail shaih-1980@mail.ru. Телефон: (+992) 918-67-25-47

МАСЪАЛАҲОИ ТАШКИЛ ВА ҶАЪОЛИЯТИ СОҲТОРҲОИ МАҚОМОТИ ИҶРОИЯИ МАҲАЛЛИИ ҲОКИМИЯТИ ДАВЛАТӢ

Ҷ. Ш. Қодиров

Донишгоҳи миллии Тоҷикистон

Маъалаҳои ташкил ва ҷаъолияти мақомоти маҳаллии ҳокимияти давлатӣ бо қонунгузории Ҷумҳурии Тоҷикистон ба танзим дароварда шуда, Қонуни Конститутсионии Ҷумҳурии Тоҷикистон «Дар бораи мақомоти маҳаллии ҳокимияти давлатӣ» дар фарқият аз санадҳои пешини қонунгузорӣ меёҷҳои конституциониро оид ба масъалаҳои ташкил ва ҷаъолияти мақомоти маҳаллии ҳокимияти давлатӣ саҳеҳтар намуда, ҷузъҳои таркибӣ ва сохтори мақомоти маҳаллии ҳокимияти давлатиро дақиқ муайян намудааст. Дар моддаи 3 Қонуни Конститутсионӣ муқаррар шудааст, ки мақомоти маҳаллии ҳокимияти давлатӣ аз мақомоти намоёндагии маҳаллии ҳокимияти давлатӣ Маҷлиси вакилони халқи Вилояти Мухтори Кӯҳистони Бадахшон, вилоят, шаҳри Душанбе, шаҳр ва ноҳия ва мақомоти иҷроияи маҳаллии ҳокимияти давлатӣ, аз раиси Вилояти Мухтори Кӯҳистони Бадахшон, вилоят, шаҳри Душанбе, шаҳр ва ноҳия, сохторҳои мақомоти иҷроияи маҳаллии ҳокимияти давлатии тобеи раиси Вилояти Мухтори Кӯҳистони Бадахшон, вилоятҳо, шаҳри Душанбе, шаҳр ва ноҳия ва сохторҳои маҳаллии мақомоти марказии ҳокимияти иҷроия иборат мебошанд.[1] Раиси Вилояти Мухтори Кӯҳистони Бадахшон, вилоятҳо, шаҳр ва ноҳия – намоёндаи Президенти Ҷумҳурии Тоҷикистон – мақоме, ки ҳокимияти иҷроияро дар ҳудуди воҳидҳои марзӣ маъмурии дахлдор амалӣ гардонида, ба мақомоти намоёндагии маҳаллии ҳокимияти давлатӣ ва мақомоти иҷроияи маҳаллии ҳокимияти давлатӣ сарварӣ менамояд.

Дар амалисозии ҳокимияти иҷроия дар маҳалҳо сохторҳои мақомоти иҷроия маҳаллии ҳокимияти давлатӣ, ки онҳоро дар асоси Қонуни Конституционии зикршуда ба ду гурӯҳ: а) сохторҳои мақомоти иҷроияи маҳаллии ҳокимияти давлатии тобеи раиси Вилояти Мухтори Кӯҳистони Бадахшон, вилоятҳо, шаҳри Душанбе, шаҳр ва ноҳия; б) сохторҳои маҳаллии мақомоти марказии ҳокимияти иҷроия ҷудо намудан мумкин аст нақши асосӣ доранд. Бояд зикр намуд, ки тартиби ташкил ва фаъолияти сохторҳои мақомоти иҷроияи маҳаллӣ, ки онҳоро ба ду гурӯҳ ҷудо намудем аз ҳамдигар фарқ дошта дар қонунгузорӣ танзим карда шудаанд. Бо ворид намудани иловаҳо ба Қонуни Конституционии Ҷумҳурии Тоҷикистон «Дар бораи мақомоти маҳаллии ҳокимияти давлатӣ» аз 22 июни соли 2013 ба Қонуни Конституционии мазкур моддаи 20¹ илова карда шуд, ки дар он тартиби ба вазифа таъин ва аз вазифа озод намудани роҳбарони сохторҳои маҳаллии мақомоти иҷроияи марказии ҳокимияти давлатӣ муқаррар карда шудааст. Таҳлили Қонуни Конституционии мазкур нишон медиҳад, ки тартиби ташкил ва фаъолияти сохторҳои мақомоти иҷроияи маҳаллӣ дар моддаҳои 20 ва 20¹ муқаррар карда шудаанд. Дар асоси моддаи 20¹ Қонуни Конституционӣ сохторҳои маҳаллии мақомоти иҷроияи марказии ҳокимияти давлатиро ба ду гурӯҳ: а) сохторҳои маҳаллии мақомоти иҷроияи марказии ҳокимияти давлатии аз буҷети маҳаллии дахлдор маблағгузоришаванда ва б) сохторҳои маҳаллии мақомоти иҷроияи марказии ҳокимияти давлатии аз буҷети ҷумҳуриявӣ маблағгузоришаванда тақсим намудан мумкин аст, ки тартиби ба вазифа таъин ва аз вазифа озод намудани роҳбарони сохторҳо аз ҳамдигар фарқ мекунад.

Дар асоси моддаи 20¹ роҳбарони сохторҳои маҳаллии мақомоти иҷроияи марказии ҳокимияти давлатӣ дар Вилояти Мухтори Кӯҳистони Бадахшон, вилоятҳо, шаҳри Душанбе, шаҳр ва ноҳия, ки аз буҷети маҳаллии дахлдор маблағгузорӣ мешаванд, аз тарафи раисони Вилояти Мухтори Кӯҳистони Бадахшон, вилоятҳо, шаҳри Душанбе, шаҳр ва ноҳия бо розигии хаттии роҳбарони мақомоти иҷроияи марказии ҳокимияти давлатӣ ба вазифа таъин ва аз вазифа озод карда шуда, қарорҳои қабулшуда барои тасдиқ ба Маҷлиси вакилони халқи дахлдор пешниҳод карда мешаванд.

Роҳбарони сохторҳои маҳаллии мақомоти иҷроияи марказии ҳокимияти давлатӣ дар Вилояти Мухтори Кӯҳистони Бадахшон, вилоятҳо, шаҳри Душанбе, шаҳр ва ноҳия, ки аз буҷети ҷумҳуриявӣ маблағгузорӣ карда мешаванд, аз тарафи роҳбарони мақомоти иҷроияи марказии ҳокимияти давлатӣ бо розигии хаттии раисони Вилояти Мухтори Кӯҳистони Бадахшон, вилоятҳо, шаҳри Душанбе, шаҳр ва ноҳия ба вазифа таъин ва аз вазифа озод карда шуда, қарорҳои қабулшуда барои тасдиқ ба Маҷлиси вакилони халқи дахлдор пешниҳод карда мешаванд. Муқаррароти мазкур барои ба вазифа таъин ва аз вазифа озод намудани роҳбарони сохторҳои маҳаллии мақомоти ҳифзи ҳуқуқ ва ҳарбӣ, инчунин судяҳо, прокурорҳо, ки қонунгузори Ҷумҳурии Тоҷикистон оид ба вазифа таъин ва аз вазифа озод намудани онҳо тартиби дигарро муайян намудааст, татбиқ намегардад.

Инчунин муқаррар карда шудааст, ки тартиби баррасии масъалаҳои ба вазифа таъин ва аз вазифа озод намудани роҳбарони сохторҳои маҳаллии мақомоти иҷроияи марказии ҳокимияти давлатиро Ҳукумати Ҷумҳурии Тоҷикистон муайян менамояд.

Мувофиқи қонун дар маҳал сохторҳои фаъолият менамоянд, ки шомили ҳокимияти иҷроия буда, вазифаҳои муайяни функсоналиро ба уҳда доранд ва салоҳияти давлатӣ ҳокимиятиро иҷро мекунанд. Ба низоми чунин мақомот, масалан дар ноҳияҳо, шуъбаи корҳои дохилӣ, шуъбаи амният, комиссариатҳои ҳарбӣ ва дигар сохторҳои мақомоти марказии ҳокимияти иҷроия дохил мешаванд ва муқаррароти қисми 2 моддаи 20¹ нисбат ба роҳбарони ин гуна мақомотҳо паҳн намешавад.

Масалан, мувофиқи Низомномаи Вазорати корҳои дохилии Ҷумҳурии Тоҷикистон таъйин ва аз вазифа озод намудани роҳбарони раёсатҳои корҳои дохилии Вилояти Мухтори Кӯҳистони Бадахшон, вилоятҳо ва шаҳри Душанбе, мақомоти корҳои дохилии шаҳрҳо ва ноҳияҳо, аз ҷониби вазир дар мувофиқа бо Президенти Ҷумҳурии Тоҷикистон анҷом дода мешавад. Ин гуна мақомотҳо низоми хосси ташкилӣ дошта, ба раиси воҳиди марзӣ маъмури итоат намекунанд ва бо мақсади мураттабсозии ва ҷамоҳангсозии фаъолияти ин мақомотҳо қонунгузори муқаррар кардааст, ки Раис ба баррасии роҳбарони мақомоти марказии ҳокимияти иҷроия дар бораи фаъолияти сохтори маҳаллии онҳо дар Вилояти Мухтори Кӯҳистони Бадахшон, вилоят, шаҳри Душанбе, шаҳр ва ноҳия дар сурати иҷро накардани талаботи қонунҳо, санадҳои меъёрии ҳуқуқии Ҷумҳурии Тоҷикистон ва санадҳои Раиси Вилояти Мухтори Кӯҳистони Бадахшон, вилоятҳо, шаҳри Душанбе, шаҳр ва ноҳия пешниҳод манзур менамояд. Агар сохтори маҳаллии мақомоти марказии ҳокимияти иҷроия камбудихоро бартараф накунад, ҳулосаи дахлдори худро ба Президенти Ҷумҳурии Тоҷикистон ё Ҳукумати Ҷумҳурии Тоҷикистон пешниҳод менамояд.[1]

Инчунин дар моддаи 20¹ Қонуни Конститусионии мазкур муайян шудааст, ки раис роҳбарони сохторҳои маҳаллии мақомоти марказии ҳокимияти иҷроияро дар Вилояти Мухтори Кӯҳистони Бадахшон, вилоятҳо, шаҳри Душанбе, шаҳр ва ноҳияҳое, ки аз бучети маҳаллии дахлдор маблағгузори мешаванд, бо розигии хаттии роҳбарони мақомоти марказии ҳокимияти иҷроия ба вазифа таъйин ва аз вазифа озод менамояд ва барои тасдиқ ба Маҷлиси вакилони халқи дахлдор пешниҳод менамояд. Масалан раис, мудирони шӯъбаи маориф, бахши қор бо қанон ва оила, бахш оид ба қорҳои дин ва ғайра, ки аз ҳисоби бучети маҳаллии дахлдор маблағгузори карда мешаванд, бо ризогии хаттии роҳбарони ҳамин мақомоти марказии ҳокимияти иҷроия ба вазифа таъйин ва аз вазифа озод мекунад. Қонун муқаррар накардааст, ки дар сурати розигии хаттӣ надодани роҳбарони мақомоти марказии ҳокимияти иҷроия барои ба вазифа таъйин намудани номзади пешниҳодкардаи раис, роҳбари ин мақомот бо қадом тартиб таъйин ва озод карда мешавад. Инчунин қонунгузори муқаррар накардааст, ки дар сурати тасдиқ нашудани номзадии роҳбари сохторҳои мазкур аз ҷониби Маҷлиси вакилони халқи дахлдор роҳбарони ин сохторҳо бо қадом тартиб ба вазифа таъйин ва аз вазифа озод карда мешаванд.

Қонунгузори навин ҳарчанд мақомоти маҳаллии ҳокимияти иҷроияро ба таври умуми номбар намуда бошад ҳам, мутаассифона, тавсифи ҳуқуқии онҳоро дар бар намегирад. Агар мақомоти маҳаллии ҳокимияти иҷроия сохторҳои маҳаллии мақомоти марказии ҳокимияти иҷроия бошанд, пас низомнома, сохтор, тартиби ташкилу фаъолият, шумораи ходимони он аз тарафи қӣ ва бо қадом тартиб муқарар мегардад. Ғайр аз ин, қонун муқарар накардааст, ки ин зумра мақомот ба нашри қӣ гуна санадҳои ҳуқуқи салоҳият доранд, ҳол он, ки дар амалияи идоракуни маҳз ҳамин номгӯи мақомоти иҷроия ҳаҷми асосии санадҳои татбиқи ҳуқуқиро ирсол сохта, моҳиятан фаъолияти идоракунандагии давлатро инъикос менамоянд. Мутаассифона, ин қанбаҳои муҳими фаъолияти мақомотҳои иҷроияи маҳалли берун аз қонун мондаанд.

Дар амалисозии фаъолияти раис инчунин мутабиқсозии фаъолияти раис бо дигар сохторҳои мақомоти иҷроия нақши асосиро Дастгоҳи раиси вилоят, шаҳр ва ноҳия иҷро мекунад. Дастгоҳ сохтори ёрирасон ва таъминкунандаи фаъолияти раис буда, таъминоти иттилоотию таҳлилӣ, ташкилию ҳуқуқӣ ва моддию техниро амалӣ мегардонад ва дар ҳадди маблағҳои бучети дахлдор пешбиниамуда ташкил карда мешавад. Сохтори дастгоҳ ва шумораи штатии он бо пешниҳоди роҳбари дастгоҳ аз ҷониби раис дар доираи лимити шумораи умумии муқаррарнамудаи Ҳукумати Ҷумҳурии Тоҷикистон, тасдиқ карда мешавад. Дастгоҳ иборат аст аз;

роҳбарият, шуъба, бахш. Роҳбари дастгоҳ, роҳбарии умумии фаъолияти дастгоҳро ба зимма дошта, ташкили кор, банақшагирии фаъолият, қорӣ намудани системаи мураттаби қорӣ ва назорати амалӣ намуда, ҷамоҳангсозии фаъолияти шуъбаву бахшҳоро бо мақомоту сохторҳои марбута таъмин месозад. Дар доираи ваколатҳои аз ҷониби раис вогузошташуда, шартномаҳо аз он ҷумла қарордодҳои меҳнатиро ба имзо мерасонад ва лоиҳаи сохтори дастгоҳ ва шумораи штатии онҳоро таҳия ва барои тасдиқ ба раис пешниҳод гардонид, масъалаҳои интиҳоб, тарбия ва ҷобачогузори кадрҳоро дар мувофиқа бо Раис ба анҷом мерасонад. Мухри Нишони давлатӣ доштаи раисро нигоҳ медорад ва барои истифодаи он масъулиятро ба зимма дорад.

Шуъбаҳои дастгоҳи раис таҳти роҳбарии раис, муовинони раис, роҳбарии дастгоҳи раис фаъолият мекунанд. Шуъбаро мудирӣ шуъба роҳбарӣ мекунанд, ки бо қарори дахлдорӣ раис ба мансаб таъин ва озод карда мешавад. Вазифаҳои асосии шуъбаҳои дастгоҳи Раис иборат аст аз: таҳлили мутассили ҳолати фаъолияти сохтору ҳадамоти дахлдор, мусоидат намудан барои дарёфт ва муайян намудани роҳҳои рушди самаранок, ҳалли масоили мубрами иҷтимоӣ ва иқтисодӣ ва дар ин замина таҳия намудани таклифоти дахлдор, таъмини назорати доимии иҷрои қарорҳои Маҷлиси вакилони халқ ва раис, таҳия намудани ахборот оид ба натиҷаи иҷрои онҳо, таҳияи маводҳои таҳлилии зарурӣ, пешниҳоди таклифҳо оид ба масоили таҳти баррасии раис қарордошта, тибқи тартиби муқарраргардида баррасӣ намудани мактубу дархостҳои шахсони ҳуқуқӣ ва арзу шикоятҳои хаттӣ шифоҳии шаҳрвандон.

Бахшҳои дастгоҳро мудирони онҳо роҳбарӣ менамоянд. Бахшҳо вазифаҳои хоси мансуб ба дастгоҳро, аз қабili таъмини коргузори бо санаду ҳуҷҷатҳои махфӣ ё истифодаи хизматӣ, бақайдгирии санадҳои Маҷлиси вакилони халқ ва раис, инчунин ба иҷрокунандагону масъулини пешбурди назорати иҷрои санадҳо расонидани онҳоро таъмин менамоянд.

Фаъолияти мақомоти иҷроияи маҳаллии ҳокимияти давлатӣ дар асоси принципҳои қонунӣ ва адолати иҷтимоӣ; ҳифзи ҳуқуқу озодиҳои инсон ва шаҳрванд; мутобикати манфиатҳои маҳаллӣ ва умумидавлатӣ; ба таври демократӣ, ошкоро ва бо назардошти гуногунандешии сиёсӣ ҳал намудани масъалаҳо; масъулият барои натиҷаҳои фаъолияти худ дар назди аҳолӣ; масъулият дар ҳалли масъалаҳои ваколати худ; ҳатмӣ будани иҷрои санадҳои мақомоти маҳаллии ҳокимияти давлатӣ, ки дар доираи ваколаташон қабул шудаанд; яққасардории фаъолияти мақомоти иҷроияи маҳаллии ҳокимияти давлатӣ ба роҳ монда мешавад.

Мақомоти иҷроияи маҳаллии ҳокимияти давлатӣ фаъолияти худро бо роҳи фароҳам овардани шароити мусоид барои аз ҷониби шаҳрвандон амалӣ намудани ҳуқуқҳои конституционӣ худ оид ба иштирок дар идоракунии қорҳои давлатӣ ва ҷамъиятӣ анҷом медиҳанд.

Омӯзиши қонунгузори оид ба мақомоти маҳаллии ҳокимияти давлатӣ аз он шаҳодат медиҳад, ки ҳанӯз ҳам дар ташкил ва фаъолияти сохторҳои мақомоти иҷроияи маҳаллии ҳокимияти давлатӣ баъзе камбудии норасоиҳо ба назар мерасанд ва зарур аст, ки қонунгузори дар ин самт такмил дода шавад. Бо мақсади пешбурди ислоҳот дар низоми идоракунии маҳал, ҷамоҳангсозии фаъолияти мақомоти иҷроияи маҳаллии ҳокимияти давлатӣ ва мақомоти худидоракунии маҳаллӣ, мусоидат дар рушди баробари минтақаҳои кишвар бо фармони Президенти Ҷумҳурии Тоҷикистон аз 19 ноябри соли 2013 Кумитаи рушди маҳалли назди Президент таъсис дода шудааст ва ба андешаи мо мақомоти мазкур дар рушд ва инкишофи фаъолияти минбаъдаи мақомоти маҳаллии ҳокимияти давлатӣ нақши ҳалкунандаро иҷро хоҳад кард.

АДАБИЁТ

1. Қонуни Конституционии Ҷумҳурии Тоҷикистон «Дар бораи мақомоти маҳаллии ҳокимияти давлатӣ». Аҳбори Маҷлиси Олии ҶТ. - 2004. -№5. -Мод. 339; - 2006. -№11. -Мод. 472.

ВОПРОСЫ ОРГАНИЗАЦИИ И ДЕЯТЕЛЬНОСТИ СТРУКТУРНЫХ ПОДРАЗДЕЛЕНИЙ МЕСТНЫХ ОРГАНОВ ИСПОЛНИТЕЛЬНОЙ ВЛАСТИ

В системе органов исполнительной власти важное значение имеет деятельность местных исполнительных органов государственной власти. В статье анализируются организационные вопросы деятельности структурных подразделений органов исполнительной власти на местах.

Ключевые слова: местные органы исполнительной власти, управление, Конституция.

THE ORGANIZATION AND ACTIVITY OF STRUCTURAL DIVISIONS OF LOCAL EXECUTIVE AUTHORITIES

The system of enforcement authorities is essential activities of local executive bodies of state power. The article examines the organizational issues of the structural units of executive authorities in the field.

Key words: local executive management, the Constitution.

Сведения об авторе: *Дж. Кодиров* – старший преподаватель кафедры конституционного права Таджикского национального университета. E-mail: jurabek0376@mail.ru. Телефон: (+992) 918-64-73-48

БАЪЗЕ АЗ МАСОИЛИ МАФҲУМ ВА МАЗМУНИ ИСТЕҲСОЛОТИ ИҶРО ОИД БА ПАРВАНДАҲОИ ҲУҚУҚВАЙРОНКУНИИ МАЪМУРӢ

Р.Н. Марифхонов
Донишгоҳи миллии Тоҷикистон

Иҷрои қарор оид ба парвандаҳои ҳуқуқвайронкунии маъмурӣ давраи ниҳии истеҳсолоти юрисдиксионӣ мебошад, ки дар доираи он чораҳои маҷбурсозии маъмурӣ татбиқ гардида, функсияҳои иҷтимоии давлат ба ҳадаф мерасанд. Иҷрои воқеи ҷазои маъмурии таъйиншуда самаранокӣ мурофияи юрисдиксионии маъмуриро нишон медиҳад.

Иҷрои қарор оиди таъйини ҷазои маъмурӣ дар низомии чораҳои пешгирикунӣ ҷойи асосиро ишғол намуда, мақсади пешгирӣ кардани шахс аз содири рафтори ношоямро дорад.

Таъйиноти ҳуқуқи истеҳсолоти иҷро оид ба парвандаҳои ҳуқуқвайронкунии маъмурӣ дар таъмини воқеи амалисозии қарор аз рӯи парвандаҳои ҳуқуқвайронкунии маъмурӣ ва татбиқи чораҳои муқарраршуда нисбат ба ҳуқуқвайронкунада ифода меёбад.

Истеҳсолоти иҷро оид ба парвандаҳои ҳуқуқвайронкунии маъмурӣ дар он вақт самара медиҳад, агар шартҳои иҷроӣ дар давраҳои гузаштаи истеҳсолот вобаста ба парвандаҳои ҳуқуқвайронкунии маъмурӣ пурра таъмин ва риоя гардида бошанд.

Қарор оид ба таъйини ҷазои маъмурӣ механизми истеҳсолоти иҷро оғоз мебахшад, ки аз он ҳуқуқ ва уҳдадорҳои субъектҳои муайян, аз ҷумла, ҳуқуқвайронкунада, субъектони юрисдиксияи маъмурӣ, мақомоти иҷрокунадаи ҷазои маъмурӣ ва ғ. ба вучуд меояд (боби 17, м.м. 216 - 227 КМҲМ ҶТ). Илова бар ин таъйини намуди ҷазои маъмурӣ шакли муқарраршудаи истеҳсолоти иҷро оид ба парвандаҳои ҳуқуқвайронкунии маъмурӣ муайян мекунад (боби 18, м.м. 228 - 247 КМҲМ ҶТ тартиби иҷро намудҳои ҷудогонаи ҷазои маъмуриро муқаррар мекунад). Як қатор ҳаракатҳои мурофиявӣ, ки ба иҷрои қарор муносибати бевосита доранд, дар ҷараёни баррасии парванда амалӣ мегарданд. Масалан, иҷрои қарор оиди таъйини ҷаримаи маъмурӣ, ки дар ҷойи содири ҳуқуқвайронкунии маъмурӣ амалӣ шуданаш мумкин аст.

Ҳамин тариқ, давраи иҷроӣ қарор бо дигар давраҳои истеҳсолот оид ба парвандаҳои ҳуқуқвайронкунии маъмурӣ алоқаи ногустастанӣ дошта, анҷоми истеҳсолот ва натиҷаи он мебошад.

Дар он ҳолат, агар қарор оид ба парвандаҳои ҳуқуқвайронкунии маъмурии содир шуда, иҷро нагардад, истеҳсолот дар ҳама давраҳои пешинааш бе натиҷа анҷомида, аз ба ҷойи таъсири пешгирикунанда ва тарбиявӣ расониданаш, таъсири манфӣ мерасонад.

Иҷроӣ қарор аз рӯйи парвандаҳои ҳуқуқвайронкунии маъмурӣ қисми таркибии истеҳсолот аз рӯйи парвандаҳои ҳуқуқвайронкунии маъмурӣ мебошад. Ин намуди фаъолияти ҳуқуқтатбиқкунӣ дорои функсияи худ, асоси меъёрӣ-ҳуқуқӣ ва мақоми махсуси амалисозанда мебошад.

Истеҳсолоти иҷро оид ба парвандаҳои ҳуқуқвайронкунии маъмурӣ, аз маҷмӯи ҳаракатҳои ҳуқуқтатбиқкунӣ ва ташкилӣ-техникии субъектҳои ваколатдор иборат мебошад. Ба ин ҳаракатҳои пайдарпай содиршаванда асоси ҳуқуқӣ мувофиқ ба мазмуни он, тартиб ва мӯҳлати амалисозии он, инчунин кафолатҳои ҳуқуқии ҳуқуқи иштирокчиёни истеҳсолоти иҷро зарур аст. Аз муқаммалӣ ва мураббафии ҷараёни ҳуқуқтатбиқкунӣ дар натиҷа самаранокии иҷтимоии фаъолияти ҳамаи механизми ҳуқуқӣ вобаста аст.

Иҷроиш қарор уҳдадорҳои муайяни мақомот (шахсони мансабдор) ва ҳуқуқвайронкунандагонро дар назар дорад, ки таъмини амалишавии онро дар ҳаёт ифода мекунад. Қонунгузори амалкунанда тартиби иҷроӣ қарор, ҷораҳо оид ба иҷроиш маҷбурии он ва мӯҳлати иҷроиро муқаррар мекунад.[1], [2]

Таҳлил нишон дод, ки айни ҳол тартиби иҷроӣ қарор оид ба парвандаҳои ҳуқуқвайронкунии маъмурӣ бо Кодекси муҳофизати ҳуқуқвайронкунии маъмурӣ, Қонуни ҚТ «Дар бораи истеҳсолоти иҷро» ва дигар санадҳои меъёрии ҳуқуқӣ танзим карда мешавад. Иҷроӣ бевосита қарор аз мақомот ва шахсони мансабдоре вобаста аст, ки масъули иҷро намудани қарор аз рӯйи парвандаҳои ҳуқуқвайронкунии маъмурӣ мебошанд (инчунин аз намуди ҷазои маъмурӣ).

Давраи иҷроӣ қарор оид ба парвандаҳои ҳуқуқвайронкунии маъмурӣ аз санадҳои махсуси танзимсозанда бархурдор аст. Фаъолияти мақомот ва шахсони мансабдори он, ки дар истеҳсолоти иҷро оид ба парвандаҳои ҳуқуқвайронкунии маъмурӣ иштирок мекунад, хусусияти ҳуқуқӣ дошта, ба муқаррароти меъёрӣ асос меёбанд.

Қарор оид ба таъйини ҷазои маъмурӣ санади асосии юрисдиксияи маъмурӣ мебошад. Дар истеҳсолоти иҷро фаъолият вобаста ба амалисозии ин санадҳо ҷойи асосиро ишғол мекунад. Гузашта аз ин, қарор оид ба таъйини ҷазои маъмурӣ, яке аз санадҳои юрисдиксияи маъмурӣ мебошад. Дигар намуди санадҳое, ки аз ҷониби суд ва мақомоти ваколатдор оид ба натиҷаи баррасии парвандаҳои ҳуқуқвайронкунии маъмурӣ содир мегарданд, танзими меъёрии мувофиқро оид ба фаъолияти иҷроиш талаб мекунад.

Ҳамин тариқ, ба сифати давраҳои асосии истеҳсолоти иҷро оид ба парвандаҳои ҳуқуқвайронкунии маъмурӣ метавон давраҳои зеринро номбар кард:

- қувваи қонунӣ пайдо кардани қарор оид ба парвандаи ҳуқуқвайронкунии маъмурӣ;

- нигаронидани қарор ба иҷрош;

- иҷроиш бевосита қарор оид ба парвандаи ҳуқуқвайронкунии маъмурӣ;

- анҷоми истеҳсолот оид ба иҷроӣ қарор.

Истеҳсолоти иҷро оид ба парвандаҳои ҳуқуқвайронкунии маъмурӣ – ҷараёни мураккаб буда, дар он мақомоти ваколатдор ва шахсони мансабдори гуногун иштирок мекунад. Дар асоси баррасии парванда мақомоти юрисдиксионӣ санади махсус - қарор аз рӯйи парвандаи ҳуқуқвайронкунии маъмурӣ содир мекунад. Махз

ҳамин қарор фақти ҳуқуқи ба вучудоии муносибати махсуси ҳуқуқӣ – маъмурию иҷроишӣ мегардад.

Дар муносибатҳое, ки дар қараёни истехсолоти иҷро оид ба парвандаҳои ҳуқуқвайронкунии маъмурӣ ба вучуд меоянд, на танҳо мақомоти ҳуқуқтатбиқкунанда дорои ҳуқуқҳои муайян нисбат ба ҳуқуқвайронкунанда мебошад, балки ҳуқуқвайронкунанда низ дорои ҳуқуқи ғайрӣ мебошад.

Бояд қайд кард, ки аз номи давлат дар муносибатҳои ҳифзӣ мақомоти ваколатдор ва шахсони мансабдори он, ки дорои ваколати ҳокимиятианд, иштирок мекунанд. Суд, мақомоти ваколатдори давлатӣ ва шахсони мансабдори он ҳуқуқдоранд аз номи давлат шахсони ҳуқуқвайронкунии маъмурӣ содиркардари ба ҷавобгарӣ кашида, ҷазо таъйин намоянд. Мақомоти мазкур дар муносибатҳои муайяни маъмурӣ-деликти ба сифати субъектони ҷазодиханда баромад мекунанд.

Қароре, ки дар натиҷаи баррасии парвандаи ҳуқуқвайронкунии маъмурӣ қабул мегардад, барои иҷро аз ҷониби мақомоти ҳокимияти давлатӣ, мақомоти худидоракунии шаҳрак ва деҳот, инчунин шахсони мансабдор, шаҳрвандон ва иттиҳодияҳои онҳо, шахсони ҳуқуқӣ, сарфи назар аз шакли ташкилию ҳуқуқиашон ҳатмӣ аст. Қарор оид ба парвандаи ҳуқуқвайронкунии маъмурӣ бояд аз лаҳзаи эътибори қонунӣ пайдо кардани он иҷро карда шавад (ухдадории иҷро қарор дар моддаи 217 КМҲМ ҚТ муқаррар шудааст). Маҳз қарор оид ба таъйини ҷазои маъмурӣ фақти ҳуқуқие мебошад, ки муносибати маъмурӣ-деликтии ҳифзиро ба муносибати ҷавобгариӣ шахси алоҳида табдил медиҳад.

Қарор оид ба парвандаи ҳуқуқвайронкунии маъмурӣ боиси ба вучудоии муносибати ҳуқуқӣ байни субъектони гуногун мегардад:

- мақомоти юрисдиксионе (шахси мансабдор), ки қарорро оид ба парвандаи ҳуқуқвайронкунии маъмурӣ содир намудааст ва ҳуқуқвайронкунанда, ки нисбат ба ӯ қарори мазкур содир шудааст;

- мақомоти юрисдиксионе (шахси мансабдор), ки қарорро оид ба парвандаи ҳуқуқвайронкунии маъмурӣ содир намудааст ва мақомоте, ки бевосита ба иҷрои қарор масъул аст;

- мақомоте, ки иҷрои қарорро амалӣ месозад ва шахсе, ки нисбат ба он қарор оид ба парвандаи ҳуқуқвайронкунии маъмурӣ бароварда шудааст.

Дар давраи иҷро қарор воқеан ҳуқуқи иштирокчиёни муносибати маъмурӣ-деликти, ки бо қарор оид ба парвандаи ҳуқуқвайронкунии маъмурӣ муайян шудааст, амалӣ мегардад.

Расидан ба мақсади истехсолоти иҷро асосан бо ғайрияти мақомот ва шахсони мансабдори он, ки дар иҷро қарор оид ба парвандаи ҳуқуқвайронкунии маъмурӣ иштирок мекунанд, таъмин мегардад. Мазмун истехсолоти иҷро бе муайян намудани низоми субъектони истехсолоти иҷро оид ба парвандаи ҳуқуқвайронкунии маъмурӣ, ташкили ғайрияти онҳо, муносибати байниҳамдигарии онҳо, ваколати онҳо амалӣ нашаванда аст.

Мазмун ва хусусияти қарор оид ба парвандаи ҳуқуқвайронкунии маъмурӣ ғайрияти махсуси мақомоти ваколатдор ва шахсони мансабдори онро оид ба иҷрои қарор дар назар дорад. Истехсолоти иҷро оид ба парвандаи ҳуқуқвайронкунии маъмурӣ на танҳо ғайрияти мақомот ва шахсони мансабдори ваколатдор, балки ғайрияти ҳуқуқвайронкунандаро низ дар бар мегирад.

Дар истехсолоти иҷро оид ба парвандаҳои ҳуқуқвайронкунии маъмурӣ мақомоти давлатии гуногун ва шахсони мансабдори он иштирок мекунанд. Ғайр аз ин, вазъи ҳуқуқӣ ва ҳаҷми ваколати онҳо оид ба иҷрои қарор оид ба парвандаи ҳуқуқвайронкунии маъмурӣ гуногун аст.

Истехсолоти иҷро оид ба парвандаи ҳуқуқвайронкунии маъмурӣ бо ваколати як мақомот маҳдуд намегардад. Дар бисёр ҳолат, иҷрои қарор оид ба парвандаи ҳуқуқвайронкунии маъмурӣ аз ҷониби як қатор субъектони истехсолоти иҷро амалӣ

мегардад. Бояд қайд кард, ки дар қатори мақомот, шахсони мансабдори юрисдиксияи маъмурӣ иҷроиши қарорро оид ба парвандаи ҳуқуқвайронкунии маъмурӣ иҷроҷиёни судӣ ва низоми бонкӣ низ амалӣ месозанд.

Ҳамин тариқ, истехсолоти иҷро аз рӯйи парвандаи ҳуқуқвайронкунии маъмурӣ аз маҷмӯи ғаъолияти ҳуқуктатбиқкунӣ ва ташкилӣ-техникии мақомоти ваколатдор ва шахсони мансабдори он иборат мебошад, ки оид ба амалисозии қарор аз рӯйи парвандаҳои ҳуқуқвайронкунии маъмурӣ ба вучуд омада, дар доираи нишондоди ҳуқуқӣ амалӣ мегардад.

Ба истехсолоти иҷро ҳамчун қисмати таркибии истехсолот оид ба парвандаи ҳуқуқвайронкунии маъмурӣ принципҳои юрисдиксионие хос мебошанд, ки ба мазмуни муносибати маъмурӣ-ҳуқуқии ҳамин давраи истехсолот оид ба парвандаи ҳуқуқвайронкунии маъмурӣ вобаста мебошад.

Принсипи асосӣ дар истехсолот оид ба парвандаи ҳуқуқвайронкунии маъмурӣ принсипи қонуният мебошад. Принсипи мазкур риояи бечунучарои қонун ва санадҳои меъёрию ҳуқуқиро аз ҷониби ҳамаи субъектони истехсолот дар назар дорад. Мутобиқи он иҷрои қарор оид ба парвандаи ҳуқуқвайронкунии маъмурӣ танҳо нисбат ба шахсоне, ки ҳуқуқвайронкунии маъмурӣ содир кардаанд, татбиқ мегардад. Истехсолоти иҷро аз ҷониби мақомоти ваколатдор ва шахсони мансабдори он дар доираи салоҳияташон амалӣ карда мешавад. Риояи талаботҳои қонунгузорӣ ҳангоми татбиқи чораҳои таъсиррасонӣ барои содири ҳуқуқвайронкунии маъмурӣ бо контрол ва назорати низомнок аз ҷониби мақомоти болоӣ ва шахсони мансабдори он, мақомоти прокуратура, инчунин дигар воситаҳои бо қонунгузорӣ муқарраргардида, таъмин мегардад.

Яке аз принципҳои муҳими истехсолоти иҷро оид ба парвандаи ҳуқуқвайронкунии маъмурӣ принсипи эҳтироми қадр ва номуси шахрванд мебошад. Иҷроиши қарор оид ба парвандаи ҳуқуқвайронкунии маъмурӣ метавонад бо маҳдудияти ҳуқуқ нисбат ба ҳуқуқвайронкунанда тавъам бошад, ки бо ҳабс, гирифтани ӯ мусодираи ашёе, ки олотӣ содир ё объекти бевоситаи ҳуқуқвайронкунии маъмурӣ мебошад, алоқамандӣ дошта бошад.

АДАБИЁТ

1. КМҲМ ҚТаз 22.07.2013с., №975 // АМО ҚТ. -2013. -№7. -М. 502; -2014. -№3.- М. 145; ҚҚТ аз 26.07, №1094.
2. Қонуни ҚТ Дар бораи истехсолоти иҷро аз 20 марти соли 2008, № 373 // АМО ҚТ.- 2008. -№ 3. - М.192; -2010. -№7. -М. 543; -2012. -№7. -М. 717.

К ВОПРОСУ О ПОНЯТИИ И СОДЕРЖАНИИ ИСПОЛНИТЕЛЬНОГО ПРОИЗВОДСТВА ПО ДЕЛАМ ОБ АДМИНИСТРАТИВНЫХ ПРАВОНАРУШЕНИЯХ

В статье рассмотрены и анализированы вопросы понятия и содержания исполнительного производства по делам об административных правонарушениях. А также выявлены особенности данного производства и предложен авторский вариант понятия исполнительного производства по делам об административных правонарушениях.

Ключевые слова: исполнительное производство, дела об административных правонарушениях, юрисдикционное производство, административно-юрисдикционное производство, административное принуждение, административное наказание.

IN REGARD TO THE CONCEPT AND THE CONTENT OF THE EXECUTIVE PROCEEDINGS IN CASES OF ADMINISTRATIVE OFFENSES

The issues of the concept and content of executive proceedings in cases of administrative offenses are discussed and analyzed in the article. The peculiarities of the production are shown in the article as well and the author's version is offered in regard to the concept of executive proceedings in cases of administrative offenses.

Key words: executive proceedings, cases of administrative offenses, jurisdictional process, administrative-jurisdictional process, administrative enforcement, administrative penalty.

Сведения об авторе: *Р.Н. Марифонов* – кандидат юридических наук, старший преподаватель кафедры конституционного права Таджикского национального университета. E-mail: marifhonov_r@mail.ru.

НИЗОМИ НАВИ МАҚОМОТИ ҲОКИМИЯТИ ИЧРОИЯ ДАР ҶУМҲУРИИ ТОҶИКИСТОН

Б.Ғ. Наимов

Донишгоҳи миллии Тоҷикистон

Дар давраи ҷаҳонишавӣ ва инкишофи босуръати либерализми ҳуқуқӣ ҳар як давлатро зарур аст, ки низоми ҳуқуқӣ-сиёсии худро дар сатҳи конститусионӣ ба талаботҳои ба онҳо мувофиқ мустаҳкам намояд. Конститусияи (Сарқонуни) Ҷумҳурии Тоҷикистон афкори пешқадами сиёсӣ ҳуқуқии ҷаҳониро дар бар гирифта, тавсифҳои моҳиятии давлат ва самти инкишофи ҷомеаро муайян менамояд. Аз ҷумла, бори аввал дар зинаи конститусионӣ принсипи «таҷзияи ҳокимият» мустаҳкам гардид, ки дастоварди бузурги хиради инсонӣ буда, аҳамияти муайянкунандаи хешро дар таҷрибаи давлатдорӣ ҷаҳонӣ собит намудааст. Ҳоло татбиқи ин қоида дар тарҳбандии конститусионии сохторҳои ҳокимиятӣ чун омили зарурии ташаккули давлати ҳуқуқбунёд эътироф меёбад. Назарияи таҷзияи ҳокимият неруи бузурги ташкилию ҳуқуқӣ дошта, татбиқи он на фақат тафрикаи функционалии идораи қорҳои давлатӣ, балки созмон ва инкишофи сохторҳои мушаххаси давлатиро тақозо менамояд, ки ба шохаҳои гуногун мутаалиқ буда, дар маҷмӯъ чун низоми ягонаи амалисозии ҳокимияти давлатӣ баромад менамоянд.

Ҷумҳурии Тоҷикистон баробари ба даст овардани соҳибхитӣ ва дар сатҳи конститусионӣ эътироф намудани тақсими ҳокимияти давлатӣ ба мақомоти қонунгузор, иҷроия ва судӣ (моддаи 9), масъалаи дар амал қорӣ намудани фаъолияти онҳо дар асоси принсипи «мувозинат ва боздорӣ» андешидани як қатор тадбирҳои мушаххасро талаб менамояд. Барои амалӣ сохтани ин мақсад нақши ҳокимияти иҷроия бағоят муҳим мебошад, чунки он ягона мақомоте мебошад, ки дар амалисозии тамоми соҳаҳои фаъолияти ҷамъиятӣ бевосита иштирок менамояд ва баҳри ҳалли ҳамагуна масъалаҳои бавҷудодада масъул ва манфиатдор мебошад.

Дар шароити муосир барои Тоҷикистон фаъолияти самарабахши ҳокимияти иҷроия, созмони низоми чандир ва кифоявии мақомоте, ки идораи давлатии ҳамаҷузро амалӣ месозанд, аҳамияти махсус касб менамояд. Тавсифи воқеии ҳокимияти иҷроия нишондиҳандаи зинаи рушди давлат буда, ин ҳолат бешубҳа, аҳамияти онро дар низоми давлатдорӣ муосир ошкор месозад. Ҳокимияти иҷроия олотӣ асосии идоракунии давлатӣ аст ва аз ин рӯ, зарурияти айни дошта, тавре дар адабиёти ҳуқуқӣ асоснок таъкид мегардад, аксар чун фаъолияти ташкилии давлат баромад мекунад.

Проблемаҳои фаъолияти ҳокимияти иҷроия дар шароити ислоҳоти низоми идораи давлатӣ, ки дар Тоҷикистон тайи чанд сол расман сурат дорад, ба аҳамияти махсус молиқ аст. Вазифаҳои навбатӣ дар ин самт ҳар сол дар Паёми Президенти кишвар ба Маҷлиси Олӣ мушаххас гардонида мешаванд. Аз ҷумла, дар Паёми Президент аз соли 2006-ум ислоҳоти идораи давлатӣ чун «яке аз самтҳои муҳими таъмини рушди мамлакат» шинохта шуда, таъкид мегардид, ки он ба мураттабсозии идораи давлатӣ, тақмили мансабҳо ва сохтори вазоратҳо вобаста ба шароити иқтисоди бозорӣ, аз байн бурдани функцияҳои тақрорӣ, таъмини шаффофият ва самарабахшии фаъолияти сохторҳо ва хизматчиёни давлатӣ нигаронида шудааст [1].

Низоми мақомоти иҷроияи ҳокимияти давлатӣ - маҷмӯи мақомоте, ки таҳти тобеияти якдигар (муносибатҳои иерархӣ) қарор дошта, функцияҳои идоракунии давлатиро мустақилона ва дар ҳамкорӣ мутақобила татбиқ менамоянд ва ба

мақомоти иҷроияи марказӣ ва маҳаллии ҳокимияти давлатӣ тақсим мешаванд. Мақоми иҷроияи марказии ҳокимияти давлатӣ - мақоми, ки дар асоси ваколати ба он воғузорнамудаи Президенти Ҷумҳурии Тоҷикистон ё Ҳукумати Ҷумҳурии Тоҷикистон функсияҳои таҳияву татбиқи сиёсати давлатӣ дар соҳаи муқарраргардидаи фаъолият ва дигар функсияҳои иҷроияро мутобиқи санадҳои меъёрии ҳукукии Ҷумҳурии Тоҷикистон амалӣ менамояд [3].

Баъди ба даст овардани истиқлолияти давлатӣ Ҷумҳурии Тоҷикистон ба низоми нави ҳуқуқӣ ва идоракунии ворид гашт ва онро дар Конститутсияи (Сарқонун)-и худ мустаҳкам намуд [3]. Аммо то қабули ин санади муҳими тақдирсоз тарзи ташкил, фаъолият ва ҳолати ҳукукии мақомоти ҳокимияти иҷроия ба таври бояду шояд танзими ҳукукии худро наёфта буд. Аввалин ислоҳоти ҳуқуқӣ оид ба ҷобачогузории сотори Ҳукумати Ҷумҳурии Тоҷикистон дар асоси Фармони Президенти Ҷумҳурии Тоҷикистон аз 3 декабри соли 1994.№7 «Дар бораи тасдиқ намудани сохтори Ҳукумати Ҷумҳурии Тоҷикистон» [4] ба роҳ монда шуд. Санади мазкур аввалин иқдом дар сатҳи мустаҳкамнамои ва банизомдарории самтҳои фаъолияти Ҳукумат буд ва бешак дар инкишофи минбаъдаи соҳаи мазкур заминаи воқеӣ гузошт. Он то андозае дурнамои мақомоти ҳокимияти иҷроияро муайн намуд, вале ҳамоно ҳам таъсири низоми шӯравиро баргараф карда наметавонист.

Дар натиҷаи ворид намудани тағйиру иловаҳо ба Конститутсияи (Сарқонуни)-и Ҷумҳурии Тоҷикистон аз соли 1999 ва дар заминаи он қабул намудани як қатор санадҳои меъёрии ҳуқуқӣ зарурати ислоҳоти сохтори мақомоти ҳокимияти иҷроия ба миён омад. Лекин сабаби асосие, ки беш аз ҳама ба тақмили сохтори мақомоти ҳокимияти иҷроия водор мекард ин инкишоф ва рушд кардани муносибатҳои соҳаҳои ҷамъитӣ буд. Ворид шудани Ҷумҳурии Тоҷикистон ба созмони ташкилотҳои байналмиллалӣ ва эътрофи як қатор санадҳои меъёрии ҳуқуқӣ онҳо самтҳои фаъолияти мақомоти ҳокимияти иҷроияро васеъ намуданд. Давлатро зарур омад, ки бо созмонҳои байналмилалӣ ва давлатҳои алоҳида шартномаҳои дучонибаю бисёрҷониба оид ба масъалаҳои сиёсӣ, иқтисодӣ, иҷтимоӣ, фарҳангӣ ва амниятӣ мувофиқа бандад.

Бо дар назардошти ин ҳама талаботҳо Президенти Ҷумҳурии Тоҷикистон аз 4 июли соли 2002 №853 Фармон «Дар бораи системаи мақомоти марказии ҳокимияти иҷроияи Ҷумҳурии Тоҷикистон»-ро [5] баровард, ки дар асоси он сохтори ҳокимияти иҷроия тақмил дода шуд. Дар фармони номбурда мафҳумҳои зиёд ва доираи фаъолияти идораю муассисаҳо шарҳ дода шуданд, аз қабili мақомоти назди Президенти Ҷумҳурии Тоҷикистон, вазорати Ҷумҳурии Тоҷикистон, кумитаи давлатии Ҷумҳурии Тоҷикистон, идораҳои назди Ҳукумати Ҷумҳурии Тоҷикистон ва мақомоти дигари марказии ҳокимияти иҷроияи Ҷумҳурии Тоҷикистон. Ҳамчунин дар он номгӯй ва иерархияи мақомоти марказии ҳокимияти иҷроия.

Боиси зикр аст, ки аз соли 1994 то инҷониб дар хусуси тақмили сохтори таркибии мақомоти ҳокимияти иҷроия фармонҳои зиёде аз ҷониби Президенти Ҷумҳурии Тоҷикистон содир шудаанд, ки номгӯйи онҳо зиёд аст. Аммо мо тасмим гирифтаем, ки ду фармони охирашро яъне фармони соли 2006 ва 2013-ро зерин таҳлили муқоисавӣ қарор диҳем.

Ислоҳоти соли 2006-ум дар асоси Фармони Президенти Ҷумҳурии Тоҷикистон аз 30 ноябри соли 2006, №9 «Дар бораи тақмили сохтори мақомоти марказии ҳокимияти иҷроияи Ҷумҳурии Тоҷикистон» [6] гузаронида шуд, ки он сохтори мақомоти марказии ҳокимияти иҷроияро муқаррар намуд.

Ҳамчунин дар асоси фармони мазкур идораҳои назди Ҳукумати Ҷумҳурии Тоҷикистон, мақомоти дигари марказии ҳокимияти иҷроияи Ҷумҳурии Тоҷикистон таъсис дода шуданд. Дар ин замина мақомоти зиёди ҳокимияти иҷроия тағйири ном ва аз нав таъсис дода шуданд ё ин ки бо ҳам якҷоя карда шуданд ё ҷудо таъсис дода шуданд. Ба зумраи онҳо як қатор вазоратҳо, кумитаҳои давлатӣ, идораҳо, агентҳо

ва департаментҳо дохил мешаванд, ки номгӯи онҳо зиёда аз 26-тaro ташкил медиҳад.

Ин ҳама тағйиротҳо ва такмилдиҳиҳо дар сохтори мақомоти ҳокимияти иҷроия дорoi омилҳои ба худ хоси ташкилӣ-ҳуқуқӣ мебошад, ки дар инҳо ифода меёбад:

Якум, самтҳои фаъолияти мақомоти ҳокимияти иҷроия мушаххас гардонида мешавад;

Дуюм, масъулияти онҳоро дар самти иҷроиши вазифаҳояшон ҷоннок мегардонад ва онҳоро водор месозад, ки мавқеашонро дар ҷомеа нигоҳ доранд, то он ки боиси тағйиру барҳамдиҳӣ нагарданд;

Сеюм, ба сарфи барзиёди маблағҳои бучети давлатӣ хотима мегузорад ва боиси ба самти мақсаднок равона кардани онҳо мегардад. Ислоҳотҳои аз ҳад зиёди ҳуқуқӣ дар соҳаи такмили сохтори мақомоти ҳокимияти иҷроия на ҳамеша боиси такмил додани низоми ҳуқуқӣ ва идоракунии мегардад. Сабаби асосии ин норасоӣҳо аз мавҷудияти омилҳои зерин вобастагии зич дорад:

- нофаҳмо ва гуногун тафсиру таҳлил шудани меъёрҳои қонунгузории соҳа, ки тағйиру иловаҳоро талаб менамояд;

- бемаврид ва бедарназардошти талаботҳои ҷомеа қабул намудани қонунҳои соҳавӣ, ки амалисозии онҳо таъсиси мақомоти навро талаб мекунад, ё ин ба зиммаи мақомоти мавҷудбуда масъулияти иловагиро мегузорад;

- беътиноии мақомотро нисбат ба вазифаҳои ба зиммааш гузошташуда оварда мерасонад ё такроршавии функцияҳои мақомотро нисбат ба ваколатҳои яқдигар ба миён меорад;

- аз ҳад зиёд бор намудани ваколатҳо ба зиммаи мақомот ё баръакс кам намудани ваколатҳо, ки аслан иҷроиш ва амалисозии зарурии онҳоро номумкин мегардонад;

- нарасидани мутахассисони соҳибкасб ва қобилиятнок дар мақомоти ҳокимияти иҷроия. Аслан камбудии асоси ин камбудии кадрӣ мебошад, ки бартараф намудани он боиси худ аз худ аз байн рафтани камбудии дигар мегардад. Барои рафъи он ҳарчи бештар ҷалб намудани мутахассисони соҳибкасб ва ботаҷриба ба иҷрои вазифаҳо мебошад.

Барои боз ҳам равшан намудани моҳияти масъала мехоҳем мазмуни мухтасари Фармони Президенти Ҷумҳурии Тоҷикистон аз 19 ноябри соли 2013, №12 «Дар бораи такмили мақомоти иҷроияи ҳокимияти давлатии Ҷумҳурии Тоҷикистон» [7], ки воқеан ҳам аз ислоҳотҳои пешин фарқ дошта дар такмили бамавриди сохтори мақомоти ҳокимияти иҷроия нақши беназир дорад нишон диҳем.

Чунончи, бо мақсади ташаккули низоми самараноки идоракунии давлатӣ ҷиҳати таъмини банақшагирии стратегӣ ва рушди устувори иқтисодию иҷтимоии мамлакат, бо дарназардошти муқаррароти Қонуни Ҷумҳурии Тоҷикистон «Дар бораи низоми мақомоти идоракунии давлатии Ҷумҳурии Тоҷикистон» ва мутобиқи моддаи 69 Конститутсияи (Сарқонуни) Ҷумҳурии Тоҷикистон Президенти Ҷумҳурии Тоҷикистон фармонашро дар чунин шакл содир намуд:

Мувофиқи он:

- ба низоми мақомоти идоракунии давлатӣ вазоратҳо, кумитаҳои давлатӣ, кумитаҳо, хадамот, агентҳо ва саридораҳо дохил мешаванд;

- вазифаҳои мақомоти идоракунии давлатие, ки роҳбарии фаъолияти онҳоро Президенти Ҷумҳурии Тоҷикистон ва Ҳукумати Ҷумҳурии Тоҷикистон амалӣ менамоянд, дар низомномаҳои ин мақомот, ки мутобиқан бо фармонҳои Президенти Ҷумҳурии Тоҷикистон ва қарорҳои Ҳукумати Ҷумҳурии Тоҷикистон тасдиқ мегарданд, муайян карда мешаванд;

- ҷиҳати роҳ надодан ба сӯйистифода аз фишангҳои дохилисоҳавӣ барои ҷимояи манфиатҳои дохилиидоравӣ, муносибати байниҳамдигарии вазорату кумитаҳои

давлатӣ бо хадамот ва агентҳои низоми онҳо тибқи қонунҳо ва дигар санадҳои меъёрии ҳукукии Ҷумҳурии Тоҷикистон ба роҳ монда мешавад.

Вазорати энергетика ва саноати Ҷумҳурии Тоҷикистон ба Вазорати энергетика ва захираҳои оби Ҷумҳурии Тоҷикистон табдил дода шавад.

Муқаррар карда шавад, ки вазифаҳои марбут ба саноат аз доираи ваколатҳои Вазорати энергетика ва захираҳои оби Ҷумҳурии Тоҷикистон бароварда шуда, иҷрои вазифаҳои марбут ба пешбурди сиёсати об аз Вазорати мелиоратсия ва захираҳои об ба Вазорати энергетика ва захираҳои оби Ҷумҳурии Тоҷикистон гузаронида мешаванд.

Вазорати саноат ва технологияҳои нави Ҷумҳурии Тоҷикистон таъсис дода шавад. Муқаррар карда шавад, ки вазифаҳои марбут ба саноат аз доираи ваколатҳои Вазорати энергетика ва саноати Ҷумҳурии Тоҷикистон бароварда шуда, ба Вазорати саноат ва технологияҳои нави Ҷумҳурии Тоҷикистон вогузор мегарданд.

Вазорати маорифи Ҷумҳурии Тоҷикистон ба Вазорати маориф ва илми Ҷумҳурии Тоҷикистон табдил дода шавад. Муқаррар карда шавад, ки вазифаҳои пешбурди сиёсати илм аз доираи ваколатҳои Академияи илмҳои Ҷумҳурии Тоҷикистон бароварда шуда, ба Вазорати мазкур вогузор мегарданд.

Вазорати меҳнат ва ҳифзи иҷтимоии аҳолии Ҷумҳурии Тоҷикистон ба Вазорати меҳнат, муҳоҷират ва шуғли аҳолии Ҷумҳурии Тоҷикистон табдил дода шавад. Муқаррар карда шавад, ки Хадамоти муҳоҷирати назди Ҳукумати Ҷумҳурии Тоҷикистон ба низоми Вазорати меҳнат, муҳоҷират ва шуғли аҳолии Ҷумҳурии Тоҷикистон шомил карда мешавад.

Вазорати тандурустии Ҷумҳурии Тоҷикистон ба Вазорати тандурустӣ ва ҳифзи иҷтимоии аҳолии Ҷумҳурии Тоҷикистон табдил дода шавад. Муқаррар карда шавад, ки вазифаҳои марбут ба ҳифзи иҷтимоии аҳолии Вазорати меҳнат ва ҳифзи иҷтимоии аҳолии Ҷумҳурии Тоҷикистон ба Вазорати тандурустӣ ва ҳифзи иҷтимоии аҳолии Ҷумҳурии Тоҷикистон гузаронида шуда, Хадамоти давлатии ташҳиси тиббӣю иҷтимоии Вазорати меҳнат ва ҳифзи иҷтимоии аҳолии Ҷумҳурии Тоҷикистон ба тобеияти идоравии Вазорати тандурустӣ ва ҳифзи иҷтимоии аҳолии Ҷумҳурии Тоҷикистон гузаронида мешавад.

Кумитаи давлатии заминсозӣ ва геодезии Ҷумҳурии Тоҷикистон Кумитаи давлатии идораи замин ва геодезии Ҷумҳурии Тоҷикистон номгузорӣ карда шавад.

Кумитаи оид ба корҳои дини назди Ҳукумати Ҷумҳурии Тоҷикистон Кумитаи оид ба корҳои дин, танзими анъана ва ҷашну маросимҳои миллии назди Ҳукумати Ҷумҳурии Тоҷикистон номгузорӣ карда шавад.

Агентии сохтмон ва меъморӣ назди Ҳукумати Ҷумҳурии Тоҷикистон ба Кумитаи меъморӣ ва сохтмони назди Ҳукумати Ҷумҳурии Тоҷикистон табдил дода шавад.

Саридораи назорати давлатии бехатарии корҳо дар саноат ва соҳаи кӯҳкорӣ назди Ҳукумати Ҷумҳурии Тоҷикистон ба Хадамоти назорати давлатии бехатарии корҳо дар саноат ва соҳаи кӯҳкорӣ назди Ҳукумати Ҷумҳурии Тоҷикистон табдил дода шавад.

Агентии хоҷагии ҷангали назди Ҳукумати Ҷумҳурии Тоҷикистон таъсис дода шавад. Муқаррар карда шавад, ки Муассисаи давлатии хоҷагии ҷангал ва шикори Кумитаи ҳифзи муҳити зисти назди Ҳукумати Ҷумҳурии Тоҷикистон ба низоми Агентии мазкур шомил карда мешавад.

Агентии бехдошти замин ва обёрии назди Ҳукумати Ҷумҳурии Тоҷикистон таъсис дода шавад. Муқаррар карда шавад, ки вазифаҳои марбут ба бехдошти замин ва обёрии вазорати барҳамдодашудаи мелиоратсия ва захираҳои оби Ҷумҳурии Тоҷикистон ба агентии мазкур вогузор мегарданд.

Агентии давлатии суғуртаи иҷтимоӣ ва нафақаи Ҷумҳурии Тоҷикистон ба Агентии суғуртаи иҷтимоӣ ва нафақаи назди Ҳукумати Ҷумҳурии Тоҷикистон табдил дода шавад.

Бо мақсади пешбурди ислоҳот дар низоми идоракунии маҳал, ҳамоҳангсозии фаъолияти мақомоти иҷроияи маҳаллии ҳокимияти давлатӣ ва мақомоти худидоракунии маҳаллӣ, мусоидат дар рушди баробари минтақаҳои кишвар Кумитаи рушди маҳалли назди Президенти Ҷумҳурии Тоҷикистон таъсис дода шавад.

Раёсати хизмати давлатии назди Президенти Ҷумҳурии Тоҷикистон ба Агентии хизмати давлатии назди Президенти Ҷумҳурии Тоҷикистон табдил дода шавад [7].

Агар фармони охирро бо фармонҳои пешин муқоиса намоем бачунин ҳулоса омадан мумкин аст, ки фармони мазкур дорои чунин аломатҳои фарқкунанда мебошад:

1. Дар он мақомоти ҳокимияти иҷроия дар асоси принципи соҳаи муносибати ҷамъиятӣ таъсис ва муттаҳид карда шуданд.

2. Низоми мақомоти ҳокимияти иҷроия сода карда шуда, самтҳои фаъолияти онҳо мушаххас карда шуданд.

3. Мақомоти гуногуни ҳокимияти иҷроия тағйири ном карда шуданд, ки аз бисёр ҷиҳат ба функцияи онҳо мувофиқат мекунанд.

Ин масъала на танҳо дар амалияи давлатӣ мавриди тақмил қарор дорад, балки дар илми ҳуқуқи маъмурӣ низ диққати олимони соҳаро ба худ ҷалб намудааст. Ва аз ҷониби онҳо таснифҳои зиёд пешниҳод карда шудааст, ки яке аз маъмултарини онҳо ин тарҳи пешниҳоднамудаи олими рус Солдатов А.П. мебошад [8, с.147]. Ӯ низоми мақомоти ҳокимияти иҷроияро вобаста ба асосҳои зерин таснифбандӣ менамояд:

- вобаста ба сохтори давлатӣ ва ҳудуди фаъолият;
- вобаста аз рӯйи характери ваколаташон;
- вобаста аз рӯйи тартиби ҳалли масъалаҳои идорӣ;
- вобаста аз рӯйи тарзи таъсисдиҳӣ;
- вобаста аз рӯйи шакли ташкилӣ – ҳуқуқӣ.

Ҳулоса, дар адабиётҳои ҳуқуқии илмӣ чунин ақида мавҷуд аст, ки тағйири ном ва якҷоякунию аз ҳам ҷудосозии мақомоти ҳокимияти иҷроия тақмили ҷидди дар низоми мақомоти ҳокимияти иҷроия ҳисобида намешавад. Барои он ки тағйирот самараро ҷиддӣ бахшад, бояд дар он самтҳои фаъолият ва дурнамои он муосир ва мукамал гардонида шавад. Аммо пӯшида нест, ки низоми мақоти ҳокимияти иҷроия дар ҳолати рушд ва инкишоф қарор дорад ва умед аст, ки бо баробари рушди инкишоф ёфтани соҳаҳои иқтисодӣ, иҷтимоӣ ва ҳуқуқӣ он низ ба сатҳи камолоти худ мерасад.

Мақсади асосии Конститутсия дар соҳаи идораи давлатӣ созмони ҳокимияти иҷроия пурзӯр мебошад. Ҷомеа низ дар роҳи гузариш ба асосҳои бозаргонӣ ва пешравии ислоҳоти иҷтимоӣ-иқтисодӣ ба ҳокимияти иҷроияи фаъол ва муқтадир ниёз дорад. Аз ин рӯ, ҳеле муҳим ва зарур аст, ки замимаи дар Конститутсия мустаҳкам гаштаи ҳокимияти иҷроия дар қонунгузорию қорӣ таҳриф наёфта, инкишофи босубот ва мантиқи асоснок пайдо намояд. Мутаассифона, таҳлили меъёрҳои конституционӣ ва муқоисаи онҳо бо санадҳои қорӣ қонунгузорӣ дар соҳаи идора собит менамоянд, ки қонунгузор на ҳамеша аз уҳдаи иҷрои ин вазифаи масъулиятнок мебарояд. Самти фаъолияти мақомоти ҳокимияти иҷроия ҳанӯз ҳам танзими дақиқи ҳуқуқӣ наёфтааст, зиёда аз он-вазъи имрӯзаи иқтисодӣ дар санадҳои меъёрии соҳаи идора инъикоси дуруст надорад. Ба ақидаи мо, чунин вазъ, пеш аз ҳама, аз он сабаб сар зада, ки замимаи «таҷзияи ҳокимият» чун арзиши бузурги иҷтимоӣ ва самараро имконоти он аз ҷониби афкори ҷомеа ба пуррагӣ дарк ва қабул нашудааст. Тасаввуротиҳои қуҳнаи содалавҳона нисбат ба ҳокимият ва ҳокимиятдорӣ қувват доранд. Масалан, ҳанӯз ҳам дар санадҳои навини қонунгузорӣ ва ҳатто асару

мақолаҳои илмӣ охири ҷабҳи «мақомоти ҳокимияти давлатӣ ва идора», «мақомоти ҳокимият ва идора истифода мегарданд, ки ба замидаи нави расмӣ ҳокимияти давлатӣ ҷандон мувофиқ нестанд.

Ҳамин тавр, афкори боло аз он шаҳодат медиҳад, ки ҳокимияти иҷроия дар қаламрави Ҷумҳурии Тоҷикистон дар зинаи ташаккули қарор дорад. Аз рӯи ҳислат ва шакли ташкил сохторҳои ҳокимияти иҷроия, муносибатҳо дар соҳаи идораи давлатӣ ҳанӯз ҳам таркиб наёфта ва ноустувор буда, расмияти пурраи сиёсӣ-ҳуқуқӣ ва иқтисодӣ нагирфтаанд.

АДАБИЁТ

1. Паёми Президенти Ҷумҳурии Тоҷикистон ба Маҷлиси Олии Ҷумҳурии Тоҷикистон. - Душанбе, 20 апрели соли 2006.
2. Қонуни Ҷумҳурии Тоҷикистон «Дар бораи низоми мақомоти идоракунии давлатии Ҷумҳурии Тоҷикистон» (АМОҶТ с.2012. -№4. -Мод.278)
3. Конститутсия (Сарқонуни) Ҷумҳурии Тоҷикистон. -Душанбе, 2003.
4. Фармони Президенти Ҷумҳурии Тоҷикистон аз 3 декабри соли 1994, №7 «Дар бораи тасдиқ намудани соҳтори Ҳукумати Ҷумҳурии Тоҷикистон». ҚПҶ ҚТ. -2002.
5. Фармони Президенти Ҷумҳурии Тоҷикистон «Дар бораи системаи мақомоти марказии ҳокимияти иҷроияи Ҷумҳурии Тоҷикистон» аз 4 июли соли 2002. -№853. ҚПҶ ҚТ. -2002 июл.
6. Фармони Президенти Ҷумҳурии Тоҷикистон «Дар бораи тақмили соҳтори мақомоти марказии ҳокимияти иҷроияи Ҷумҳурии Тоҷикистон» аз 30 ноябри соли 2006, №9 ҚПҶ ҚТ. 2006 ноябр (дар тақмили фармони ПҚТ аз 09.03.2010, №832.)
7. Фармони Президенти Ҷумҳурии Тоҷикистон аз 19 ноябри соли 2013, №12 «Дар бораи тақмили мақомоти иҷроияи ҳокимияти давлатии Ҷумҳурии Тоҷикистон» ҚПҶ ҚТ.
8. Солдатов А.П. Административное право Российской Федерации /А.П. Солдатов. - М., 2006. -С.147.

НОВАЯ СИСТЕМА ОРГАНОВ ИСПОЛНИТЕЛЬНОЙ ВЛАСТИ В РЕСПУБЛИКЕ ТАДЖИКИСТАН

Исполнительная власть - политико-правовая категория, указывающая на существование государственной власти, которая призвана исполнять законы, обеспечивать функционирование государственных органов, защищать права и свободы человека, поддерживать общественный порядок и безопасность. Исполнительная власть осуществляется в форме государственного управления в лице системы органов исполнительной власти. В статье анализируется функционирующая в настоящий момент система органов исполнительной власти.

Ключевые слова: исполнительная власть, государство, управление, Правительство.

NEW SYSTEM OF EXECUTIVE POWER IN THE REPUBLIC OF TAJIKISTAN

Executive power - political and legal category, point to the existence of the government, which aims to enforce the laws, to ensure the functioning of state bodies to protect human rights and freedoms, to maintain public order and safety. Executive power is exercised in the form of government in the face of the system of executive power. The article analyzes the functioning at the moment the system of executive power.

Key words: the executive, the government, the management of the Government.

Сведения об авторе: *Б. Наимов* – ассистент кафедры конституционного права Таджикского национального университета. E-mail: khovalingsity@mail.ru. Телефон: 985-90-91-58

ВОПРОСЫ РЕАЛИЗАЦИИ ИЗБИРАТЕЛЬНЫХ ПРАВ ГРАЖДАН

С.О. Наимова

Таджикский национальный университет

В условиях строительства правового демократического государства объективно возрастает актуальность проблем, связанных с институтами свободных выборов, народного представительства, совершенствованием законодательства, регламентирующего избирательную систему и избирательный процесс. Достаточно отметить, что в своих посланиях Маҷлиси Оли Президент Республики Таджикистан Э. не раз обращал внимание на данный вопрос.

Действующая Конституция Республики Таджикистан торжественно провозгласила проникнутые гуманизмом нормы и принципы: «Человек, его права и свободы являются высшей ценностью. Признание, соблюдение и защита прав и свобод человека и гражданина – обязанность государства» (ст.5).

Основные положения Конституции об отношениях государства и личности конкретизированы в последующих статьях главы 2 Конституции, применительно к различным сферам жизни и деятельности человека и гражданина. Данные нормы и принципы имеют большую юридическую и социальную ценность. Определяющую роль среди этих ценностей играют политические права гражданина Республики Таджикистан, которые регламентируют конституционные основы осуществления власти, участия граждан в делах государства как основного звена политической системы страны. Речь в первую очередь идет, о формах непосредственной демократии, об избирательных правах, праве на участие в референдуме граждан Республики Таджикистан, об их участии в управлении делами государства. В действующей Конституции хотя и отсутствует глава, регламентирующая избирательную систему, но закреплены базовые политические права граждан: права избирать и быть избранным и право на равный доступ к государственной службе.

Специфика избирательного права, закрепленного непосредственно в Конституции, состоит в том, что оно конкретизируется и наполняется реальным юридическим содержанием текущим законодательством о выборах. Правовой статус гражданина Республики Таджикистан как избирателя наиболее полно представлен в трех Конституционных законах – «О выборах Президента РТ», «О выборах Маджлиси Оли РТ» и «Выборах местных маджлисов народных депутатов».

В этом вопросе хотелось бы отметить, что регулирование избирательных отношений в трех нормативных актах усложняет реализацию данного права как единого целого. Сложность решения данного вопроса заключается в том, что граждане, по сути, наделяются тремя различными статусами при проведении выборов. Другой проблемой является то, что, во многих отношениях данные законы дают различное толкование одних и тех же правовых элементов. В этой связи, мы согласны с позицией авторов, которые считают необходимым принятие единого нормативного акта в сфере избирательного права. [1], [2].

Граждане РТ как основные субъекты избирательного права и участники избирательного процесса наделены широким кругом прав и некоторыми юридическими обязанностями, которые в совокупности образуют их избирательно-правовой статус. При этом стоит обратить внимание на то, что Конституция, избирательные законы устанавливают минимальное число юридических обязанностей гражданина в сфере выборов и референдума.

Главным из них является требование, закрепленное в статье 46 Конституции РТ, в соответствии с которой, граждане обязаны соблюдать Конституцию РТ и законы.

Другие обязанности можно усмотреть в нормах избирательного законодательства. Так, к их числу могут быть отнесены следующие требования: - представление в избирательную комиссию необходимого числа подписей избирателей, внесение избирательного залога, и т.д. Эти обязанности применяются при осуществлении пассивного избирательного права. Однако, на граждан, действующих в рамках активного избирательного права, в законодательстве не предусмотрены обязанности, за исключением некоторых деталей, вроде как обязанность расписаться в получении избирательного бюллетеня (бюллетеней), заполнить избирательный бюллетень в специально оборудованной кабине для тайного голосования и т.д.

Таким образом, как показывает анализ правового статуса избирателя в Республике Таджикистан, он не установлен отдельным законом или иным нормативным правовым

актом, а складывается из норм Конституции, конституционных законов о выборах. Ему присущи следующие юридические характеристики.

Во-первых, избирателем признается гражданин РТ, обладающий активным избирательным правом. В соответствии с Конституцией РТ и избирательным законодательством таким правом обладают и, следовательно, являются избирателями граждане РТ, достигшие 18 лет, за исключением тех, которые решением суда признаны недееспособными или находятся в местах лишения свободы по приговору суда.

Во-вторых, основным условием реализации активного избирательного права является регистрация гражданина в качестве избирателя и последующее включение в список избирателей.

В-третьих, гражданин может быть назначен в установленном порядке наблюдателем на выборах, доверенным лицом кандидата и членом избирательной комиссии любого уровня.

В-четвертых, граждане признаются субъектами агитационной деятельности, им принадлежит право в допускаемых законом формах и законными методами проводить предвыборную агитацию за кандидатов, списки кандидатов или против них.

В-пятых, гражданин имеет право на ознакомление с итогами голосования и результатами выборов в целом в соответствующей избирательной комиссии.

Таким образом, анализ избирательной правосубъектности граждан РТ свидетельствует о том, что они, будучи обладателями активного и пассивного избирательного права, вправе входить в избирательные правоотношения с широким кругом органов и должностных лиц по широкому кругу вопросов, связанных с осуществлением активного и пассивного избирательного права. Исходя из этого, можно утверждать, что граждане обладают широким кругом полномочий, что позволяет им быть решающей фигурой избирательного процесса.

ЛИТЕРАТУРА

1. Имомов А.И. Ҳуқуқи конституционии Ҷумҳурии Тоҷикистон / А.И. Имомов - Душанбе 2012.
2. Диноршоев А.М. Конституционные основы разделения властей в Республике Таджикистан /А.М. Диноршоев. - Душанбе 2007.

ВОПРОСЫ РЕАЛИЗАЦИИ ИЗБИРАТЕЛЬНЫХ ПРАВ ГРАЖДАН

Специфика избирательного права, закрепленного непосредственно в Конституции, состоит в том, что они конкретизируются и наполняются реальным юридическим содержанием текущим законодательством о выборах. В статье рассматриваются наиболее актуальные вопросы реализации избирательных прав граждан.

Ключевые слова: выборы, правовой статус, избиратель.

QUESTIONS OF REALIZATION OF ELECTORAL RIGHTS OF CITIZENS

Specificity suffrage enshrined directly in the Constitution, is that they are specified and are filled with real legal content of current legislation on elections. The article deals with the most pressing issues of implementation of the electoral rights of citizens.

Key words: elections, legal status, the voter.

Сведения об авторе: *С. Наимова* – ассистент кафедры конституционного права Таджикского национального университета. Email: star-tj@mail.ru. Телефон: 918-61-83-92

ШАКЛҲОИ РАСМИЁТИИ ШАРИКИИ ДАВЛАТӢ ВА БАХШИ ХУСУСӢ ДАР ИДОРАКУНИИ АМВОЛИ ДАВЛАТӢ

Х.О. Ойев

Донишгоҳи миллии Тоҷикистон

Идоракунии давлатӣ ин фаъолиятест, ки барои басомонрасонии амалҳои позитивӣ (созандагӣ) равона карда шуда, он дар ин ё он шакли объективӣ ифода мегардад. Ва агар фаъолияти маъмурӣ дар ин ё он шакли расмиётӣ ифода нагардад, ин худ бояд беамалӣ ва ё иҷро накардани вазифаҳои ҳокимиятӣ баҳо дода шавад. Амалҳое, ки дар дораи ин фаъолият содир карда мешаванд, онҳо бо тафсил ва дар алоқамандӣ ба роҳ монда шуда, бо мафҳумҳои ҷамъбасткунандаи қоида, тартибот, масъалагузорӣ, муҳокима, бақайдгирӣ, мувофиқасозӣ, коргузорӣ ва ғайра ифода карда мешаванд. Дар фаъолияти амалисозии функсияҳои контролӣ (назоратӣ) бошад, мушоҳида, санчиш, озмоиш, ревизия ва ғайра истифода мешаванд.

Мафҳуми расмиёти маъмурӣ аз лиҳози қонунгузорӣ дар моддаи 1 Кодекси расмиёти маъмурии Ҷумҳурии Тоҷикистон (КРМ ҶТ) аз рӯи мабда ва мақсадҳои танзимсозии фаъолияти маъмурӣ чунин ифода шудааст: «расмиёти маъмурӣ - фаъолияти мақомоти маъмурӣ бо мақсади таҳия, қабул ва иҷрои санади ҳуқуқии маъмурӣ, инчунин баррасии аризаю шикоятҳои маъмурӣ» мебошад. Мақомоти маъмурӣ гуфта мақомоти иҷроияи ҳокимияти давлатӣ, аз ҷумла мақомоти иҷроияи маҳаллии ҳокимияти давлатӣ, мақомоти худидораи шаҳраку деҳот, инчунин ҳама гуна шахси воқеӣ ё ҳуқуқӣ, ки дар асоси қонун ваколатҳои оммавии ҳуқуқиро иҷро менамояд, дар назар дошта шудааст.

Бо чунин назардошт, шарикии давлатӣ ва бахши хусусӣ дар идоракунии амволи давлатӣ аз ҷониби мақомоти ваколатдори давлатӣ дар ин ё он шакли объективӣ, яъне доир намудани шаклҳои расмиётӣ амалӣ карда мешаванд.

Асосҳои ҳуқуқии соҳавии расмиёти шарикии давлатӣ ва бахши хусусиро КРМ ҶТ, қонунҳои Ҷумҳурии Тоҷикистон «Дар бораи шарикии давлат ва бахши хусусӣ» аз 28 декабри соли 2012, №907, Қарори Ҳукумати Ҷумҳурии Тоҷикистон «Дар бораи Шӯро оид ба шарикии давлат ва бахши хусусӣ» аз 2 июли соли 2013, № 290 ва Низомномаи Шӯро ва дигар санадҳои ҳуқуқӣ ташкил медиҳанд.

Тибқи қонуни Ҷумҳурии Тоҷикистон «Дар бораи шарикии давлат ва бахши хусусӣ» аз 28 декабри соли 2012, №907 (минбаъд – Қонун) шарикии давлат ва бахши хусусӣ гуфта ҳамкориҳои *шарикони давлатӣ* ва хусусӣ дар татбиқи лоиҳаҳои соҳаи инфрасохтор ва хизматрасонии иҷтимоӣ дар муҳлати муқаррарнамудаи созишномаи шарикии давлат ва бахши хусусиро меноманд.

Таркиби субъективии расмиёти шарикии давлатӣ ва бахши хусусӣ аз ду тарафҳои ҳатмӣ иборат аст. Ба сифати тарафи ҳатмии ин расмиёт, аз як тараф, аз ҷониби давлат мақомоти ваколатдори давлатӣ ва аз тарафи дигар шарикӣ хусусӣ баромад мекунанд.

Тарафи шарикии давлатӣ мақомоти марказӣ ё маҳаллии ҳокимияти давлатӣ ва тарафи шарикӣ хусусӣ соҳибкори инфиродӣ ва ё шахси ҳуқуқии бахши хусусӣ, ки лоиҳаи инфрасохтор ё лоиҳаи хизматрасониро дар соҳаи иҷтимоӣ мутобиқи созишномаи шарикии давлат ва бахши хусусӣ амалӣ менамояд, мебошанд. Дар ин мафҳум бахши хусусӣ гуфта, қонунгузор соҳибкори инфиродӣ ё шахси ҳуқуқие, ки муассиси он шахси воқеӣ ва ё ҳуқуқии ғайридавлатӣ мебошад, дар назар дорад.

Аз ин рӯ, вазъи ҳуқуқии шарикӣ давлатӣ дар муносибатҳои расмиётӣ шарикии давлатӣ ва бахши хусусӣ табиати яксон надорад.

Аз як тараф, шарикӣ давлатӣ ба сифати анҷомдиҳандаи вазифа ва функсияҳои давлатиро оид ба идоракунии амволи давлатӣ ва назораткунандаи муносибатҳои шарикӣ баромад кунад, аз тарафи дигар ба сифати тарафи шартнома

(шартномаи маъмурӣ, ё созишномаи маъмурӣ) баромад мекунад. Ин ҳолат аз табиати вазъи ҳуқуқии мақомоти марказӣ ва маҳаллии ҳокимияти иҷроия ва мақомоти идоракунии давлатие, ки онҳо ташкил медиҳанд, бармеояд. Бинобар ҳамин ҳам мақомоти марказӣ ва ё маҳаллии ҳокимияти давлатие, ки барои бастанӣ созишнома бо шарикӣ хусусӣ дар доираи қонун ваколат доранд, ташкилоти фармоишгар муайян карда шудааст.

Ба ифодаи дигар, мақоми ваколатдори давлатӣ дар соҳаи шарикӣ давлат ва бахши хусусӣ мақоми иҷроияи марказии ҳокимияти давлатӣ, ки аз ҷониби Ҳукумати Ҷумҳурии Тоҷикистон муайян карда мешавад ва ба он ваколоти пешбурди сиёсати давлатӣ ва татбиқи санадҳои меъёрии ҳуқуқии танзимкунандаи шарикӣ давлат ва бахши хусусӣ дода шудааст, махсуб мешавад.

Қонун ба механизмҳои институтсионалии шарикӣ давлат ва бахши хусусӣ Ҳукумати Ҷумҳурии Тоҷикистон, Шӯро оид ба шарикӣ давлат ва бахши хусусӣ ва мақоми ваколатдори соҳавии давлатиро шомил намудааст.

Мутобиқи моддаи 4-и Қонун ба салоҳияти Ҳукумати Ҷумҳурии Тоҷикистон оид ба масъалаҳои шарикӣ давлат ва бахши хусусӣ таъсиси Шӯро оид ба шарикӣ давлат ва бахши хусусӣ, тасдиқи ҳайат ва Низомномаи он, муайян кардани номгӯи объектҳои инфрасохтор ва хизматрасонии иҷтимоӣ, ки нисбат ба онҳо шарикӣ татбиқ карда намешавад, муайян кардани мақоми ваколатдори давлатӣ дохил карда шудааст.

Шӯро оид ба шарикӣ давлат ва бахши хусусӣ (минбаъд – Шӯро) бо Қарори Ҳукумати Ҷумҳурии Тоҷикистон «Дар бораи Шӯро оид ба шарикӣ давлат ва бахши хусусӣ» аз 2 июли соли 2013, № 290 ҳамчун мақоми мушовара дар назди Ҳукумати Ҷумҳурии Тоҷикистон барои баррасӣ ва ҳалли масъалаҳои шарикӣ давлат ва бахши хусусӣ тибқи талаботи Қонун таъсис дода шуда, Низомномаи он тасдиқ карда шудааст.

Бо Қарори зикршуда Шӯро дар ҳайати *раис*, муовини якуми Сарвазирӣ Ҷумҳурии Тоҷикистон, *муовини раис*, раиси Кумитаи давлатии сармоягузорӣ ва идораи амволи давлатии Ҷумҳурии Тоҷикистон ва *аъзо* – вазирони адлия, молия, рушди иқтисод ва савдои Ҷумҳурии Тоҷикистон, раиси Кумитаи давлатии заминсозӣ ва геодезии Ҷумҳурии Тоҷикистон, директори Агентии сохтмон ва меъморӣ назди Ҳукумати Ҷумҳурии Тоҷикистон; *котиби Шӯро*, директори Муассисаи давлатии «Маркази татбиқи лоиҳаҳои шарикӣ давлат ва бахши хусусӣ» таъсис дода шудааст. Инчунин ба сифати *узви муваққатии Шӯро* роҳбарони мақомоти марказӣ ё мақомоти иҷроияи маҳаллии ҳокимияти давлатӣ, ки барои бастанӣ созишнома бо шарикӣ хусусӣ дар доираи Қонун ваколат доранд, шомил мешаванд.

Тибқи Низомнома ҳуқуқ ва вазифаҳои асосии Шӯро аз доир намудани расмиёти интихоби тендерӣ, созишнома оид ба шарикӣ давлат ва бахши хусусӣ, ҳалли фасли баҳсҳо иборат мебошад.

Ба доираи *вазифаҳои Шӯро* моддаи 5 Қонун ҳаллу фасли чунин масъалаҳоро шомил намудааст: ба баррасии Ҳукумати Ҷумҳурии Тоҷикистон пешниҳод намудани номгӯи объектҳои инфрасохтор ва хизматрасонии иҷтимоӣ, ки нисбат ба онҳо Қонуни мазкур татбиқ карда намешавад; баррасии масъалаҳо оид ба лоиҳаи шарикӣ, ки аз ҷониби мақоми ваколатдори давлатӣ пешниҳод карда шудаанд; баррасии пешниҳодҳои пешакии лоиҳавӣ оид ба шарикӣ давлат ва бахши хусусӣ бо назардошти натиҷаҳои асосноккунии техникую иқтисодии зарурӣ ва тавсияҳои мақоми ваколатдори давлатӣ; баррасии пешниҳодҳои лоиҳавии манзурнамудаи ташкилоти фармоишгар бо назардошти тавсияҳои мақоми ваколатдори давлатӣ баррасии лоиҳаи созишномаҳое, ки аз ҷониби ташкилоти фармоишгар тибқи тавсияҳои мақоми ваколатдори давлатӣ пешниҳод гардидааст; додани тавсияҳо ба мақоми ваколатдори давлатӣ, мақоми танзимкунанда ва ташкилоти фармоишгари манфиатдор ба лоиҳаи шарикӣ, аз ҷумла дар ҳолати зарурӣ додани тавсияҳо оид ба

идораи чунин лоиҳаҳои шарикӣ дар марҳилаи гузаронидани тендер, имзои созишнома ё марҳилаи татбиқ; ҳалли ғаврии масъалаҳои марбут ба идораи лоиҳаҳои шарикӣ дар марҳилаи гузаронидани тендер, ба имзо расонидани созишнома ё татбиқи лоиҳа, ки аз ҷониби мақоми ваколатдори давлатӣ ва ё узви Шӯро бо ташаббуси худӣ онҳо пешниҳод карда шудааст ва дар ҳолати зарурӣ додани тавсия ба мақоми ваколатдори давлатӣ ва ташкилоти фармоишгар; ба ташкилоти фармоишгари дахлдор барои санҷиш ва арзёбӣ ирсол намудани пешниҳодҳои дархостнашаванда ё пешниҳодҳои бо ташаббуси худ пешниҳодгардидае, ки Шӯро қабул намудааст; муқаррар намудани муҳлати додани розигӣ ба пешниҳоди пешакӣ оид ба лоиҳаҳои шарикӣ, дархостҳо барои манзур кардани пешниҳодҳо ва бастанӣ созишномаҳо, инчунин давра ба давра таҷдиди назар намудани онҳо.

Шӯро ҳангоми иҷрои вазифаҳои худ тавсияҳои мақоми ваколатдори давлатиро дар ҳолати мавҷуд будани асосноккунии ташкилоти фармоишгари дахлдор ба инобат мегирад ва нисбат ба масъалаҳои барои баррасӣ пешниҳодшаванда, аз ҷумла дархостҳо, пешниҳодҳо ва созишномаҳо оид ба маъқул доништан, тағйир додан ё рад кардан қарор қабул мекунад.

Ҳангоми иҷрои вазифаҳои худ *Шӯро метавонад*: пеш аз қабули қарор оид ба ҳар созишнома ба ташкилоти фармоишгар ё мақоми ваколатдори давлатӣ ва ё мақоми танзимкунанда гузаронидани таҳқиқоти заруриро воғузор намояд; аз ташкилоти фармоишгар, мақоми танзимкунанда, шарикӣ хусусӣ, мақоми давлатӣ ва ё шахсонӣ воқеию ҳуқуқӣ пешниҳод намудани иттилоот, ҳуҷҷатҳо, тафсилот ва дигар маълумоти вобаста ба лоиҳаи шарикиро талаб намояд; ба мақоми ваколатдори давлатӣ оид ба расонидани ёрии иловагӣ таҳассусӣ ё техникӣ дар асоси супориши техникӣ маъқулдонистаи Шӯро супориш диҳад; ҳангоми гузаронидани санҷиш, таҳлил ва мониторинги лоиҳаи шарикӣ иштирок намояд.

Шӯро метавонад ба мақоми ваколатдори давлатӣ оид ба гузаронидани санҷиши ғаволияти ташкилоти фармоишгар нисбат ба ҳар лоиҳаи шарикӣ супориш диҳад, мониторинги шарикиро анҷом дода, назорати ғаволияти мақоми ваколатдори давлатиро дар соҳаи шарикӣ давлат ва бахши хусусӣ таъмин намояд.

Мақоми ваколатдори давлатӣ дар доираи муқаррароти моддаи 6 Қонун оид ба шарикӣ давлат ва бахши хусусӣ дорои чунин ваколатҳо мебошад: татбиқи сиёсати давлатӣ дар соҳаи шарикӣ давлат ва бахши хусусӣ; амалӣ намудани ғаволият ба сифати котиботи Шӯро, пешбурди коргузори ва таъминоти моддию техникӣ ҷаласаҳои Шӯро; муайянсозии масъалаҳои шарикӣ давлат ва бахши хусусӣ, инчунин ба баррасии Шӯро пешниҳод намудани онҳо; таҳияи дастурҳои техникӣ-методологӣ барои лоиҳаи шарикӣ; ҷамоҳангсозӣ ва расонидани кӯмак ба ташкилотҳои фармоишгар оид ба лоиҳаҳои шарикӣ; таъмин намудани омӯзиши ташкилотҳои фармоишгар нисбат ба ташаббусҳои шарикӣ; баррасии асосноккунии техникӣ иқтисодӣ ибтидоӣ, ки аз ҷониби ташкилоти фармоишгар пешниҳод шудааст; тибқи дархости ташкилоти фармоишгар расонидани кӯмак ҳангоми таҳияи асосноккунии техникӣ иқтисодӣ лоиҳаи шарикӣ пешниҳодшуда; баррасӣ намудани лоиҳаи пешакии шарикӣ бо асосноккунии техникӣ иқтисодӣ замимагардида, ки аз ҷониби ташкилоти фармоишгар таҳия гардидааст ва додани тавсия ба ташкилоти фармоишгари дахлдор дар мавриди он ки лоиҳаи пешниҳодшуда барои ташкилоти фармоишгар тибқи механизми оқилона мебошад, ки ҷавобгӯӣ талабот бошад (риояи таносуби нарх ва сифат, имконпазирӣ татбиқи он); ба Шӯро додани тавсияҳо оид ба пешниҳодҳои пешакии манзуршуда ва асосноккунии техникӣ иқтисодӣ лоиҳаи шарикӣ; баррасии дархостҳои расмӣ ташкилоти фармоишгар барои изҳор намудани манфиатдорӣ ба ҳуҷҷатҳои тендерӣ интиҳоби пешакӣ; баррасии ҳисоботҳои интиҳоби пешакии пешниҳоднамудаи ташкилоти фармоишгар; ба Шӯро додани тавсияҳо оид ба дархости ташкилоти фармоишгар дар асоси таҳлили пурраи ҳуқуқӣ ва молиявӣ ҳар як созишномаи

пешниҳодгардида, аз ҷумла таҳлили сабукиҳо ё имтиёзҳои, ки аз тараф ё аз номи ташкилоти фармоишгар ба бахши хусусӣ дода шудаанд; гузаронидани мониторинги лоиҳаҳои татбиқшавандаи шарикӣ, ки ташкилотҳои фармоишгар идора мекунанд ва ғайра.

Дар мавридҳои зарурӣ мақоми ваколатдор таҳия намудани супоришҳои стандартӣ техникӣ барои мушовирони аз ҷониби ташкилоти фармоишгар ҷалбшуда, ҳуҷҷатҳои стандартӣ тендерӣ, муқаррароти стандартӣ созишнома ва дигар дастуру супоришҳои Шӯро, ки дар доираи Қонун дода мешавад, анҷом медиҳад.

Мақоми ваколатдори давлатӣ оид ба шарикӣ давлатӣ ва бахши хусусӣ дар ҳоли ҳозир *Кумитаи давлатии сармоягузорӣ ва идораи амволи давлатии Ҷумҳурии Тоҷикистон* мебошад, ки ба низоми он Муассисаи давлатии «Маркази татбиқи лоиҳаҳои шарикӣ давлат ва бахши хусусӣ», ки бо қарори Ҳукумати ҚТ аз 2 июли соли 2013, №289 таъсис дода шудааст, шомил мешавад.

Шаклҳои расмиёти шарикӣ давлатӣ ва бахши хусусӣ дар идоракунии амволи давлатӣ бо доир намудани *расмиёти интиҳоби тендерӣ* ба амал татбиқ карда мешаванд.

Тендер (озмун) гуфта ҷорабиние, ки тибқи Қонун бо мақсади интиҳоби одилонаи шарикӣ хусусӣ (консорсиум) аз байни довталабон барои иҷрои самараноки лоиҳаи шарикӣ гузаронида мешавад, фаҳмида мешавад, ки он тибқи талаботи моддаи 9-и Қонун бояд ба принципҳои зерин асос ёбад: *адолатнокӣ* - ҳуқуқҳои баробари ҳамаи иштирокчиёни тендер, воқеъбинӣ ва бегаразӣ ҳангоми интиҳоби шарикӣ хусусӣ, шарикӣ мутақобилан ғойаданоки давлат ва бахши хусусӣ, *тақсимои мувофиқашудаи ваколатҳо, ҷавобгарӣ ва хатарҳо; баробарӣ* - ҷавобгарии баробари давлат ва шарикӣ хусусӣ дар назди қонун; *бегаразӣ* - ҳолисона гузаронидани тендер ва интиҳоби ғойибии тендер; *шаффофият* - дастрасии баробар ба маълумот барои бахши хусусӣ ва ҷамъият дар ҳамаи марҳилаҳои тендер бо тартиби муайяннамудаи қонунгузориҳои Ҷумҳурии Тоҷикистон; *рақобати солим* - мавҷуд набудани маҳдудият ва поймолкунии ҳуқуқи иштирок дар тендер; *волоияти қонун* - иҷрои бечунучарои санадҳои меъёрии ҳуқуқии Ҷумҳурии Тоҷикистон аз ҷониби ҳамаи мақомоти давлатӣ, шахсони мансабдор, бахши хусусӣ ва дигар шахсони манфиатдор ҳангоми баргузориҳои тендер.

Расмиёти лоиҳаҳои шарикӣ гузаронидани тендер якҷанд даврҳои истехсолии расмиёти бо ҳам алоқамандро дар бар мегирад:

- пешниҳоди дархост барои изҳор намудани манфиатдорӣ;
- арзёбии таҳассусҳо ва маъқул донишани натиҷаҳои интиҳоби пешакӣ аз ҷониби мақоми ваколатдори давлатӣ;
- аз ҷониби Шӯро маъқул донишани дархост барои супоридани пешниҳодҳо;
- тартиби тавзеҳ ва тағйир додани дархостҳо барои супоридани пешниҳодҳо;
- арзёбии пешниҳодҳо;
- маъқул дониста шудани созишнома аз ҷониби Шӯро то омодаسازیи таҳрири ниҳоии қарордод;
- таъсиси шахси ҳуқуқии бахши хусусӣ (дар ҳолатҳои зарурӣ бо талаби ташкилоти фармоишгар);
- ба расмиятдарории созишнома оид ба шарикӣ давлат ва бахши хусусӣ;
- таҷдиди назар кардани созишнома;
- амалиسازیи назорат ва идораи лоиҳаи шарикӣ.

Расмиёти шарикӣ бо *дархост барои изҳор намудани манфиатдорӣ* оғоз мегардад, ки ташкилоти фармоишгар баъд аз гирифтани розигии Шӯро онро бо замимаи ҳуҷҷатҳои тендерии интиҳоби пешакӣ омода менамояд ва барои гирифтани розигии хаттӣ ҷиҳати эълон намудан, даъват кардан, ба имзо расонидан ё дархости

пешниҳоди тендерӣ оид ба тендер, оғоз кардани расмиёти интиҳоби пешакӣ ба мақоми ваколатдори давлатӣ пешниҳод менамояд.

Дархости изҳори манфиатдорӣ бояд дорои маълумоти зерин бошад: тавсифи лоиҳаи шарикӣ; зикри унсурҳои ҳатмии лоиҳаи шарикӣ; хизматрасонӣ, ки аз ҷониби шарикӣ хусусӣ пешниҳод карда мешаванд; ҷорабиниҳои молиявӣ, ки аз ҷониби ташкилоти фармоишгар пешбинӣ мешаванд; тавсифи муҳтасари шартҳои асосии ҳатмии созишнома; усул ва ҷойи пешниҳоди дархост барои интиҳоби пешакӣ ва муҳлати пешниҳод, сана ва вақте, ки ба иштирокчиёни тендер барои омодакунӣ ва пешниҳод намудани дархости изҳори манфиатдорӣ муҳлат медиҳад; усул ва ҷойи ҷамъоварии ҳуҷҷатҳои тендерии интиҳоби пешакӣ; дархости дахлдор дар хусуси он ки ташкилоти фармоишгар ҳуқуқ дорад пешниҳодро баъди ба анҷом расидани расмиёти интиҳоби пешакӣ танҳо аз миқдори маҳдуди иштирокчиёни тендер, ки ба меъёрҳои интиҳоби пешакӣ бештар ҷавобгӯ мебошанд, талаб намояд.

Дархости изҳори манфиатдорӣ мувофиқи низом ва меъёрҳои пешбининамудаи Қонунӣ бояд интизор карда шавад.

Ҳуҷҷатҳои тендерии интиҳоби пешакӣ бояд дорои маълумоти зерин бошанд: меъёрҳои интиҳоби пешакӣ; имконпазирии иштироки консорсиумҳо; маҳдудиятҳо, агар онҳо нисбат ба шумораи иштирокчиёни пешакӣ интиҳобгардидаи тендер барои супоридани пешниҳодҳо баъди ба анҷомрасии расмиёти интиҳоби пешакӣ мавҷуд бошанд ва ҳангоми зарурат усуле, ки мутобиқи он интиҳоби мазкур сурат мегирад; имконпазирии таъсиси шахси ҳуқуқии мустақили докталаби афзалиятдошта бо дархости ташкилоти фармоишгар.

Арзёбии таҳассусҳо ва маълумоти донишмандони натиҷаҳои интиҳоби пешакӣ аз ҷониби мақоми ваколатдори давлатӣ давраи навбатии расмиёти шарикӣ мебошад, ки ташкилоти фармоишгар тибқи моддаи 13 Қонун таҳассусҳои ҳар як иштирокчии тендерро, ки дар интиҳоби пешакӣ изҳори манфиатдорӣ намудааст, бо истифодаи меъёроҳе, ки мутобиқи ҳуҷҷатҳои тендерии интиҳоби пешакӣ ва Қонун муқаррар шудаанд, арзёбӣ карда, онро ба баррасии мақоми ваколатдори давлатӣ пешниҳод менамояд ва ҳамаи иштирокчиёни (докталабони) пешакӣ интиҳобгардидаи тендерро баъд аз маълумоти донишмандон барои супоридани пешниҳодҳои тендерӣ даъват менамояд.

Ташкилоти фармоишгар баъд аз арзёбии пешниҳодҳои тендерии интиҳоби пешакӣ ҳисоботи интиҳоби пешакиро бо зикри мутобиқат ба меъёрҳои интиҳоби пешакӣ таҳия намуда, онро ба мақоми ваколатдори давлатӣ пешниҳод менамояд, ки бояд дорои чунин маълумот бошад: пешниҳодҳои тендерии муайянкунандаи имконияти шарикӣ хусусӣ оид ба татбиқи самаранок, идора, мониторинг ва ҳисоботдиҳӣ нисбат ба лоиҳаи шарикӣ манзуршуда; дар мавриди зарурат иттилоот оид ба таҳлили қаноатбахши анҷомдодаи мақоми ваколатдори давлатӣ бо машварати ташкилоти фармоишгари манфиатдор нисбат ба иқтидор ва таҳассусҳои шарикони хусусии интиҳобгардида барои баанҷомрасонии лоиҳаи шарикӣ пешниҳодгардида; таҳия ва татбиқи стратегияи иттилоотони ҷомеа оид ба шиносоии аҳли ҷомеа бо вазифа, сохтор ва рафти иҷрои лоиҳаи шарикӣ, ки ташкилоти фармоишгар пешниҳод намудааст.

Аз ҷониби Шӯро маълумоти донишмандони дархост барои супоридани пешниҳодҳо давраи навбатии истехсолоти расмиёти шарикӣ дар тендер мебошад, ки он баъд аз маълумоти донишмандони ҳисоботи интиҳоби пешакӣ аз ҷониби мақоми ваколатдори давлатӣ, ташкилоти фармоишгар тибқи моддаи 14-и Қонун дархост барои супоридани пешниҳодҳоро таҳия намуда, онро ба мақоми ваколатдори давлатӣ ирсол менамояд. Мақоми ваколатдори давлатӣ дархост барои супоридани пешниҳодҳоро таҷдиди назар карда, ба баррасии Шӯро пешниҳод менамояд. Баъд аз гирифтани розигии Шӯро оид ба додани дархост барои супоридани пешниҳодҳо ташкилоти фармоишгар дархости мазкурро ба ҳар як иштироккунандаи пешакӣ интиҳобгардидаи тендер, ки арзиши онро мепардозад, пешниҳод менамояд.

Дар ин давра, ташкилоти фармоишгар ба мақоми ваколатдори давлатӣ таҳлили пурраи ҳуқуқӣ ва молиявӣ ҳар як созишнома, ки ба дархости ниҳой барои манзур кардани пешниҳодҳо замима карда мешавад, пешниҳод менамояд. Таҳлили ҳуқуқӣ ва молиявӣ мазкур ҳамаи омилҳои (асосҳои, сабабҳои) сармоягузорию, ки ба баҳши хусусӣ аз номи ташкилоти фармоишгар пешниҳод карда мешавад, дар бар мегирад.

Тавзеҳ ва тағйир додани дархостҳо барои супоридани пешниҳодҳо метавонад давраи алоҳидаи расмиёти тендерӣ бошад. Мутобиқи моддаи 18 Қонун ташкилоти фармоишгар метавонад бо ташаббуси худ ё дар натиҷаи дархост барои тавзеҳ аз ҷониби иштирокчии тендер ҳама гуна ҷанбаи дархостро баррасӣ намуда, тавзеҳ ё тағйир диҳад. Ин масъаларо ташкилоти фармоишгар бо дар дафтари расмиёти интихоб моҳият ва асоснокии ҳар тавзеҳот ё тағйироти дархостро барои супоридани пешниҳодҳо қайд намудан анҷом дода, ба ҳама иштирокчиёни тендер, бо ҳамон усуле, ки дархост барои супоридани пешниҳодҳо дастрас карда мешавад, дар муҳлати қобили қабул, вале на дертар аз 7 рӯзи тақвимӣ то муҳлати ниҳоии супоридани пешниҳодҳо дастрас менамояд.

Арзёбии пешниҳодҳо давраи дигари расмиёти шарикӣ мебошад, ки онро ташкилоти фармоишгар тибқи моддаи 19 Қонун аз тариқи таъсис додани Комиссияи арзёбӣ анҷом медиҳад, ки дар он бояд намояндаи мақоми ваколатдори давлатӣ аъзо бошад. Арзёбии пешниҳодҳо мутобиқи меъёрҳои арзёбӣ, вазни қиёсии ба чунин меёр пешбинӣ шуда, раванди арзёбии пешниҳодҳо дар дархост барои супоридани пешниҳодҳо дарҷ ва амалӣ мегардад.

Меъёрҳои арзёбии пешниҳодҳои техникӣ бояд дорои маълумоти зерин бошанд: асосноккунии техникӣ; мутобиқат ба меъёрҳои экологие, ки дар қонунгузории Ҷумҳурии Тоҷикистон муқаррар карда шудаанд; амалан иҷрошаванда; сифати хизматрасониҳо ва ҷорабиниҳо барои таъмини муттасилии онҳо; нақша ва ҷадвали татбиқи лоиҳаи шарикӣ.

Меъёрҳои арзёбии пешниҳодҳои молиявӣ бояд фарогири маълумоти зерин бошанд: аҳамияти ҷорӣ пардохти ҳаққи хизматрасонӣ, арзиши як воҳид ва дигар пардохти ҳаққи хизматрасонӣ дар муддати тамоми амали созишнома; асосноккунии пардохтҳои бевоситаи пешниҳодкардаи ташкилоти фармоишгар; аҳамияти воқеии хароҷоти фаъолият оид ба лоиҳакашӣ ва сохтмон ва хароҷоти амалиётҳои солона, инчунин пардохти ҳаққи хизматрасонӣ; ҳаҷми маблағгузорие, ки аз ҷониби мақоми танзимкунанда ба нақша гирифта шудааст ё ворид мегардад; асоснокии амалиёти молиявӣ пешниҳодшуда; иқтидори рушди иҷтимоию иқтисодие, ки дар пешниҳодҳои тендерӣ зикр шудааст ва ғайра.

Маъқул дониста шудани созишнома аз ҷониби Шӯро то омодагории таҳрири ниҳоии қарордод давраи дигари ин расмиёт ба шумор меравад. Тибқи Қонун ташкилоти фармоишгар баъди аз ҷониби Шӯро маъқул донистани ҳисоботи арзёбие, ки пешниҳод шудааст, пас аз гирифтани розигии мақоми ваколатдори давлатӣ созишномаҳои пешниҳодгардидаро тавассути мақоми ваколатдори давлатӣ ба баррасии Шӯро пешниҳод менамояд. Шӯро лоиҳаҳои созишномаҳои пешниҳодшударо маъқул медонад ё барои такмил додан бармегардонад. Ташкилоти фармоишгар бе розигии пешакии Шӯро ба мувофиқасозии тиҷоратӣ ягон лоиҳаи шарикӣ пешниҳодгардида оғоз намекунад.

Таъсиси шахси ҳуқуқии баҳши хусусӣ (дар ҳолатҳои зарурӣ) давраи мустақили расмиёти шарикӣ мебошад, ки ташкилоти фармоишгар метавонад аз довталаби афзалиятдоштаи тендер таъсис додани шахси ҳуқуқиро талаб намояд, ки мутобиқи қонунгузории Ҷумҳурии Тоҷикистон ба қайди давлатӣ гирифта мешавад. Агар довталаби афзалиятдоштаи тендер шахси ҳуқуқиро таъсис диҳад, дар ҳуҷҷатҳои зарурие, ки барои интихоби пешакӣ пешниҳод карда мешаванд ё дар пешниҳоди техникий худ ин ҳолатро зикр мекунад. Ҳама гуна талабот нисбат ба сармояи ҳадди ақалли оинномавии шахси ҳуқуқии таъсисдодашуда ва расмиёти гирифтани розигии

ташкилоти фармоишгар барои оинномаи он ё тағйироти муҳим дар оиннома, дар созишнома тавре зикр карда мешаванд, ки онҳо ба шартҳои дархостҳо барои супоридани пешниҳодҳо ҷавобгӯ бошанд ва ба талаботи қонунгузорӣ дар соҳаи бақайдгирии давлатии шахсони ҳуқуқӣ ва соҳибкорони инфиродӣ мутобикат кунанд.

Таҳия ва тасдиқи созишномаи шарикии давлат ва баҳши хусусӣ давраи дигари расмиёти чунин шарикиро ташкил медиҳад. Созишномаи шарикии давлат ва баҳши хусусӣ ин санади ҳуқуқие мебошад, ки он уҳдадории байни ташкилоти фармоишгар ва шарикӣ хусусӣ ва шартҳои татбиқи лоиҳаро мутобикӣ Қонун мазкур муқаррар менамояд.

Тибқи талаботи моддаи 29 Қонун тарафҳо дар созишнома метавонанд иҷрои чунин уҳдадориҳоро пешбинӣ намоянд: хусусият ва ҳаҷми қору хизматрасониҳое, ки шарикӣ хусусӣ пешниҳод мекунад; шартҳои пешниҳод намудани хизматрасонӣ ва дараҷаи истисноии онҳо, ҳуқуқҳои шарикӣ хусусӣ дар созишнома; кумаке, ки ташкилоти фармоишгар метавонад дар гирифтани иҷозатномаҳо ва иҷозатҳо ба дараҷае, ки он барои татбиқи лоиҳаи шарикӣ зарур аст, пешниҳод намояд; баргардонидани дороиҳо ба ташкилоти фармоишгар баъд аз қатъ гардидан ё ба охир расидани муҳлати амали созишнома бо тартиби муайянкардаи созишнома; тартиби баррасӣ ва тасдиқи лоиҳаҳои техникӣ, нақшаҳо ва тафсилоти сохтмон аз ҷониби ташкилоти фармоишгар ва расмиёти озмоиш ва санҷиши хотимавӣ, тасдиқ ва қабули лоиҳаи шарикӣ ҳангоми татбиқи лоиҳаҳои шарикӣ баҳши инфрасохторӣ; ҳуқуқҳои ташкилоти фармоишгар ё мақомоти танзимкунанда (аз ҷумла, гузаронидани мониторинги иҷрои қорҳо, хизматрасониҳое, ки аз ҷониби шарикӣ хусусӣ пешниҳод карда мешаванд; шартҳо ва дараҷае, ки ташкилоти фармоишгар ё мақоми танзимкунанда метавонад ба он ворид намудани тағйиротро оид ба қорҳо ва шартҳои хизматрасонӣ талаб намояд; андешидани дигар тадбирҳои бомулоҳиза, ки ба ақидаи онҳо, барои дуруст ҷаъолият намудани лоиҳаи шарикӣ қобили қабул мебошанд; андешидани чораҳо мутобикӣ талаботи ҳуқуқӣ ва шартномавӣ); механизмҳо барои ҳалли масъалаҳои вобаста ба хароҷоти иловагӣ ва дигар оқибатҳое, ки метавонанд дар натиҷаи ягон дастур аз ҷониби ташкилоти фармоишгар ё дигар мақоми давлатӣ ба вучуд оянд, аз ҷумла ҳар гуна ҷубронҳое, ки шарикӣ хусусӣ ҳуқуқи ба онҳо даъво қарданро дорад; ҳуқуқи ташкилоти фармоишгар ба баррасӣ ва тасдиқ намудани қарордодҳои асосие, ки шарикӣ хусусӣ ба имзо мерасонад, аз ҷумла бо иштироки шарикӣ хусусӣ ё дигар шахсони вобаста; қарорҳои иҷрои лоиҳаи шарикӣ, ки бояд пешниҳод карда шавад ва қарорҳои суғуртавие, ки бояд шарикӣ хусусӣ барои татбиқ намудани лоиҳаи шарикӣ дошта бошад; воситаҳои ҳифзи ҳуқуқӣ дар сурати аз ҷониби яке аз тарафҳо иҷро нагардидани уҳдадориҳо ва шартҳои озод қардани тарафҳо аз масъулияти қодир набудан барои иҷрои уҳдадориҳо ё ба таъхир гузоштани ҳамаи уҳдадориҳое, ки берун аз доираи механизми оқилонаи он қарор доранд; муҳлати амали созишнома, инчунин ҳуқуқ ва уҳдадориҳои тарафҳо баъди гузаштани муҳлат ё қатъ гардидани он; усули ҳисобкунии зарару ҷуброн; шартҳои дахлдори молиявӣ, тақсими хавфҳо; ба шарикӣ хусусӣ пардохт намудани ҷубронпулӣ аз ҳисоби бучети дахлдор ё пардохти ҳаққи хизматрасонӣ, ки шарикӣ хусусӣ барои хизматрасонӣ анҷом додааст ва ғайра.

Таҷдиди назар қардани созишнома ин давраи иловагии расмиёти шарикӣ мебошад, ки он бо сабаби аз ҷониби шарикӣ хусусӣ таҷдиди назар гардидани муқаррароти созишнома бо назардошти ҷуброн муайян менамояд, ба шарте ба миён меояд, ки хароҷоти иҷрои созишнома аз тарафи шарикӣ хусусӣ хеле афзуда бошад ё арзише, ки шарикӣ хусусӣ аз чунин иҷро ба даст меорад, дар муқоиса бо хароҷоти дар ибтидо тахминшуда ва арзиши иҷрои он дар натиҷаи тағйироти зерин ба таври назаррас кам шуда бошад.

Ин давраи расмиёти шарикӣ бо сабабҳои зарин ба миён омадана мумкин аст: тағйирот ба вучуд омадан дар шартҳои иқтисодӣ ё молиявӣ; тағйирот дар

қонунгузорӣ ё муқаррароти танзимкунандае, ки бевосита нисбат ба лоиҳаи шарикӣ татбиқшаванда намебошанд, ба шарте ки тағйироти иқтисодӣ, молиявӣ, қонунгузорӣ, меъёрий, ё таваррум ва ғайра.

Бо назардошти асосҳои номбурдашуда, тарафҳо метавонанд созишномаро таҷдиди назар намуда, аз нав ба расмӣёт дароваранд ё ба ба он тағйир ворид намоянд.

Назорат ва идораи лоиҳаи шарикӣ метавонад давраи алоҳидаи шакли расмӣётии шарикии муқаррарнамудаи тарафҳо аз тариқи созишнома бошад. Тибқи моддаи 39 Қонун ташкилоти фармоишгар ҳуқуқ дорад ҳангоми фаро расидани ҳолатҳои пешбининамудаи созишнома назорат ва идораи кори лоиҳаи шарикиро бо мақсади таъмин намудани хизматрасонии самаранок ва муттасил ё сари вақт ба анҷом расонидани лоиҳаҳои шарикӣ дар сурати аз ҷониби шарикӣ хусусӣ иҷро нагардидани қисми зиёди уҳдадориҳои моддӣ худ ва қодир набудани шарикӣ хусусӣ ба бартараф намудани камбудҳои дар муҳлати зиёд баъд аз ташкилоти фармоишгар гирифтани огоҳинома (на бештар аз шаш моҳ) ба уҳда гирад. Агар ташкилоти фармоишгар қарори ба уҳда гирифтани назорат ва идораи лоиҳаи шарикиро қабул намояд, ташкилоти фармоишгар мутобики шартҳои созишнома бояд:

- даромадеро, ки предмети гавари қонун гардонидани ҳама гуна уҳдадориҳо мебошад, қамъ меоварад ва пардохт намояд;

- лоиҳаи шарикиро рушд диҳад ва истифода намояд, пардохти ҳаққи хизматрасониро муқаррар намояд ва ба қарордоди қонунии хизматрасонӣ мутобик кунад;

- тавонад ҳангоми зарурат пешниҳодҳои лоиҳавиро барои сохтмон, хизматрасонии техникӣ ё истифодабарии лоиҳаи шарикӣ пешбинӣ намояд.

Идораи созишнома. Тибқи талаботи моддаи 44 Қонун ташкилоти фармоишгар барои аз ҷониби шарикӣ хусусӣ ба таври зарурӣ таъмин намудан, амалӣ кардан, идора, иҷро, мониторинг, инчунин пешниҳод намудани ҳисоботҳо оид ба созишнома масъул аст.

ПРОЦЕДУРНЫЕ ФОРМЫ СОВМЕСТНОГО ГОСУДАРСТВЕННОГО И ЧАСТНОГО УЧАСТИЯ В УПРАВЛЕНИИ ГОСУДАРСТВЕННЫМ ИМУЩЕСТВОМ

В статье автором проведен анализ процедурных форм совместного государственного и частного участия в управлении государственным имуществом в разрезе действующего законодательства, а также научной доктрины в области административного права. Автором изучены нормативные правовые акты, содержащие исследуемые понятия.

Ключевые слова: управление государственным имуществом, процедура, формы.

PROCEDURAL FORM OF JOINT PUBLIC AND PRIVATE INVOLVEMENT IN THE MANAGEMENT OF STATE PROPERTY

In the article the author analyzes the procedural forms of joint public and private participation in the management of state property in the context of existing legislation, as well as a scientific doctrine in the field of administrative law. The author studied the normative legal acts containing the studied concepts.

Key words: state property management, procedures, forms.

Сведения об авторе: *Х. Ойев* – кандидат юридических наук, доцент кафедры конституционного права Таджикского национального университета. E-mail: oyev@mail.ru Телефон: (+992) 918-64-88-13

ПОНЯТИЕ КОНСТИТУЦИОННО-ПРАВОВОГО СТАТУСА БЕЖЕНЦА И ЛИЦ БЕЗ ГРАЖДАНСТВА В РЕСПУБЛИКЕ ТАДЖИКИСТАН

К.Дж. Саиданваров

Таджикский национальный университет

В юридической литературе и в законодательстве ряда государств для обозначения различных категорий лиц, не являющихся гражданами государства пребывания, широко используется термин «не граждане».[1, с.24] Хотя единого общепринятого его определения не существует, к «не гражданам» обычно относят беженцев и лиц, ищущих убежище, иностранцев, иммигрантов, национальные и этнические меньшинства, апатридов.[2, с.34]

Исходя из этого, возникает вопрос о регулировании их правового положения, которое определяет их правовой статус. В юридической науке под правовым статусом понимается установление нормами права положения его субъектов, совокупность их прав и обязанностей. При этом, большинство ученых категории «правовой статус» и «правовое положение» используют как синонимы. Так А.М. Диноршоев, указывает, что, правовое положение беженцев – это их правовой статус. Правовое положение беженцев в РТ определяется Конституцией РТ, Конвенцией о статусе беженцев 1951 г., и Протоколом, касающимся статуса беженца 1967 г., Законом РТ «О беженцах» и другими нормативными актами РТ.[3, с.106-107] Другая группа ученых, несмотря на этимологическое тождество терминов «положение» и «статус», применяет определение «правовое положение» в широком смысле, а «правовой статус» - в узком, и различают их как два самостоятельных понятия. Так, А.Н. Жеребцов, исходя из синонимичности понятий «правовое положение» и «правовой статус», акцентирует внимание на том, что «... «правовое положение» - категория более широкая и общая, и поэтому закрепляется в основном законодательстве стран, а «правовой статус» - конкретизируется в текущем законодательстве».[4, с.38]

В.И. Потапов полагает, что «было бы правильно для определения положения беженца не использовать категорию «статус», а использовать «режим». Свою точку зрения он обосновывает, тем, что положение беженцев, несмотря на все сложности и противоречия, имеет временный характер, а также реально существует правовая связь беженца с государством, которое предоставляет убежище. Помимо фактической связи между государством и проживающими на его территории индивидами существует правовая связь, которая находит свое выражение в наличии прав и несении определенных обязанностей по отношению к государству и в подчинении его суверенной власти. Это, во-первых. Во-вторых, одним из качеств, характеризующих правовую связь граждан с государством, является устойчивость гражданства, а также прав и обязанностей, определяющих его содержание. Институт гражданства фактически не влияет на его положение как беженца. Появление беженцев на территории государства, иного, чем то, где они постоянно проживают, как правило, влечет за собой возникновение правоотношений двоякого вида: во-первых, между беженцами и государством, на территории которого они появились; и, во-вторых, между государством, принявшим беженцев, и государством, территорию которого беженцы покинули. В некоторых случаях возникают также правоотношения между принявшим беженцев государством и международными организациями, цель деятельности которых состоит в том, чтобы содействовать решению проблемы беженцев».[5, с.7-8]

На наш взгляд, категория «правовой режим» ни в коем случае не может заменить категорию «правовой статус», потому что он вступает как правовое условие и порядок приобретения правового статуса, и он не определяет права и обязанности индивида.

Категория «правовой статус» является многоаспектным правовым явлением, которое охватывает комплекс юридических элементов и признается как всеобщая категория. Кроме того, правовой статус – это правовое явление, которое определяет все аспекты жизнедеятельности человека в обществе и государстве. Это свидетельствует о том, что по отношению к беженцам нет оснований замены категории «правовой статус» на «правовой режим».

В ст.2 Закона РТ «О беженцах» термины «статус» и «положение» рассматривается как равнозначные. Под правовым статусом беженца понимается правовое положение лиц, ищущих убежище, признанных беженцами в Республике Таджикистан. Однако из содержания норм ст.2 Закона РТ вытекает, что понятие «правовой статус» (правовое положение) беженца охватывает только права, свободы, обязанности и законные интересы, которые определены законодательством Республики Таджикистан.

Таким образом, понятие «правовой статус беженца» охватывает все аспекты жизнедеятельности человека с момента приобретения статуса беженца до его утраты или лишения в государстве предоставления убежища.

Правовое положение беженцев в РТ определяется Конституцией РТ, Конвенцией о статусе беженцев 1951 г., и Протоколом, касающимся статуса беженца 1967 г., Законом РТ «О беженцах» и другими нормативными актами РТ. Несмотря на то, что беженцы относятся к категории иностранцев, их статус имеет некоторые особенности, отличающие их от общего статуса иностранных граждан в РТ.

Во-первых, правовой статус беженца имеет временный характер, т.е. в соответствии со ст. 11 Закона РТ «О беженцах» от 10 мая 2002 г. лицо приобретает статус беженца на срок до 3-х лет, и связано с обстоятельствами, в соответствии с которыми беженец покинул место постоянного жительства. Это означает, что приобретение и утрата статуса беженца зависит не от воли лица, а от продолжительности обстоятельств, которые угрожают его безопасности.

Во-вторых, по отношению к беженцам не применяется реторсия.

В-третьих, в отношении беженцев не используется дипломатическая защита. Одно из особенностей правового статуса иностранных граждан в государстве пребывания заключается в том, что они обладают правом на дипломатическую защиту государства своего гражданства. А это означает, что граждане иностранного государства находятся под его юрисдикцией и за пределами страны. К беженцам такая защита не применяется. [5, с.10-11]

В-четвертых, в государстве пребывания конкретно не устанавливается личный правовой режим беженцев, на них распространяется правовой режим, установленный для иностранцев.

Проанализировав позиции авторов и основные понятия конституционно-правового статуса личности в науке, мы пришли к выводу, что конституционно-правовой статус личности - это правовая связь между личностью и государством, характеризующая совокупностью прав и свобод, обязанностей и гарантий.

ЛИТЕРАТУРА

1. Корсик К.А. Понятие и содержание дефиниций, характеризующих различные категории неграждан / К.А. Корсик // Право и жизнь. - 1999. - № 1.
2. Пожидаева М.В. Международная защита прав неграждан. / М.В. Пожидаева // Юрист-международник. - 2004. -№2.
3. Холиков А.Г. Право беженцев. / А.Г. Холиков, А.М. Диноршоев, Б.А. Сафаров. – Душанбе, 2011.
4. Жеребцов А.Н. Правовое регулирование статуса беженцев и вынужденных переселенцев в субъектах РФ: дисс. ... канд. юрид. наук. / А.Н. Жеребцов. –Волгоград, 1999.
5. Потапов В.И. Беженцы и международное право / В.И. Потапов.- М: Международные отношения, 1986.

ПОНЯТИЕ КОНСТИТУЦИОННО-ПРАВОВОГО СТАТУСА БЕЖЕНЦА И ЛИЦ БЕЗ ГРАЖДАНСТВА В РЕСПУБЛИКЕ ТАДЖИКИСТАН

В обеспечении прав и свобод беженцев и лиц без гражданства важное значение имеет определение их правового статуса. В статье автором на основе изучения различных точек зрения дается понятие категории «правовой статус беженцев».

Ключевые слова: Статус, беженцы, правовое положение.

THE CONCEPT OF THE CONSTITUTIONAL AND LEGAL STATUS OF REFUGEES AND STATELESS PERSONS IN THE REPUBLIC OF TAJIKISTAN.

In ensuring the rights and freedoms of refugees and stateless persons it is important to determine their legal status. In the article the author on the basis of different points of view, introduces the category "legal status of refugees."

Key words: status of refugees, the legal status.

Сведения об авторе: *К. Саиданваров* - ассистент кафедры конституционного права Таджикского национального университета. E-mail: kurbonsho1985@mail.ru. Телефон: 985-55-85-97

ОСНОВНЫЕ НАПРАВЛЕНИЯ СОВЕРШЕНСТВОВАНИЯ ИНСТИТУТА ПРАВА ГРАЖДАН НА ОБРАЩЕНИЯ В РЕСПУБЛИКЕ ТАДЖИКИСТАН

И.Х. Саидов

Таджикский национальный университет

Закрепление прав граждан на обращения на уровне Конституции и принятие отдельного Закона Республики Таджикистан «Об обращениях граждан» существенно способствовали совершенствованию этого института. Между тем, как показывает практика, говорить о непосредственной реализации и защите прав граждан, об их участии в деятельности делами государства посредством данного института еще рано. Анализ и правовая практика реализации права на обращения показывают, что здесь имеются свои сложности.

Анализ юридической литературы по вопросу показал, что совершенствованию института обращения граждан большое внимание уделяется и в Российской Федерации. Так, российский ученый в области административного права А.В. Новиков отмечает, что Федеральный закон «О порядке рассмотрения обращений граждан Российской Федерации» «носит преимущественно декларативный характер» и «... практически не содержит действенных правовых механизмов, являющихся юридическими гарантиями института обращений граждан, обеспечивающих его правовое качество». [1, с.206]

Российский политолог К.В. Подъячев, обращая внимание на данный аспект, пишет о том, что «действующее законодательство, регулирующее работу с обращениями граждан, крайне эклектично и противоречиво, а новый федеральный закон, хотя и является шагом вперед в деле модернизации института, не вышел за рамки «традиционного» подхода и защищает интересы бюрократии в большей степени, чем граждан». [2, с.172-185] Е.И. Бычкова, наоборот, считает, что Федеральный закон «О порядке рассмотрения обращений граждан Российской Федерации» ... в достаточной степени регламентирует процедуру реализации гражданами права на обращения в органы власти, наделяет граждан достаточно широкими правами при осуществлении ими права на обращение, содержит целый ряд норм, гарантирующих гражданину реализацию рассматриваемого права. [3, с.25]

Мы поставили перед собой следующий вопрос: что нужно сделать для усовершенствования названного института в Таджикистане, чтобы максимально реализовать его огромный потенциал на благо граждан и государства?

По нашему мнению, совершенствование института обращений граждан должно идти по двум направлениям:

- 1) совершенствование законодательства об обращениях граждан;
- 2) усовершенствование материально-технической базы института.

Это в итоге позволит более эффективно контролировать рассмотрение обращений и достичь успехов в реализации правозащитной, содействующей и информационно - коммуникационной функций данного института.

В области законодательного регулирования на первой ступени усовершенствования следует решить четыре наиболее значимые проблемы, которым законодатель не уделил особого внимания:

- 1) усовершенствовать существующие реквизиты обращений и определить дополнительные реквизиты. Это необходимо для того, чтобы отграничить обращения от прочих видов посланий;
- 2) четко закрепить ответственность за нарушение законодательства об обращении граждан, что будет гарантом качественного рассмотрения обращений;
- 3) рассмотреть вопрос о создании административной юстиции;
- 4) определить и предусмотреть в законе принципы, регламентирующие реализацию прав граждан на обращения.

В ч. 1 ст. 5 Закона Республики Таджикистан «Об обращениях граждан» устанавливаются реквизиты обращения: фамилия, имя, адрес гражданина, существо предложения, заявления, жалобы, и оно должно быть подписано. На наш взгляд, этот перечень требует дополнений, так как анализ ч. 1 и 2 ст. 5 показывает, что между ними имеет место существенное противоречие. Например, если ч. 1 не предусматривает отчество как один из реквизитов обращения, то в требовании ч. 2 не - указание отчества может стать основанием для того, чтобы считать обращение анонимным. Аналогичное противоречие имеет место и по уточнению адреса субъектов обращения: ч. 1 предусматривает слова «адрес гражданина», а ч. 2 уже требует предоставление данных о месте жительства, и игнорирование этих требований может стать для должностных лиц основанием для оставления обращения без рассмотрения. Для ликвидации данного пробела предлагаем в законе в место слов «адрес гражданина» и «данные о месте жительства» использовать слова «обратный адрес».

Непонятно и другое требование ч. 2 упомянутой статьи: «... либо они не соответствуют действительности, считаются анонимными и рассмотрению не подлежат». С какой целью законодатель устанавливает данное требование? Ведь согласно юрисдикции данной нормы, любое поступающее обращение можно и не рассматривать.

Повседневно в государственные органы власти поступают обращения лиц, не имеющих определенного места жительства, или субъекты обращения забывают поставить свою подпись, и тогда по юрисдикции данной статьи, обращения считаются анонимными и не рассматриваются. С целью устранения имеющегося пробела, предлагаем уточнить требования и содержание ч. 1 ст. 5 Закона Республики Таджикистан «Об обращениях граждан» в следующей редакции: «В обращениях должны быть указаны: наименование органа, в который подается обращение, или фамилия, имя и должность его руководителя; фамилия, имя, отчество (последнее при наличии) субъекта обращения, его обратный адрес; фамилия, имя, отчество представителя и его обратный адрес (если заявление подается представителем); существо обращения и его требования».

Может также рассматриваться обращение лица, не имеющего определенного места жительства, если в содержании обращения об этом упоминается. Субъекты обращения также могут в своих обращениях указать свой номер телефона, адрес электронный почты, приложить копии паспорта, указать дату и приложить другие документы, содействующие объективному рассмотрению обращения. Последнее требование является

дополнительным, но не обязательным, перечисленные документы могут прилагаться по усмотрению обращающегося.

Обращение подписывается субъектом обращения или его представителем при наличии у него полномочий на подписание заявления. Если субъект обращения является юридическим лицом, то подпись подтверждается печатью юридического лица.

Ч. 2 ст. 5 закона должна иметь следующее содержание: «Обращения, в которых не указаны реквизиты, предусмотренные в ч. 1 настоящей статьи, считаются анонимными и рассмотрению не подлежат. За исключением случаев, когда есть возможность отправить обратно субъекту обращения уведомление об исправлении имеющихся недостатков. В случае их не исправления в течение 15 дней, обращение считается анонимным, и принимается решение об оставлении его без рассмотрения».

Реквизиты устных обращений также требуют уточнения, так как в ч. 1 ст. 21 Закона Республики Таджикистан «Об обращениях граждан» о реквизитах данной формы обращения ничего конкретного не говорится, за исключением следующего - «Устные обращения граждан регистрируются и рассматриваются в тех случаях, если личность заявителя известна и установлена». Устные и письменные обращения имеют одинаковый статус, и, на наш взгляд, их реквизиты тоже должны быть одинаковыми. Следовало бы уточнить содержание данной части статьи в следующей редакции: «Личность гражданина, который обращается устно, определяется на основе требований ч. 1 и 2 ст. 5 настоящего Закона», т.е. по реквизитам письменного обращения.

Другим аспектом совершенствования института обращения граждан, на наш взгляд, является ответственность, как гарант качественного рассмотрения обращений. Существуют три основные формы таких гарантий: ответственность за нарушение законодательства об обращениях граждан; контроль за ходом рассмотрения обращения граждан и их рассмотрение на местах с выездом.

В данном случае нас интересует первое положение - ответственность как гарант качественного рассмотрения обращений граждан.

Так, «юридическая ответственность - это важная мера защиты интересов личности, общества и государства. Она наступает в результате нарушения предписаний правовых норм и проявляется в форме применения к правонарушителю мер государственного принуждения».. [4]

В зависимости от характера совершенного правонарушения различают дисциплинарную, административную, гражданскую и уголовную ответственность. Каждому виду юридической ответственности присущи специфические меры наказания и особый процедур их применения. [5, с.12-17]

Считаем необходимым и своевременным подробно рассмотреть виды юридической ответственности, применяемой в настоящее время, за нарушение законодательства об обращениях граждан, для того чтобы определить, являются ли механизмы осуществления установленных санкций приемлемыми или, наоборот, требуют совершенствования.

По мнению А.В. Новикова, «в целях реализации права граждан на обращение для того, чтобы даже обеспеченные обязанностями права не превратились в фикцию, необходимо разработать и внедрить действенный механизм юридической ответственности, который неизбежно начинал бы функционировать в случае неисполнения или ненадлежащего исполнения своих обязанностей участниками правоотношений».[1, с.56]

Согласно ст. 14 Закона Республики Таджикистан «Об обращениях граждан», работники государственных органов, общественных объединений, предприятий, учреждений, организаций, независимо от форм собственности, виновные:

- в неправомерном отказе в рассмотрении обращения;
- в нарушении без уважительных причин сроков рассмотрения обращений;

- в принятии необоснованного, противоречащего Закону решения;
- в разглашении сведений, составляющих государственную или иную тайну, либо охраняемой Законом информации о личной жизни граждан, а также другой информации, если это ущемляет права и законные интересы граждан, привлекаются к ответственности, в соответствии с законодательством Республики Таджикистан. На наш взгляд, перечень этих деяний должен быть продолжен.

Таким образом, мы сталкиваемся с отсылкой к другим нормативно-правовым актам. Здесь следует обратить внимание на отраслевые нормативно-правовые акты.

Для должностных лиц органов независимо от форм собственности, ответственность может наступать в виде дисциплинарной, гражданско-правовой, административной и уголовной. В ст. 14 закона виды ответственности не конкретизируются, о них говорится в общем: «... привлекаются к ответственности, в соответствии с законодательством Республики Таджикистан». Мы предлагаем изложить содержание этой статьи в следующей редакции: «Должностные лица государственных органов, работники, уполномоченные вести работу с обращениями граждан, предприятий, учреждений, организации, независимо от форм собственности несут дисциплинарную, административную, гражданскую и уголовную ответственность, в соответствии с законодательством Республики Таджикистан за:

- необоснованный отказ в удовлетворении истребования гражданином об дополнительных материалов для приобщения их к обращению либо создание условий для их неполучения. За исключением материалов, которые охраняются законом;

- отказ адресатов в ознакомлении с материалами, касающимися рассмотрения обращения. За исключением материалов, которые охраняются законом (ст. 25 Конституции РТ);

- отказ в приеме обращения, непредставление ответа гражданину о принятом решении по обращению, а также неуведомление о переадресации обращения в другой государственный орган (ст. 5 и 9 Закона РТ «Об обращениях граждан»;

- преследование граждан и членов их семей за осуществляемую ими реализацию или защиту прав и законных интересов в связи с их обращением в государственный орган или к должностному лицу с критикой деятельности указанных органов или должностного лица (ст.10);

- разглашение сведений, составляющих государственную либо иную охраняемую законом тайну, или другой информации о личной жизни граждан, а также другой информации, если это ущемляет права и законные интересы граждан (ст.11). Направление обращения в компетентный орган или должностному лицу не является разглашением сведений;

- несоблюдение порядка обязательной регистрации обращения гражданина с момента его поступления (п. 4 Инструкции о ведении делопроизводства по обращениям граждан);

- направление жалобы и заявления граждан тем органам или должностным лицам, действия или бездействия и решения которых обжалуются или о неправомерном поведении которых сообщается (ч. 4 ст. 5);

- ненаправление копий обращения гражданина в соответствующие государственные органы, обусловленное тем, что решение поставленных в письменном обращении вопросов относится к компетенции нескольких государственных органов;

- неправомерный отказ в рассмотрении обращения (ч. 1 ст. 14);

- необеспечение всестороннего, объективного и своевременного рассмотрения обращения граждан, неуказание мотивов отказа, а также неразъяснение порядка обжалования принятого решения, непринятие мер, направленных на восстановление или

защиту нарушенных прав, свобод и законных интересов гражданина, либо бездействие по факту необходимости их принятия (ст. 9);

- бездействие по факту необходимости направления в соответствующий орган обращения, содержащего сведения о подготавливаемом, совершаемом или совершенном противоправном деянии;

- нарушение сроков рассмотрения обращения;

- неуведомление гражданина о продлении срока рассмотрения обращения со стороны руководителя государственного органа или должностным лицом либо уполномоченным на то лицом;

- нарушение правил регистрации содержания устного обращения гражданина в карточке его личного приема;

- отказ от разъяснения гражданину куда и в каком порядке ему следует обратиться в случае, если в его обращении содержатся вопросы, решение которых не входит в компетенцию данного государственного органа.[6]

Уточнение деяний за нарушение законов и видов ответственности дает нам возможность рассмотреть механизм применения и приемлемости санкции.

Дисциплинарная ответственность имеет место в отношениях служебной подчиненности.

Так, согласно ч. 1 ст. 23 Закона Республики Таджикистан «О государственной службе», государственная служба, помимо оснований, предусмотренных Трудовым кодексом Республики Таджикистан, прекращается в случаях:

- отставки политического государственного служащего;

- достижения предельного возраста государственной службы;

- прекращения гражданства Республики Таджикистан;

- нарушения установленного порядка законодательства Республики Таджикистан об упорядочении традиций, торжеств и обрядов;

- вынесения в отношении государственного служащего обвинительного приговора суда и вступления его в законную силу;

- несоблюдения ограничений, предусмотренных настоящим законом;

- других обстоятельств, предусмотренных настоящим законом и другими нормативными - правовыми актами Республики Таджикистан.

Как видим, нарушение установленного порядка таджикского законодательства об обращениях граждан не может служить основанием прекращения государственной службы. Но на основании ст. 32 данного закона руководитель государственного органа, имеющий право назначения на должность и освобождения от должности, налагает на государственного служащего следующие дисциплинарные взыскания:

- замечание;

- выговор;

- отсрочка на один год присвоения очередного квалификационного чина;

- понижение в должности;

- освобождение от должности.

Ввиду того, что большое количество обращений граждан рассматривается государственными служащими и нарушений законодательства об обращениях граждан с их стороны немало, предлагаем внести в ч. 1 ст. 23 закона новый абзац следующего содержания « - нарушение установленного порядка законодательства Республики Таджикистан об обращениях граждан;».

Гражданско-правовая ответственность - это предусмотренные нормами гражданского законодательства последствия, наступающие для участника гражданско-правового отношения в связи с нарушением им прав и охраняемых законом интересов другого лица, неисполнением или ненадлежащим исполнением предусмотренных

гражданским законодательством или договором обязанностей. Если неправомерными решениями, действиями (бездействием), связанными с направлением либо рассмотрением обращения, причинен имущественный вред, то он подлежит возмещению в полном объеме лицом, причинившим вред. Реализуется гражданско-правовая ответственность путем подачи искового заявления в суд.[7, с.123]

Надо отметить, что Закон Республики Таджикистан «Об обращениях граждан» уделяет особое внимание институту гражданско-правовой ответственности. Это выражается закреплением отдельной статьи в законе (ст.15), которая гласит: «В случае удовлетворения жалобы и заявления орган (организация), принявший по ним неправомерное решение, возмещает гражданам понесенный ущерб, связанный с подачей и рассмотрением жалобы или заявления, включая сумму государственной пошлины, расходы, понесенные в связи с участием в рассмотрении жалобы по требованию соответствующего органа, и утраченный за это время средний заработок. Споры о взыскании расходов рассматриваются в судебном порядке».

Гражданину по его требованию и в порядке, установленном законодательством, может быть возмещен моральный ущерб, причиненный неправомерным действием (бездействием) или решением органа или должностного лица при рассмотрении жалобы или заявления. Размер возмещения морального ущерба в денежном выражении определяется судом».

Из содержания ст. 15 закона усматривается, что для определения его нормы использовано слишком объемное и сложное для понимания и запоминания определение. Также правовой анализ ч. 1 и 2 ст.15 показывает, что по содержанию они имеют почти одинаковое смысловое значение, также их юрисдикции не распространяются на предложения - как одну из разновидностей обращения. На основе сказанного предлагаем предусмотреть следующее содержание названной статьи: «Субъекты прав на обращение могут в судебном порядке требовать возмещения понесенного ими морального и материального ущерба, который был им причинен в результате неправомерных действий (бездействий) или решениями государственных, а также негосударственных органов или должностных лиц при рассмотрении обращения.

Возмещение морального и материального ущерба, а также его размер в денежном выражении определяются, и рассматривается в судебном порядке на основе гражданского законодательства».

Уголовная ответственность наступает за наиболее опасные деяния, предусмотренные Особенной частью Уголовного кодекса (УК) Республики Таджикистан. Анализ УК показал, что в ст. 163 предусматривается ответственность за «Нарушение законодательства об обращении граждан». Здесь также поясняется, что механизм применения данной статьи регламентирован предусмотренной законом санкцией и соответствует действительности.

Административное правонарушение - это противоправное, виновное деяние (действие или бездействие) физического или юридического лица, совершение которого в установленном настоящим кодексом порядке влечет административную ответственность. Административное правонарушение может совершаться умышленно или по неосторожности.

В целях практической реализации административно - правовой защиты права граждан на обращения, в ст. 87 Кодекса об административных правонарушениях Республики Таджикистан предусмотрена административная ответственность за нарушение порядка и сроков рассмотрения обращений граждан. Однако изучение практики показало, что упомянутая статья не применяется, значит, в механизме применения статьи имеется препятствие.

Дела об административных правонарушениях, предусмотренных ст. 87 Кодекса об административных правонарушениях Республики Таджикистан, на основе ст. 745 упомянутого кодекса, возбуждаются только прокурором, и, в соответствии со ст. 696 кодекса, направляются на рассмотрение органам или уполномоченным должностным лицам, в нашем случае в суд для рассмотрения дела по существу. На наш взгляд, препятствие здесь заключается в том, что законодатель наделил соответствующими полномочиями только один орган (прокуратуру) в возбуждении дел об административных правонарушениях. В то же время, как следует из содержания ст. 9 и 18 Закона Республики Таджикистан «Об обращениях граждан», органы государственной власти, местные органы государственной власти, органы самоуправления посёлков и сёл, ... их руководители и другие должностные лица в пределах своей компетенции систематически обязаны проверять состояние дел по рассмотрению предложений, заявлений и жалоб граждан в соответствующих управлениях и отделах и подчиненных им предприятиях, учреждениях и организациях, принимать меры к устранению причин и условий, порождающих нарушение прав и охраняемых законом интересов граждан, вызывающих поступления повторных или вторичных жалоб и заявлений». То есть они в совокупности выступают как надзирающий и контролирующий орган за соблюдением Закона РТ «Об обращениях граждан». Если бы они также имели полномочия возбуждать дела об административных правонарушениях в отношении должностных лиц органов, которые находятся под их юрисдикцией, то, на наш взгляд, это стало бы еще одним механизмом, содействующим защите права граждан на обращения. На основе сказанного, предлагаем в Закон РТ «Об обращениях граждан» и Кодекс об административных правонарушениях Республики Таджикистан внести соответствующие изменения. Наравне с другими надзирательными и контролирующими органами, следует предусмотреть и структуру органов государственной власти, занимающихся организацией и рассмотрением обращений граждан и имеющих полномочия возбуждать дела об административных правонарушениях.

Вышеназванные предложения по усовершенствованию рассмотрения обращений, на наш взгляд, не будут результативными без создания механизма эффективного разрешения споров, возникающих между гражданами и органами государственной власти и их должностными лицами по поводу их нарушенного права.

Отметим, что проблема создания административной юстиции сегодня является одной из актуальнейших в юридической науке. Практически все известные специалисты в области права внесли в ее разработку свой вклад.[8, с.54; 9, с.101-114; 10, с.67]

Создание отдельной судебной ветви, рассматривающей споры между гражданином и органами власти, актуально и в Республике Таджикистан. Необходимость учреждения в стране административных судов по осуществлению административного судопроизводства основывается на Конституции РТ, Программе судебно – правовой реформы в РТ, утвержденной Указом Президента РТ от 23 июня 2007 г., № 271 и Программе судебно – правовой реформы в РТ на 2011 - 2013 гг., утвержденной Указом Президента РТ от 3 января 2011 г., № 976.

По ныне действующему законодательству, рассмотрение административных дел отнесено к ведению судов общей юрисдикции. Эти дела рассматриваются в порядке гражданского судопроизводства, а определенная их категория подлежит рассмотрению арбитражными судами. Это, конечно, проблему не решает. Ведь административная юстиция, как специальная ветвь правосудия, обеспечивает судебный контроль за публичной властью. Она разрешает споры публично - правового характера по особым процессуальным правилам. Поэтому вполне закономерной является постановка вопроса и о необходимости специализации судей по рассмотрению именно этой категории дел, о создании специальных судебных органов административного судопроизводства.

Необходимо решить и ряд организационных проблем: определить объем административной юрисдикции, ввести новые процедуры, сформировать систему административных судов, а также подготовить специальные судейские кадры. [11; 12]

Также надо отметить, что бывшие республики на постсоветском пространстве - все страны Прибалтики, Украина и Казахстан - уже давно пошли по пути выделения судов, рассматривающих эти конфликты, в самостоятельную ветвь юстиции.

Рассматривая назначение административной юстиции в рамках административно - правового обеспечения права граждан на обращения в органы государственной власти именно на этапе защиты, следует отметить, что она должна стать полноценным субъектом судебного контроля за действиями и решениями органов государственной власти, должностных лиц, государственных служащих и обеспечивать права и свободы человека и гражданина. Таким образом, эта система должна быть задействована тогда, когда не сработали система, препятствующая изданию незаконных актов в органах государственной власти, и контрольно - надзорная система самого органа.

Словом, никто не сомневается в необходимости административных судов, создание которых позволило бы не только повысить доверие к правосудию, но и дисциплинировать государственный аппарат.

Учитывая, что право граждан на обращения является комплексным правовым институтом, нормативно-правовое регулирование, которого не может быть ограничено одним нормативным актом, представляется необходимым выделить те правовые принципы, которые должны лежать в основе всего механизма реализации этого субъективного права и, по возможности, быть реализованы во всех нормативно-правовых актах, регулирующих данную сферу правоотношений. К сожалению, Закон Республики Таджикистан «Об обращениях граждан» не устанавливает принципы, на основе которых реализовывались бы права граждан на обращения. Считаем, что это серьезное упущение законодателя. Механизм реализации права граждан на обращения должен строиться именно на основе определенных принципов. Как уже отмечалось, большинство правовых принципов, регламентирующих поведение человека в обществе, закреплено Конституцией. Однако если говорить о принципах института права граждан на обращения, то они, как и в любых других конкретных общественных отношениях, имеют свою специфику. Кодекс об административных правонарушениях Республики Таджикистан предусматривает ряд следующих принципов: законность, равенство перед законом, неотвратимость наказания, личная ответственность и виновность, справедливость, гуманизм, демократизм, презумпция невиновности и гласность. Однако они распространяются только на отдельные аспекты института обращения граждан.

По данному поводу профессор О. У. Усмонов справедливо отмечал: «Принцип - это основа сущности каждой отрасли права, регулирующая правоотношения данного предмета». [13, с.23] Действительно, если говорить о принципах института права граждан на обращения, то они, как и в любых других конкретных общественных отношениях, имеют свою специфику [14, с.38] и должны быть определены в законе, который регламентирует правоотношения в данной сфере. Но прежде чем мы приступим к исследованию данного аспекта, попытаемся определить, что такое "принципы", какова их система, какую роль они играют в реализации права граждан на обращения?

Само понятие «принцип» (от лат. *prīncipium* - основа, начало) означает: 1) основное, исходное положение какой-либо теории, учения и т.д.; руководящая идея, основное правило деятельности; 2) внутреннее убеждение, взгляд на вещи, определяющие норму поведения; 3) основа устройства, действия какого-либо механизма, прибора, установки. [15, с.111]

Обоснование понятия принципов права является одной из актуальных проблем современной юридической науки.[16, с.409] И это не случайно, так как именно в

принципах права наиболее ярко отражена его сущность во всем многообразии составляющих ее сторон и закономерностей. Кроме того, важность данной проблемы определяется тем, что сложившееся в отечественной науке представление о принципах сформировалось в основном на базе узко нормативного правопонимания и имеет существенные недостатки. Во-первых, под принципами права обычно подразумевают лишь те основополагающие идеи, которые получили официальное закрепление в нормах законодательства. Логическим следствием стали утверждения, что принципы могут обнаруживаться только в содержании указанных норм и к их числу нельзя отнести руководящие идеи правосознания, получившие общественное признание и реализуемые в правоотношениях, но не зафиксированные в нормативно-правовых актах.[17, с.15,25; 18; 19, 210-211] Другим негативным моментом является сужение значимости принципов и ограничение сферы их действия рамками правотворчества и правоприменения. Так, в правотворчестве им отводится роль теоретической базы, определяющей содержание конкретных норм, а в правоприменении их функция ограничивается лишь потребностью в толковании все тех же норм. По существу, руководящие принципы при таком подходе низводятся до вспомогательных элементов, предназначенных исключительно для обслуживания нужд, связанных с созданием и использованием нормативного массива и не приспособленных для непосредственного регулирования общественных отношений. Отсюда вытекает и их характеристика в качестве определенных требований к системе юридических норм, а не к реальному поведению субъектов правоотношений.[20, с.44-45] Но, как известно, требования можно адресовать только людям, а не абстрактным правилам поведения.

Опираясь на анализ нормативно - правовых актов, литературы и других материалов, попытаемся предложить свою систему принципов, которая должна лежать в основе реализации права граждан на обращения в Республике Таджикистан, а также раскрыть их содержание.

По нашему мнению, в правовом механизме реализации права граждан на обращения в Таджикистане должны быть заложены следующие принципы: всеобщее право на обращения; свобода подачи обращений; равноправие и равная ответственность гражданина и государства; гласность разбирательства; объективность; подведомственность обращений; законность всего порядка работы с обращениями граждан; бесплатность и язык производства.

Таким образом, содержание любого правового института, в том числе института обращений граждан, ярко проявляется в его принципах - наиболее общих положениях, началах, определяющих самые существенные черты, качественные свойства правовой регламентации права гражданина на обращение.

Закрепление этих принципов в Законе Республики Таджикистан «Об обращениях граждан» сделало бы право граждан на обращение более устойчивым наравне с правовыми нормами, предназначенными для регулирования общественных отношений в данной сфере.

В материально-технической части усовершенствования института обращений граждан следует отметить, что нормативно-правовые акты о делопроизводстве по обращениям граждан были приняты в годы независимости республики, но они не регламентируют делопроизводство обращений граждан посредством персональных компьютеров, не говоря уже об Интернете, использования новых компьютерных систем и программ, которые обрабатывают поступившие обращения по видам, форме, тематике и т.д. Пришло время отказаться от устаревших правил делопроизводства.

Как показывает практика, правила делопроизводства должны быть универсальными, т.е. одинаковыми во всех государственных органах и доступными для граждан. С этой целью необходимо создать единую, централизованную и унифицированную электронную

систему работы с обращениями, которая связывала бы все уровни государственной власти, в том числе местные исполнительные органы государственной власти. В Агентстве по статистике при Президенте Республики Таджикистан следует создать единую республиканскую базу данных по обращению граждан. Воплощения этого предложения в практику сделает аналитику в республике единой.

Важной проблемой в рассматриваемом нами аспекте является то, что структуры центральных и местных органов власти (кроме специальных органов Прокуратуры, аппарата Уполномоченного по правам человека и т.д.), работающие с обращениями граждан, не обеспечены специалистами (юристами), в то время как такая деятельность имеет юридический характер. Думается, включение в закон определенных требований для лиц, занимающих должности в структуре, работающей с обращениями граждан, могло бы содействовать совершенствованию данного института.

Большое значение имеет также закрепление правового статуса и гарантий этих работников на уровне закона, так как в ходе рассмотрения обращений они сталкиваются с рядом трудностей, которые требуют законодательного регулирования. Прежде всего их работа должна основываться на таких принципах, как независимость, самостоятельность и т.д.

На основе вышеизложенного к первостепенным задачам совершенствования института конституционного права на обращение следует отнести следующие:

1) в целях упорядочения реквизитов обращения и устранения существующих противоречий в ст. 5 Закона РТ «Об обращениях граждан», уточнить его требования в следующей редакции: «В обращениях должны быть указаны: наименование органа или фамилия, имя и должность его руководителя, в который подается обращение; фамилия, имя, отчество (последнее при наличии) субъекта обращения, его обратный адрес, фамилия, имя, отчество представителя и его обратный адрес (если заявление подается представителем), существо обращения и его требования».

Также должно рассматриваться обращение лица, не имеющего определенного места жительства, если в содержании обращения об этом упоминается или идёт речь. Субъекты обращения могут в обращениях указать свой номер телефона, адрес электронной почты, приложить копии паспорта, указать дату и приложить другие документы, содействующие объективному рассмотрению обращения. Последнее требование является дополнительным, но не обязательным.

Обращение подписывается субъектом обращения или его представителем при наличии у него полномочий на подписание заявления. Если субъект обращения является юридическим лицом, подпись подтверждается печатью юридического лица.

Обращения, в которых не указаны реквизиты, предусмотренные в ч. 1 настоящей статьи, считаются анонимными и рассмотрению не подлежат, за исключением случаев, когда есть возможность отправить их обратно субъекту обращения с уведомлением об исправлении имеющихся недостатков. В случае неисправления в течение 15 дней обращение считается анонимным, и принимается решение об оставлении его без рассмотрения.

Реквизиты устных обращений тоже уточняются на основе настоящей статьи;

2) с целью обеспечения своевременного рассмотрения обращений граждан и в силу того, что большее количество обращений граждан рассматривается государственными служащими и что здесь имеют место нарушения законодательства об обращениях, внести в ч. 1 ст. 23 Закона Республики Таджикистан «О государственной службе» следующие изменения – «государственная служба, помимо оснований, предусмотренных Трудовым кодексом Республики Таджикистан, прекращается в случае «нарушения установленного порядка законодательства Республики Таджикистан об обращениях граждан»;

3) для совершенствования ст. 15 закона, обе части которой по содержанию имеют одинаковое значение и их юрисдикции не распространяются на предложения как одну из разновидностей обращения, предусмотреть её содержание в такой формулировке: «Субъекты права на обращение могут в судебном порядке требовать возмещения понесенного ими морального и материального ущерба, который им причинен в результате неправомерных действий (бездействия) или решениями государственных, а также негосударственных органов или должностного лица при рассмотрении их обращения».

Возмещение морального и материального ущерба, а также его размер в денежном выражении определяется и рассматривается в судебном порядке на основе гражданского законодательства РТ».

ЛИТЕРАТУРА

1. Новиков А.В. Обращения граждан (административно-процедурные правовые аспекты): дис. ... канд. юрид. наук/ А.В. Новиков. -Воронеж 2006.
2. Подъячев К.В. Обращения граждан в органы государственной власти и местного самоуправления как форма гражданского участия / К.В.Подъячев.
3. Бычкова Е.И. Обращения граждан и правотворческая инициатива граждан как формы участия населения в осуществлении местного самоуправления / Е.И. Бычкова. -Челябинск, 2011.
4. Законотворческий процесс в РФ. http://humanitar.ru/page/ch6_3.
5. Духно Н.А. Понятие и виды юридической ответственности / Н.А. Духно, В.И. Ивакии // Государство и право. -2000. -№ 6.
6. Калинина С.В. Административно – правовая защита права граждан РФ на обращение в органы государственной власти и органы местного самоуправления: дисс. ... к. ю. н./ С.В. Калинина. -М., 2011.
7. Зубарев С.М. Комментарий к Федеральному закону «О порядке рассмотрения обращений граждан Российской Федерации» от 2 мая 2006 г. №59-ФЗ/ С.М. Зубарев, В.И. Селиверстов. -М.: «Юриспруденция», 2007.
8. Зеленцов А.Б. Административная юстиция в России / А.Б. Зеленцов, В.И. Радченко. - М., 2002.
9. Старилов Ю.Н. К вопросу о новом понимании административной юстиции / Ю.Н. Старилов // Правоведение. -2000. -№ 2.
10. Хаманева Н.Ю. Административная юстиция и административное судопроизводство в Российской Федерации / Н.Ю. Хаманева, Н.Г. Салищева. -М., 2001.
11. Послание Президента РТ Эмомали Рахмона Маджлиси Оли РТ (г. Душанбе, 20 апреля 2006 г.) <http://www.president.tj/rus/payomho2006.htm>;
12. Послание Президента РТ Эмомали Рахмона Маджлиси Оли РТ (г. Душанбе, 15 апреля 2009 г.) http://www.president.tj/rus/novostee_150409.html.
13. Усмонов О.У. Гражданское право / О.У. Усмонов, М.А. Махмудов. - Душанбе, 2001. (на тадж. яз).
14. Алистратов Ю.Н. Право петиций в РФ / Ю.Н.Алистратов.
15. Малько А.В. Теория государства и права. / А.В. Малько.
16. Словарь иностранных слов. -М., 1980.
17. Смирнов О.В. Основные принципы советского трудового права / О.В.Смирнов. - М.: Юрид. лит., 1977.
18. Фаткуллин Ф.Н. Проблемы теории государства и права./ Ф.Н. Фаткуллин. -Казань: Изд-во Казанского университета, 1987.
19. Спасов Б. Закон и его толкование. / Б. Спасов. -М.: Наука, 1986.
20. Марксистско-ленинская общая теория государства и права: Социалистическое право. -М.: Юрид., 1973.

ОСНОВНЫЕ НАПРАВЛЕНИЯ СОВЕРШЕНСТВОВАНИЯ ИНСТИТУТА ПРАВА ГРАЖДАН НА ОБРАЩЕНИЕ В РЕСПУБЛИКЕ ТАДЖИКИСТАН

Закрепление прав граждан на обращения в Конституции и принятие Закона Республики Таджикистан «Об обращениях граждан» существенно способствовали совершенствованию этого института. Между тем, как показывает практика, говорить о непосредственной реализации и защите прав граждан, об их участии в деятельности делами государства посредством данного института еще рано. Анализ и правовая практика реализации права на обращения показывают, что здесь имеются свои сложности. В данной статье автор анализирует данные вопросы и дает свои рекомендации.

Ключевые слова: права человека, обращение, ущерб, защита.

MAIN AREAS OF IMPROVEMENT INSTITUTE OF CITIZENS IN TREATMENT IN TAJIKISTAN

Securing the rights of citizens to appeal to the Constitution and the adoption of the Law "On citizens' contribute significantly to the improvement of this institution. Meanwhile, as practice shows, talk about the

immediate realization and protection of citizens' rights, their participation in the activities of state affairs by means of the institution is still too early. Analysis and legal practice of the right to appeal suggests that there are some difficulties. This article analyzes these issues and makes recommendations.

Key words: human rights, treatment, damage protection.

Сведения об авторе: *И. Саидов* - ассистент кафедры конституционного права Таджикского национального университета. E-mail: saidov.izzat@mail.ru Телефон: 934-10-60-90

КОНСТИТУЦИОННЫЕ ОСНОВЫ РЕГУЛИРОВАНИЯ ЭКОНОМИКИ

С.М. Салохидинова

Таджикский национальный университет

В Конституции как нормативно-правовом акте, обладающим высшей юридической силой, определена система взаимоотношений между государством и личностью в различных сферах общественной жизни. Конституция Республики Таджикистан (РТ) 1994 года как основной закон государства регулирует различные виды общественных отношений, которые принято подразделять на политические, экономические, социальные, и идеологические. Данное положение вытекает из содержания главы первой Конституции РТ, в которой определены основы конституционного строя. В этой главе, помимо всего остального, предусмотрены экономические устои государства, такие как: существование различных форм собственности, их равноправие и правовая защита; свобода экономической и предпринимательской деятельности (ст. 12).

В этой связи, учитывая современные условия экономического развития, его взаимосвязь и взаимовлияние от политических основ, а также место, которое занимает Конституция в правовой системе РТ, вопросы изучения конституционных основ экономики представляют определённый интерес. Так как в условиях рыночной экономики, существует потребность в установлении границ государственного вмешательства в экономику. Данный фактор является определяющим в развитии не только экономики, но и всего общества в целом. Поскольку от состояния экономики во многом зависит способность государства осуществлять закреплённые в Конституции положения. В данной статье автором не предпринимается попытка осветить все стороны взаимодействия экономики и государства, лишь предпринята попытка рассмотреть определённую часть данного вопроса.

В Конституции РТ 1994 г. нет самостоятельной главы, посвящённой экономическим основам общества (в отличие от Конституций советского периода или некоторых современных Конституций, в которых существуют главы об экономических основах общества, в частности в Конституции Республики Узбекистан 1992 г. глава 12 посвящена экономическим основам общества). Однако все разделы Конституции РТ 1994 года в их органическом единстве имеют отношение к экономической системе страны, задавая базовую логику ее развития.[1, с.69-76]

В различных главах Основного закона РТ закреплёны правовые основы экономической организации общества, основные экономические права и свободы, полномочия органов государственной власти в экономической сфере, а также функционирование некоторых государственных органов, деятельность которых непосредственным образом связана с политикой государства в экономической сфере.

Рассматривая вопросы экономического содержания Конституции РТ, А.М. Диноршоев предлагает при изучении данного вопроса исходить из двух подходов. Как отмечает автор, при первом подходе могут рассматриваться лишь разделы Конституции, которые прямо регулируют экономические проблемы - свободу экономической и

предпринимательской деятельности, денежные и бюджетные вопросы, экономические функции ветвей власти и органов государственного управления. Этот подход, по мнению автора, интересен, но имеет некоторые недостатки, заключающиеся в полном отрыве от логики функционирования общественной системы, в которой политические и экономические вопросы всегда тесно связаны и органически переплетены. Второй подход предполагает изучение различных положений Конституции с точки зрения того, как они влияют на осуществление экономических процессов. Помимо собственно экономических статей Основного Закона, здесь важно обратить внимание на общие принципы его построения, значимость политических и социальных прав для формирования и функционирования рыночной экономики. [1, с.69-75]

Следует согласиться с мнением указанного автора, поскольку смысл многих конституционных положений можно понять лишь в совокупности с другими положениями, а также через раскрытие содержания всех конституционных норм и принципов, прямо или косвенно регулирующих экономические отношения. Совокупность таких норм в научной литературе объединяется понятием «конституционная экономика».

В этом аспекте необходимо затронуть один вопрос. В литературе используются два, понятия: «экономическая конституция» и «конституционная экономика». Нередко содержание данных понятий раскрываются и соотносятся друг с другом по-разному.

Так, В.П. Капыш под «экономической конституцией» понимает проникнутая внутренним единством совокупность конституционных положений, устанавливающих принципиальные нормы в сфере экономики. [2, с.36]. Такая трактовка указанного понятия наиболее распространена в правовой литературе. [3]

Г.А. Гаджиев под «экономической конституцией» понимает совокупность конституционных положений, связанных между собой предметом - отношениями в сфере экономики - и проникнутых внутренним единством, посредством логико-правовых связей. [4, с.109-110] В другой своей работе автор отмечает, что конституционно-правовая концепция «экономическая конституция» рефлексивно отражает в области конституционного права сложившиеся представления о том, какие функции должно выполнять государство в сфере экономики. [5, с.249]

Нередко «экономической конституцией» называют Гражданский кодекс. Однако считается, что такое употребление термина «экономическая конституция» делается лишь для придания большого значения того или иного акта в системе законодательства. Но такой подход в целом не поддерживается представителями цивилистической науки, отмечая, что положения Гражданского кодекса не предназначены для регулирования всех «производственных отношений», они лишь затрагивают имущественную сторону таких отношений. [6, с.13-22]

Категория «конституционная экономика» рассматривается как научное направление, изучающее принципы оптимального сочетания экономической целесообразности с достигнутым уровнем конституционного развития, отраженным в нормах конституционного права, регламентирующих экономическую и политическую деятельность в государстве. [7, с.11; 8, с 205]

Такое определение понятия «конституционная экономика» в целом поддерживается многими. Вместе с тем в литературе была предпринята попытка скорректировать приведенное определение путем включения в него более конкретных элементов, нежели «экономическая целесообразность». Так, конституционная экономика - это научное направление, предметом изучения которого является конституционно-правовое регулирование и экономическое развитие в их непосредственной взаимосвязи: воздействие конституционных правил и принципов на процесс принятия и реализации экономических решений, а также обратная корреляция. [6, с.13-22]

На основании вышеизложенного, «экономическую конституцию» можно рассматривать как совокупность конституционных норм, определяющих содержание экономических отношений, влияющих на их развитие, степень воздействия государства на экономику, способов и методов такого воздействия, а также границы свободы личности в экономической сфере. «Конституционную экономику» как концепцию, научное направление, изучающее применение экономических положений Конституции на практике, соответствие конституционных положений существующим экономическим условиям. «Экономическая конституция» задает координаты развития экономики, реализовав которые можно будет говорить о «конституционности экономики», т.е. о соответствии экономики конституционным положениям. «Конституционная экономика», являясь более широкой категорией, изучает степень влияния принятых политических решений на экономику страны, а также обратное влияние состояния экономики на политику государства.

Таким образом, можно констатировать, что «экономическая конституция» является нормативным аспектом, предметом изучения «конституционной экономики», следовательно, рассматриваемые понятия соотносятся друг с другом как общее и частное.

Исходя из изложенного, под конституционной экономикой следует понимать институт конституционного права, охватывающий вопросы конституционно-правового регулирования экономических отношений и их влияние, на другие общественные отношения.

Для определения круга вопросов, формирующих понятие конституционной экономики в Таджикистане, необходимо обратиться к характеристике Конституции РТ.

Многие ученые и специалисты сходятся во мнении, что государственное регулирование экономики призвано решить несколько задач, стоящих перед государством, в частности, создание нормальных условий для функционирования рыночных механизмов, обеспечение устойчивых темпов роста экономики, обеспечение социальной стабильности и социального прогресса, поддержка баланса интересов различных социально-экономических групп населения. [9]

При этом все едины во мнении, что государственное регулирование экономики должно происходить в определенных рамках, дабы не нарушать саморегуляцию общества. Иными словами, государство должно лишь устанавливать правила поведения и при этом не вторгаться во внутреннее содержание экономических отношений. В этой связи в юридической литературе используется понятие “экономический публичный порядок”, под которым понимается государственное воздействие на рыночную экономику в целях определенной стабилизации, упорядочения рыночных отношений, наполнения их социальным содержанием, поиск компромисса между публичными и частными интересами. [10, с.22-23]

Рассматривая данный вопрос, Мау В. указывает, что можно выделить три основных группы проблем, регулируемых конституцией и имеющих непосредственное отношение к социально-экономическому развитию страны:

- право собственности, их структура и гарантии;
- социально-экономические права и гарантии граждан;
- регулирование денежных и финансовых (бюджетных) вопросов.

Все эти три момента так или иначе отражают соотношение прав и возможностей государства и частного лица, а в ряде случаев и прямо определяют экономическую роль государства, возможности и пределы вмешательства власти в хозяйственный процесс» [11, с.6].

Будучу согласны с высказанной точкой зрения, хотели бы добавить, что в условиях Таджикистана помимо указанных вопросов конституционной регламентации также

надлежит рассмотреть вопрос предпринимательской деятельности, ее гарантии и механизмы реализации.

В заключении хотелось бы отметить, что вопросы совершенствования конституционного регулирования экономики в Таджикистане требуют комплексного изучения, что позволит в дальнейшем оперативно и качественно решать вопросы, стоящие перед государством, повысить эффективность экономической системы и обеспечить успех государственной политики по реализации экономического потенциала страны.

ЛИТЕРАТУРА

1. Диноршоев А.М. Экономическое содержание Конституции Республики Таджикистан 1994 года/ А.М. Диноршоев // Вестник Конституционного суда РТ. – 2012. - № 4. - С. 69 -76.
2. Капыш В.П. Конституционные гарантии обеспечения экономических прав и свобод человека и гражданина в Российской Федерации: дис. ... канд. юрид. наук. / В.П. Капыш. – Москва, 2002. - С.36.
3. Андреева Г.Н. К вопросу о понятии экономической конституции // Конституционное и муниципальное право / Г.Н. Андреева. - 2010. - № 7.
4. Гаджиев Г.А. Защита основных экономических прав и свобод предпринимателей за рубежом и в Российской Федерации./ Г.А. Гаджиев. - М., 1995. - С. 109 - 110.
5. Гаджиев Г.А. Экономическая конституция. Конституционные гарантии свободы предпринимательской (экономической) деятельности/ Г.А. Гаджиев // Конституционный вестник. - 2008. - №1 (19). - С. 249.
6. Костюков А.Н. Конституционная экономика в России: Некоторые направления совершенствования / А. Н. Костюков // Вестник Омского университета. Серия «Право». – 2008. - №3 (16).– С. 13-22.
7. Конституционная экономика / Отв. ред. Г.А. Гаджиев. -М.: Юстицинформ, 2010. – С. 11.
8. Мишин А.А. Конституционное (государственное) право зарубежных стран: учебник для вузов. / А.А. Мишин - М.: Юстицинформ. - С. 205.
9. Мельников В.В. Конституционные основы регулирования экономических отношений в России/ В.В. Мельников. - М., 2011. - 206 с.
10. Морозова Л.А. Государство и собственность / Л.А. Морозова // Государство и право. - 1996. -№12.- С. 22-23.
11. Мау В. Конституционные проблемы экономической реформы посткоммунистической России / В. Мау. – М., 1998. – С. 6.

КОНСТИТУЦИОННЫЕ ОСНОВЫ РЕГУЛИРОВАНИЯ ЭКОНОМИКИ

В статье рассматриваются вопросы конституционного регулирования экономики через призму конституционной экономики, как самостоятельного института конституционного права. Автором раскрываются понятие и содержание данного явления и анализируется их закрепление в Конституции РТ.

Ключевые слова: Конституция, экономика, регулирование, собственность.

CONSTITUTIONAL BASIS OF REGULATION OF ECONOMY

The article deals with the constitutional regulation of the economy through the prism of constitutional economics, as an independent institution of constitutional law. The author reveals the concept and content of the phenomenon and analyzed them embodied in the Constitution of the RT.

Key words: constitution, economics, management, ownership.

Сведения об авторе: *С. Салохидинова* - аспирант кафедры конституционного права Таджикского национального университета. E-mail: simo_s@mail.ru. Телефон: (+992) 918-17-73-58

МАЗМУН ВА МОҲЯТИ ФУНКСИЯҲОИ МАҚМОТИ ГУМРУКИ ҶУМҲУРИИ ТОҶИКИСТОН

З.М. Соибов

Донишгоҳи миллии Тоҷикистон

Функсияҳои мақмоти гумрук аз ҷумлаи масъалаҳои мебошад, ки вобаста ба он дар илм (илмҳои ҳуқуқӣ ва иқтисодӣ) нуктаҳои назар ҳеле зиёданд. Истилоҳи «функсия» вожаи латинӣ буда, маънии иҷро кардан ва амал намуданро дорад [1, с.44]. Функсия истилоҳе мебошад, ки дар тамоми илмҳо, ҷӣ дар илмҳои

ҷамъиятшиносӣ ва ҷӣ дар илмҳои табиӣ он ба таври васеъ истифода бурда мешавад. Дар илми ҳуқуқшиносӣ истилоҳи мазкур аҳамияти хеле баланд доранд. Дар илми ҳуқуқӣ функсия аслан ба маънии самтҳо ва роҳҳои асосии амалисозии вазифаҳо ва мақсадҳо фаҳмида мешавад. Дар ҳуқуқи гумрукӣ низ истилоҳи функсия ба маънии самтҳои асосии амалишавии вазифа ва мақсадҳо фаҳмида мешавад. Масалан, дар ҳуқуқи гумрукӣ мафҳумҳои функсияҳои ҳуқуқи гумрукӣ, функсияҳои миёнаравӣ дар соҳаи фаъолияти гумрукӣ ва ғайраҳо мавҷуданд. Функсияҳои мақомоти гумрук дар ҳуқуқи гумрукӣ аз ҷумлаи масъалаҳои марказӣ ва муҳимтарин ба шумор меравад. Функсияи мақомоти гумрук дорои аҳамияти назариявӣ ва амалӣ аст. Аҳамияти назариявӣ доштани он чунин маънӣ дорад, ки вобаста ба он дар илм ақидаҳо, назарияҳо ва фикрҳо мавҷуданд. Яъне, масъалаи мазкур аз ҷиҳати назариявӣ таҳлил карда шудааст. Агар ба мазмуни функсияҳои мақомоти гумрук назар афканем, маълум мешавад, ки он хусусияти амалӣ дорад. Чунки ин масъала асосан ба фаъолияти мақомоти мазкур дар робита қарор дорад.

Функсияҳои мақомоти гумрук асосан аз функсияҳои давлат маншаъ мегирад. Чи тавре маълум аст, аз номи давлат мақомоти давлатӣ ва шахсони мансабдори он баромад мекунад. Мақомоти гумрук аз ҷумлаи мақомотҳои давлатӣ мебошад ва аз номи давлат баромад мекунад. Функсияҳои мақомоти гумрук дар доираи функсияҳои давлат баамал бароварда мешавад. Зери мафҳуми функсияҳои давлат – самтҳои асосии фаъолияти давлат, баҳри ҳалли вазифа ва мақсадҳои дар назди он гузошташуда равона шудаанд фаҳмида мешавад [2, с.30]. Ҳамчунин, дар адабиёти дигари ҳуқуқӣ оварда шудааст, ки функсияҳои давлат – ин самтҳои фаъолияти он баҳри идоракунии ҷамъият, ки инъикоскунандаи мақсад ва таъйиноти иҷтимоии он аст фаҳмида мешавад [3, с.97]. Умуман, функсияҳои мақомоти гумрук як навъ функсияҳои маҳдуди давлатӣ мебошад ва ба манфиати давлат баамал бараварда мешавад.

Қайд карда гузаштем, ки мақомоти гумрук аз ҷумлаи мақомоти ҳокимияти иҷроия мебошад, ки идоракунии давлатиро дар соҳаи фаъолияти гумрукӣ амалӣ месозад. Бинобар ҳамин, функсияҳои мақомоти зикргашта дар доираи функсияҳои идоракунии давлатӣ ва функсияҳои ҳокимияти иҷроия низ роҳандозӣ карда мешавад. Азбаски, мақомоти гумрук идоракунии давлатиро баамал мебарорад, аз доираи функсияҳои идоракунии давлатӣ берун баромада наметавонад. Функсияҳои идоракунии давлатӣ хусусияти умумӣ дорад. Яъне, барои тамоми мақомотҳои давлатие, ки идоракунии давлатиро амалӣ менамоянд дахл дорад. Функсияҳои идоракунӣ – ин самтҳои мушаххаси (ташқилӣ, танзимӣ, назоратӣ ва ғайра) таъсиррасонии идоракунии давлатӣ ба объекти идорашаванда мебошад. Ба функсияҳои асосии идоракунии давлатӣ дохил мешавад таъмини иттилоотии фаъолияти мақомоти давлатӣ, пешгӯйикунанда ва такмилномаӣ, банақшагирӣ, ташқилӣ, амрдиҳӣ, роҳбарикунӣ, ҷамоҳангсозӣ, назоратӣ, танзимӣ, ҳисоботӣ ва ғайра.[4, с.37-41] Функсияҳои ҳокимияти иҷроия мақсад ва функсияҳои идоракунии давлатиро муайян мекунад. Ҳокимияти иҷроияи муосир дорои чунин функсияҳо аст: функсияҳои иҷроиявӣ, ҳифзи ҳуқуқӣ, иқтисодӣ – иҷтимоӣ, таъмини қонуният ва риояи тартиботи конституционӣ дар давлат, танзимӣ, ҳуқуқэҷодкунӣ ва ғайра.[4, с.53] Маҳз, дар асоси функсияҳои номбурдаи идоракунии давлатӣ ва функсияҳои ҳокимияти иҷроия функсияҳои мақомоти гумрук амалӣ мешаванд.

Дар адабиётҳои ҳуқуқӣ мафҳуми функсияҳои мақомоти гумрук оварда шудааст. Масалан, дар яке аз адабиётҳо қайд шудааст, ки функсияҳои мақомоти гумрук – самтҳои асосии фаъолияти он баҳри ҳалли вазифаҳои дар назди он гузошташуда ва ноилшавӣ ба мақсадҳо мебошад.[5, с.20] Албатта, ин мафҳум ба мафҳуми дар боло додашуда пурра монандӣ мекунад. Аз ин ҷо маълум мешавад, ки маҳаки асосии функсияҳои мақомоти гумрукро вазифа ва мақсадҳои он ташқил медиҳад. Дар сурати

набудани вазифа ва мақсади мақомоти гумрук функцияҳои он вучуд дошта наметавонад.

Дар умум функцияҳои мақомоти гумрук – ин самтҳои асосии фаъолияти мақомоти гумрук мебошад, ки барои ҳалли вазифа ва мақсадҳои дар назди он гузошташуда равона шудааст. Фикр мекунем, ки ин мафҳум ба воқеияти функцияҳои мақомоти гумрук мутобиқат мекунад. Зеро, функция дар илми ҳуқуқӣ самтҳо ва роҳҳои асосии амалисозии вазифаҳо ва мақсадҳо мебошад. Аз ин хотир, барои мақомоти гумрук низ функцияҳои он самтҳо ва роҳҳои асосии амалисозии вазифа ва мақсадҳои дар назди мақомоти мазкур гузошташуда мебошад.

Мақомоти гумрук дорои функцияҳои гуногун мебошад, ки дар сарчашмаҳои илмӣ вобаста ба он андешаҳо гуногунад. Номгӯии аниқ ва дақиқи функцияҳои мақомоти гумрукро ба навъҳо ҷудо мекунад. Бинобар ҳамин, андешаҳои яқчанд донишмандро оид ба намудҳои функцияҳои мақомоти гумрук меорем. Масалан, олими ватанӣ Раҷабов М.Н. дар адабиёти худ чунин функцияҳои мақомоти гумрукро қайд кардааст:

- 1) функцияи ташкилии мақомоти гумрук;
- 2) функцияи фискалии мақомоти гумрук; 3) функцияи барасмиятдарории гумрукӣ ва назорати гумрукӣ;
- 4) функцияи назорати асъорӣ; 5) функцияи ҳифзи ҳуқуқи мақомоти гумрукӣ;
- 6) функцияи пешбурди омили гумрукӣ; 7) функцияи татбиқи сиёсати иҷтимоӣ дар соҳаи фаъолияти гумрукӣ (тайёр кардани мутахассисон, ташкили муассисаҳои таълимӣ, омода ва нашри китоб ва воситаҳои таълимӣ).[6, с.65-66]

Булатов А.К. чунин намуҳои функцияҳои мақомоти гумрукро пешниҳод кардааст:

- 1) функцияи танзими гумрукию тарифӣ; 2) функцияи фискалӣ; 3) функцияи назорати асъор; 4) функцияи назорати гумрукӣ; 5) функцияи ҳуқуқмуҳофизавӣ [7, с.19].

Князева О. А. Бошад, чунин функцияҳои мақомоти гумрукро қайд кардааст: 1) функцияи фискалӣ; 2) функцияи танзимӣ; 3) функцияи ҳуқуқмуҳофизавӣ.[5, с.20-21]

Халипов С. В. дар адабиёти худ функцияҳои фаъолияти маъмурии мақомоти гумрукро овардааст, ки чунинанд: - функцияи контролӣ; - функцияи фискалӣ; - функцияи муҳофизавӣ – маъмурӣ; - функцияи бақайдгирию ҳисоботӣ; - функцияи меъёрҷодкунӣ; - функцияи иттилоотӣ – машваратӣ; - функцияи хоҷагидорӣ.[8, с.23]

Ҳамчунин Князева О.А. боз се намуди функцияҳои мақомоти гумрукро ҷудо намудааст: функцияҳои асосӣ, функцияҳои таъминкунонда, функцияҳои махсус.

Дар адабиёти дигари ҳуқуқӣ чунин навъҳои функцияҳои мақомоти гумрук нишон дода шудааст: функцияи контрол ва назорат дар соҳаи фаъолияти гумрукӣ, функцияи назорати асъор, функцияи махсус, ки баҳри мубориза бо қочоқ, дигар ҷинойтҳо ва ҳуқуқвайрокунии маъмурӣ равона шудааст.[9, с.16]

Умуман, ин ҳама функцияҳои дар адабиётҳои ҳуқуқӣ овардашуда дуруст мебошанд. Ҳар яке аз муаллифон функцияҳои пешниҳодкардаи худро исбот кардаанд. Аз ин маълумотҳои додашуда ба хулоса омадан мумкин аст, ки мақомоти гумруки Ҷумҳурии Тоҷикистон дорои чунин функцияҳо аст: - функцияи барасмиятдарории гумрукӣ ва назорати гумрукӣ; - функцияи танзими гумрукию тарифӣ ва фискалӣ (боҷситонӣ); - функцияи назорати асъор; - функцияи пешбурди омили гумрукӣ; - функцияи ҳуқуқмуҳофизавӣ.

Дар маҷмӯъ мақомоти гумруки Ҷумҳурии Тоҷикистон ду функцияи асосиро баамал мебарорад: функцияи фискалӣ (боҷситонӣ) ва функцияи ҳуқуқмуҳофизавӣ. Дар доираи ин функцияҳо дигар функцияҳои мақомоти гумрук амалӣ мешавад. Мазмуни функцияи фискалии мақомоти гумруки Ҷумҳурии Тоҷикистон дар он ифода

меёбад, ки бочу хироч ва дигар пардохтҳои гумрукиро меситонад ва маблағҳои ситонидашударо ба бучаи давлат равона мекунад. Тавассути ин функсияи мақомоти гумрук бучаи давлат ғайраравона мешавад. Функсияи ҳуқуқмуҳофизавии мақомоти гумрук – ин самтҳои фаъолияти ҳуқуқмуҳофизавии мақомоти гумрук мебошад. Тибқи муқаррароти моддаи 460–и Кодекси гумруки Ҷумҳурии Тоҷикистон мақомоти гумрук мақомоти давлатии ҳифзи ҳуқуқ мебошад. Дар қатори дигар мақомотҳои ҳифзи ҳуқуқ мақомоти гумруки Ҷумҳурии Тоҷикистон бар зидди ҷиноятҳо ва дигар қонуншиканиҳо мубориза мебарад. Мақомоти гумрук тамоми вазифа ва вазонҳои онро дар соҳаи фаъолияти гумрукӣ бо мақсади ҳимояи манфиатҳои давлат, истиқлолият ва амнияти иқтисодии он амалӣ месозад. Фаъолияти гумрукӣ дорои якчанд унсурҳои ҳуқуқмуҳофизавӣ мебошанд, аз ҷумла ҳимояи бехатарии давлат, тартиботи ҷамъиятӣ, ҳаёт ва саломатии аҳоли, арзишҳои ахлоқӣ ва фарҳангии ҷамъият, таъмини манфиатҳои истеъмолкунандагони молҳои интиқоли он, татбиқи чораҳои пешгирикунанда барои муомилоти ғайриқонунии яроқ ва ғайра.[7, с.9]

Функсияҳои мақомоти гумрук ин самтҳои асосии фаъолияти мақомоти гумрук оид ба амалисозии вазифаҳои он мебошад. Аммо, қонунгузориҳои гумруки Ҷумҳурии Тоҷикистон байни мафҳумҳои вазифа ва функсияҳои мақомоти гумрук фарқият намоиш медиҳад. Масалан, дар Кодекси гумруки Ҷумҳурии Тоҷикистон вазифаҳои мақомоти гумрук дар тарҷумаи русӣ он функсияҳои мақомоти гумрук оварда шудааст. Дар асл вазифа аз функсия фарқ мекунад. Масалан, профессор Сотиволдиев Р. Ш. фарқи байни функсияи давлат ва вазифаи давлатро қайд кардааст. Мувофиқи ақидаи ӯ вазифаи давлат – проблемаҳои ҳаётан муҳимми ҳалталаб мебошад, ки дар назди давлат дар марҳилаи муайяни таърихӣ қарор доранд. Функсияи давлат бошад самтҳои муайяни фаъолияти давлат мебошад, ки баҳри иҷрои вазифаҳои давлат ба сомон мерасанд.[10, с.190] Мақомоти гумрук мақомоти давлатӣ аст ва функсияву вазифаҳои он аз функсия ва вазифаҳои давлат бармеояд. Албатта, дар сатҳи қонунгузорӣ ба таври мушаххас муқаррар намудани вазифа ва функсияҳои мақомоти гумрук ба фаъолияти дурусти он мусоидат мекунад. Бинобар ҳамин, бояд байни мафҳумҳои вазифаҳои мақомоти гумрук ва функсияҳои мақомоти гумрук тафовут гузошта шавад.

АДАБИЁТ

1. Теория государства и права: учебник; под ред. Пиголкина. А. С. - 2003.
2. Матузов Н.И. Теория государства и права: учебник / Н.И. Матузов, А.В. Малько // Юрист. - 2004.
3. Мелехин А.В. Теория государства и права: учебник / А.В. Мелехин. - М., 2007.
4. Бахрах Д.Н. Административное право / Д.Н. Бахрах и др. –Москва, 2008.
5. Князева О.А. Административно – правовые и организационные основы деятельности таможенных органов Российской Федерации: дисс. ... к.ю.н. / О.А. Князева. –Москва, 2008.
6. Раҷабов М.Н. Ҳуқуқи гумрукии Ҷумҳурии Тоҷикистон. / М.Н. Раҷабов. –Душанбе, 2013.
7. Булатов А.К. Таможенные органы Российской Федерации: административно- правовой статус: автореф. дисс. ... к.ю.н. / А.К. Булатов. –Москва, 2007.
8. Халипов С. В. Таможенное право / С.В. Халипов. -Москва: Зерцало-М, 2006.
9. Андрияшин Х.А. Таможенное право. учебник для вузов / Х.А. Андрияшин, В.Г. Свинухов. – М.: ЗАО "Юстицинформ", 2006.
10. Сотиволдиев Р.Ш. Назарияи давлат ва ҳуқуқ / Р.Ш. Сотиволдиев. – Душанбе: Империял – Групп, 2014.

СОДЕРЖАНИЕ И СУЩНОСТЬ ФУНКЦИЙ ТАМОЖЕННЫХ ОРГАНОВ В РЕСПУБЛИКЕ ТАДЖИКИСТАН

На современном этапе развития экономики Республики Таджикистан важное значение приобретает исследование проблем, связанных с функционированием таможенных органов как составной части органов исполнительной власти, и вопросов совершенствования их деятельности. Объясняется это тем, что научный и практический интерес к определению роли и функций таможенных органов в последнее время весьма актуализировался, что в свою очередь требует всестороннего изучения их места в государственном

механизме. В статье автор анализирует содержание и сущность функций таможенных органов в Республике Таджикистан.

Ключевые слова: функции таможенных органов, задачи таможенных органов, функции государственного управления, фискальная функция таможенных органов, правоохранительная функция таможенных органов.

SUMMARY OF CONTENT AND FUNCTIONS OF CUSTOMS AUTHORITIES IN THE REPUBLIC OF TAJIKISTAN

At the present stage of development of economy of the Republic of Tajikistan becomes important research problems functioning of the customs authorities as part of the enforcement authorities, and the improvement of their activities. This is explained by the fact that the scientific and practical interest to the definition of the role and functions of the customs authorities has been very up to date, which in turn requires a comprehensive study of its place in the machinery of government. The author analyzes the content and essence of the functions of the customs authorities in the Republic of Tajikistan.

Key words: functions of customs authorities, the task of customs authorities, the functions of government, fiscal function of customs authorities, law enforcement function of the customs authorities.

Сведения об авторе: *З. Соибов* - ассистент кафедры конституционного права Таджикского национального университета. E-mail: zayniddin.soibov.92@mail.ru. Телефон: 985-11-66-99

НЕКОТОРЫЕ ВОПРОСЫ, СВЯЗАННЫЕ С ОКОНЧАТЕЛЬНОСТЬЮ АКТОВ КОНСТИТУЦИОННОГО СУДА РЕСПУБЛИКИ ТАДЖИКИСТАН В СООТВЕТСТВИИ С ЗАКОНОДАТЕЛЬСТВОМ РЕСПУБЛИКИ ТАДЖИКИСТАН «О КОНСТИТУЦИОННОМ СУДЕ РЕСПУБЛИКИ ТАДЖИКИСТАН 1995 ГОДА»

Д.С.Сафаров

Таджикский национальный университет

Специфической особенностью законодательства Республики Таджикистан, в отличие от других стран постсоветского пространства, являлось именно то, что в норме Конституции 1994 г. (в редакции от 1999 г.) устанавливается окончательность актов Конституционного суда Республики Таджикистан. В комментируемой норме Конституции Республики Таджикистан окончательность актов Конституционного суда выражена весьма краткой формулой – «Акты Конституционного суда являются окончательными». Согласно формулировке ч. 4 ст. 89 Конституции Республики Таджикистан, окончательными считаются все виды актов Конституционного суда (постановления, заключения, определения).

В связи с этим в первоначальном тексте нормы ч. 4 ст. 89 Конституции Республики Таджикистан, принятой на всенародном референдуме 6 ноября 1994 г., была установлена следующая формулировка: «Решения Конституционного суда являются окончательными».
[1]

На основе Конституции 1994 г. Маджлиси Оли Республики Таджикистан в ноябре 1995 г. принял ряд конституционных законов, в том числе и Конституционный закон «О Конституционном суде Республики Таджикистан». [2] Ст. 47 данного Конституционного закона «Решение Конституционного суда Республики Таджикистан» устанавливала, что «Конституционный суд принимает решения в виде постановлений, заключений и определений».

В свою очередь норма ст. 32 вышеназванного Конституционного закона предусматривала, что решения Конституционного суда являются окончательными и обжалованию не подлежат, кроме заключения по вопросам, предусмотренным ч. 4 ст. 14 настоящего Конституционного закона (ч. 4 ст. 14 устанавливала, что Конституционный

суд Республики Таджикистан дает заключение о нарушении присяги и совершении преступления Президентом Республики Таджикистан).

По этому поводу в ст. 72 Конституции 1994 г. была установлена другая норма: с учетом заключения Конституционного суда и специальной комиссии Маджлиси Оли Республики Таджикистан имел право рассматривать вопросы обвинения Президента в нарушении присяги и совершении преступления. [1]

Таким образом, на основе вышеприведенных первоначальных норм Конституции Республики Таджикистан и норм Конституционного закона «О Конституционном суде Республики Таджикистан» можно сделать вывод о том, что, во-первых, в норме Конституционного закона (ст. 32) в отношении окончательности решения Конституционного суда было установлено положение с оговоркой «кроме его заключения», что явно не соответствовало Конституции, так как норма Конституции закрепила окончательность решений Конституционного суда в целом (т.е. она охватывала все его акты). Во-вторых, нормы двух статей Конституционного закона противоречили друг другу. В частности, ст. 47 Конституционного закона устанавливала, что решения Конституционного суда принимаются в виде постановления, заключения и определения, а норма ст. 32 закрепляла окончательность решений Конституционного суда с оговоркой «кроме его заключения». Вследствие этого Конституционный суд Республики Таджикистан по своей инициативе* рассмотрел вопрос о конституционности ст. 32 Конституционного закона «О Конституционном суде Республики Таджикистан» и признал ее не соответствующей Конституции Республики Таджикистан. [3] В-третьих, данные положения Конституционного закона позволили специальной комиссии Маджлиси Оли Республики Таджикистан не принимать во внимание заключение Конституционного суда и отклонить его.

Другая проблема в отношении окончательности актов Конституционного суда Республики Таджикистан возникла в связи с принятием 22 мая 1998 г. Маджлиси Оли Республики Таджикистан Конституционного закона «О внесении дополнений и изменений в Конституционный закон “О Конституционном суде Республики Таджикистан”». [4] Так, согласно внесенным изменениям появились совершенно новые положения, касающиеся актов Конституционного суда. Во-первых, в названиях гл. X и ст. 47 слово «решения» заменили на «акты»; во-вторых, ст. 47 была дополнена нормой такого содержания: «Постановление Конституционного суда является окончательным, а заключения и определения суда не окончательны и могут быть пересмотрены Конституционным судом по своей инициативе, обращению заинтересованных органов и лиц». Как видим, в вышеназванных положениях речь шла об окончательности не всех актов Конституционного суда, а об окончательности только одной из форм его актов – постановлений. Из этого положения Конституционного закона следует:

1) Маджлиси Оли Республики Таджикистан упустил из своего поля зрения имеющуюся в ч. 4 ст. 89 Конституции Республики Таджикистан норму, устанавливающую окончательность решений Конституционного суда, т.е. его постановлений и заключений. При этом такой акт Конституционного суда, как определение, не упоминался. Почему-то законодатель исключает из итоговых решений Конституционного суда его заключение, тогда как в соответствии с установленными требованиями нормы Конституционного закона (ст. 47, 48) заключение является самостоятельным актом, принимаемым Конституционным судом по итогам исследования обстоятельств дела в ходе конституционного судопроизводства;

* Согласно действовавшей в то время норме ч. 2 -ст. 37 Конституционного закона «О Конституционном суде», Конституционный суд по своей инициативе имел право рассматривать вопросы о конституционности актов (Ведомости Маджлиси Оли Республики Таджикистан. 1995. -№ 21. -С. 223).

2) принятие такого положения давало возможность Маджлиси Оли Республики Таджикистан заставить Конституционный суд Республики Таджикистан пересмотреть свои заключения и определения по обращениям заинтересованных органов или лиц. Тем самым Маджлиси Оли Республики Таджикистан проигнорировал юридическую значимость заключения и определения Конституционного суда. Такие действия Маджлиси Оли привели даже к проверке обоснованности заключения Конституционного суда и поставили его под сомнение. В связи с этим отметим, что следующим воздействием Маджлиси Оли на решение Конституционного суда стали нормы, которые были установлены в Регламенте совместных заседаний Маджлиси милли и Маджлиси намояндагон Маджлиси Оли Республики Таджикистан (ст.41-44) (приняты совместным постановлением Маджлиси милли и Маджлиси намояндагон Маджлиси Оли Республики Таджикистан 27 апреля 2000 г.). [5]

Так, эти нормы Регламента (ст. 41–44) давали право специальной комиссии Маджлиси Оли проверять обоснованность заключений Конституционного суда. В результате могло быть принято два вида решений – о принятии или об отклонении заключений Конституционного суда. Кстати, эти нормы в Регламенте (ст. 37–40) сохранились и после новой редакции от 1 мая 2005 г. [6].

И, наконец, Маджлиси Оли Республики Таджикистан в результате толкования ч. 3 ст. 89 Конституции Республики Таджикистан 1994 г., которая устанавливает компетенции Конституционного суда, дал разъяснение о невозможности оспаривания Конституционным судом конституционных законов Республики Таджикистан по причине того, что проверка конституционности конституционных законов не относится к компетенции Конституционного суда. В связи с этим Маджлиси Оли Республики Таджикистан 12 декабря 1997 г. принял постановление о том, что два постановления Конституционного суда не имеют юридической силы: 1) от 27 мая 1997 г. по делу «Об определении соответствия Конституции Республики Таджикистан ст. 32 Конституционного закона Республики Таджикистан “О Конституционном суде Республики Таджикистан” об окончательности решений Конституционного суда»; 2) от 2 октября 1997 г. по делу «Об определении соответствия Конституции Республики Таджикистан ч. 2. ст. 59 и ч. 2 ст. 71 Конституционного закона “О Маджлиси Оли Республики Таджикистан”». Вдобавок Маджлиси Оли указывал, что, согласно ч. 3 ст. 89 Конституции Республики Таджикистан, Конституционный суд не имеет права возбуждать дела в отношении конституционных законов Республики Таджикистан, принимать их в свое производство и давать соответствующие конституционные оценки. [7] Таким образом, Маджлиси Оли Республики Таджикистан не только дал толкование нормы ч. 3 ст. 89 Конституции Республики Таджикистан, но и объявил их не имеющими юридической силы, т.е. фактически отменил два вышеуказанных постановления Конституционного суда Республики Таджикистан.

Возникает вопрос: имел ли право Маджлиси Оли Республики Таджикистан признать постановления Конституционного суда не имеющими юридической силы или нет? Ответ однозначен – нет.

Бывший Председатель Конституционного суда Республики Таджикистан Ф.А. Абдуллоев по этому поводу писал, что такие действия парламента не соответствуют ни Конституции, ни нормам морали. Он аргументированно обосновал свои выводы по поводу действий Маджлиси Оли Республики Таджикистан и его постановления о признании актов Конституционного суда не имеющими юридической силы. [8, с.25-26]

22 июня 2003 г. в Конституцию Республики Таджикистан 1994 г. были внесены изменения и дополнения. Коснулись они и ч. 4 ст. 89, которая была дополнена новым положением такого содержания: «Акты Конституционного суда являются окончательными». Это конституционное положение об окончательности актов

Конституционного суда ограничивает не только воздействие законодательного органа на акты Конституционного суда, но и воздействие на них всей системы органов государственной власти.

Теперь это важное свойство – окончательность, согласно вышеназванному положению ч. 4 ст. 89 Конституции, распространяется на все виды актов Конституционного суда. Безусловно, все его акты являются окончательными, не подлежат обжалованию, а также не могут быть отменены либо изменены какими-либо государственными органами и должностными лицами и даже по инициативе самого Конституционного суда Республики Таджикистан.

Окончательность актов Конституционного суда закреплена и в ст. 32 Конституционного закона «О Конституционном суде Республики Таджикистан». Согласно ч. 1 ст. 32 настоящего Конституционного закона, акт Конституционного суда Республики Таджикистан вступает в силу с момента принятия, если иное не предусмотрено в нем, а во второй части данной нормы установлено, что акт Конституционного суда является окончательным и обжалованию не подлежит.

Очень существенное положение, на наш взгляд, по поводу окончательности актов Конституционного суда предусмотрено в норме ст. 73 Федерального Конституционного закона Российской Федерации «О Конституционном суде». Так, в ч. 2 ст. 73 этого закона установлено, что решение Конституционного суда РФ действует непосредственно и не требует подтверждения другими органами и должностными лицами. Юридическая сила постановления Конституционного суда РФ о признании акта конституционным не может быть преодолена повторным принятием этого же акта. [9]

При закреплении положения об окончательности актов Конституционного суда в содержании его актов проявляются два свойства юридической силы: во-первых, норма закона прямо предусматривает, что акты Конституционного суда действуют непосредственно и не требуют подтверждения другими органами и должностными лицами. Это требование положения означает, что акты Конституционного суда действуют непосредственно и не требуют подтверждения другими органами и должностными лицами. Это требование положения означает, что акты Конституционного суда имеют прямое действие, поэтому проверка обоснованности решений Конституционного суда другими государственными органами и должностными лицами исключается. Во-вторых, это положение устанавливает юридическую значимость и жесткий характер актов Конституционного суда в правовой системе и их непреодоление повторным принятием. Думается, целесообразно закрепить такое положение и в законодательстве Республики Таджикистан о Конституционном суде.

ЛИТЕРАТУРА

1. Республика Таджикистан. Конституция. Конституция (Основной Закон) Республики Таджикистан (официальный текст). – Душанбе, 2003. -83с.
2. Ведомости Маджлиси Оли Республики Таджикистан. - 1995. -№ 21. -С. 223.
3. Постановление Конституционного суда Республики Таджикистан от 27 мая 1997 г. по делу «Об определении соответствия Конституции Республики Таджикистан ст. 32 Конституционного закона “О Конституционном суде Республики Таджикистан” об окончательности решений Конституционного суда» // Сборник нормативно-правовых актов и решений Конституционного суда Республики Таджикистан. - С. 183–187.
4. Ахбори Маджлиси Оли Республики Таджикистан. - 1998. -№ 10. -С. 111, 115.
5. Свод законов Республики Таджикистан. - Т. 1. -С. 292–293.
6. Регламенты совместных заседаний Маджлиси милли и Маджлиси намояндагон Маджлиси Оли Республики Таджикистан. -С. 23–24.
7. Ахбори Маджлиси Оли Республики Таджикистан. - 1997. -№ 23–24. -С. 341.
8. Абдуллоев Ф.А. Конституционное правосудие. Вопросы теории и практики. - С. 25–26.
9. Собрание законодательства Российской Федерации. - 1994. -№ 13. -С. 1447.

**НЕКОТОРЫЕ ВОПРОСЫ, СВЯЗАННЫЕ С ОКОНЧАТЕЛЬНОСТЬЮ АКТОВ
КОНСТИТУЦИОННОГО СУДА РЕСПУБЛИКИ ТАДЖИКИСТАН В СООТВЕТСТВИИ С
ЗАКОНОДАТЕЛЬСТВОМ РЕСПУБЛИКИ ТАДЖИКИСТАН «О КОНСТИТУЦИОННОМ СУДЕ
РЕСПУБЛИКИ ТАДЖИКИСТАН» ОТ 1995 ГОДА**

Специфической особенностью законодательства Республики Таджикистан, в отличие от других стран постсоветского пространства, являлась именно то, что в норме Конституции 1994 г. (в редакции от 1999 г.) устанавливается окончательность актов Конституционного суда Республики Таджикистан. В статье анализируется развитие данного положения Конституции через призму конституционного закона РТ «О Конституционном суде Республики Таджикистан» от 1995 года

Ключевые слова: Конституционный суд, акт, решение, окончательность.

**SOME ISSUES RELATED TO THE FINAL ACTS OF THE CONSTITUTIONAL COURT OF THE
REPUBLIC OF TAJIKISTAN WITH THE RELEVANT LEGISLATION OF THE REPUBLIC OF
TAJIKISTAN "ON THE CONSTITUTIONAL COURT OF THE REPUBLIC
OF TAJIKISTAN" FROM 1995**

A specific feature of the legislation of the Republic of Tajikistan, in contrast to other post-Soviet countries, was precisely what normally 1994 Constitution (as amended 1999) set the final acts of the Constitutional Court of the Republic of Tajikistan. The article analyzes the development of the provisions of the Constitution in the light of the Constitutional Law "On the Constitutional Court of the Republic of Tajikistan" of 1995

Key words: Constitutional Court Act, the decision is final.

Сведения об авторе: *Д. Сафаров* - ассистент кафедры конституционного права Таджикского национального университета. E-mail: daler_safarov@mail.ru. Телефон: 919-79-72-78

**ПОНЯТИЕ И КЛАССИФИКАЦИИ ПОЛНОМОЧИЙ ПРЕЗИДЕНТА
РЕСПУБЛИКИ ТАДЖИКИСТАН**

М. Сулаймонов

Таджикский национальный университет

В статье 9 Конституции Республики Таджикистан устанавливается, что государственная власть делится на законодательную, исполнительную и судебную власть. Особое место в этой системе отводится Президенту РТ, как главе государства и исполнительной власти.

Институт президентства получил распространение во многих странах. Его введение в РТ открыло новый этап в развитии нашей государственности. Как показывает мировой опыт, глава государства как гарант независимости, территориальной целостности, безопасности государства и каждого гражданина, традиционно определяет политику государства в различных областях жизнедеятельности государства. Такие функции возложены и на Президента РТ. Для реализации своего правового положения закрепленного в Конституции РТ Президент РТ наделяется государственно-властными полномочиями. Закрепление в законодательстве определенных прав и обязанностей главы государства является важнейшим способом государственно-правового регулирования общественных отношений в сфере государственного управления.

Обширные полномочия Президента РТ в различных областях предполагают и конкретный механизм их реализации. При этом особую актуальность приобретает вопрос классификации полномочий Президента РТ.

Прежде чем рассмотреть вопрос о классификации полномочий Президента РТ, хотелось бы затронуть вопрос о соотношении понятий «компетенция» и «полномочия». Так в дореволюционной науке профессора А.С. Алексеев, А.Д. Градовский, В.В. Ивановский, Н.М. Коркунов, Н.И. Лазаревский рассматривали компетенцию государственных органов как совокупность двух составляющих элементов: полномочий и предметов ведения. Данной «классической» точки зрения придерживались и

придерживаются многие ученые, как советского периода, так и современности. Среди них можно выделить таких, как Н.Г. Александров, Д.Н. Бахрах, В.Н. Бутылин, А.Б. Венгеров, Е.И. Козлова, И.Н. Кузнецов, О.Е. Кутафин, Ю.А. Тихомиров, К.Ф. Шерemet. При этом в советской науке сформировалась концепция «расширенного» толкования содержания компетенции, путем включения в ее содержание таких категорий, как предназначение, функции, формы и методы деятельности и др. [1, с.76]

В начале 60-х годов в определение содержания компетенции стали включать только права и обязанности государственного органа. [2, с.7-8] Именно данная концепция определения компетенции поддерживается большинством авторов и в настоящее время. [3, с.303] Однако определение компетенции только как совокупности полномочий государственного органа или только как совокупности его прав и обязанностей, по нашему мнению, является недостаточным, поскольку полномочия всегда предметны. Поэтому невозможно установить компетенцию органа, не обозначив сферу или область применения данных ему властных полномочий, характер вопросов или круг дел, которыми он может и должен заниматься.

По мнению Б.М. Лазарева, права органа и его обязанности хотя и не сливаются, но и неразделимы, «как две стороны одной медали», а главное отличие между ними заключается в их «разнонаправленности»: одно и то же полномочие, по его мнению, проявляется как право по отношению к организациям и физическим лицам, а также одновременно как обязанность перед государством и обществом в целом. [4, с.82-84]

Анализ полномочий президентов в большинство страны, позволяет нам сделать вывод, что во многих случаях действительно происходит слияние прав и обязанностей президента, но не всегда - некоторые полномочия главы государства - это исключительно права (право законодательной инициативы, право вето), а иные - обязанности.

Не принимая во внимание различия взглядов на проблему соотношения прав и обязанностей органов публичной власти, все современные государствоведы едины в том, что они являются элементами компетенции. Именно компетенция является определяющим элементом конституционно-правового статуса главы государства. Поскольку функции главы государства не всегда прямо отражены в Конституции и законах, некоторые из них находят нормативное закрепление только в конкретизирующих полномочиях. Поэтому полномочия главы государства, являясь основным элементом компетенции, должны быть закреплены исключительно в нормах Конституции и законов.[5, с.83]

Таким образом, компетенция - это совокупность закрепленных Конституцией и законодательными актами полномочий, с помощью которых определяются пределы и содержание их возможной и должной деятельности. Полномочия же Президента - это его права и обязанности, которые часто представляют собой единое целое и предстают в форме «право обязанностей», определяющих вид и меру возможного и одновременно должного поведения главы государства. Все элементы компетенции главы государства должны содержаться в Конституции и в специальных законах.[5, с.85]

На сегодняшний день в науке конституционного права нет единого подхода к классификации полномочий Президента. Учеными предлагается как различное количество групп полномочий, так и различные наименования тождественных по содержанию групп полномочий. Например, Н.А. Сахаров выделяет три основные группы полномочий президентов:

- президент и государственный аппарат;
- президент и парламент;
- полномочия в сфере внешней и военной политики".[6, с.68-172]

По мнению В.Е. Чиркина полномочия Президента Российской Федерации делятся на восемь групп:

- полномочия в сфере правового статуса личности;

- полномочия, связанные с федеративным устройством государства;
- полномочия в отношениях с парламентом;
- полномочия в отношениях с органами исполнительной власти;
- полномочия в отношениях с органами судебной власти;
- полномочия по урегулированию чрезвычайных ситуаций;
- полномочия в военной сфере;
- полномочия в области внешней политики.[7, с.320]

Е.И. Козлова и О.Е. Кутафин выделяют шесть основных сфер президентских полномочий:

- полномочия, связанные с формированием федеральных органов государственной власти и участием в их деятельности;
- полномочия, связанные с деятельностью исполнительной власти;
- полномочия во внешнеполитической и военной областях;
- право назначения всероссийского референдума;
- решение вопросов гражданства, политического, убежища, награждение государственными наградами, присвоение почетных званий, высших воинских и высших специальных званий, осуществление помилования;
- правотворческая деятельность". [8, с.349-357]

В свою очередь, М.В. Баглай разделяет полномочия Президента России по специфике компетенции и взаимоотношений с другими органами государственной власти на следующие основные группы:

- 1) полномочия в отношениях с Федеральным Собранием;
- 2) полномочия в отношениях с Правительством;
- 3) полномочия в отношениях с субъектами РФ;
- 4) полномочия в отношениях с судебной властью;
- 5) военные полномочия;
- 6) полномочия в сфере внешней политики;
- 7) полномочия по введению чрезвычайного положения;
- 8) полномочия по решению вопросов гражданства и предоставления политического убежища, по награждению государственными наградами и присваиванию званий, осуществление помилования.[9, с.425-434]

Ученые-конституционалисты Таджикистана придерживаются подобных классификаций. Так, например, таджикский конституционалист И.А. Имомов полномочия Президента Республики Таджикистана разделяет на такие группы:

- В сфере международных отношений;
- В сфере организации и прекращения органов государственной власти и по назначению и освобождению от должностей государственных лиц.
- Подписание законов, приостановление и отмена актов государственных органов.
- В сфере распоряжения резервным фондом и определения денежных систем.
- в сфере военной и в области безопасности государства;
- в решении вопросов гражданства, предоставлении политического убежища и помилования.
- Награждение граждан. [10, с.413-417] А.М. Диноршоев, рассматривая полномочия Президента Таджикистан, разделил их на следующие группы:
- Полномочия по формированию и руководству исполнительной властью;
- Полномочия по взаимодействию и формированию законодательной и судебной властей;
- Полномочия в области безопасности и обороны;
- Полномочия в области внешней политики и международных отношений;

- Полномочия в области экономической и социальной политики и правового положения человека и гражданина;

- Иные полномочия Президента. [11, с.145]

Исходя из мнения ученых, можно выделить такие полномочия Президента Республики Таджикистан:

- Полномочие представительства и полномочие определять основные направления внутренней и внешней политики.

- Полномочия, связанные с формированием и деятельностью органов государственной власти.

- Полномочия в области обороны страны и обеспечении безопасности государства как главнокомандующего.

Таким образом, Президент РТ в соответствии с Конституцией обладает широким кругом полномочий, вытекающих из его статуса как главы государства и исполнительной власти, обеспечивающих ему возможность выполнять закрепленные за ним функции.

ЛИТЕРАТУРА

1. Комаров С.А. Общая теория государства и права /С.А. Комаров. -М., 1997.
2. Чирикина А.Н. Конституционные основы компетенции союзной республики: Автореф. дис. канд. юр. наук /А.Н. Чирикина. -Саратов, 1966.
3. Конституционное право: Энциклопедический словарь / Отв. ред. С.А. Авакьян. -М., 2001.
4. Лазарев Б.М. Компетенция органов управления /Б.М. Лазарев. -М., 1972.
5. Боюракова Н.В. Институт главы государства в странах СНГ: сравнительно- правовой анализ Дис.на соисч. ученой степени канд. юр.наук / Н.В. Боюракова. - Краснодар 2008.
6. Сахаров Н.Л. Институт президентства в современном мире / Н.Л. Сахаров. -М., 1994.
7. Чиркин В.Е. Конституционное право в Российской Федерации / В.Е. Чиркин. - М., 2001.
8. Козлова Е.И. Конституционное право России: учебник /Е.И. Козлова, О. Е. Кутафин. - М., 1999.
9. Баглай М.В. Конституционное право Российской Федерации: Учебник для вузов / М.В. Баглай. - М., 2001.
10. Имомов А.И. Конституционное право Республики Таджикистан, учебное пособие (на тадж языке) / А.И. Имомов. – Душанбе, 2012.
11. Диноршоев А.М. Конституционные основы разделения властей в Республике Таджикистан / А.М. Диноршоев. –Душанбе, 2007.

ПОНЯТИЕ И КЛАССИФИКАЦИИ ПОЛНОМОЧИЙ ПРЕЗИДЕНТА РЕСПУБЛИКИ ТАДЖИКИСТАН

Как показывает мировой опыт, глава государства как гарант независимости, территориальной целостности, безопасности государства и каждого гражданина, традиционно определяет политику государства в различных областях жизнедеятельности государства. Такие функции возложены и на Президента РТ. Для реализации своего правового положения, закрепленного в Конституции РТ, Президент РТ наделяется государственно-властными полномочиями. Закрепление в законодательстве определенных прав и обязанностей главы государства является важнейшим способом государственно-правового регулирования общественных отношений в сфере государственного управления. В статье анализируются соотношения понятий «компетенция» и «полномочие», а также исследуются вопросы классификации полномочий Президента Республики Таджикистан.

Ключевые слова: Президент, компетенция, полномочие, классификация.

THE CONCEPT AND CLASSIFICATION OF POWERS OF THE PRESIDENT OF THE REPUBLIC OF TAJIKISTAN

As international experience shows, the head of state as the guarantor of the independence, territorial integrity and security of the state and every citizen, traditionally determines the policy of the state in different areas of the state's life. These functions are assigned to the President of Tajikistan. For the implementation of its legal provisions enshrined in the Constitution of the Republic of Tajikistan, the President of the Republic of Tajikistan is endowed with public authority. Fastening in the legislation of certain rights and obligations of the head of state is an important way of state-legal regulation of social relations in the sphere of public administration. The article analyzes the relationship between the concepts of "competence" and "empowerment" and explores the classification of the President of the Republic of Tajikistan.

Key words: President, competence, authority, classification.

КОНСТИТУЦИОННО – ПРАВОВАЯ ОТВЕТСТВЕННОСТЬ – САМОСТОЯТЕЛЬНЫЙ ВИД ЮРИДИЧЕСКОЙ ОТВЕТСТВЕННОСТИ В РЕСПУБЛИКЕ ТАДЖИКИСТАН

Ш. Шеров

Таджикский национальный университет

Возникновение и развитие идеи конституционно-правовой ответственности в Республике Таджикистан непосредственно связано с принятием Конституции 1994 года. Исходя из этого в правовой науке Таджикистана, и частности в конституционном праве страны, данный институт является малоизученным. Как справедливо отмечает Диноршоев А.М., «институт конституционно-правовой ответственности является относительно новым для государственной и юридической практики Республики Таджикистан, доктрина конституционной ответственности и законодательная база для нее только формируются. Хотя нельзя не признать, что научные дискуссии о юридической природе конституционной ответственности ведутся уже давно». [1, с.87]

Одной из главных дискуссий в данном направлении является определение самого понятия конституционная ответственность. Рассматриваемый институт именуется конституционной, конституционно- правовой, государственно- правовой или публичной ответственностью.

Так ряд авторов (Колосова Н.М., Овсепян Ж.И., Червонюк В.И. Матросов С.Н., Гороховцев О.В. и др.) употребляют термин «конституционная ответственность», другие авторы (Авдеенкова М.П., Виноградов В.А., Козлова Е.И., Кутафин О.Е., Кондрашев А.А. и др.) используют термин «конституционно-правовая ответственность». [2, с.8; 3.; 4, с.37; 5.; 6.; 7.; 8.; 9, с.33; 10]. М.В. Баглай, использует термин как «конституционная ответственность», так и термин «конституционно- правовая ответственность», [11, с.33-34] не проводя между ними различий.

Некоторые другие авторы напротив рассматривают данный вид ответственности, обосновывают различия между перечисленными терминами. Например, А.В. Зиновьев считает, что необходимо различать понятия «конституционная ответственность» и «конституционно-правовая ответственность», поскольку в данном случае он считает, что предпочтительнее является понятие «конституционная ответственность», пределы применения которой ограничены рамками конституционного права, является наиболее приемлемым. По его мнению, «конституционная ответственность – это только та ответственность, которая наступает за нарушения Конституции и предусмотрена нормами конституционного права. Он также отмечает, что когда мы говорим о конституционно-правовой ответственности, речь идет о двух видах ответственности – конституционной и правовой. Первая наступает за нарушение конституционных норм и распространяется на государство, органы государства, должностных лиц, на органы местного самоуправления; вторая включает в себя правовую ответственность за нарушения Конституции иными субъектами по другим отраслям права».[12, с.4-16] Таким образом, Зиновьев А.В. приходит к выводу, что понятия «конституционно-правовой ответственности» шире, чем понятия «конституционной ответственности».

Подобное понимание можно найти и у А.А. Безуглова и С.А. Солдатова. Они полагают, что более верным является название «конституционно-правовая ответственность», поскольку «конституционная ответственность – это ответственность, которая предусмотрена нормами Конституции и может наступить при нарушении

конституционных обязанностей. Что же касается конституционно-правовой ответственности, то она предусмотрена нормами конституционного права и может быть применена за нарушение обязанностей, закрепленных нормами конституционного права. А так как конституционное право в настоящее время включает в себя нормы права, не только закрепленные в Конституции, но и содержащиеся во многих других источниках конституционного права, то, естественно, понятие конституционно-правовой ответственности значительно шире понятия конституционной ответственности». [13, с.65]

Н.А. Боброва и Т.Д. Зражевская различают конституционную и государственно-правовую ответственность, однако вкладывают в эти понятия немного другое значение. По их словам, «государственно-правовую ответственность как «особый вид ответственности за нарушение конституции» многие ученые именуют также конституционно-правовой ответственностью». В известном смысле понятия государственно-правовой и конституционной ответственности могут употребляться как тождественные, через скобки: государственно-правовая (конституционная) ответственность. Действительно, ответственность за нарушение конституционных норм, в широком смысле охватывая все виды юридической ответственности (в широком смысле все виды юридической ответственности направлены на охрану Конституции), в узком же, собственном смысле слова, имеет свой отраслевой канал реализации – государственно-правовые меры ответственности.

Также они отмечают, что нельзя поставить абсолютный знак равенства между понятиями государственно-правовой и конституционной ответственности. Это в большом объеме пересекающиеся, но все же не совпадающие полностью понятия. С одной стороны, государственно-правовая ответственность поглощает конституционную, поскольку конституционные нормы – часть государственно-правовых норм. С другой стороны, объем понятия конституционной ответственности по своим социально-политическим «ёмкостям» не может быть исчерпан юридическим понятием государственно-правовых мер ответственности. Если государственно-правовая ответственность, – прежде всего, проблема конституционной деликтологии, восстановления конституционного статус-кво, повышения эффективности социального государственно-правового статуса и, наконец, оснований лишения этого статуса, то социально-правовое содержание конституционной ответственности значительно глубже. [14, с.69-70]

Также, по их мнению, государственно-правовая ответственность является одним из видов юридической ответственности, в то время конституционная ответственность как особый вид ответственности объединяет в себе политическую, моральную и юридическую ответственность. [14, с.84-85]

Что же касается «публично-правовой ответственности», то И.А. Умнова считает, что данная категория шире, чем понятия «государственно-правовой ответственности», так как «по объекту и объективной стороне публично – правовая ответственность охватывает не только отношения, регулируемые государственным правом, но и административным, хозяйственным, финансовым, природоресурсным и иными отраслями права, связанными с регулированием властной компетенции законодательных и исполнительных органов государственной власти, их взаимоотношений с судебными и надзорными органами в процессе осуществления функций публичной власти». [15, с.219-220] Отсюда вытекает, что И.А. Умнова отождествляет предмет конституционного права с отношениями, регулируемыми другими отраслями права.

Таким образом, из всего изложенного можно сделать вывод, что необходимо выработать общее название данного феномена, поскольку различные точки зрения юристов приводят нас лишь к запутыванию в его употреблении. В данном вопросе мы поддерживаем точку зрения, высказанную А.В. Зиновьевым и А.А. Безугловым и С.А.

Солдатовым, которая была изложена выше. Мы также считаем, что необходимо различать понятия «конституционная» и «конституционно-правовая ответственность», поскольку их отличительной особенностью является то, что, во-первых, конституционная ответственность — это та ответственность, которая наступает за нарушение норм Конституции и которая предусмотрена нормами конституционного права. Во-вторых, конституционная ответственность применяется только в отношении органов государства всех звеньев и их должностных лиц. В – третьих, конституционная ответственность свободна от репрессивных мер, она носит политико-правовой характер.

А конституционная – правовая ответственность охватывает не только нормы конституционного права, но и других отраслей права, в частности уголовного и административного. Также конституционно-правовая ответственность применяется не только к органам государства, должностным лицам и органам местного самоуправления, а также и к другим субъектам, нарушающим Конституцию, круг которых более широк. Этот фактор приводит к тому, что в конституционно-правовой ответственности возможно применение и репрессивных мер. Из всего этого можно сделать вывод, что то, понятия «конституционно-правовая ответственность» значительно шире, чем понятия «конституционная ответственность».

Также мы считаем, что в каком бы варианте ни использовались вышеназванные термины, у них единые целенаправленные задачи – обеспечение верховенства и непосредственного действия норм Конституции, защиты Конституции, конституционного строя и прав и свобод человека и гражданина.

ЛИТЕРАТУРА

1. Диноршоев А.М. Соотношение конституционно- правовой ответственности с другими видами юридической ответственности. Наука и инновация (научный журнал)/ А.М. Диноршоев //Серия гуманитарных наук. -Душанбе: «Сино», 2014.
2. Колосова Н.М. Конституционная ответственность в РФ./ Колосова Н.М. - М., 2000.
3. Овсепян Ж.И. Критерии конституционной ответственности в РФ. Часть 1 /Ж.И.Овсепян // Северо-Кавказский юридический вестник. - 2001. - № 4.
4. Червонюк В.И. Конституционное право России: учебное пособие/ В.И. Червонюк. - М., 2003.
5. Матросов С.Н. Теоретико- правовые основы конституционной ответственности: дисс.... канд. юрид. наук./ С.Н. Матросов. -М., 2002.
6. Гороховцев О.В. Конституционная ответственность в Российской Федерации: дисс. ... канд. юрид. наук./ О.В. Гороховцев. - М., 2008.
7. Авдеенкова М.П. Конституционно-правовая ответственность в России: проблемы становления и реализации: дисс.... канд. юрид. наук. / М.П. Авдеенкова. - М., 2003.
8. Виноградов В.А. Ответственность в механизме охраны конституционного строя./ В.А. Виноградов. -М., 2005.
9. Козлова Е.А. Конституционное право России / Е.А. Козлова, О.Е. Кутафин. - М., 2006.
10. Кондрашев А.А. Конституционно-правовая ответственность в Российской Федерации: теория и практика / А.А. Кондрашев. - М., 2006.
11. Баглай М.В. Конституционное право Российской Федерации / М.В. Баглай.- М., 1998.
12. Зиновьев, А.В. Конституционная ответственность /А.В.Зиновьев //Правоведение. -2003. - № 4.
13. Безуглов А.А. Конституционное право России. Т. 1./ А.А. Безуглов, С.А. Солдатов.- М., 2001.
14. Боброва Н.А. Ответственность в системе гарантий конституционных норм /Н.А. Боброва, Т.Д. Зражевская. -Воронеж, 1985.
15. Умнова И.А. Конституционные основы современного российского федерализма / И.А. Умнова. –М., 1998.

КОНСТИТУЦИОННО – ПРАВОВАЯ ОТВЕТСТВЕННОСТЬ – САМОСТОЯТЕЛЬНЫЙ ВИД ЮРИДИЧЕСКОЙ ОТВЕТСТВЕННОСТИ В РЕСПУБЛИКЕ ТАДЖИКИСТАН

Автор исследует в статье конституционно-правовую ответственность, которая является одним из наиболее значимых и важных институтов для любой государственно-правовой модели. К сожалению, в Республике Таджикистан она пока не сложилась в четкую, эффективно работающую систему. Причины, правовая и политическая природа, сущность данного института, а также перспективы его становления и

укрепления исследуются с учетом таджикского и международного опыта формирования конституционно-правовой ответственности.

Ключевые слова: ответственность, конституционно-правовая ответственность, юридическая ответственность, санкция.

CONSTITUTIONAL AND LEGAL LIABILITY IN THE REPUBLIC OF TAJIKISTAN

The author investigates constitutional responsibility in article, which become one of the most significant and important institute for any state-legal model. Unfortunately, it has not been developed in accurate, effectively working system yet in the Republic of Tajikistan. The reasons, legal and political nature, essence of the given institute, and also prospect of its formation and strengthening are investigated taking into account Tajik and international experience in formation of constitutional responsibility.

Key words: responsibility, constitutional and legal responsibility, legal responsibility, the sanction.

Сведения об авторе: *Ш. Шеров* – аспирант кафедры конституционного права Таджикского национального университета. E-mail: sherali-sherov@mail.ru. Телефон: 918-88-47-87

ҚАБУЛИ САНАДҲО ТИБКИ ҚОНУНГУЗОРИИ ВОГУЗОРШУДА ДАР КИШВАРҲОИ ШАКЛИ ИДОРАКУНИИ ҚУМҲУРӢ

С.Н. Якубова

Донишгоҳи миллии Тоҷикистон

Қонунгузорию вогузоршуда яке аз падидаҳои хеле қуҳан ба ҳисоб меравад. Он дар мамлакатҳои хориҷӣ васеъ паҳн гашта дар айни замон низ истифода бурда мешавад.

Дар адабиётҳои ҳуқуқии хориҷӣ доир ба мавҷуд будан ва татбиқ намудани падидаи қонунгузорию вогузоршуда фикру андешаҳои гуногун мавҷуданд. Масалан, ба ақидаи Чиркин Е.В. «...қонунгузорию вогузоршуда - ин санади ҳокимияти иҷроия буда, дар асоси ваколати қонунгузорию вогузоршудаи парламент қабул шуда қувваи қонунро дорад». Тихомиров Ю.А. қайд менамояд, ки ваколати қонунгузорӣ ба субъекти дигар, яъне ба ҳокимияти иҷроия ва ё сардори давлат танҳо аз тарафи парламент вогузор карда мешавад. Чунки маҳз парламент мақмотест, ки фаъолияти қонун қабулкуниро ба амал мебарорад. Дар рафти ба амалбарории мурофияи қонунгузорию вогузоршуда розигии ҳарду мақмот лозим аст, чунки ҳуқуқ ва уҳдадориҳои яке аз субъектон маҳдуд ва ҳуқуқу уҳдадориҳои дигаре васеъ мешавад.

Ба гуфтаҳои олимони қонунгузорию вогузоршуда ин салоҳияти махсусе мебошад, ки аз тарафи мақмоти қонунгузор ба субъекти дигар вогузор карда мешавад.

Падидаи мазкур дар гузашта дар кишварҳои шакли идоракунии монархӣ амал мекард. Вале қонунгузорию вогузоршуда ҳамчун падидаи мустакил дар асри XIX ва XX ба расмият дароварда шудааст.

Ба инкишофи падидаи қонунгузорию вогузоршуда ҷанги якуми ҷаҳонӣ тақдирӣ бузург дод. Зеро аксарияти кишварҳои ҷаҳон ба бухрони иқтисодӣ рӯ ба рӯ гаштанд, ки дар натиҷа мушкилоти идоракунии давлатӣ ба миён омад.

Баъди ҷанги якуми ҷаҳонӣ муносибатҳои нави ҷамъиятӣ ба миён омад. Ва зарурати ғавран ва дар муҳлати кӯтоҳ ба танзимдарории муносибатҳои нави ҳаёти ҷамъиятии кишвар ба миён омад. Ва мебоист, ки парламент ҳамчун мақмоти намоёндагӣ ва қонунгузор доир ба муносибатҳои нави ҷамъиятии ба миён омада қонун қабул намояд. Парламент ҳамчун мақмоти намоёндагӣ ва қонунгузорӣ кишвар имконияти дар муҳлати муайян ба таври қонунӣ ба расмият даровардани муносибатҳои нави ҳаёти ҷамъиятии кишварро надорад (яъне, муносибатҳои нави ҷамъиятии зуд тағйирёбанда ба миён меояд). Ва қабул намудани қонун дар парламент муҳлати зиёдро талаб мекунад ва қонун дар парламент бо тартиб ва мурофияи махсус қабул карда мешавад. Аз ҳамин лиҳоз, парламент ваколати

қонунгузории хешро ба мақомоти дигари давлатӣ, ки имконияти фавран ба танзимдарории ин масоилро дорад вогузор менамояд. Одатан ваколати қонунгузории парламентӣ ба ҳокимияти иҷроия ва ё сардори давлат ба муҳлати муайян вогузор карда мешавад.

Чуноне ки Абзалова Л.Ф. қайд менамояд «ба паҳн гаштан ва инкишофёбии падидаи қонунгузории вогузоршуда ва таъсири он ба муносибатҳои ҷамъиятӣ, ба тағйир ва илова намудани мазмуни қонун омилҳои зиёд таъсир мерасонад, аз ҷумла вазъи сиёсӣ ва иқтисодии кишвар мавқеи муҳимро ишғол мекунад».

Дар баъзе аз кишварҳои хориҷии шакли идоракунии ҷумҳурӣ падидаи қонунгузории вогузоршуда дар сатҳи конститусионӣ танзим шуда, амалигардонии он ба субъектони гуногун вогузор мешавад. Ва мо ин субъектронро ба се гурӯҳ ҷудо менамоем.

Ба гурӯҳи якум, кишварҳои хориҷие шомиланд, ки тибқи меъёри конститусионӣ ваколати қонунгузорӣ ба сардори давлат-Президент вогузор карда шудааст. Масалан, дар Қазоқистон, Беларус, Юнон, Гурҷистон, Исландия.

Падидаи қонунгузории вогузоршударо дар таҷрибаи қонунгузории Ҷумҳурии Қазоқистон дида мебароем.

Дар қонунгузории Ҷумҳурии Қазоқистон тартиб ва муҳлати санаде, ки тибқи қонунгузории вогузоршуда қабул карда мешавад ба танзим дароварда шудааст. Президенти Ҷумҳурии Қазоқистон дар асоси зербанди чоруми моддаи 53 Конститутсия фармон ва банди дуюми моддаи 61 Конститутсия фармоиш, ки қувваи қонунҳои ҷумҳуриро дорад, қабул менамояд [1].

Президенти Ҷумҳурии Қазоқистон дар ҳолате фармони қувваи қонунидоштаро қабул менамояд, ки агар дар ҷаласаи якҷояи палатаҳои парламент бо аз се ду ҳиссаи овозҳои шумораи умумии ҳар як палата ваколати қонунгузорӣ ба ӯ вогузошта шавад. Қонунгузории вогузоршуда ба Президент бо ташаббуси худӣ ӯ ва ба муҳлати на зиёда як сол [1] во гузошта мешавад.

Президенти Ҷумҳурии Қазоқистон дар мавриде фармони қувваи қонунидоштаро қабул менамояд, агар лоиҳаи қонуне, ки ба парламент барои баррасӣ ва қабул намудан ирсол шудаасту аз тарафи парламент дар муҳлати муқарраршуда қабул карда нашавад. Ин гуна лоиҳаи қонунҳо хусусияти аввалиндараҷа ва фавридошта ба ҳисоб меравад ва бояд, ки дар муддати як моҳ аз тарафи парламент қабул карда шавад. Агар лоиҳаи қонуни мазкур аз тарафи парламент дар муҳлати муқарраршуда қабул нашавад маҳз ҳамин ҳолат Президентро водор мекунад, ки мустақилона ин масъаларо ба тариқи қабул намудани фармоне, ки қувваи қонунро дорад [2, с.109] ба танзим дарорад. Ин фармон то он вақте ки аз тарафи парламент доир ба танзимдарории масъалаи мазкур қонун қабул нашавад амал мекунад. 3 октябри соли 1997 аз тарафи Ҳукумати Ҷумҳурии Қазоқистон ба парламент лоиҳаи қонун дар бораи «Амнияти Ҷумҳурии Қазоқистон» пешниҳод шуд. Ин лоиҳаи қонун аз нав коркард шуда 6 ноябри соли 1997 дар палатаи поёнии парламент аз нав ба қайд гирифта шуд. 13 феввали соли 1998 Ҳукумат ба парламент лоиҳаи қонун дар бораи «Мубориза бо коррупсия»-ро ирсол кард. 24 феввали соли 1998 дар асоси мактуби махсуси Президент ин лоиҳаи қонунҳо аввалиндараҷа ба ҳисоб рафта муҳлати қабул - як моҳ муқаррар шуда буд. Новобаста ба мавҷуд будани мактуби расмӣ Президент ин лоиҳаи қонунҳо аз тарафи Маҷлис танҳо 23 апрели соли 1998 ба Сенат пешниҳод шуд. Аз ин мебарояд, ки лоиҳаи қонун дар бораи «Амнияти Ҷумҳурии Қазоқистон» шаш моҳ ва лоиҳаи қонун дар бораи «Мубориза бо коррупсия» 70 рӯз дар баррасии палатаи поёни қарор дошт [2, с.110]. Яъне ин лоиҳаи қонунҳо муҳлати дуру дароз дар палатаи поёнӣ баррасӣ шуданд.

Нисбат ба лоиҳаи қонунҳое, ки фавран бояд қабул карда шавад айнан ҳамин ҳолат аз тарафи парламент ба ҷашм мерасад [2, с.110]. 29 июни соли 1999 тибқи мактуби махсуси Президенти Ҷумҳурии Қазоқистон панҷ лоиҳаи қонуни

аввалиндараҷа, аз ҷумла Қонун «Дар бораи замин» ва бисту як лоиҳаи қонуни хусусияти фавридошта, аз ҷумла Қонун «Дар бораи мақомоти идоракунии маҳаллӣ», «Дар бораи худидораи маҳаллӣ», «Дар бораи меҳнат», «Оид ба фаъолияти баҳодихӣ дар Ҷумҳурии Қазоқистон» ба парламент ирсол шуд [2, с.110]. Лоиҳаи қонуни хусусияти аввалиндараҷа дошта «Дар бораи замин» ва лоиҳаи қонуни хусусияти фавридошта «Дар бораи меҳнат» аз тарафи ҳукумат бозхонда шуд, лоиҳаи қонун «Оид ба фаъолияти баҳодихӣ дар Ҷумҳурии Қазоқистон» аз тарафи Маҷлис (палатаи поёнии парламенти Ҷумҳурии Қазоқистон) рад карда шуд. Оид ба лоиҳаи қонун дар бораи «Мақомоти идоракунии маҳаллӣ дар Ҷумҳурии Қазоқистон» ва «Худидораи маҳаллӣ дар Ҷумҳурии Қазоқистон» танҳо хониши яқум баргузор гардида буд. Аз ин мебарояд, ки новобаста ба мавҷуд будани мактуб ва хусусияти аввалиндараҷа ва фаврӣ доштани лоиҳаи қонунҳо, лоиҳаи қонуни мазкур аз тарафи парламент дар муддати муқарраршуда (як моҳ) қабул карда нашуд. Аз ҳамин лиҳоз ҳолати ба миён омада сардори давлат-Президентро ҳуқуқдор менамояд, ки доир ба муносибатҳо фармоне, ки қувваи қонунро дорад қабул намояд. Чунки ин муносибатҳои ҷамъиятии бамиеномада фавран ва дар муҳлати кӯтоҳ бояд ба танзим дароварда шавад.

Бояд тазаккур дод, ки қонунгузори Ҷумҳурии Қазоқистон пурра муайян накардааст, ки кадом лоиҳаи қонунҳо аз тарафи Президенти кишвар ба парламент ирсолшаванда хусусияти аввалиндараҷа ва кадоме аз онҳо фаврӣ ба ҳисоб меравад. Аввалиндараҷа ва фаврӣ будани лоиҳаи қонунҳо танҳо дар асоси мактуби расмӣ аз тарафи Президент ирсолшаванда муайян карда мешавад.

Ҳамин тариқ, аз таҳлили меъёрҳои муқарраршудаи конституцияи Ҷумҳурии Қазоқистон бармеояд, ки парламент лоиҳаи қонуни аввалиндараҷа ва ё фаврӣ эълоншударо бояд дар муҳлати як моҳ бо қоидаҳои мавҷудбуда (дар ду ё се хониш) қабул намуда ба Президент барои имзо пешниҳод намояд. Дар ғайри ин сурат, Президент ба тариқи қабул намудани санаде, ки қувваи қонунро дорад ин масоилро ба танзим медарорад. Ҳамзамон қайд намудан лозим аст, ки санадҳое, ки бо чунин тарз қабул мешаванд, тамоми хусусиятҳои ҳуқуқӣ ва қувваи ҳуқуқии қонунро доро буда, [2, с.111] бояд ба конституцияи кишвар мутобиқат намояд.

Тибқи банди дуюми моддаи 85 Конституцияи Ҷумҳурии Беларус Президент дар асоси ваколати вогузоршудаи қонунгузорӣ фармоиш бо номи декрет қабул менамояд, ки қувваи қонунро дорад. Дар Ҷумҳурии Беларус дар асоси қонуни бо шумораи умумии аксарияти овозҳои ҳарду палата қабул кардаи парламент бо ташаббуси Президент ба ӯ ваколати қонунгузорӣ вогузор карда мешавад. Қонуни мазкур доираи предмети батанзимдарорӣ ва муҳлати ваколати қабул намудани декрет аз тарафи Президентро муайян менамояд.

Новобаста аз он, ки қонуни мазкур предмети ваколати қонунгузорию муайян менамояд, банди дуюми моддаи 101 Конституция баъзе аз маҳдудиятҳо оид ба ваколати қонунгузорию муқаррар намудааст. Яъне қабули декрет оид ба тағйири илова ба конституция ва тафсири он, тағйир ва иловаи қонунҳои хусусияти барномавӣ дошта, тасдиқи бучети ҷумҳуриявӣ ва ҳисобот оид ба иҷроиши он, тартиби тағйири интиҳоботи президент ва парламент, маҳдуд намудани ҳуқуқи озодиҳои конституционии шаҳрвандон мумкин нест. Ба зами ин Президент ҳуқуқи тағйир додани ин қонунро надорад [1].

Президенти Ҷумҳурии Юнон тибқи муқаррароти моддаи 44 конституция дар ҳолатҳои фавқулода ва фаврӣ бо пешниҳоди Шӯрои вазирон метавонад санадҳои мазмунӣ қонун доштара қабул намояд. Дар зимн бояд қайд кард, ки ин санад дар муҳлати муайян барои тасдиқ ба парламент бояд ирсол шавад, дар ҳолати баръакс ин санад қувваи ҳуқуқии худро гум мекунад [1].

Президенти Гурҷистон тибқи муқаррароти банди 3 моддаи 73 конституция дар вазъияти фавқулода санад бо номи декрет, ки қувваи қонунро дорад қабул менамояд. Ва ин санад то ба итмом расидани вазъияти фавқулода амал менамояд.

Президенти Ҷумҳурии Исландия танҳо дар ду ҳолат ҳуқуқи қабул намудани санадҳои муваққатии қувваи қонундоштаро дорад: якум дар ҳолатҳои зарурӣ ва дуюм дар байни иҷлосияи Алтинг. Ва ин санадҳо набояд ба конституцияи муҳолиф бошад. Дар ҳолати қабул намудани чунин санадҳо аз тарафи Президент, ин санадҳо ҳатман бояд ба Алтинг барои тасдиқ ирсол гардад. Дар ҳолати тасдиқ нагардидани ин санад ва ё дар муҳлати шаш моҳ баррасии он ба итмом нарасад амали ин санад қатъ мегардад [3, с.207].

Ба гурӯҳи дуюми таснифот кишварҳои дохил мешаванд, ки парламент ҳукуматро оид ба қабул намудани санадҳои қувваи қонунро дорад ваколатдор менамояд. Ба ин гурӯҳ Ҷумҳурии Арманистон ва Латвия дохил мешаванд. Тибқи конституцияи Ҷумҳурии Арманистон, Маҷлиси милли метавонад Ҳукуматро оид ба қабул намудани қароре, ки қувваи қонунро дорад ваколатдор намояд [1] ва ин санадҳо аз тарафи Президент ба тавсиб мерасад, [1] моддаи 81 конституцияи Латвия муқаррар менамояд, ки дар байни иҷлосияи Сейм дар ҳолатҳои таъҷилӣ Кабинети Вазирон ҳуқуқи қабул намудани қарори қувваи қонунро доштаро қабул намояд.

Дар Ҷумҳурии Италия қонунгузории воғузоршуда ҳам аз тарафи Президент ва ҳам аз тарафи ҳукумат ба амал бароварда мешавад. Тибқи моддаи 87 конституцияи Италия Президент ва тибқи моддаи 76-77 конституцияи Ҳукумат ҳуқуқи қабул намудани санадҳои қувваи қонундоштаро доранд. Президент декрет, [1] Ҳукумат декрет ва қароре, [1] ки қувваи қонунро дорад қабул менамоянд.

Аз таҳлилҳои падидаи қонунгузории воғузоршудаи кишварҳои хориҷии дар боло номбаршуда бармеояд, ки тартиби ҳос, ҳолат, муҳлат, предмет ва мазмун қабули чунин санадҳо аниқ муқаррар намудааст.

Аз ин ғуфтаҳо бармеояд, ки субъектоне, ки ҳуқуқи қабул намудани чунин санадро доранд, на дар ҳама ҳолат ва на доир ба ҳамаи масъалаҳо метавонанд чунин ваколатро амалӣ гардонанд. Яъне чунин санадҳо дар ҳолатҳои зарурии таъҷилӣ ва бо тартиби махсус, оид ба масъалаҳои махсус танҳо бо пешниҳоди парламент, дар вақти вазъияти фавқулода, дар байни иҷлосияи парламент ба тавсиб мерасанд. Ва ин санадҳо ҳатман ба парламент барои тасдиқ пешниҳод карда мешаванд. Дар ҳолати ба парламент пешниҳод накардан, ин санадҳо ба қувваи қонунӣ намерасанд.

Мақсади асосии падидаи қонунгузории воғузоршуда - дар он зоҳир мегардад, ки парламент имконияти фавран ба зудӣ қабул намудани қонун дар бораи муносибатҳои нави ҷамъиятии ба миён омадаро надорад ва дар ҳолатҳои истисноӣ муносибатҳои ҷамъиятии бамиёномада тибқи қонунгузории воғузоршуда аз тарафи субъект ба танзим дароварда мешавад.

Ҳамин тариқ, таҳлили конституцияҳои кишварҳои хориҷӣ оид ба қонунгузории воғузоршуда нишон медиҳад, ки аз як ҷиҳат фаъолияти парламент маҳдуд мешавад ва аз ҷиҳати дигар бошад парламент нисбат ба ин санадҳо контроли парламенти ба амал мебарорад.

АДАБИЁТ

1. Конституцияҳои давлатҳои Аврупо. Дар се ҷилд. Ҷ. 1, 2, 3. /Дар зери таҳрири директори Институти қонунгузорӣ ва ҳуқуқшиносии муқоисавии назди Ҳукумати Федератсияи Россия Л.А.Окунков, - М.: Нашриёти НОРМА, 2001.
2. Баишев Ж. Конституционное право Республики Казахстан: учеб. – метод. Пособие / Ж. Баишев – Алмат: Жеті жарғы, 2001. – С. 109.
3. Конституционное право государств Европы: учебн. пособие для студентов юрид. вузов и фак. /Отв. ред. Д.А. Ковачев. – М.: Волтерс Клувер, 2005. – С. 207.

ДЕЛЕГИРОВАННОЕ ЗАКОНОДАТЕЛЬСТВО В ГОСУДАРСТВАХ С РЕСПУБЛИКАНСКОЙ ФОРМОЙ ПРАВЛЕНИЯ

Делегированное законодательство считается одним из старейших институтов. Данный институт существует в большинстве стран Европы. В связи с усложнением общественной жизни парламент не может, в силу определенных причин, быстро и своевременно урегулировать на законодательном уровне новые

общественные отношения. В связи с этим парламент передает решение этих вопросов другим субъектам, т.е. Правительству, а иногда главе государству.

Ключевые слова: делегированное законодательство; законы, указы распоряжение.

DELEGATED LEGISLATION IN THE STATES WITH A REPUBLICAN FORM OF GOVERNMENT

Delegated legislation is considered one of the oldest institutions. This institution exists in most European countries. Due to the complexity of public life Parliament can not for some reason, quickly and in a timely manner to resolve the legislative level, new social relations. In this regard, the Parliament passed a resolution of these issues to other subjects, that is, Government, and sometimes the head of state.

Key words: delegated legislation; laws, decrees, orders.

Сведения об авторе: *С.Н. Якубова* - доцент кафедры конституционного права юридического факультета Таджикского национального университета. Телефон: **918-68-10-46**. E-mail: **Sabohat@mail.ru**

КОНСТИТУЦИОНАЛИЗМ В ТАДЖИКИСТАНЕ: КУЛЬТУРНО-ИСТОРИЧЕСКИЕ ОСОБЕННОСТИ

Ш.К. Хакимов

Таджикский юридический консорциум

Конституционализм формировался в условиях европейской политической и правовой культуры и выступает как его важнейший элемент. При этом следует учитывать, что речь идет не о европейской культуре вообще, а о западноевропейской ее разновидности. Иными словами, конституционализм, как и всякое явление культуры, отражает глубину демократических традиций в обществе, в котором он формируется, характер общественной психологии, философии миро и правопонимания, наконец, характер политического режима.

Будучи культурно-обусловленным, конституционализм имеет в своей основе весь комплекс перечисленных факторов. Поэтому развитие его на иной культурно – исторической почве неминуемо влияет на его характер, что в свою очередь требует корректировки методологии его исследования. Конституционализм в Таджикистане – наглядный тому пример.

В общем и целом эти особенности сводятся к своеобразию историко-культурного развития Таджикистана. Прежде всего, оно проявляется в том, что будучи страной древней культуры, он не имел собственной государственности вплоть до 20-х годов XX века. На территорию современного Таджикистана вплоть до завоевания Средней Азии царской Россией в 60-х гг. XIX в. в течение веков распространялась власть восточных правителей (Ахеменидов, Сасанидов, Арабского халифата, Саманидов и т.д.). Это обусловило становление здесь политической и правовой культуры традиционного типа (зороастрийской, исламской, общинноправовой).[1]

Поскольку до присоединения к Российской империи Средняя Азия представляла собой конгломерат чрезвычайно отсталых феодально-теократических государств, оседлых и кочевых народностей с элементами рабовладельческого строя и родоплеменного уклада, не имевших твердо определенных границ,[2] на территории которых господствовали феодально – патриархальные отношения, [3] то о предпосылках зарождения в тот период конституции, конституционализма, разделения властей, прав человека и т.д. на территории современного Таджикистана не могло быть и речи.

Завоевание Россией Средней Азии обусловило известное российское влияние на политико-правовое развитие регионов, составивших современный Таджикистан, однако в силу отдаленности от российского центра, а также сложного горного рельефа это влияние было крайне незначительным.

В общественном, политическом и правовом сознании, праве и законодательстве по-прежнему преобладали традиционные нормы и представления. Основные государственные законы 1906 г. здесь перелома не внесли.

Под влиянием освободительных идей первой русской революции в Бухаре в начале XX в. началось движение, известное под названием джадидизм. Джадиды не ставили перед собой задачу борьбы против существующего строя. Они ограничились своей деятельностью культурно-просветительной сферой, возлагая надежду на «справедливого и обладающего светлым разумом эмира и его вазиров, боящихся бога», [4] которые должны были, по мнению джадидов, реформировать страну, вводя в Бухаре европейский (т.е. конституционный) образ правления.

После Февральской буржуазно-демократической революции 1917г. в России джадиды, подражая младотуркам, стали называть себя младобухарцами. Они выступили с требованием осуществления некоторых частичных реформ: организации маджлиса (парламента), установления строгого контроля за деятельностью чиновников и за взиманием податей и повинностей с населения.[5]

Становлению движения джадидов несомненно способствовал помимо российских актов 1905-1907 гг. факт принятия конституции в Турции в 1876г. и в Иране в 1906-1911 гг. В той и другой стране власть монарха была конституционно ограничена парламентом. При всей остроте борьбы и противоречивости практики реализации конституционных положений сам факт принятия этих конституций оказал большое влияние на настроения местной интеллигенции в странах среднеазиатского региона.[6]

Требование реформ административного устройства Бухарского эмирата представителями национальной буржуазии находило сочувствие среди прогрессивной общественности России и Туркестана. Так, вопрос о необходимости административных реформ в Бухарском эмирате был поднят Д.И.Логофетом в книге «Страна бесправия». Она послужила основанием, для рассмотрения данного вопроса на специальных совещаниях 1909-1914гг. в Туркестанском генерал-губернаторстве; в Совете министров Российской империи; в Министерстве иностранных дел России и, наконец на пленарном заседании IV Государственной думы. На них было высказано мнение о преждевременности введения в Бухаре русского образа правления ввиду крайней враждебности мусульманского духовенства ко всяким нововведениям и фанатичности широких слоев народных масс, отстаивающих неприкосновенность общественно - политических и семейно - бытовых устоев жизни, закрепленных шариатом.[7] Эмир бухарский Алим-хан под давлением демократической общественности вынужден был согласиться на проведение реформы.

Ее сущность заключалась в переходе от средневековой системы правления к выборам должностных лиц и назначению содержания представителям местной администрации. Намечалось также создание муниципалитета (маджлиса) в столице ханства из представителей феодальной знати, купечества и духовенства для управления городским хозяйством, народным образованием и здравоохранением.

При этом признавалась неприкосновенность основ ислама и шариата, единственного источника права, регулирующего взаимоотношения людей, отправление правосудия, взимание закята, хараджа и других налогов и сборов, а также функционирование государственного казначейства. Предусматривалось осуществление мер, направленных на развитие торговли с буржуазной метрополией и уничтожение всех преград, стоящих на пути экономического сотрудничества между Бухарой и Россией. Поощрялось развитие науки в точном соответствии с предписаниями шариата и создание типографий для осведомления населения о событиях внутренней жизни.[8]

Февральская революция в России, создание Совета в Туркестане безусловно оказали значительное влияние на ситуацию в Бухарском эмирате. В мае-июне 1917г. в ряде его районов произошли выступления рабочих и дехкан. В июне 1917г. состоялся Бухарский

съезд Советов рабочих и солдатских депутатов, который постановил ввести контроль за деятельностью Российского резиденства в Бухаре. Съезд обсудил положение в Средней Азии и принял решение о создании Комитета по бухарским делам, в задачу которого входила защита интересов трудящихся эмирата.

Волнения трудящихся заставили правительство эмирата пойти на некоторые уступки. Так, летом 1917г. были несколько снижены налоги. Однако трудящиеся все настойчивее ставили вопрос о необходимости радикального изменения существующего строя.[9]

Февральская буржуазно - демократическая революция в России победила в то время, когда в результате национально-освободительного движения народов Средней Азии устои царской власти в Туркестане были существенно расшатаны. Это способствовало тому, что революция сравнительно быстро победила и в Туркестане, в том числе в северных районах нынешнего Таджикистана.

Таким образом, можно сказать, что факт завоевания Россией Средней Азии, в том числе территорий современного Таджикистана, не может иметь в контексте данной темы однозначной оценки. Так, с одной стороны, Россия привнесла в регион элементы европейской культуры, в том числе европейского конституционализма, положила конец феодальным междоусобицам. С другой стороны, будучи по европейским меркам страной недостаточно развитой в буржуазном смысле, она сама переживала лишь начальный этап конституционного развития. С этой точки зрения едва ли можно говорить о существенном продвижении региона, тем более Таджикистана, еще не имевшего своей национальной государственности, в направлении к конституционализму.

Октябрьский переворот 1917 г., прервавший буржуазное развитие России, означал вступление страны, включая регион Средней Азии, в эпоху построения неправового общества, где конституции не могли в силу этого выступать основой государственности и правовой системы.

К моменту установления советской власти Таджикистан не проходил буржуазной стадии развития. В этих условиях и становление национальной государственности, и принятие первых советских конституций несли в Таджикистане (как и вообще в советской Средней Азии) печать парадоксальности: страна, не знавшая капитализма, приступала – через известный переходный период – непосредственно к строительству социализма, т.е. более высокого с точки зрения марксизма типа общества, чем капитализм. Конституционализм в этих условиях мог быть только привнесенным извне, поскольку внутренние условия для его формирования в стране не созрели. Неудивительно поэтому, что таджикский конституционализм был, по сути, калькой общесоюзного советского конституционализма, отражавшего тоталитарный характер политического режима в условиях примата единственной правящей партии над государством и обществом.

С распадом СССР в 1991 г. Таджикистан впервые в своей истории становится независимым государством. С этого времени начинается процесс формирования таджикского конституционализма, представляющего собой, по сути, попытку преломления на таджикскую культурно-историческую почву международных стандартов в области прав человека, отражающих европейский уровень политико-правового развития.

Историческая инерция проявилась в данном случае в том, что, как и в советское время, конституционализм в условиях независимого Таджикистана по-прежнему формировался сквозь призму опыта конституционного развития постсоветской России. При этом вместе с достижениями воспринимались и ошибки, в том числе стратегические.

Их причины нельзя понять без учета существенной специфики вступления Таджикистана, как и других бывших союзных республик, в полосу независимого развития. В огромной стране, составной частью которой в прошлом был и Таджикистан, дважды за период менее столетия диаметрально изменялось направление развития

общества. В итоге с распадом СССР историческое развитие означало, по сути, возврат страны к тому общественному строю, который уже был однажды отвергнут с приходом к власти большевиков. Это обусловило парадоксальность перехода народов, населявших СССР, от социализма к капитализму. Он осуществлялся по существу при отсутствии необходимых для этого социально-экономических и культурных предпосылок. Так, накануне распада СССР в стране отсутствовали как буржуазные отношения собственности, так и класс-носитель этих отношений. Общественное сознание не включало сегмента буржуазной политической и правовой идеологии, а политическая система общества - достаточно развитых политических партий, готовых взять власть и провести в стране реформы буржуазного толка.

В Таджикистане все это дополнялось значительными добуржуазными пережитками. В этих условиях объективно неизбежным было конституционное развитие на основе рецепции.

Как известно, российская Конституция 1993г. содержит немало положений, заимствованных из конституций развитых стран Европы и Америки. При этом ее авторы проигнорировали, как минимум, два существенных обстоятельства, во многом предопределивших степень реальности будущей Конституции. Это, во – первых, то, что страны – доноры, Конституции которых использовались как образцы для подражания, находились на стадии высокоразвитого капитализма, тогда как Россия лишь вступала в стадию буржуазного развития.

Это, во-вторых, необходимость переходного периода от социализма к капитализму для демонтажа советской системы, создания основ гражданского общества, представительной демократии, иного механизма взаимодействия государства и общества.

Как и творцы российской конституции, авторы Конституции Республики Таджикистан 1994г. также проигнорировали переходный период. В частности, провозглашая Таджикистан с момента ее принятия демократическим, правовым и социальным государством, а права человека – высшей ценностью, они предопределяли фиктивность, по крайней мере, значительной части этих фундаментальных положений.

Если конституционализм - понятие системное, то в переходных обществах, где качество системности утрачивают и общество и право, конституционализм также превращается в формирующееся понятие. Отсюда возможность коллизии между конституционными идеями и конституционными нормами, этими последними и практикой их реализации и т.д. Причиной этого могут быть также культурно-исторические различия между странами-донорами и странами-реципиентами конституционных идей, норм и институтов. Такого рода расхождения можно наблюдать в современной России, а также некоторых странах СНГ, включая Таджикистан.

Культурно-исторические различия обуславливают ситуации, когда при внешнем сходстве конституции конституционализм в одной из стран соответствует европейским стандартам, а в другой нет. Более того, в современном мире возможно включение в конституцию элементов неевропейской культуры (например, положения о государственном характере религии ислама, о шариате как основном источнике законодательства и т.д. в конституциях стран арабского Востока и т.д.).

Взгляд на проблему сквозь призму культурологического подхода приводит к выводу, что разнообразие правовых культур, а также неодинаковый уровень социально-культурного развития государств современного мира не позволяют говорить об их общедемократическом развитии как некой общей основе современного конституционализма.

Касаясь социокультурного аспекта конституционализма, И.А.Кравец справедливо отмечает, что этот аспект показывает степень восприимчивости населения страны, различных социальных групп к новым институтам конституционного права, степень их

приверженности базовым ценностям современного конституционализма, способность адекватно использовать в процессе реализации конституции права и свободы. Данный аспект определяет возможности и трудности формирования конституционного правосознания и конституционной культуры в обществе, находящемся на стадии незаконченной модернизации.[10]

Особое место в контексте данной темы занимает проблема российского и советского конституционализма. Это объясняется, прежде всего, тем, что территория нынешнего Таджикистана исторически была частью территории ряда государств, в том числе царской России, а затем СССР. Кроме того, в отличие, например, от Польши и Финляндии, которые при вхождении в состав России уже имели свои конституционные «наработки», порой опережавшие положение дел в самой России, Таджикистан был отсталой окраинной страной с преобладанием традиционного общественного сознания и неевропейской, добуржуазной по своей сути правовой культуры. Поэтому идеи и принципы конституционализма, его нормы и институты он воспринимал сквозь призму российского и советского опыта. С распадом СССР Таджикистан впервые в своей истории стал независимым государством.

Мы разделяем мнение академика О.Е.Кутафина, который отмечает, что при любой тенденции в развитии конституционализма, невозможно построение «суверенного конституционализма», коренным образом отличного от западных, классических моделей.[11] Думается, этот тезис вполне приемлем и к Таджикистану. Говоря о современном российском конституционализме, О.Е.Кутафин, отмечает, что «нельзя не заметить, что он носит в значительной мере характер мнимого конституционализма», [12] поскольку отличается неустойчивостью, возможностью обращения вспять, очевидной вероятностью перехода конституционных по происхождению и политической терминологии феноменов в свою противоположность – авторитаризм.

Данное положение еще более применимо в отношении Таджикистана. В Таджикистане, как и в России, специфика конституционализма на всем протяжении его существования, как в теории, так и на практике определяется рядом устойчивых общих факторов социального развития. Главным из них является связь конституционализма с решением задач модернизации и европеизации страны, при котором упускается из виду его историко-культурный аспект. Характеризуя современный таджикский конституционализм, можно говорить об основных его чертах как правовой категории.

Во-первых, для него характерно значительно более позднее правовое формирование.

Во-вторых, он имеет переходный характер в силу неадекватности социальной и политической систем европейским «параметрам». Неудивительно поэтому, что многие принципы конституционализма, хотя и получили конституционно-правовое оформление, но пока не обеспечены широкой общественной поддержкой и поэтому в процессе реализации часто теряют качество нормативности.

В-третьих, он является телеологическим (целевым) конституционализмом с внутренними потенциалом и пока не реализованными возможностями; политическая воля к интеграции Таджикистана в международное сообщество обуславливает реформирование некоторых традиционных правовых институтов в контексте конституционно-правовых норм и принципов, а также соответствующих норм и принципов международного права.

В свете сказанного, независимый Таджикистан начинал свое конституционное развитие фактически с нуля. Это развитие имело под собой многослойную почву доисламской, исламской и советской правовой и политической культуры. Кроме того, Таджикистан не знал в своей истории стадии капитализма. Все это в совокупности обусловило его существенные отличия от стран Европы и Северной Америки, а также от Центральной России. Они проявились, прежде всего, в сфере общественного сознания и стереотипов поведения. Так, общественное сознание несло на себе значительный

отпечаток традиционных (т.е. добуржуазных) пережитков, что проявилось, прежде всего, в характере взаимоотношений между индивидом и властью.

В таджикском правовом менталитете сложилось устойчивое представление об оправданности подчиненного положения личности, какой бы она ни была, по отношению к государству. Такой стереотип сложился в общественном сознании населения Таджикистана под влиянием не только российских традиций. Он имеет и собственную культурно – историческую основу, состоящую в значительных добуржуазных пережитках. Поэтому идеи и практика конституционализма могли насаждаться здесь только «сверху». Их советская модель должна была иметь своим следствием неадекватность конституционных положений реальным таджикским условиям и более высокую степень их неэффективности, чем в центре России. В результате в обыденном общественном сознании прочно укоренилась установка безоговорочного подчинения не закону, а носителю власти даже если он руководствуется произволом. Это постепенно привело к тому, что право стало восприниматься как нечто чуждое, несправедливое, сопряженное с обязательным насилием над личностью. Следствие этого – пренебрежение правом, неуважение к праву, незнание права, злоупотребление правом властью предрешающих. Это отражает неразвитость правовой культуры, сохранение традиции жесткого администрирования в системе государственных учреждений, слабость гражданского общества и его институтов.

Таким образом, по результатам проведенного анализа можно констатировать, что конституционализм в Таджикистане является синтезом западных образцов и таджикской политической традиции. Однако, западные образцы конституционных реформ не являются признаком простого некритического заимствования. Размышляя о проблеме рецепции тех или иных конституционных норм, следует учитывать три обстоятельства: во-первых, этот процесс присущ не только Таджикистану, но и другим странам на постсоветском пространстве при переходе от авторитарного режима к конституционному, во-вторых, заимствование никогда не ограничивается простым воспроизведением норм зарубежных законодательных актов, но всегда добавляет к ним нечто новое (пытаясь совместить образцы с национальной традицией); в-третьих, заимствованные институты власти в условиях современного Таджикистана, к сожалению, приобретают иной качественный характер.

Проводимые в стране политико-правовые преобразования, формирование новой правовой системы заставляют осмысливать природу и особенности таджикского конституционализма сквозь призму культурно-исторического развития. Существующие научные мнения о доктрине и практике конституционализма, несомненно, должны способствовать целостному пониманию существующих проблем, а также выявлению перспектив развития таджикского конституционализма.

Нынешний этап таджикского конституционализма, начавшийся после принятия конституции Республики Таджикистан 1994 года, характеризуется сочетанием элементов политического властвования, игнорирующего конституционные ограничения, а в некоторых случаях поддерживающего просто клановые отношения между субъектами политических действий. Многие конституционные принципы пока не нашли последовательного воплощения в отраслевом законодательстве и судебной практике, поэтому текущий этап таджикского конституционализма может быть охарактеризован как переходный конституционализм. Он требует особого внимания исследователей для определения его эволюционных возможностей и стратегии развития в условиях кардинальной трансформации таджикской правовой системы.

Если «вхождение» русского права в романо-германскую правовую семью произошло в петровские времена чисто политически, но отнюдь не духовно и не культурно - исторически,[13] то «вхождение» таджикского права в советскую социалистическую

правовую семью произошло еще более одиозно и также чисто политически, но отнюдь не духовно и не культурно – исторически. С тех пор русское право проделало длительную и весьма сложную эволюцию и существует сейчас в виде романо-германской системы, так и не восприняв ее исконного духа, религиозно-этических традиций и даже – политической идеологии. А таджикское право находится на перепутье между романо-германской правовой семьей, исламским правом и собственным традиционализмом. Поэтому таджикское право символизирует некую постоянную незавершенность, «неразвитость», по сравнению с европейскими оригиналами, и даже с российским правом.

Сейчас мы являемся свидетелями глубокого кризиса правовой системы Таджикистана. Насильственная попытка навязывания ей приоритета формы над содержанием[14] привела, как и следовало ожидать, к диаметрально противоположному от задуманного результату. Законодательство не воспринимается населением, оно стало хаотичным, пробельным, ущербным и еще более далеким от реальности.

Это выражается либо в отставании правового регулирования от развития общественных отношений, либо, наоборот, в забегании вперед с созданием зачастую утопических, далеких от реальности законодательных моделей.

Сегодня в Таджикистане закон воспринимается и действует совсем не так, как в странах Европы. Таджикскому правосознанию латинское выражение «*dure lex sed lex*» - «закон суров, но это закон» не подходит, потому что любой закон в душе таджика всегда подвергается проверке по принципу: «Соответствует ли правде? Соответствует ли справедливости?». Поскольку государство с удивительным постоянством принимает некачественные и неадекватные реальности законы, то в результате нормой становится их несоблюдение.

Таким образом, по отношению к закону мы находимся в состоянии своеобразной раздвоенности. Как и в России, закон и правда в нашей стране существуют независимо друг от друга, даже тогда, когда они не противоречат друг другу.[15] И в таком же противоречии и раздвоенности мы находимся к конституционализму. Более того, следует подчеркнуть, что на сегодняшний день, важнейшая особенность таджикского конституционализма – отсутствие широкой социальной опоры в виде растущего среднего класса с присущими ему политическими интересами.

ЛИТЕРАТУРА

1. Кауфман А. А. К вопросу о русской колонизации Туркестанского края. Отчет. -СПб., 1903; Бартольд В.В. Туркестан в эпоху монгольского нашествия. - Соч., Т.1. -М., 1963. -С. 319-320; Гафуров Б.Г. Таджики. Древнейшая, древняя и средневековая история. -М., 1972; Негматов Н.Н.Таджикский феномен: теория и история. –Душанбе, 1997; Зоиров Д.М. Предпосылки и процесс формирования национальной государственности на постсоветском пространстве. -СПб., 2002; Буриев И. Становление и развитие институтов государственности на территории Таджикистана (досоветский период). – Душанбе, 2008 и др.
2. Кауфман А. А. К вопросу о русской колонизации Туркестанского края. Отчет. -СПб., 1903.
3. Судьба этнической государственности в Средней Азии в контексте национальной геополитики Российской империи // Зоиров Д.М. Таджикистан: От государства Саманидов до суверенной государственности. –Душанбе: Деваштич, 2003. -С. 14-44.
4. А.Холиқода. Таджики Мовароуннахра. От завоевания России до независимости.2-е изд. доп. - Душанбе, 1997. - С. 50 – 62 (на тадж.яз.).
5. Красный архив. - Т.1. - М.-Л., 1927. - С.80.
6. Зойиров Р., Хакимов Ш. Эволюция конституции как основного закона: историко-теоретическое и сравнительно-правовое исследование. -Душанбе, 2004.-С. 140-145.
7. Д.И.Логофет. Страна бесправия. - СПб, 1909.
8. Красный архив. - Т.1. М.-Л., 1927. - С.82.
9. К.А.Богомоллова. Бухара в период Февральской буржуазно-демократической революции 1917г. //Материалы к истории таджикского народа в советский период. - 1954. - С.38.
10. Кравец И.А. Российский конституционализм: Проблемы становления, развития и осуществления. – СПб, 2004. - С. 45.

11. Кутафин О.Е. Российский конституционализм. -М., 2008. -С. 7.
12. Там же.
13. Лукьянова Е.А. Государственность и конституционное законодательство России. дисс... докт. юрид. наук. -М., 2003. -С. 77.
14. Лукьянова Е.А. Государственность и конституционное законодательство России. дисс... докт. юрид. наук. -М., 2003.
15. Лукьянова Е.А. Государственность и конституционное законодательство России. дисс... докт. юрид. наук. -М., 2003. -С. 85.

КОНСТИТУЦИОНАЛИЗМ В ТАДЖИКИСТАНЕ: КУЛЬТУРНО-ИСТОРИЧЕСКИЕ ОСОБЕННОСТИ

В данной статье автор рассматривает конституционализм как культурно-правовое явление, анализирует его влияние в формирование демократических традиций, особенности общественной психологии, а также рассмотрены философские, правовые понимание и сущность политической системы.

Ключевые слова: правовое государство, неприкосновенность, реформа, конституция, конституционализм, разделения государственной власти, политическая культура, права человека, гражданское общество.

CONSTITUTIONALISM IN TAJIKISTAN: CULTURAL AND HISTORICAL FEATURES

In this article the author examines constitutionalism as a cultural and legal phenomenon, analyze its influence in the formation of democratic traditions, especially social psychology, as well as discussed the philosophical, legal, and understanding the nature of the political system.

Key words: rule of law, integrity, reform, constitution, constitutionalism, separation of powers, political culture, human rights, civil society.

Сведения об авторе: *Ш.К. Хакимов* - доктор юридических наук, Таджикский юридический консорциум. Телефон: 901-70-79-01

НАМУДҲОИ ДЕЛЕЛҲО МУВОФИҚИ ҚОНУНГУЗОРИИ МУРОФИАВИИ ҶИНОЯТИ ҶУМҲУРИИ ТОҶИКИСТОН ВА ФЕДЕРАТСИЯИ РУСИЯ

Н.Б. Хоҷаева
Донишгоҳи миллии Тоҷикистон

Баъд аз ба даст овардани истиқлолияти давлатӣ дар Ҷумҳурии Тоҷикистон заминаҳои бозғатимоди ҳуқуқӣ дар самти бознигарӣ ва аз нав қабул кардани қонунҳои ҷавобгӯ ба стандартҳои байналмилалӣ ва ифодакунандаи ҳуқуқу озодиҳои инсон ҳамчун арзиши олии рӯи қор омад. Дар ҳамин замина 3 декабри соли 2009 Кодекси нави муурофиавии ҷиноятӣ Ҷумҳурии Тоҷикистон қабул карда шуда аз 1-апрели соли 2010 ба ҳукми амал даромад. Дар кодекси амалкунанда то андозае низоми сарчашмаҳои далел такмил ёфтанд. Мувофиқи қисми 2 моддаи 72 КМҶ Ҷумҳурии Тоҷикистон намуудҳои далелҳои инҳо мебошанд: нишондоди шохид, нишондоди ҷабрдида, нишондоди гумонбаршаванда, нишондоди айбдоршаванда, нишондоди судшаванда, хулоса ва нишондоди қоршинос, хулоса ва нишондоди мутахассис, далелҳои шайъӣ, протоколи амалҳои тафтишӣ ва судӣ, сабтҳои пинҳонӣ, гуфтугӯи телефонии гӯшкардашуда ва сабтгардида, мушоҳидаҳои электронӣ, видео ва магнитофонӣ ва ҳуҷҷатҳои дигар. Ба ҳамин монанд дар моддаи 74 (боби 10) Кодекси муурофиавии ҷиноятӣ Федератсияи Русия (таҳрири соли 2001) низ сарчашмаҳои далел пешбинӣ шудаанд. Мувофиқи муқаррароти қонунгузории муурофиавии ҷиноятӣ Федератсияи Россия ба сифати далел инҳо баромад менамоянд: нишондоди гумонбаршуда ва айбдоршаванда; нишондоди ҷабрдида ва шохид; хулоса ва нишондоди қоршинос; хулоса ва нишондоди мутахассис; далелҳои шайъӣ; протоколи амалҳои тафтишӣ ва судӣ; ҳуҷҷатҳои дигар. Бо назардошти умумияти бештар доштани низоми сарчашмаҳои далел мувофиқи қонунгузории

муурофиавии харду кишвар, ҳамзамон фарқиятҳои алоҳида низ дида мешаванд. Масалан, дар муқоиса бо Кодекси муурофиавии ҷиноятии Федератсияи Русия дар қонунгузории Ҷумҳурии Тоҷикистон якҷанд намудҳои далел пешбинӣ шудааст, ки дар КМҶ Федератсияи Русия ҷой надоранд. Ин далелҳо чунинанд: нишондоди судшаванда; сабтҳои пинҳонӣ; гуфтугӯи телефонии гӯшкардашуда ва сабтгардида; мушоҳидаҳои электронӣ, видео ва магнитофонӣ. Ҳар як далели ишорашуда дорои хусусиятҳои хос ва сарчашмаҳои пайдоиши худ мебошад. Пеш аз ҳама зарурати пайдоиши ин сарчашмаҳои нави далел дар қонунгузории муурофиавии ҷиноятии Ҷумҳурии Тоҷикистон бо назардошти вусъат ёфтани дастовардҳои технологияи нави иттилоотӣ-иртиботӣ ва ба назари эътибор гирифтани таҷрибаи пешрафтаи давлатҳои ҷаҳон асоснок карда мешавад. Дар таносуб бо КМҶ Ҷумҳурии Тоҷикистон соли 1961 дар Кодекси муурофиавии ҷиноятии амалкунанда сарчашмаҳои нави далел пешбинӣ шудаанд. Дар асоси таҳлили моддаи 72-юми Кодекс намудҳои зерини иловагии сарчашмаҳои далелҳо пешбинӣ шудаанд: 1) нишондоди коршинос; 2) хулосаву нишондоди мутахассис; 3) сабтҳои пинҳонӣ; 4) гуфтугӯи телефонии гӯшкардашуда ва сабтгардида; 5) мушоҳидаҳои электронӣ, видео ва магнитофонӣ. Чунин навовариро метавон пеш аз ҳама бо назардошти ба вуқӯъ пайвастании дигаргуниҳои кулӣ дар соҳаҳои алоҳидаи фаъолияти давлатӣ асоснок намуд. Пеш аз ҳама, мураккабшавии механизмҳои ошкор ва тафтиши ҷиноятҳои алоҳидаи содиршуда сабаб шуданд, ки масъалаи истифодаи мақсадноки алоқаҳои иттилоотиву иртиботӣ ва таҷҳизотҳои нави техникии замонавӣ дар раванди исботкунӣ мавриди танзими қонунӣ қарор дода шаванд. Воқеан, дар шароити муосир бе истифодаи мақсадноки дастовардҳои техникӣ, аз қабili мушоҳидаҳои электронӣ, видео ва магнитофонӣ, кушодани ҷиноятҳои алоҳида имконнопазир аст. Дар адабиётҳои таълимию ҳуқуқӣ ба масъалаи сарчашмаи далелҳо диққати ҳамаҷағҳа дода мешавад,[1] ки ин беҳуда нест. Чунки маълумотҳое, ки сарчашмаи аниқ надоранд боэътимод нестанд, санҷидани онҳо ғайриимкон аст, ҳолатҳои ҳодисаро ғалат, нодуруст инъикос менамоянд, пешбурди парвандаи ҷиноятиро ба гумроҳӣ мебаранд ва ба амалбарории адолати судиро зерӣ шубҳа мемонанд.

Сарчашмаи далелҳо гуфта - манбаи маълумотҳо ё ахбороти хабарҳо фаҳмида мешавад. Мавҷуд будани сарчашмаи маълумоти воқеӣ, яке аз шартҳои ҷоиз ва боэътимод эътироф гаштани далелҳо ба шумор меравад. Мавҷуд будани сарчашмаи маълумоти воқеӣ имконияти минбаъд санҷидани онро таъмин менамояд. Масалан, нишондоди шахси пурсидашударо бо воситаи рӯбарӯкунӣ мавриди санҷиш қарор додан мумкин аст. Қайд кардан зарур аст, ки дар КМҶ ҚТ доир ба ин масъала меъёри махсус, ки ба сарчашмаи далелҳо ишора мекунад, пешбинӣ гаштааст. Лекин дар матни қисмҳои 1, 2 моддаи 72 КМҶ ҚТ мафҳуми бевоситаи сарчашмаи маълумотҳои воқеӣ дида намешавад. Муайян набудани сарчашмаи маълумотҳои воқеӣ, далел эътироф карда шудани онҳоро зерӣ шубҳа мемонанд ва бар хилофи талаботи ҷоиз доништа шудани маълумот мебошад. Бинобар ҳолатҳои номбаршуда, дар қисми 2-уми моддаи 72-и КМҶ ҚТ муқаррароти “Инҳо ҳамчун далел ҳисобида мешаванд” бо муқаррароти “Маълумотҳои воқеӣ аз сарчашмаҳои зерин гирифта мешаванд” бояд иваз карда шавад. Чунки мазмуни ин модда ба шарҳи мафҳуми далелҳо бахшида шудааст. Аз ин лиҳоз, аз қадом сарчашмаҳо гирифта шудани онҳоро бояд пешбинӣ намояд. Мантқан сарчашмаҳои дар қисми 2-уми моддаи 72-и КМҶ ҚТ нишондода шуда бевосита ба парвандаи ҷиноятӣ далел эътироф шуда наметавонад, ё ин ки далел эътироф кардани онҳо муқаррароти бармаҳал мебошад. Маълумотҳое, ки аз сарчашмаҳои номбаршуда гирифта мешаванд бояд ҷавобгӯи талаботҳои моддаҳои 86-87 КМҶ ҚТ (дахлдорӣ, ҷоизӣ, саҳеҳӣ ва кофӣ) бошанд [2]. Дар акси ҳол, алоқамандии муурофиавии далелҳо бо исботнамоӣ мазмуни худро гум мекунад, нодуруст фаҳмидани мазмуни муқаррароти “инҳо” ҳамчун далел ҳисобида мешаванд” ба ҳатогихҳои рафънопазир оварда мерасонад. Аввалин маротиба дар

меъёр мафхуми “баёнот” бо мафхуми “нишондод” иваз карда шудааст, ки на танҳо аҳамияти назариявӣ дорад, балки ба баҳсҳои дар амалия тафтиши пешакӣ чой дошта, низ хотима гузоштааст. Мисол, дар қонун нишон дода шудани “баёноти айбдоршаванда”[3] ҳамчун сарчашмаи далелҳо, баҳсҳои зиёдеро ба вучуд меовард. Чунки гирифтани баёнот, ки амали тафтишотӣ эътироф намешавад, то огози парвандаи ҷиноятӣ бо мақсади санҷиши ариза оид ба содир шудани ҷиноят ва муқаррар кардани чой доштан ё надоштани аломатҳои ҷиноят, иҷозат дода шудааст. Аҳамияти ҳуқуқии баёнот дар он зоҳир мегардад, ки баёнот метавонад барои ошкор ва муқаррар кардани аломатҳои ҷиноят мусоидат намояд, ба сифати манбаи асосҳо барои огози парвандаи ҷиноятӣ эътироф гардад ё барои анҷом додани амалҳои таъхирнопазири тафтишӣ (азназргузаронӣ, дастгир кардан, кофтукови шахсӣ) ёрӣ расонад, лекин қобилияти кофии исботи ҳолатҳои содир шудани ҷиноятро надорад. Ҳарчанд баёнот сарчашмаи маълумот бошад, ҳам, лекин сарчашмаи далел нест. Зеро ки шакли мурофиавии гирифтани баёнот ва шакли расмӣ қайду мустаҳкам кардани онро, қонун пешбини намекунад, Яъне, баёноти шахс то огози парвандаи ҷиноятӣ дар шакли муқаррарӣ (оддӣ) тартиб дода мешавад, ки нисбат ба он қонун ягон шартҳоро номбар накардааст. Ғайр аз ин, зарурияти бартараф карда шудани баъзе ихтилофҳо дар меъёрҳои КМҚ ҚТ доир ба қисми 5 моддаи 145 КМҚ ҚТ дар ҳолатҳои зарурӣ прокурор барои гирифтани ҳуҷҷатҳо, азназргузаронии ҷойи ҳодиса муҳлати санҷиши ариза ва мувофиқан қабул кардани қарорро (дар бораи огози парвандаи ҷиноятӣ ё рад кардани огози парвандаи ҷиноятӣ) то 10-шабонарӯз дароз карда метавонад. Аз нуктаи назари қонун, умуман “нишондод”- сарчашмаи далел аст, ки бо ёрии амали тафтишӣ-пурсиш гирифта мешавад, лекин анҷом додани пурсишро, қонун то огози паравандаи ҷиноятӣ иҷозат намодааст ё дар қонун меъёри махсус вучуд надорад, ки “нишондоди иловагии шахси аризадиҳанда”- ро чун сарчашмаи далел пешбинӣ намояд. Ба ғайр аз ин меъёри мазкур имконияти прокурорро то огози парвандаи ҷиноятӣ пешбинӣ карда истодааст. Қонун ваколати прокурорро оид ба иҷозат додан ба анҷом дода шудани пурсиш то огози парвандаи ҷиноятӣ, пешбинӣ накардааст. Бинобарин ҳамин ба мақсад мувофиқ аст, ки дар матни қисми 4 моддаи 145 КМҚ ҚТ ибораи “нишондоди иловагӣ” бо ибораи “баёнотҳои иловагӣ” иваз карда шавад. Беҳтар мешуд, ки матни ин меъёр ибораҳои нишондоди иловагии шахси аризадиҳанда” хориҷ карда шавад. Чунки аз мазмуни матни меъёр бармеояд, ки пешбинӣ шудани нишондоди иловагии шахси аризадиҳанда”;

- имконияти мақомоти тақибӣ ҷиноятиро оид ба ҷамъ овардани баёноти шахсони дигар маҳдуд карда истодааст;

- баёнотҳои иловагии аризадиҳанда маротибаи дигар гирифтани баёнотро (яъне, агар баёноти қаблӣ шахс мавҷуд бошад) ифода карда истодааст.

Ихтилофҳои номбаршударо бояд бартараф намуда, дар ҳолатҳои зарурӣ то огози парвандаи ҷиноятӣ ба прокурор имконият медиҳад, ки барои гирифтани баёнотҳо (на танҳо баёноти аризадиҳанда), талаб карда гирифтани ҳуҷҷатҳо, азназргузаронии ҷойи ҳодиса, дастгирнамоӣ, муҳлати қабул кардани қарори дахлдорро (дар бораи огози парвандаи ҷиноятӣ ё рад кардани огози парвандаи ҷиноятӣ) 10-шабонарӯз дароз намояд. Бо назардошти ҳолатҳои номбаршуда аз қисми 4 моддаи 44, қисми 1-уми моддаи 312, қисми 3-уми моддаи 369 ва қисми 6-уми моддаи 410 калимаи “баёнот” мувофиқан бо калимаи “нишондод” иваз карда шавад.

Дар асоси нишондодҳои мазкур сарчашмаҳои далелҳоро дар алоҳидагӣ мавриди таҳлил қарор медиҳем

Нишондоди шохид ҳамчун сарчашмаи (намуди) далел- маълумоти шифоҳии шахс дар бораи ҳама гуна ҳолатҳои содир шудани ҷиноят ва ба парвандаи ҷиноятӣ аҳамият дошта мебошад, ки ба вай маълум аст ё аз дигар сарчашмаҳо гирифтааст ва бо тартиби муқарраркардаи қонун гирифта қайду мустаҳкам карда шудааст [4].

Нишондоди шохид дар амалияи тафтишотӣ ва судӣ яке аз маъмултарин сарчашмаи далел ба ҳисоб меравад. Ба ақидаи П.А.Лупинский нишондоди шохид гуфта ин маълумоти шифоии шахсро дар бораи ягон ҳолатҳои кор, ки аз рӯи парвандаи ҷинояти бояд муқаррар карда шаванд тибқи тартиби муқаррар кардаи қонунгузори мебошад [5].

Аз ин мафҳумҳои додашуда моҳияти мурофиавии нишондоди шохид бар меояд. Пас моҳияти мурофиавии нишондоди шохид дар он зоҳир мегардад, ки вай шахсан ҳодиса ё амалро дарк намудааст ё аз дигар сарчашма гирифтааст ё ҳолатҳои ба парвандаи ҷиноятӣ аҳамиятдошта ба вай маълум гаштааст. Дар амалия кам ҳолатҳои воқеаҳои, ки бе иштироки ин шахс, яъне шохид парвандаи ҷиноятӣ исботи худро ёфта, оид ба қори ҷиноятӣ ҳамаи ҳолатҳои кор муқаррар карда шаванд. Шаҳрвандон аксари мавридҳо тасодуфан шохиди ин ва ё он ҳодиса мегарданд, ки мавқеи он дар мурофиаи ҷиноятӣ суди хеле муҳим мебошад, чунки шохид ва мавқеи мурофиавии ӯ ивазнашаванда мебошад. Шохид аз ҳуди ҳолатҳои содиршудаи ҷиноят пайдо мешавад ва иштироки вай дар мурофиаи парвандаи ҷиноятӣ новобаста аз хоҳиши ӯ мебошад. Чунки танҳо ӯ шахсан дорои маълумотҳои, ки муқаррар кардани онҳо дар парванда заруранд. Бинобар он дар ҳолатҳои, ки зарурати иштироки шаҳрванд дар парванда ба сифати шохид ва ё дигар иштирокчи мурофиаи ҷиноятӣ пайдо мешавад қонун муқаррар кардааст, ки ин шахс пеш аз ҳама дар парванда ба сифати шохид иштирок кунад. Агар ягон шахс бевосита дорои маълумотҳо оид ба парванда бошад, он гоҳ вай дар ҳамин парванда судя, прокурор, муфаттиш, шахси пешбарандаи тадқиқ, қотиби ҷаласаи судӣ, тарҷумон, қоршанос, мутахассис шуда наметавонад. Иштироки намоёндогони қонунии ҷабрдида гумонбаршуда айбдоршаванда дар парванда ба сифати шохид пурсиш кардани онҳоро истисно намекунад. Мавқеи мурофиавии шохид бо мақсади ба даст овардани нишондоди софдилони ва ҳифзи ҳуқуқи шохид ҳамчун инсон дар қонун муқаррар карда шудааст. Шахсро дар бораи ҳамагуна ҳолатҳои, ки бояд дар ҳамин парванда муқаррар карда шаванд, аз ҷумла, дар бораи шахсияти айбдоршаванда, шахсияти ҷабрдида ва дар бораи муносибатҳои бо онҳо доштан ё надоштани ҳуди ӯ пурсиш кардан мумкин аст. Шохид танҳо дар бораи он пурсиш карда мешавад, ки вай ба воқитаҳои узвҳои эҳсосоти худ дарк кардааст. Ин вазифа ӯро оид ба дуруст баён намудани маълумотҳои, ки вай аз шахсони дигар ба даст овардааст ва онҳоро нишон дода наметавонад, истисно намекунад. Лекин мувофиқи кодекси мурофиаи ҷиноятӣ Ҷумҳурии Тоҷикистон шакли манбаи хабардории худро нишон дода наметавонад, маълумотҳои воқеае, ки ӯ медиҳад, далел шуда наметавонад. Таҳминҳо, фарзияҳо, гумонҳои шохид оид ба ин ё он ҳолатҳои парванда, ҷараёни ҳодиса ва монанди инҳо далел шуда наметавонанд. Қобили зикр аст, ки қонунгузори мурофиавии ҷиноятӣ ҷавобгарро оид ба ришвадиҳи ба шохид ё маҷбур кардани шохид барои додани баёноти бардурӯғ бо роҳи таҳдид, расондани зарар ба саломатӣ, нобуд сохтани амволи ин шахсон ё наздикони онҳо пешбинӣ кардааст. Шохид ба ҳимояи ҳаёт, саломатӣ, шаъну шараф, амволи худ ва наздиконаш ҳуқуқ дорад. Ҳамин тавр, нишондоди шохид он гоҳ далел эътироф мешавад, ки бо тартиби муқарраракардаи қонун, яъне бо роҳи пурсиш гирифта шуда бошад ва дар шакли мурофиавӣ қайду мустаҳкам шуда бошад (моддаи 172 КМҶ ҚТ). Нишондоди шохид бо воқитаи дигар амалҳои тафтишӣ аз қабилӣ азназаргузаронӣ, рӯбарӯкунӣ, шаҳодаткунонӣ, озмоиши тафтишӣ санҷиши нишондод дар ҷойи ҳодиса ва ғайраҳо минбаъд бояд мавриди санҷиш қарор дода шавад.

Нишондоди ҷабрдида ҳамчун сарчашмаи далел. Нишондоди ҷабрдида — маълумоти шифоии шахсе, ки сарфи назар аз синну сол, ҳолати руҳӣ ва ҷисмонӣ ба ӯ аз ҷиноят зарари ҷисмонӣ, моддӣ ва маънавӣ, расонида шудааст, инчунин шахсе, ки ҳуқуқи манфиатҳои ӯ зери таҳдиди бевоситаи сӯйиқасд ба ҷиноят қарор гирифтааст, ки ҳангоми пурсиш дар раванди тафтишоти пешакӣ ва суд додаст ҷабрдида эътироф

карда мешавад (моддаи 74 КМЧ ҚТ) [7]. Нишондоди ҷабрдида, яке аз намудҳои мустақили далел дар қори ҷиноятӣ ба ҳисоб меравад, чунки аввалан ӯ танҳо баъди ҷабрдида эътироф шуданаш дар асоси қарори шахсони дахлдор, яъне шахси таҳқиқбарандаи ибтидоӣ, муфаттиш, прокурор пурсиш карда мешавад, дуввум ин, ки ӯ дар қор манфиати шахсӣ дорад, яъне вай дар суд ва сари вақт ошқор шудани ҷиноят, муайян кардани шахсияти ҷиноятқор ва барқарор намудани зарари ба ӯ расонидашуда манфиатдор аст [8]. Ҷабрдида баъди баровардани қарори муфаттиш шахси пешбарандаи таҳқиқ прокурор ва судья ҷабрдида эътироф карда мешавад. Нишондоди ҷабрдида аз рӯйи табиати мурофиавӣ моҳияти предмети нишондод ба нишондоди шохид монандӣ ва умумияти зиёд дорад. Бинобар ҳамин қонунгузори мурофиавӣ ҷиноятӣ тартиби ягонаи ҷамъ намудан санҷидан ва баҳо додан ба нишондоди шохид ва ҷабрдида қор як боби мухтасар муқаррар намудааст. Лекин бар қамми ҳамаи ин гуфтаҳо ва муқаррароти қонунгузор ба назари мо нишондоди ҷабрдида ҳамчун сарчашмаи далел дар амалияи тафтишотӣ ва судӣ бисёр вомерхӯрад. Ҷиҳати дигари ин аз он иборат аст ҳангоми расонидани зарари қисмонӣ, ки ҳамаи қараёни (протсеси) содиршавии ҷиноятро худӣ ҷабрдида хуб дарқ мекунад чунки ӯ аз ҳамаи ҳолатҳои қор бохабар аст. Кодекси мурофиавӣ ҷиноятӣ Ҷумҳурии Тоҷикистон вазифаи ҷабрдида қобаста ба пурсиши вай монанди вазифа ва ҷавобгарии шохид муайян кардааст. Аммо нисбат ба шохид, ҷабрдида иштирокчиӣ фаъоли мурофиаи ҷиноятӣ буда, дорои ҳуқуқҳои мебошад, ки ӯ қобилият дорад ҳуқуқҳои худро ҳимоя қунад. Ҳангоми баҳодиҳӣ ба нишондоди ҷабрдида бояд ҳаминро ба назар гирифт, ки ӯ чун қоида дар қори ҷиноятӣ шахсан манфиатдор аст ва аламзада будану ҳиссиёти қассосғирдоштани вай истисно қарда намешавад. Баъзан ҷабрдида бо рафтори худ иғво қарданаш мумкин аст ва ин ба объективона будани нишондод ӯ таъсири манфӣ расонида метавонад. Ҷабрдидаҳо ақсар вақт, аз қониби айбдоршаванда ва дигар шахсони манфиатдор, ки барои ба қоидаи худ тағйир додани нишондод қӯшиш меқунанд, мавриди тағйирёбии қарор гирифтқор шуданашон мумкин аст [9].

Бинобар ин нисбат ба ҷабрдида қораҳои ҳимояи давлатӣ татбиқ меқардад. Ҳимояи давлатии ҷабрдида ҳамчун иштирокчиёни мурофиаи судии ҷиноятӣ, тибқи Қонуни Ҷумҳурии Тоҷикистон «Дар бораи ҳимояи давлатии иштирокчиёни мурофиаи судии ҷиноятӣ», татбиқ намудани қораҳои амниятие, ки ба ҳифзи ҳаёт, саломатӣ ва ё қолу қулки онҳо равона қардидаанд, инчунин қораҳои дастғирии иҷтимоии ҷабрдида бо сабаби иштироки вай дар мурофиаи судии ҷиноятӣ мебошанд, ки аз қониби мақомоти вақолатдори давлатӣ амалӣ қардонида мешаванд [10].

Ҷабрдида дар мақлиси судӣ, ҳангоми пурсиш ҳамаи шахсони ба суд даъватшуда ва инчунин тадқиқи далелҳои дигар иштирок меқунад ва инро низ ҳангоми баҳодии нишондоди вай ба назар гирифтқан зарур аст.

Нишондоди гумонбаршаванда, айбдоршаванда, судшаванда ҳамчун сарчашмаи (намуди) далел. Нишондоди гумонбаршаванда - маълумоти шифоҳии шахс дар бораи ҳолатҳои содир шудани ҷиноят ва ба қарвандаи ҷиноятӣ аҳамиятдошта мебошад, ки ба вай маълум аст ё аз дигар сарчашмаҳо гирифтааст ё барои дастғир қардани вай татбиқи қораи пешғирӣ то эълон қардани айб асос гаштааст ва бо тартиби муқаррар қардаи қонун гирифта қайду мустаҳқам қарда шудааст [11].

Нишондоди гумонбаршаванда на танҳо сарчашмаи далел, балки яке аз воситаҳои ҳимояи вай аз дастғир ва боздошт гаштани вай, интиҳоб ва татбиқи қораи пешғирӣ ё гумонбар эътироф қардан дар содир қардани ҷиноят аст [12].

Нишондоди айбдоршаванда - ин ҳабари шахсӣ ба сифати айбдоршаванда ба ҷавобғарӣ қашидашуда дар ҳусуси айби ба ӯ эълон қардашуда, инчунин ҳолатҳо оиди қарвандаи ҷиноятӣ ва далелҳои дар қарванда мавҷудбудаи ба ӯ маълум

мебошад, ки хангоми пурсиш тибқи тартиби муқарраркардаи қонун аз тарафи ӯ дода шудааст [13].

Хусусияти нишондоди айбдоршаванда аз он иборат аст, ки вай дар бораи кирдори ба ӯ эълон карда шуда баёнот медиҳад. Аз рӯйи табиати худ нишондоди гумонбаршаванда ба нишондоди айбдоршаванда бисёр умумият доранд. Гумонбаршаванда ҳамчун айбдоршаванда ҳақ дорад, нишондод диҳад, вале ба ин вазифадор нест. Вай барои саркашӣ кардан аз додани нишондод ва дидаю дониста додани нишондоди бардурӯғ ба ҷавобгариӣ ҷинойтӣ кашида намешавад. Лекин дар байни онҳо фарқиятҳои ҷидди ҷой доранд. Ба гумонбаршаванда айб эълон карда намешавад: дар мавриди гумонбаршаванда оид ба парванда ҳанӯз далелҳои кофӣ ҷамъ карда шудаанд ва барои ҳамин предмети пурсиши гумонбаршаванда камтар аниқ аст. Нишондодҳои гумонбаршаванда барои ҷустуҷӯӣ далелҳои дигар муқаррар намудани шарикони ҷинойт муайян кардани фарзияҳое, ки бояд санҷида шаванд ё ин ки барои рад кардани гумонбарии мавҷуда ва бекор кардани ҷораи маҷбурии мурофиавӣ мавриди истифода қарор гирифта метавонад. Хангоми санҷидани нишондодҳои гумонбаршаванда ва баҳо додан ба онҳо бояд ҳамон ҳолатҳое, ки барои тадқиқи нишондоди айбдоршаванда ба назар гирифта тавонад. Гумонбаршаванда дар ҷараёни исботкунӣ бо истилоҳ дар вазъи мурофиавии худ иштирок мекунад [14].

Мутобиқи моддаи 75 КМҶ ҚТ шахси гумонбаршуда ҳақ дорад дар хусуси ҳолатҳое, ки барои дастгир карда шудани ӯ ё интиҳоб кардани ҷораҳои пешгирӣ нисбат ба ӯ асос шудаанд, инчунин дар хусуси ҳолатҳои дар ин парванда ба ӯ маълум баёнот диҳад [15].

Гумонбаршаванда ба монанди айбдоршаванда ба додани нишондод ҳуқуқ дорад, на вазифа [16].

Нишондоди гумонбаршуда дар мавриди бегуноҳии ӯ ба сари вақт рад кардани гумони ба муқобили вай мавҷудбуда ин бекор кардани ҷораи маҷбурии мурофиавӣ мусоидат мекунад. Агар гумонбаршуда ҷинойт содир карда бошад, дар он ҳолат нишондоди вай барои ҷустуҷӯӣ дигар далелҳо муқаррар кардани ҳамшарикон ва пешгирӣ кардани кирдори ҷинойткоронаи онҳо, муайян кардани тахминҳое, ки бояд санҷида шаванд, истифода бурда мешаванд. Гумонбаршаванда мисли айбдоршаванда барои надодани маълумот ва додани маълумоти бардурӯғ ба ҷавобгарӣ кашида намешавад [17].

Нишондоди айбдоршаванда низ ҳамчун сарчашмаи далел баромад мекунад, лекин нисбат ба дигар далелҳо қувваи пешакӣ муқарраршуда надорад. Ба айби худ иқрор шудани айбдоршаванда барои гунаҳкор эътироф намудани ӯ асос шуда наметавонад, ба шарте ки он бо маҷмӯи далелҳои дар парванда ҷамъоварда исбот нашуда бошад. Азбаски айбдоршаванда дар мурофиаи ҷинойтӣ мавқеи махсус дорад, дар вақти додани нишондод ӯ худро танҳо ба додани маълумотҳои воқеӣ маҳдуд намекунад. Айбдоршаванда нисбат ба дигарон ба ҳалли парванда манфиатдор мебошад. Бинобар он дар маҷмӯи нишондоди айбдоршаванда мақсаде, ки вай дар парванда дорад, таъсир мерасонад. Ӯ метавонад пурра аз додани нишондод саркашӣ кунад ва ба саволҳое, ки ӯро ба ҳолати душвор мегузаронад ҷавоб надихад. Нишондоди дурусти айбдоршаванда ба гуноҳи иқроршуда яке аз воситаҳои пурра ошкор кардани онҳо ҷамъ кардан ва санҷидани дигар далелҳо оид ба парванда мебошанд. Ҳатто аз тарафи айбдоршаванда додани нишондоди бардурӯғи гуноҳхоро радкунанда санҷида мешавад, ки онҳо барои ҳама тарафа тафтиш намудани ҳолатҳои парванда имконият дода, тахминҳои нодуруст ва хатро истисно мекунад. Новобаста аз мақсадҳои шахси айбдоршаванда нишондоди ӯ мумкин аст барои ҳама тарафа санҷидани далелҳо оид ба парванда ҷамъшуда истифода бурда шавад. Нишондоди шахсе, ки ба ӯ беасос айбдорӣ эълон кардааст, барои тасдиқи бегуноҳии вай

аҳамияти муҳим дорад. Нодуруст ва рӯяки баҳо додан ба ин далелҳо мумкин аст ба хатогиҳои ҷиддӣ оварда расонад.

Вобаста аз муносибати айбдоршаванда ба айбдорӣ ва мазмунӣ нишондоди вай чунин фарқкунӣ қабул карда шудааст:

- нишондоди айбдоршавандае, ки ба гуноҳи худ иқрор мешавад;
- нишондоди айбдоршавандае, ки ба гуноҳи худ иқрор намешавад;
- нишондоди айбдоршаванда ба муқобили дигар шахсон;

Муносибати айбдоршаванда ба айбдори (иқрор шудан ба гуноҳи худ дар айбдории эълоншуда ва ё рад кардани он) ҳам дар давраи тафтишоти пешакӣ ва ҳам дар суд оид ба ҳамаи парвандаи ҷиноятӣ ҳатман ба истисно маълум карда мешавад. Вале танҳо як ҳуди изҳори айбдоршаванда дар бораи ҳудро гунаҳгор ҳисобидан ва ё наҳисобидан, ҷудо аз нишондоди вай оид ба моҳияти айбдорӣ ва ё муқобили онҳо қувваи исботкунӣ надорад, чунки изҳори ӯ маълумотҳоро оид ба ҳуди ҳолатҳое, ки бояд исбот карда шаванд надорад. Вай фақат муносибати субъективи айбдоршавандаро нисбат ба айбдории ба ӯ эълон кардашуда ифода мекунад. Танҳо фактҳое, ки аз тарафи айбдоршавандаи ба гуноҳи худ иқроршуда хабар дода мешавад, аҳамияти исботкунандагӣ дорад. Ба гуноҳи худ иқрор шудани айбдоршаванда барои сари вақт ба ҷавобгарӣ кашидани шахс ҳамчун айбдоршаванда дар содири ҷиноят мусоидат мекунад. Дар таҷриба бисёр ҳодисаҳое маълуманд, ки айбдоршаванда бардурӯғ ба гуноҳи худ иқрор мешавад. Нишондоди бардурӯғи айбдоршаванда оид ба гунаҳгорӣ дар содир кардани ҷиноят ба инҳо вобастагӣ доштани мумкин аст:

- ихтиёран ба гардани худ гирифтани гуноҳи шахси наздик ба мақсади озод кардани вай аз ҷавобгарии ҷиноятӣ;
- таҳдид аз тарафи ҷинояткорони ҳақиқӣ;
- бо мақсади ба даст овардани ягон хел манфиат;
- аз сабаби ҳаробии осеб дарк накардан;
- нодуруст бурдани тафтишот бо сабабҳои дигар.

Ба даст овардани нишондодҳои ҳаққонии айбдоршаванда мувофиқи матлаб аст, чунки онҳо барои чуқуртар ҳолисона тафтиш намудани ҳолатҳои парванда ёрӣ расонда ба ҷустуҷӯӣ намудани дигар далелҳо мусоидат мекунад. Агар мақсади асосии тафтишот ин ба даст овардани иқроршавии айбдоршаванда бошад (вай дар ақида ҳама вақт метавонад инро инкор кунад), ба хатогиҳои ҷиддӣ оварда расонида дидаю доништа ҳамаи силсилаи далелҳои оид ба парванда ҷамъкардашударо ба ҳатар мемонад, агар дар нишондоди айбдоршаванда моҳиятан бартарӣ дошта бошад. Рад кардани гуноҳи худ аз тарафи айбдоршаванда нишондоди вай оид ба ҳолатҳои парванда тафтиши ҷиддӣ ва ҳама ҷонибаро талаб мекунад. Айбдоршавандаи бегуноҳ метавонад гуноҳи ҳудро рад кунад. Дар ин ҳолатҳои нишондоди шахси беасос ба ҷавобгарии ҷиноятӣ кашидашаванда барои бартараф намудани хатогиҳои роҳодашуда ёрӣ мерасонад. Хусусияти нишондоди айбдоршаванда дар он аст, ки онҳо пешакӣ ба дида баромадан ҳамчун ягон хел манбаҳои исботкунии махсус эътимоднок ё шубҳанок асос шуда наметавонанд. Агар дар ҷараёни тафтишоти пешакӣ ва ҳуди далелҳо ҷамъ оварда шуда бошанд, ки маҷмӯи онҳо ба баровардани ҳулосаҳои дуруст оид ба парванда имконият диҳанд, ҳатто дар мавриди нишондоди ҳудро дигар кардан ва ё аз он даст кашидани айбдоршаванда боваринок будани ҳамаи силсилаҳои далелҳо таъмин карда мешавад.

Нишондоди судшаванда - ин маълумоти хабардодаи ӯ дар пурсиши гузаронида шуда дар ҷараёни судии бурдани парвандаи ҷиноятӣ бо тартиби муқаррар кардаи қонун мебошад. Нишондоди судшаванда дар муҳокимаи судӣ дар протокол сабт карда мешавад ва ба ӯ айбдоркунандаи давлатӣ ва ҳимоятгараи саволҳои медиҳанд бо иҷозати суд ва дигар иштирокчиён метавонанд саволҳои диҳанд. Нишондоди судшаванда дар Кодекси мурофиавии ҷиноятӣ Федератсияи Русия ҳамчун далели

алоҳида дар қатори дигар намудҳои далелҳои пешбинӣ нагаридааст ва дар адабиётҳои ҳуқуқӣ низ оид ба ин навъи далел ягон суҳан низ намеравад. Дар кодекси муҳофизати ҷиноятии Ҷумҳурии Тоҷикистон ин намуди далелро дар алоҳидагӣ тасниф карда шудааст, аммо оид ба он ягон таърифе дода нашудааст [18].

Нишондоди айбдоршаванда ва судшаванда аз рӯи мазмун ва мавзӯи ягона буда, онҳо аз ҳамдигар аз рӯи ҳолати ҳуқуқиашон, пайдарҳамии муҳофизати ҷамъовари маълумот, лаҳзаҳои пурсиш ва субъектоне, ки нишондод мегиранд, фарқ мекунанд. Мақсад аз гирифтани нишондоди чунин шахсон аз пурра кардани материалҳои парвандаи ҷиноятӣ мебошад. Чунки дар сурати набудани далелҳои кофӣ, муфаттиш наметавонад шахсро дар содир намудани ҷиноят айб эълон кунад ва барои баровардани адолати судӣ парвандаи ҷиноятиро ба суд фиристонанд. Ҳамин тариқ, нишондоди гумонбаршуда, айбдоршаванда ва судшаванда ҳамчун сарчашмаи асосии маълумоти воқеӣ барои сари вақт ва пурра кушодани ҷиноят, исботи ҳолатҳои содир шудани ҷиноят, квалификатсияи ҷиноят, ва ҳалли масъалаи гунаҳгор ё бегуноҳ будани шахс дар содир кардани ҷиноят, умуман барои баамалбароии адолати судӣ оид ба парвандаи ҷиноятӣ аҳамияти калон доранд.

Хулоса ва нишондоди коршинос ҳамчун сарчашмаи далел. Азбаски хулосаи коршинос яке аз сарчашмаҳои бозғатимодии далелҳо ба шумор меравад ва бо мақсади ҷамъ оварда шудани маълумотҳои аниқӣ воқеӣ, қонун нисбат ба экспертиза ва хулосаи коршинос қоидаҳои махсус ва нисбатан мураккабро пешбинӣ мекунад [19].

Хулосаи коршинос - ин ҳуҷҷати асосноки ба тариқи хаттӣ тартибдодаи эксперт мебошад, ки дар он, дар асоси донишҳо ва натиҷаи тадқиқоти махсус, ҳалли масъалаҳои муайяни аз ҷониби мақомоти таҳқиқ, муфаттиш, прокурор ва суд гузошташуда нишон дода мешавад. Тибқи талаботи моддаи 217-и КМҚ ҚТ Хулосаи коршинос дар шакли муқарраркарда тартиб дода мешавад [20].

Дар баробари ин дар хулосаи коршинос далелҳои шайъӣ баъди таҳқиқ боқимонда, намунаҳое, ки бо роҳи таҷриба гирифта, барои муқоиса истифода бурда шуданд, ҳамчунин аксҳо, нақшаҳо, тарҳрезҳо, чадвалҳо ва маводи дигари иловагӣ, ки хулосаҳои коршиносро тасдиқ мекунанд, замима карда мешаванд. Замимаи хулоса низ аз тарафи коршинос имзо карда мешавад. Коршиносро барои шарҳ додани хулосаи пешниҳодкардааш пурсиш кардан мумкин аст, ки нишондоди вай ба сифати сарчашмаи мустақили далелҳо дар протоколи амали тафтишотӣ бо тартиби муқарраркардаи қонун қайду мустаҳкам карда мешавад. Яъне, коршиносро то пешниҳод кардани хулоса пурсиш кардан мумкин нест. Хусусияти асосии моҳияти хулосаи коршинос дар он аст, ки бо ёрии вай мақомоти тафтишот ва суд дар рафти муқаррар кардани ҳақиқат оид ба парванда ба истифода бурдани донишҳои мутабиқи мутахассисон дар соҳаи илм, техника, санъат, касбу ҳунар барои муайян кардан ва фаҳмонида додани ин ва ё он фактҳои ба парванда аҳамиятдошта имконият доранд. Ҳатто дар мавридҳое, ки муфаттиш ё судя донишҳои махсуси барои муайян кардани ин ва ё он ҳолатҳои ба парванда зарур дошта бошанд ҳам, қонун вазифадор мекунад, ки экспертиза гузаронида шуда, хулосаи коршинос бояд ҳамчун далел ба донишҳои махсуси шахси беруна нисбат ба парванда асос ёфта, гирифта шавад. Хулосаи коршинос ба маълумотҳои воқеии дар парванда буда таъя мекунад ва дар ҳамаи ҳолатҳо маълумотҳои нави ба парванда аҳамиятдоштаро дар бар мегирад. Ба натиҷаи тадқиқоти объектҳо ба ӯ пешниҳоднамуда таъя карда коршинос ё фактҳои навро, ки оид ба парванда пеш тамоми номаълум буд (масалан, захр дар узвҳои дарунии ҷасади мурда, матни навиштаҷоти аз байн бурдашуда ва монанди инҳо) ва ё фактҳое, ки танҳо тахмин кардашуда ва ё тақрибан муайян кардашуда (мувофиқати гурӯҳи хун дар либоси гумонбаршуда бо гурӯҳи хуни ҷабрдида, на ба хуни гумонбаршуда) муқаррар мекунад, ё ба ин ва ё дигар фактҳо аз рӯи дониши махсуси худ (муайян кардани дараҷаи зарари расонидашуда ба

саломатӣ) баҳо медиҳад. Хулосаи коршинос на фақат маълумотҳои воқеии навро муқаррар мекунад, балки он маълумотҳоеро аз соҳаҳои махсуси илм хабар медиҳад, ки дар асоси инҳо коршинос онҳоро маълум карда ба хулосаҳои муайян омадааст. **Нишондоди коршинос**- коршинос оид ба ҳолате, ки аз хулосаи ӯ бар меояд пурсида шуданаш мумкин аст. Зарурияти гузаронидани пурсиши коршинос ҳангоме ба вучуд меояд, ки агар дар хулосаи ӯ нофаҳмӣ, норавшанӣ, номуайянӣ, номуқарарии тавсияҳо пайдо шавад. Нишондоди коршинос танҳо пас аз баровардани хулосааш бо мақсади аз байн бурдани нофаҳмӣ ва муайян кардани хулоса гирифта мешавад.

Хулоса ва нишондоди мутахассис ҳамчун сарчашмаи далел. Хулоса ва нишондоди мутахассис бори аввал ҳамчун сарчашмаи далел дар байни дигар сарчашмаҳои далел дар Кодекси мурофиавии ҷиноятӣ ҳозира амалкунанда дида мешавад [21]. Мазмун, мавзӯ ва моҳияти хулоса ва нишондоди мутахассис аз рӯйи ҳолати ҳуқукии мутахассис дар мурофиаи ҷиноятӣ муайян карда мешавад. **Хулосаи матахассис** ба сифати далели бевосита баромад карда метавонад, лекин барои эълон кардани айб, ё ин ки қабули қарори мурофиавӣ кофӣ нест. Хулосаи мутахассис дар ягонагӣ бо маҷмӯи далелҳои ҷамъовардашуда метавонад ба муайян кардани самти минбаъдаи тафтишот ёрӣ расонад. Мутахассис танҳо доир ба қонунӣ, пурра, ҳамаҷониба ва ҳолисона анҷом дода шудани амали тафтишӣ ё доир ба тавзеҳотҳо ё хулосаи дар ҷараёни амали тафтишӣ додаш, нишондод дода метавонад. Мутахассис то анҷом ёфтани амали дахлдори тафтишӣ нишондод намедиҳад. **Нишондоди мутахассис** - мутобиқи моддаи 80-и Кодекси мурофиавии ҷиноятӣ Федератсияи Русия аз худ маълумотҳоеро пешбинӣ менамояд, ки хабар додани он ҳангоми пурсиш, оид ба ҳолат (воқеият) талабкунандаи фаҳмиши махсус ва фаҳмонидани фикри худ мувофиқ бо талаботҳои моддаҳои (53, 168 ва 271) пурсида мешавад [22].

Дар моддаи 73-84-и КМЧ ҚТ доир ба шакли мурофиавии сарчашмаи далелҳо меёриҳои алоҳида пешбинӣ гаштаанд, лекин доир ба масъалаи хулоса ва нишондоди мутахассис бошад, меёри алоҳида ҷой надорад, ки минбаъд метавонад боиси баҳсҳои назариявӣ ва ихтилофҳо дар амалия гардад.

Далелҳои шайъӣ ҳамчун сарчашмаи далел. Тибқи муқарароти қисми 2-юми моддаи 72 КМЧ ҚТ (соли 2009) яке аз сарчашмаҳои мустақили далелҳо **далелҳои шайъӣ** эътироф шудаанд. Мусаллам аст, ки далелҳои шайъӣ аз дигар манбаъ ва намудҳои далел қувваи бештари ҳуқуқӣ ва ё бартарияти мурофиавӣ надошта дар маҷмӯъ бо тамоми далелҳои оид ба парвандаи ҷиноятӣ ҷамъовардашуда баҳогузорӣ карда мешаванд. Ҷойи баҳс нест, ки далелҳои шайъӣ дар тақвияти таъмини воқеияти содиршавии ҷиноят, сафед кардан ва ё айбдор кардани ашхоси гунаҳкор нақши муассир дорад. Аксарияти парвандаҳои ҷиноятиро бе мавҷудияти далелҳои шайъӣ тасаввур кардан ғайриимкон аст. Пӯшида нест, ки шахсони масъули мақомоти таҳқиқу тафтиши пешакӣ дар аксарияти ҳолатҳо дар сурати ба таври дахлдор дарёфт, мустаҳкам ва истифода намудани далелҳои шайъӣ ба ошкор ва тафтиши парвандаҳои ҷиноятӣ оид ба ҷиноятҳои вазнин ва махсусан вазнин муваффақ мегарданд. Мувофиқи муқаррароти Кодекси мурофиавӣ-ҷиноятӣ Ҷумҳурии Тоҷикистон далелҳои шайъӣ як намуди далел ба ҳисоб рафта, тартиби истифодаи онро дар раванди исботкунӣ моддаҳои 78-80 Кодекси мурофиавӣ-ҷиноятӣ Ҷумҳурии Тоҷикистон танзим намудааст. Мувофиқи қ.1. моддаи 78 КМЧ ҚТ далелҳои шайъӣ ашёе ба ҳисоб мераванд, ки:

- чун олооти ҷиноят истифода шудаанд;
- дар худ нишонаҳои ҷиноятро нигоҳ доштаанд;
- объекти содир шудани кирдори ҷиноятӣ будаанд;
- пул ва дигар арзишҳое, ки бо роҳи ҷиноятӣ ба даст оварда шудаанд;
- ашёи дигаре, ки барои ошкор намудани ҷиноят, муайян кардани ҳолатҳои воқеии парванда, пайдо намудани гунаҳгорон ё рад кардани айб ё сабук кардани ҷавобгарӣ восита шудаанд.

Агар мафхуми далелҳои шайро аз рӯи қонунгузори амалкунандаи мурофиавии ҷиноятӣ мавриди баррасӣ қарор диҳем, пас чунин объектҳо наметавонанд ба сифати сарчашмаи ба даст даровардани далелҳо хизмат намојанд, зеро, ки онҳо аз рӯи хусусияти худ ба ягон аз сарчашмаҳои дар қисми 2-юми моддаи 62 Кодекси мурофиавии ҷиноятӣ Ҷумҳурии Тоҷикистон мувофиқ намеоянд [23].

Бояд аз воситаҳои исботкунӣ далелҳои шайро, ки бо вайрон кардани қонунгузори ба даст оварда шудаанд, хориҷ карда шаванд. Онҳо наметавонанд ба асоси айбдори гузошташуда, барои исботи ҳолатҳои дар моддаҳои 60 Кодекси мурофиавии ҷиноятӣ Ҷумҳурии Тоҷикистон истифода шаванд [24].

Фарқи моҳияти далелҳои шайро аз ҳамаи дигар далелҳо дар инъикоси бевоситаи маводи, инъикоси асари ҷиноят (бо маънии васеаш) мебошад. Санҷиши далелҳои шайро ва баҳодиҳӣ ба онҳо тибқи муқаррароти умумӣ сурат мегирад. Зимнан барои тартиби мурофиавии бозёфт кардан, гирифтани ва ба парванда ҳамроҳ кардани далелҳои шайро бояд боварӣ ҳосил кард. Агар маълумот дар хусуси он набошад, ки чӣ тавр предмет ба парванда ворид шудааст, онро ба сифати далели шайро истифода бурдан мумкин нест.

Протоколҳои амалҳои тафтишӣ ва судӣ ҳамчун сарчашмаи далел дар мурофиаи ҷиноятӣ. Протоколҳои амалҳои тафтишотию судӣ- санадҳои мурофиавие, мебошанд, ки тибқи талаботи КМҶ ҚТ аз ҷониби мақомоти ваколатдори давлатӣ тартибдодашуда, ҳолатҳоеро инъикос ва тасдиқ мекунанд, ки ҳангоми азназаргузаронӣ, шаҳодаткунонӣ, ёфта гирифтани, кофтуков ва ғайраҳо ки бо ҷамъоварӣ ва санҷиши далелҳо алоқамандӣ дошта мутабиқи талаботи КМҶ ҚТ тартиб дода шудаанд, сарчашмаи далелҳо оид ба парвандаи ҷиноятӣ ба шумор меравад. Ҳарчанд амали тафтишотӣ дуруст гузаронида шуда бошад, натиҷаи он агар дар протокол нодуруст қайд карда шавад, пас қувваи исботнамоӣ надорад ва ба сифати сарчашмаи далелҳо эътироф намешавад. Дар мавриди баҳодиҳӣ ба ҷои (имконпазирӣ) эътироф гаштани протоколҳои тафтишотию судӣ бояд муқаррар карда шавад, ки оё ин санад аз ҷониби шахси ваколатдор тартиб дода шудааст ё не, оё шарт ва қоидаҳои мурофиавии ҷиноятӣ гузаронидани амалҳои тафтишотию судӣ риоя шудааст ё не, оё шакли мурофиавии ҳуҷҷат ҷавобгӯи талаботҳои қонун аст ё не. Протоколи амали тафтишотӣ санади мурофиавии ҷиноятӣ мебошад, ки дар ҷараёни анҷом додани амали тафтишӣ ё бевосита баъди тамом кардани он тартиб дода мешавад. Протоколи амали тафтишотӣ шакли мурофиавии ифодаи мазмуни маълумот аст. Бинобар ин на протокол, балки маълумоти дар он зикргардида, ки ба парвандаи ҷиноятӣ аҳамият дорад, сарчашмаи далел мебошад. Дар моддаҳои 81, 172, 293 КМҶ ҚТ номгӯи муқаммалӣ маълумотҳои ҳатмие, ки бояд дар протокол нишон дода шаванд, муқаррар карда шудаанд:

- ҷой ва вақтигузаронидани ҳаракати тафтишотӣ;
- вақти сар шудани ва тамом шудани он;
- вазифа, унвони шахс, ному насаби шахсе, ки протоколро тартиб додаст;
- ному насаби ҳар як шахсе, ки дар гузаронидани ҳаракати тафтиши иштирок кардааст, дар мавридҳои зарурӣ бошад – суроғи вай;
- мазмуни ҳаракати тафтишотӣ ва ҳангоми гузаронидани вай пайдо намудани ҳолатҳои ба парванда аҳамият дошта;

Моддаи 81 КМҶ ҚТ протоколҳои дар вақти азназаргузаронӣ, шаҳодаткунонӣ, ёфта гирифтани, кофтуков, нишондиҳӣ барои шинохтани ва инчунин ҳангоми гузаронидани эксперименти тафтиши мувофиқи талаботи қонуни мурофиаи ҷиноятӣ тартибдодашударо, ки ҳолатҳо ва маълумотҳои воқеиро тасдиқ мекунанд, ҳамчун намуди алоҳидаи далелҳо ҷудо кардааст. На ҳамаи протоколҳои дар ҷараёни мурофиаи ҷиноятӣ тартиб дода шуда сарчашмаи далелҳо эътироф мешаванд. Мисол, протоколи шинос кардани иштирокчиёни мурофиаи ҷиноятӣ бо маводҳои парвандаи ҷиноятӣ, протоколи аризаи шифоҳӣ дар бораи содир шудани ҷиноят сарчашмаи

далел эътироф намешаванд. Барои он ки дар санадҳои мазкур натиҷаи амалҳои мурофиавӣ, ки бо ҷамъоварӣ санҷидан ва баҳодихӣ ба далелҳо вобастагӣ надоранд, инъикос меёбанд. **Хусусияти асосии ин намуди далелҳо** дар он аст, ки ҳамаи маълумотҳои воқеӣ ва ҳолатҳои дар онҳо инъикосёфта, бевосита танҳо аз тарафи субъектҳои исботкунандае, ки ин ҳаракати тафтишотӣ ва ё судиро гузаронидаанд, дарк карда мешавад. Мисол, дар вақти гузаронидани кофтукови гумонбаршуда дар содир кардани ҷиноят шахси гузаронандаи таҳқиқи ибтидоӣ бевосита шахсан дар гумонбаршуда мавҷуд будани соати ба ҷабрдида тааллуқдошта боварӣ ҳосил мекунад. Протоколи кофтукови шахс манбаи он маълумоти воқеие мегардад, ки соати қаблан дуздидашудаи ҷабрдида дар дасти гумонбаршуда буд. Дар баробари ин аз мазмуни моддаи 81 КМҶ ҚТ бармеояд, ки протоколҳои пурсиши шохид, ҷабрдида, гумонбаршуда, айбдоршаванда ва протоколҳои рӯбарӯкунӣ, ҳамчун манбаи мустақили далелҳо ба ҳисоб намераванд. Ин тасодуфӣ нест дар протоколи пурсиш на он маълумотҳои воқеие, ки бевосита аз тарафи шахси пурсида дарк шуда, балки танҳо нақли (нишондоди) шахси пурсидашаванда оид ба он ҳодисаҳо ва адолатҳое, ки қаблан аз тарафи ӯ бевосита дарк шудаанд, инъикос меёбанд. Ба таври дигар ғӯем, протоколҳои пурсиш танҳо тарзи (шакли) сабти нишондод мебошад. Агар дар протоколи ҳаракати тафтишӣ ва ё судӣ маълумотҳои аз дигар шахсон, ба даст оварда сабт гардад (протоколҳои пурсишҳои айбдоршаванда, гумонбаршуда, ҷабрдида, шохид, коршинос), дар ин сурат он ба намуди далелҳои мутобиқ (нишондоди айбдоршаванда, нишондоди шохид ва ғайраҳо) дохил мешавад. Ба далелҳои дида баромадашаванда (протоколҳои ҳаракатҳои тафтишотӣ ва судӣ) инчунин боз ду аломатҳое моҳиятноканд, ки ба тарзи ба даст овардани онҳо дахл доранд: онҳоро танҳо бо роҳи гузаронидани ҳаракати тафтишотӣ ва судӣ ба даст овардан мумкин аст: маълумотҳои протокол бо тартиби дар КМҶ пешбинишуда аз тарафи шахси мансабдор, ки барои гузаронидани ҳаракати мурофиавии мутобиқ салоҳият дорад, бояд мустақкам карда шаванд. Санҷиш ва баҳодихӣ ба протоколҳои тафтишотӣ ва судӣ, ба он асосҳое, ки дигар намуди далелҳо доранд, ба ҷо оварда меешаванд, чунки онҳо қувваи пешакӣ муайян кардашударо надоранд ва аз эҳтимол дур нест, ки дар онҳо нодурустӣ, хатогиҳо ва номуайяни ҷой дошта бошанд. Санҷидан ва баҳо додан ин муқоисаи маълумотҳои воқеии дар онҳо ҷойдошта бо дигар далелҳои дар парванда бударо дар бар мегирад. Ҳам зиддияти дохилӣ надоштани протоколҳои мутобиқ дар онҳо мавҷуд будани маълумотҳои дар бораи ба иштирокчиёни ҳаракати тафтишотӣ фаҳмо додани ҳуқуқи изҳор кардани фикру мулоҳизаи худ оид ба ҳаракати аз тарафи муфаттиш гузаронидашуда ва мазмуни чунин изҳорот ба назар гирифта мешавад. Ҳамин тариқ, танҳо протоколҳое, ки дар онҳо ҳолатҳои содир шудани ҷиноят ва ба парвандаи ҷиноятӣ аҳамиятдошта бо тартиб ва шакли муқарраркардаи қонун таҷассум ёфтаанд, метавонанд сарчашмаи далел эътироф гардад, агар онҳо ба талаботҳое, ки нисбат ба далелҳо дар қонун пешбинӣ гаштааст, ҷавобгӯ бошанд.

Сабтҳои пинҳонӣ ҳамчун сарчашмаи далел - ҳамчун далели алоҳида дар Кодекси мурофиавии ҷиноятӣи Ҷумҳурии Тоҷикистон пешбинӣ шудааст ва ба мисли дигар далелҳо дар алоҳидагӣ шарҳ дода нашудааст. Проблемаи амалия дар он аст, ки дар сатҳи қонунгузорӣ ин навъи далелро эътироф мекунад, аммо дар амалия истифода бурдани он нофаҳмиро ба миён меорад чунки КМҶ Ҷумҳурии Тоҷикистон мафҳуми онро пешбини намекунад. Дар КМҶ Федерацияи Русия сабтҳои пинҳоние, ки амали ҷинояти содиршударо дар худ бевосита дарҷ намудаанд, ба сифати далелҳои шайъӣ баромад менамоянд [25]. Агар сабти пинҳонӣ маълумотро дар бораи ягон ҳуҷжат дар худ дарҷ карда бошад, он гоҳ ҳамчун (ҳуҷжатҳои дигар) ба парванда ҷой дода мешавад [26].

Гуфтугӯи телефони гӯшкардашуда ва сабтгардида, мушоҳидаҳои электронӣ, видео ва магнитофонӣ ҳамчун сарчашмаи далел -гуфтугӯи телефони гӯшкардашуда

ва сабтгардида бештар бо роҳи фаъолияти оперативӣ ҷустуҷӯӣ ба даст оварда мешавад ва проблемаи дар амалия истифода кардани ин намуди далел ба мисли сабтҳои пинҳонӣ ҷой дорад. Ҳангоми ба даст овардани чунин далелҳо дар бисёр ҳолатҳо зарурияти гузаронидани экспертизаи садошиносӣ ба миён меояд, чунки шахси тавассути телефон суҳбат намуда ноаён аст ва ҳангоме ки чунин сабтҳо аз ҷониби шахсони амаликунандаи фаъолияти оперативӣ ҷустуҷӯӣ ба даст оварда шуда бошанд, бояд асосҳои дастрас намудани он, розигии прокурор ва иҷозати суд (судя) ҷой дошта бошад. **Мушоҳидаи электронӣ видеоӣ ва магнитофонӣ бошад ҳамчун сарчашмаи далел** - ин қадами дурусти қонунгузории мурофиавии ҷиноятӣ мебошад, чунки ҷиноятҳо вобаста ба ахбороти компютерӣ (ва дигар таҷхизотҳои коркунанда бо чунин ахборот) зиёд шуда истодаанд. Дорои ҷиҳатҳо ва хусусиятҳои фарқкунандаи он аз далелҳои шайъӣ ва ҳуҷҷатҳои дигар дар адабиётҳои ҳуқуқӣ мавриди баррасӣ қарор дорад ва ҷиҳатҳои фарқкунандаи онро аз далелҳои шайъӣ ва ҳуҷҷатҳои дигар чунин пешбинӣ мекунанд:

- аз рӯйи механизми ташакулёбиашон сарчашмаи далелҳо мувофиқан ба ҳуҷҷатҳои дигар ин муаллифи ҳуҷҷат аст, аммо ахбороти компютерӣ бошад бо ёрии алгоритмҳои супоришшудаи барнома ба вучуд меоянд;

- аз рӯйи муҳити ҳастияшон, ҳуҷҷатҳои дигар таъйин шудааст, барои коркарди субъектҳои тафаккури инсонӣ муҳити ҳастияш монанд мӯқосашаванда. Ахбороти компютерӣ ба воситаи объектҳои техникӣ, аппаратҳо ва воситаҳои барномавӣ муҳити мавҷудияти ӯ электронӣ аст.

- аз рӯйи аломати ба вучудоварӣ, ҳуҷҷатҳои дигар бевосита бо узвҳои ҳисси одам ба вучуд оварда мешаванд. Ахборотҳои компютерӣ танҳо ба воситаи объектҳои электронии рақамӣ, одам ахборотҳои компютериро ғайримустақимона бо ёрии алгоритмҳои супоришдодашудаи барнома бавучуд меорад;

- далелҳои шайъӣ ин предмет ва аҳамияти далел доштаниаш бо ҳосияти ҷисмонӣ ё ин ки аз мавқеи ин предмет муайян мешавад;

Ахбороти компютерӣ бошад, ин миқдори маълумот, ин ахборот дар барандаи маълумот ҷой гирифтааст, акси ҳол вай далел буда наметавонад, аммо шакли зоҳирии он барандаи маълумот ягон ҳел инъикос наменаояд, ки дар он ҷо ахборот сабт шудааст. Ба сифати далел баромад менамояд ахбороти он на баранда (пахнкунанда).

- аз рӯйи механизми ба вучудой, барои далелҳои шайъӣ инъикосёбии механикӣ одии фактҳо хос аст. Механизми ташакулёбии ахбороти компютерӣ ин алгоритмҳое, ки аз ҷониби истеҳсолкунанда (коллективи истеҳсолкунандагон) супориш дода шудааст он дар барномаи мушаххас истифода мешавад ва воситаи инъикоси фактҳо ташкил менамояд муайян шудааст [27].

Дигар ҳуҷҷатҳои мурофиавӣ ҳамчун сарчашмаи далел дар мурофиаи ҷиноятӣ. Дар ҷараёни пешбурди парвандаҳои ҷиноятӣ ҳуҷҷатҳои дигар ҳамчун сарчашмаи далел эътироф мешаванд, ба шарте ки маълумоти дар онҳо аз ҷониби корхонаҳои ташкилот, шахсони мансабдор ва воқеӣ инъикосшуда ё тасдиқнамуда, барои парвандаи ҷинояти аҳамият дошта бошанд (моддаи 82 КМҶ ҚТ). Қонун барои ҳуҷҷатҳои дигар (ҳамчун сарчашмаи далел) шакли ягона ва муайяни қайди маълумотро пешбинӣ намекунад. Дигар ҳуҷҷатҳо сарчашмаи далел эътироф мешаванд, агар:

- бо супориши ё талаби мақомоти ваколатдори давлатӣ доир ба ҳолатҳои содир шудани ҷиноят ё ба парвандаи ҷиноятӣ аҳамиятдошта тартиб дода шуда бошанд (маълумотнома, санади ревизия, иктибос аз ҳуҷҷаҳои дигар, ҳисобот, ҳулоса ва ғайраҳо).

- бо ташаббуси мақомоти ваколатдори давлатӣ, корхона, ташкилот муассисаҳо, бо тартиби муқарраркардаи қонун ба фаъолияти истеҳсоливу хоҷагӣ, ташкилӣ,

молиявӣ ё доир ба ҳуқуқвайронкуниҳои интизомӣ, маъмурӣ, молумулкӣ тариб дода шуда бошанд;

-барои тафтишти парвандаи ҷиноятӣ ва барои мӯяян кардани ҳолатҳои ба парвандаи ҷиноятӣ аҳамиятдошта зарур бошанд: фармон, дастур, дастурамал, супориши хаттӣ, низомнома, оинома, шартнома ва ғайраҳо.

Баҳодихии мурофиавии ҷиноятӣ ба ҳуҷҷатҳои дигар санҷиши мавҷудияти ҳуҷҷатҳои дигар, ҳуҷҷати асли ва риоя шудани қоидаҳо, ки нисбат ба шакли ҳуҷҷатҳои расмӣ пешбинӣ шудаанд ва санҷиши матну мазмун, имзо ва мӯҳро дар бар мегирад. Агар ҳуҷҷат ҷавобгӯӣ ҳамаи талаботҳои дар моддаи 78 КМҚ ҚТ зикргардида бошад, далели шайъӣ ба ҳисоб меравад. Ҳамин тариқ, ҳуҷҷатҳои дигар низ ба монанди маълумотҳои дигар воқеи, бо ёрии амалҳои тафтишӣ мавриди санҷиш ва баҳодихӣ қарор дода мешаванд.

Аз ин рӯ, зарур мешуморем, ки чанд тақлифу пешниҳодҳои мушаххаси ҳешро вобаста ба тақмили танзими ҳуқуқии боби 9- уми КМҚ Ҷумҳурии Тоҷикистон доир ба сарчашмаҳои далелҳо баён намоем. Муқаррароти боби 9-уми КМҚ Ҷумҳурии Тоҷикистон аз он шаҳодат медиҳад, ки бояд дар он мазмуну моҳияти ҳар як намуди сарчашмаи мустақили далел дар алоҳидагӣ шарҳ дода шуда, тартиби мурофиавии расмигардонии сарчашмаҳои далел пешбинӣ мешуданд. Вале таҳлили боби 9-уми КМҚ ҚТ нишон медиҳад, ки дар асл вазъ чунин набуда, мазмуну моҳияти на ҳамаи навъҳои алоҳидаи далелҳо ошкор карда шудаанд [28].

1. Аз ин рӯ, бо назардошти талаботҳои мурофиавӣ зарур аст, ки ба боби нӯҳуми КМҚ Ҷумҳурии Тоҷикистон тағйирот ворид карда шуда, ба он моддаҳои нав ба масъалаи танзими ҳуқуқии навъҳои алоҳидаи далел, ки дар Кодекс ба расмият дароварда нашудаанд, бахшида шаванд. Аз ҷумла зарур аст, ки сарчашмаҳои зерини далел, аз қабيلي «хулоса ва нишондоди мутахассис», «сабтҳои пинҳонӣ», «гуфтугӯии телефонии гӯшкардашуда ва сабтгардида»; «мушоҳидаҳои электронӣ, видео ва магнитофонӣ» дар КМҚ Ҷумҳурии Тоҷикистон илова карда шавад. Шарҳи мазмунӣ ин навъҳои нави далел дар КМҚ Ҷумҳурии Тоҷикистон дар воқеъ ба масъулини исботкунӣ имкон медиҳад, ки ҳангоми мавҷуд будани асосҳои кофӣ аз ин сарчашмаҳои исботкунӣ ба таври фаровон истифода намоянд.

Мувофиқи талаботи қисми 2 моддаи 72 КМҚ Ҷумҳурии Тоҷикистон яке аз сарчашмаҳои далел “сабтҳои пинҳонӣ” ба ҳисоб меравад. Вале натиҷаи омӯзишу таҳлили Кодекси мурофиавии ҷиноятӣ Ҷумҳурии Тоҷикистон аз он шаҳодат медиҳад, ки мазмуну моҳияти он умуман шарҳ дода нашудааст.

2. Аз ин рӯ, пешниҳод менамоем, ки ба Кодекси мурофиавии ҷиноятӣ Ҷумҳурии Тоҷикистон тағйирот ворид карда шуда, ба он моддаи нав бо номи “Сабтҳои пинҳонӣ” илова карда шавад. Ба мақсад мувофиқ аст, ки дар он асосҳои ҳуқуқӣ, субъектони амалисозӣ, шартҳои мурофиавӣ ва тартиби ба расмият даровардани он пешбинӣ карда шавад.

3. Ҳамчунин масъалаи ба сифати сарчашмаи мустақили далел ва асоси мустақили оғози парвандаи ҷиноятӣ эътироф намудани натиҷаҳои фаъолияти оперативӣ-ҷустуҷӯӣ низ баррасӣ карда шавад. Зеро мафҳуми далел, ки дар моддаи 72 КМҚ ҚТ баён карда шудааст, дар як маврид мазмуну натиҷаҳои фаъолияти оперативӣ-ҷустуҷӯиро низ дар бар мегирад. Бинобар ин зарур аст, ки тартиби пешниҳод ва расмиёти мурофиавии ворид шудани натиҷаҳои фаъолияти оперативӣ-ҷустуҷӯӣ ба мурофиаи ҷиноятӣ дар КМҚ ба танзим дароварда шавад. Роҳи асосии воридшавӣ бояд тавассути протоколи дахлдори пешниҳоди ашёву ҳуҷҷатҳо сурат гирад. Маводҳои пешниҳодшаванда бояд дар худ маълумот дар бораи ҷой, вақт ва ҳолатҳои дарёфти ашёву ҳуҷҷатҳоро зимни гузаронидани ҷорабиниҳои оперативӣ-ҷустуҷӯӣ дар худ таҷассум намоянд. Ин ҳолат асос медиҳад, ки натиҷаҳои фаъолияти оперативӣ-ҷустуҷӯӣ ба сифати сарчашмаи мустақили далел дар қисми 2

моддаи 72 Кодекси мурофиавии ҷиноятии Ҷумҳурии Тоҷикистон мустаҳкам карда шавад.

Моддаи 196-и КМҶ Ҷумҳурии Тоҷикистон «Гӯш ва сабт кардани гуфтугӯ» номгузорӣ карда шудааст ва он амали нави тафтишӣ ба ҳисоб меравад. Мазмуни моддаи мазкур аз мазмуни қисми 2-юми моддаи 72, ки гуфтугӯӣ телефонии гӯшкардашударо ҳамчун намуди алоҳидаи далел пешбинӣ кардааст, васеътар аст. Ҳамчунин дар моддаи 81-и КМҶ Ҷумҳурии Тоҷикистон, ки ба масъалаи протоколи амали тафтишӣ ва судӣ бахшида шудааст, протоколи гузаронидани амали тафтишии гӯш кардани гуфтугӯӣ телефонӣ ҳамчун намуди далел алоҳида эътироф карда шудааст. Аз ин рӯ, ба назари мо зарурияти боз як амали мустақили тафтиширо ҳамчун намуди алоҳидаи далел мустаҳкам кардан дар КМҶ Ҷумҳурии Тоҷикистон ҷой надорад.

4. Таклиф менамоем, ки банди «гуфтугӯӣ телефонии гӯшкардашуда ва сабтгардида» аз матни моддаи 72-и Кодекс хориҷ карда шавад, зеро дар моддаи 196-и Кодекс ба назари мо ҳалли ин масъала ба таври дахлдор ва васеъу мушаххас роҳи худро ёфтааст. Мазмуни «гӯш ва сабт кардани гуфтугӯ» аз мазмуни «гуфтугӯӣ телефонии гӯшкардашуда ва сабтгардида» васеътар аст.

5. Гузашта аз ин ба мақсад мувофиқ аст, ки ба КМҶ ҚТ бо назардошти таҷрибаи қонунгузории мурофиавии ҷиноятии Федератсияи Россия ба масъалаи далелҳои безътибор моддаи алоҳида бахшида шуда, дар он асос ва шартҳои эътирофи далелҳои безътибор мавриди танзим қарор дода шаванд.

6. Мувофиқи моддаи 56-и КМҶ Ҷумҳурии Тоҷикистон ба сифати шохид шахсе даъват карда мешавад, ки ба ӯ ягон ҳолати барои парванда аҳамиятдошта маълум аст. Нишондодҳои шохид дар раванди исботкунӣ нақши муҳим ва ҳалкунандаро соҳиб аст. Шохид яке аз иштирокчиёни марказии мурофиаи судии ҷиноятӣ ба шумор меравад. Лекин бояд қайд намуд, ки шохид дар ҳама марҳилаҳои тафтишот ба ҳимоя ниёз дорад. Чунки нишондодҳои шохид вобаста ба ҳолати кор метавонад, ба ҳаёти шахсии ҳуди ӯ ва ҳешовандони наздикаш хавфу хатар ба миён орад. Беҳуда нест, ки 3 июли соли 2012 Қонуни ҚТ “Дар бораи ҳимояи давлатии иштирокчиёни мурофиаи судии ҷиноятӣ” қабул карда шудааст. Мақсад аз қабули чунин қонун дар он аст, ки чораҳои амниятӣ нисбат ба шохид, ҷабрдида ва дигар иштирокчиёни мурофиаи судии ҷиноятӣ барои ҳифзи ҳаёт, саломатӣ ва ё молу мулкӣ онҳо татбиқ карда шавад. Чи тавре ки амалия нишон медиҳад, шохидон дар чараёни тафтиши пешакӣ нишондод медиҳанд. Лекин пасон дар мурофиаи судӣ мавқеаашонро дигар менамоянд ё ин ки аз нишондодҳои қаблашон даст мекашанд. Бо кадом сабаб? Чӣ омил таъсир мерасонад, ки шохид нишондодҳояшро иваз мекунад? Маълум аст, ки шохид дар ин раванд зери таъсири таҳдид қарор мегирад. Масалан, шохид нисбат ба корхонаи калони хусусӣ оид ба содир кардани ҳуқуқвайронкунӣ нишондод медиҳад. Дар ин раванд нисбат ба шохид аз ҷониби раиси корхона таҳдид мешавад. Албатта, раиси корхона меҳодад бо ҳар роҳу восита ин шохидро бартараф созад. Таҳдид метавонад ба ҳаёт, саломатӣ ё ин ки ба молу мулк равона карда шуда бошад. Аз ҳамин лиҳоз, бо мақсади барқарор намудани адолатӣ иҷтимоӣ ва татбиқи ҷазо нисбат ба шахсони ҷиноят содиркарда ин мушкилиҳо садди роҳ мегардад.

7. Қонунгузории Федератсияи Россия дар моддаи махсус оид ба натиҷаҳои ФОҶ чунин таърифро пешбинӣ намудаанд: дар чараёни исботкунӣ истифода намудани натиҷаҳои ФОҶ манъ аст, агар онҳо ба талаботҳои пешниҳодшуда оиди далелҳо тибқи КМҶ мувофиқат накунанд ва ин гуна натиҷаҳо дар боби исботкунӣ ҷой дода шудааст.

8. Дар Ҷумҳурии Тоҷикистон бошад натиҷаҳои фаъолияти оперативӣ-ҷустуҷӯӣ ба даст овардашуда ба шарте далел эътироф карда мешаванд, ки агар бо риояи муқаррароти Кодекси мурофиавии ҷиноятӣ ҷамъоварӣ шуда бошанд ва ҳангоми ҳамаҷониба исботи худро ёфта ба парвандаи ҷиноятӣ ҳамчун далел роҳ

дода мешавад. Ин аз он шаҳодат медиҳад, ки натиҷаҳои ҶОҚ баъди ҳамаҷониба санҷидан, тафтиш намудан ва баҳо додан ба парванда чун далел роҳ дода мешавад. Аммо чи тавре дар моддаи 84-уми КМҚ ҚТ омадааст натиҷаҳои ҶОҚ ба шарте далел эътироф мешаванд, ки бо риояи муқаррароти КМҚ ҷамъовари шуда бошанд, лекин натиҷаи ҶОҚ бо тартиби муқаррар кардаи қонун «Дар бораи ҶОҚ» ҷамъоварӣ мешаванд ва салоҳияти шахсони ин фаъолиятро ба амалбароварандаро қонуни мазкур танзим мекунад. Намудҳои далелҳои, ки дар қ. 2 м. 72 КМҚ ҚТ омадааст доираи васеи номгӯи далелҳоро ташкил намуда, дар як қатор мавридҳо сарҳади байни далелҳо ва натиҷаҳои ҶОҚ-ро аз байн бурдаст, мисол сабтҳои пинҳонӣ, гӯш ва сабт кардани гуфтугӯҳои телефонӣ. Инро бояд донист, ки натиҷаҳои ҶОҚ танҳо асоси ташакулёбии далелҳо шуда метавонад. Натиҷаҳои фаъолияти оперативӣ ҳастаҷӯӣ баъди санҷидан аз ҷониби муфаттиш, прокурор ва суд чун далел раво дониста мешавад ва зарур аст, ки мо ин гуна натиҷаҳо дар боби исботкунӣ ҷой диҳем. Он мафҳуме, ки КМҚ ҚТ нисбат ба натиҷаҳои ҶОҚ пешбинӣ кардааст нофаҳмиро ба миён меорад, яъне ин гуна натиҷаҳо ба шарте далел эътироф мешаванд, ки бо риояи қоидаҳои муқарраркардаи КМҚ ба даст оварда шуда бошанд, вале ин натиҷаҳо бо риояи қонун «Дар бораи ҶОҚ» ба амал бароварда мешаванд ва онҳо дар сурате далел мебошанд, ки ба талаботи муқарраркардаи КМҚ оид ба далел ҷавобгӯ бошанд на ин ки бо тартиби муқаррар кардаи он ҷамъоварда шуда бошанд. Ҳамин тариқ, натиҷаҳои фаъолияти оперативӣ ҳастаҷӯӣ чун далел эътироф карда мешавад, агар мутобиқи талаботҳои қонунгузории муҳофизатии ҷиноятӣ ба даст оварда шуда бошад ва пас аз тафтиш, санҷиш ва баҳодиҳӣ ҳамчун далел ба парванда роҳ дода мешавад.

9. Ба мақсад мувофиқ аст, ки ба қисми 1 моддаи 78 Кодекси муҳофизатии ҷиноятӣ Ҷумҳурии Тоҷикистон ба мафҳуми далелҳои шайъӣ тағйирот ворид карда шуда, ба он ҳамчун намуди далели шайъӣ ибораи зайл илова карда шавад: ашёе, ки ба он фаъолияти ҷинояткорона равона карда шудааст. Зимни ҳалли ин масъала моро лозим аст, аз таҷрибаи қонунгузории давлатҳои пешрафта истифода барем. Бахусус дар ин самт таҷрибаи Федератсияи Россия қобили пайравӣ ва дастгирӣ.

Боварии комил дорем, ки тақлифҳои пешниҳодшуда то андоза метавонанд дар ҷодаи тақмили танзими ҳуқуқи муқаррароти боби 9-уми КМҚ Ҷумҳурии Тоҷикистон оид ба сарчашмаҳои (намудҳои) далелҳо мусоидат хоҳад кард.

АДАБИЁТ

1. Смирнов А.В. Уголовный процесс / А.В. Смирнов, К.Б. Калиновский. - М., 2006. - С.83.
2. Кодекси муҳофизатии ҷиноятӣ Ҷумҳурии Тоҷикистон: (матни расмӣ). Вазорати адлияи Ҷумҳурии Тоҷикистон - Душанбе: Ирфон, 2010.
3. Қисми 2 моддаи 62 Кодекси протсессуалии ҷиноятӣ РСС Тоҷикистон соли 1961 (бо тағйироту иловаҳо то 1 март соли 1984) -С.189.
4. Раҳматуллоев А.Э. Назарияи далелҳо ва масъалаҳои исботнамоӣ дар муҳофизатии ҷиноятӣ. - Хучанд: Ношир, 2014. -С.40.
5. Лупинский П.А. Уголовный процесс / П.А. Лупинский. -М., 2001. -С.69.
6. Раҳматуллоев А.Э. Низом ва шакли муҳофизатии-ҷиноятӣ амалҳои тафтишотӣ / А.Э. Раҳматуллоев, А.Б. Сангинов. - Хучанд, 2011. -С.45-47; Салимов Ҳ.С. Криминалистика (китоби дарсӣ) / Ҳ.С. Салимов. -Душанбе, 2008. -С.435-436.
7. Кодекси муҳофизатии ҷиноятӣ Ҷумҳурии Тоҷикистон: (матни расмӣ). Вазорати адлияи Ҷумҳурии Тоҷикистон. - Душанбе: Ирфон, 2010.
8. Комментарий уголовного процесса. РФ, под. Ред. В.И.Редченко Москва 2003г. -С.78.
9. Ҷоизев М. Китоби дарсӣ: Муҳофизатии ҷиноятӣ / М. Ҷоизев. -Душанбе, 2009. -С.92-93.
10. Қонуни Ҷумҳурии Тоҷикистон «Дар бораи ҳимояи давлатии иштирокчиёни муҳофизатии судии ҷиноятӣ» аз 29 декабри соли 2010. -№ 644.
11. Гуценко. Уголовный процесс / Гуценко. - Москва 1998г. -С. 152.
12. Раҳматуллоев А.Э. Назарияи далелҳо ва масъалаҳои исботнамоӣ дар муҳофизатии ҷиноятӣ / А.Э. Раҳматуллоев. - Хучанд: Ношир, 2014. -С.47.
13. Н.В. Жогин теория доказательств в советском уголовном процессе / Н.В. Жогин. - Москва. - С.599.

14. Теория доказательств в советском уголовном процессе. -М.: Гурӯҳи муаллифон. -С.542.
15. Кодекси муурофиавии ҷиноятӣ Ҷумҳурии Тоҷикистон: (матни расмӣ). Вазорати адлияи Ҷумҳурии Тоҷикистон - Душанбе: Ирфон, 2010.
16. Абдуллоев Н. Муурофиаи ҷиноятӣ Советӣ / Н. Абдуллоев.- Душанбе, 1979. - С. 135-137.
17. Жогин Н.В. Теория доказательств в советском уголовном процессе / Н.В. Жогин. –Москва. - С.609.
18. Шаҳидуллозода Муҳаммадвалӣ. «Сарчашмаҳои далел мувофиқи қонунгузории муурофиавии ҷиноятӣ Ҷумҳурии Тоҷикистон ва Федератсияи Русия» / М. Шаҳидуллозода, Н.Б. Хочаева //Паёми ДМТ Маҷаллаи илмӣ. -Душанбе: Сино. - № 3/1 (158) -С.96.
19. Раҳматуллоев А.Э. Низом ва шакли муурофиавӣ-ҷиноятӣ амалҳои тафтишотӣ / А.Э. Раҳматуллоев, А.Б. Сангинов. – Хучанд, 2011. - С.65-75.
20. Кодекси муурофиавии ҷиноятӣ Ҷумҳурии Тоҷикистон. –Душанбе, 2009.
21. Кодекси муурофиавии ҷиноятӣ Ҷумҳурии Тоҷикистон: (матни расмӣ). Вазорати адлияи Ҷумҳурии Тоҷикистон. - Д.: Ирфон, 2010.
22. Российской Федерации. Уголовно-процессуальный кодекс Российской Федерации (по состоянию на 1 ноября 2007 года) - офиц. текст. - М.: Юрайт-Издат, 2007.
23. Кодекси процессуалии ҷиноятӣ РСС Тоҷикистон. - Д.: Ирфон, 1989. -С.40 .
24. Кодекси протессуалии ҷиноятӣ РСС Тоҷикистон бо тағйироту иловаҳо то 1 январи соли 1988.
25. Шаҳидуллозода Муҳаммадвалӣ. «Сарчашмаҳои далел мувофиқи қонунгузории муурофиавии ҷиноятӣ Ҷумҳурии Тоҷикистон ва Федератсияи Русия» /М. Шаҳидуллозода, Н.Б. Хочаева //Паёми ДМТ Маҷаллаи илмӣ. -Душанбе: Сино. -№ 3/1 (158). -С.98.
26. Смирнов А.В. Уголовный процесс: учебник / А.В. Смирнов, К.Б. Калиновский. -4-е изд. – 2008. - С.219.
27. Зигура Н.А. Компьютерная информация как вид доказательств в уголовном процессе России. дисс. канд. юр. наук / Н.А. Зигура. -Челябинск, 2010. -С.55.
28. «Масоили танзими ҳуқуқи бобҳои 9-ум ва 10-уми КМҶ Ҷумҳурии Тоҷикистон» // Маҷаллаи «Қонунгузорӣ». -2011. -№ 4. -С. 74-78.

ИСТОЧНИКИ ДОКАЗАТЕЛЬСТВА В УГОЛОВНО-ПРОЦЕССУАЛЬНОМ ЗАКОНОДАТЕЛЬСТВЕ РЕСПУБЛИКИ ТАДЖИКИСТАН И ФЕДЕРАЦИИ РОССИИ

В статье в сравнительно-правовом аспекте рассматриваются вопросы, касающиеся источников доказательств в уголовно-процессуальном законодательстве Республики Таджикистан и Российской Федерации.

Ключевые слова: Понятие доказательства, источники доказательства, понятие вещественных доказательств, показания свидетеля, оперативно розыскная деятельность, фактические обстоятельства, заключение специалиста.

THE SOURCES OF PROOF IN THE CRIMINAL PROCEEDING LEGISLATION OF REPUBLIC OF TAJIKISTAN AND RUSSIAN FEDERATION

The present article examines in comparative-legal aspect the issues, concerning the sources of proof in the Criminal-proceeding legislation of Republic of Tajikistan and Russian Federation.

Key words: Notion of proof, sources of proof, notion of material proof, witness evidence, investigation and search operations, actual reasons.

Сведения об авторе: *Н.Б. Ходжаева* – старший преподаватель кафедры судебного права и прокурорского надзора Таджикского национального университета. Телефон: **(+992) 988-93-99-55**

НАЗАРЕ БА ҲУҚУҚОФАРИНИИ МАРДУМИ ТОҶИК

Сафарзода Некрӯз Файзӣ
Донишгоҳи миллии Тоҷикистон

“...Мо замоне дурбину амиқназар метавонем буд, ки агар давраи ҷадидро дар ҳамбастагӣ бо қуруни вусто ва давраи антиқиро дар иртибот бо Шарқи бостон биомӯзем”.

Виктор Гюго

Миллати тоҷик дар таърихи ҷомеаи инсонӣ бо таъриху фарҳанг, забон, расму ойинҳои қадим ва бузургии хеш шинохта шудаву аз он ифтихор менамояд, ки сазовор ба чунин таърихи бой ва ғанӣ, ки ба умқи ҳазорсолаҳо мерасад, гаштааст. Агар миллати тоҷикро аз нигоҳи таърихӣ бемисл эътироф намоем, иштибоҳе нахоҳем кард, зеро мардумаш дар тӯли асрҳо амалҳои анҷом додаанд, ки то ҳол аҳамият ва мавқеи боризи худро аз даст наводаанд ва ҳамчун мероси ниёгон дар замони муосир ҳифз гардидаву сабақгирандаи қору амали имрӯзиён қарор гирифтаанд. Чунончи, оид ба таърихи ҳуқуқҷодкунии миллати тоҷик, намунаи сарчашмаҳои таърихӣ-ҳуқуқии миллати тоҷик ва нақши онҳо дар замони муосир таваҷҷуҳ намоед.

Сабақ гирифтани аз гузашта ва истифода намудани олитарин арзишу писандидатарин қисмати он дар ҳаёти илмиву оммавии замони имрӯз, алалхусус дар эҳёи қонунҳои миллӣ, замина ва нақши шоистаро мегузорад, зеро бе омӯхтани гузашта барпо намудани имрӯзу оянда аз имкон берун аст. Маҳз нодида гирифтани ҷанбаи умумиҷамъиятии ҳуқуқ, яктарафа синфӣ ҳондани таърихи гузаштаи давлатдорӣ ва инкор намудани таъйиноти ҷамъиятии давлат аз тарафи марксистон, оқибат ба он оварда расонд, ки ин равию нуфуз ва манзалати худро аз даст диҳад. Масалан, В.И. Ленин дар яке аз асарҳои худ бо номи “Давлат ва инқилоб” андеша ронда, меафзояд: “Давлат ташкилоте буд, ки ҳукмронии як синфро аз болои синфи дигар таъмин мекард” [21: 518].

Таърихи ҳуқуқҷодкунии миллати тоҷик ба қарри асрҳо расидаву имрӯз низ мавқеъ ва аҳамияти худро дар қонунгузорию байналмилалӣ ва миллӣ аз даст наводааст. Миллати тоҷик дар инкишофи қонунҳое, ки ба адолат, баробарӣ, озодӣ, инсоф ва ахлоқ нигаронида шуда буданд, саҳми шоистаи худро гузоштааст. Дар ибтидо онҳо дар доираи қоидаҳои ахлоқӣ ба вучуд омада, баъдан бо рушд намудани муносибатҳои ҷамъиятӣ шакли қонунро гирифтаанд. Ҳанӯз дар аввалин китоби таълимоти фалсафиву ҷамъиятӣ ва динии аҷдодони мо “Авесто” мазмуни фаъолияти инсонии муътақид дар сегонаи зардуштӣ: *ҳумата*, *ҳухта*, *ҳварита* - “*рафтори нек*, *гуфтори нек*, *кирдори нек*” муайян гардида, ба “*рафтори бад*, *гуфтори бад* ва *кирдори бад*”-и инсонии ғайримуътақид муқобил гузошта шуд [7: 236].

Нодида гирифтани гузаштаи бою ғании ҳуқуқҷодкунии миллати тоҷик, на танҳо беэҳтиромӣ, балки хиёнат ба гузаштагону имрӯзиёни ин миллати куҳанбунёд аст. Тоҷикон на танҳо аз лиҳози сарчашма ва санадҳои ҳуқуқии худ, балки аз лиҳози рамзи адолати судӣ низ, аз ҳалқияту миллатҳои гуногуни олам бартарӣ доранд. Зеро, ҳамчун рамзи адолат ва довари адолати судии мардуми тоҷик – Рашан баромад менамояд, ки он дар сарзамини тоҷикон дар ибтидои ҳазораи 2-1 қабл аз милод ба вучуд омадааст. Мувофиқи таълимоти зардуштӣ Рашан фариштаест, ки кафили адолат ва ҳақиқат дар рӯзи маҳшар маҳсуб меёбад [20: 79]. Он аз Фемидае, ки имрӯз ҳама онро ҳамчун рамзи адолати судӣ эътироф менамоянд, аз ҷиҳати таърихиву хронологӣ барвақттар пайдо шудаву умумияти байни ин ду рамз бештар ба назар мерасад, яъне юнониён бо истифода аз усули муқоисавӣ-ҳуқуқӣ баъзе аз унсурҳои Рашанро дар рамзи адолати судии хеш – Фемида истифода намудаанд [16: 20], ки ин худ аз бузургии таърихи ҳуқуқи миллати тоҷик шаҳодат медиҳад. Имрӯз замони он расидааст, то мо гузаштаи ниёгони худро зинда намудаву ояндаи равшан ва одилнаро пешбинӣ карда, барои насли минбаъда миллати созгору созандаро ба мерос гузорем. Сарчашмаҳои таърихӣ-ҳуқуқӣ башорат аз он медиҳанд, ки воқеан мардуми куҳанбунёди тоҷик амалҳои шоистаи таҳсинро анҷом додаву барои имрӯзиён ганҷинаи бебаҳоеро ба мерос гузоштаанд ва моро танҳо зарур аст, то ин меросро зинда намудаву дар ҷабҳаи ҳифз ва оламшумул гаштани он таваҷҷуҳ ва кӯшиши беинтиҳоро анҷом диҳем. Мақсад ва зарурият ин аст, ки мо бояд бегонапарастиро аз вучуди хеш дур намоем ва ба асли миллии худ назар афканем.

Ҳалқи тоҷик дар мавриди ба вучуд овардани санадҳои конституционӣ низ, мавқеи назаррасу аввалиндараҷаро дорост [8: 47-63]. Инчунин, онҳо сабаб барои

бавучудоии чараёни конституционализм гардидаанд [22: 14-17]. Чун далел метавон аз Ёломиаи ҳукуки башари Куруши Кабир, «Сиёсатнома»-и Абӯалӣ Ҳасан ибни Алии Тӯсӣ машҳур ба Низомулмулк, асарҳои Абӯнаسر Муҳаммад ибни Тархон (Абӯнасри Форобӣ), ки теъдоди онро зиёда аз 160 адад меҳисобанд ва дар онҳо мавқеи сарвари сиёсӣ, шахсият дар давлат, низоми идоракунии инъикос ёфтаанд, ёдовар шуд.

Таърихи ҳукукҷодкунии миллати тоҷик дар доираи арзишҳои ахлоқӣ ва иҷтимоиву инсонӣ пайдо шудаву минбаъд рушд намудааст. Дар ин ҷода нақши муаррихону равшанфикрони Юнону Рим ва донишмандону олимони тоҷику форс аз аҳамият ҳолӣ нест, зеро маҳз осори хаттии онҳо буд, ки имрӯз мо имконияти истифода ва исботи таърихии ҳукуки мардуми худро ба роҳ мемонем. Нақши равшанфикрону муаррихони Юнону Рим аз он хотир мавриди қайд аст, ки ҳанӯз дувуним ҳазор сол қабл мардуми Юнон бо Аҷам робитаи маънавии худро ба роҳ монданд, то аз таҷрибаву имкониятҳои он истифода намоянд. Таҷрибаи ҳукукҷодкунии миллати тоҷик минбаъд бо роҳҳои мухталиф ворида низоми ҳукуки давлатҳои Аврупо гардид. Ин ҷо маврид ба ёдоварист, ки дар баробари истифода аз донишҳои мардуми тоҷик дар соҳаҳои гуногун (мисол, соли 1473 аввалин маротиба дар Англия “ал-Қонун”-и Сино бо забони латинӣ тарҷума шуд ва барои ривочи соҳаҳои гуногун, аз ҷумла тиб нақши бориз бозид) [4: 57], ҳамчунин аврупоён аз донишҳои абармардони тоҷик дар соҳаи ҳукукҷодкунии ва қонунҷодкунии истифода намудаанд, ки имрӯз ин аз мадди назари мо дур мондааст. Дар баробари ривочи соҳаҳои дигар, ҳамчунин низоми ҳукуқӣ ва қонунҷодкунии аврупоён низ ташаккул ёфт, ки қабули Хартиаи Бузурги Озодӣ дар Англия соли 1215 аз тарафи шоҳ Иоанни Безамин шаҳодати гуфтаҳои болоянд ва бояд қайд намуд, ки ҳангоми таҳияи ин ҳуҷҷат аз Ёломиаи ҳукуки башари Куруши Кабир ба таври васеъ истифода бурда шудааст [19: 71-85]. Мутаассифона, ин ҳама аз назари оламиён дур мондааст! Барои ин, аввалан мо худ гунаҳгорем, зеро бештар маврид ба таъриху тамаддун ва фарҳанги бегона пайравӣ менамоем, яъне бегонапарастӣ ва душмании мо бо худ сабаби он гашт, то давлати абарқудрати Сомониёнро аз байн бибаранд, бад-ин васила моро ҳазор сол аз давлату давлатдорӣ ва сиёсат дур намоянд ва худ аз илму дониши хирадмандони тоҷик баҳра бигиранду илм, фарҳанг, санъат, маданият ва низоми ҳукукиашонро умумибашарӣ намоянд. Гузашти таърихро бинед, ки имрӯз миллати тоҷик қариб пурра дар доираи низоми ҳукукҷодкунии мардуми Аврупо ғайриқонунҷодкуниашро ба роҳ мондааст, ҳол он ки аврупоён аз дониши мо ба ин сатҳ расидаанд. Дар зер намунае аз ҳукукҷодкуниҳои мардуми тоҷик ва нақши онҳо дар замони муосир мавриди назар қарор дода шудааст, ки барои ҳар фарди ватандӯсту ватанпарвар ва хирадманду ҳудогоҳи тоҷик намунаи ибрат аст.

1. Ҳанӯз дар замони подшоҳии шоҳ Чамшед, яъне дар ҳазораи 2-и қабл аз милод, “масъулияти давлат дар назди аҳоли” [23: 309] во гузошта шуда буд. Ин масъулиятро имрӯз ҳам санадҳои байналмилалӣ ва ҳам санадҳои дохилидавлатии аксарияти давлатҳо дар намуди масъулият, вазифа, уҳдадорӣ, функция ва ғ. пешбинӣ намудаанд. Масалан, дар дебочаи Ёломиаи умумии ҳукуки башар зикр мегардад: “Ассамблеяи Генералӣ ин Ёломиаи умумии ҳукуки башарро ҳамчун *вазифа*и тамоми халқҳо ва тамоми *давлатҳо* эълон меорад...” [25]. Дар қисми 2 моддаи 2-и Паймони байналмилалӣ доир ба ҳукукҳои иқтисодӣ, иҷтимоӣ ва фарҳангӣ зикр мегардад: “Давлатҳои ширкаткунандаи ҳамин Паймон *уҳдадор* мешаванд, кафолат диҳанд, ки ҳукуки дар ҳамин Паймон эълоншуда бидуни ягон навъ таъйид дар мавриди наҷод, ранги пӯст, ҷинс, забон, дин, эътиқоди сиёсӣ ё ақидаи дигар, асли миллӣ ё иҷтимоӣ, таваллуд ё ҳолати дигар амалӣ хоҳанд шуд” [13]. Дар қисми 3-и моддаи 5-и Конститусияи (Сарқонуни) Ҷумҳурии Тоҷикистон оварда шудааст: “Ҳукуку озодиҳои инсон ва шахрвандро *давлат* эътироф, риоя ва ҳифз менамояд” [1],

яъне масъулияти давлат бо баробари ратификатсияи санади байналмилалӣ, на танҳо дар арсаи байналмилалӣ, балки дар назди шахрвандони худ низ, ба вучуд меояд ва давлат уҳдадор аст он ҳуқуқу озодӣ ва кафолатҳое, ки санади байналмилалӣ пешбинӣ намудааст, дар дохили давлати хеш татбиқ намояд. Ҳамчунин, дар ин давра “қабули шахрвандон ва донишмандон” [23: 309] аз тарафи шоҳ Ҷамшед ба роҳ монда шуда буд ва ё дар замони ҳукмронии Ҳахоманишиён (558-330 т.м.), бо мақсади риояи адолат дар ҷомеа, Куруши Кабир *ҳар ҳафта як маротиба* дар рӯзи бозори калон бар тахти адлу додгустарӣ нишаста, *арзу доди мардумро мешунавид* [5: 194], ки дар замони муосир ин анъана дар тамоми мамлакатҳо ба ҷашм мерасад ва ҳатто ҳукми қонуниро гирифтаву дар қонунҳо ва санадҳои зериконунӣ мустаҳкам гардидааст, яъне ин амалҳо аз аҷдодони тоҷик маншаъ гирифтаву дар доираи таҷрибаи тоҷикон имрӯз оламиён ба арзу доди мардуми хеш гӯш медиҳанд.

2. Аввалин санади муқарраркунандаи ҳуқуқҳои инсон Ёломиаи ҳуқуқи башари Куруши Кабир мебошад, ки дар он бори нахуст ҳуқуқ ба озодӣ (банди 2); ҳуқуқ ба озодии дину мазҳаб ва тоату ибодат (банди 5); ҳуқуқ ба озодии ҳаракат ва интиҳоби ҷойи зист (банди 5); ҳуқуқ ба моликият (банди 3); ҳуқуқ ба адолати судӣ (банди 6); манъи шиканҷа (банди 2); ҳуқуқ ба озодии касбу кор (банди 5); эҳтироми ҳуқуқу озодиҳои дигарон (банди 5); манъи хариду фурӯши одам (банди 7); манъи ғуломӣ (банди 7) [26] ва дигар ҳуқуқҳои инсонӣ дарҷ карда шудаанд. Гарҷанде имрӯз таърихи қонунҷодкунии мамлики Ғарб, Ҳартияи бузурги озодӣ дар Англия соли 1215-ро ҳамчун аввалин санади муқарраркунандаи ҳуқуқҳои инсон мепиндорад, вале тадқиқотҳои илмӣ нишон медиҳанд, ки ҳангоми таҳияи Ҳартияи бузурги озодӣ дар Англия аз Ёломиаи ҳуқуқи башари Куруши Кабир ба таври васеъ истифода гардидааст [19: 71-85].

Ҳуқуқҳое, ки ҳанӯз 2554 сол қабл, Куруш дар Ёломиаи худ муқаррар намуда буд, имрӯз ҷузъи асосии меъёру санадҳои байналмилалиро ташкил дода, тавассути ин санадҳо ворида санадҳои дохилидавлатии мамлакатҳои манотиқи олам гаштаанд. Масалан, ҳуқуқ ба озодӣ (моддаи 3); манъи ғуломӣ (моддаи 4); адолати судӣ (моддаи 10); ҳуқуқ ба озодии ҳаракат ва интиҳоби ҷойи зист (моддаи 13); ҳуқуқ ба моликият (моддаи 17); ҳуқуқ ба озодии дину мазҳаб (моддаи 18) ва дигар ҳуқуқу озодиҳои муқаррарнамудаи Ёломиаи умумии ҳуқуқи башар [25] ва ё манъи шиканҷа (моддаи 7); манъи ғуломӣ ва ғуломфурӯшӣ (моддаи 8); ҳуқуқ ба озодӣ (моддаи 9); ҳуқуқ ба интиҳоби озоди маҳалли зист (моддаи 12); ҳуқуқ ба адолати судӣ (моддаи 14); ҳуқуқ ба озодии дину мазҳаб (моддаи 18) ва дигар ҳуқуқҳои пешбиниамудаи Паймони байналмилалӣ доир ба ҳуқуқҳои фитрӣ ва сиёсӣ [14] аз Ёломиаи ҳуқуқи башари Куруши Кабир маншаъ мегиранд. Қариб тамоми давлатҳои аъзои СММ ин ду санади мавқеи байналмилалидоштаро ратификатсия кардаву қонунгузории дохилидавлатии хешро ба онҳо мутобиқ қунонидаанд. Ҷумҳурии Тоҷикистон аз 2 март соли 1992 инҷониб аъзои комилҳуқуқи СММ мебошад ва бисёр санадҳоеро, ки дар доираи ин созмони бонуфуз қабул гардидаанд, ратификатсия намудаву қонунгузории хешро мутобиқ ба онҳо гардонидаст. Аз ҷумла, 13 ноябри соли 1998 ба Паймони байналмилалӣ доир ба ҳуқуқҳои фитрӣ ва сиёсӣ ва ҳамзамон ба Паймони байналмилалӣ доир ба ҳуқуқҳои иқтисодӣ, иҷтимоӣ ва фарҳангӣ имзо гузоштаву меъёрҳои муқарраркунандаи ин санадҳо ва дигар санадҳои ҷонибдорӣ намудаи худро дар Конституцияи (Сарқонуни) Ҷумҳурии Тоҷикистон аз 6 ноябри соли 1994 ва дар заминаи Сарқонун ворида дигар қонунҳои мамлакат намудааст [15: 45-52]. Агар ба меъёрҳои асосии пешбиниамудаи ҳам санадҳои байналмилалӣ ва ҳам санадҳои дохилӣ назар афканем, бешубҳа маншаъгирифта аз Ёломиаи ҳуқуқи башари Куруши Кабир мебошанд, ки ин худ аз бузургиву манзалати ҳуқуқҷодкунии миллати тоҷик гувоҳӣ медиҳад. Аз ин қисмат метавон чунин хулоса баровард, ки Ёломиаи ҳуқуқи башари Куруши Кабир аввалин ва бузургтарин санади ҳуқуқие дар самти муқаррароти ҳуқуқи инсон мебошад, ки баъдтар дар заминаи он ҳуқуқи

Аврупо ба вучуд омадаву рушд намудааст, ки ақидаи Ҷаноби Олӣ, мухтарам Эмомалӣ Раҳмон хотимабахши ин қисмат аст: “Шояд дар таърихи аҳди қадим ин эълomia нахустин иқдомест сӯйи ҷомеаи дунявию адолатпарвар, ки дертар тавассути рӯшанфикрони Юнону Рим ба Аврупо роҳ ёфта, заминаи ҷомеаи ҳуқуқбунёд, дунявӣ ва башардӯстонаро падида овард”[24: 155].

3. Ҳанӯз дар замони мавҷудияти давлати Сосониён, дар он замоне, ки Хусрави 1 салтанат меронд (531-579 м.), аз ҷониби ӯ фармоне содир гардид, ки он ба низом даровардани тартиби рӯёнидани андозро пешбинӣ мекард. Сарчашмаҳои таърихӣ аз он гувоҳӣ медиҳанд, ки Хусрави 1 бо баробари ба тахти шоҳӣ нишастан, яъне тақрибан 1480 сол қабл, ин фармонро матраҳ намуд ва бояд зикр намуд, ки заминаи ҷунин чора андишидани ӯро қаблан падараш Қубод андешида буд [3: 89-90].

Профессор А.Ғ. Холиқов фармони Хусрави 1-ро аз чанд ҷиҳат пешқадам меҳисобад, ки намунаи он ҷунин аст:

а) “Аввалин маротиба Хусрав низоми мураттабу хеле одии ақлгароёнаи рӯёнидани андозро тартиб дод, ки тибқи он андоз аз масоҳати замин, саршумори одамони қобили амал ва адади дарахтони мевадор рӯёнида мешуд”.

Қисмати аввали гуфтаҳои профессор А.Ғ. Холиқов имрӯз таҷассуми худро дар қ. 2-3, м. 300 Кодекси андоzi Ҷумҳурии Тоҷикистон ёфтааст [2].

б) “Фармони мазкур нахустин маротиба дар таърихи ҳуқуқ ҳолатҳои истисноиро муқаррар кард, ки бо мавҷудияти онҳо рӯёнидани андоз аз аҳоли манъ гардид”.

Ин қисмат гарчанде дар қонунгузори ҷорӣ ҚТ сайқал дода шудааст, аммо метавон гуфт, ки манбаи таърихӣ ғизогирандаи он ба фармони мазкур омада мерасад. Хусусияти тавсиякунандаи ин қисмат мазмунан инъикоси ҳешро дар моддаи 110 Кодекси андоzi ҚТ ва баъзе аз моддаҳои дигари кодекси мазкур ёфтааст.

в) “Низоми вазнини андозбандиро, ки аз 1/3, 1/4, 1/5, 1/6 муқаррар шуда буд, бекор карда, ба 1/10 ҳиссаи ҳосил андозбандӣ муқаррар намуд” [23: 315-329].

Яқин аст, ки давлату ҳукумати Тоҷикистон ҷиҳати ҳарчи сабуктар муқаррар намудани андоз пайваста талош намудаву онро дар қонунҳои вобаста ба ин самт пешбинигардида мустаҳкам менамояд, ки қабули Кодекси андоzi Ҷумҳурии Тоҷикистон аз 17 сентябри соли 2012 дар таҳрири нав шаҳодати ин гуфтаҳои ҷуд.

Мақсад аз овардани ин қисмат на таҳлили ҳама тарафаи Ислоҳоти Хусрав дар ҷабҳаи андоз аст, балки огоҳонидан ва шиносонидани мардуми ҷомеаи муосир ба ҳуқуқҷодкунӣ ва ҳуқуқтаъбиқкунии гузаштагонии мардуми тоҷик мебошад, ки имрӯз низ аҳамият ва нақши боризи ҳешро дар қонунгузориҳои даврони навтарин аз даст надодааст. Ин қисмат шаҳодати он аст, ки гузаштагонии зақӣ ва дурандеши миллати тоҷик бо ақл ва хиради волои худ тавонистаанд ҳуқуқҳоеро рӯйи қор оваранд, ки мушкилоти мардумро осон ва таваҷҷуҳи мардумро ба давлат бештар намояд.

4. Яке аз сарчашмаҳои таърихӣ, ахлоқӣ, динӣ ва ҳуқуқии мардуми тоҷик «Ардавирознома» мебошад. Сарчашмаи мазкур таърихи қадима дошта, дар он рамзи адолат, баробарӣ, манъи никоҳи ҳешутаборӣ, итоат намудан ба қонун, манъи ришваситонӣ, муносибати волидайн бо фарзанд ва, мутаносибан, муносибати фарзанд бо волидайн ва дигар меъёрҳои ҳуқуқӣ инъикос ёфтаанд. Дар ин ҷо метавон аз қисматҳои сарчашмаи мазкур, ки дорои ҳислати ҳуқуқӣ мебошанд, якчанд намуна овард:

а) Сипас ман Арда Вироз Рашни рост (ростқавл), ки ба дастиш тарозуи зарди заррин дошт ва кирдорҳои аҳлавону[†] (друвандагон) дурӯғгуёнро андоза мекард, дидам.

б) Ин рувони ӯ друванд[‡] мард аст, ки ба гетӣ додвари (довар) друвандон буд ва пора меситонду додистон[§] дурӯғ мекард.

[†] Аҳлавон – шахсони нек ва ё порсо

в) Ин рувони ӯ друванд зан аст, ки ба гетӣ базаҳ (гуноҳ) карда ва аз хостпарастӣ (баднафсӣ) кӯдаки хеш шир (басерӣ) надода.

г) Ва доди дурусту ҳақро (пос) бидоред ва аз (доди) ноҳақ бипарҳезед.

д) ...ҳар (кори) покиву подйориҳе**, ки шумо аз худ ҳувайдо мекунед ва (пос) медоред (риоя мекунед) ва ҳар чи ки тибқи қонун пос медоред (риоя мекунед....) [12: 255-288].

Ин танҳо як қисмати маҳдуде буд, ки матраҳ намудем. Дар он бисёр ҳолатҳои дигаре низ ҷой доранд, ки дар таркиби худ меёриҳои ҳуқуқиро дар бар гирифта ва онҳо аҳамияти худро дар замони муосир аз даст наводаанд.^{††}

Муқаррароти сарчашмаи мазкур на танҳо аҳамияти худро аз даст наводаанд, балки он масъалаҳое, ки ҳанӯз чандин асрҳо қабл дар он матраҳ гардида буд, имрӯз ба мушкилоти аввалиндараҷаи давлатҳо, аз ҷумла Ҷумҳурии Тоҷикистон, табдил ёфтааст, ки барои пешгирии онҳо як қатор қонунҳоро қарорҳо қабул карда шудаанд. Мисол, бо мақсади пурзӯр намудани масъулияти падару модар дар таълиму тарбияи фарзанд ва ҳифзи ҳуқуқи манфиатҳои онҳо Қонуни Ҷумҳурии Тоҷикистон “Дар бораи масъулияти падару модар дар таълиму тарбияи фарзанд” аз 02 августи соли 2011 №762 қабул ва мавриди амал қарор дода шуд. Бо мақсади пешгирии никоҳи хешутаборӣ ва барҳамхӯрии оилаҳо Президенти кишвар дар Паёми худ ба Маҷлиси Олии Ҷумҳурии Тоҷикистон, ки дар таърихи 23 январи соли 2015 баргузор гардид, соли 2015-ро “Соли оила” эълон намуд. Бо мақсади ҳифзи саломатии модару кӯдак, ғизоидиҳои дурусти кӯдакони ширмак (тифлон) ва кӯдакони хурдсол Қонуни Ҷумҳурии Тоҷикистон “Дар бораи ҳимояи ғизоидиҳои табиӣи кӯдакон” аз 22 декабри соли 2006 №221 қабул ва мавриди амал қарор гирифт.

Дар баробари муқаррарот ва санадҳое, ки қаблан зикрашон намудем, боз метавон бисёре аз сарчашмаҳои таърихӣ мардуми тоҷикро рӯйи қор овард, ки дар онҳо нишонаҳои ҳуқуқэҷодкунии гузаштагонӣ ин миллати тамаддунсолор инъикоси худро ёфтаанд. Масалан, Авасто, Минӯи хирад, Бундахшин, Шояст ва нашоаст, Андарзҳои Бузургмеҳр, Қонунномаи Сосониён ва даҳҳо чунин сарчашмаҳои таърихӣ, ки башорати таърихи куҳан доштани ҳуқуқэҷодкунӣ, ҳуқуқтатбиқкунӣ, фарҳанг, фарҳанги ҳуқуқӣ миллати тоҷикро нишон дода, аз ташаккули сатҳи баланди фарҳанги ҳуқуқи инсон дар он даврон гувоҳӣ медиҳанд [9: 62-69]; [10]; [17: 170-175]; [18: 63-67].

Мутаассифона, имрӯз ҷомеаи умумибашарӣ, алалхусус, аврупоиён, ки бо таъя аз дониши шарқӣ инкишоф ёфтаанд, сарчашма ва арзишҳои миллии худро вориди илму фарҳанги мардуми мо қарор додаанд, ки фикр мекунам, дар ин роҳ гуноҳи мо бузург аст, зеро аксаран мо бегонапарастӣ намудаву аз ганҷинаи таърих ва тамаддуни хеш истифодаву пуштибонӣ наменамоем. Дар сурате ки мо арзишҳои офаридаи гузаштагонӣ хешро пуштибонӣ ва мавриди амал қарор намедихем, ҷӣ гуна мардуми бегона ба он рӯй овардаву онро эътироф мекунанд?

Дар ин самт ҳуқуқшиносон, забоншиносон, таърихшиногон, файласуфон, сиёсатмадорон, шарқшиносон, хатшиносон, мутарҷимонон ва ғ. масъулияти аввалиндараҷаҳо доранд.

Замоне фаро расидааст, то арзишҳои бузурги ниёгон дар сатҳи миллий ва байналмилалӣ, ҳамчунин дар сатҳи илмӣ-ҳуқуқӣ мавриди ҳифз ва баррасии амиқ қарор дода шаванд. Дар интиҳо чунин пешниҳодҳо ҷои ҷаҳд қайданд:

1) Дар адабиёти таърихӣ-ҳуқуқӣ, ки ифодакунанда ва омӯзонандаи таърихи ҳуқуқи инсонанд, ба сарчашмаҳои таърихӣ-ҳуқуқӣ миллати тоҷик аҳамияти ҷиддӣ ва махсус дода шавад ва мавзӯҳои алоҳида оид ба сарчашмаҳои

‡ Друванд – парасторони дини ғайризардуштӣ дар давраҳои бисёр қадим

§ Додистон – муурофияи судӣ (судебный процесс)

** Маънои кафолатро дорост

†† Барои маълумоти муфассал ва бештар ба сарчашмаи мазкур нигаред ва худ ҳулоса бароред!

таърихӣ-ҳуқуқии миллати тоҷик ҳақиқат карда шавад, то дар он моҳият ва мазмунҳои санади пешбинишуда инъикоси пурраи ҳақиқат ёбад.

2) Дар китобҳои дарсии “Ҳуқуқи инсон” дар доираи мавзӯи “Ҳуқуқи инсон дар таърихи афкори сиёсӣ ва ҳуқуқӣ” оиди афкори ақидаҳои мутафаккирони тоҷикӣ форс маълумот дода шавад.

3) Дар китобҳои дарсии “Ҳуқуқи инсон” пеш аз баррасии мавзӯи “Сарчашмаҳои миллии ва байналмилалӣ ҳуқуқи инсон” як қисмати алоҳида ба сарчашмаҳои таърихӣ-ҳуқуқӣ ҳақиқат карда шавад.

4) Дар сатҳи илмӣ ва илмӣ-оммавӣ дар баробари таваҷҷуҳ ба осори афкори мутафаккирони мамлакатӣ Ғарб, ҳамаҷунин ба омӯзиши афкори осори мутафаккирони мардуми тоҷик таваҷҷуҳи бештар дода шавад.

АДАБИЁТ

1. Республика Таджикистан. Конституция (1994). Конституция Республики Таджикистан. – Д., 2003.
2. Республика Таджикистан. Законы. Налоговый кодекс Республики Таджикистан. [Ахбори Маджлиси Олии Республики Таджикистан из 2012 г., №9, м.838, 2013 г., №12, ст. 889-890]. – Д., 2012.
3. Абуали М.Б. Таърихи табари / М.Б. Абуали. Том 2. –Д., 2001.
4. Акбар Т. Эҳёи Аҷам / Т. Акбар // Садои Шарк. –Душанбе, 1982. – №1.
5. Бароти А. Куруши Кабир – шоҳаншоҳи тамаддуновар (исторический роман) / А. Бароти. – Д., 2006. – 420 с.
6. Гафуров Б. Таҷики / Б. Гафуров. –Д.: Ирфон, 1983. – 700 с.
7. История Таджикского народа. Том I. Древнейшая и древняя история. – Д., 1998.
8. Каримов К.М. Конституция маҷмӯи афкори сиёсӣ ва ҳуқуқи инсоният аст / К.М. Каримов // Вестник Конституционного суда Республики Таджикистан. – 2014. – (№1). – С. 47-63.
9. Насурдинов Э.С. Понятие культуры / Э.С. Насурдинов // Вестник Таджикского национального университета. Серия гуманитарных наук. –Д.: Сино, 2014. – №3/1 (128). – С. 62-69.
10. Насурдинов Э.С. Проблемы формирования правовой культуры в условиях становления демократического государства в Таджикистане: автореф. дис. ... канд. юрид. наук: 12.00.01. – Д., 2008. – 22 с.
11. Насурдинов Э.С. История государства и права Таджикистана часть I (от древнейших времен до X в.) / Э.С. Насурдинов, Д.С. Сафаров. – Д., 2013. – 362 с.
12. Номаҳои Бостон (барои омӯзандагонӣ фалсафа, дину мазҳаб ва фарҳанги ориён). –Д., 2010. – 310с.
13. Международный пакт об экономических, социальных и культурных правах от 16 декабря 1966 года. Сборник международных и национальных актов по правам человека (В восьми томах). Составитель: А.М. Диноршоев. – 2007.
14. Сафаров Б.А. Имплементация норм международно-правовых актов в области прав человека в Республике Таджикистан и странах СНГ / Б.А. Сафаров // Вестник университета. – Д: Издание Российско-Таджикского (славянский) университета, 2013. – №1 (40). –С. 45-52.
15. Сафаров Б.А. Сравнительное правоведение (на тадж. языке): учебное пособие / Б.А., Сафаров, Дж. Саъдизода. –Д.: Бахманруд, 2015. – С. 20.
16. Саъдизода Дж. К вопросу о классификации культуры прав человека / Дж. Саъдизода // Вестник педагогического университета – издание ТГПУ им. Садриддина Айни, серия общественных, гуманитарных и филологических наук. – Д., 2013. – №6 (55). – часть 2. –С. 170-175.
17. Саъдизода Дж. Культура прав человека как составная часть правовой культуры / Дж. Саъдизода // Закон и право. –М.: ЮНИТИ-ДАНА, 2014. –№10. –С. 63-67.
18. Саъдизода Дж. Декларация Кира Великого и Великая Хартия Вольностей: сходства и различия. (на тадж. яз.) / Дж. Саъдизода, Ф. Некрузи // Правовая жизнь. –Д., 2015. – №2 (10). – С. 71-85.
19. Саъдизода Дж. Об истории символов прав человека: на примере Рашана (на тадж. языке) / Дж. Саъдизода // Уважение прав человека как всеобщее достижение. (Материалы научно-теоретической конференции посвященной 65-летию Всеобщей декларации прав человека (на тадж. языке.) / под ред. к.ю.н. Сафаров Б.А. –Д., 2014. – С. 79.
20. История философии: учебник для студентов. –Д.: Собириён, 2011. – 528 с.
21. Тохиров Ф.Т., Декларация великого Кира: зачатки идеи конституционализма в Древнем мире / Ф.Т. Тохиров, А.Г. Холиков // Религия и общество (научное, религиозное и социально-культурное издание). –Д., 2014. – №7. – С. 14-17.
22. Холиков А.Г. Андешаи давлати миллии / А.Г. Холиков. –Д.: Эр-граф, 2013. – 684 с.
23. Эмомалӣ Раҳмон. Тоҷикон дар оинаи таърих. Аз Ориён то Сомониён. Иборат аз ҳаҷр китоб / Эмомалӣ Раҳмон. –Д.: Ирфон, 2009. –704 с.

24. Всеобщая декларация прав человека из 10 декабря 1948 года. Сборник международных и национальных актов по правам человека в восемь томах. Составитель: А.М. Диноршоев. - 2007 г.
25. [Электронный ресурс]. www.ombudsman.tj (дата обращения 25.10.2015)

АСПЕКТЫ ОБ ПРАВОПРОИЗВОДСТВЕ ТАДЖИКСКОЙ НАЦИИ

В данной статье автор предусматривает вопросы о правопроизводстве таджикской нации. В приведенных примерах из историко-правовых источников, которые свидетельствуют о правопроизводстве таджикской нации от античных времен, основывает свои выводы в данном аспекте. Сущность статьи состоит в том что в историческо-правовой литературе и в литературе о правах человека основное внимание уделяется историко-правовым источникам таджикской нации.

Ключевые слова: декларация, Кир Великий, наследство, источник, история, правопроизводство.

LOOKING THROUGH TO THE CREATION OF LAW OF TAJIK PEOPLE

In the given article, the author pays attention to the creative activity in law by the tajik people. With the giving examples from the sources of History and law, that proves having a great creation in law of tajik people from ancient times. The essence of the article consists of History and law, Human Rights literature must be paid a great attention to the historic and legal sources of tajik nation.

Key words: declaration, Cyrus the Great, will, source, history, creation of law.

Сведения об авторе: *Некруз Файзизода* – студент 3-го курса юридического факультета Таджикского национального университета. Телефон: 93-925-98-28. E-mail: Nekruz-0101@mail.ru

ЗАРОЖДЕНИЕ УГОЛОВНО – ИСПОЛНИТЕЛЬНОЙ СИСТЕМЫ КЫРГЫЗСТАНА В СОВЕТСКИЙ ПЕРИОД

А.С. Мавлянов

Международный университет Кыргызстана

Главной целью государства является защита общества от преступных посягательств. В целях защиты своего общества государство вынуждено применять меры наказания своих граждан. Основой уголовно – исполнительной системы является совокупность прав системы уголовных наказаний. При Царской России Главное управление местами заключений пыталось модернизировать уголовно – исполнительную систему в условиях Первой мировой войны, чтобы она отвечала новым стандартам содержания заключённых в местах лишения свободы. Революция 1917 года в корне изменила строй общества, произошел переход от монархии к республике. Все государственные органы, в том числе и органы уголовно – исполнительной системы изменились. Как утверждает профессор С.И. Кузьмин, это вовсе не означало, что, уничтожив старый аппарат принуждения, пролетариат стремится создать новую организацию такого рода[1]. Новая советская пенитенциарная система рождалась не на новом месте: она впитала целый ряд прогрессивных идей и демократических институтов дореволюционной России, чему также способствовало ранее разработанная обширная законодательная основа русского пенитенциарного права[2].

Рассматривая карательную политику советского государства на этапе его становления, следует признать сохранение в ней преемственности прежней политики по отношению к политическим противникам нового государственного устройства и уголовным преступникам. Ее изменение нами усматривается только по отношению к совершеннолетним правонарушителям и вовсе не под влиянием революционных преобразований или общественного мнения. Здесь свою роль сыграла субъективная оценка тюремной системы, как, якобы, неспособной служить целям исправления несовершеннолетних. Поэтому все правонарушители в возрасте до 17 лет подлежали условному освобождению с передачей под надзор родственников или опекунов[3].

Становление уголовно – исполнительной системы Кыргызстана началось после Октябрьской революции 1917 года. Первым документом, регламентирующим правовую сторону отбывания наказаний, было Постановление Наркома юстиции от 23 июля 1918 года « О лишении свободы, как о мере наказания, о порядке отбывания такового». В нем признавалась утрата юридической силы всех дореволюционных документов, касающихся уголовно – исполнительной системы. Реформы в уголовно – исполнительной системе заключались в образовании учреждений нового типа – мужских и женских тюрем, реформаторских и земледельческих колоний для условно освобожденных и несовершеннолетних. Для лиц с психическими отклонениями были образованы принудительно – лечебные заведения, чисто тюремные больницы и арестные дома. Впоследствии они были преобразованы в камеры предварительного заключения (КПЗ). Новая советская уголовно – исполнительная система рождалась не на новом месте: она впитала целый ряд прогрессивных идей и демократических институтов дореволюционной России, чему также способствовало ранее разработанная обширная законодательная основа русского пенитенциарного права[4].

В 1920 году был образован первый концентрационный лагерь, в котором находились политические заключенные, не согласные с политическим режимом Советской власти, активисты, поддерживавшие басмаческие движения и другие. На территории нашей республики продолжали существовать силы, которые оказывали сопротивление советской власти. Контрреволюционеры опирались на русское кулачество, осевшее на богатых плодородных землях Иссык – Кульской котловины, Чуйской долины и других местах. Кулаки имели свою организацию “Союз крестьян”, кыргызские и казахские баи, мананы и буржуазная интеллигенция объединились в контрреволюционную партию “Алаш”. Городские мусульманские торговые элементы также создали антинародные союзы – “Шурои – Исламия” и “Иттифоки”. Возникновение советов на горной территории Средней Азии сопровождалось протестами национальных и общественно – политических объединений “ Алаш – Орда” или “Шурои – Исламия”[5]. Именно тогда получило широкое распространение движение басмачей. Активисты движения басмачей и кулаков содержались в концентрационных лагерях.

Было создано Управление местами заключения при НКВД Туркестана, которое объединило все концентрационные лагеря, тюрьмы, исправительные учреждения. После образования Кара – Кыргызской Автономной Области, функции УМЗ при НКВД Туркестана перешли Инспекции мест заключения при Облисполкоме.

Со временем была разработана правовая регламентация методов наказания, режима изоляции, регламента прогулок, свиданий, передач, переписок, формы одежды, питания, появились дифференциация задержанных, подследственных, подсудимых, заключенных, утвердились нормативные акты.

В 1926 году началось ужесточение законодательства. Был принят Уголовный Кодекс РСФСР, который вступил в силу 25 января 1927 года. Как справедливо отмечает Л.П. Рассказов, в нем поражает неадекватность за уголовные дела и контрреволюционные преступления. Санкции по составу контрреволюционных преступлений значительно превышают те, которые предусматривались за умышленные убийства при отягчающих обстоятельствах даже для рецидивистов[6].

Продуманная реформа в уголовно – исполнительной системе дала о себе знать в КССР в 30-40 гг. XX века, во время сталинских репрессий. Миллионы людей были подвержены репрессиям, ссылкам и нарушениям в гражданских правах. По данным РСФСР в первом полугодии 1933 года к высшей мере было приговорено 1,8 % (приблизительно 1250 человек), во втором полугодии 1935 года 0,9 % (приблизительно 40 человек)[7]. Наряду с истинно виновными в жернова сталинских репрессий попадали политические заключенные, «враги народа» и их семьи, многие представители науки,

культуры и искусства Киргизии. Только в пригородах Бишкека, на территории известного комплекса Ата – Бейит, захоронены останки 136 жертв репрессий, обнаруженных в урочище Чон- Таш лишь в 1991 году.

После смерти Иосифа Сталина репрессии пошли на спад. В исправительные учреждения стало попадать меньше заключенных. Большой круг осужденных попали под амнистию. Заключенные, выйдя на свободу, не смогли решить вопрос трудового и бытового устройства. Потеряв надежду закрепиться на свободе, вновь совершали преступления. Проведенная амнистия повлекла за собой рост рецидивной преступности и ужесточение карательной политики по отношению к амнистированным. В связи с этим Совет министров СССР 27 августа 1953 года принял Постановление за №2283-930, в котором обязал Министерство юстиции СССР лиц, из числа амнистированных, осужденных за совершение тяжких преступлений, направлять на отбывание наказания в строго режимные исправительно-трудовые лагеря[8].

С 1954 по 1969 годы системой ведало Главное управление мест заключения при Министерстве Охраны Общественного Порядка. В этот период проводился анализ мест лишения свободы специальной комиссией МВД СССР. В результате этого было принято решение ужесточить условия содержания заключенных. Одним из таких примеров, можно выделить Приказ МВД РСФСР №0250 от 1969 года, в котором отмечалось: « С целью усиления режима содержания заключенных, особенно для лиц, неоднократно судимых и злостных рецидивистов, отменить условно – досрочное освобождение, установить строгий рацион питания, поставив его в зависимость от выполнения норм выработки; запретить в жилых зонах торговать продовольственными товарами за исключением предметов первой необходимости, а также для рецидивистов и тяжких преступников установить норму питания в зависимости от их отношения к труду, запретить получение ими посылок и передач, ввести для них специальную тюремную одежду».

В конце 50-х годов претерпели изменения уголовная и исправительно-трудовая политика Советского государства. В 1958 году были приняты основы уголовного законодательства Союза ССР и союзных республик. Утвержденные на второй сессии Верховного Совета СССР пятого созыва 25 декабря 1958 года[9]. Основы определили виды лишения свободы: исправительно-трудовые колонии и тюрьмы; для содержания несовершеннолетних – трудовые колонии для несовершеннолетних; исправительно-трудовой лагерь как вид мест заключения, связанный с лишением свободы, упразднился[10].

В результате изучения законодательных и ведомственных актов в 70-80 гг. XX века, было установлено, что в уголовно – исполнительной системе произошли позитивные изменения.

Во – первых, было раздельное содержание осужденных, направленных в соответствии с приговором суда в колонии - поселения для лиц, совершивших преступления по неосторожности, и осужденных, приведенных из обычного ИТК в колонии – поселения в порядке, предусмотренном статьей 33 Основ.

Во – вторых, возможно, было включение в трудовой стаж время работы в колониях и за примерное поведение предполагалось условно – досрочное освобождение.

В- третьих, начал действовать новый правовой институт – краткосрочные выезды осужденных за пределы исправительно-трудовых учреждений, который базировался на прошлом историческом опыте использования данного института. Совершенствовался и институт проживания осужденных вне колоний[11].

В – четвертых, изменились сроки перевода осужденных из колоний общего, усиленного и строгого видов режима в колонии поселения. Осужденные, подлежащие условно – досрочному освобождению по отбытии $\frac{1}{2}$ назначенного судом срока наказания, могли переводиться после отбытия $\frac{1}{3}$ срока, что касается лиц, перечисленных в части 6

статьи 44 и статьи 44 Основ уголовного законодательства, то им для перевода требовалось отбыть $\frac{1}{2}$ и $\frac{2}{3}$ назначенного срока наказания.

В – пятых, расширился институт условного освобождения. Практически каждый мог освободиться условно – досрочно, за исключением рецидивистов, судимых за особо опасные государственные преступления, а также за совершения убийства при отягчающих обстоятельствах[12].

В – шестых, практически каждый осужденный мог освободиться условно – досрочно, за исключением рецидивистов, судимых за особо опасные государственные преступления, за умышленные убийства при отягчающих обстоятельствах и лиц, которым смертная казнь в порядке помилования была заменена на лишение свободы[13].

Подводя итог к вышесказанному, следует отметить, что за десятилетия уголовно – исполнительной системы страны был накоплен большой опыт в использовании режима для достижения цели наказания. Современная кыргызская уголовно – исполнительная система впитала в себя позитивный опыт в сфере организации режима содержания правонарушителей в Советском государстве.

ЛИТЕРАТУРА

1. Кузьмин С.И. Политико–правовые основы становления и развития исправительно-трудовых учреждений / С.И. Кузьмин. –Москва, 1988. –С.3.
2. Асаналиев Т.А. Становление и развитие режима отбывания наказания в исправительно-трудовых учреждениях Советского государства (1917- 1985 гг.) / Т.А. Асаналиев. –Бишкек, 2004. –С.17.
3. Асаналиев Т.А. Становление и развитие режима отбывания наказания в исправительно-трудовых учреждениях Советского государства (1917 – 1985 гг.): диссер. / Т.А. Асаналиев. –Бишкек, 2012. –С.80.
4. Асаналиев Т.А. Становление и развитие режима отбывания наказания в исправительно-трудовых учреждениях Советского государства (1917 – 1985 гг.) / Т.А. Асаналиев. –Бишкек, 2004. –С.17-18.
5. Осмонов О.Дж. История Кыргызстана (с древнейших времен до нашего дней) / О.Дж. Осмонов // Экспресс справочник. –Б., 2010. –С.246.
6. Рассказов Л.П. Карательные органы в процессе формирования и функционирования административно – командной системы в советском государстве (1917 – 1942гг.) / Л.П. Рассказов. –Уфа, 1994. –С.223-224.
7. Асаналиев Т.А. Становление и развитие режима отбывания наказания в исправительно-трудовых учреждениях Советского государства (1917-1985 гг.) / Т.А. Асаналиев. –Бишкек, 2004. –С.34-35.
8. Асаналиев Т.А. Становление и развитие режима отбывания наказания в исправительно-трудовых учреждениях Советского государства (1917-1985 гг.) / Т.А. Асаналиев. –Бишкек, 2004. –С.99.
9. Ведомость Верховного Совета СССР. - 1959. -№1.
10. Асаналиев Т.А. Становление и развитие режима отбывания наказания в исправительно-трудовых учреждениях Советского государства (1917-1985 гг.): диссер. / Т.А. Асаналиев. –Бишкек, 2012. –С.100.
11. О новых законодательных актах//Информационный бюллетень ВНИИ МВД СССР. 1997. -№2. -С. 13-23.
12. Указ ПВС СССР от 6 февраля 1977 года.
13. Асаналиев Т.А. Становление и развитие режима отбывания наказания в исправительно-трудовых учреждениях Советского государства (1917-1985 гг.) / Т.А. Асаналиев. –Бишкек, 2012. –С.110.

ЗАРОЖДЕНИЕ УГОЛОВНО – ИСПОЛНИТЕЛЬНОЙ СИСТЕМЫ КЫРГЫЗСТАНА В СОВЕТСКИЙ ПЕРИОД

Статья посвящена изучению зарождения уголовно – исполнительной системы Кыргызстана в советский период. Становление уголовно – исполнительной системы Кыргызстана началось после Октябрьской революции 1917 года. Первым документом, регламентирующим правовую сторону отбывания наказаний, было Постановление Наркома юстиции от 23 июля 1918 года « О лишении свободы, как о мере наказания, о порядке отбывания такового».

За десятилетия уголовно – исполнительной системы страны был накоплен большой опыт в использовании режима для достижения цели наказания. Современная Кыргызская уголовно – исполнительная система впитала в себя позитивный опыт в сфере организации режима содержания правонарушителей в Советском государстве.

Ключевые слова: советская уголовно – исполнительная система, утрата юридической силы всех дореволюционных документов, реформы в уголовно – исполнительной системе, образование учреждений нового типа, мужские и женские тюрьмы, камеры предварительного заключения, пенитенциарное право.

ORIGIN CRIMINALLY – EXECUTIVE SYSTEM OF KYRGYZSTAN DURING THE SOVIET PERIOD

Article is devoted to origin studying criminally – executive system of Kyrgyzstan during the Soviet period. Formation criminally – performers of system of Kyrgyzstan has begun after October revolution of 1917. The Resolution of the People's commissar of justice of July 23, 1918 "About imprisonment, as about a punishment measure, about an order of that serving" was the first document regulating a legal side of serving of punishments.

In decades criminally – executive system of the country the wide experience in use of the mode for achievement of the purpose of punishment has been saved up. Modern Kyrgyz criminally – the executive system has absorbed in itself positive experience in the sphere of the organization of detention regime of offenders in the Soviet state.

Key words: Soviet criminally – executive system, loss of validity of all pre-revolutionary documents, reforms in criminally – executive system, formation of establishments of new type, men's and women's prisons, pre-trial detention centers, the penitentiary right.

Сведения об авторе: *А.С. Мавлянов* – кандидат юридических наук, генерал – майор, заведующий кафедрой международного права Международного университета Кыргызстана

СИЁСАТШИНОСӢ – ПОЛИТОЛОГИЯ

НАЗАРЕ БА ВАЪИ ИЛМӢИ ҚОМЕАШИНОСӢ ДАР ПАРТАВИ ПАЁМИ НАВБАТИИ ПРЕЗИДЕНТИ КИШВАР

А.Н. Маҳмадов

Донишгоҳи миллии Тоҷикистон

Президенти кишвар дар Паёми соли 2014 ба Маҷлиси Олии Ҷумҳурии Тоҷикистон қайд намуда буданд, ки «дар сиёсати иҷтимоии кишвар соҳаи илму маориф дар оянда низ, ҳамчун яке аз самтҳои калидӣ боқӣ монда, Ҳукумати Тоҷикистон барои рушди он тамоми имконоти худро истифода мебарад... Бо дарназардошти ваъи қаҳони имрӯза инчунин изҳор доштанд, ки мактабу маориф омили муҳимтарини амнияти миллии низ мебошад, зеро дар қаҳони ғуртазоди имрӯза, фақат насли наврасе, ки дониш ва касбу ҳунарҳои замонавиро хуб аз худ кардааст, метавонад дар оянда рушди босуботи иқтисодии кишварро таъмин намояд. Ҳамзамон, сатҳу сифати дониши шогирдон ва тарбияи шоистаи онҳо маҳз ба донишу таҷриба, малакаву маҳорати касбӣ, усули таълим ва дигар паҳлуҳои фаъолияти шахсии омӯзгор вобастагии зиҷ дорад».[1]

Ҳамин тавр, аз паём то паём ба назар мерасад, ки ҳалли масъалаҳои ҳаётан муҳими кишварамон ҳамеша дар мадди назари Сарвари давлат қарор дошта, барои беҳтару хубтар намудани сатҳи зиндагӣ ва некуаҳволии мардум қорҳои зиёде ба анҷом расонида мешаванд. Соли равон низ, дар Паёми наvbатии Президенти кишвар ба Маҷлиси Олии Ҷумҳурии Тоҷикистон вобаста ба масъалаи мактабу маориф як қатор ниҳодҳои давлатиро вазифадор намуданд, ки «**ба таҳқиқу таблиғи масъалаҳои худшиносиву худогоҳӣ, ҳифзи арзишҳои миллии таърихиву фарҳангӣ, тавсеаи қаҳонбинии демокративу дунявӣ, пойдории ваҳдат ва суботи қомеа тавачҷуҳи беҳтар зоҳир намоянд**».[2]

Махсусан, ин масъала беҳтар ба суроғаи Вазорати маориф ва илм, институтҳои илмиву таҳқиқотии Академияи илмҳо, академияҳои соҳавӣ, Маркази таҳқиқоти стратегӣ, дигар марказҳои илмӣ ва **кафедраҳои қомеашиносии муассисаҳои таҳсилоти олии касбӣ** равона карда шудааст, ки аз фаъолияти дурусти онҳо ояндаи қомеа вобастагии қалон дорад.

Дарвоқеъ, Президенти кишвар дар ин баромадашон чун пештара муҳтавои асосии соҳаи илму маорифро бо сатҳу сифат ва усули таълим арзёбӣ намуда, онро ҳамчун омили муҳимтарини пешрафти қомеа муаррифӣ намуданд. Бояд қайд кард, ки Ҳукумати Ҷумҳурии Тоҷикистон аз замони ба даст овардани соҳибистиклолӣ то имрӯз ба илму маориф тавачҷуҳи ҳосса зоҳир намуда, барои пешрафти ин соҳа қорҳои зиёдеро ба анҷом расонидааст. Аз қумла, соҳтмону иншоотҳои мактабу маориф, таъмин намудан бо ашҳои таълимӣ ва дигар технологияҳои иттилоотию коммуникатсионӣ, инчунин барои беҳбудии таълиму тарбия роҳҳои гуногуни алтернативӣ, шакли таълими қредитӣ ва дигар усулҳои муҳталифро дастгирӣ намуда, соҳаи маорифро ҳамчун соҳаи афзалиятноки миллии мешуморад.

Дар баробари ин, тавачҷуҳи Президенти кишвар дар Паёми наvbатӣ дар қатори дигар ниҳодҳои давлатӣ боз ба кафедраҳои қомеашиносии муассисаҳои таҳсилоти олии касбӣ низ масъалаи рӯзмарраест, ки аз тарзи дуруст дарк намудани он таҳқиқу таблиғи масъалаҳои ҳештаншиносиву худогоҳӣ ва ватандӯстии мо вобаста мебошад.

Дарвоқеъ, илмҳои қомеашиносӣ - ин фанҳое мебошанд, ки инсонро дар доираи маънавиёту ахлоқ, маданият ва фаъолияти қамъиятӣ сафарбар менамоянд. Вобаста ба объект, фан ва методологияи омӯзиш аксар вақт онҳо дар асоси меъёри фаннӣ ва методӣ бо илмҳои дақиқ ва табиатшиносӣ қиёс меёбанд. Самтҳои ин илмҳо хеле

гуногун буда, доираи васеи фанҳоро дар бар мегиранд. Дар байни онҳо фанҳои фалсафа, сиёсатшиносӣ, сотсиология, этика, эстетика, мантик, фарҳангшиносӣ, педагогика, психология, таърих, диншиносӣ ва этнография барои аҳли ҷомеа дар рушду нумӯи ҷаҳонбинию ҷаҳонфаҳмӣ мавқеи баланд дошта, масъулияти олимону омӯзгорони фанҳои ҷамъиятшиносиро дар назди ҷомеа ва давлат дучанд менамояд.

Бояд гуфт, ки вазъи таълими фанҳои ҷамъиятӣ имрӯз дар муассисаҳои таълимии олӣ ва миёнаи махсус ба талабот ҷавоб дода наметавонад. Дар ҳоли он, ки Ҳукумати Ҷумҳурии Тоҷикистон вобаста ба ин масъала як зумра қонуну қарор ва дигар ҳуҷҷатҳои дахлдоре нисбати беҳтар намудани вазъи таълими ин фанҳо қабул намудааст. Махсусан, қабули Қарори Ҳукумати Ҷумҳурии Тоҷикистон аз 31 декабри соли 2008 «Дар бораи тасдиқи Тадбирҳои дастгирии тараққиёти илмҳои ҷамъиятшиносӣ ва инсоншиносӣ дар Ҷумҳурии Тоҷикистон барои солҳои 2009-2015» як такони ҷиддие буд, ки таваҷҷуҳи мутахассисону олимони соҳавиро ба худ хеле ҷалб намуд. Аммо раванди амалӣ гардонидани тараққиёти илмҳои ҷомеашиносӣ ба монеаҳои гуногун, аз ҷумла, ба шакли нави таълими кредитӣ рӯ ба рӯ гардид, ки дар самти таълиму тарбияи ин фанҳо баъзе масъалаҳои ҷиддии идеологӣ ба миён омад.

Ҳатто, тибқи иҷроиши Протоколи Шӯрои амниятӣ ҚТ тахти № 32-13 аз 27 сентябри соли 2010 дар Вазорати маориф Шӯрои ҷамоҳангсозии таълими фанҳои иҷтимоӣ – ҷамъиятшиносӣ низ таъсис дода шуда буд. Шӯро оид ба ҳар як фан аз зумраи олимони варзидаи мактабҳои олӣ ва Академияи илмҳо гурӯҳҳои корӣ таъсис дода, оид ба нақша ва Барномаҳои нави таълимии ин фанҳо кори босамареро ба анҷом расонидаанд. Дар ин ҷаласа, гурӯҳҳои корӣ аз фанҳои ҷамъиятӣ баҳри таҳияи нақшаҳои нави таълимӣ таъсис дода шуда буд, вале ин ҳам натиҷаи дилхоҳе надод. Ба замми ин, соатҳои таълимӣ бидуни ҳулосаҳои гурӯҳҳои босалоҳияти корӣ бетағйир монда, ҳатто фанҳои психология, педагогика, этика (ахлоқ), эстетика, мантик ва диншиносӣ дар аксари таҳассусҳо аз нақшаҳои таълимӣ берун монданд.

Имрӯзҳо дар аксари макотиби олии мамлакат фанҳои ҷамъиятшиносӣ, қариб ки ба фанҳои безътибор табдил ёфта бо ҳар баҳона сол то сол миқдори соатҳо, санҷишу имтиҳонҳои ин фанҳо ба маротиб ихтисор карда мешаванд. Фанҳои ҷамъиятшиносӣ, ки ҳамеша заминаи идеологии давлат, тарбиятгари ифтихори ватандориву ягонагии миллии ҷавононанд, дар 10 соли охир таълим додани онҳо ду-се маротиба кам шуда, дар айни ҳол сатҳ ва дараҷаи онҳо дар ҳаҷми умумии таълимӣ хеле маҳдуд карда шудааст.

Баъзе аз ин фанҳо дар бисёр мактабҳои олии ҷумҳурӣ тамоман омӯзонида намешаванд, аз ҷумла таърихи дин ва ё диншиносӣ. Таҳлилҳо нишон медиҳанд, ки **масъалаи таълиму тарбияи диншиносӣ ва динӣ дар кишвар ба меъёрҳои имрӯза ва стандартҳои ҷаҳонӣ ҷавобгӯ нест.** Камбудии асосӣ - ин камфаъолияти худӣ ҷомеашиносон, набудани китобҳои дарсӣ ва методикаи нави таълимӣ дар ин самт аст.

Бо дарназардошти ин, имрӯз зарурияти ислоҳи барномаҳои диншиносӣ ва таълими динӣ дар ҳама зинаҳои муассисаҳои таълимӣ дар кишвар, новобаста аз шакли ташкилию ҳуқуқиашон ба миён омадааст. Зеро, бештари мутасаддиёни ниҳодҳои соҳавӣ ба раванди таълиму тарбияи динӣ таваҷҷуҳ надоранд ва **ҳатто ҳолати имрӯзаи таъсири ғояҳои ҳизбу ҳаракатҳои ифротиро ба таълиму тарбия вобаста намедонанд.** Маҳз дар ҳамин соҳа, дар байни шахрвандон қонунвайронқунӣ, бархурди баҳсии ниҳодҳои давлатӣ ва динӣ, ошкор сохтани марказҳои ғайриқонунии таълими динӣ, ҷой доштани таълими иҷбории кӯдакон дар кишвар, мувофиқи талаботи ҷомеаи муосир набудани сатҳу муҳтавои динӣ ва дар ҳамин замина таъсиргузориҳои андешаҳои ифротгароии динӣ, баҳусус, ба ҷавонон мушоҳида мешаванд.

Бинобар ин, дар партави Паёми имсолаи Президенти кишвар муҳтарам Эмомалӣ Раҳмон ба Маҷлиси олии Ҷумҳурии Тоҷикистон пешниҳод менамоем, ки

Вазорати маориф ва илми Ҷумҳурии Тоҷикистон бояд ба воситаи ба роҳ мондани барномаҳои таълимию маърифатӣ ба раванди ислоҳу муосирсозии шуури динии ҷомеа мусоидат ва чораандешӣ намояд. **Бахусус, бо мақсади пешгирӣ кардани гароиши насли ҷавони кишвар ба ҳизбу ҳаракатҳои динии ғайриқонунӣ ва мазҳабу равияҳои иртиҷоӣ ва баланд бардоштани маърифати динии шаҳрвандон бояд яке аз масъалаҳои муҳимми стратегии таълиму тарбия дар соҳаи маориф ба назар гирифта шавад.**

Умуман, масъалаи ташкил намудани таълими фанни диншиносӣ (религиоведение) бояд ҳамчун ҷузъи таркибии соҳаи таълиму тарбия дар муассисаҳои соҳаи маориф ба назар гирифта шавад. **Дар баробари ин, омӯзгорони фанни диншиносӣ дар мактабҳои олии бояд муфти, қозӣ, намояндаи дин, мулло ва ё хатмкунандаи Донишгоҳҳои исломӣ набоянд, баръакс барои таълими ин фан мутахассисоне сафарбар карда шаванд, ки аз илмҳои дунявӣ бархӯрдор бошанд.**

Яке аз масъалаҳои дигари мавриди баҳси мавзӯи ин аст, ки таълими дин ва низоми таҳсилоти давлатӣ бояд дар як системаи муайяне дохил карда шавад, ки ба манфиатҳои ҳаётан муҳимми кишвар таъсири манфӣ расонида натавонад.

Ба андешаи мо, мушкилоти асосӣ дар таълими диниву диншиносӣ дар ҷумҳурӣ дар он аст, ки аксарияти мутахассисони ин соҳа на **устувории динӣ доранду на атеисти асил мебошанд. Аз ин рӯ, таълими диншиносиро бештар ба исломшиносӣ омехта намуда, барои таълим ва омӯзиши он монеаҳо эҷод менамоянд.**

Масалан, дар замони шӯравӣ новобаста ба он, ки фанни «Атеизми илмӣ» ҷаҳонбинии материалистиро ташфику тарғиб менамуд, он дар ҳама мактабҳои олии ҷумҳурӣ таълим дода мешуд ва дар дохили ин фан **таърихи динҳо** омӯхта мешуд.

Бояд тазаққур дод, ки имрӯз ташкили таълиму тарбия ва эҷоди заминаи тафаккури ақлонии мантиқӣ, ҳамчун қисми муҳимми сиёсати соҳаи илму маориф ба шумор меравад. Таҳлилҳо нишон медиҳанд, ки барои ҳалли ин масъалаҳо бештар **мавқеъгирии муайяне бо назардошти мутахассисони сиёсатшинос ва диншинос дошта бошем.**

Маълум аст, ки мактабу маориф нақши асосиро дар ташаккули худшиносии миллӣ ва таҳкими истиқлолияти давлатӣ доранд, аз ин рӯ, онҳо наметавонанд ба масъалаи бо ҳам мувофиқ ва наздиксозии ҷаҳонбинии дунявӣ ва динии ҷавонон бетараф бошанд. Бинобар ин, зарур аст, ки вобаста ба ниёзҳои ҷомеа оид ба шакли ташкили таълими динӣ дар кишвар ва роҳҳои бевосита аз ҷониби давлат зерин назорат гирифтани ин раванд, чораҷӯӣ карда шавад. Аз ин рӯ, Вазорати маориф бояд бо иттиҳодияҳои динӣ дар масъалаи тарбияи ахлоқӣ - маънавии насли наврас ва дар рӯҳияи ватандӯстӣ, худшиносии миллӣ, меҳнатдӯстӣ ва таҳаммулпазирии динию ақидавӣ, аз тариқи ислоҳу тақвияти таълими динӣ, ҳамкориҳои воқеӣ дошта бошад.

Дар ин робита метавон гуфт, ки **таълими дурусти диншиносӣ яке аз камҳарҷтарин роҳи пешгирӣ (профилактика) аз таъсири экстремизму терроризм ва зиддиятҳои мазҳабӣ мебошад.**

Дар баробари ин, вобаста ба вазъи ҳассосу печидаи ҷаҳони муосир низ, Президенти мамлакат дар Паёми имсола олимону донишмандони кишварро муаззаф намудааст, ки «Омӯхтани сабаб ва омилҳои сар задани ҷанги шаҳрвандӣ дар кишварамон яке аз вазифаҳои муҳимтарини олимони ҷомеашинос мебошад... бояд ба масъалаҳои тавсеаи мафкураи миллӣ, таҳкими давлатдорӣ ва рушди иҷтимоию сиёсии ҷомеа, иттиҳоди неруҳои созандаи кишвар бар зидди терроризм ва экстремизм, хурофотпарастиву ифротгароӣ, инчунин, таҳқиқӣ масоили демократикунории ҳаёти иҷтимоию сиёсии Тоҷикистон эътибори аввалиндараҷа диҳанд».[2]

Дарвоқеъ, имрӯз вазифадор намудани ҷомеашиносон барои таҳлилу таҳқиқи набзи ҷомеа ва ҳодисаҳои нанговари гузашта, боз як фалсафаи ваҳдатест, ки барои дуруст дарк намудани ояндаи кишварамон сармашқи муҳим шуда метавонад.

Зеро то замоне, ки равандҳои сиёсишавии ислом рушду ташаккул меёбанд, динро иддае аз ҳангоматалабон дар муқобили сиёсати давлатӣ қарор хоҳанд дод. Дар чунин ҳолат, муборизаи сиёсӣ бо ғаризаҳои сиёсии динӣ омехта гардида, дар майдони сиёсат нобоварӣ ва эътиқоди гурӯҳи ворида бозихҳои сиёсӣ гашта, фитнаҳои зиёде афзоиш хоҳанд ёфт. Ҳатто имрӯз дар баъзе аз кишварҳои исломӣ раванди сиёсикунонии ислом ба ҷое расидааст, ки мардум тамоми камбудиву норасоиҳои кишварашонро ба дин вобаста медонанд.

Бояд гуфт, ки дини ислом имрӯз беш аз пеш хусусияти сиёсӣ касб карда истодааст. Кишварҳои абарқудрат дар ҳамкорӣ бо баъзе кишварҳои арабӣ кӯшиши истифода кардан аз исломи сиёсӣ доранд ва онро дар шаклҳои ҳизбу ҳаракатҳои динии нави ифротгаро ба монанди «Салафия», «Ҳизб-ут-таҳрир», «Ансоруллоҳ», «Ҳаракати исломии Ўзбекистон» ва ғ. дастгирӣ менамоянд.

Ҳамин тавр, вобаста ба баланд бардоштани маърифату ҷаҳонбинӣ, таҳкими ҳисси худшиносиву ватандӯстии ҷавонон, эҳтироми суннату арзишҳои миллӣ ва арҷгузорӣ ба арзишҳои умумибашарӣ, пешгирӣ кардани гароиши наврасону ҷавонон ба равияҳои бегона ва тарғиби ҳаёти солим пешниҳод менамоям, ки **дар назди муассисаҳои илмӣ-таҳқиқотӣ Шӯрои Ҳамоҳангсозӣ (координатсионӣ) ва машваратӣ ҷиҳати пешгирии равандҳои сиёсишавии ислом дар шароити муосир таъсис дода шавад.**

Бояд таъakkур дод, ки дар партави Паёми навбатии Президенти кишвар дуруст таҳлил намудан ва ба мардум расонидани муҳтавои вазъи ҷомеа, моҳият ва дурнамои кории ҳизбу ҳаракатҳои динии навпайдошуда, ҷомеашиносонро водор менамояд, ки қор ва усули таълиму тарбияро ба самти худшиносии ҳудодоҳӣ равона намуда, мардумро дар рӯҳияи ҷасоратмандию ватанхоҳӣ тарбия намоянд. Ба андешаи мо, ҷомеашиносон дар раванди дигаргуниҳои ҷомеа, бояд худ намунаи ибрат ва пешоҳангӣ ваҳдату созандагии Ватан бошанд.

АДАБИЁТ

1. Пайёми Президенти Ҷумҳурии Тоҷикистон Эмомалӣ Раҳмон ба Маҷлиси Олии Ҷумҳурии Тоҷикистон дар соли 2014.
2. Паёми Президенти Ҷумҳурии Тоҷикистон Эмомалӣ Раҳмон ба Маҷлиси Олии Ҷумҳурии Тоҷикистон. 23 январи соли 2015. –Душанбе: ҚСҚ “Чопхонаи Дониш», 2015. –С.28.

О СОСТОЯНИИ ОБЩЕСТВЕННЫХ НАУК В СВЕТЕ ОЧЕРЕДНОГО ПОСЛАНИЯ ПРЕЗИДЕНТА СТРАНЫ

Автор в статье, рассматривая состояние общественных наук в свете Послания Президента Республики Таджикистан Эмомали Рахмона Парламенту страны, анализирует проблемы воспитания подрастающего поколения и его особенности в республике. В статье особое внимание уделяется анализу общественной жизни в Послании Президента страны, в котором он отметил роль и место общественных дисциплин и обществоведов в современных условиях.

Ключевые слова: состояние общественных наук, очередное послание Президента страны, правильное преподавание религиоведения, влияние экстремизма и терроризма, национальное самосознание, патриотизм, трансформация общества, политизация ислама, преподавание и воспитание, конфессиональная враждебность, патриотический дух, религиозная толерантность, единство, философия, политология, социология, этика, эстетика, логика, культурология, педагогика, психология, история, религиоведение, этнография.

ON THE STATE OF THE SOCIAL SCIENCES IN THE LIGHT OF THE PRESIDENT'S ADDRESS

The author in the article, considering the state of the social sciences in the light of the Address of the President of the Republic of Tajikistan Emomali Rahmon to the Parliament, analyzes the problem of educating the younger generation and its peculiarities in the country. The article focuses on the analysis of social life in the Address of the President of the country, in which he noted the role and place of social sciences and social scientists in modern conditions.

Key words: state of the social sciences, the next address from the President of the country, the correct teaching of religion, the influence of extremism and terrorism, national identity, patriotism, the transformation of society, the politicization of Islam, teaching and education, confessional hostility, patriotic spirit, religious tolerance,

unity, philosophy, political science, sociology, ethics, aesthetics, logic, culture, education, psychology, history, religious studies, ethnography.

Сведения об авторе: *А.Н. Махмадов* – доктор политических наук, профессор кафедры политических процессов в Таджикистане Таджикского национального университета. Телефон: 935-05-15-58

НАҚШ ВА МАВҚЕИ ПАЁМИ ПРЕЗИДЕНТИ МАМЛАКАТ ДАР РУШДУ ИНКИШОФИ ОЯНДАИ ҚОМЕА

Х.С. Қудусов
Донишгоҳи миллии Тоҷикистон

Президенти мамлакат мухтарам Эмомалӣ Раҳмон 23-юми январи соли 2015 зимни суханронӣ дар Паёми солонаи худ ба Маҷлиси Олии Ҷумҳурии Тоҷикистон чунин қайд намуда буданд: «Бо дарназардошти вазъи ҳассосу печидаи ҷаҳони муосир олимону донишмандони мамлакат бояд ба масъалаҳои тавсеаи мафкураи миллий, таҳкими давлатдорӣ ва рушди иҷтимоиву сиёсии қомеа, иттиҳоди неруҳои созандаи кишвар ва ҳифзи манфиатҳои стратегии Тоҷикистон, мубориза бар зидди терроризм ва экстремизм, хурофотпарастиву ифротгароӣ, инчунин таҳқиқи масоили демократикунории ҳаёти иҷтимоиву сиёсии Тоҷикистон эътибори аввалиндараҷа диҳанд».[2] Аз ин гуфтаҳо чунин бармеояд, ки дар шароити муосир ва дар марҳилаи навини рушду инкишоф олимон, донишмандон ва умуман зиёӣони мамлакат нисбат ба ояндаи миллату давлат бояд ғамхорӣ зоҳир намуда, дар атрофи масъалаҳои доғи рӯз аз мавқеи ҳифзи манфиатҳои миллий андешаи худро дошта бошанд. Ҳамзамон, мазмуни дигари ин гуфтаҳо чунин аст, ки тақдирӣ ояндаи миллат ва давлат, дар амал татбиқ гардидани стратегияҳои муҳимми давлатӣ ва тарғибу ташвиқи идеологияи миллий аз олимону донишмандони мамлакат вобастагии калон дошта, онҳо бо иҷроиши рисолати таърихӣ худ дар назди ватан, миллат ва давлати худ масъулияти бузургеро бар дӯш доранд. Президенти мамлакат низ ба неруи зеҳнӣ ва ақлии донишмандони тоҷик бори дигар изҳори боварӣ зоҳир намуда, чунин вазифаи пурмасъулият ва дорои аҳамияти таърихро бар дӯши онҳо вогузор менамояд. Аз ин рӯ, ҳар як зиёӣи тоҷик, пеш аз ҳама, бояд ҳудаш аз муҳтавои масъалаҳои доғи рӯз воқиф бошад ва омилҳои барои мамлакат таҳдидомезро хуб таҳлил намуда, дар бораи онҳо маълумоти кофӣ пайдо намояд, сипас аз муҳтавои он дар миёни донишҷӯён дарси ҳештаншиносию худогоҳӣ гузаронида, аз минбарҳои телевизионҳои давлатӣ ба тамоми қомеа андешаҳои худро, ки баҳри ҳифзи манфиатҳои миллию амниятӣ гуфта мешаванд, пешкаш намояд.

Барои он, ки диққати донишҷӯ ва умуман таваҷҷуҳи мардум аз ҷониби олимону донишмандон ҷалб карда шаванд ва суханони онҳо барои мардум фаҳмо ва нишонрас бошанд, бояд тафаккури мардум дигар карда шавад. Зеро дар тафаккуре, ки хурофот ва кухнапарастӣ афзалият пайдо кардаасту реша давонидааст, сухани дигар ҷолиби диққат нест ва ба он низ роҳ намеёбад. Бинобар ин, суханронии Президент зимни ироаи Паёми солона ҳамаи зиёӣёнро водор менамояд, ки нисбат ба донишомӯзии хонандагони мактабҳои таҳсилоти ҳамагонӣ ва донишҷӯёни мактабҳои таҳсилоти олӣ муносибати навро оғоз намоянд. Зеро, мазмуни дониш ва сифати дониш ба рафтори инсон таъсири худро мерасонад. Дар заминаи ин, гуфтан ҷоиз аст, ки донишҳои инсон дар маҷмӯъ ба ду навъ ҷудо карда мешаванд, ки як қисми онҳоро донишҳои ҳиссӣ ва қисми дигарашонро донишҳои ақлӣ ташкил медиҳанд. Чунин ибрази андеша дар илм қайҳо исботи худро пайдо намудааст. Масалан, дар илми эпистемология (илм дар бораи тафаккур) гуфта мешавад, ки донишҳои ҳиссӣ ба воситаи панҷ узви эҳсосии инсон ба вучуд меоянд. Чунин нави дониш аз лаҳзаи таваллуд то ба ҳангоми марг ба ҳамаи инсонҳо дастрас мебошад.

Аммо гурӯҳи дуҷоми донишҳо, ки онро донишҳои ақлӣ ном мебаранд, на ба ҳар кас муяссар мегардад.

Бояд тазаккур дод, ки ба даст овардан ва афзун намудани донишҳои ақлӣ ба воситаи панҷ узви эҳсосии инсон ғайриимкон аст. Зеро, дар ҷомеаи инсонӣ арзишҳои мавҷуданд, ки онҳо на бӯй доранд ва на садои маза, ва ҳатто гармию сардӣ ҳам надоранд. Масалан, дарки демократия, озодӣ, ҳуқуқ, адолат, беадолатӣ ва монанди инҳо аз дараҷаи дарки маънӣ ва ҷаҳонбинии илмию фалсафии инсон вобастааст. Инсон чӣ қадаре, ки дар бораи ҷомеа, таърих, сиёсат, иқтисод, ҳуқуқ, ахлоқ, фарҳанг, миллат, ҳудудиносии миллӣ, ҳуввияти миллӣ, дунявият, ваҳдат ва монанди инҳо маълумоти бештар дошта бошад, ҳамон қадар донишҳои ақлиаш ташаккул меёбад. Аз ин рӯ, барои ташаккули зехну тафаккур ва зиракию хушғирӣ миллат ба таълиму тадриси фанҳои ҷомеашиносӣ бояд таваҷҷуҳи хосса дода шавад. Ин буд, ки дар Паёми навбатии Президенти мамлакат сарвари давлат дар баробари дигар муассисаҳои илмию таҳқиқотӣ, ҳамчунин ба кафедраҳои ҷомеашиносии муассисаҳои таҳсилоти олии касбӣ дастур доданд, ки ба таҳқиқу таълими масъалаҳои ҳудудиносӣ худогоҳӣ, ҳифзи арзишҳои миллии таърихӣ фарҳангӣ, тавсеаи ҷаҳонбинии демокративу дунявӣ, пойдоии ваҳдат ва суботи ҷомеа таваҷҷуҳ бештар зоҳир намоёнд.[2] Чунин ибрази андеша бори дигар исбот менамояд, ки Президенти мамлакат ва Ҳукумати Ҷумҳурии Тоҷикистон нисбат ба ояндаи миллату давлат ва таъмини рушди инкишофи он пайваста таваҷҷуҳи саривақтӣ зоҳир менамоянд.

Бояд тазаккур дод, ки илмҳои ҷомеашиносӣ, махсусан фалсафа ва сиёсатшиносӣ дар ташаккули ҷаҳонбинии дунявӣ саҳми арзанда мегузоранд. Бинобар ин, бояд ба мазмун ва мундариҷаи таълими ин фанҳо диққати бештар дода шавад ва дар доираи мавзӯҳои таълимии он ва масъалаҳои таҳқиқотии он мақолаҳои зиёди илмӣ, асарҳои илмию таҳқиқотӣ ва китобҳои дарсӣ ба вуҷуд оварда шаванд. Пеш аз ҳама, дар ин самт олимону донишмандон бояд аз таълимоти прогрессивӣ хуб истифода намоёнд, то ки дар масъалаи ташаккули тафаккури демократӣ ва рушди давлати миллию дунявӣ саҳмгузори карда тавонанд. Зеро, андешаҳои оғӣ аз пешрафт на танҳо рушди инкишофи ояндаи миллату давлатро таъмин карда наметавонанд, балки ҷомеаро ба ҳурофотпарастӣ ифротгарой оварда мерасонанд. Асоси андешаҳои прогрессивистиро таълимоти секулярӣ ва эмпирикӣ ташкил менамояд. Ханӯз Френсис Бекон, ки онро падари эмпиризми меноманд, роҷеъ ба масъалаи прогресс ва дунявият андешаҳои ҷолиби диққат гуфта буд. Ба ақидаи ӯ, дар шароити дунявият ва пайғирӣ аз андешаҳои прогрессивӣ тафаккури инсоният рушди инкишоф меёбад, марҳила ба марҳила хирад ва ҷаҳонбинии васеъ касб намуда, адолатпарвариро пеша менамояд ва дар ниҳояти қор аз лиҳози техникаю технологӣ таъмин мегардад. Ҳамзамон, ахлоқ дар заминаи донишҳои фаровон бештар гардида, ба сатҳи сифати нав мебарояд.[1] Дар заминаи ин гуфтаҳо гуфтан ҷоиз аст, ки донишҳои инсон бо гузашти марҳилаи муайяни вақт қуна мегарданд ва ба талаботи давраи замони дигар ҷавобгӯ буда наметавонанд. Аз ин рӯ, барои таҷдиди назар намудани донишҳои қунашуда бояд ҷустуҷӯи донишҳои нав бо дарназардошти таҳлил ва баҳогузориҳои воқеияти давраи замони сурат гирад. Дар ҷомеае, ки донишмандони он дар ҷустуҷӯи сухани нав ва андешаи нав нестанд, он ҷомеа пойбанди анъанагарой гардида, аз ҷомеаи ҷаҳонӣ қафо мемонад. Ҳурофотпарастӣ ҳамон анъанагароист, ки бо донишҳо ва арзишҳои дар тӯли таърих мавҷудбуда, инсон қаноат намуда, беҳабар аз он ки аз раванди ҳаёт қафо мондааст. Бояд гуфт, ки он чизеро, ки мо имрӯз ҳурофот меномем, замоне андешаи пешрафта ва таъминкунандаи рушди инкишоф будааст. Аммо бо гузашти марҳилаи муайяни таърихӣ ва баъди пайдоиши андешаҳои навтару бештар, ки ба талаботи давраи замони ҷавобгӯ буданд, онҳо мазмуни прогрессивии худро аз даст дода, дигар аз уҳдаи таъмин намудани рушди инкишоф набаромадаанд ва имрӯз низ баромада наметавонанд. Президенти мамлакат бо дарки ин маънӣ ба масъалаи ҳурофотпарастӣ ва ифротгаройӣ низ таваҷҷуҳи ҷомеаи Тоҷикистонро ҷалб

намуда, онҳоро барои тарғибу ташвиқи андешаи солим ва андешаи нав роҳнамоӣ намудааст. Барои оне, ки донишмандон аз уҳдаи таълими донишҳои пешрафта ва прогрессивӣ бароянд, аввал бояд ҳуди онҳо аз доираи анъанагарой ва хурофотпарастӣ бояд берун шаванд. Зеро, кам нестанд устодон, донишмандон ва зиёӣёне, ки ҳанӯз ҳам аз андешаҳои куҳнае, ки ба талаботи давраи замони ҷавобгӯ буда наметавонанд, истифода менамоянд ва бархе аз онҳо хурофотпарастии ашаддӣ низ мебошанд. Аммо, оид ба шахсияти ифротгаро ва ҳислату тафаккури ӯ ҳаминро гуфтан ҷоиш аст, ки ифротгароён нафароне мебошанд, ки хурофотпарастонро пуштибонӣ намуда, зидди ислоҳоту дигаргуниҳои сифатан нави мамлакат баромад менамоянд ва бо ин амалашон дар рушду инкишофи ҷомеа ба таври сунъӣ монеа эҷод месозанд.

Бо дарназардошти чунин вазъият суҳанронии Президенти мамлакат муҳтарам Эмомалӣ Раҳмон дар Паёми солони, ки оид ба ҷоннок гардонидани фаъолияти олимону донишмандони ҷомеашинос гуфта шуда буд, саривақтӣ мебошад. Зеро маҳз ҷомеашиносон метавонанд, ки дар тарғибу ташвиқи андешаи нав ва андешаҳои прогрессивӣ саҳми арзанда гузоранд. Инчунин, масъалаи мазкур объекти таҳқиқоти илмҳои ҷомеашиносӣ низ маҳсуб меёбад.

Ҳамзамон қайд намудан ба маврид аст, ки Ҷумҳурии Тоҷикистон аз аввалин лаҳзаи ба даст овардани истиқлолият дар шароити давлатдорӣ навин ва дар марҳилаи рушду инкишофи ҷомеаи демократӣ қарор дорад. Президенти мамлакат дар суҳанронии худ пайвасти ба масъалаи рушди ҷомеаи демократӣ аҳамияти махсус зоҳир менамояд. Бояд таъкид дод, ки ҷомеаи демократии ба талаботи давраи замони ҷавобгӯ ягона роҳи баромадан аз бумбастиҳои муҳталиф буда, ҳамзамон стратегияи муҳими давлатӣ низ мебошад. Барои дар амал татбиқ намудани ин мақсад дар Ҷумҳурии Тоҷикистон, дар давраи соҳибистиқлолии мамлакат, як қатор қорҳои муҳим ба анҷом расонида шудаанд. Чунончӣ, дар моҳи 1-уми Сарқонуни мамлакат Ҷумҳурии Тоҷикистон давлати демократӣ эълон гардида, сипас дар солҳои минбаъда тамоми қонунҳо ва санадҳои меъёрии ҳуқуқи давлат ба талаботи ҷомеаи демократӣ ҷавобгӯ гардонидани шудаанд. Ҳамчунин, парламенти мамлакат ба се шоха – қонунгузор, иҷроия ва адолати судӣ тақсим карда шудааст, ки ин нишонаи дигари ҷомеаи демократӣ мебошад. Гузаронидани интихоботи президентӣ ва парламентӣ низ нишонаи дигари ҷомеаи демократӣ дар Тоҷикистон мебошад. Ҳамчунин, айни замони дар фазои сиёсии мамлакат ҳафт ҳизби сиёсӣ фаъолият намуда истодааст, ки чунин шароит ифодагари гуногунондешии сиёсии ҷомеаи мо аст ва он низ нишонаи дигари ҷомеаи демократӣ мебошад. Аммо барои таъмини рушду инкишофи бомаром ва тақвияти суръати рушду инкишофи арзишҳои демократӣ дар мамлакат бояд шаҳрвандони мамлакат аз маданияти сиёсии демократӣ бархурдор карда шаванд. Бинобар ин, таълиму тарбияи миллии ва таълиму тарбияи демократӣ дар марҳилаи навини рушду инкишоф яке аз талаботҳои муҳимтарини давраи замони буда, Тоҷикистонро ба марҳилаи нави рушду инкишоф ворид менамояд. Қобили зикр аст, ки дар Паёми наватии Президенти мамлакат, ба мисли солҳои гузашта, ба масъалаи рушди демократия таваҷҷуҳ дода шуда, дар заминаи стратегияи мазкур соли 2015 аз ҷониби Президенти мамлакат соли оила эълон гардид. Зеро, оила ячeyкаи асосии ҷомеа, ҳиштиҳое, ки ҷомеа аз он сохта шудааст ва ҷавҳари аслии ҷомеа мебошад. Дар амал татбиқ гардидани ҳама гуна стратегияҳои давлатӣ аз шаҳрвандони дар рӯҳияи ҳештаншиносӣ тарбиятдида ва дорои маданияти баланди демократӣ вобастагии қалон дорад. Дар тарбияи чунин шахсият нақши оила хеле қалон аст. Дар алоқамандии ин, бояд гуфт, ки эълони соли 2015 ҳамчун соли оила бо далелҳои гуногуни илмӣ қобили дастгирӣ, ки бархе аз онҳоро ба таври зайл муаррифӣ намудан мумкин аст:

1) тарбияи миллии бояд аз оила оғоз гардад, зеро фарзанд, пеш аз ҳама, ба падару модари худ нигариста, ба онҳо тақлид менамояд. Агар волидайн тафаккури

миллӣ ва худшиносии миллӣ дошта бошад дар рафтори онҳо ғамхорӣ нисбат ба ватан, давлат ва миллат эҳсос гардад, пас фарзандон низ аз онҳо пайравӣ намуда, дар рӯҳияи ватандӯстӣ ва ҳештаншиносӣ тарбия меёбанд;

2) раванди донишомӯзӣ, иштироки фарзандон дар дарс ва умуман, ҳама гуна рафтори онҳо бевосита бояд аз ҷониби волидайн дар зери назорат қарор дода шавад;

3) ба хотири тарбияи хубтару беҳтари фарзандон, дар муҳити солим нигоҳубин намудани онҳо ва барои фароҳам овардани шароити хуби зисту зиндагӣ барои онҳо, волидайн бояд ба масъалаи танзими оила диққати аввалиндараҷа зоҳир намоянд. Зеро, фарзандони зиёду имкониятҳои кам, албатта, ба раванди тарбия ва ҳам донишомӯзии онҳо монеаи ҷиддӣ эҷод менамояд.

4) солимии ҷисмонӣ ва солимии равонии кӯдак ҳам барои оила ва ҳам барои ҷомеа хеле зарур аст. Аз ин рӯ, дар ҳар як оила муҳити солими психологӣ бояд ҳукмрон бошад.

5) пеш аз ҳама, бояд волидайн ба фарзандони ба балоғатрасидаи худ дар бораи маданияти оиладорӣ, маданияти демографӣ ва махсусан, дар бораи зарарҳои никоҳи бармаҳал ва никоҳи ҳешутаборӣ маълумот диҳанд.

Ҳамин тариқ, дар Паёми солонаи Президенти мамлакат муҳтарам Эмомалӣ Раҳмон, ки рӯзи 23-юми январи соли 2015 ба Маҷлиси Олии Ҷумҳурии Тоҷикистон гуфта шуд, муҳимтарин масъалаҳои доғи рӯз мавриди баррасӣ қарор дода шуд ва гуфтаҳои Президенти мамлакат тамоми шаҳрвандони ватандӯсту миллатдӯсти кишварро водор месозад, ки баҳри ободии диёр, ватан ва сарзамини биҳиштосои худ бетафовут набошанд. Гузашта аз ин, нақш ва мавқеи Паёми Президенти мамлакат низ дар рушду инкишофи ҷомеа ва ҳалли масъалаҳои муҳимтарини давлату миллат назаррас мебошад. Зеро, Президенти мамлакат дар назди мардуми Тоҷикистон маҳбубияти хоссаеро соҳиб аст ва доимо масъалагузориҳои сарвари давлат саривақтӣ буда, аз ҷониби шаҳрвандони мамлакат хеле ҷиддӣ қабул карда мешаванд. Ин аст, ки доимо дар кишвари азизамон ҳар пешравие, ки дида мешавад, аввалин маротиба бо иқдоми Президенти мамлакат оғоз мегардад ва сипас аз ҷониби қишрҳои гуногуни ҷомеа дастгирӣ ёфта, идома дода мешавад.

АДАБИЁТ

1. Дгин А.Г. Философия политики / А.Г.Дугин. –М.: Арктогея, 2004. –424 с.
2. Паёми Президенти Ҷумҳурии Тоҷикистон ба Маҷлиси Олии Ҷумҳурии Тоҷикистон аз 23.01.2015.

МЕСТО И РОЛЬ ПОСЛАНИЯ ПРЕЗИДЕНТА РЕСПУБЛИКИ В БУДУЩЕМ РАЗВИТИИ ОБЩЕСТВА

В данной статье автор, анализируя Послание Президента Республики Таджикистан Эмомали Рахмона, показывает место и роль данного выступления в развитии общества. Также в статье делается акцент на важности и актуальности отдельных вопросов, которые были сказаны в вступлении Президента страны. Автор также ведет свои рассуждения по поводу своевременности и актуальности сказанных проблем таджикского общества и убеждает читателя о необходимости решения названных общественных проблем.

Ключевые слова: развитие общества, прогресс, самосознание, патриотизм, национальное государство, независимость, национальная гордость, светское государство, национальное воспитание, демократическая культура, семья.

THE PLACE AND ROLE OF THE ADDRESS OF THE PRESIDENT OF THE REPUBLIC IN THE FUTURE DEVELOPMENT OF SOCIETY

In this article the author, analyzing the Message of the President of the Republic of Tajikistan Emomali Rahmon, shows the place and role of this speech in the development of society. The article also focuses on the importance and relevance of certain issues that were said at the entry of the President of the country. The author also maintains its arguments regarding the timeliness and relevance of said problems of Tajik society and convinces the reader of the need to address these social problems.

Key words: social development, progress, identity, patriotism, national state, independence, national pride, a secular state, national education, democratic culture, family.

Сведения об авторе: *Х.С. Кудусов* - кандидат политических наук, доцент кафедры политических процессов в Таджикистане факультета философии Таджикского национального университета. Телефон: **988-12-73-83**. E-mail: **quddusov@mail.ru**

СТРУКТУРА НАЦИОНАЛЬНОЙ БЕЗОПАСНОСТИ РЕСПУБЛИКИ ТАДЖИКИСТАН

К.А. Кудратов
Таджикский национальный университет

В философии структура (лат. *structura* – строение) понимается как строение и внутренняя форма организации системы, выступающая как единство устойчивых взаимосвязей между ее элементами, а также законов данных взаимосвязей[1].

На основе положений Закона Республики Таджикистана «О безопасности» и других нормативных актах, можно выделить некоторые элементы структуры национальной безопасности.

В законе определены следующие основные объекты безопасности – личность, общество и государство. Можно ли рассматривать вышеуказанные объекты в качестве структурных элементов национальной безопасности?

Элементами структуры национальной безопасности являются ее виды, а именно: экономическая, научно-техническая, информационная, продовольственная, экологическая, политическая, геополитическая, духовно-нравственная, социальная, энергетическая, военная и некоторые другие (см.рис):

Рис. Структура национальной безопасности

Перечисленные составляющие национальной безопасности тесно взаимосвязаны и взаимно дополняют друг друга, каждый из видов национальной безопасности может достаточно ярко проявляться в сфере действия другого, дополняя или ослабляя его влияние.

Центральное место в системе национальной безопасности занимает политическая, а определяющей в ней является экономическая безопасность. Это объясняется рядом причин [2]:

Во-первых, экономическая безопасность — это конкретная сфера жизнедеятельности общества: производство, распределение, обмен и потребление материальных благ во всех проявлениях и аспектах.

Во-вторых, в результате различных видов хозяйственной деятельности экономическая безопасность по своим масштабам включает непосредственно производство, кредитно-финансовую сферу, сельское хозяйство, строительство.

В-третьих, в отличие от других видов, экономическая безопасность сама выступает как родовое понятие по отношению к своим видам: промышленной, финансовой, продовольственной.

На наш взгляд, важное место занимает и военная безопасность страны, упомянутая в перечне согласно ст. 1 Закона Республики Таджикистан «О безопасности».

Другие виды безопасности, такие как научно-техническая, экологическая, политическая, социальная, энергетическая и некоторые другие, не указаны в Законе, однако в отношении их приняты подзаконные акты и концепции, в частности: Военная доктрина Республики Таджикистан, Концепция развития топливно-энергетического комплекса на период до 2015 года, Документ стратегии в области сокращения бедности и т.д.

Рассмотрим сущность понятий и характеристики основных структурных элементов национальной безопасности Республики Таджикистана.

Экономическая безопасность. Согласно ст. 1 Закона о безопасности Таджикистана экономическая безопасность – это состояние защищенности национальной экономики от внутренних и внешних условий, процессов и факторов, ставящих под угрозу её устойчивое развитие и экономическую независимость[3].

Экономическая безопасность – это состояние, в котором народ может самостоятельно, без вмешательства извне, определять пути и формы своего экономического развития[4].

Экономическая безопасность представляет собой совокупность внутренних и внешних условий, благоприятствующих эффективному, динамичному росту национальной экономики, ее способности удовлетворять потребностям общества, государства, индивида, обеспечивать конкурентоспособность на внешних рынках, гарантирующую защиту от различного рода угроз и потерь[5].

Все вышеуказанные взгляды, несомненно, верны, но хотелось бы добавить, что, на наш взгляд, можно сформулировать наиболее общее универсальное понятие экономической безопасности. Экономическая безопасность – это состояние защищенности устойчивого развития и экономической независимости от внутренних и внешних угроз.

В настоящее время проблеме экономической безопасности со стороны правительства и других структур государства уделяется значительное внимание. Постановлением Правительства Республики Таджикистан от 1 марта 2004 г. № 86 была принята «Программа экономического развития Республики Таджикистан на период до 2015 года». Благодаря конструктивной деятельности президента Республики Таджикистан Эмомали Рахмона в стране удалось обеспечить мир и национальное согласие, открылись широкие перспективы для экономического прогресса и культурного обновления общества.

Постановлением правительства от 21 июня 2001 г. №316 министерству экономики и торговли было поручено совместно с другими органами государственной власти с учетом экономической обстановки в условиях перехода на рыночные отношения разработать Программу экономического развития Республики Таджикистан на период до 2015 г.

Общественная безопасность подразумевает политико-правовую, духовно-нравственную и социальную защищенность жизни, здоровья и благополучия граждан Таджикистана, а также ценностей общества от возможных опасностей и угроз, способных нанести им ущерб[3].

Военная безопасность означает состояние защищенности Республики Таджикистан от реальных и потенциальных угроз и посягательств военного характера на независимость и территориальную целостность страны[3]. Военная безопасность Республики Таджикистан – основная проблема в структуре национальной безопасности. Термин «Военная безопасность» давно и прочно утвердился в официальных документах, он встречается, например, в Законе «О безопасности» и других законодательных актах.

В начале 90-х годов XX века армия страны переживала период глубочайших внутренних коллизий, в корне подрывающих боеготовность частей, моральный дух войск, воинскую дисциплину и правопорядок.

Особые проблемы для Республики Таджикистан и стран СНГ создаёт афганский конфликт.

Общеизвестно, что движение «Талибан» (ДТ) создано на средства и при участии США, Пакистана, Саудовской Аравии, Великобритании. Перед талибами поставлена задача «прорубить» инфраструктурный коридор в постсоветскую Среднюю Азию через Пакистан и западный Афганистан, с выходом к стыку границ Таджикистана, Узбекистана и Туркмении, и далее на север. Предполагается, что в этом коридоре сухопутный транзит будет сочетаться с мощной сетью трубопроводов. Сегодня трудно сказать, что в геополитическом отношении наиболее предпочтительно для стабильности Таджикистана: единый Афганистан или же раздробленный конгломерат, поделённый на пуштунскую и таджикско-узбекскую части[6].

Для обеспечения военной безопасности страны Маджлиси Намояндагон Маджлиси Оли Республики Таджикистан принял военную доктрину (далее Военная доктрина). Этот документ представляет собой совокупность официальных взглядов (установок), определяющих военно-политические, военно-стратегические и военно-экономические основы обеспечения военной безопасности Республики[7].

Учитывая серьезную опасность военного конфликта не только для Республики Таджикистан, но и для всего Центрально-Азиатского региона (ЦАР), необходимо придерживаться принципов мирного сосуществования, политического решения региональных и международных споров и конфликтов, уважения суверенитета и территориальной целостности государств, невмешательства в их внутренние дела и неприкосновенности государственных границ. Доктрина призывает к отказу от применения военной силы или угрозы силой для достижения политических, экономических и других целей и осуждает любые акты международного терроризма, политического экстремизма, сепаратизма и контрабанды наркотиков.

Однако военная сила сохраняет свое значение в деле защиты от международного терроризма и экстремизма, сохранения территориальной целостности, суверенитета Республики Таджикистан.

В отдельных регионах, особенно в ЦАР, усиливается социально-политическая и этническая напряженность, имеют место проявления транснационального терроризма, религиозного экстремизма. Далеки от решения проблемы распространения наркотиков, незаконной миграции. Всё это – главные причины сохраняющейся военной опасности для всех стран региона. Обострение указанных выше противоречий может привести к вооруженным конфликтам и локальным войнам, непосредственно затрагивающим национальные интересы Таджикистана и его безопасность. Основными факторами, обуславливающими наличие источников военной опасности, являются или могут стать:

- неравномерность экономического развития государств региона при переходе к рыночным отношениям и усиливающееся социально-экономическое расслоение населения внутри государства;
- сохранение и нарастание региональных, этнических и религиозных противоречий;
- внутренние вооруженные конфликты;

- рост влияния наркобизнеса, международного терроризма, экстремизма и незаконной миграции людей;

- стремление отдельных государств к установлению своего исключительно военно-политического влияния в ЦАР и их приверженность к разрешению конфликтных ситуаций силовыми методами;

- создание в граничащих с Таджикистаном государствах мощных военных сил или баз коалиций государств;

- выдвижение территориальных претензий к Таджикистану.

- факторами, определяющими возрастание непосредственной военной угрозы Таджикистану, считаются:

- повышение степени боевой готовности стратегических наступательных сил в районах, из которых возможно нанесение ударов на территории Таджикистана;

- наращивание группировок войск у его границ до пределов, нарушающих сложившееся равновесие сил сторон.

Рассматривая обеспечение военной безопасности в качестве важнейшего направления деятельности государства, мы считаем необходимым сформулировать возможные угрозы с целью их нейтрализации на максимально ранней стадии.

а) нерешённость территориальных проблем в связи с отсутствием четкого договорно-правового оформления государственных границ (например, между Таджикистаном и Узбекистаном, Таджикистаном и Кыргызстаном);

б) вмешательство во внутренние дела Республики Таджикистан, включая посягательства на государственное единство и территориальную целостность (например, нападения отряда Махмуда Худойбердиева 1998 на Согдийскую область);

в) возникновение и эскалация вооружённых конфликтов, прежде всего вблизи границ Республики Таджикистан и её союзников (например, на границе с Афганистаном);

г) ведение информационно-технических, информационно-психологических действий против Республики Таджикистан и её союзников;

Для Республики Таджикистан жизненно необходимо включение в систему коллективной безопасности общего военно-стратегического пространства. Сегодня задача нашего государства и общества в военной сфере заключается в том, чтобы путём глубокого реформирования привести военную политику и военную организацию в соответствие с изменившимися условиями и возможностями государства и общества.

При этом необходимо обратить внимание на ряд обстоятельств:

а) армия Республики Таджикистан – это наследие, оставшееся от Вооружённых сил бывшего Советского Союза;

б) сегодня Республика должна иметь вооружённые силы, соответствующие не только военно-политическим целям государства, но и его экономическим возможностям;

в) экономическая слабость страны не позволяет решать задачи реформирования Вооружённых сил одновременно на всех направлениях.

Одно из главных направлений военного строительства – поиск оптимальной модели взаимодействия общества с вооружёнными силами.

Политическая безопасность означает неприкосновенность национального суверенитета страны, недопустимость давления на нее и грубого вмешательства в ее дела со стороны внешних сил. Одновременно – прочность государственного и конституционного строя страны, обеспечивающих эффективное функционирование политической системы и всех ее институтов в интересах большинства граждан[8].

Подводя итог исследованию, можно сказать, что элементы структуры систем национальной безопасности вообще, в каждом государстве, являются важнейшими государственными институтами, которые выполняют функцию самосохранения личности, общества и государства.

Надеемся, что наша работа поможет в решении некоторых вопросов.

ЛИТЕРАТУРА

1. Философский словарь. Под. ред. И.Т.Фролова. -5-е изд. -М., 1986. - С. 462.
2. Трошин А.С. Продовольственная безопасность – основа обеспечения национальной безопасности / А.С. Трошин // Сайт Нижегородского университета им. Н.И. Лобачевского, ННГУ. URL: [Электронный ресурс]. www.unn.ru/pages/issues/vestnik/99990193_West.../48.pdf (дата обращения 15.11.2012).
3. Закон Республики Таджикистан «О безопасности» от 25 июня 2011 г.
4. Политология. Энциклопедический словарь / Под общ. ред. Ю.И. Аверьянова. -М., 1993. -С.29.
5. Архипов А. Экономическая безопасность: оценки проблемы, способы обеспечения / А. Архипов, А. Городецкий, Б. Михайлов // Вопросы экономики. - 1994. -№12. -С. 39.
6. Щекин Г.Ю. Система национальной безопасности как социальный институт: дис. ... канд. соц. Наук / Г.Ю. Щекин. -Волгоград, 2001. -С. 82.
7. Военная доктрина Республики Таджикистан: Утверждена постановлением Маджлиси намояндагон Маджлиси Оли Республики Таджикистан от 3 октября 2005 г. №103 // Ахбори Мачлиси Олии Ҷумҳурии Тоҷикистон. - 2005. -№8/10.
8. Холов Х.К. Особенности национальной безопасности Республики Таджикистан в контексте вызовов и угроз современности: дис. ... канд. полит. наук / Х.К. Холов. -Душанбе, 2011. -С. 36-37.

СТРУКТУРА НАЦИОНАЛЬНОЙ БЕЗОПАСНОСТИ РЕСПУБЛИКИ ТАДЖИКИСТАН

Система национальной безопасности как один из государственных институтов существует в каждом государстве мира. Поэтому, несмотря на то, что мы переживаем период ее реоформления и реконструкции, можно выделить основные блоки данной системы, которые традиционно являются в ней опорными, и на их примере оценивать новые события в этой сфере. Исходя из этого, в этой статье дается анализ внутренней формы (структуры) системы национальной безопасности Республики Таджикистан (РТ). Определены объект и элементы структуры национальной безопасности РТ. Основопологающим компонентом структуры национальной безопасности РТ является политическая безопасность, которая занимает центральное место в системе национальной безопасности РТ, а определяющей в ней является экономическая и военная безопасность.

Ключевые слова: национальная безопасность, структура национальной безопасности, элементы структуры национальной безопасности, сущность понятий и характеристики основных структурных элементов национальной безопасности, угрозы структур национальной безопасности.

STRUCTURE OF THE NATIONAL SECURITY OF THE REPUBLIC OF TAJIKISTAN

The system of national security as one of the state institutes exists in each state of the world. Therefore in spite of the fact that we endure the period of its renewal and reconstruction, it is possible to allocate main units of this system which traditionally are in it basic, and on their example to estimate new events in this sphere. Proceeding from it, in this article the analysis of an internal form (structure) of system of national security of the Republic of Tajikistan (RT) is given. It is defined object and elements of structure of national security of RT. To fundamental components of structure of national security of RT it is allocated political safety which takes the central place in system of national security of RT, and economic and military security is defining in it.

Key words: national security, structure of national security, elements of structure of national security, essence of concepts and characteristic of the basic structural elements of national security, threat of structures of national security.

Сведения об авторе: *К.А. Кудратов* – аспирант кафедры международных отношений Таджикского национального университета. E-mail: komron.kudratov@gmail.com. Телефон: (+992) 935-28-28-62

ПОСЛАНИЯ ПРЕЗИДЕНТА РЕСПУБЛИКИ ТАДЖИКИСТАН МАДЖЛИСИ ОЛИ КАК ФОРМА ВЫРАЖЕНИЯ ПОЛИТИЧЕСКОГО КУРСА РАЗВИТИЯ СТРАНЫ

П.Р. Нуриддинов

Таджикский национальный университет

В соответствии с Конституцией Республики Таджикистан Президент Таджикистана определяет основные направления внутренней и внешней политики в Республике

Таджикистан, систему наиболее приоритетных задач в области государственного регулирования, а также необходимых форм их решения.

Действенным инструментом влияния Президента на формирование политической повестки и политического курса модернизации страны являются ежегодные президентские послания Маджлиси Оли Республики Таджикистан.

Президент посредством своих Посланий Маджлиси Оли обозначает политическую повестку дня, определяет основные проблемы, стоящие перед страной и конкретные пути их решения, дает поручения законодательным и исполнительным органам власти по реализации намеченного курса, оценивает их деятельность, в том числе по реализации мер, предложенных в предыдущем Послании. Таким образом, следует отметить, что президентские Послания представляют собой форму выражения политического курса развития страны таким, каким его видит Президент Таджикистана на данный конкретный момент.

Например, в своем послании Маджлиси Оли Республики Таджикистан 2010 года, Президент Э. Рахмон определял приоритетным направлением сферу образования. Он отметил, что «в целях содействия дальнейшему развитию сферы образования и повышению уровня технического и технологического мышления общества мы объявили 2010 год Годом образования и технической культуры.

Целью этого шага является обеспечение основ развития и совершенствования технического и технологического мышления, фундамент которого будет заложен в учебных заведениях различного уровня».[6]

В научной литературе по отношению к институту Посланий президента применяются множество определений и формулировок, отражающих различные стороны политико-правовой природы Посланий. Однако в научных кругах Таджикистана изучение данного института еще не получило должного внимания. Лишь в отдельных журнальных и газетных статьях отражены некоторые аспекты президентских Посланий, без комплексного анализа данного института в процессе выработки политического курса развития страны.

Можно утверждать, что в политических науках страны наблюдается дефицит исследования президентских Посланий и их роли в формировании и реализации политического курса. Настало время серьезного аналитического подхода к данному институту, так как он играет важную роль в судьбе страны. Необходимо включить проблему изучения посланий Президента в тематику курсовых, дипломных и диссертационных работ студентов, магистров и аспирантов почти всех отраслей науки в Таджикском национальном университете.

На основе скудных теоретических наработок и исходя из собственных результатов анализа сущности Посланий Президента Таджикистан за 2010-2015 годов и их роли в определении курса развития страны, сформулируем основные признаки и функции президентских Посланий как формы выражения политического курса страны.

В доступной российской научной литературе в отношении данного института существует множество формулировок. Например, их анализ показал, что представителями русской научной школой уже делаются первые попытки в деле изучения данного феномена. Необходимо отметить, что традиционно среди ученых не существует единства в определении этого института.

Первая группа исследователей считают, что Послания Президента представляют собой его «конституционное полномочие». Другая группа учёных его называют «вид деятельности» Президента. Третья группа авторов считают Послание «средство президентской политики» или «политико-правовой документ» стратегического назначения. Четвертая группа мыслителей считают, что это «акты («жанры») политической коммуникации», посредством которых глава государства, осуществляя

политическое руководство, обращается к Маджлиси Оли, государственным органам власти и обществу.

В Послании Президента Маджлиси Оли рассматриваются вопросы о положении дел в стране в целом, обозначается официальная позиция по отношению к наиболее актуальным проблемам сегодняшней жизни страны, предлагается президентское понимание политической реальности, способы решения проблем, определяются политический курс и основные направления внутренней и внешней политики государства, подводятся итоги сделанному.

Таким образом, какими признаками обладает институт Послания Президента Республики Таджикистана Маджлиси Оли Республики Таджикистан?

Первый существенный признак президентских Посланий обусловлен конституционным статусом Президента Республики Таджикистан, его полномочиями к Правительству, приоритетным местом в системе разделения властей и политической практики. В соответствии с вышеизложенным и в силу ряда политических и юридических причин, положения Посланий обладают обязательным характером *для исполнительной власти* и носят рекомендательный характер *для законодательной власти*. На практике у парламента возражений против президентских Посланий не возникает. Ибо законодательная деятельность Маджлиси Оли осуществляется с учетом приоритетных задач, поставленных в ежегодных посланиях Президента.

Второй признак Послания Президента Республики Таджикистан заключается в том, что они носят персонифицированный характер, то есть зависят от личности человека, выполняющего функции главы государства в конкретный исторический момент времени. История президентской политики в Таджикистане делится на два этапа – советского и постсоветского, которые соответствуют трем таджикским Президентам – К. Махкамову, Р. Набиеву и Э. Рахмону. Необходимо отметить, что в силу комплекса обстоятельств, государственная политика каждого из них отличается по своей сущности и признакам от политики предшественника.

Например, впервые в истории института президентства Таджикистана проблема семьи и её ценности были определены приоритетными направлениями для дальнейшего развития страны Президентом Республики Таджикистан, Э. Рахмоном в послании Маджлиси Оли Республики Таджикистан в 2015 году. Отмечая важность института семьи в развитии общества, Глава государства заметил, что «безусловно, что здоровое общество формируется из здоровой семьи и здорового потомства. В связи с этим, предлагаю объявить 2015 год в стране «Годом семьи».[1]

Третьим и важнейшим признаком Посланий как политического акта стратегического назначения является их направляющая роль по отношению ко всей государственной политике и по отношению к политике остальных субъектов государственного управления. В посланиях хорошо видна задача объединения работы всех государственных органов в рамках единого стратегического курса, определяемого Президентом Республики Таджикистан. Отчетливо прослеживается стремление президентской власти координировать свою деятельность, работу Правительства Республики Таджикистан и законотворчество, более того, определять их направление и основное содержание.

В этой связи Послания можно рассматривать как проявление конституционной обязанности главы государства по обеспечению согласованного функционирования и взаимодействия органов государственной власти.

Поскольку по широте предметной компетенции Президент Республики Таджикистан относится к органам общей компетенции, т.е. его деятельность касается практически всех сфер государственной жизни, то и ежегодные Послания по своему содержанию охватывают широкий круг государственных и общественных проблем в различных

областях общественной жизни. В них освещаются актуальные политические (внутренние и международные) вопросы, вопросы политического и экономического устройства, уделяется внимание социальной политике, демографическим проблемам, нередко в Посланиях содержатся философические размышления на темы взаимоотношений личности и государства, свободы, справедливости, нравственности и т.д.

Эти вышеперечисленные особенности определяют еще один признак президентских Посланий – их высокую концептуальность. В президентских Посланиях сформулирован политический курс, который отвечает качествам целостности, системности, последовательности и преемственности, т.е. по сути, является концепцией.

Посредством посланий Маджлиси Оли Президент выходит на более высокий, концептуальный уровень. Это дает возможность сначала выстроить прочную несущую конструкцию будущего развития Таджикистана с тем, чтобы уже затем делать конкретные шаги, которые не станут противоречить и мешать друг другу, а будут вписываться в общую концепцию политического курса.

В своем Послании 2015 г. Президент страны Эмомали Рахмон подчеркнул следующее: «Послание Маджлиси Оли нынешнего года с учетом определения направлений деятельности социально-экономических сфер страны, своевременного решения проблем, связанных с обеспечением прогнозных показателей 2015 года, а также в целях акцентирования приоритетов на среднесрочный период представляется в начале года.

Как неоднократно было мной подчеркнуто, мы стремимся создать достойные условия жизни для каждого жителя страны, и все наши планы и программы нацелены и реализуются именно ради достижения этой высокой цели.

Ибо славный народ Таджикистана возложил на нас с вами ответственность за сегодняшнее и будущее страны, в том числе защиту независимости, национальных интересов, дальнейшее укрепление основ государственности, обеспечение безопасности и стабильности государства и общества, процветание и прогресс нашей любимой страны» [1].

Фактически в каждом Послании давалась не только оценка ситуации в стране и ее положения в мире, но и определялись приоритеты, в том числе и долгосрочные приоритеты в социальной сфере, в экономике, во внешней и внутренней политике, в области безопасности и обороны. По сути, это и есть, может быть, не полный, но все-таки достаточно конкретный и основательный, концептуальный план развития Таджикистана. И так же как и в отношении любой иной программы, концепции, реализация намеченного требует созидательной работы всего общества, огромных усилий и финансовых ресурсов.

С признаками Посланий Президента РФ тесно связаны функции, которые выполняют Послания в политической жизни страны. Эти функции, так же как и признаки, вытекают из конституционно-правового статуса Президента и основаны на его функциях как главы государства, закрепленных в Конституции.

В соответствии с Основным законом к функциям Президента отнесено обеспечение согласованного функционирования и взаимодействия всех иных органов государственной власти. Такую функцию Президента называют арбитражно-интегрирующей. Ее наличие в системе государственной власти объясняется логикой ее разделения на законодательную, исполнительную и судебную ветви, а также необходимостью их согласованного взаимодействия. Точно так же и Послания Президента выполняют эту функцию.

В Посланиях хорошо видна задача объединения работы всех государственных и иных органов в рамках единого политического курса развития страны: Парламенту предлагается принять определенные законы, Правительству и органам исполнительной власти дается «наказ» разработать собственные нормативные правовые акты или внести свои предложения в парламент, а также следить за исполнением принятых законов, на

прокуратуру возлагается задача по обеспечению законности и «поиску виноватых», судебному корпусу «наказывается» повысить качество судопроизводства, органам местного самоуправления – выполнять свои обязанности добросовестно и быть ближе к народу и т. д. Все указанные задачи, поставленные Президентом, из раза в раз повторяются, так или иначе, в каждом очередном Послании.

Следующую функцию президентских Посланий можно определить как стратегически-направляющую. Определение направлений внутренней и внешней политики (ч. 1 и 2 ст. 69 Конституции) невозможно без продумывания общего курса политического развития Таджикистана.

Перечисленные выше функции в какой-то мере предопределяют существование еще одной - контрольной функции президентских Посланий.

Президент в соответствии с основным законом и Конституционным законом «О Правительстве Республики Таджикистан» осуществляет координацию всех государственных контрольных органов: прокуратуры, ГКНБ, МВД и т.д.

Президентский контроль отличается многообъектностью, охватывая основные стратегические направления деятельности органов власти, жизни общества и обеспечения прав человека.

Доведение политических решений государственной власти до народа - еще одна важнейшая функция президентских Посланий, которую можно обозначить как коммуникативную.

Одна из задач Посланий Президента - вести диалог с народом, говорить «на его языке», доносить до народа волю государства. Значимость института посланий главы государства для граждан состоит в том, что они могут узнать позиции Президента по основным направлениям реализации государственной политики, понять ориентиры построения жизни государства и общества в ближайшей перспективе.

Посредством обращения к народу Президент через свои Послания нередко затрагивает темы нравственно-идеологического характера. Послания направлены на формирование развитого политического сознания населения, духовно-нравственное возрождение общества. Назовем данную функцию ценностно-ориентирующей.

Так, последнее Послание Президента Э. Рахмона можно назвать документом идеологическим.

Президент затронул ценности гражданской ответственности и патриотизма, народного единства, нравственных ориентиров. «С учетом противоречивой и сложной ситуации современного мира ученые страны должны уделять первостепенное значение вопросам расширения национальной идеи, укрепления государственности, социально-политического развития общества, объединения созидательных сил страны, защиты стратегических интересов Таджикистана, борьбы против терроризма, экстремизма, фанатизма и радикализма, а также исследования вопросов демократизации социально-политической жизни Таджикистана».

ЛИТЕРАТУРА

1. Послания Президента Республики Таджикистана Маджлиси Оли. - Душанбе, 2015. [Электронный ресурс]. <http://www.president.tj/ru/node/8137>.
2. Послания Президента Республики Таджикистана Маджлиси Оли. - Душанбе, 2014. [Электронный ресурс]. <http://www.president.tj/ru/node/6599>.
3. Послания Президента Республики Таджикистана Маджлиси Оли. - Душанбе, 2013. [Электронный ресурс]. <http://www.president.tj/ru/node/4324>.
4. Послания Президента Республики Таджикистана Маджлиси Оли. - Душанбе, 2012. [Электронный ресурс]. <http://www.president.tj/ru/node/1083>.
5. Послания Президента Республики Таджикистана Маджлиси Оли. - Душанбе, 2011. [Электронный ресурс]. <http://www.president.tj/ru/node/864>.
6. Послания Президента Республики Таджикистана Маджлиси Оли. - Душанбе, 2010. [Электронный ресурс]. <http://www.president.tj/ru/node/865>.

7. Голощапов А.М. Конституционные основы становления государственно-правовой стратегии: автореф. дис. ...канд. юрид. Наук / А.М. Голощапов. – М., 2004. – 27 с.
8. Грищенко Г.А. Институт посланий Президента Российской Федерации в механизме легитимации государственной власти / Г.А. Грищенко // Российский юридический журнал. - 2011. - № 6. – С. 32-41.
9. Кузнецов В.И. Президентские Послания и формирование политической повестки России / В.И. Кузнецов // Проблемы государственного и муниципального управления в условиях современной глобализации: сб. тр. Международной науч.-практ. конф., МГОУ, 18.02.13, Россия. – М.: Изд-во МГОУ, 2013.
10. Стеклова Т.И. Послание президента как жанр политической коммуникации / Т.И. Стеклова // Политическая лингвистика. –2012. – № 3. – С. 58-63.

ПОСЛАНИЯ ПРЕЗИДЕНТА РЕСПУБЛИКИ ТАДЖИКИСТАН МАДЖЛИСИ ОЛИ КАК ФОРМА ВЫРАЖЕНИЯ ПОЛИТИЧЕСКОГО КУРСА РАЗВИТИЯ СТРАНЫ

Данная научная статья посвящена политико-правовым аспектам исследования президентских Посланий Маджлиси Оли. Автор пытается формулировать основные признаки и функции Посланий Президента Республики Таджикистан в контексте определения политического курса развития страны.

Существенные признаки президентских посланий: носят обязательный характер для исполнительной власти и рекомендательный – для законодательной власти; имеют персонифицированный характер; играют направляющую роль по отношению к государственной политике; обладают высокой степенью концептуальности среди других политических документов. Президентские послания выполняют следующие функции: арбитражно-интегрирующая, стратегически-направляющая, контрольная, коммуникативная и ценностно-ориентирующая.

Ключевые слова: политический курс, развития страны, президентские послания, послания Президента Республики Таджикистан, Президент Республики Таджикистан, Маджлиси Оли, признаки президентских посланий, функции посланий.

MESSAGES OF THE TAJIKISTAN PRESIDENT TO THE MAJLISI OLI AS A FORM OF FORMULATING THE POLITICAL COURSE OF THE COUNTRY DEVELOPMENT

This scientific article enriches the existing political and legal aspects researches of presidential Messages to the Majlisi Oli. The author tries to formulate of the basic features and functions of the Messages of President of the Republic of Tajikistan in the context of determining the political course of development of the country.

The essential features of the presidential messages are: they have a binding character for the executive authority and advisory for the legislature; they are personified; they play a key role in public policy; have a high level of conceptualization among other political documents. Presidential messages perform the following functions: arbitration integrating strategically- directing, controlling, communicative, value-oriented.

Key words: political course, course of the country development, presidential messages, messages of President of the Republic of Tajikistan, President of the Republic of Tajikistan, Majlisi Oli, features of the presidential messages, function of the messages.

Сведения об авторе: *П.Р. Нуриддинов* - ассистент кафедры международных отношений факультета международных отношений Таджикского национального университета

ПАЁМ ИФОДАКУНАДАИ МАНФИАТҲОИ МИЛЛӢ ВА АРЗИШҲОИ УМУМИБАШАРӢ ДАР МИНТАҚА ВА ҶАҲОН

З.Д. Ҳукмишоев
Донишгоҳи миллии Тоҷикистон

Паёми Президенти кишвар ба Маҷлиси Олии Ҷумҳурии Тоҷикистон хусусияти таҳлилӣ ва стратегӣ дошта, фарогири тамоми ҷабҳаҳои ҳаёти ҷомеа, аз ҷумла иқтисодию иҷтимоӣ ва сиёсию фарҳангӣ мебошад. Дар Паём сарвари давлат масоилро мавриди таҳлилу баррасӣ қарор доданд, ки аҳамияти давлатӣ, минтақавӣ ва ҷаҳонӣ доранд. Тоҷикистон ҳамчун субъекти мустақил дар сиёсати ҷаҳонӣ амал намуда, ҳомии сулҳу субот дар муносибатҳои байналхалқӣ мебошад. Вазъи сиёсати ҷаҳонӣ тадричан рӯ ба мураккабӣ оварда, ҷомеаи башарино нигарон сохта, ягон субъекти ҷаҳониро дар канор гузошта наметавонад. Ҳар як давлат метавонад бо сиёсати оқилона, одилона ва инсонпарваронаи хеш дар муътадил гаштани вазъи сиёсати ҷаҳонӣ ва муносибатҳои байналхалқӣ мусоидат намояд. Мутаассифона,

баъзе субъектҳои сиёсӣ дар ноором сохтани вазъи сиёсии ин ва ё он кишвари олам мусоидат намуда, дар заминаи ҷангу мочароҳои дохилӣ ва минтақавӣ манофеи геополитикии худро ҳимоя месозанд, ки амали мазкур зишт ва ғайриинсонӣ мебошад. То замоне ки гуманизм нуқтаи меҳварии сиёсати ҷаҳонӣ нагардад, имкони ҳалалдор гардидани вазъи оромии ҳар як кишвари олам вучуд хоҳад дошт. Бо ифтихор метавон гуфт, ки сиёсати дохилӣ ва хориҷии Ҷумҳурии Тоҷикистон таҳти сарвари Президенти кишвар таҷассумгари тамоми арзишҳои олии инсонӣ буда, ҳомии сулҳу субот ва оромии амният дар минтақа ва ҷаҳон мебошад.

Паёми Президенти кишвар ба Маҷлиси Олӣ ба як марҳилае рост омад, ки вазъи иҷтимоӣ сиёсии ҷомеаи ҷаҳонӣ хело мураккаб буда, ҷаҳони андешаи тамоми сиёсатмадорон, сиёсатшиносон ва дар маҷмӯъ инсониятро дар худ фуру бурдааст. Президенти кишвар масъалаҳоро дар Паёми хеш бо назардошти вазъи дохилии мамлакат ва ҷаҳони муосир таҳлил намуда, барномаи мушаххасро барои давлат ва ҷомеа пешниҳод сохтанд. Агар Паёми мазкур илман таҳлил карда шавад, дар ғавҳари он пешрафт, созандагӣ, оромии амният ва сулҳу суботро метавон дид. Барои тақвияти суҳанони мазкур метавон чанд нуқтаи муҳимро аз Паём мавриди зикр қарор дод.

Президенти кишвар дар Паёми хеш таъкид намуданд, ки бояд мақоми омӯзгор баланд бардошта шавад. Воқеан, мақом ва нақши омӯзгор дар таълиму тарбияи насли инсоният ҳамеша бузург буд, ҳаст ва хоҳад монд. Омӯзгор чароғест дар олами зулмат, ки дунёи инсонро равшан месозад. Инсон тавассути устод аз олами сифлӣ бо олами улвӣ хоҳад расид. Он ҷомеае, ки омӯзгорро хору залил месозад, фардо худ хору залил хоҳад шуд. Бузургони миллат дар васфи омӯзгор андарзҳои зиёде гуфтанд ва ҷабри устодро беҳ аз меҳри падар хондаанд. Дар Паём аҳли маориф қувваи пешбаранда ва ташаккулдиҳандаи неруи инсонӣ доништа шуда, мақому манзалати он дар ҷомеа боло гузошта мешавад. Воқеан пешрафти тамоми ҷабҳаҳои ҳаёти ҷомеа, аз ҷумла иқтисодӣ иҷтимоӣ ва сиёсӣ фарҳангӣ, аз омӯзгор вобаста аст. Дар заминаи илму дониш андӯхтан аз устод маърифати сиёсӣ, иқтисодӣ, иҷтимоӣ ва фарҳангии инсон такомул хоҳад ёфт. Боло бардоштани мақому манзалати омӯзгор дар ҷомеа, омӯзгоронро рӯҳбаланд сохта, масъулияти эшонро боз ҳам афзун хоҳад сохт.

Маориф яке аз соҳаҳои афзалиятноки сиёсати иҷтимоии давлат ба ҳисоб рафта, баҳри беҳтару хубтар намудани соҳаи мазкур Ҳукумати Ҷумҳурии Тоҷикистон дар заминаи имконот ва бо назардошти вазъи бучети кишвар ҳамасола дар баланд бардоштани музди меҳнати омӯзгорон мусоидат хоҳад кард. Агар дар соли 2014 аз ҳисоби бучети давлат ба соҳаи маориф 2,5 миллиард сомонӣ ҷудо карда шуда бошад, пас ин нишондод дар соли 2015 ба 3 миллиард сомонӣ расонида шуд, ки дар натиҷа аз моҳи сентябри соли 2015 музди меҳнати кормандони соҳаи мазкур 20 фоиз боло бардошта мешавад. Баланд бардоштани музди меҳнати омӯзгорон барои беҳтар шудани вазъи иҷтимоии онҳо мусоидат намуда, баҳри хубтар гаштани сифати таълим метавонад натиҷаи мусбӣ диҳад. Ҳар қадаре, ки вазъи иҷтимоии кормандони соҳаи маориф хароб бошад, пешрафти таълиму тарбия ҳамон қадар заиф гашта, суръати инкишофи ҳаёти иқтисодӣ иҷтимоӣ ва фарҳангии ҷомеа ҳамон андоза суст хоҳад шуд. Таҷрибаи ҷаҳонӣ нишон медиҳад, ки муваффақияти давлатҳои мутараққии олам дар тамоми ҷабҳаҳои ҳаёт аз соҳаи маорифи онҳо вобаста буда, дар рушди соҳаи мазкур ҳамаҷониба ҷидду ҷаҳд намудаанд. Ҳукумати Ҷумҳурии Тоҷикистон дар пайравӣ бо таҷрибаи ҷомеаи ҷаҳонӣ ба соҳаи маориф диққати ҷиддӣ дода, дар рушди он кӯшиш менамояд.

Бузургони дунё хирад донишу маърифатро олами нуру саодат ва ҷаҳолатро олами зулмоту бадбахтӣ номидаанд. Воқеан, дар он ҷомеа, ки илму хирад ҳукмрон аст, адолату раҳму шафқат, баробарии бародарӣ ва ваҳдат тантана хоҳад кард. Вале ҷомеае, ки дар он ҷаҳолат ҳукм меронад, дар он зулму бераҳмӣ ва тафриқаю мочаро ҳукмрон хоҳад буд. Танҳо бо неруи хирад метавон ҷангҳо ва мочароҳоро аз миён

бурду сулҳу оромиро ба вучуд овард ва онро ҳамчун гавҳари муқаддас нигоҳ дошт. Бинобар ин, таваҷҷуҳ зоҳир намудан ба соҳаи маориф амали хирадмандона ва оқилона мебошад.

Дар Паём масъалаи дигаре, ки мавриди таваҷҷуҳ қарор дода шуд, ин бехтару хубтар амалӣ гаштани Қонуни Ҷумҳурии Тоҷикистон «Дар бораи масъулияти падару модар дар таълиму тарбияи фарзанд» буда, Президенти кишвар дастур доданд, ки дар Дастгоҳи иҷроияи Президенти кишвар мақомоти дахлдори ҳамоҳангсоз таъсис дода шавад. Вазоратҳо, кумитаҳо ва мақомоти иҷроияи маҳаллии ҳокимияти давлатӣ вазифадор карда шуданд, ки бо ин сохтори навтаъсис ҳамкории зич дошта бошанд ва баҳри дар амал татбиқ гаштани қонуни мазкур мусоидат намоянд. Дарвоқеъ, ахлоқи ҷавонон имрӯз ташвишвар гашта, ҷомеаро нигарон сохтааст. Таъсири раванди ҷаҳонишавӣ ва бегонашавии ҷавонон аз фарҳанги миллии худ, боиси фалаҷ гардидани ахлоқи онҳо дар ҷомеа гардидааст.

Мутафаккирони форсу тоҷик дар ташаккули тамаддуни ҷаҳонӣ саҳми бузург гузошта, ҷавонони миллати тоҷик ниёзе ба фарҳанги бегона надоранд. Ҷавононро зарур аст, ки аз пешрафти илму техникаи кишварҳои мутараққии олам истифода баранд, вале аз амалҳои ғайриахлоқии эшон худдорӣ намоянд. Фарҳанге, ки дар фасод гаштани ахлоқи ҷомеа мусоидат менамояд, пазируфтани он ҷаҳолат буда, парҳез намудан аз он амали оқилона мебошад. Агар тамаддуни шарқ бо тараққиёти илму техникаи ғарб ҳамоҳанг сохта шавад, бехтарин ҷомеа ва ҳаёти намунавиро метавон созмон дод. Раванди ҷаҳонишавӣ ҷойгоҳи фарҳанги миллиро заиф сохта, ҷаҳони андеша ва ахлоқи ҷавононро коҳиш дода, ҳисси бегонапарастиро дар онҳо бедор намуда истодааст.

Тамоюли ғарбгарой, пантуркизм ва панарабизм ба фарҳанги миллати тоҷик таъсир расонида, ҳисси миллии баъзе аз ҷавононро барҳам задааст. Барои мустақкам сохтани давлати миллии андешаи миллиро дар заминаи ифтихори миллии, ғурури миллии, шинохти арзишҳои миллии ва ҳисси ватандорӣ метавон тақомул дод. Агар мо аз таърихи сиёсӣ, яъне низоми давлатдорӣ миллати худ бохабар бошем, яқинан дар мо ғурури миллии бедор хоҳад шуд. Сиёсатмадорони форсу тоҷик дар раванди таърих империяҳои бузургро дар даст доштанд, ки бо он метавон ифтихор намуд. Агар мо саҳми мутафаккирони форсу тоҷикро дар тамаддуни ҷаҳонӣ арзёбӣ намоем, яқин бо он ифтихор намудан шарт аст.

Миллат бо давлати миллии худ дар арсаи ҷаҳонӣ шинохта мешавад ва соҳиби мақому манзалат мегардад. Давлати миллиро бояд ҳамчун гавҳараки ҷашм нигоҳ дошт ва баҳри пойдории он бо тамоми ҳастӣ кӯшиш намуд. Соҳиби давлат будану дар ватани хеш зистан ин ифтихор аст. Ватанро мебояд дӯст дошт ва баҳри ободии он саҳм гузошт. Пайғамбари ислом Муҳаммад (с) мефармоянд: «Меҳри Ватан аз имон аст».

Масъалаи дигаре, ки дар Паём мавриди таваҷҷуҳ қарор гирифт, ин гароиши ҷавонон ба ҳизбу ҳаракатҳои террористӣ ва ифротӣ мебошад. Қобили зикр аст, ки масъалаи мазкур на танҳо ҷомеаи Тоҷикистон балки ҷомеаи ҷаҳониرو ба ташвиш андохтааст. Терроризм ва ифротгароӣ ҳамчун падидаи манфӣ дар заминаи омилҳои иҷтимоӣ, идеологӣ ва бо маблағгузорӣ аз ҷониби ин ва ё он ташкилоти сиёсӣ ба вучуд хоҳад омад. Боиси таассуф аст, ки имрӯз сарзамини ин падидаи манфӣ ҷаҳони ислом гаштааст. Нерӯҳои сиёсии хориҷӣ бо дастгирии нерӯҳои сиёсии дохилӣ дар зуҳури ин падидаи ирриҷӣ мусоидат намуда, онро баҳри амали гаштани мановфеи иқтисодиёти сиёсии худ истифода хоҳанд бурд. Воқеан дар он минтақае, ки ҷангу нооромӣ ҳукмрон аст, яқинан зуҳур намудану мутаҷаккил гаштани ин гуна падидаи манфӣ имконпазир хоҳад буд. Зеро ҷангу нооромӣ тавлидкунандаи бухрони иҷтимоӣ буда, бухрони иҷтимоӣ дар ҳароб сохтани маънавиёти ҷомеа кумак хоҳад намуд. Оромӣ ва амниятро қомилан метавон гавҳари зиндагӣ ва омили инкишофи тамоми ҷабҳаҳои ҳаёти инсонӣ донист.

Терроризмро ҳамчун таҳдидкунанда ба ҳаёти ҷомеаи инсонӣ нерухое созмон додаанд, ки барои онҳо ҳимояи манфиат беҳтар ва болотар аз инсон меистад. Сиёсатҳои ғайриахлоқӣ ва ғайриинсонии баъзе нерухои бонуфузи сиёсӣ қисме аз кишварҳои оламро ба хун огушта сохтааст. Имрӯз тафаккури сиёсии ҷомеаи ҷаҳонӣ ташаккул ёфта, қудрати ошкор сохтани бозиҳои сиёсии зери пардагии ин ва ё он неруи сиёсиро дорад. Шояд он субъектҳои сиёсати ҷаҳонӣ, ки манфиатҳои геополитикӣ доранд, мардуми мазлуми кишварҳои рӯ ба инкишоф оламро дар ғафлат пиндоранд, ки ин қомилан ғалат аст. Ба ҷаҳони терроризм дар ҷаҳони ислом он афроде кашида мешаванд, ки вазъи иҷтимоии ҳароб ва маърифати динию сиёсии паст доранд. Пас аз вазъи нугувори ин гуна афрод истифода бурда, онҳоро қурбони манфиатҳои худ сохтан магар амали золимона ва зидди инсонӣ нест. Давлатҳои абарқудрати ҷаҳонӣ, ки дар сиёсати қабир нақши бузург мебозанд, бояд дар баргараф намудани ин падидаи манфӣ саҳмгузор бошанд.

Терроризм падидаест, ки оромӣ ва амниятро дар давлат ва фардо дар арсаи ҷаҳон аз миён бурда, зиндагии ҷомеаи ҷаҳониро тира месозад. Гарчанде, ки ҷангу қуштор дар маҷмӯъ бад аст, вале терроризм бадтар аз ҷанги ватанӣ мебошад. Зеро дар ҷанги ватанӣ сахнаи ҷанг вучуд дошта, марзи биму ҳарос муайян аст. Вале дар кишваре, ки амалҳои террористӣ амал менамоянд, ҳарос аз марг дар вучуди ҳар як фард ҳукмрон буда, қафлати ҳаёт барои қасе дода намешавад. Мушоҳидаҳо нишон медиҳанд, ки аслан аз амалҳои террористӣ афроди мазлуму бегуноҳ мефавтанд.

Имрӯз баъзе аз афрод терроризмро ба дини мубини ислом нисбат медиҳанд, ки қомилан ғалат ва ғаразнок мебошад. Ислом динест, ки мутлақо ҳудкушӣ, қатли бародари муъмин ва дар маҷмӯъ инсонро маҳкум намуда, зулму золимиро намепазирад. Раҳму шафқат, дӯстию бародарӣ, сулҳу озоиштагӣ ва иттиҳоди ваҳдатро метавон гавҳари дини мубини ислом донист. Ислом ҷаҳолатро маҳкум намуда, талаб намудани илмро бар марду зани мусалмон фарз медонад. Яъне, қурқуруна даст ба амалҳои террористӣ ва ифротӣ задан, бар ҳилофи амри Худо ва расули Худо мебошад. Аз рӯйи ҷаҳолат ҳудро қуштану ҷандин бародари муъмину мусалмонро ба ҳалокат расонидан амали манфӣ буда, Худованд онро қомилан маҳкум месозад.

«Во накушед ҳештанро, ҳар оина Худост барои Шумо меҳрубон. Ва ҳар ки ҷунин қунад ба таҷовуз ва ситам дароремаш ба дӯзах ва ин бар Худо осон аст» Қуръон: Нисо 29-30.

«Ва ҳар ки бикушад муъминеро қасдан, пас ҷазои ӯ дӯзах аст, ҷовидон аст он ҷо ва ҳашм гирифтааст бар ӯ Худо ва лаънат қардааст ӯро ва омода сохтааст барои ӯ азоби бузургро» Қуръон: Нисо 93.

Нерухои ҳоричӣ меҳоханд, ки дини мубини исломро бо дасти ҳуди мусалмонон заифу нотавон созанду имони мардумро бо амалҳои террористӣ қоҳиш диҳанд. Даст ба қатлу қуштор задану мулки ободро вайрон сохтан бузургтарин гуноҳ маҳсуб қардида, ҷумла адёни ҷаҳон амали мазкурро маҳкум месозанд.

Амалҳои террористӣ ва ифротӣ тадриҷан аз доираи минтақа берун рафта, дар ҷаҳон доман паҳн намуда, ҷомеаи башарино нигарон сохтааст. Бархӯрди манфиатҳои геополитикии давлатҳои абарқудрати ҷаҳонӣ заминаи ба вучуд омадани ин гуна падидаҳои манфӣ қардидааст. Дар ҷунин вазъи мураккаби сиёсӣ барои ҷомеа, ҳушёрӣ сиёсӣ лозим аст, то ин ки қурбони манфиатҳои геополитикии давлатҳои абарқудрат нақарданд. Барои пойдории давлати миллии худ ва ҳифзи ватани ҳеш бояд аз раванди сиёсати ҷаҳонӣ воқиф гашту оромию амнияти сарзамини ҳудро ҳамчун гавҳараки ҷашм нигоҳ дошт. Мавҷуд будани сабру тоқат, таҳаммулпазирӣ ва маърифати баланди динию сиёсӣ метавонанд кишварҳои мусалмониро аз сахнаи бархӯрди манфиатҳои геополитикӣ раҳо бубаҳшанд.

Масъалаи дигаре, ки дар Паём матраҳ қардид, ин таъсиси ҷойҳои нави қорӣ мебошад. Президенти кишвар ба роҳбарони вилоятҳо, шаҳру ноҳияҳо ва элитаи

иктисодии ҷомеа дастур доданд, ки 200 ҳазор ҷойҳои қорӣ таъсис дода шавад. Воқеан, бекории ҷавонон яке аз масъалаҳои муҳими иҷтимоӣ ба ҳисоб рафта, баргараф сохтани он баҳри муътадили сиёсӣ метавонад мусоидат намояд. Зеро, яке аз омилҳои рӯ ба амалҳои иртиқоӣ овардани ҷавонон ин бекорӣ мебошад. Афзоиш ёфтани бекорӣ имрӯз дар аксари кишварҳои олам масъалаи аввалиндараҷа буда, баргараф намудани он мушкилоти зиёд эҷод намуда истодааст. Масъалаи мазкурро пурра аз миён бурдан душвор аст, вале маҳдуд сохтани он имконпазир мебошад.

Паёми Президенти кишвар ба Маҷлиси Олӣ як барномаи мушаххас барои давлату ҷомеа ба ҳисоб рафта, дар доираи он фаъолият намудану онро дар амал татбиқ сохтан вазифаи ҳамагон аст. Қобили зикр аст, ки масъалаҳои матраҳшуда дар Паём таҷассумкунандаи мановеи тамоми ҷомеа буда, амали гаштани он дар таъмини оромии амният ва пешрафти тамоми соҳаҳои ҳаёти ҷомеа мусоидат хоҳад кард.

АДАБИЁТ

1. Антонян Ю.М. Природа этнорелигиозного терроризма / Ю.М. Антогнян. – М., 2008.
2. Бергер П.Л. Культурная динамика глобализации / Под.ред. П.Л. Бергера. С.П. Хантингтона // Многоликая глобализация: Культурное разнообразие в современном мире. – М., 2004.
3. Митрохин Л.Н. Религия и терроризм / Л.Н.Митрохин. – М., 2005.
4. Паёми Президенти Тоҷикистон Эмомалӣ Раҳмон ба Маҷлиси Олии Ёумбурии Тоҷикистон 23.01.2015.
5. Хоффман Б. Терроризм-взгляд изнутри / Б. Хоффман. – М., 2003.

ПОСЛАНИЕ ПРЕЗИДЕНТА КАК ФОРМА ВЫРАЖЕНИЯ НАЦИОНАЛЬНЫХ ИНТЕРЕСОВ И ОБЩЕЧЕЛОВЕЧЕСКИХ ЦЕННОСТЕЙ В РЕГИОНЕ И В МИРЕ

В соответствии с Конституцией Республики Таджикистан Президент Таджикистана определяет основные направления внутренней и внешней политики в Республике Таджикистан, систему наиболее приоритетных задач в области государственного регулирования, а также необходимых форм их решения.

Послания представляют собой форму выражения политического курса развития страны, посредством которых Президент определяет основные проблемы, стоящие перед страной и конкретные пути их решения. Послания Президента Маҷлиси Оли Республики Таджикистан являются действенным инструментом влияния Президента на формирование политической повестки и политического курса модернизации страны.

Ключевые слова: Президент Таджикистана, Послания Президента, выражение политического курса развития страны, политико-правовая природа Посланий, аспекты президентских Посланий, политический курс развития страны.

PRESIDENT AS A FORM OF EXPRESSION NATIONAL INTERESTS AND UNIVERSAL VALUES IN THE REGION AND THE WORLD

In accordance with the Constitution of the Republic of Tajikistan Tajik President determines the main directions of domestic and foreign policy of the Republic of Tajikistan, the system of the highest priorities in the field of state regulation of tasks, as well as the necessary forms to solve them.

Epistles are a form of expression of the political course of the country, by which the President determines the main problems facing the country and specific solutions. President's Address to Majlisi Oli are an effective tool for the President of influence on the formation of political agenda and policy of modernizing the country.

Key words: President of Tajikistan, the President's Address, the expression of the political course of the country, political and legal nature of the Epistles, aspects of the presidential address, the political course of the country's development.

Сведения об авторе: *З.Д. Хукмишоев* – кандидат политических наук, доцент, заведующий кафедрой политических процессов в Таджикистане Таджикского национального университета. Телефон: **917-38-55-11**

МАСЪАЛАҲОИ ИҶТИМОӢ – НУҚТАИ МЕҲВАРИИ ПАЁМ

А. Муҳабатов, Ғ. Бобокалонов, Н. Шайбонов
Донишгоҳи миллии тоҷикистон

Раванди ҷаҳонишавӣ дар ҳаёти мардуми сайёра тағйиротҳои зиёдеро ворид намуда истодааст, ҳосатан, дар муносибатҳои байни халқу миллатҳои олами муосир

тағйиротҳои чиддиеро ба монанди: ҷангҳои хунин, амалҳои террористӣ, гардиши ғайриқонунии маводи мухаддир, фуруши силоҳ, одамрабоӣ, одамфурушӣ ва гаравгонгирӣ барин равандҳои номатлубро роҳандозӣ менамояд. Албатта, имрӯз дар баробари ҷунин равандҳои номатлуб, тамоюлҳои мусбии дигари замони муосир, ба монанди истиклолияти миллӣ, худшиносӣ ва дарки ватанхоҳию ватандӯстӣ барин омилҳо дар рафтори ҳамаҷузашахсвандони давлатҳои гуногуни олам, маъво доранд ва ташаккул меёбанд. Албатта, ҷунин равандҳо ба сатҳи зиндагии аҳли сайёра бетаъсир нахоҳад буд ва барои онҳо масъалаҳои иҷтимоиро ба вуҷуд хоҳад овард.

Ҷумҳурии Тоҷикистон дар замони истиклолияти давлатӣ ва таъсири раванди тағйиротҳои ҷаҳонӣ, бахусус тағйиротҳои ҷуғрофӣ ва манфиатҳои давлатҳои абаркудрати ҷаҳон, нақш ва мақоми худро на танҳо дар гардишҳои пеш рафтани давлатдорӣ, балки дар бобати пайдо намудани роҳҳои ҳалли масъалаҳои глобалии муосир дар дидгоҳи ҷомеаи ҷаҳонӣ пайдо карда, нақши пешравии худро собит намуда истодааст. **Дар тӯли давлатдории навин, роҳбарияти Олии Тоҷикистон тавонист пеши роҳи ғумроҳихоро гирад, давлат ва миллати тоҷику тоҷикистониёнро ба аҳли оламиён муаррифӣ намуда, мавқеи Тоҷикистонро дар арсаи байналмилал мустаҳкам созад.**

Ҷумҳурии Тоҷикистон ба ҳайси кишвари соҳибистиклол дар раванди инкишофи муносибатҳои ҷаҳонӣ ва аз диди созмонҳои байналхалқӣ ҳамчун субъекти муносибатҳои ҷомеаи ҷаҳонӣ эътироф ва шинохта шуд. Дар дохили мамлакат ризоияти миллӣ сазовори биниш, дарк ва мойи ифтихор гашта, давлату миллат аз нобудию парокандагӣ раҳой ёфт. Самти инкишофи иқтисодиёт ва муносибатҳои дигари дохилӣ дар вазъияти нисбатан муътадил қарор гирифт, ки ҳоло дастовардҳои нисбат ба солҳои қаблӣ қуллан фарқ мекунад. Дар маҷмӯъ ҷомеа, рӯ ба пешравӣ дорад ва дар шумули даҳ кишвари рушдёбанда дар раванди ислохотравӣ қарор дорад. Масъалаҳои гуногуни давлатдорӣ марҳила ба марҳила дар замон ва макон роҳҳои ҳалли худро пайдо карда истодаанд, ки масъалаҳои иҷтимоӣ дар байни онҳо меҳвари асосиро ишғол мекунад. Масъалаи иҷтимоӣ дар мадди аввал фаъолиятест, ки барои ҳимояи манфиатҳои синфи муайян, гурӯҳҳои иҷтимоӣ ва табақаҳои дигари осебпазири ҷамъиятӣ равона карда шудааст.

Сиёсати иҷтимоӣ дар маънии дигар, фаъолияти давлатӣ буда, барои ташкил намудани шароити ҳаматарафа ва ҳамоҳангии инкишофи шахс ҳамчун моҳияти иҷтимоӣ равона карда шудааст.[1]

Сиёсати иҷтимоӣ – ин сатҳи баланд шудани дараҷаи зиндагии моддӣ ва мадании меҳнаткашон буда, барои беҳтар шудани тарзи ҳаёт, ташаккули шахсияти нав, барқароршавии ягонагӣ ва баробарии аъзоёни ҷомеа, барои инкишофи ҳаматарафаи фаъолияти одамон ва асосҳои демократӣ дар тамоми соҳаҳои ҳаёти ҷамъиятӣ мебошад.[2]

Зикр кардан ба маврид аст, ки моҳиятан муайян кардани муҳтавои сиёсати иҷтимоӣ аз таърифҳои дар боло зикргардида, бештар ба манфиати ҷомеа, таърифи сеюм мувофиқи мақсад мебошад. Аз хосияти таърифҳои дар боло зикргардидаи сиёсати иҷтимоӣ бармеояд, ки ба ҷомеаи дар давраи гузариш қарордошта ҷунин тавсифот чандон рост намеояд. Бинобар ин, сиёсати иҷтимоии имрӯзаи давлат бо иқтисоди бозорӣ, ки дигар сиёсати иҷтимоиро аз рӯйи принципи умумии адолати иҷтимоии ҷомеа намегузорад, вобаста аст, зеро тақсимооти маҳсулоти ҷамъиятӣ дар шароити ҳукмронии муносибатҳои бозорӣ аз рӯйи фуруши қувваи коргарӣ ва дигар омилҳои бозорӣ вобаста аст. Новобаста аз ҷунин хосияти иқтисоди бозорӣ, сиёсати иҷтимоии давлати Тоҷикистон бештар аз рӯйи принципи адолати иҷтимоии ҷомеа сурат мегирад, яъне аз нисф зиёди бучаи давлатӣ дар соли 2015 маҳз барои татбиқи сиёсати иҷтимоии давлат равона гардидааст, ки он зимни ироаи Паём садо дод.

Боиси қаноатмандист, ки чун ҳама сол, соли равон низ самтҳои асосии фаъолияти соҳаҳои иқтисодиву иҷтимоии мамлакат, ҳалли саривақтии масъалаҳои вобаста ба таъмини нишондиҳандаҳои дурнамои соли 2015 ва таъкиди афзалиятҳо барои давраи миёнамуҳлат дар давоми соли сипаришаванда муайян карда шуд. Ин раванд дар Паёми навбатии Президенти Ҷумҳурии Тоҷикистон Эмомалӣ Раҳмон ба Маҷлиси Олии Ҷумҳурии Тоҷикистон, ки 23 январи соли 2015 баргузор шуд, хеле возеҳу гуворо баён шуд. Президент ба сифати кафили ваҳдати миллий, ягонагии халқи Тоҷикистон дар Паём дар назди мақомотҳои давлатӣ ва субъектҳои сиёсӣ вазифаҳои ҷиддӣ гузошт.

Паёми ирсолнамудаи имсолаи Сарвари давлат бо якчанд хусусиятҳои аз Паёмҳои солҳои қаблӣ фарқ мекунад. Аз ҷумла, дар ин Паём дар баробари кулли масъалагузориҳо, баррасии стратегияи миллии рушди кишварро дар давраи то солҳои 2030 мавриди омӯзиш ва таҳлил қарор додан таъкид гардид, бисёр муҳим мебошад.

Дар Паём ба таври қатъӣ қайд мешавад, ки пеши роҳи ҳама гуна омилҳои номатлуб гирифта шуда, дар тақвияти давлатдорӣ ва ҷомеасозӣ заминаҳои бозғатимод гузошта шуда, бояд пояи онро маърифати баланди сиёсӣ ва ҳукукию ахлоқӣ ташкил диҳад ва он барои бунёди ҷомеаи навини Тоҷикистон дар раванди қарнҳои оянда баҳри насли минбаъда намунаи давлатдорӣ гардад. Воқеан, бунёди ҷомеаи маърифатнок ва адолатпеша бе илму маориф, иқтисоди пешрафтаю тараққикарда ва сиёсати иҷтимоии ризоиятпеша ба даст нахоҳад омад.

Воқеан, зикр бояд кард, ки сиёсати иҷтимоии давлат метавонад масъалаҳои мавҷудаи иҷтимоиро ҳаллу фасл намояд. Мутобиқи ақидаи муҳаққиқон ҳанӯз дар ибтидои соли 2000 дар Тоҷикистон панҷ табақаи иҷтимоӣ умр ба сар мебард. Ҳоло бошад, мутобиқи таҳлилҳои мавҷуда ва маълумоти омӯрӣ сатҳи камбизоатӣ дар ҳудуди 38% аз рӯйи шумораи умумии аҳоли баробар шудааст.[3] Мутобиқ ба ақидаи муҳаққиқони дигар, дар ин марҳила ба гуруҳи панҷум шахсони аз ҳама камбағалтарин шомил буданд, ки даромади онҳо дар як моҳ даҳ доллари амрикоиро ташкил меод.[4] Омиле, ки имрӯзҳо боиси қаноатмандии умум аст, болоравии сатҳи зиндагии аҳолии камбизоати кишвар мебошад, ки он назаррас мебошад.

Аммо масъалаи муқовимати давлатҳои абаркудрат дар бозори ҷаҳонӣ ва бухрони молиявии ҷаҳонӣ дар ин росто ба инкишофи муътадили давлатҳои хурду миёна бетаъсир нахоҳад монд. Ҷумҳурии Тоҷикистон, ки худ як давлати хурд дар минтақаи бархӯрди давлатҳои пурқуввати Осиё ва Авруосиё қарор дорад, аз ин печишҳо ва муқовиматҳо дар канор буда наметавонад. Масъалаи бекорӣ ва бо ҷойи кор таъмин намудани қишрҳои гуногункасб барои Тоҷикистон масъалаи ниҳоят муҳим мебошад ва ҳалли марҳила ба марҳилаи он вазифаи на танҳо давлат, балки ҳар як шахси корозмуда ва ихтироъкору сарватманд ва пайвастании дастовардҳои илм дар истеҳсолот ба ҳисоб меравад, ки дар Паём баён гардид.

Аз ҷумла, омадааст, ки ... соли 2014 дар кишвар беш аз 252 ҳазор ҷойҳои нави кории доимӣ, муваққатӣ ва мавсимӣ таъсис дода шудаанд. Соли 2015 бояд на кам аз 200 ҳазор ҷойҳои нави корӣ муҳайё карда шавад.[5] Сиёсати иҷтимоии давлати Тоҷикистон дар самти мазкур мувофиқи мақсад аст, вале ба ақидаи мо масъалаи муҳоҷират ва бо ҷойи кор таъминкунии аҳоли барои Тоҷикистон масъалаи мерос аз даврони шӯравист, ки аз омилҳои зиёдтавлдшавии аҳоли ва тақсимои нобаробари воситаҳои истеҳсолот манша мегирад. Новобаста аз чунин омилҳо самти тараққиёти Тоҷикистон дар масири истиқлолият назаррас мебошад ва он аз дурустии роҳи имрӯзаи давлатдорӣ тоҷикон дар даврони истиқлолияти мамлакат шаҳодат медиҳад. Аз ин лиҳоз, дар Паём болоравии маоши кормандони соҳаи бучавӣ ва музди миёнаи ҳадди ақал дар соли 2015 муайян карда шудааст. Ҳукумати кишвар бо вучуди таъсири манфии бухрони молиявӣ ва иқтисодиву сиёсии ҷаҳонӣ ба ҳалли масъалаҳои муҳимми иҷтимоӣ, аз ҷумла илму маориф, тандурустиву фарҳанг, шугъл

ва ҳифзи иҷтимоии аҳоли таваҷҷуҳи махсус зоҳир менамояд ва ин муносибатро минбаъд давом медиҳад.[5]

Воқеан сиёсати иҷтимоии Ҳукумати Ҷумҳурии Тоҷикистон дар замони муосир нисбат ба масъалаи иҷтимоӣ муътадил буда, онро дар доираи адолат ва инсофу инсондӯстӣ арзёбӣ кардан мумкин аст. Дар ин сиёсати воқеона мавқеи аввалиндарачаро бештар соҳаи маориф ва илм дар бар мегирад, ки ба он диққати махсус дода шудааст ва барои баланд бардоштани сатҳи зиндагии онҳо дар Паём таъкид гардидааст: ... музди меҳнати кормандони муассисаҳои таҳсилоти томактабӣ, миёнаи умумӣ ва олӣ, дигар муассисаҳои соҳаи маориф, илм, фарҳанг, варзиш ва тандурустӣ 20% зиёд карда мешавад[5] – хеле ҷолиб мебошад.

Системаи маориф ва илм ба сифати системаи афзалиятноки сиёсати давлатдорӣ махсуб мегардад. Зеро, бо илму адаб ва маърифату мардумсолорӣ тарбия кардан ва ба шоҳроҳи ҳаёти мустақилона гуселонидани насли наврасу ҷавонон аз тамоми зинаҳои маориф вобастагии амиқ дорад. Ҳамзамон дар системаи маориф нақши калидиро омӯзгор мебозад.

Дар ҳама давру замон ба омӯзгорон - устодони илм, соҳибдавлатон назари нек доштанд ва ба қавли Ҳофизи бузург «бе мураббӣ зери гардун муътабар натвон шудан» дар Паёми имсола бобати омӯзгорон дар суҳанронии Президенти кишвар хеле воло ба таври зайл: ... дастгирии соҳаи маориф ва баланд бардоштани мақоми омӯзгор, дар навбати аввал аз он ҷиҳат муҳим мебошад, ки аҳли маориф дар рушду неруи инсонӣ саҳми бевосита дошта, яке аз қувваҳои пешбаранда ва ҷаъоли ҷомеаи имрӯза ба шумор меравад ва гузашта аз ин, пешрафти тамоми соҳаҳои ҳаёти ҷомеа ва давлат аз сатҳи рушди маориф вобастагии мустақим дорад[5] баён гардидааст. Воқеан, дастгирии соҳаи маориф ва илм бештар аз сиёсати иҷтимоии давлат ва Ҳукумати Ҷумҳурии Тоҷикистон вобастагии амиқ дорад. Аз Паём бармеояд, ки зиёда аз нисфи бҷети соли 2015 ба соҳаи сиёсати иҷтимоӣ равона карда шудааст. Дар соҳаи маориф ва илм бошад, бояд маблағи масрафшаванда мушаххас гардад ва он шаффоф бошад. Дастгирии соҳаи маориф ва баланд бардоштани мақоми омӯзгор бо гуфтан, таъкид кардан ва эълон доштан ба субут нахоҳад расид. Солҳои сипаришудаи истиқлолияти кишвар собит месозад, ки баъзе аз ашхоси масъули муассисаҳои марбутаи давлатӣ то ҷӣ андоза ҷунин супоришҳои Сарвари давлатро нодида гирифта буданд ва ё он гранту маблағҳоро дуниму сеним карда аз ин ҳисобҳо барои худашон ҷӣ кайфиятҳо бардоштаанд. **Аз ин лиҳоз, пешниҳод мегардад, ки дастгирии соҳаи маориф ва баланд бардоштани мақоми омӯзгор бояд зери назорати махсуси Сардори давлат қарор гирад.**

Мақоми омӯзгорро танҳо дар муайян кардани имтиёзҳо, аз ҷумла: аз андозҳои маишӣ озод кардан, ба истироҳатгоҳҳо бо роҳхатҳои то 50 ғоиз сабук кардашуда таъмин кардан, бе навбат додани замин бобати бунёди манзил ва ғайраҳо воқеан барои баланд бардоштани мақоми омӯзгор мусоидат хоҳад кард. Дар ҷунин ҳолат омӯзгор, на танҳо дар баланд бардоштани сатҳи таълиму тарбия, балки барои фидо намудани ҷонаш барои ин ватану сарзамин омода мегардад.

Ҳамзамон, ...масъалаҳои баланд бардоштани сатҳу сифати таълим ва дар низоми таҳсилоти миёнаи умумӣ ҷорӣ намудани усулҳои инноватсионӣ ва ҷаъоли таълим, инҷунин баланд бардоштани сатҳи касбии омӯзгорон таваҷҷуҳи боз ҳам бештари масъулонро тақозо мекунад[5] - омадааст, ки қобили дастгирии хосса мебошад. Усули ҷаъоли таҳсил мунтазамии донишандӯзӣ ва назорати қатъии таҳсил дар раванди таълим мебошад.[6] Дар ин бобат сатҳи дониши аксари донишҷӯён ба мунтазамии донишандӯзӣ ва назорати қатъӣ мувофиқат намекунад. Зеро, дониши ибтидоии онҳо ба раванди ҷунин усул мувофиқат намекунад.

Раванди таълидро дар ибтидо тақвият додан лозим аст. Албатта, низоми таҳсилоти имрӯзаро бе усулҳои инноватсионӣ тасаввур кардан аз имкон берун аст. Инноватсия маблағ мевоҳад. Маблағи ҷудошуда **барои мақсади мазкури**

равонгардида на ҳама вақт то ба ҷойи муайяншуда мерасад. Гузаштан ба системаи таҳсилоти кредитии таълим ба андешаи дар боло зикргардида мисоли оддист. Дар ин бора бисёр навиштаанд.

Роҳи ягонаи расидан ба мақсади усулҳои инноватсионӣ назорати маблағ ва равона кардани он барои харидории таҷҳизоти нав ва мавриди истифодабарии шахсони ҳавасманд қарор гирифтани ба ҳисоб меравад. Дар баъзе марказҳои таълимӣ барои омода кардани мутахассисони оянда ҷиҳати истифодабарӣ оддитарин асбобҳои аёни мавҷуд нестанд. Пас, инноватсия аз кучо ва аз кадом ҳисоб бояд роҳандозӣ гардад? Инноватсия танҳо аз компютеркунонӣ ва интернет иборат нест. Усулҳои навоари бояд таълими ва барои ихтироъкорону навоарон грантҳои махсуси давлатӣ ҷудо кард. Навоариҳо, ихтироот ва навоарону ихтироъкорон ҳавасманд ва дастовардҳои навоари истифода қарор додан, дар мадди аввал гузаштан ба ҷои ҷомеа ва давлат хоҳад буд, ки дар Паём махсус таъкид гардидааст.

Боиси қаноатмандист, ки дар кишвар Қонуни Ҷумҳурии Тоҷикистон «Дар бораи масъулияти падару модар дар таълим ва тарбияи фарзанд» роҳандозӣ шудааст ва дар ин бора қарорҳои зиёде то имрӯз анҷом дода шудааст. Минбаъд идома додани ин раванд дар таълими таълиму роҳандозии тарбия дар рӯҳияи ватандӯстӣ ва мардумсолории насли наврас нақши муҳим мебошад. Албатта, бе мураббӣву омӯзгор ва ҳамоҳангии волидон, расидан ба ин мақсади наҷиб аз имкон берун аст. Дар Паём нақши омӯзгор низ, бамавқеъ ва ҳадафрас ёдрас гардидааст. Воқеан ҳам дар ҷомеа маъмул аст, ки баъзе омӯзгоронро шахсони камолёфта «падари маънавӣ»-и худ меҳонанд. Омӯзгорон дар асл ба таълим ва тарбияи насли наврасу ҷавонон саҳми бешубҳа доранд ва бояд дошта бошанд. **Роҳнамои маънавӣ** эълон гардидани омӯзгорон аз ҷониби Президенти Ҷумҳурии Тоҷикистон дар Паём барои аҳли ҷомеа, ҷавонон, донишҷӯён ва насли имрӯза, бахусус ҳаёти омӯзгорон баҳои хеле баланд ба ҳисоб меравад. Ҳамзамон, ҷиҳати баланд бардоштани савия ва омодагӣ, аз худ кардани технологияи нав барои омӯзгорон тавассути курсҳои бозомӯзӣ низ мувофиқи мақсад мебошад, ки дар Паём махсус таъкид гардидааст.

Дар баробари ин вазифаи падару модар низ тавассути Паёми имсола бори дигар мавриди тавачҷуҳи аҳли ҷомеа қарор дода шудааст, ки муҳим ва саривақтӣ мебошад. Воқеан ҳам, волидон бояд дар назар дошта бошанд, ки таҳсили фарзанд дар давраи ба макотиби олӣ ворид шудан шуруъ намешавад, балки онро аз синни хурдсолӣ, ҳанӯз аз давраи ба кӯдакистон рафтани онҳо бояд шуруъ кунанд ва тарбияи он низ бо таълим ҳамоҳанг бошад. Дар бобати ҳамоҳангии таълим ва тарбия волидон дар мадди аввал масъуланд ва ин масъулиятро ба ҷуз аз онҳо, шахсе ё ташкилоте ба уҳдаи худ дошта наметавонад. Ҳамин масъала дар Паём аз «овони тифлияти фарзандон бар дӯши волидон» масъалагузорӣ гардидааст. Паёми имсола бори дигар масъалаи тарбия ва таълими фарзандонро ба дӯши волидон, омӯзгорон ва дигар институтҳои зидаш гузоштааст, ки ниҳоят муҳим мебошад. Воқеан, қонуни мазкур ҳосияти мавсими дар худ касб накард, ки муҳим мебошад.

Аз ин лиҳоз, пешниҳод мегардад, ки ҷиҳати ҳадафрас гардидани вазифаҳои гузашташуда дар Паём, ҳаёти махсуси таълимотиву таълимотӣ аз ҳисоби зиёиён таъсис дода шуда, ба минтақаҳои гуногуни Тоҷикистон ҷиҳати фарогирии оммаи васеи мардум сафарбар кардани онҳо мувофиқи мақсад мебошад.

Дар Паём, дар баробари масъалаҳои ҳаётан муҳими ҷомеа, тарбия ва омода намудани кадрҳо, масъалаи ба ҷойи қор ҳозир нашудани онҳо низ масъалагузорӣ шудааст. Яке аз масъалаҳои, ки имрӯз ҷомеа аз он бештар зарар мебинад ва таълимотиву тарбияи гардидааст, дар ҷойи таъйиншудаи қорӣ ҳозир нашудани хатмкунандагон ба ҳисоб меравад. Чаро хатмкунандагони мактабҳои олиии мамлакат ба ҷойи қори таъйиншуда ҳозир намешаванд? Ба андешаи мо, нахостану дар ҷойи таъйиншуда ҳозир нашудани хатмкунанда раванди манфист ва ба ҷунин раванд

хотима додан мувофики мақсад мебошад. Омили дигар набудани шароит ва масъулияти корфармо низ бештар аст. Илова бар ин, омода кардани кадрҳо аз меъёри талабот боло рафтааст. Баъдан аксари хатмкардагон начандон мутахассиси хубанд ва бо ҷойи кор таъмин кардани онҳо низ начандон манфиатовар аст ва онҳо дар бозори меҳнат рақобаттобовар нестанд. Барои мутахассиси ҷавон дар шароити хуби корӣ фаъолият кардан ва аз имтиёзи барояшон ҷудогардида истифода бурдан ҳамчун роҳи беҳбуду ҷалби эшон дар фаъолияти минбаъдаи онҳо ба ҳисоб меравад. Чунин имтиёзхоро барояшон муҳайё бояд кард, то ки мутахассисони ҷавон ба ҷойи кор ҳозир шаванд.

Дар Паёми худ, Президенти Ҷумҳурии Тоҷикистон дар бобати шиддат гирифтани муборизаҳои иттилоотӣ ва воридшавии мафкураи бегона ба зехни ҷомеа, кормандони муассисаҳои бонуфузи илмӣ мамлакат, аз ҷумла кафедраҳои ҷомеашиносии муассисаҳои таҳсилоти олии касбиро муваззаф намуд, то ки барои таҳқику таблиғи масъалаҳои худшиносӣ ва огоҳии миллӣ, ҳифзи арзишҳои миллӣ ва таърихӣ фарҳангӣ, баҳусус мафкураи ҷавонон, аз ҳама гуна арзишҳои бегона, ҷиддан машғул шаванд.

Лозим ба ёдоварист, ки дар раванди ҷаҳонишавӣ ва торафт шиддат гирифтани на танҳо муборизаи иттилоотӣ, балки бештар доман паҳн кардани таъсир ва нуфузи муборизаи ошкорои гурӯҳҳои ифротгаро ва террорист, таҳдидҳои онҳо ба ҳудуди давлатҳои Осиёи Марказӣ ва берун аз он ба суботи сиёсӣ ва амнияти миллии минтақа ва Тоҷикистон низ бетаъсир намеронад. Аз ин лиҳоз, ҳимояи дастовардҳои даврони истиқлолияти давлатӣ дар зарфи зиёда аз бист соли давлатдорӣ наваз дар мамлакат на танҳо кормандони муассисаҳои илмӣ таълимӣ, балки аҳли ҷомеа ро вазифадор менамояд, ки барои таъмини оромии ҷомеа ва суботи сиёсӣ аз тамоми имконият ва воситаҳои мавҷуда истифода намеранд.

Чунон ки маълум аст, аксари аҳолии кишварро ҷавонон ташкил медиҳанд ва Ҷумҳурии Тоҷикистон аз ин захираи нодиртарини инсонӣ хуб баҳраманд аст. Лозим аст, ки фаъолияти густурдаи фаҳмондадиҳии мавқеи унсурҳои бегона ва фирефта нашудани ҷавонон ба таблиғи равишҳои ифротгаро, малака ва маҳорати бузургро талаб мекунад. **Бо истифода аз маҳорат ва малакаи мубаллиғӣ аз ҳисоби шахсиятҳои варзидаи муассисаҳои илмӣ созмон додани гурӯҳҳои корӣ ва аз тамоми васоити ахбори умум барои иҷрои дастурҳои Сарвари давлат, сафарбар намудани гурӯҳҳои мазкур, мувофики матлаб мебошад.** Лозим аст, ки фаъолияти таблиғотӣ набояд ҳосияти мавсимию дар бар гирад. Ба гурӯҳҳои корӣ ҷавонони боистеъдод бояд ҷалб гарданд. Илова бар ин, ҳар як корманди муассисаи таълимӣ дар мубориза бар зидди бегона ва ҳурӯфотпарастии ҷавонон, ҷавонони донишҷӯ ва умуман дар ҷомеа бетарафӣ зоҳир накунад. Зеро чунин майл дар байни ҷавонон, ҳатто ҷавонони донишҷӯ, зиёд ба ҷашм мерасад.

Зикр бояд кард, ки дар ибтидои муборизаҳо барои истиқлолхоҳӣ дар дохили кишвар маҳз маҳалгароӣ, бегонапарастӣ ва бетарафӣ қисми зиёиён буд, ки вазъи сиёсӣ иҷтимоӣ ва иқтисодӣ ҷомеаи вақти Тоҷикистони соҳибистиқлол вазнин гардида, аз ҳашт нафар аҳоли як нафар дар ватани ҳудаш ба гуреза табдил ёфта буд. Бетарафӣ, маҳалгароӣ ва бегонапарастӣ ҳосси ҷомеаи вақт буд ва халқи тоҷикро аз давлати пахнояш маҳрум сохта буд.

Раҳой аз бунбасти коммуникатсионӣ яке аз мақсадҳои стратегии давлат ва ҳукумат ба ҳисоб меравад ва бо ҷаспу талошҳои Сарвари давлат масъалаи мазкур дар дохили мамлакат ҳалли ҳудро пайдо карда истодааст ва он минбаъд низ дар маркази диққати Президенти кишвар қарор дорад. Вале, маҳалгароӣ, бегонапарастӣ ва бетарафӣ иддае аз мардуми кишвар зери ниқоби кӯҳнааш боқӣ монд ва торафт дар ҷомеа вусъати тоза пайдо карда истодааст. То ба ҳол шахсон ва гурӯҳи одамонро дар дохили кишвар пайдо кардан мумкин аст, ки тамоми дастовардхоро дар дохил ва хориҷ аз мамлакат нодида мегиранд ва ба умеди қадом

як қуввае ҳастанд, ки ин мушкилотҳои рафшудаистодаро барояшон гӯё бо зудӣ ҳаллу фасл мекунад. Маҳалгаройӣ бошад, ба сифати падидаи номатлуб дар парокандагии миллат аз давраҳои пеш вучуд дошт ва ҳеҷ гоҳ барои ваҳдати миллӣ мусоидат накардааст ва он дар кишвар торафт қувват пайдо карда истодааст. Ба андешаи мо, то он даме, ки чунин падидаҳои номатлуб дар бинои миллат вучуд дорад, сутун ва девори миллат осебпазир хоҳад буд. Маҳалгаройӣ ва бетарафӣ дар дохили миллат бешарафист ва зараровар ба манфиати миллат аст.

Имрӯзҳо маҳалгаройӣ барои аз нав зинда шудани бетарафӣ ва бегонапарастӣ роҳи васеъ кушода истодааст. **Кори чиддӣ дар бобати аз байн бурдани бегонапарастӣ, ки дар байни баъзе гурӯҳҳо ва ҳатто шахсони алоҳидаи мансабдор мутаассифона ханӯз ҳам ҷой дорад, вазифаи муқаддас ва ватандӯстонаи ҳар фарзанди огоҳи миллат аст.**[7] Аз ин андешаи Президенти мамлакат зимни вохӯрӣ бо зиёиёни кишвар баён гардида буд, чунин хулоса бармеояд, ки на танҳо бегонапарастӣ, балки маҳалгаройӣ низ ба яке аз дардҳои беамонӣ ҷомеаи имрӯза табдил ёфта истодааст. Яке аз тамоюлҳои имрӯзаи таъсири маҳалгаройӣ дар ғайритаҳҷой хондани мардуми маскуншуда аз кишварҳои дигар дар Тоҷикистон мебошад. Зикр кардан бамаврид аст, ки теъдоди миллатҳои дигар дар Тоҷикистон кам нестанд ва ин кишварро хонаи умед ва ватани аслии худ медонанд. Чунин бегонапарастӣ ва маҳалгаройӣ дар ҷомеа оқибати нохубро ба бор меоварад.

Маҳалгаройӣ сатҳи пасти шуурнокӣ, маданият, ҳуқуқӣ сиёсӣ ва психологияи инсонбадбинӣ ба ҳисоб меравад. Маҳалгаройӣ ба сифати падидаи номатлуб дар ташаккулёбии афкори миллӣ ва ваҳдату ягонагии миллати тоҷик ва тоҷикистониён зарари чиддӣ мерасонад. Дӯст доштани миллат ва барои ягонагии он мубориза бурдан вазифаи муқаддаси ватандӯстӣ ва худшиносии миллӣ ба ҳисоб меравад. Муборизаи дастаҷамъона бар зидди тамоми падидаҳои зараровар ба монанди: маҳалгаройӣ, бетарафӣ ва бегонапарастӣ ба нафъи миллат, роҳи расидан ба ягонагии миллӣ ва ба вучуд омадани афкори миллии ҷомеаи ғайримаҳалгаро ба ҳисоб меравад. Миллати тоҷик ва тоҷикистониён тавассути таҳаммул, сабр ва тоқат аз қабри ҷанги дохилӣ берун шуданд ва маҳз бо ҳамин роҳ ҳаёти озоишта дар қаламрави мамлакат ҳукмфармост. Дар оянда ҳамин роҳ моро ба сӯйи мақсуд хоҳад бурд ва таҳаммулу сабр хосси миллати мо будааст, ки дар афкори миллии мо мақоми меҳвариро ишғол кардааст ва дар оянда низ чунин хоҳад кард. Дар маҷмӯъ иҷрои дастур ва нуктаҳои ироашудаи Президенти Ҷумҳурии Тоҷикистон Эмомалӣ Раҳмон дар Паём ба Маҷлиси Олӣ дар тамоми самтҳо вазифаи ҷонии ҳар як шаҳрванди соҳибватан ва миллатдӯст мебошад ва ҷиҳати амалӣ гардидани он саъю талоши зиёд мебояд.

АДАБИЁТ

1. Социальная политика КПСС. – Киев, 1988. – С.12.
2. Лопата П.П. Сущность и основные особенности социальной политики КПСС в условиях социализма / П.П. Лопата. -М., 1987. – С.5.
3. Муҳабатов А.М. Сиёсатшиносӣ / А.М. Муҳабатов. – Душанбе, «Истеъдод», 2013. – С.236.
4. Николаева Л.Ю. Таджикистан (политические, социальные трансформации в центральной Азии) / Л.Ю. Николаева. – Тегеран: МИД ИРА, 2002. – С.168.
5. Минбари халқ. – Душанбе, 28 январӣ соли 2015. - №5 (984).
6. Шайбонов Н.Н. Ҷаҳонбинии сиёсӣ-воситаи муҳим дар ташаккули маданияти сиёсии ҷавонони донишҷӯ / Н.Н. Шайбонов // Паёми Донишгоҳи миллии Тоҷикистон. Журнали илмӣ. – Душанбе, 2009. - №6 (54). – С. 97-103.
7. Э. Раҳмон. Истиқлолияти Тоҷикистон ва эҳёи миллат / Э. Раҳмон. - Душанбе: «Ирфон», 2005. – ҷ.5. - С.302.
8. Шайбонов Н. Ташаккули маданияти маънавии ҷавонони донишҷӯ дар раванди дигаргуншавии ҷомеаи муосири Тоҷикистон / Н.Н. Шайбонов // Паёми Донишгоҳи педагогии Тоҷикистон ба номи С. Айни, силсилаи илмҳои ҷамъиятӣ, гуманитарӣ ва филологӣ. – Душанбе, 2013. - №6 (56-6). – С.31-41.

9. Шаббонов Н. Таносуби таҳаммул ва тоқатнопазирии ҷавонони донишҷӯ дар шароити дигаргуншавии ҷомеаи муосири Тоҷикистон / Н.Н. Шаббонов // Паёми Донишгоҳи миллии Тоҷикистон. (Маҷаллаи илмӣ). – Душанбе, 2014. - №317 (148). – С. 183-190.

СОЦИАЛЬНЫЕ ПРОБЛЕМЫ – ОСНОВНАЯ СУЩНОСТЬ ПОСЛАНИЯ

В статье анализируются стратегические задачи правительства, в том числе социальная политика и другие аспекты развития общества до конца 2015 года, в Послании Президента Республики Таджикистан Эмомали Рахмона Маҷлиси Оли Республики Таджикистан. Авторами статьи анализированы последствия социальной политики государства в условиях переходного периода и тенденции разделения население на богатых и бедных в условиях трансформации общества. А также уделено большое внимание внутренней политике Правительства Республики Таджикистан по искоренению негативных последствий местничества, нейтралитету и политико-психологическому поведению, как отдельных людей, так и групп людей.

Ключевые слова: социальная политика, аспекты развития общества, внутренняя политика Правительства Республики Таджикистан, нейтралитет, политико-психологическое поведение.

SOCIAL ISSUES - GENERAL SUMMARY OF MESSAGE

The article analyzes the strategic objectives relating to the government, including social policy and other aspects of social development until the end of 2015 Message from the President of the Republic of Tajikistan Emomali Rahmon Majlisi Oli of the Republic of Tajikistan. The authors analyze what is happening consequence of social policy during the transition period and the tendency to divide the population into rich and poor in the transformation of society. And also paid great attention to internal policy of the Government of the Republic of Tajikistan for the eradication negatyvne effects of localism, neutrality and chuzhepoklonskie political and psychological behavior of both individual and groups of people.

Key words: social policy aspects of the development of society, the internal policy of the Government of the Republic of Tajikistan, neutral, political and psychological behavior.

Сведения об авторах: *А.М. Мухабатов* – доктор философских наук, профессор кафедры политических процессов в Таджикистане Таджикского национального университета. Телефон: **951-31-40-87**

Г.М. Бобокалонов – доктор юридических наук, профессор кафедры предпринимательского права Таджикского национального университета. Телефон: **907-94-87-83**

Н.Н. Шаббонов – старший преподаватель кафедры политических процессов в Таджикистане Таджикского национального университета. Телефон: **985-20-46-29**

БЕГОНАШАВИИ ФАРҲАНГӢ ВА ХЕШТАННОШИНОСӢ- ОМИЛИ ЗУҲУРИ ИФРОТГАРОИИ ДИНӢ

(Дар ҳошияи Паёми Президенти Ҷумҳурии Тоҷикистон Эмомалӣ Раҳмон ба Маҷлиси Олии Ҷумҳурии Тоҷикистон аз 23-январӣ соли 2015)

К. Нурулҳақов

Донишгоҳи миллии Тоҷикистон

Мусаллам аст, ки баъди пошхӯрии Иттиҳоди Шӯравӣ кӯшишҳои азнавтасимкунии ҷаҳон дар байни давлатҳои қудратманд ҳанӯз аз солҳои 90-уми садаи XX оғоз гардида буд ва ин раванд то имрӯз идома дошта, ҷаҳони муосирро ба як бӯҳрони шадиди сиёсӣ иқтисодӣ табдил додааст, ки баъзан бо анҷом ёфтани террору ҷангҳои ҳунири қавмӣ ва динӣ-мазҳабӣ сурат мегирад. Ин падида солҳои охир, бахусус дар ҷаҳони ислом, дар шаклҳои тезу тунд воқеъ гардида, на танҳо боиси вайрон шудани амну субот ва бавҷудоии бӯҳрони иқтисодӣ дар кишварҳои ҷаҳони сеюм шудааст, ҳамчунин ба вазъи иқтисодӣ иҷтимоӣ ва сиёсӣ умуман ҷаҳони муосир таъсири бад мерасонад. Дар ин раванд имрӯз бахусус омили исломгароии сиёсӣ нақши бориз мебозад. Қудратҳои ҷаҳонӣ ва минтақавӣ ба мақсади ҳадафҳои геополитикии худ дар ҷаҳони ислом кӯшиши зиёд ба харҷ медиҳанд, ки бо таъяки динии мардум аз он тафовутҳое, ки миёни фирқаи мазҳабҳои исломӣ вучуд дорад, сӯйиштифта намоянд. Барои расидан ба ин ҳадаф бо дасти ҳуди мусулмонон ҳизбу ҳаракатҳои сиёсӣ хусусияти динии гайрисуннатидоштаро таъсис дода, онҳоро байни мусулмонони кишварҳои исломӣ

бо роҳҳои мухталиф интишор медиҳанд ва барои чунин амал маблағҳои ҳангуфт сарф месозанд. Намунаи чунин ҳизбу ҳаракатҳо, ки имрӯз дар кишварҳои Осиёи Марказӣ аз худ дарак медиҳанд, ҳаракати Салафия, ҳаракати исломии Туркистон, толибон, ҷамоати таблиғ, ҳизби таҳрир, ансоруллоҳ ва ғ. мебошанд. Дар ҷанд соли охир бо дасти чунин ҳизбу ҳаракатҳо қудратҳои ҷаҳонӣ ва минтақавӣ тавонистанд, ки дар Либия, Тунис, Алҷазоир, Миср, Ироқ, Сурия, Нигерия ва ғ. тазоҳуротҳои сиёсӣ ба вуқӯъ пайваستا, ин кишварҳоро аз рушди устувор на танҳо боз доранд, ҳамчунин ҷаҳони исломро ноором сохта, нуфузи худро дар ин мамолики нигоҳ доранд.

Имрӯзҳо мудҳиштарин ҳодисаҳое, ки дар ҷаҳони мусулмонӣ боиси нигаронии ҷамагон гаштааст, ин ҳодисаҳои марғи ҳазорон одамони бегуноҳ бо амри амири ДИИШ Абӯбакри Бағдодӣ ва муҳочирати миллионҳо мусулмонон аз Ироқу Сурия ва Курдистон ва марғи 158 нафар кӯдакони маъсум ва садҳо нафар мусулмонони бегуноҳ аз дасти толибон дар Покистону Афғонистон ва ғайраҳо мебошанд, ки ҳама дар зерҳои шиорҳои исломӣ руҳ медиҳанд. Ин ҳаракатҳои ба ном исломии ифротгаро ҳоло торафт хусусияти фаромилӣ касб намуда истода, ширкати ҷавонони кишварҳои гуногуни исломиро ба худ ҷалб намудааст. Аз манобеи расмӣ маълум мегардад, ки зиёда аз 300 нафар ҷавонони Тоҷикистон дар ҷангҳои Ироқу Сурия иштирок доранд ва ин ҷомеаи моро нигарон намудааст.

Бинобар ин Сарвари давлат Эмомалӣ Раҳмон дар Паёми худ ба Маҷлиси Олии Ҷумҳурии Тоҷикистон 23-январии соли 2015 масъалаи «Воридшавии мафкураи бегона ба зеҳни ҷомеа»-ро ёдрас карда, олимону коршиносони кишварро водор сохт, ки ба масоили «омӯзиши вазъи ҳассосу печидаи ҷаҳони муосир, ба масъалаҳои тавсияи мафкураи миллӣ, таҳкими давлатдорӣ ва рушди иҷтимоиву сиёсии ҷомеа, иттиҳоди неруҳои созандаи кишвар ва ҳифзи манфиатҳои стратегияи Тоҷикистон, мубориза бар зидди терроризм ва экстремизм, хурофотпарастии ифротгароӣ, инчунин масоили демократикунории ҳаёти иҷтимоиву сиёсии Тоҷикистон эътибори аввалиндараҷа диҳанд» (1.28). Сарвари давлат таъкид намуданд, ки доираҳои илмӣ бояд сабаб ва омилҳои паҳншавии исломгарии сиёсӣ ва ба ҳизбу ҳаракатҳои динӣ - ифротӣ гаравидани ҷавонро мавриди таҳқиқи амиқу ҳаматарафа қарор дода, ҳулосаи андешаҳои худро ба Ҳукумати Ҷумҳурии Тоҷикистон пешниҳод намоянд ва роҳҳои пешгирӣ кардани шомилшавии ҷавонон, умуман шаҳрвандони кишварро ба ин ҳизбу ҳаракатҳои диниву ифротгаро муайян созанд.

Муҳаққиқон ва коршиносон доир ба исломгарии сиёсӣ ва гаравидани шаҳрвандон ба ҳизбу ҳаракатҳои ифротгаро ва ғ. дар ВАО, сайтҳои интернетӣ, маҷаллаҳо, маҷмӯаҳои илмӣ мақолаҳои зиёд навиштанд. Онҳо асосан сабаби имрӯз ба вуқӯъ пайвастании ин равандҳои номатлубро дар бекорӣ, паст будани маърифати диниву дунявӣ, дар паст будани сатҳи зиндагии ашхоси ба ин ҳаракатҳои тундгаро гаравида медонанд.

Албатта, ҷойи шубҳа нест, ки ҳамаи ин омилу сабабҳои номбурда ба ҳолати рӯҳию маънавии инсон таъсир расонида, ўро барои гаравидан ба чунин ҳаракатҳои тундрав, ки дар асли худ на танҳо хусусияти зиддимиллӣ, ҳамчунин зиддиисломӣ доранд, тақдир медиҳанд. Мусаллам аст, ки ҳастии ҷамъиятӣ, тарзи зиндагии моддӣ одамон дар муайян кардани шууру тафаккури онҳо нақши бориз дорад. Вале, ба андешаи мо гаравидани шаҳрвандон, аз ҷумла ҷавонон ба ҳизбу ҳаракатҳои динӣ-сиёсии ифротгаро ва афзудани сафи онҳо дар солҳои охир ва, ҳатто, ҷангидани қисме аз онҳо барои кадом як идеяи бегона, ба монанди мафкураи бунёди хилофати исломӣ, ки дар асли худ маънои эҳёи хилофати арабро дорад ва аз садаи XVIII инҷониб ҳаракати ваҳҳобия (ҳоло салафия) ин иқдомро пайгирӣ мекунад ва онҳоро барои пиёда соختани ин нақша қудратҳое чун Амрико ва Ғарб барои нигоҳ доштани нуфузи худ дар ҷаҳони ислом дастгирӣ менамоянд, сабаби хеле амиқу муассири дигаре низ дорад. Пеш аз баёни матлаб, як нуқтаро бояд хотиррасон кард, ки

давлатҳои қудратманд аз тариқи дастгирӣ кардани идеяи хилофати исломӣ дар ҳамкорӣ бо қудратҳои минтақавӣ меҳроҳанд нуфузи худро на танҳо дар ҷаҳони араб нигоҳ доранд, ҳамчунин дар тамоми ҷаҳони мусулмонӣ, аз ҷумла дар ҷумҳуриҳои собиқ Иттиҳоди Шӯравӣ низ паҳн намоянд.

Чуноне ки гуфтем, сабабҳои ба хизбу ҳаракатҳои динии ғайрисуннатӣ, ки дастнишондодаи хоҷагони бегонаанд, гаравидани қисме аз шахрвандони кишвар гуногунанд. Дар доираи як мақола ҳамаи ин сабабу омилҳоро таҳлил кардан ғайриимкон аст. Ин ҷо мо кӯшиш менамоем, ки доир ба яке аз сабабҳои хеле амиқи таърихӣ ин раванди номатлуб, ки муҳаққиқону коршиносон умуман мавриди таҳқиқу таҳлил қарор надодаанд, иброи назар кунем.

Ба андешаи инчониб, сабаби аслии пайгирӣ кардани зумрае аз ҷавонон ба кадом як идеяи бегона дар бегонашавӣ аз таъриху фарҳанги 4-5 ҳазорсолаи худ, ки натиҷааш ҳештанношиносӣ ва бегонапарастӣ аст, ниҳон мебошад. Таърих гувоҳ аст, ки мардумони эронӣ, ки тоҷикон асли онҳоро ташкил медиҳанд, ба андешаи бисёр донишмандони шарқшиноси Фарбу Шарқ аз қадимтарин халқҳои фарҳангофар ва тамаддунсози таърихи башарият будаанд. Ба ақидаи машҳуртарин донишмандони Фарб тоҷикон, - умуман мардумони эронӣ, дар оғози таърихи тамаддуни башар қарор мегиранд. Зеро бори аввал Рӯшноӣ дар байни онҳо пайдо шуд, ки онро нахуст Зардуштия барафрӯхт ва он ба олами маърифати рӯҳ мансуб аст ва «махз ҳамин халқ дарк намуд, ки ҳақиқати мутлақ бояд шакли воҳидияти Кулро дошта бошад. Дини форсӣ бутпарастӣ нест ва ашӯҳои алоҳидаи табиатро нею танҳо Кулро (Худои воҳиди мутлақро - Н.Қ. сачда мекунад. Дар баробари ин, Гегел таъкид месозад, ки махз наслҳои гузаштаи тоҷик дар Авасто бори нахуст идеяи тараққиётро кашф кардаанд ва ойини зардуштӣ парвози аввали инсоният ба сӯи Рӯҳи ҷаҳонӣ ва тадбиқшавии ҳамин рӯҳ дар таърихи башарият мебошад (2.215-218). Бинобар ин, фарҳанги аҳди бостонӣ онҳо нахустфарҳанги «Меҳвар» (Карл Ясперс) буда, он дар тараққиёти фарҳангҳои меҳварии дигари аҳди бостон - ҳиндӣ, юнонӣ, яҳудӣ, чинӣ нақши бориз бозида, таъсиру нуфузи худро то ба имрӯз дар фарҳанги ҷаҳонӣ ҳифз карда омадааст. Ҳарчанд онҳо имрӯз ба қатори миллатҳои пешрафта маҳсуб намешаванд, вале фарҳанги «меҳварӣ»-и аҳди бостонӣ онҳо на танҳо дар ташаккули фарҳангҳои аҳди бостон, ҳамчунин дар аҳди ислом аз тариқи кӯшишу заҳмати фарзандони донишманди баору номуси онҳо дар ташаккули фарҳанги исломӣ низ, саҳми арзанда доштааст. Ҳамон таҷрибаи бойи фарҳангофарии онҳо дар аҳди бостон буд, ки зиёиёни тоҷик дар аҳди ислом низ байрақбардори фарҳангу тамаддуни башар буданд. Махз бо назардошти ҳамон фарҳангу тамаддуни аҳди бостон мардумони тоҷику форсро оламиён ба ҳайси мардуми фарҳангсоз шинохтаанд. Фарҳангофар будани ин мардумонро Паёмбари ислом Муҳаммад (с) низ эътироф кардааст. Мувофиқи ҳадиси машҳур, ки Паёмбар (с) дасти худро ба китфи Салмони форс гузошта, агар илм дар сураиё бошад, барои ин қавм дастрас гуфтааст, ба ҳамон фарҳанги аҳди бостонии ин мардумон тааллуқ дорад.

Дар ин бора ҳадиси дигари Паёмбари ислом (с) дар бораи фарҳангофар будани мардумони эронӣ низ шаҳодат медиҳад. Муаррихи таърихи ислом Балозурӣ дар китобаш «Футуҳ-ул-булдон» дар ин бора чунин нақл кардааст. «Боре Умар ибни Хаттоб ба аҳли маҷлис гуфтааст, ки намедонад бо пайравони дини зардуштӣ чӣ гуна муносибат намояд. Яке аз маъмултарин саҳобагони Паёмбар (с) Абдурахмон ибни Авф ба Умар посух медиҳад, ки боре ўро иттифоқ афтодааст аз каломи Паёмбар (с) шунавад, ки бо пайравони ойини зардуштӣ бояд ҳамчун «аҳли китоб» муносибат кунанд (3.218).

Вале аз таҷрибаи таърихӣ инсоният бармеояд, ки ҳар қавми дар ҷангҳои байниқавмӣ аз нигоҳи сиёсӣ ғолиб омада бо мақсади бақо бахшидан ба ҳокимияти истибдодии худ аз болои қавми дигар ва ҳифзи мановфеи мухталифи худ, баҳусус манфиатҳои моддӣ ва ҳамчунин паҳн кардани фарҳангу забони худ ва афзалият

додан ба он, дар ҳолате ки агар фарҳанги халқи мағлубшуда аз фарҳанги он афзалият дошта бошад, кӯшиш ба харҷ медиҳад, ки барои ҳифзи худ, пеш аз ҳама, бояд фарҳангу забон ва муқаддасоти халқи мағлубро нобуд созад, то чое ки хотираи таърихӣ ин халқ аз ӯ шуста шавад. Агар шоҳони эронӣ ба мисли Куруши Кабиру Дорои I баъди ғатҳ кардани кишварҳои зиёде дар партави таълимоти инсондӯстонаи дини зардуштия барои ҳамаи халқҳои империяи Ҳахоманишия озодии дину эътиқодно таъмин сохта, ба фарҳанги онҳо эҳтиром гузошта бошанд, вале Искандари Мақдунӣ вақте ки Эронзаминро ғасб кард, аз рашқу ҳасад ба фарҳанги волои эронӣ ин фарҳангро ба коми оташ кашид, инчунин қасру ибодатхона ва шаҳрҳоро вайрону валангор кард, мардонашро пурра қатл намуд ва зану кӯдаконро ба ғуломӣ мефурӯхт(4.127). Ҳамчунин, ӯ хост бо роҳи маҷбуран ба лашкариёни юнону македонӣ оиладор кардани занҳои эронитабор ин мардумонро бо халқҳои юнону македонӣ махлут созад. Ӯ забони юнониро забони расмӣ империяи худ эълон дошта, ба забонҳои дигар эҷод карданро манъ намуд. Аммо, ӯ бо сабабҳои муайян натавонист ба мақсади ниҳии худ расад. Яке аз сабабҳои асосӣ он буд, ки динҳои юнону македонӣ дини бисёрхудоӣ буданд, онҳо натавонистанд оини тавҳидии зардуштиро, ки соҳиби китоби муқаддас (Авесто) буд, тақфир намуда, аз байн баранд. Яъне, дар асл македонҳо бо дасти ҳолӣ ба Эронзамин омада буданд.

Аммо баъди реҳлати Паёмбари ислом (с), вақте ки араби биёбонӣ, ки ҳуди Қуръон онҳоро қавми «ҷоҳил» номидааст, ба Эронзамин бо нияти ғасбу тороч омад ва ҳудуди ҳилофати худро дар ин сарзамин вусъат бахшид, ҳама амали худро аз номи дину китоби муқаддаси қадид (Қуръон) анҷом меод ва аз нигоҳи ҳамин «ҷоҳилият»-и тоисломӣ ба фарҳанги эронӣ муносибат кард. Дар несту нобуд сохтани фарҳанги мардумони эронӣ ва татбиқ кардани ин сиёсати истеъморӣ худ араб аз усули тақфир, яъне қуфру бидъат хондани фарҳанги ин мардумон ба қор гирифт. Агар дар аҳди Пайғамбари ислом (с) асли тақфир нисбати фарҳанги замони «ҷоҳилия»-и араб ва мушрикони таъйин гардида бошад, аммо баъди реҳлати Пайғамбар (с) араб онро дар нисбати ҳамаи тамаддунҳои ғайриараб татбиқ намуд ва аз ин роҳ сиёсати истеъморӣ худро пиёда сохт. Дар қорӣ намудани ин сиёсат арабҳо аз хусусияти космополитикии ислом сӯйиистифода карданд.

Мусаллам аст, ки ислом аз рӯйи табиати сиёсии худ хусусияти космополитикӣ (оламватанӣ) дошта, дар ин сиёсат миллат ҷой надорад. Баъзе муҳаққиқони донишҳои исломӣ бо тақия ба ояи 13 сураи «Ҳуҷурот», яъне «Эй мардум, ба дурустӣ ки шуморо аз як марду зан офаридаем ва шуморо қавмҳо ва қabilaҳо сохтем, то бо якдигар шинос шавед. Ҳароина гирифтагони шумо назди Худо парҳезгортарини шумо аст, Худо хабардор аст» ва ояи 22 сураи «Рум», яъне «Ва аз нишонаҳои ӯ офаридани осмонҳоро замин ва гуногун будани забонҳо ва рангҳои шумо аст» чунин меҳисобанд, ки «Қуръон гуногунбофтаи қавмӣ ва дар шакли халқиятҳои мухталиф вучуд доштани мардуми ҷаҳонро асос ва омили пешрафти онҳо» меонад ва «таҳдоби андеша ва асоси бардоштҳои динии мусулмонон дар заминаи ҳифз ва таҳаккули қавмӣ миллатҳо ва забонҳои мардуме, ки ба ислом гарибаанд», дар партави ҳамин Паёмҳои қавидонаи Қуръон ба вучуд омадаанд(5.190).

Бояд гуфт, ки чунин ҳулосабарорӣ ба асли андешаи космополитикии ислом ихтилоф дорад. Муҳаққиқ А. Боқизода ҳангоми тафсири ин ояҳои боло онҳоро аз матни асосӣ ҷудо карда, ҳулосабарорӣ намудааст. Яъне, он ҳиссаи оя «ҳароина гирифтагони шумо назди Худо парҳезгортарини шумо аст»-ро ба инобат нагирифтааст. Дар бисёр ояҳои Қуръон парҳезгорӣ ба маънои «Ло Илоҳа иллоҳ» омадааст. Масалан: «...Худо итминону оромиро дар қалби Паёмбару муъминон ва собит кард бар онҳо сухани парҳезкориро ки (ло илоҳа иллоҳ) аст, ки сазовору аҳли он қалма буданд (сураи «Ғатҳ»: 26). Пас натиҷа ин аст, ки ҳарчанд Худованд одамонро аз халқу қабилҳои мухталиф офарид, аммо дар назди Худованд танҳо мусулмон будан гирифта аст. Ин чунин маъно дорад, ки дар ислом одамон на аз рӯйи

мансубияти миллию нажодӣ, балки аз рӯи мансубияти динӣ фарқият доранд. Аз ин сабаб, ислом дини ломиллист, дар он на миллат, балки танҳо уммат ҷой дорад. Мафҳуми «уммат» бошад, ба ҷуз маънои умумияти динӣ маънои дигаре надорад. Бинобар ин, вақте ки араб кишварҳои дигарро дар зер парчами ислом забт кард, космополитизми исломӣ хусусияти ирқгароии арабиро касб карда, барои араб ба ҳайси тоталитаризми сиёсӣ хизмат кард. Араб бар хилофи сиёсати Куруши Кабир, ки баробарии динҳоро таъмин сохта буд, бо истифода аз ин идеяи исломӣ ҳамаи давлатҳои миллии кишварҳои истилокардаи худро аз байн бурд ва ба ҷойи забонҳои миллии танҳо забони арабиро муқаддас ва забони расмӣ эълон дошт. Ҳамаи ин ба раванди бегонашавии миллатҳои ғайриараб, аз ҷумла тоҷикон, аз фарҳангу таърихи бостонии худ мусоидат намуда, тадричан рӯҳияю тафаккури арабзадагиро дар онҳо ташаккул меод. Беҳуда нест, ки бисёр халқҳои аз ҷониби араб забтшуда тадричан араб шуданд, ба монанди ироқиҳо, сурён, мисриҳо ва ғ.

Тадири дигаре, ки араб барои арабсозии халқҳои аҷам ва бақо бахшидан ба султанӣ худ аз болои онҳо истифода кард, ин дар баробари тороч кардан ва ба яғмо бурдани сарватҳои моддӣ ва ба бардағӣ бурдани ҷавонписарону ҷавондухтарон ба китобсӯзиву несту нобудсозии осори фарҳангӣ ва вайрону валангор сохтани шаҳру кӯшкӯ ибодатхонаҳои мардумони эронӣ даст задани онҳо буд. Масалан, аз китобсӯзии Муслим ибни Қутайба дар Мовароуннаҳр ҳама сабақ бурда буданд. А. Берунӣ дар «Осор –ул-боқия» менависад, ки «Қутайба ибни муслим ҳар касро, ки хатти хоразмӣ медонист, аз дами шамшер гузаронид» ва «аз ахбору иттилоот миёни худ тадрис мекарданд, эшонро низ ба дастаи пешин мулҳиқ сохт» (6.56). Язид ибни Муҳаллаб бошад, вақте ки «волии Хуросон шуд... дар Гургон аз хуни эронӣ осӣ гардонид... Дар Ироқ ба соли 78 ҳиҷрӣ ба дастури Ҳаҷҷоҷ давовин (яъне дафтари ҳисобу ҳироч) аз порсӣ ба тозӣ даромад ва дар Хуросон дар соли 124 ҳиҷрӣ Наср ибни Сайёри ин корро кард» (7.40-41). Умар ибни Ҳаттоб ба Саъд ибни Абивалқос дастур дода буд, ки китобҳои эрониро дар об афканад, агар он чи дар онҳост раҳнамоӣ аст, худо моро ба раҳнамоии аз он беҳтар ҳидоят кардааст ва агар гумроҳӣ аст худо моро аз шарри он маҳфуз дошта. Бинобар ин, он китобҳоро дар об ё дар оташ афкананд ва улуми эронӣ, ки дар ин кутуб мудаввил буд, аз миён рафт ва ба дасти мо нарасид (8.236). Китобсӯзии худро араб дар ҳамаи кишварҳое, ки қадамаш мерасид, идома меод. Ҷуноне ки Ҷурҷӣ Зайдон хабар медиҳад, дар китобхонаи Искандария 54 ҳазор китоб будааст. Ин китобхона бо дастури ҳокими араб сӯзонда шуд ва дар мудати 6 моҳ ҳаммомҳои Искандария аз ҳисоби сӯзонидани ҳамин китобҳо гарм карда мешудааст (9.442). Сабаби китобсӯзии арабҳо на танҳо дар он буд, ки аз тариқи несту нобуд сохтани фарҳанги аҷам меҳост аз ин мардумон таҷриба ва хотираи таърихашонро аз байн барад ва онҳоро араб созад, ҳамчунин дар он буд, ки араб мардуми биёбонии ҷоҳил ва бефарҳанг буд, мактабу маорифро намедонист ва ба қадри китоб намерасид. «Ҳатто қурайшиҳо, ки қабилai пешрафта дар байни онҳо ба шумор мерафтанд, аз баракати савод маҳрум буданд ва дар миёни онҳо танҳо 17 нафар шахси босавод мавҷуд буданду халос» (10.181).

Ҳамин тариқ, он усули тақфirie, ки араб дар нисбати фарҳанги мардумони аҷам татбиқ кард, дар раванди аз ҷониби ин мардумон дар тӯли қариб 200 сол тадричан қабул шудани ислом ва табаррук гардидани он дар зехни онҳо нишаст ва тоҷикон на танҳо аз ин фарҳанги «меҳварӣ»-и тоисломии худ тадричан ноогоҳ ва маҳрум гаштанд, ҳамзамон дар ин замина аз асли худ бегона гардиданд. Ҳарчанд дар натиҷаи муборизаҳои озодихонаи ин мардумон бо номи ҳаракати Шуубия, ки шаклҳои мухталиф дошт, забон ва баъзе аз суннатҳои миллии тоҷикон аз нав эҳё шуда, минбаъд ҳамчун заминаи фарҳангии пайдоиши давлатҳои нави миллии ба мисли давлатҳои Тоҳирӣ, Саффорӣ ва Сомонӣ хизмат кардаанд, вале ба сабаби хусусияти табарруқӣ касб кардани ислом дар тафаккури тоҷикон муносибати тақфirieи рӯҳонияти ислом, ки дар ибтидо бештар дарсхондаи Бағдод буданд ва

мардуми авом, ки аз решаи таърихӣ-фарҳангии худ ҷудо шуда буданд, аз байн нарафт. Рӯҳонияти тоҷику форс дар биниши динии худ ҳаққи ислом ва арабро ҷудо карда натавонистанд. Арабро бо ислом ва таърихи эронӣёро бо таърихи замони «ҷоҳилият»-и араб омезиш доданд. Дар натиҷа онҳо худро дар фазои тафаккури арабзадагӣ гум карданд ва таъсири ин тафаккур то ба имрӯз аз худ дарак медиҳад.

Зиёда аз ин, дигар ҳуди рӯҳонияти исломие, ки аз байни мардуми тоҷику форс ба камол расид, идомадиҳанда ва мубаллиғи андешаи тақфирӣ нисбати фарҳанги миллий гаштанд, ки аз араб ба онҳо мерос монда буд. Яъне, бадбинӣ ба фарҳанги миллий, ки дар ибтидои аҳди ислом омили берунӣ буд, дигар ба омили дохилӣ табдил гардида, дар тӯли 1300 сол аз насл ба насл гузашта, то ба замони муосир омада расид. Танҳо зиёиёни донишманду ҳукуматдорони баору номуси тоҷик ва фирқаи исмоилия, ки ба хилофати Аббосӣ нафрат доштанду ба забону фарҳанги эронӣ меҳр варзидаанд, асосан муҳофизи арзишҳои миллий буданд ва барои ин саъйю кӯшиш ва худшиносиашон аз ҷониби рӯҳоният таъкиб ҳам медиданд. Рӯҳонияти тоҷик бошад, арзишҳои аслии фарҳанги миллии аҳди бостони тоҷику форсро, ки хусусияти умумибашарӣ доштанд, на танҳо тақфир ва инкор мекарданд, ҳамчунин доир ба ин фарҳанг асарҳои тақфирӣ низ навиштанд, ки ба насли имрӯзаи тоҷик мерос мондаанд ва баъзеи онро имрӯз низ нашр намуда, дар байни шаҳрвандон паҳн менамоянд.

Маҳз ҳамин рӯҳонӣ дар рӯҳи андешаи тақфирии арабгарой тарбияёфта буданд, ки ҳулафои араб дар ҳамкорӣ бо онҳо ва лашкариёни турк давлатдории миллии Сомонӣёро, ки ба араб итоат намекард, аз байн бурда, тоҷикро дубора ба тобеияти дутарафаи арабу турк дучор сохтанд. Ҳамин рӯҳонӣёне, ки дар рӯҳияи космополитизми арабӣ тарбия ёфта буданд, таърихи тоҷикро бо таърихи араб ва таърихи давраи исломӣ маҳдуд сохта, тӯли садсолаҳо мардумро дар рӯҳияи бадбинӣ ба арзишҳои миллии ҳеш тарбия намуданд. Мисоли равшани он Муҳаммад Ғаззоӣ мебошад, ки гуфтааст: «Изҳори шиори ғабракон аст, ки муҳолифи шаръ аст... Наврӯзу Сада бояд ки мундарис шавад ва касе номи он набарад... Шаби Сада чароғ фаро набояд гирифт, то аслан оташ набинанд... Ва нашоёд, ки номи ин имрӯз баранд ба ҳеҷ вачҳ чунон ки аз ӯ худ нишон намонад» (11.150).

Баъд аз 900 соли сипарӣ шудан аз марги М.Ғаззоӣ дар имрӯз, ки тоҷикон аз нав соҳиби давлати миллии соҳибистиклол шуданд, имомхатиби масҷиди Сари Осиёи ш. Душанбе домullo Маъруфи Элокӣ ҳамин андешаҳои М.Ғаззоиро аз нав тақрор карда, Наврӯзу Меҳргонро ҳаром эълон намуд (12). Ҳарчанд Сарвари давлат Эмомалӣ Раҳмон дар муқолот бо намоёндагони аҳли ҷомеаи кишвар аз 4 июли соли 2013 дар ин бора эроди саҳт гирифтаанд, аммо ба сабаби аз ҷониби масъулин ба ин эрод тавачҷуҳ зоҳир нагардидан, домullo Маъруф боз илҳоми тоза гирифта, дар соли 2014 аз тариқи сайти интернетӣ ва рӯзномаҳо файласуфонро таҳқир намуда, омӯзиши илми фалсафаро зери тозиёнаи танқид гирифт. Чуноне ки М. Ғаззоӣ дар гузашта дари иҷтиҳоро баста, фалсафаро интиқод карда, миёни илму фалсафаро шикаста буд, Домullo Маъруф низ, хуб дарк кардааст, ки аз тариқи манъ кардани омӯзиши илми фалсафа метавон мардум, баҳусус ҷавононро дар доираи танги афкори динӣ ва таассуб нигоҳ дошта, нуфузи худро дар ҷомеа устувор сохт. Дар Тоҷикистон имрӯз ба ғайр аз масҷидҳои ғайрирасмӣ, Донишқадаи исломӣ, мактабҳои динии расмӣ ва ғайрирасмии пинҳонкорона фаъолияткунанда ва ҲНИТ қариб 4500 масҷиди расмӣ фаъолият мекунанд. Албатта, ин миқдор ниҳодҳои динӣ метавонад дар ҷомеа нақши идеологии ғайрирасмӣ дошта бошад, ҳарчанд тибқи Сарқонуни Ҷумҳурии Тоҷикистон ягон дин ё мафкураи дигар ба ҳайси идеологияи расмӣ пазируфта нашудааст. Вале мушоҳидаҳо нишон медиҳанд, ки андешаҳои тақфирии рӯҳонияти тоҷик нисбати арзишҳои миллий то ба имрӯз тағйир наёфтааст. ҲНИТ бошад, ҳамчун созмони сиёсӣ «дар асоси ақидаи исломӣ бунёд гаштааст» (13.2). Дар ақидаи исломӣ бошад, ба ҷуз уммат, миллат, арзишҳои миллий ва давлати миллий ҷой надоранд. Беҳуда нест, ки дар ойинномаи ҳизб афзалият ба арзишҳои

волои исломӣ дода шуда, арзишҳои миллӣ дар ҷойи дуҷум қарор мегиранд (14.3-4), агар он ҳам воқеан самимӣ бошад. Зеро, дар маҷаллаи рӯзномаи ХНИТ ба ҷуз тарғиби арзишҳои динӣ ва исломгарой - сиёсӣ чизе дигаре дуруст ба назар намерасанд.

Беҳуда нест, ки агар дар синфхонаи донишҷӯёни мактаби олий аз боби арзишҳои миллии аҳди бостони тоҷик сухан бигӯӣ, ба муҳолифати қисме аз донишҷӯён дучор мегардӣ. Аммо вазъи омӯзишу тарғиби арзишҳои миллӣ, ки пояи асосии фарҳангӣ-маънавии давлатдорӣ миллӣ ва таҷассумгари ҷеҳраи миллии моянд, дар муқобили муносибати тақдирӣ руҳоният ва ХНИТ ба онҳо хеле нокифоя ва нигароникунанда мебошад. Дар чунин вазъият омӯзиш ва ҳифзи фарҳанги аслии миллӣ бояд дар низоми маорифи ҷумҳурий мақоми хос дошта бошад. Аммо чунин нест. Бо доштани чунин фарҳанги миллии ҷаҳоншумул, ки хусусияти дунявӣ умумибашарӣ дорад ва таърих онро насиби ҳар миллат нагардондааст, хурофотзада ва таассубгаро будани ҷавонони тоҷик хеле ҳайратовар ва нобахшиданист.

Аз гуфтаҳои боло чунин хулоса бояд баровард, ки миллати тоҷик дар тӯли садсолаҳо дар зерини таъсири идеяҳои бегона ва ҷудо шудан аз бисёр арзишҳои аслии миллии худ ва ба фаромӯшӣ додани онҳо, тарбия ёфтани дар руҳи андешаи анъанаҳои бегона хотираи таърихӣ худро аз даст додааст. Хотираи таҷрибаи таърихӣ ҳар қадом халқ бояд зиндаву пойдор бошад ва вазифаи ҳокимияти давлативу зидӣ аз тариқи низоми маориф, ВАО, нашри адабиёти илмӣ ва бо роҳи маҳдуд сохтани фаъолияти руҳонияти тундгарову исломгароӣ сиёсӣ ва таъсири идеологияи бегона ба мисли панарабизму пантуркизм ва ғ. ҳифз намудани ҳамин таҷрибаи хотираи таърихӣ ва аз он баҳра бардоштан мебошад.

Дар омади ғап меҳомам як нуқтаи аз ҳаёти миллати яҳуд, ки чун тоҷикон дар тӯли таърих борҳо дар зерини шикаҷаи аҷнабиён монда, вале аз нав эҳё шудааст ва имрӯз пешрафтатарин миллати сайёра маҳсуб мешавад, ёдрас намоям. Мардуми яҳуд иде доранд бо номи «Иди Садер». Ҳар сол дар ин ид тамоми афроди хонавода ҷамъ омада, гузаштаи талхи худро ёд мекунанд ва маросими маҳсури ба ҷо меоранд. Сабзии ҷаъфариро дар оби намак ниҳода ва ба ёди рӯзҳои ногувори асорати Бобил меҳуранд. Ҳамчунин, ҷомҳои шароб ва анвои наботот ва решаҳои гиёҳони талхро меҳуранд ва ба ёди он рӯзҳо муноҷот ва қасидаҳои тиловат мекунанд.

Таърих гувоҳ аст, ки туркони Усмонӣ як миллион арманиро қатли ом карда буданд. Ҳама шохиданд, ки арманиҳо ҷандин сол барои эътироф кардани ин қатли ом аз ҷониби аҳли башар, аз тариқи СММ мубориза бурданд. Албатта, ин иди яҳудиёну муборизаи арманиҳо дар худшиносии иттиҳоди онҳо таъсири хело қалон дорад. Бесабаб нест, ки яҳудиён аз тариқи хотираи таърихашон ва илму меҳвари ҳастии худ қарор доданд, бо вучуди ин ки онҳоро дар тӯли таърих борҳо шикаҷа дода пароканда кардаанд, онҳо аз тариқи ҳамин ду омил тавонистанд давлати миллии худро эҳё намоянд ва имрӯз дар сиёсати байналмилалӣ бозингари асосӣ мебошанд.

Мо тоҷикон ба сари ягон миллате шамшер нақашдаем. Вале, дар тӯли таърих борҳо дар асорати аҷнабиён-македонӣ араб, турку муғул ва русҳо қарор доштем. Агар араб фарҳанги қомилан миллию аслии тоисломӣ моро, ки дар ташаккули фарҳангҳои дигар нақши меҳварӣ бозидааст, аз тариқи тақдир намудан аз байн бурда, шаҳрҳои моро валангор сохта, миллионҳо нафар ниёғони моро аз дами теғ гузаронида, ҷавонписарону ҷавондухтаронро ба бардағи бурда бошад, муғул аз рӯи манобеи таърихӣ на кам аз 10 миллион тоҷикро сар зада ва Темури Ланг аз 70 ҳазор қалаи тоҷик манора сохтанд. Русҳо бошанд, тоҷиконро ба се қисми - Тоҷикистон, Афғонистон ва Ёзбекистон «табартақсим» карда, моро аз шаҳрҳои бостонӣ маҳрум сохтанд. Гузаштаи талхи таърихӣ моро аз аҳди бостон то замони ба сари қудрат омадани Султон Маҳмуди Ғазнавӣ номусбардори миллати тоҷику форс Абулқосим Фирдавӣ дар шохасараш «Шоҳнома», ки ҳуввияти миллии моро месозад

ва таҷассумгари рӯҳи бедори миллати форсу тоҷик аст, басе бо дарду алам ифода кардааст. Вале мо ба чойи шоҳномагонӣ, ё аз бегонагон ёд мекунем ё ба васфу тарғиби мероси он ашхосе даст мезанем мисли Имом Ғаззоӣ, ки гузаштаи моро тақфиру инкор кардааст, ё мисли Абдуррауфи Фитрат ба миллат хиёнат карда, дар тарғиби идеяи пантуркистии вучуд надоштани миллате бо номи тоҷик дар Осиёи Миёна саҳм гирифта, моро аз маҳалҳои асосии тоҷикнишин ва шаҳрҳои бузурги таъриҳиамон маҳрум сохтааст. Ва бо ин амаламон ба ҷавонон нишон медиҳем, ки ба миллат хиёнат карда, боз барои миллат азизу муътабар шудан мумкин будааст. Далели равшани он барномаи махсуси телевизионӣ дар бораи А.Фитрат санаи 2 феввали соли равон дар шабакаи якуми телевизионӣ тоҷик ва чой ёфтани ӯ дар китобҳои «Адабиёти тоҷик» дар макотиби миёна мебошад.

Вале боре мо аз таърихи талхи худ ёд намекунем, то ки худро бишносем. Гузаштаи талхи худро ба фаромӯшӣ додаем. Ба андешаи инҷониб, дар ҳамин аст яке аз решаҳои амиқи бегонапарастӣ қардан, барои хоҷагони бегона хизмат намудан ва барои қадом як идеяи бегона дар Сурияю Ироқ ва дар Афғонистону Покистон ҷангида қурбон шудан ва барои ояндаи давлати миллии соҳибистиклоли худ таҳдиду хатарҳо ба бор овардани як гурӯҳ ҷавонони тоҷик, ки аз ҳофизаи таъриҳиву илм дур мондаву худро нашнохтаанд. Ҳоло ҳам дер нашудааст, ки мо тоҷикон, ба хусус ҳукуматдорону зиёӣён ва рӯҳонияти он, дар атрофи ин масъалаҳо андеша ронем ва роҳҳои ҳаллу фасли онро дарёбем. Вагарна бо чунин фаҳмишу тафаккури бегонапарастӣ бозмондагони ин миллати дар гузашта дар тамоми Осиёи Марказӣ фарогирро бегонагони дар ин кишвар манофеи геополитикӣ дошта ва душманони таъриҳии мо метавонанд гирифтори фоҷиаи дигаре созанд. Албатта, яке аз роҳҳои асосии бартараф қардани ин бегонапарастию худношиносӣ барқарор қардани ҳофизаи таъриҳӣ, шинохти мақому манзалати таъриҳии худ ва рӯ овардан ба илму технологияи замони муосир мебошад. Амнияти миллии мо маҳз дар ҳамин омилҳо аст. Ин омилҳо метавонанд рушди устувори давлати миллии моро таъмин созанд. Мо тоҷикон бояд аз тариқи эҳёи анъанаҳои фарҳангсозиямон ва дастовардҳои илмию техникӣ ба бозори ҷаҳонӣ ворид шавем.

АДАБИЁТ

1. Паёми Президенти Ҷумҳурии Тоҷикистон Эмомалӣ Раҳмон ба Маҷлиси Олии Ҷумҳурии Тоҷикистон аз 23 январи соли 2015. – Душанбе, 2015.
2. Файзали Аминов. Инсон зуҳури комилтарини ирода: Артур Шопенгауер ва Фридрих Нитше / А.И. Колесников. – Душанбе: «Ирфон», 2011.
3. Колесников А.И. Завоевание Ирана арабами / А.И. Колесников. – М., 1982.
4. Ғафуров Б. Тоҷикон. қисми 1 / Б. Ғафуров. – Душанбе, 1983.
5. Абдурашиди Бақозода. Имоми Аъзам (р.х.) бузургмарди таърихи башарият / Абдурашиди Бақозода. – Душанбе, «Эр-Граф», 2009.
6. Абӯрайҳони Берунӣ. Осор-ул-боқия / Абӯрайҳони Берунӣ. – Душанбе, 1990.
7. Муҳаммадамини Риёҳӣ. Фирдавсӣ. Баргاردони Доро Дӯст / Муҳаммадамини Риёҳӣ. – Душанбе: «Шуҷоён», 2010.
8. М. Мутаҳаррӣ. Хадамоти мутақобилаи ислом ва Эрон / М. Мутаҳаррӣ. – Душанбе, 1999.
9. Ҷ. Зайдон. Таърихи тамаддуни ислом / Ҷ. Зайдон. – Техрон, 1382.
10. Назаров Ҳ. Нақши эронӣ-тоҷикон дар таърих ва фарҳанги ҷаҳон / Ҳ. Назаров. – Душанбе, 2005.
11. Муҳаммадамини Риёҳӣ. Фирдавсӣ. Ба алифбои крилӣ- тоҷикӣ баргاردони Доро Дӯст / Муҳаммадамини Риёҳӣ. – Душанбе: «Шуҷоён», 2010.
12. Домулло Маъруфи Элоқӣ. Маҷус аҳли китоб нест / Домулло Маъруфи Элоқӣ // Ҳафтаномаи «Нигоҳ» аз 13 март 2013.
13. Ойинномаи ҳизби назҳати исломии Тоҷикистон. – Душанбе, 2004.
14. Шерзод Абдуллозода (Абдуллоев). Асосҳои диншиносӣ / Шерзод Абдуллозода. – Душанбе, 2014.

КУЛЬТУРНОЕ ОТЧУЖДЕНИЕ И НЕПОНИМАНИЕ СЕБЯ КАК ФАКТОР ПРОЯВЛЕНИЯ РЕЛИГИОЗНОГО ЭКСТРЕМИЗМА

В статье рассматривается проблема отчуждения от своей национальной культуры под влиянием идеи «такфира» (обвинение в неверии), проводимой арабами и духовенством после завоевания и распространения ислама в Иране и Мавераннахре как одного из факторов проявления экстремизма и служения чужим идеям.

Ключевые слова: ислам и исламизм, национальные ценности, историческая память, нация, экстремизм, религиозно-политические партии и движения, отчуждение, обвинение в неверии.

CULTURAL ALIENATION AS A FACTOR IN THE MANIFESTATION OF RELIGIOUS EXTREMISM

The article examines the problem of alienation from their national culture under the influence of the idea of “Takfir” (accusation of infidelity) conducted by the Arabs and the clergy after the conquest and the spread of Islam in Iran and Mavaronnahr as one of the factors of manifestation of extremism and serving other people’s ideas.

Key words: Islam and Islamism, national values, historical memory of the nation, extremism, religious and political parties and movements, alienation, charged with unbelief.

Сведения об авторе: *К. Нурулхаков* – доцент кафедры истории и социальной философии Таджикского национального университета. Телефон: 235-24-80

ПРОЯВЛЕНИЕ ЭКСТРЕМИЗМА В УСЛОВИЯХ ГЛОБАЛИЗАЦИИ

Н.Д. Махмадиев

Таджикский национальный университет

Мир находится в процессе преобразования как экономического, так и социально – политического. Нам приходится считаться с этими закономерными явлениями. Все преобразования, которые переживает современный мир, происходят в рамках глобализационных процессов. Таджикистан как часть современного мира по своему воспринимает метаморфозы глобализационных процессов.

Исследователи солидарны в том, что понятие «глобализация» и «глобализм» различаются друг от друга тем, что глобализация - это закономерный ход истории, а глобализм - направляемое супердержавами мира, прежде всего США, явление.

«Глобализм, - пишет А.Ш. Ниязи, - не следует путать с глобализацией – процессом нейтральным, объективным, ни плохим, ни хорошим. Глобализация – многогранный ход истории, представляющий неимоверно ускоряющуюся в последние десятилетия взаимосвязь и взаимозависимость человечества, это новая по качеству и объему информационно – технологическая и культурная среда, в которой возможно воплощение разных путей развития, как прогрессивных, так и тупиковых. То, что я называю глобализмом, – направление разрушительное. Этот курс геоэкономического и геополитического поведения теснейшим образом увязан с неолиберальной идеей всеобщего рынка и размывание социальных функций государства»[1].

Глобализм достаточно просто сформулировал Буш младший. Покидая пост президента, в своей прощальной речи он не удержался от трафаретного заклинания – рынок должен быть впереди государства. Подобное мировоззрение представляет квинтэссенцию неолиберализма. Со временем оно превратилось в идеологию и практику рыночного фундаментализма. Его адепты слепо верят, будто рынок может управлять всем, достаточно только лишь до минимума свести его регулирование. Тогда его свободное распространение уничтожит бедность и угнетение, распустит диктатуры и объединит культуры. Но этот процесс наносит непоправимый ущерб национальной культуре и идентичности народов мира. И закономерно разные культуры, особенно исламская цивилизация, реагируют на процесс глобализма очень болезненно. Религиозный экстремизм, фундаментализм и терроризм являются реакционным ответом на развитие глобализма или американизации исламской цивилизации во всем мире.

Современные исламские религиозные идеологи, приверженные религиозному экстремизму, не воспринимают существующий миропорядок, возникший, по их мнению, в результате западной модели процесса глобализма. Секулярное национальное государство вызывает у них негодование, и они отстаивают свою идею с помощью экстремизма в религиозном виде. Также некоторые религиозно – экстремистские группы подстраиваются под идеологию религиозного экстремизма и фундаментализма и требуют вернуться к идее халифата, который существовал в начале возникновения ислама. Отсюда рост политического влияния религиозного экстремизма и фундаментализма, который тотально отвергает западную модель политического развития и массовой культуры. Тем самым, с одной стороны, обостряются этнические различия между локальными культурами, а с другой, обостряется цивилизационный конфликт между исламскими странами и Западом. Пример Сомали, Ирака, Ирана, Египта, Судана и Афганистана наглядно доказывает объективность наших утверждений.

Российская исследовательница Д. Малышева подчеркивает, что «в качестве неолиберальной глобализации в последнее время выступает исламский фундаментализм. Современный исламский фундаментализм – это динамично развивающаяся сила, которая в известном смысле является альтернативой глобализаций, определяя многие политические процессы, направления оппозиционного движения в большинстве государств»[2;с.109].

На наш взгляд, исламский фундаментализм в некоторых своих выражениях выступает выразителем арабской культуры, а не исламской. Сегодня в обществе, прежде всего членами религиозно – экстремистских групп типа салафизма, предпринимаются усилия для того, чтобы идентифицировать чисто арабские по своему происхождению культурные явления как общеисламские. И это попытка, прежде всего, наносит вред национальной культуре и других мусульманских народов, не являющихся по происхождению арабами.

Глобализация является объективным процессом, вытекающим из нового этапа развития мировой экономики. Этот процесс выгоден отдельным государствам, транснациональным компаниям, международным институтам. Широко распространено мнение, по которому процесс глобализации выгоден, прежде всего США и ряду развитых стран. Поэтому некоторые исследователи рассматривают глобализацию как американизацию или вестернизацию мировой экономики[3;с.156].

В этой связи процесс глобализма порождает контрпроцесс в виде антиглобалистического экстремизма во всем мире. Против глобализма выступают все национальные и самодостаточные культуры мира как христианского, так и буддистского, китайского и исламского.

Российский исследователь Г. Мирский подчеркивает, что «если в западном мире антиглобализм имеет еще и гуманистическую, правовую, экологическую окраску, то в Азии и Африке он сводится главным образом к бунту против засилья Запада, против американской сверхдержавности, однополярности мира, сохраняющих ущемленное, зависимое положение народов Юга-Востока»[4;с.43]. Все исследователи едины в том, что процесс глобализации приносит ощутимые выгоды одним странам и является бедствием для других. Сегодня «золотой миллиард» рассматривает остальной мир как большую деревню, которая выступает поставщиком природных богатств и интеллектуальных ресурсов и дешевой рабочей силы.

Известно, что глобализм развивается через ТНК, которые выражают интересы больших индустриальных западных государств в основном США. Российский исследователь И.М. Подзигун утверждает, что «поставляя в развивающиеся страны устаревшую технологию, размещая в этих странах экологически грязные предприятия, транснациональные корпорации увеличивают разрыв между «золотым миллиардом» и остальной частью мира, содействуя порождению «голодного миллиарда» не в

метафизическом, а в буквальном смысле этого слова»[5;с.349]. Подобная политика транснациональных компаний подрывает интеллектуальные и экономические основания развивающихся стран. Все это известно противникам глобализации и по своему питает антиглобалистский экстремизм.

Глобализм по определению является детищем Запада, но он не устраивает всех исследователей на Западе. В западных странах основными последователями антиглобалистского экстремизма являются антиглобалисты. Антиглобализм возник как отрицание права Америки диктовать миру свои правила дальнейшего развития планеты. Отсюда взаимодействия таких разных организаций, как «Глобальное сопротивление» (Global resistance)? «Глобальные акции народов против свободной торговли и ВТО» (People's Global Actions), «Друзья планеты» (Friends Of the Earth) и т.д. в рамках общего антиглобалистского движения. С этими организациями сотрудничает множество других «недовольных» современными цивилизационными трансформациями движений. Таковы, например, борцы за права человека, анархисты, марксисты, феминистки[5;с.346].

Таджикское общество является полноценным участником глобализационных процессов и его культуре и национальной идентичности брошен вызов со стороны западной массовой культуры. В этих условиях наблюдается рост самосознания таджикского народа на основе исламской религии и общемусульманской культуры. Таджикская национальная идентичность все в большей степени формируется по религиозному, этническому признаку. Вероятность успешной экспансии глобалистических ценностей в масштабах Таджикистана очень велика, и даже провоцирует реакцию в форме религиозной оппозиционности среди мусульманского духовенства и импонирующей ему молодежи и даже часть светской интеллигенции.

На наш взгляд, именно духовно – нравственные, религиозные опыты начинают сопротивляться усреднению и унификации. И на сегодня важнейшим ресурсом этого сопротивления является религия. Западный по своему происхождению, глобализм исходит из секулярной парадигмы социального устройства, когда религия вытеснена в сферу частных интересов. Но в мире есть культуры и конгломераты культур, и в особенности это относится к исламскому миру, который не допускает «выделения» прагматики в отдельную, не зависящую от религии сферу.

И если Запад в своих глобализаторских устремлениях сделает ставку на продвижение низкопробных ценностей массовой культуры, то легко прогнозируется накал противостояния и попытки изоляционизма в традиционных сообществах Востока. Зная религиозной идентичности, как наиболее консервативной формы идентификации, станет доминирующим в числе других этнических, экономических и политических факторов. И антиглобалистский экстремизм – одно из ярких свидетельств такого сопротивления.

Таким образом, в сфере международных отношений предпринимаются попытки создания единого мирового порядка с общим социумом и мировым гражданским обществом, а в духовной сфере – создание единой культуры мировой цивилизации на основе господства американской культуры. Так, по мнению российского исследователя Ю. Петрова, «проводится политика подрыва национальных государств, национальной идентичности и формирование новой идентичности населения на условиях глобализма»[6;с.419]. В экономической сфере межгосударственный либеральный экстремизм стремится сохранить зависимость всех цивилизаций от западноевропейской, посредством заимствования первыми устаревших концепций модернизации общества. «В политической сфере этот межгосударственный экстремизм пытается осуществить демонтаж системы независимых государств во главе с ООН и создать национальные центры управления, которые по своему усмотрению должны будут осуществлять политику «миротворчества», «невмешательства», подготовки «цветных революции» и «смены правящих режимов»[6;с.419].

Антиглобалистский экстремизм, как социокультурный феномен, является естественным порождением глобализма и его своеобразным отражением. Было бы странно, если бы появился антиглобализм и не появился антиглобалистский экстремизм. Ведь действие по определению всегда вызывает противодействие. Действие как объединение, сближение, сотрудничество различных стран на основе принятия общих правил экономического, технологического, финансового и т.д. развития вызывает недовольство, противодействие тех людей, страны которых в результате формирования глобального мира теряют национальный суверенитет, или возможность влияния на те или иные события, происходящие не только в мире, но и в своих регионах.

Против этого процесса выступают мусульманские страны и мусульманские культурные деятели. Наиболее радикальные группы мусульманского мира практикуют экстремистскую борьбу против этого феномена. Нетрудно заметить, что антизападные настроения в третьем мире являются также частным случаем антиглобалистского экстремизма, распространяющегося во всем мире. Речь идет о протесте против монополизации власти и влияния могущественных, и, в значительной мере, безличных, транснациональных сил, подрывающих традиционные самобытные основы культуры нации, навязывающих народам единообразные западные духовные ценности и стандарты поведения, подчиняющих экономику суверенных государств интересам транснациональных корпораций.

ЛИТЕРАТУРА

1. Ниязи А.Ш. Афганистану навязывают пережитки глобализма / А.Ш. Ниязи. [Электронный ресурс]. <http://afghanistan.ru/doc/15268.html>. (дата обращения к сайту 22.01.2011)
2. Малышева Д. Исламско-фундаменталистский проект в реалиях современного мира / Д. Малышева // Мировая экономика и международные отношения. - 1999. - №7. - С.109.
3. Эсенаманова Н.С. Ислам в Центральной Азии в условиях глобализации. Дис. ... канд. полит. наук / Н.С. Эсенаманова. – Бишкек, 2004. - С. 156.
4. Мирский Г. Дракон встает на дыбы / Г. Мирский // Мировая экономика и международные отношения. - 2002. - №3. - С.43.
5. Подзигун И.М. Глобализация и глобальные проблемы: философско-методологический анализ: дис. ... док. филос. наук / И.М. Подзигун. - М., 2003. - С.349.
6. Петров Ю.П. Основание экстремизма / Ю.П. Петров // Актуальные проблемы противодействия национальному и политическому экстремизму: материалы Всерос науч. –практ. конф. В 2-х т. –М: Издательство «Лотос», 2008. - Т. 1. - 419 с.

ПРОЯВЛЕНИЕ ЭКСТРЕМИЗМА В УСЛОВИЯХ ГЛОБАЛИЗАЦИИ

В статье анализируется взаимовлияние антиглобализма и экстремизма. Антиглобалистский экстремизм, как социокультурный феномен, является естественным порождением глобализма и его своеобразным отражением. Глобализм как всемирный процесс разделит ученых на два противоборствующих лагеря.

Ключевые слова: глобализация, глобализм, экстремизм, секта, фундаментализм, терроризм, салафизм, таджикское общество.

MANIFESTATIONS OF EXTREMISM UNDER GLOBALIZATION

In this regard, the process of globalization generates contraposition as anti-globalization extremism around the world. Against globalization serve all national and self-sufficient culture of peace as a Christian, Buddhist, Islamic and etc.

Key words: globalization, globalism, extremism, sekta, fundamentalism, terrorism, salafizm, secular, tajik society.

Сведение об авторе: *Н.Д. Махмадиев* – кандидат философских наук, старший преподаватель кафедры онтологии и теории познания Таджикского национального университета. Телефон: (+992) 939-32-59-42. E-mail: nozim2985@mail.ru

РОҶЕЪ БА МАСОИЛИ СИЁСАТИ ХОРИҶӢ ВА АМНИЯТИ МИЛЛӢ ДАР ПАРТАВИ ПАЁМИ НАВБАТӢИ ПРЕЗИДЕНТИ КИШВАР

Парвиз Маҳмадов
Донишгоҳи миллии Тоҷикистон

Маълум аст, ки хизмати дипломатӣ яке аз соҳаҳои муҳимтарини хизмати давлатӣ ба ҳисоб рафта, нақши он дар таъмини амнӣ байналмилалӣ ва ҳалли масоили сиёсӣ бо назардошти манфиатҳои миллӣ хеле назаррас аст. Соҳаи сиёсати хориҷӣ ӯ худ дипломатия дар худ фаъолияти бисёрнақшавиро дар бар гирифта, дар он аҳмияти бештар ба масоили фаъол намудани ҳамкориҳои кишварамон бо ҷомеаи ҷаҳонӣ дар мубориза алайҳи таҳдидҳои ҷаҳонӣ, минтақавӣ ва миллӣ зоҳир карда мешавад.

Президенти кишвар, муҳтарам Эмомалӣ Раҳмон дар Паёми соли 2015 ба Маҷлиси Олии Ҷумҳурии Тоҷикистон қайд менамояд, ки «Ман борҳо ба масоили байналмилалӣ ибрози назар карда, вазифаву ҳадафҳои сиёсати хориҷии кишварро муфассал шарҳ дода будам, ки то имрӯз усулу асосҳо ва афзалиятҳои ин сиёсат, ки аз ҳимояти манфиатҳои миллӣ, ҳифзи озодиву истиқлолияти кишвар, амнияти суботи ҷомеа ва таъмини рушди Тоҷикистон иборатанд, тағйир наёфтаанд... Муҳтаво ва ҳадафҳои сиёсати дарҳои кушода, ки бо амалӣ намудани он сарзамини мо сафи дӯстони худро пайваستا зиёд намудааст, ҳамоно мисли пештара боқӣ хоҳанд монд ва барои тақвияти равобити Тоҷикистон бо тамоми кишварҳои дунё хизмат хоҳанд кард».[1]

Ба ҳама маълум аст, ки Ҷумҳурии Тоҷикистон баъди ба даст овардани истиқлолияти сиёсӣ тавонист, ки самтҳои сиёсати хориҷии худро марҳила ба марҳила муайян намояд ва дипломатияи Ҷумҳурии Тоҷикистон аз рӯзҳои аввали ба даст овардани истиқлолият хеле фаъол буда, принсипи сиёсати хориҷии худро таҳти унвони “дипломатияи дарҳои кушод” ном гузошт. Инчунин, дар самти сиёсати хориҷии ҶТ сиёсати бисёрсамта амалӣ мешавад. Ҷумҳурии Тоҷикистон ҳамкориҳои дучониба ва бисёрҷонибаи худро бо давлатҳои аъзои СММ, ИДМ, СААД, СХШ, САҲА, ИА, СҲИ ва дигар созмонҳои ҷаҳонӣ ва минтақавӣ ба роҳ мондааст, ки ин шаҳодати сиёсати дарҳои кушод ва сиёсати бисёрсамта мебошад.

Воқеан, Ҷаноби олии вазифаву ҳадафҳои сиёсати хориҷии кишварро дар замони муосир арзёбӣ намуда, мавқеи Ҳукумати Ҷумҳурии Тоҷикистонро нисбати сиёсати дарҳои кушода боз ҳам тақвият бахшида, устувори онро барои ҳамкориҳои Тоҷикистон хеле муҳим медонад. Сиёсати пешгирифтаи дарҳои кушодаи кишвари мо сиёсати санчидаву дар амал тадбиқёфтааст, ки баъзе аз кишварҳои ҷаҳон низ бо амалӣ намудани чунин сиёсат аз вартаи муносибатҳои нобасомонӣ раҳой ёфтанд. Ба замми ин мавқеи геополитикии кишвари мо бо ҳамсоғонамон нисбат ба забон, урфу одат ва тамаддун тақозои онро дорад, ки мо бояд сиёсатеро дастгирӣ намоем, ки ба ҳама ҳамсоғони дуру наздик муносибати хуби дучонибаву бисёрҷониба дошта бошем. Албатта, чуноне ки Сарвари кишвар таъкид намудааст, чунин сиёсат барои Тоҷикистони азизамон дар айни ҳол сиёсати дарҳои кушода мебошад, ки дар муносибатҳои байналхалқӣ мавқеи хоссаро ишғол намудааст.

Инчунин, дар Паём омадааст, ки «Мо чунин мешуморем, ки бо талоши якҷоя ва дастаҷамъона эмин нигоҳ доштани сайёра ва минтақаи мо аз ин офатҳо аз ҷумлаи вазифаҳои бетаъхир ва муҳимтарини давлатҳои миллӣ ва созмонҳои байналмилалӣ. Ин вазъ аз ҳамаи мо татбиқи сиёсати санчидаву мутавозинро тақозо мекунад, то ки кишварҳои мо ба арсаи бесуботи табдил нагардад.... Аз ин рӯ, мо мисли пештара тамоми саъю талоши хешро ба харҷ хоҳем дод, то минтақаи мо қаламрави дӯстиву ҳамкорӣ ва ҳамёриву кӯмаки байниҳамдигарӣ бошад. Дар ин росто, така ба тадбирҳои дастаҷамъӣ ва ҳамкориҳои муассир бо шарикони стратегӣ

санчидаву боэтимод, мисли пештара мазмуни асосии сиёсати хориҷии Тоҷикистонро ташкил хоҳад дод».[1]

Тавре ки маълум аст, ҳалли масоили амниятӣ миллий бо назардошти манфиатҳои миллии кишварамон бо роҳи амалӣ намудани сиёсати дарҳои кушод ба ҳисоб рафта, ҳамеша дар мадди назари Сарвари давлат ва Ҳукумати ҚТ қарор дорад, ки мазмуни асосии он эмин нигоҳ доштани сулҳу салоҳ, на танҳо дар кишвар ва минтақа, балки дар тамоми ҷаҳон мебошад. Дар Паёми навбатӣ низ вобаста ба масоили сиёсати хориҷӣ ва амниятӣ миллий Сарвари давлат як қатор мақомоти давлатиро вазифадор намуданд, ки «самти ҳамкориҳои байналмилалӣ, махсусан бо кишвари ҳамсоя – Афғонистон дар самти таъмини амният дар ҳатти сарҳади миёни ду давлат ва мубориза бо муомилоти ғайриқонунии воситаҳои нашъадор густариш дода шавад.... Бо зикри ҳамаи ин афзалиятҳо ва самтҳои асосии сиёсати хориҷӣ, мо набояд фаромӯш кунем, ки тақвияти минбаъдаи ҳамкориҳои муассир ва тавсеаи доираи онҳо бо кишварҳои ҳамсояи мо, аз ҷумла Афғонистон, дорои аҳмияти хосса мебошад.....Мантикист, ки дар шароити ба вучуд омадани воқеияти нав, яъне баъди хуруҷи неруҳои эътилофӣ аз сарзамини ин кишвари дӯсту бародари мо робитаҳоямон бояд дар ҳамаи бахшҳо вусъати тоза пайдо намоянд, зеро тавре, ки медонем, масъалаҳои суботу амниятӣ Афғонистон ва вазъи эминӣ осоишта дар Осиёи Марказӣ бо якдигар саҳт алоқаманданд».[1]

Инчунин, суҳанрониҳои Президенти кишвар ва ташаббусҳои Ҳукумати ҚТ вобаста ба масоили таъмини байналмилалӣ дар ҷорабиниҳои сатҳи олӣ аз минбарҳои баланди байналмилалӣ вобаста ба масоили таъмини амният дар ҷаҳон, аз ҷумла дар қаламрави кишвари ҳамсоя – Афғонистон хеле муҳим мебошанд.

Бояд гуфт, ки вазъи амниятӣ минтақаи мо бо вазъи амниятӣ Афғонистон алоқамандии ногустанӣ дорад, бинобар ин, ҷомеаи ҷаҳонӣ бояд дар таъмини амният, сулҳу субот ва пешрафти иқтисодии ин кишвар дастаҷамъона саҳмгузор бошад.

Чуноне ки маълум аст, Президенти кишвар самтҳои асосии сиёсати хориҷиро таҳлил намуда, мавқеи кишварҳои ҳамсояро хеле муҳим арзёбӣ намудааст. Махсусан, масъалаҳои суботу амниятӣ кишвари Афғонистон, ки бо суботу амниятӣ кишварҳои Осиёи Марказӣ ҳамбастагии зич дорад, дар Паёми Президенти мамлакат хеле муҳим дарҷ ёфтааст. Таъкидҳои Сарвари давлат оид ба хуруҷи неруҳои эътилофӣ аз сарзамини ин кишвари ҳамсоя ва дигаргун шудани авзои ин минтақа, моро водор менамояд, ки дар таъмини амниятӣ кишварамон саҳмгузор бошем ва раванди таълиму тарбияи худшиносию ватандӯстиро боз ҳам устувортар намоем.

Дарвоқеъ, Президенти кишвар дар суҳанронии худ дар Паёми соли 2015 ба Маҷлиси Олии Ҷумҳурии Тоҷикистон чун пештара, муҳтавои асосии самти сиёсати хориҷиро дар таъмини масоили амниятӣ дохилӣ ва хориҷии кишвар ҳамчун омили муҳимтарини стратегияи давлат ва пешрафти ҷомеа муаррифӣ намудааст. Бояд қайд кард, ки Ҷумҳурии Тоҷикистон аз замони ба даст овардани соҳибистиклолӣ то имрӯз дар самти сиёсати хориҷӣ, масоили таъмини амниятӣ байналмилалӣ, минтақавӣ ва миллий таваҷҷуҳи хосса зоҳир намуда, дар ин ҷода корҳои зиёдеро ба анҷом расонидааст. Аз ҷумла, сохтмони бинои нави Вазорати корҳои хориҷии ҚТ, сохтмони бинои нав ва кушодани дигар зерсохторҳои Вазорати корҳои хориҷӣ дар хориҷи кишвар ва омода намудани мутахассисони ҷавони ин соҳа дар хориҷи кишвар метавонанд мисоли гуфтаҳои боло бошанд.

Вобаста ба масоили сиёсати хориҷии ҚТ ҳаминаро қайд кардан ба маврид аст, ки дар замони муосир ва дар марҳилаи тартиботи нави ҷаҳонӣ яке аз хусусиятҳои сиёсати хориҷӣ барои рушди минбаъдаи муносибатҳои дӯчониба ва бисёрҷонибаи кишвар дар бисёр ҳолат аз роҳбарияти кишвар вобастагӣ дорад. Ба замми ин, имрӯз дар байни кишварҳои абарқудрати ҷаҳон мавқеи худро доштан ва сухани худро амалӣ намудан низ масъалаи хеле муҳим ба шумор меравад, ки дар бозигҳои сиёсии

чаҳонӣ мақоми хосса доранд. Махсусан, ҳимояи хусусиятҳои хосси миллӣ, дину мазҳаб ва дигар масъалаҳои глобалие, ки имрӯз ба инсоният таҳдиду хатар эҷод карда метавонанд боиси баррасӣ ва масъалагузорие мебошанд, ки инро на ҳар як роҳбари кишвар дарк карда метавонад.

Хизматҳои Президенти Ҷумҳурии Тоҷикистон дар ҳимоя намудани арзишҳои миллӣ, баррасӣ намудани вазъи Афғонистон, таъмини сулҳу салоҳ дар кишвар ва минтақа, эълон намудани Соли оби тоза, Даҳсолаи байналмилалӣ амалиёт “Об барои ҳаёт 2005-2015”, Ҳамкорӣ дар соҳаи об аз минбарҳои баланди чаҳонӣ гувоҳи он аст, ки Тоҷикистон ҳам дар миёни кишварҳои чаҳон мавқеи худро дошта, суҳани худро дар амал татбиқ карда метавонад.

Бояд гуфт, ки дар самти сиёсати хориҷӣ қабули Қонуни Ҷумҳурии Тоҷикистон аз 31 декабри соли 2014 «Дар бораи хизмати дипломатӣ дар ҚТ» як такони ҷиддие буд, ки таваҷҷуҳи мутахассисону олимони ин соҳаро ба худ ҷалб намуд. Хусусан, устодони факултети муносибатҳои байналхалқии Донишгоҳи миллии Тоҷикистон баъд аз қабул гардидани қонуни мазкур ва мутолиаи таҳлил намудани он ба ҳулосае омаданд, ки Ҳукумати Ҷумҳурии Тоҷикистон аз рӯзҳои аввали ба даст овардани истиқлолият нисбати мутахассисони ин соҳа диққати махсус зоҳир намуда, нисбати онҳо масунӣ ва имтиёзҳои махсуси дипломатиро пешбинӣ менамояд. Ва метавон гуфт, ки дар маҷмӯъ муҳтавои асосии қонуни мазкур барои хизматчиёни дипломатии ҚТ бо қонунҳои кишварҳои чаҳон дар соҳаи хизмати дипломатӣ баробар ва ҳатто дар муқоиса бо баъзе аз кишварҳо бартарияти зиёде дорад.

Аз ин хотир, мо устодони фанҳои таълими соҳаи муносибатҳои байналхалқии Донишгоҳи миллии Тоҷикистон ҳамаи ин дастгириҳои Ҳукумати Ҷумҳурии Тоҷикистонро ба назар гирифта, ба худ зарур медонем, ки раванди таълими фанҳои тахассуси дипломатиро ҷоннок намуда, кадрҳои ҷавони боистеъдоду забондонро дар ин самт омода намоем, зеро онҳо дар оянда бо пешбурди сиёсати хориҷӣ тақдири миллати моро ҳал менамоянд.

Ҳамин тавр, вобаста ба вазъи ҳассосу печидани чаҳони муосир тамоми шахрвандони ҚТ, шурӯъ аз мутахассисони соҳавӣ то шахрванди оддии кишвар, бояд дар партави Паёми имсолаи Президенти кишвар муҳтарам Эмомалӣ Раҳмон ба Маҷлиси Олии Ҷумҳурии Тоҷикистон дар таъмини амният, пешрафт ва рушди Тоҷикистони азиз саҳмгузор бошанд.

АДАБИЁТ

3. Паёми Президенти Ҷумҳурии Тоҷикистон Эмомалӣ Раҳмон ба Маҷлиси Олии Ҷумҳурии Тоҷикистон дар соли 2015.[Захираи электронӣ]. www.president.tj

О ПРОБЛЕМАХ ВНЕШНЕЙ ПОЛИТИКИ И НАЦИОНАЛЬНОЙ БЕЗОПАСНОСТИ В СВЕТЕ ОЧЕРЕДНОГО ПОСЛАНИЯ ПРЕЗИДЕНТА СТРАНЫ

Автор в статье, рассматривая состояние безопасности РТ в свете Послания Президента Республики Таджикистан Эмомали Рахмона Парламенту страны, анализирует проблемы внешней политики и обеспечения национальной безопасности РТ. В статье особое внимание уделяется анализу особенностей внешней политики в период формирования нового мирового порядка.

Ключевые слова: внешняя политика, безопасность, национальная безопасность, региональная безопасность, международная безопасность, международные отношения, очередное послание Президента страны, влияние экстремизма и терроризма, национальное самосознание, патриотизм, трансформация общества, конфессиональная враждебность, патриотических дух, религиозная толерантность, политика, дипломатия .

ABOUT FOREIGN POLICY AND NATIONAL SECURITY ISSUES IN THE LIGHT OF THE PRESIDENT'S ADDRESS

The author in this article, considering the state of security of Tajikistan in the light of the Address of the President of the Republic of Tajikistan Emomali Rahmon to the Parliament, analyzes the foreign affairs and ensuring national security issues of the Republic of Tajikistan. The article focuses on the analysis of the peculiarities of foreign affairs of Tajikistan in the stage of the formation of new world order.

Key words: foreign affairs, security, national security, regional security, international security, international relations, the next address from the President of the country, the influence of extremism and terrorism, national identity, patriotism, the transformation of society, confessional hostility, patriotic spirit, religious tolerance, policy, diplomacy.

Сведения об авторе: *П.А. Махмадов* — кандидат политических наук, преподаватель кафедры международных отношений Таджикского национального университета. Телефон: **985-10-00-05**.
E-mail: **dip-parviz@mail.ru**

**МОҲИЯТИ ИСЛОМГАРОИИ СИЁСӢ ВА БАЪЗЕ ШАКЛҲОИ ЗУҲУРИ ОН
(Дар ҳошияи Паёми Президенти Ҷумҳурии Тоҷикистон ба Маҷлиси Олии Ҷумҳурии
Тоҷикистон аз 23 январӣ соли 2015)**

Қ. Нурулҳақов, М.Ҳ. Умедов
Донишгоҳи миллии Тоҷикистон

Дар Паёми Президенти Ҷумҳурии Тоҷикистон Эмомалӣ Раҳмон омадааст, ки «терроризм ва ифротгароӣ беш аз ҳарвақта авҷ гирифта, бо оқибатҳои даҳшатноки бераҳмонаи худ ба проблемаи ҷиддитарини инсоният дар асри бисту як табдил ёфтааст» (1,38). Дар зуҳури ин падидаи номатлуб исломикунонию сиёсат ва сиёсисозии ислом нақши бориз дорад, ки таҳлилу таҳқиқи он басо муҳим аст.

Яке аз хусусиятҳои ҷомеаи муосири мусулмонӣ дар он зухур гардидани ду тамоюли ба ҳам мухталиф, яъне аз як тараф, зери таъсири раванди ҷаҳонишавӣ ва илму технологияи иттилоотӣ инкишоф ёфтани тамоюли дунявият дар низоми давлатдорӣ милли ва муносибатҳои ҷамъиятӣ, ва аз тарафи дигар, беш аз пеш хусусияти сиёсӣ касб кардани дин ҳамчун ақсуламал ба раванди ҷаҳонишавӣ ва дунявият мебошад. Дар айни замон, хусусияти сиёсӣ касб кардани дин дар ҷаҳони ислом аз ду роҳ сурат мегирад, ки ҳар кадоме сабабҳои воқеии худро дорад. Яке аз он, агар аз тариқи сиёсисозии дин нишон додани ақсуламал ба таъсири ҷаҳонишавӣ ба кишварҳои мусулмонӣ бошад, дигаре ба он вобаста мебошад, ки давлатҳои қудратманди пешрафтаи ҷаҳон, ки дар мамолики мусулмонӣ мановеи геополитикӣ доранд ва хостаҳои онро дар ҳамкорӣ бо гурӯҳҳои динӣ-сиёсии дохилии кишварҳои мусулмонӣ ба амал баровардани мешаванд.

Тамоюли аз тариқи сиёсисозии дин муқобилият кардан ба раванди ҷаҳонишавӣ аз он бармеояд, ки ҷаҳонишавӣ имрӯз, асосан, хусусияти ғарбӣ дошта, бештар аз тариқи фарҳанги Ғарб, ки ҳамчун фарҳанги насронӣ шинохта мешавад, ба ҷараёни дунявишавии фарҳанг ва умуман, муносибатҳои ҷамъиятии ҷаҳони мусулмонӣ таъсир мерасонад. Зеро, раванди ҷаҳонишавӣ дар замони муосир ба ташаккул ёфтани тамаддуни пасоиндустрии (информационӣ-иттилоотӣ) робитаи бевосита дошта, Ғарб имрӯз пешоҳанги ин тамаддун ба ҳисоб меравад ва қисмати зиёди захираҳои табиӣ молиявӣ замони муосир дар зери назорати он қарор дорад. Ҷаҳони ислом бошад, ҳанӯз дар сатҳи ҷомеаи анъанавӣ (суннатӣ) қарор дошта, пешрафтатарин кишварҳои ин минтақа ба монанди Туркия ва Эрон акнун ба ҷомеаи саноатӣ ворид гардидаанд ва ҷаҳони мусулмонӣ аз нигоҳи илмӣ-техникӣ бо Ғарб рақобат карда наметавонад. Кишварҳои араб, ба монанди Арабистони Саудӣ, Қатар ва ғайраҳо ҳарчанд аз нигоҳи молиявӣ бой ҳастанд, вале онҳо пешрафта ҳисоб намеёбанд, зеро имкониятҳои зеҳнӣ, илмӣ-техникии онҳо паст буда, сарватмандии онҳо аз ҳисоби фуруши нафту газ табиӣ мебошад. Бинобар он, баъзе аз идеолоҳҳои мусулмон ва доираҳои динӣ бунёди давлати исломӣ ва дар зиндагии мусулмонон ҷорӣ намудани қонунҳои шариатро роҳи асосии ҳифз намудани ҷаҳони ислом аз таъсири фарҳанги Ғарб ҳисобида, дар муборизаи худ барои ҳокимияти сиёсӣ бо мақсади исломкунонии ҷомеа аз ислом ва эътиқоди динии мусулмон истифода

мебаранд. Тактикаи асосии муборизаи чунин доираҳои динӣ-сиёсӣ он аст, ки онҳо ба оммаи мусулмонон дунявият ва низоми давлатдорӣ дунявиро ҳамчун арзиши ғарбӣ-насеронӣ ва бегона барои дини мубини ислом ва ҷомеаи мусулмонӣ муаррифӣ месозанд. Зиёда аз ин, доираҳои динии мазкур бо мақсади расидан ба ҳадафҳои сиёсии худ бо истифода аз эътиқоди динии мардум кӯшиши зиёд ба харҷ медиҳанд, ки дар навиштаҳои худ мафҳумҳои дину сиёсат, ислому ҳокимиятро бо ҳам айнӣ дода «тору пуди исломро аз сиёсат» иборат доданд (2).

Чуноне ки гуфтем, тамоюли дуҷуми сиёсисозии дин аз манфиатҳои геополитики давлатҳои абаркудрат ва ҳамчунин, қудратҳои минтақавӣ, ки дар кишварҳои мусулмонӣ доранд, сарчашма мегирад. Давлатҳои қудратманди ҷаҳон ва қудратҳои минтақавӣ ба воситаи ҳизбҳои сиёсӣ-динӣ ва ҳаракатҳои динии ғайрисуннатӣ ифротгаро дар кишварҳои мусулмонӣ ақидаҳои бегонаро паҳн намуда, аз ин роҳ дар ин кишварҳо манбаи низоъро ба вучуд оварда, кӯшиш ба харҷ медиҳанд, ки дар мавриди зарурӣ аз онҳо барои дар ин кишварҳо амалӣ сохтани мақсадҳои геополитикии худ истифода баранд. Чуноне ки афсари хизмати ҷосусии Британияи Кабир Д-р Чон Колеман дар асоси ҳуҷҷатҳои комилан дақиқу махфӣ дар китобаш «Комитети 300 (асрори ҳокимияти ҷаҳонӣ)» менависад, ИМА ва Ғарб бо дастури ин комитет, ки ҳамаи ниҳодҳои давлатӣ, иқтисодӣ – молиявӣ, илму маориф ва ғ. ҷаҳони муосирро зери назорати худ гирифтааст, ҳадафашон пиёда сохтани низоми нави ҷаҳонӣ мебошад. Барои ба ин ҳадаф расидан, онҳо бо баҳонаи идеяи озодии динӣ бояд дар кишварҳои мусулмонӣ равияҳои нави мухталифи бунёдгароии исломиро паҳн намоянд, то ки ин ҳаракатҳои динии ғайрисуннатӣ ҳамчун манбаи низоъ ва бухронҳои сиёсӣ хизмат намоянд. Аз ҷумла, барои паҳн кардани ҳаракати «Ихвон-ул-муслимин» бояд ҳаматарафа мусоидат кард (3,18).

Чи тавре ки мебинем, зухуроти ин тамоюл дар Либия, Мисру Сурия, Алҷазоир, Ироқ, Нигерия ва ғайраҳо ба мушоҳида мерасад. Вақте ки нерӯҳои қудратталаби ҷаҳонӣ барои ҳокимияти сиёсӣ дар кишвар мубориза мекунанд, дар мавриди зарурӣ ин ду тамоюл метавонанд бо ҳам пайванд гардида, барои амалӣ гардидани мақсадҳои қудратталабии нерӯҳои бегона дар минтақа, шароити мусоид фароҳам оранд. Зеро, мазмуну ҳадафи ҳарду тамоюл ҳам дар ниҳояти қор ба василаи исломи сиёсӣ ба амал баровардани табaddулот дар ҳокимияти сиёсӣ ва аз тариқи он ба вучуд овардани ҳокимиятест, ки барои ҳар ду хизмат намояд.

Хусусияти дигари исломгароии сиёсӣ дар Тоҷикистон дар фаъолияти ҲНИТ ва дигар ҳизбу ҳаракатҳои ғайрисуннатӣ ифротгаро дар ин аст, ки аввалан, онҳо таъриху фарҳанг ва давлатдорӣ миллатҳои ғайриараб, аз ҷумла тоҷиконро, ба давраи таърихи исломӣ маҳдуд сохта, ба масъалаи таносуби дину сиёсат дар таърихи давлатдорӣ миллии тоҷикон ва муносибати онҳо ба ислом танҳо дар доираи таҷрибаву афкори сиёсии давраи исломии таърихи онҳо назар меандозанд. Сониян, хангоми дар доираи таърихи давраи исломӣ баррасӣ кардани таносуби ислому сиёсат, бахусус, дар матни таносуби ислому ҳокимият, онҳо он тафовути ҷиддие, ки миёни таърихи арабу аҷам (тоҷик) дар масъалаи таносуби дину сиёсат вучуд дорад, комилан ба назар намегиранд ва таърихи давлатдорӣ ин ду халқро ба таври сунъӣ бо ҳам омезиш дода, масъалаи таносуби ислому сиёсатро дар таърихи миллати тоҷик аз нигоҳи меъёрҳои таърихи араб ва диду тафаккури урубатӣ баррасӣ менамоянд. Доираҳои динии мазкур бегона будани дунявиятро ҳамчун арзиши ғарбӣ барои тоҷикон таъкид сохта, вале аз ҳамдигар тафовут доштан ва ҳатто ба ҷуз дар соҳаи дин аз ҳам бегона будани таъриху фарҳанги арабу тоҷикро ба назар намегиранд. Ба таъкид бояд ғушрас кард, ки таъриху фарҳанги тоҷику араб на танҳо муқоиса наshawандаанд, ҳамзамон аз нигоҳи хусусияту мазмун ба ҳам муҳолифанд. Тарзи зиндагии араб биёбонӣ, тарзи зиндагии тоҷик аз қадим шаҳрнишинӣ, тарзи хоҷагидорӣ араб чорводорӣ, тарзи хоҷагидорӣ тоҷик кишоварзӣ ва ҳунармандӣ буда, аз ин назар тафаккури онҳо низ фарқ мекунад. Фарҳангу тафаккури биёбонии

араб хусусияти ақлгарой надоранд, аммо фархангу тафаккури тоҷик хусусияти ратсионалӣ дорад.

Яке аз хусусиятҳои асосии исломгароии сиёсӣ ин айният додани дин бо сиёсат мебошад. Асли андешаи динии исломгароёни сиёсиро, ки дар шакли ҳизбу ҳаракатҳои мухталифи сиёсӣ-динӣ ба мисли Ҳизб-ут- таҳрир, Ихвон-ул-муслимин, Ҷамоати таблиғ, Толибон, Салафия, Ансоруллоҳ, Ҳаракати исломии Ўзбекистон (ҳоло Туркистон), Ал-қоида ва ғайраҳо иборат аз он аст, ки ислом ва сиёсат аини як чиз буда, наметавонанд аз ҳам ҷудо бошанд. Ин ақидаро метавон ошкоро дар таълимоти назарияпардозони ҳизби назҳати исломии Тоҷикистон мушоҳида кард. Масалан, сарвари ҲНИТ С.А. Нурӣ ҷудоии дин аз сиёсатро як падидаи барои ҷомеаи мусулмонӣ бегона ва таҳмилшуда аз фарҳанги сиёсии Ғарб дониста, навиштааст, ки «ҷудоии дин аз сиёсат ё аз давлат ҳеҷ гуна иртибот бо дини мубини ислом ва ҷомеаҳои исломӣ надорад, балки диёнат дар ислом аини сиёсат аст» (4,5). Аз нигоҳи ӯ, ҳатто ҳуди «бисмиллоҳирраҳмонирраҳим низ сиёсат аст» (5). Бояд таъкид кард, ки ин концепсияи С.А.Нуриро сарварон ва пайравони ҲНИТ то имрӯз пайгирифта давом медиҳанд, ҳарчанд С.А. Нурӣ ва М. Ҳимматзода дар давраи созиши сулҳи тоҷикон давлати дунявиро эътироф карда, муҳолифат надоштани онро бо ислом ва шарияти он эътироф карда буданд.

Ин ҷо як нуқтаи муҳимро бояд хотиррасон кард, ки сарварони ҲНИТ пайванди дину сиёсатро таъкид карда истода, ҳамин нуқтаро ба инобат нагирифтанд, ки робитаи дин бо сиёсат ва масъалаи айнияти дину сиёсат, бахусус дар дини ислом ва усули давлатдорӣ миллии тоҷикон гуногунанд. Робитаи доштани динро бо сиёсат, бахусус ислому сиёсатро, касе инкор накардааст. Воқеан, на танҳо дар таърихи давлатдорӣ халқҳои мусулмон, ҳамчунин, дар таърихи давлатдорӣ қариб ҳамаи халқу миллатҳо дар гузашта, дин бо сиёсат робита дошт. Онро ҳатто дар робитаи динҳои бутпарастиву бисёрхудоӣ бо сиёсат метавон мушоҳида кард. Чуноне ки дар усули давлатдорӣ қадими тоҷикон- пешдодиён, қаёниён, давлатдорӣ мисриён, бобилиён, юнониён, чину ҳинд ва ғ. вучуд дошт.

Аммо айният додани дин бо сиёсат ва онро аини як чиз доништан ва мафҳуми «бисмиллоҳирраҳмонирраҳим»-ро низ сиёсат ҳисобидан, аз назари ин ҷониб, як кӯшиши ба усули сунӣ бо ҳам омезиш додани ду падидаи моҳиятан бо ҳам ихтилофнок буда, онро дар илми фалсафа эклектика меноманд, ки берун аз мантиқ аст. Зеро, аз диди ҳуди таълимоти исломӣ низ, ин ду падида аз рӯи моҳият ва ҳадафи ниҳойи падидаҳои мухталиф, яке падидаи заминӣ, дунявӣ (сиёсат), дигаре падидаи ғайризаминӣ, илоҳӣ (дин) мебошанд.

Зиёда аз ин, агар мафҳуми калидии дин ин «Имон», яъне эътиқод ба Худованд бошад, мафҳуми калидии сиёсат ин «ҳокимияти сиёсӣ» мебошад. Пас, саволе ба миён меояд, ки оё метавон ин ду падидаро аини як чиз донист ва имонро бо ҳокимияти сиёсӣ иваз кард? Аз назари ин ҷониб, исломро бо ҳокимияти сиёсӣ ҳамон вақт аини як чиз ҳисобидан мумкин аст, ки агар исломро дар навбати аввал ҳамчун сиёсат шинохт, на дин. Дар он сурат масъалаи падидаи илоҳӣ будани он зери шубҳа қарор мегирад ва чунин тарзи фаҳмиши дин тамоил ба атеизм дорад. Зеро, дар замонҳои шӯравӣ файласуфону диншиносон исломро маҳз ҳамчун як падидаи сиёсии дар заминаи кӯшишҳои давлатсозии араб бавучудода баҳо дода, онро ба ҳайси як падидаи заминӣ (дунявӣ) мешинохтанд ва бо ҳамин роҳ падидаи илоҳӣ будани онро инкор менамуданд. Бинобар он, мо бояд аз нигоҳи таърихӣ робитаи доштани исломро бо сиёсат ва давлатдорӣ мусулмонӣ ба назари эътибор гирифта, дар аини замон исломро ба хоҳири манфиати ҳуди ислом набояд бо сиёсат як чиз донем, ки он на ба манфиати ислом асту на ба манфиати давлатдорӣ миллий.

Бояд гуфт, ки айният додани ислом бо сиёсат ҳадафҳои сиёсӣ дорад. Аини як чиз доништан ин ду падидаи моҳиятан мухталиф ба гурӯҳҳои муайяни сиёсӣ имконият медиҳад, ки бо сӯйистифода аз эътиқоди динии мардуми мусулмон

ҳадафҳои сиёсии худро дар роҳи ба даст овардани ҳокимияти сиёсӣ пиёда созанд. Ва барои ба ин ҳадаф расидан тайёранд эътиқоди динии мардуми ноогоҳро, яъне имонро, ба эътиқоди сиёсӣ табдил диҳанд, ки он метавонад пояҳои маънавӣ-ахлоқии динро хароб созад ва исломро аз падидаи фарҳангӣ ба падидаи сиёсӣ табдил диҳад. Дар чунин ҳолат, ислом, пеш аз ҳама, на ҳамчун дин, балки ба ҳайси сиёсат шинохта шуда ҷанбаи фарҳангӣ-ахлоқии дин ба ҷойи дуҷумла мебарояд ва тобеи сиёсат мегардад. Вақте, ки дин сифати сиёсиро касб кард, ҳар кадом гурӯҳи сиёсӣ-динӣ, ки дар сари қудрат аст ё барои қудрати сиёсӣ мубориза мебарояд, метавонад динро ба кадом шаклу тарзе, ки барои ҳадафҳои он ногузир аст, сӯйистифода кунад. Дар сурати руҳ додани чунин ҳолат, хоҳем нахоҳем дин бо ифротгароӣ терроризм мепайвандад. Чунки ифрот ва террор таърихан ҳамеша як унсур сиёсат ва бозҳои сиёсӣ мебошад. Бесабаб нест, ки имрӯз дар ҷаҳони муосир ифротгароӣ ва терроризм аз исломгароии сиёсӣ сарчашма мегардад. Намунаи равшани онро мо тоҷикон дар ҳодисаҳои солҳои 90-уми садаи XX дар Тоҷикистон мушоҳида карда будем. Онро имрӯз дар ғайбати Толибон дар Афғонистону Покистон, Ихвон-ул-муслимин дар Миср, Салафия дар давлати исломии ДИИШ ва ғайраҳо метавон бо осонӣ мушоҳида намуд.

Дар баҳши таносуби ислому сиёсат (давлат) тафовути таърих ва хусусиятҳои давлатдорӣ арабу тоҷик дар он аст, ки тоҷикон ба сабаби мардуми қадими муқиминишину шаҳрнишин ва кишоварзу ҳунарманд будан, анъанаи давлатдорӣ миллии онҳо низ, ҳанӯз дар аҳди бостон ташаккул ёфта буд ва он на кам аз 5-6 ҳазор сол таърих дорад. Пояи маънавии давлатдорӣ онҳоро фарҳанги миллий, аз ҷумла таълимоту арзишҳои ахлоқӣ-инсондӯстии ойини зардуштӣ ва дигар арзишҳои миллии онҳо ба мисли Наврӯзу Меҳргон ва ғ. ташкил меод. Агар бо як сухан хулоса кунем, давлатдорӣ миллии тоҷикон дар партави ҳамон фарҳанги «меҳвар»-ие, ки донишмандони шинохтаи ҷаҳон эътироф кардаанд, ташаккул ёфтааст ва он дорои як низоми устувори сиёсӣ буд, ки хусусияти дунявӣ дошт. Бинобар он, таносуби дину сиёсат дар усули давлатдорӣ қадими тоҷикон дар асоси манофеи миллий, хусусиятҳои тарзи зиндагӣ ва фарҳанги миллий шакл гирифта буд. Аммо, араб то садаи VII мелод, яъне замони пайдоиши ислом ба сабаби тарзи зиндагии қабилавии саҳроӣ доштан ва надоштани идеологияи ягонаи миллий, ки он ҳар замон дар шакли дин зоҳир меёфт ва динҳои қабилавӣ бутпарастӣ ба муттаҳидшавию давлатсозии онҳо монеа эҷод мекард, ҳанӯз соҳиби давлатдорӣ миллий ба маънои аслиаш набуд.

Ба ҳамин сабаб вақте, ки дар Нимҷазираи Арабистон дини ислом зӯҳур кард, араб дар зер парчами идеяи яктопарастии ислом (тавҳид) ҳадафҳои қабилавӣ худро рад карда, аз тариқи таъсиси ҷомеаи «Умма», ҳамчун як созмони сиёсӣ-динӣ, тадриҷан муттаҳид гардида, ба пайдоиши давлатдорӣ миллии худ асос гузошт. Ташаккули унсурҳои анъанаи давлатдорӣ дар ибтидо маҳз аз ҳамин ҷомеаи «Умма» оғоз гардиданд. Азбаски давлатдорӣ миллии араб маҳз дар зер андешаи тавҳидии ислом пайдо гардида ташаккул ёфт, бинобар ин, дар таърихи араб ваҳдати дину сиёсат ҳамчун шарт асосии давлатсозию давлатдорӣ араб ба миён омад.

Азбаски идеяи тавҳиди исломӣ хусусияти космополитикӣ (оламватанӣ) ва миллий дошт, араб бо бунёд кардани давлати муттамаркази миллий, минбаъд бо таъба ба қобилияти ҷанговарии худ, ки тарзи ҳаёти биёбонӣ ба ӯ омӯхта буд ва бо истифода аз идеяи тавҳиди исломӣ, ки хусусияти тақдирӣ низ дошт, ба кишварҳои бегона-аз Хуросони Бузургу Рум то ба Мисру Испания лашкар кашида, тавонист империя (хилофат)-и космополитикии худро бунёд намояд. Тамоми раванди хилофатсозии араб дар зер парчами ислом сурат гирифта, ба ваҳдати дину хилофат мусоидат мекард. Хулоса, араб тавонист аз тариқи пиёдасозии сиёсати идеяи тавҳидӣ-космополитикии ислом давлатҳои миллии бисёр халқҳоро, аз ҷумла давлатҳои миллии тоҷикро форсро шиканад ва онҳоро тобеи хилофати худ созад. Ин вазъият дусад сол давом кард. Хулоса, агар ислом ба араб ба ҳайси идеологияи

давлатсозию хилофат мусоидат карда бошад, барои мардумони дигар, аз ҷумла мардуми тоҷику форс, омили идеологии аз байн бурдани давлатдории миллӣ буд.

Аз ин рӯ, робитаи ислому сиёсат дар таърихи араб хусусиятҳои хосси миллӣ дорад. Давлатдории миллии араб аз нигоҳи идеологӣ ва фарҳангӣ зодаи тафаккур ва арзишҳои исломист. Давлатдории миллии тоҷикон бошад, баъди шикасти он аз ҷониби араб, аз тариқи идеяи космополитикии ислом ва дусад соли муборизаҳои озодихоҳӣ аз роҳи ҳифзу эҳёи арзишҳои миллӣ, бахусус эҳёи забон ва усули давлатдории тоисломии онҳо дар садаи Х, аз нав ба вуқӯъ пайваستاаст. Бинобар ин, пояи фарҳангӣ, чехраи миллӣ ва аслу моҳияти давлатдории тоҷиконро ҳанӯз аз давраи тавлиди дубораи он на исломи сиёсӣ, ки дар таърихи араб ба пайдоиши давлатдории онҳо саҳми бориз гирифтааст, балки арзишҳои миллӣ ва ҳифзи онҳо ташкил медиҳад. Беҳуда нест, ки Сарвари давлат Эмомалӣ Раҳмон дар тамоми суханронии худ дар назди ҷомеа ва Паёмҳои худ ба Маҷлиси Олии Ҷумҳурии Тоҷикистон пайваста дар хусуси ҳифзу рушди арзишҳои миллӣ «ба хоҳири мустаҳкам намудани пояҳои давлати миллӣ, ҳифзи соҳибистиклолии Ватан, суботи иҷтимоӣ, имконияти давлат ва ҷомеа» (1,43) таъкид месозанд.

Аммо ин маънои онро надорад, ки арзишҳои исломӣ дар таърихи низоми давлатдории миллии мо ва имрӯз дар таҳкими суботи ҷомеа ва амнияти давлат низ нақше надошта бошанд. Ин ҷо сухан асосан на дар хусуси нақшу мақоми ислом дар ҷомеаи суннатӣ, балки дар бораи кадом нақшо доштани ин ду навъи арзишҳо дар эҳёи ҳастии давлати миллӣ ва нақши исломи сиёсӣшуда дар тақдирӣ таърихӣ давлатдории миллӣ дар гузашта ва дар замони муосир меравад. Агар ба тариқи дигар гӯем, оё исломи космополитикии сиёсӣшуда, ки тӯли зиёда аз ҳазор сол шиори араб, рӯхоният ва ҳизбу ҳаракатҳои сиёсӣ-динӣ буд, метавонад чехраи асили давлати миллиро таҷассум карда, манофеи онро новобаста аз дастури хоҷагони бегона ҳифз намояд? Бахусус дар ҳолате, ки космополитизми исломӣ бо давлатдории миллӣ аз ибтидо ихтилоф дошт ва он имрӯз низ бозичаи дасти абаркудратҳо, дар ДИИШ ва ғ. мебошад.

Мубаллиғони исломгароии сиёсӣ, ба монанди назарияпардозӣ ҲНИТ М.Ҳимматзода, бо тақия ба андешаи баъзе аз исломшиносони Ғарбу рус, ки нақши исломро «ба сифати омили айниятдихӣ этникиву фарҳангӣ...яке аз танзимаҳои муносибатҳои ҷамъиятӣ» (А. Малащенко) эътироф карданд, консепсияи худро доир ба «сиёсикунонии ислом» мавқеи дуруст ҳисобидаанд (6.296).

Ба андешаи ин ҷониб, аз ҳулосаи Ҳимматзодаи М. доир ба ақидаи А. Малащенко ду иштибоҳи усулӣ бармеояд. Аввалан ин, ки нақши исломро ҳамчун омили айниятдихӣ этникиву фарҳангӣ ва яке аз воситаҳои танзимгарии муносибатҳои ҷамъиятӣ касе рад накардааст. Инро нақши иҷтимоӣ доштани дин дар ҷомеа меноманд ва он ҳеҷ гоҳ маънои «сиёсикунонии ислом»-ро надорад.

Мусаллам аст, ки дар тӯли дусад соли, ки тоҷикон дар султаи араб қарор доштанд, ислом тадриҷан ба ҳаёти иҷтимоии онҳо ворид шуд ва ҳамчун падидаи динӣ-фарҳангӣ, ки дар он усули ақлгарой (иҷтиҳод) ва арзишҳои фарҳангии миллӣ (урф) нақши бориз дошт, ба омили танзими муносибатҳои ҷамъиятӣ табдил ёфт. Пас, ба маврид аст таъкид созем, ки тоҷикон исломро на ба ҳайси падидаи сиёсӣ ба хоҳири бунёди низоми сиёсии муайян, аз ҷумла чун араб василаи сохтани давлати миллӣ, балки ҳамчун як падидаи динӣ-фарҳангӣ пазируфтаанд ва чунин нақш доштани исломро дар шароити давлати дунявӣ низ эътирофдоранд. Ҳатто давлати миллии муосири тоҷикон бо вучуди иттиҳодияҳои диниро аз давлат ҷудо намудан ба дин муносибати фарҳангии ҳамаҷониба дорад, ки исботи он зарурате надорад.

Дигар ин, ки ҳам Малащенко А. ва ҳам Ҳимматзода М. ҳангоми ба ислом нақши омили айниятдихӣ этникиву фарҳангиро қоил шудан, мебоист ба чунин нақш доштани ислом дар ҳаёти иҷтимоии мусулмонон аз нигоҳи он тафриқе, ки ислом дар робита бо таърихи арабу аҷам дорад, баҳо медодаанд, чуноне ки дар боло

баён кардем. Мусаллам аст, ки ислом дар заминаи ҳаёти фарҳангию сиёсии араб қомат афрохта, раванди ташаккули худшиносии арабро дар худ таҷассум карда буд, ки он дар бунёд ёфтани давлатдории миллии араб дар зери парчами ислом ифода меёбад. Бинобар ин, дар таърихи араб ислом ҳамчун «омили айниятдихии этникию фарҳангӣ» шинохта мешавад. Мисоли равшани он аз маросиму анъана ва расму ойинҳои тоисломии араб ташкил ёфтани муқаддасоту парастиишоти исломӣ мебошанд. Дар таркиби ин арзишҳои исломӣ, ки имрӯз мусулмонон риоя мекунанд, ба ҷуз аз унсурҳои фарҳанги тоисломии араб, намунаи арзишҳои фарҳанги ягон миллати дигарро наметавон пайдо кард. Лекин дар робита ба таърихи халқҳои тоҷику форс ислом чунин нақшо набозидааст. Баръакс, андешаи космополитикии ислом, бахусус дар мазҳабҳои аҳли суннату ҷамоат, на танҳо ҳар кадом халқи мусулмонро ҳамчун гурӯҳи этникии хос ҳифз накард, балки онҳоро бо ҳам омезиш дода аз байн бурд. Масалан, мисриҳову суриёниҳоро араб сохт ва тоҷикони Марву Чорҷӯву Ашқоборо бо туркманҳо ва тоҷикони Фарғонаву Хоразму Тошкенту Самарқанду Бухоро бо узбакҳо омезиш дода, дар баъзе маҳалҳои номбурда онҳоро комилан аз байн бурд. Пас, маълум мешавад, ки ислом дар таърихи халқҳои номбурда нақши «айниятдихии этникиву фарҳангӣ»-ро набозида, балки нақши асимиллатсия кардани онҳоро бо халқҳои, ки аз лиҳози сиёсӣ ғолиб буданд, бозидааст. Зеро, дар ислом мансубияти динӣ ҳамеша аз мансубияти миллии боло меистад ва дар тафаккури рӯҳонияти тоҷик он мавқеи то ба имрӯз устувор дорад.

Зиёда аз ин, вақте ки давлати миллии Сомониён исломро ҳамчун сарчашмаи қонунгузорӣ пазируфт ва ба ҳайси фарҳанги ҳуқуқӣ ба хизмати давлати миллии гузошт, он ба пайванди дину сиёсат мусоидат кард ва ниҳодҳои диниву рӯҳоният дар сохтори давлати миллии мақоми хосро ишғол намуданд.

Вақте ки давлати Сомониён ҳамчун давлати миллии соҳибистиклол ба хилофати араб итоат накард, ба он андоз надод ва ба давлати қудратманд табдил ёфт, ки онро баъзе таърихшиносон бо империяи Сосониён баробар донистаанд, ҳулафои араб дар ҳамкорӣ бо туркони Қарахонию Элакхонӣ ва рӯҳониёне, ки дар сохтори давлати Сомониён мақоми хос доштанд, бо сӯйистифода аз умумияти мазҳабие, ки турку тоҷик доштанд (ҳарду ҳанафӣ мазҳабанд ва инчунин ҳарду бо араб аз аҳли суннату ҷамоатанд), тавонишанд мардумро аз муқобилият нишон додан ба лашкари турк боздоранд, бо далели он ки туркон низ мусулмонҳои суннимазҳаб буда, имонашон қавӣ мебошад ва онҳо на барои дин, балки барои давлат мечангиданд (7,440-445; 107-112). Бо ҳамин сабабҳо давлати Сомониён аз байн рафт, ки ин ҳамон натиҷаи пайванди ислому сиёсат ва дар давлатдории миллии мақоми хос доштани рӯҳоният ва ба ҳайси идеологияи расмӣ шинохтани исломи космополитикӣ буд.

Чунин фоҷиаи талхи таърихӣ дар таърихи тоҷикон дар тӯли ҳазор соли охир чандин бор рух додааст. Намунаи дигари барҷастаи он фоҷиаи «табартақсим»-и соли 1924 мебошад. Пантуркистон бо сӯйистифода аз мансубияти мазҳабии тоҷику турк ва муқобил гузоштани онҳо ба эронӣни шиамазҳаб на танҳо маҳалҳои асосии ободу шаҳрҳои таърихӣ тоҷиконро аз он худ кардаанд, ҳамчунин, мавҷудияти тоҷиконро ҳамчун миллати бумии Осиёи Миёна инкор намуданд. Аммо дар чунин вазъияти мураккаби барои тоҷикон фоҷиабор, ба ҷуз чанд нафар зиёиёну сиёсатмадорони миллатдӯсти тоҷик ба мисли С.Айнӣ, Шохтемур, Нусратулло Махсум, Чинор Имом ва дигарон, ягон нафар рӯҳонии тоҷик, ба ҳимояи миллат барнахост, ҳол он ки рӯҳонияти тоҷик он вақт қувваи бузургро ташкил медоданд. Иллат дар он буд, ки дар тафаккури рӯҳонияти тоҷик мансубияти мазҳабӣ ҳамеша аз мансубияти миллии афзалият дошт ва имрӯз ҳам чунин аст. Гузашта аз ин, рӯҳоният ҳамин андешаро тавонист дар тафаккури омма ҷойгузин созад. Набояд фаромӯш кард, ки тоҷикияти мо аз тариқи ҳифзу рушди арзишҳои миллии ва ташаккули тафаккури миллии ифода меёбад.

Бинобар он, кӯшиши аз роҳи айният додани ислому сиёсат, сиёсикунони ислом ва исломисозии сиёсат дар шароити давлати миллий ва мақоми сиёсӣ қоиладар шудан ба иттиҳодияҳои динӣ дар таркиби сохтори давлати миллий, бахусус барои давлатҳои миллии рушдкунанда, метавонад хатарҳое ба бор орад.

Мардуми Тоҷикистон бо истифода аз таҷрибаи талхи таърихӣ кӯшиш ба ҳарч дод, ки бо сарвари Эмомалӣ Раҳмон дунявиятро ҳамчун низоми сиёсии давлатдорӣ миллий интиҳоб намояд ва иттиҳодияҳои диниро аз давлат ҷудо карда, динро ҳамчун ҷузъи фарҳанги миллий пазирад.

Таҷрибаи таърихӣ рушди кишварҳои мусулмонӣ собит сохт, на исломгарии сиёсӣ, ки василаи барангехтани ихтилофоти динӣ-мазҳабӣ ва ақидавӣ дар кишварҳои мусулмонӣ мебошад, ягон вақт на танҳо василаи ҳифзу рушди фарҳангҳои миллий, ҳамзамон ислом, фарҳанги исломӣ ва ваҳдати мусулмонон низ набуд. Баръакс, сиёсисозии дин ҳамеша ҳамчун омили афрӯхтани низоъҳои динию мазҳабӣ, этникӣ-миллӣ ва бархӯрдҳои сиёсӣ ба манфиати гурӯҳҳои алоҳидаи сиёсӣ ё бегонагон хизмат карда, дар роҳи таҳкиму рушди давлати миллий ва умуман, ваҳдати мусулмонон монеа эҷод мекард. Таърихи рушди ҷаҳони мусулмонӣ дар тӯли зиёда аз ҳазор сол ва тазоҳуроти сиёсии садаи XX ва ибтидои садаи XXI собит намудаанд, ки воситаи санҷидашудаи ҳифзи фарҳанги мусулмонӣ ва умуман, мусулмонон аз падидаҳои номатлуби бегона ин шинохти ислом ҳамчун дин ва падидаи маънавӣ-фарҳангӣ мебошад, ки инро ҳанӯз поягузори мазҳаби ҳанафӣ Имоми Аъзам собит намуда буд. Фаромӯш набояд кард, ки тоҷикон ҳанафиро на чун як падидаи сиёсӣ, балки, пеш аз ҳама, ба ҳайси як падидаи динӣ-фарҳангӣ пазируфтаанд, ҳарчанд он хусусияти космополитикӣ низ дорад. Тамаддуни исломӣ на дар заминаи муборизаҳои сиёсӣ, балки дар натиҷаи муколамаҳои фарҳангӣ ва истифода аз баҳри беканори арзишҳои умумибашарӣ ташаккул ёфта, мақоми ҷаҳонӣ касб кардааст. Дар садаҳои аввали густаришу рушди ислом арбобони фарҳанги халқҳои мусулмон, бахусус тоҷикон форс, маҳз аз тариқи тараққӣ додани ислом ҳамчун фарҳанг тавонистанд, ки исломро ба ҷаҳониён муаррифӣ созанд ва фарҳанги исломиро дар радиҳои тамаддунҳои маъмули башариёт қарор диҳанд. Аз ин нигоҳ, вақте ки ислом дар асрҳои миёна дар шакли як тамаддуни ҷаҳонӣ ташаккул ёфт, раванди ҷаҳонишавӣ дар он замон хусусияти исломӣ касб карда, он ба фарҳангҳои ғайр таъсири бориз гузошт. Алалхусус, таъсири фарҳанги исломӣ ба фарҳанги давраи эҳёи Аврупо калон буд. Аврупо дар зерини таъсири тамаддуни исломӣ бедор ва эҳё гардид. Ғарб бо истифода ва коркарди арзишҳои дунявӣ тамаддуни исломӣ тараққӣ кард. Он эҳё, ки дар садаҳои XIV-XVI зерини таъсири тамаддуни исломӣ дар Ғарб арзи ҳастӣ кард, минбаъд тақдири тамаддуни аврупоиро дар садаҳои баъдӣ муайян сохт ва ҷомеаи анъанавӣ асримиёнагии феодалии Аврупо ба ҷомеаи индустри табдил ёфт ва Аврупо бо ҳамон суръат то ба имрӯз тараққӣ меёбад. Акнун на ҷаҳони исломӣ, балки ҷаҳони насронӣ дар раванди ҷаҳонишавӣ нақши муайянкунанда мебозад. Аврупо барои он ки пешрафт кунад, аз ягон арзиши пешқадами тамаддуни исломӣ, ба хотири номи ислом шуда, рӯй натофт, баръакс ҳамаи он чизе, ки барои он манфиатовар буд, қабул намуда, онҳоро ба қолаби нав кашид, то он ҷое, ки ҳатто ба ҷаҳониён ин арзишҳоро ҳамчун моли худ муарифӣ намуд.

Дар ҷаҳони ислом бошад дар натиҷаи низоъҳои дохилӣ, ки дар заминаи ихтилофҳои мазҳабӣ ба вуҷуд меомад, баланд рафтани таассуби динӣ ва таҷовузҳои аҷнабиён оғоз аз садаҳои XII-XIII давраи рушд ба вуҷуд омад. Арзишҳои дунявӣ ин тамаддун тадриҷан аз тараққиёт боз монда, ҷойи онҳоро дар тафаккури мусулмонон таассубу ифрот, хурофот ва дарवेशию дунёбезорӣ ишғол намуд. Ва натиҷаи ин шуд, ки ҷаҳони ислом аз асри XVIII сар карда, тадриҷан ба мустамликаи Ғарб табдил ёфт. Ба таассубу ифрот гирифтӣ шудани Шарқи исломӣ барои Ғарб хеле мувофиқ ва манфиатовар буд. Зеро, бо истифода аз ҳамин ифроту таассуб Ғарб барои ноором сохтани вазъи сиёсӣ дар Шарқи исломӣ барномаҳо таҳрези мекард. Маҳз

сӯйистиғода аз ин таассуб барои Ғарб беҳтарин василаи расидан ба мақсадҳои геополитикӣ мебошад. Аз садаи XVIII-XIX инҷониб, Ғарб ва ҳаммаслақони он аз ҳамин таассубу хурофот истиғода карда, аз тариқи ҳизбу ҳаракатҳои динӣ-ифротӣ дар ҷаҳони ислом амну суботро вайрон намуда, бо ин роҳ ба рушди арзишҳои дунявӣ дар мамолики мусулмонӣ, ба монанди рушди саноати индустриӣ, коркарди энергияи атомӣ ва технологияҳои нав ва дар ин замина модернизация кардани истеҳсолот монеъ мешавад. Ғарб имрӯз тамоми захираҳои табию молиявӣ ва раванди рушди илму маорифро низ дар ҷаҳони мусулмонӣ зерӣ назорати худ қарор додааст. Барои амалисозии ин ҳадафҳои худ Ғарб бо истиғода аз шиорҳои демократӣ ба ҳизбу ҳаракатҳои динӣ-ифротӣ така менамояд. Бинобар он, ақидаи доираҳои динию зехние, ки мувофиқи он гӯё дунявият анъанаи ғарбӣ буда, он ба ислом ихтилоф дорад, пояи илмӣ надорад. Ғарб ва Исроил дар асл ба исломи муътадили созанда ихтилофдоранд, аммо аз исломи олудаву таассубгаро, хурофотӣ ва исломи сиёсӣ ба қор мегиранд. Аз он барои пиёда сохтани аҳдофи геополитикии худ истиғода мекунанд.

Аз ин ҷо бармеояд, ки дар шароити ҷаҳонишавӣ на сиёсисозии дин, балки муносибати фарҳангӣ ба дин, баланд бардоштани нақши фарҳангии он дар ҷомеа, беҳтар кардани сифати маърифати динию дунявии мусулмон ва рушди худшиносии миллӣ омили асосии ҳифзу рушди исломи созанда ва мусулмонон мебошад. Ҳамзамон, муносибати фарҳангӣ ба дин яке аз омилҳои муҳимми рушди ахлоқ буда, он ба тараққиёти иқтисодӣ-иҷтимоии ҷомеа таъсири неқ мерасонад ва ба пешрафту таҳкими давлати миллӣ мусоидат менамояд. Зиёда аз ин, баланд бардоштани нақши фарҳангӣ-арзишии дин дар ҷомеа яке аз омилҳои пешгирӣ кардан аз таассубу ифротгароии динӣ буда, аҳли ҷомеаро барои рӯй овардан ба илму технологияи замони муосир ҳидоят ва фарҳанги миллиро аз таъсири ҷанбаҳои манфии раванди ҷаҳонишавӣ ҳифз менамояд.

Чуноне ки гуфтем, яке аз сабаб ва омилҳои хусусияти сиёсӣ касб кардани дин дар ҷаҳони ислом, бахусус дар кишварҳои навистиклоли Осиёи Марказӣ, ки ҳанӯз давлатҳои рушдкунанда ба ҳисоб мераванд, ин муборизаи давлатҳои абарқудрат ба мақсади дар зерӣ нуфузи худ ворид сохтани ин кишварҳо мебошад. Имрӯз давлатҳои қудратталаб барои васеъ намудани доираи манофеи геополитикии худ аз роҳу усулҳои мухталиф, аз таъсис додани ҳизбу ҳаракатҳои хусусияти ифротгароӣ дошта ва интиқоли онҳо ба кишварҳои мусулмонӣ ва аз тариқи онҳо ба вучуд овардани низоъҳои динӣ-сиёсӣ дар ин кишварҳо замина фароҳам овардани мешаванд. Зеро, барои ба вучуд овардани вазъи ихтилофноки динӣ-сиёсӣ истиғода кардан аз эътиқоди динии мардум роҳи аз ҳама осонтар ва ба матлаб наздиктар аст. Сабаб дар он аст, ки кишварҳои Осиёи Марказӣ то имрӯз асосан дар сатҳи ҷомеаи анъанавӣ қарор доранд ва дар ин ҷомеа ба сабаби қафомонии иқтисодӣ-иҷтимоӣ ва илмӣ-техникӣ ҳанӯз сатҳи таассуби динӣ ва хурофот аз сатҳи ҷаҳонбинии дунявӣ баланд буда, аз тариқи дин ворид сохтани мусулмонон ба муборизаҳои сиёсӣ осонтар ва таърихан усули санҷидашуда мебошад. Бо ҳамин мақсад, ҳанӯз аз давраи зуҳури муборизаҳои миллӣ-озодихоҳии халқҳои мусулмон ба муқобили истеъморгарони хориҷӣ дар кишварҳои мусулмонӣ бо дастгирию ёрии молиявии давлатҳои абарқудрат ба тариқи пинҳонӣ баъзе ҳизбу ҳаракатҳои динӣ-сиёсӣ ба рӯйи қор омадаанд, ки то имрӯз дар мамолики мусулмонӣ ба тарғиби исломи сиёсӣ машғуланд. Ҳамин ҳизбу ҳаракатҳои динӣ-сиёсӣ ҷавонони гумроҳро вориди ҳаракатҳои сиёсии ғайрисуннатӣ намуда, ба ҷанги Сурияву Ироқ мефиристанд.

Ин ҳизбу ҳаракатҳо аз тариқи сиёсисозии ислом кӯшиш мекунанд, ки ба сари ҳокимият оянд. Вобаста ба он, ки кадоме аз ин ҳизбу ҳаракатҳо имконияти ба сари қудрат омадан доранд, давлатҳои абарқудрат низ ин ҳизбу ҳаракатҳоро пуштибонӣ карда, тавассути онҳо нақшаҳои геополитикии худро дар ин ё он минтақа амалӣ

месозанд. Дар чунин шароит сиёсисозии дин ва дар ин замина барангехтани низоъҳои динӣ-сиёсӣ барои давлати миллии рушдкунанда хеле хатарзо мебошад.

Аз ин рӯ, дар давлатҳои миллии рушдкунанда маҳз муносибати фарҳангӣ-арзишӣ ба дин яке аз омилҳои муҳимми суботу амнияти ҷомеа буда, чунин тарзи муносибат ба дин ба тараққиёти давлати миллии мусоидат менамояд. Дар ин самт давлати дунявии Тоҷикистон тӯли зиёда аз бист соли истиқлолияти худ як қатор қорҳои назаррасро ба анҷом расонид, ки баёни онро ин ҷо зарур наметавонем, зеро онҳо аз тариқи тадқиқотҳои қоршиносон, таҳлилҳои ВАО ва расонаҳои интернетӣ ба ҳамагон маълуманд. Вале, баъзе ашхос аз доираҳои ҳодимони дину уламои кишвар ва гурӯҳҳои алоҳидаи динӣ-сиёсӣ то ҳол аз таҷрибаи талхи гузаштаи ба сари миллат омада ба манфиати давлати миллии натиҷабардорӣ накарда, барои расидан ба мақсадҳои ғаразноки худ ва иҷро намудани супоришҳои ҳоҷагони бегонаашон бо сӯйистифода аз сатҳи пасти маърифати динию дунявии мусулмонон, баҳусус ҷавонон, кӯшиши зиёд ба ҳарҷ медиханд, ки мардуми мусулмонро аз тариқи дини мубини ислом ҳар чӣ бештар вориди бозҳои сиёсӣ карда, фазои динӣ-сиёсии кишварро муташанниҷ созанд.

Ҳамин тариқ, аз роҳи шинохти дин ҳамчун падидаи фарҳангӣ-маънавӣ ва рушди арзишҳои ахлоқии дин метавон аз зуҳури исломгароии сиёсӣ ва тундгароии динӣ пешгирӣ кард. Давлати дунявии Ҷумҳурии Тоҷикистон ҳамаи шароитҳоро барои рушди ислом ҳамчун падидаи фарҳангӣ муҳайё сохтааст.

АДАБИЁТ

1. Паёми Президенти Ҷумҳурии Тоҷикистон Эмомалӣ Раҳмон ба Маҷлиси олии Ҷумҳурии Тоҷикистон аз 23 январи соли 2015. -Душанбе, 2015.
2. Ҷудои дин ва сиёсат (secularizm) ё дунявӣ // Ҳафтаномаи «Наҷот», 31-октябри соли 2013.
3. Ҷон Колеман. Комитети 300.(асрори ҳокимияти ҷаҳонӣ) / Ҷон Колеман. -М: «Витязь», 2000.
4. Нури С.А. Ормони мардуми мусулмони кишвар / С.А. Нури. -Душанбе, 2003.
5. Ҳафтаномаи «Наҷот» 2-марти соли 2006.
6. Ҳимматзода М. Омилҳои зуҳуроти ифротгароии динӣ ва тадбирҳои ҷилавгири аз он («Истиқрори боварӣ миёни исломиён ва дунявигароён- таҷрибаи Тоҷикистон») / М. Ҳимматзода. -Душанбе, 2004.
7. Гафуров Б.Г. О причинах возвышения и падения Саманидов / Б.Г. Гафуров // Избранные труды. - М., 1985; Муҳаммадамини Риёҳӣ. Фирдавсӣ. Ба алифбои крилӣ- тоҷикӣ баргاردони Доро Дӯст / Муҳаммадамини Риёҳӣ. -Душанбе: Шӯҷоиён, 2010.

СУЩНОСТЬ ПОЛИТИЧЕСКОГО ИСЛАМА И НЕКОТОРЫЕ ФОРМЫ ЕГО ПРОЯВЛЕНИЯ

В статье рассматриваются некоторые причины и факторы проявления политического ислама в условиях глобализации, в частности отождествление религии и политики, геополитические интересы развитых стран в мусульманском регионе, борьба религиозно-политических партий за политическую власть и т.д. В статье особо обращается внимание на несовместимость политики и религии, на религию как культурно-духовной феномен, противостоящий религиозному экстремизму.

Ключевые слова: понятия, ислам, исламизм, экстремизм, политика, культура, глобализация, геополитика, вера, политическая власть, светскость, светское государство и т.д.

SUMMARY OF POLITICAL ISLAM AND SOME ITS FORMS

In this article discusses some of the reasons and factors manifestations of political Islam in globalizatsii, in particular the identification of religion and politics, the geopolitical interests of the developed countries in musulmanskom religion, anti religious-political parties for political power, etc. The article particularly longer process any attention to the incompatibility of religion and politics to religion as a cultural and spiritual phenomenon in opposing religious extremism.

Key words: Islam, Islamism, extremism, politics, culture, globalization, geopolitics, faith, political power, secular, secular state, etc.

Сведения об авторах: *К. Нурулхаков* - доцент кафедры истории и социальной философии Таджикского национального университета

М.Х. Умедов - доцент, заведующий кафедрой истории и социальной философии Таджикского национального университета. Телефон: **901-00-78-00**

МУНДАРИЧА - СОДЕРЖАНИЕ

ИҚТИСОД - ЭКОНОМИКА

МОДЕЛЬ ФОРМИРОВАНИЯ УЧЁТА ЗАТРАТ И КАЛЬКУЛЯЦИИ ПО ЦЕНТРАМ ОТВЕТСТВЕННОСТИ В ПРОМЫШЛЕННОСТИ <i>Д.У. Ураков, С.К. Шоймардонов.....</i>	3
АНАЛИЗ ДИНАМИКИ ПОСЕВНЫХ ПЛОЩАДЕЙ КАРТОФЕЛЯ В РТ <i>М.А. Эргашева, Н.Э. Юсуфчонов.....</i>	7
БАҲИСОБГИРИИ ЗАХИРАҲОИ ИСТЕҲСОЛӢ ВА ТАЪСИРИ ОНҲО БА РУШДИ КОРХОНАҲО <i>Р.С. Тоҳирова.....</i>	10
СУЩНОСТЬ УПРАВЛЕНЧЕСКОГО УЧЕТА И НАПРАВЛЕНИЯ ЕГО ОРГАНИЗАЦИИ <i>Д.Т. Расулов.....</i>	17
ТАҲЛИЛИ ОМОРИИ ДИНАМИКАИ НИШОНДИҲАНДАҲОИ БОЗОРИ МЕҲНАТ ДАР ҚТ <i>М.А. Одинаев.....</i>	21
ТАМОҶУЛИ ТАҒЙИРӢБИИ РАВАНДҲОИ ДЕМОГРАФӢ ВА АЛОҚАМАНДИИ ОНҲО БО ДИГАР РАВАНДҲОИ ИҚТИМОЙ-ИҚТИСОДӢ <i>Ф.М. Аҳмадов.....</i>	28
ХУСУСИЯТИ ҲИСОБДОРӢ ДАР ИЁЛОТИ МУТТАҲИДАИ АМРИКО (GAAP) <i>Ҳ.А. Акрамова.....</i>	33
СИСТЕМАИ НИШОНДИҲАНДАҲОИ ОМОРИ ВА ФАӢОЛИЯТИ СОҲИБКОРИ ДАР ҚТ <i>С.М. Холов.....</i>	37
ТАБАҚАБАНДИИ КИБЕРНЕТИКАИ ИҚТИСОДӢ ДАР СИСТЕМАҲОИ ИДОРАНАМОӢ <i>А. Чураева.....</i>	41
ТАҲЛИЛИ ФАӢОЛИЯТИ БЕРУНАИ ИҚТИСОДИИ КОРХОНА <i>Б.А. Набиев.....</i>	45
АНАЛИЗ ФОРМИРОВАНИЯ ВАЛОВОГО СБОРА КАРТОФЕЛЯ В РЕСПУБЛИКЕ ТАДЖИКИСТАН <i>М.А. Эргашева.....</i>	49
ТАҲЛИЛИ РУШДИ БОЗОРИ ҚОҒАЗҲОИ ҚИМАТНОҚ ДАР ҚУМҲУРИИ ТОҶИКИСТОН <i>Ф.Н. Икромов.....</i>	53
ЗАРУРАТИ ИҚТИМОИӢ ИҚТИСОДИИ ПАЙДОИШ ВА ТАШАККУЛИ ТАБАҚАИ МИЁНАИ АҲОЛӢ ДАР РАВАНДИ ТАҲАВВУЛОТИ ИҚТИСОДӢ <i>А.К. Норов.....</i>	58
СОЦИАЛЬНО-ЭКОНОМИЧЕСКОЕ ЗНАЧЕНИЕ ИНФРАСТРУКТУРНОГО ОБЕСПЕЧЕНИЯ ПРЕДПРИНИМАТЕЛЬСКОЙ ДЕЯТЕЛЬНОСТИ <i>М.Г. Азизова.....</i>	64
НАЛОГООБЛОЖЕНИЕ ЭЛЕКТРОННОЙ КОММЕРЦИИ ДЛЯ КОМПАНИИ <i>В.И. Прасолов, Д.И. Турсунов.....</i>	67

ХУКУК – ПРАВО

СТАНОВЛЕНИЕ И РАЗВИТИЕ ФОРМЫ НЕПОСРЕДСТВЕННОЙ ДЕМОКРАТИИ <i>Б.С. Гадов.</i>	71
ТЕОЛОГИЧЕСКАЯ КОНЦЕПЦИЯ ПРАВ ЧЕЛОВЕКА <i>А.М. Диноршоев.</i>	76
АТТЕСТАЦИЯ ГОСУДАРСТВЕННЫХ СЛУЖАЩИХ КАК ФАКТОР СОВЕРШЕНСТВОВАНИЯ ГОСУДАРСТВЕННОЙ СЛУЖБЫ В РЕСПУБЛИКЕ ТАДЖИКИСТАН <i>Дж.Н. Джамшидов.</i>	79
НИЗОМИ МАҚМОТИ ҲОКИМИЯТИ ИҚРОИЯ ВА СОҲТОРҲОИ ОН <i>А.И. Имомов.</i>	83
МАҚОМИ ҲИЗБҲОИ СИЁСӢ –ҲАМЧУН ИНСТИТУТИ ҲУҚУҚИ КОНСТИТУТСИОНӢ <i>Х. Ш. Имомов.</i>	87
СУДЕБНАЯ ВЛАСТЬ КАК ГАРАНТ ЗАЩИТЫ ПРАВ И СВОБОД ЧЕЛОВЕКА И ГРАЖДАНИНА <i>Ш.Х. Камолов.</i>	89
МАСЪАЛАҲОИ ТАШКИЛ ВА ҲАҶОЛИЯТИ СОҲТОРҲОИ МАҚМОТИ ИҚРОИЯИ МАҲАЛЛИИ ҲОКИМИЯТИ ДАВЛАТӢ <i>Ҷ.Ш. Қодиров.</i>	92
БАЪЗЕ АЗ МАСОИЛИ МАҲҲУМ ВА МАЗМУНИ ИСТЕҲСОЛОТИ ИҚРО ОИД БА ПАРВАНДАҲОИ ҲУҚУҚВАЙРОНКУНИИ МАЪМУРӢ <i>Р.Н. Марифхонов.</i>	96
НИЗОМИ НАВИ МАҚМОТИ ҲОКИМИЯТИ ИҚРОИЯ ДАР ҶУМҲУРИИ ТОҶИКИСТОН <i>Б.Ғ. Наимов.</i>	100
ВОПРОСЫ РЕАЛИЗАЦИИ ИЗБИРАТЕЛЬНЫХ ПРАВ ГРАЖДАН <i>С. О. Наимова.</i>	105
ШАКЛҲОИ РАСМИӢТИИ ШАРИКИИ ДАВЛАТӢ ВА БАҲШИ ХУСУСӢ ДАР ИДОРАКУНИИ АМВОЛИ ДАВЛАТӢ <i>Х.О. Ойев.</i>	108
ПОНЯТИЕ КОНСТИТУЦИОННО-ПРАВОВОГО СТАТУСА БЕЖЕНЦА И ЛИЦ БЕЗ ГРАЖДАНСТВА В РЕСПУБЛИКЕ ТАДЖИКИСТАН <i>К. Дж. Саиданваров.</i>	116
ОСНОВНЫЕ НАПРАВЛЕНИЯ СОВЕРШЕНСТВОВАНИЯ ИНСТИТУТА ПРАВА ГРАЖДАН НА ОБРАЩЕНИЯ В РЕСПУБЛИКЕ ТАДЖИКИСТАН <i>И.Х. Саидов.</i>	118
КОНСТИТУЦИОННЫЕ ОСНОВЫ РЕГУЛИРОВАНИЯ ЭКОНОМИКИ <i>С.М. Салохидинова.</i>	129
МАЗМУН ВА МОҲИЯТИ ФУНКСИЯҲОИ МАҚМОТИ ГУМРУКИ ҶУМҲУРИИ ТОҶИКИСТОН <i>З.М. Соилов.</i>	132
НЕКОТОРЫЕ ВОПРОСЫ, СВЯЗАННЫЕ С ОКОНЧАТЕЛЬНОСТЬЮ АКТОВ КОНСТИТУЦИОННОГО СУДА РЕСПУБЛИКИ ТАДЖИКИСТАН В СООТВЕТСТВИИ С ЗАКОНОДАТЕЛЬСТВОМ РЕСПУБЛИКИ ТАДЖИКИСТАН «О КОНСТИТУЦИОННОМ	

<i>СУДЕ РЕСПУБЛИКИ ТАДЖИКИСТАН 1995 ГОДА»</i> <i>Д.С. Сафаров.....</i>	<i>136</i>
ПОНЯТИЕ И КЛАССИФИКАЦИИ ПОЛНОМОЧИЙ ПРЕЗИДЕНТА РЕСПУБЛИКИ ТАДЖИКИСТАН <i>М. Сулаймонов.....</i>	<i>140</i>
КОНСТИТУЦИОННО – ПРАВОВАЯ ОТВЕТСТВЕННОСТЬ – САМОСТОЯТЕЛЬНЫЙ ВИД ЮРИДИЧЕСКОЙ ОТВЕТСТВЕННОСТИ В РЕСПУБЛИКЕ ТАДЖИКИСТАН <i>Ш. Шеров.....</i>	<i>144</i>
ҚАБУЛИ САНАДҲО ТИБҚИ ҚОНУНГУЗОРИИ ВОГУЗОРШУДА ДАР КИШВАРҲОИ ШАКЛИ ИДОРАКУНИИ ҶУМҲУРӢ <i>С.Н. Якубова.....</i>	<i>147</i>
КОНСТИТУЦИОНАЛИЗМ В ТАДЖИКИСТАНЕ: КУЛЬТУРНО-ИСТОРИЧЕСКИЕ ОСОБЕННОСТИ <i>Ш.К. Хакимов.....</i>	<i>151</i>
НАМУДҲОИ ДЕЛЕЛҲО МУВОФИҚИ ҚОНУНГУЗОРИИ МУРОФИАВИИ ҶИНОЯТИ ҶУМҲУРИИ ТОҶИКИСТОН ВА ФЕДЕРАТСИЯИ РУСИЯ <i>Н.Б. Хоҷаева.....</i>	<i>158</i>
НАЗАРЕ БА ҲУҚУҚОФАРИНИИ МАРДУМИ ТОҶИК <i>Сафарзода Некрӯз Файзӣ.....</i>	<i>173</i>
ЗАРОЖДЕНИЕ УГОЛОВНО – ИСПОЛНИТЕЛЬНОЙ СИСТЕМЫ КЫРГЫЗСТАНА В СОВЕТСКИЙ ПЕРИОД <i>А.С. Мавлянов.....</i>	<i>180</i>
<u>СИЁСАТИНОСӢ – ПОЛИТОЛОГИЯ</u>	
НАЗАРЕ БА ВАЗӢИ ИЛМҲОИ ҶОМЕАШИНОСӢ ДАР ПАРТАВИ ПАЁМИ НАВБАТИИ ПРЕЗИДЕНТИ КИШВАР <i>А.Н. Маҳмадов.....</i>	<i>185</i>
НАҚШ ВА МАВҚЕИ ПАЁМИ ПРЕЗИДЕНТИ МАМЛАКАТ ДАР РУШДУ ИНКИШОФИ ОЯНДАИ ҶОМЕА <i>Х.С. Қудусов.....</i>	<i>189</i>
СТРУКТУРА НАЦИОНАЛЬНОЙ БЕЗОПАСНОСТИ РЕСПУБЛИКИ ТАДЖИКИСТАН <i>К.А. Қудратов.....</i>	<i>193</i>
ПОСЛАНИЯ ПРЕЗИДЕНТА РЕСПУБЛИКИ ТАДЖИКИСТАН МАДЖЛИСИ ОЛИ КАК ФОРМА ВЫРАЖЕНИЯ ПОЛИТИЧЕСКОГО КУРСА РАЗВИТИЯ СТРАНЫ <i>П.Р. Нуриддинов.....</i>	<i>197</i>
ПАЁМ ИФОДАКУНАНДАИ МАНФИАТҲОИ МИЛЛӢ ВА АРЗИШҲОИ УМУМИБАШАРӢ ДАР МИНТАҚА ВА ҶАҲОН <i>З.Д. Ҳукмишоев.....</i>	<i>202</i>
МАСЪАЛАҲОИ ИҶТИМОӢ – НУҚТАИ МЕХВАРИИ ПАЁМ <i>А. Муҳабатов, Ғ. Бобокалонов, Н. Шаъбонов.....</i>	<i>206</i>
БЕГОНАШАВИИ ФАРҲАНГӢ ВА ХЕШТАННОШИНОСӢ- ОМИЛИ ЗУҲУРИ ИФРОТГАРОИИ ДИНӢ	

<i>(Дар ҳошияи Паёми Президенти Ҷумҳурии Тоҷикистон Эмомалӣ Раҳмон ба Маҷлиси Олии Ҷумҳурии Тоҷикистон аз 23-январӣ соли 2015)</i>	
<i>Қ. Нурулҳақов.....</i>	<i>213</i>
ПРОЯВЛЕНИЕ ЭКСТРЕМИЗМА В УСЛОВИЯХ ГЛОБАЛИЗАЦИИ	
<i>Н.Д. Махмадиев.....</i>	<i>221</i>
РОҶЕЪ БА МАСОИЛИ СИЁСАТИ ХОРИҶӢ ВА АМНИЯТИ МИЛЛӢ ДАР ПАРТАВИ ПАЁМИ НАВБАТӢ ПРЕЗИДЕНТИ КИШВАР	
<i>Парвиз Маҳмадов.....</i>	<i>225</i>
МОҲИЯТИ ИСЛОМГАРОӢ СИЁСӢ ВА БАЪЗЕ ШАКЛҲОӢ ЗУҲУРИ ОН (Дар ҳошияи Паёми Президенти Ҷумҳурии Тоҷикистон ба Маҷлиси Олии Ҷумҳурии Тоҷикистон аз 23 январӣ соли 2015)	
<i>Қ. Нурулҳақов, М.Ҳ. Умедов.....</i>	<i>228</i>

К СВЕДЕНИЮ АВТОРОВ

В научном журнале «Наука и инновация» печатаются статьи, содержащие результаты научных исследований по естественным, гуманитарным и экономическим наукам.

При направлении статьи в редколлегию авторам необходимо соблюдать следующие правила:

Размер статьи не должен превышать 10 страниц компьютерного текста, включая текст, таблицы, библиографию, рисунки и тексты аннотаций на таджикском, русском и английском языках.

Статья должна быть подготовлена в системе Microsoft Word. Одновременно с распечаткой статьи сдается электронная версия статьи. Рукопись должна быть отпечатана на компьютере (гарнитура Times New Roman Tj 14, формат А4, интервал одинарный, поля: верхнее - 3см, нижнее – 2,5см, левое – 3см, правое – 2см;), все листы статьи должны быть пронумерованы.

Сверху страницы по центру листа указывается название статьи, ниже через один интервал инициалы и фамилии автора (авторов). Ниже название организации, адрес, e-mail. Далее через строку следует основной текст. В конце статьи после списка литературы приводятся аннотации на русском и английском языках и ключевые слова (8 - 10 слов).

Список литературы приводится в общем порядке после основного текста статьи. Авторы должны соблюдать правила составления списка использованной литературы. Он должен содержать 5-6 наименований литературы.

Научные статьи, представленные в редакцию журнала, должны иметь экспертное заключение, авторскую справку (для статей серии естественных наук) и отзыв специалистов о возможности опубликования.

Редколлегия оставляет за собой право производить сокращения и редакционные изменения статьи.

Статьи, не отвечающие настоящим правилам, редколлегией не принимаются.

Муҳаррири масъул: **В. Абдулазизов**

Муҳаррирон: **М. Ибодова Д.А. Назарова, Ш. Абдуллоева, О. Ашмарин**

Ответственный редактор: **В. Абдулазизов**

Редакторы: **М. Ибодова Д.А. Назарова, Ш. Абдуллоева О. Ашмарин**

ДМТ, ш. Душанбе, хиёбони Рӯдакӣ, 17, бинои асосӣ, утоқи 37

ТНУ, г. Душанбе, проспект Рудаки, 17, главный корпус, каб. 37

Телефон: 227-74-41; Сайт ТНУ: **tnu.tj**